

Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks
ISSN 1888-8934 (Online) ISSN 1889-2338 (Print)

Vol. 16, No. 3 (2024)

Online Version

ZfWT

Vol. 16, No. 3 (2024)

Zeitschrift für die Welt der Türken

Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]

**Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks
[ZfWT]**

Deutschtürken Verband [Vr. 205808]

Institut für die Welt der Türken

Pelkovenstr. 139

80992 München Germany

editor@dieweltdertuerken.org

www.dieweltdertuerken.org - www.zfwt.org

ISSN 1869-2338 (Print) ISSN 1868-8934 (Online)

Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT] is a multidisciplinary, peer-reviewed journal, publishes research papers in the fields of social sciences (linguistics, literature, culture, sociology, education, philosophy, history, arts, etc.). ZfWT is published in both printed and online versions.

The views expressed in all contributions to the ZfWT are those of the individual authors and do not necessarily represent the views of the Board of Editors or the Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT].

All contributions are under copyright and protected by Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT].

ZfWT

Vol. 16, No. 3 (2024)

Zeitschrift für die Welt der Türken

Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]

Editorial Team

Editor-in-Chief: Prof. Dr. Necati DEMİR (Turkey)

Editors: Prof. Dr. Mahmut ÇELİK (North Macedonia), Doç. Dr. Elçin İBRAHİMOV (Azerbaijan), Assoc. Prof. Dr. Erhan YEŞİLYURT (Turkey), Assist. Prof. Dr. Serdar SAVAŞ (Turkey), Doç. Dr. Berker KURT (Turkey)

Field Editors: Prof. Dr. Ahmet BURAN, Prof. Dr. Bülent AKSOY, Prof. Dr. Cemal YILDIZ, Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK, Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK, Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ, Prof. Dr. Ghadir GOLKARİAN, Prof. Dr. Gıyasettin AYTAŞ, Prof. Dr. Güray KIRPIK, Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI, Prof. Dr. Mustafa TALAS, Prof. Dr. Seyfeddin RZASOY, Prof. Dr. Türker EROĞLU, Assoc. Prof. Dr. Atilla JORMA, Assoc. Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA, Assoc. Prof. Dr. Ergin JABLE, Assoc. Prof. Dr. Güllü KARANFİL, Assoc. Prof. Dr. Jadranka POLOVIĆ.

Consultancy Board: Prof. Dr. Fadıl HOCA, Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL, Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN

Yabancı Dil Editörleri: Prof. Dr. Muhammet KOÇAK, Assoc. Prof. Dr. Dilorim HAMROEVA, Assoc. Prof. Dr. Feruza DJUMANİYAZOVA, Prof. Dr. Filiz METE, Assoc. Prof. Dr. Gatibe VAGİFKİZİ GULİYEVA, Dr. Aray MUKAZHANOVA

Technical Affairs: Teaching Assistant Fatih ÖZER, Elif OĞUZHAN

**VOL 16, NO 3 (2024)
TABLE OF CONTENTS****EDITORIAL**

Tanıtım	I-VII
ARTICLES	
ÂŞIK ÖMER DİVANI'NDA KUŞ ADLARI <i>Ahu CAVLAZOĞLU DAVULCU</i>	1-20
LÜBNAN'DA KULLANILAN TÜRKÇE SOYADLARINDA +II EKİ <i>Ünal KALAYCI</i>	21-38
ESKİ TÜRKÇEDE "BİL-" FİİLİYLE YAPILAN KONSEPT VE EŞDİZİMLERİN KÜLTÜR DİL BİLİMSEL YANSIMALARI ÜZERİNE <i>Kerime ÇALIŞ BESLİ</i>	39-50
TÜRK KÜLTÜR MİRASI OLARAK KAVALIN ETİMOLOJİSİ VE KAVAL EĞİTİM SÜRECİNDE KAVRAMSAL DEFORMASYONLAR ÜZERİNE SAPTAMALAR <i>Mustafa Ulaş ATASOY</i>	51-57
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE MATERYAL HAZIRLAMA ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ <i>Sibel BARCIN</i>	59-78

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ ALANINDAKİ ARAŞTIRMALARDA GEÇEN ANAHTAR KELİMELERE YÖNELİK BİR İÇERİK ANALİZİ <i>Hilal GÜRLER</i>	79-102
XVII. YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİNDEN AKSARAYLI HASAN RIZÂ YÛ'NİN <i>KÂN-I MA'ÂNÎ</i> ADLI FARŞÇA- TÜRKÇE MANZUM SÖZLÜĞÜNÜN YENİ BİR NÜSHASI <i>Muhittin TURAN</i>	103-114
EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME: ÖMER SEYFETTİN'İN <i>PİÇ</i> HİKÂYESİ <i>Faruk DÜNDAR</i>	115-130
SOSYALİST REALİZM EKSENİNDE BİR KIRGIZ TİYATRO ESERİ: ACAL ORDUNA <i>Gül Banu DUMAN</i>	131-152
AZERBAIJAN EDEBİYATINDA 1960'LI-1970'LI YILLARDA İNSAN KAVRAMININ DEĞİŞİMİ VE GELİŞİMİ <i>Rövşen MEMMEDOV</i>	153-170
OZANTÜRK'ÜN AZERBAIJAN DESTANLARI VE BU DESTANLARIN İÇERİK ANALİZİ <i>Hakan ALBAYRAK</i>	171-195
DARSTELLUNGEN DES UMWELTFREUNDLICHEN TYPUS IN MODERNEN TÜRKISCHEN ERZÄHLUNGEN IM KONTEXT VON KULTUR UND GLAUBE <i>Şükrü Can BALTA</i>	197-214

ORTA ASYA TÜRK DİPLOMASİSİNİN İKİ YÜZÜ: HUN VE II. GÖKTÜRK DEVLETLERİNİN DİPLOMATİK STRATEJİLERİ <i>Sezgin ELBAY</i>	215-238
27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİNE HUNTINGTON'IN KURAMSAL AYRIM TEORİSİNDEN BAKMAK <i>Olkan SENEMOĞLU - Şeyda BÜKRÜCÜ</i> <i>KAZKONDU</i>	239-260
20. YÜZYILDA HAZIRLANMIŞ İKİ FATİH ALBÜMÜNDE BULUNAN FATİH PORTRERLERİ HAKKINDA <i>Mesude DOĞRU</i>	261-276
THE RELATIONSHIP OF LOCAL ENDEMIC PLANT DISTRIBUTION WITH ENVIRONMENTAL CONDITIONS: A GIS BASED APPLICATION IN MALATYA PROVINCE, TURKIYE <i>Enes KARADENİZ - Zeki BOYRAZ - Reşat GEÇEN</i> ..	277-306
KIRGIZİSTAN'DA ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TÜRK DÜNYASI ALGISI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER: KTMÜ ÖRNEĞİ <i>Niyazi AYHAN - Erdoğan AKMAN</i>	307-328
SAKARYA'DA YAŞAYAN KINALI MUHACİRLERİNİN YASTIK DOKUMALARINDAN ÖRNEKLER <i>Tuğçe KÜÇÜKALİ- K. Didem ATIŞ- A. Gamze ÖNGEN</i> ...	329-349
ALBRECHT DÜRER'İN ESERLERİNDEKİ BİTKİSEL TEMALARIN ENDÜSTRİYEL SERAMİK TASARIMLARINDA KULLANILMASI <i>Esra Nurten GÜL- Serpil YAYMAN</i>	351-359

ZfWT

Vol. 16, No. 3 (2024)

Zeitschrift für die Welt der Türken

Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]

SELF-REPORTED VS. MEASURED HEIGHT, WEIGHT
AND SUBSEQUENT BMI IN TURKISH IMMIGRANTS
LIVING IN THE NETHERLANDS AND GERMANY

Kübra BARAN - Başak KOCA ÖZER

361-374

ÂŞIK ÖMER DİVANI'NDA KUŞ ADLARI BIRD NAMES IN AŞIK ÖMER'S DIVAN*

Ahu CAVLAZOĞLU DAVULCU ✉ **

Özet

XVII. yüzyıl Türk âşıklık geleneğinin önde gelen saz şairlerinden biri olan Âşık Ömer, şiiirlerindeki dil kullanımı ile gerek kendi dönemine gerekse kendinden sonraki dönemlere etki etmiştir. Şairin medrese eğitimi alması klasik Türk şiiiriyle yakından ilgilenmesine vesile olmuştur. Divan şiiiri geleneğine olan yatkınlığı ile hem saz şairi hem de divan şairi kimliği ile bu şiiir geleneklerinin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Âşık Ömer eserlerinde aruz ve hece veznini kullanmıştır. Aruz vezniyle yazdığı şiiirleri hece vezniyle yazdiklarından daha fazladır. Onun diğer saz şairlerinden ayrılan yönü divan sahibi olmasıdır. Şairin divanı Türk dili, Türk kültürü, Türk şiiiri açısından büyük bir hazinedir. Divan hayvan adları yönünden de oldukça zengindir. Türkçede hayvan adları ve bunlarla ilgili kelimeler söz varlığını açısından önemlidir. Türk edebiyatında en çok adı geçen hayvanlar kuşlardır. Yaratılışları ve özellikleri nedeniyle halk şiiirimizde ve divan şiiirimizde farklı benzetmelerle hem gerçek hem de mitolojik kuşlar sıkça kullanılmıştır. Şiiirlerde insana ait özelliklerin çoğu kuş motifi içinde işlenmiştir. Bu makalede Âşık Ömer'in şiiirlerinde geçen kuş adları ve bunların şiiirde kullanılışı üzerinde durulacaktır. Çalışmada Yakup Karasoy ve Orhan Yavuz'un ortak çalışmaları olan Âşık Ömer Divanı esas alınmış; tarama çalışması yapılarak elde edilen veriler, divanda geçen kuş adları ve bu adların şiiirde kullanımı açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âşık Ömer, divan, şiiir, kuş adları, kuş.

Abstract

Âşık Ömer, one of the leading Ashiks poets of the XVIIth century Turkish minstrel tradition, left an impact and mark on both his own period and the periods after him with the use of language in his poems. The poet's madrasah education made him

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 07.06.2024; **Kabul tarih:** 04.11.2024
CAVLAZOĞLU DAVULCU A. (2024); Âşık Ömer Divanı'nda Kuş Adları / Bird Names In Aşık Ömer's Divan, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 1-20

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Bozkır Meslek Yüksek Okulu Pazarlama ve Reklamcılık, Konya /TÜRKİYE ahucavlaz@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8899-4801>

closely interested in classical Turkish poetry. Thanks to his closeness to the divan poetry tradition, the poet acquired the identity of both an instrumental poet and a divan poet and became one of the leading figures of these poetry traditions. He used aruz and syllabic verse in his works. The poems he wrote in Aruz verse are more than those he wrote in syllabic verse. The most important feature that distinguishes Âşık Ömer from other saz poets is that the poet has a divan. Divan is also very rich in terms of animal names. In Turkish, animal names and related words are important for our vocabulary. The animals most mentioned in Turkish literature are birds. Due to their creation and characteristics, both real and mythological birds have been frequently used in our folk poetry and divan poetry with different analogies. In the poems, most of the human characteristics are depicted in the bird motif. In this article, the names of birds in Âşık Ömer's poems and their use in poetry will be emphasized. The study is based on the Âşık Ömer Divan, which is the joint work of Âşık Ömer, Yakup Karasoy and Orhan Yavuz; the data obtained by conducting the scanning study were evaluated in terms of the names of birds in the divan and the use of these names in poetry.

Keywords: Âşık Ömer, divan, poem, bird names, bird.

Giriş

Kuş; sıcakkanlı, omurgalı, akciğerli, yumurtlayan, tüyleri ve gagaları olan, metabolizma hızı yüksek, dört odacıklı kalpleri ve hafif ama kuvvetli iskelet yapısına sahip uçucu hayvanların ortak adıdır (Parlatır vd., 1998b: 1420). Bilimsel veriler dışında insanoğlunun kültürel yapı içinde kuşlara tarih boyunca yüklediği anlamlar çok çeşitlidir ve toplumdaki topluma da farklılık arz eder. Dünyada geçmişte çok eskiye dayanan kuş türleri, insanlık tarihi boyunca kültürlerde genel olarak kut, barış, güç, bilgelik, mitolojik figür ve sanat kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk çağlardan itibaren kuşlar insanların korktuğu, özendiği hatta tapındığı, kutsal saydığı ve çözmeye öğrenmeye çalıştığı hayvanlardan olmuştur (Öner, 2008: 555).

Türk kültür tarihinde yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, birçok kaynak ve divanların varlığından yola çıkılarak “kuşların” ve “kuş adlarının” önemli olduğu sonucu elde edilebilir. Keçeci'ye göre Türk kültüründe kuş kimi zaman ongun kabul edilmiş daha destanlar döneminden itibaren Türk edebiyatının nesir ve şiir türlerinin içinde destanlarda, masallarda, efsanelerde, türkülerde yer almıştır. Kuş, Türk tarihi, kültürü, sanatı, edebiyatı ve şiiri gibi pek çok alanda işlenmiş bir motiftir (Keçeci, 2018: 13).

Kuş türleri için genel ad olarak kullanılan kuş kelimesi Eski Türkçeden sonra bütün kuş türleri için kullanılan isim görevini daha sonra Türkçenin diğer dönemlerinde de sürdürmüştür. Bugün Çağdaş Türk lehçelerinde de kuş>koş>kus> guş şekilleri ile kullanımı devam etmektedir. İrk Bitig, Eski Uygur dönemi eserleri, Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lügâti't- Türk'te kuş kelimesine rastlamaktayız (Küçük, 2013: 1241).

Dîvânü Lügâti't-Türk'te kuşlar birkaç kuş türü hariç beylik, mutluluk ve baht simgesi olarak anılır. Bazı kuşlar da kötü talih ve ölümle temsil edilir. Eserde kuş adlarının yanı sıra kuşların vasıflarını ifade eden benzetme unsurları içeren kelime grupları ve atasözlerinin bulunması söz varlığımız içinde kuş motifinin yerini ve önemi konusunda bize ışık tutmaktadır. Bundan başka "*Kutadgu Bilig*", "*Dede Korkut*", "*Gülistân*", "*Mahzen-i Esrâr*", "*Hüsrev ü Şirin*", "*Kelile ve Dimne*", "*Menâkıbu'l-Ârifîn*", "*Mesnevi*", "*Hayâtü'l-Hayvân*", "*Tebâ-yı Hayavân*", "*Saltuknâme*", "*Envaru'l-Âşıkîn*" gibi çeşitli eserlerde kuşlardan bahsedilir. Bu eserlerde kuşlar genellikle simgesel olarak benzetme amaçlı kullanılmıştır (Eskigün, 2006: 11).

İslamiyet sonrası dönemlerde hem Doğu hem Türk edebiyatında doğaya manevi bir ruh aksetmiştir. Mesnevi şairlerinin pek çoğu kuşlar arasında konuşmalara dayanan alegorik eserler yazmışlardır. Tasavvufa dayalı tercüme ve telif eserler yazılmıştır. Bu mesnevilerin başında "*Mantuku't-Tayr*", "*Lisanü't-Tayr*", "*Kelile ve Dimne*", "*Deh Murg*", "*Gülşen-i Simurg*", "*Bülbül-nâme*", "*Simurg-nâme*", "*Risaletü't-Tayr*", "*Mesnevi-i Şerif*", "*Simurg-name*" gelmektedir (Gürbüz, 2014:489).

Edebiyatımızın pek çok alanında olduğu gibi şiirde de kuş motifini sıklıkla görmekteyiz. Halk şiirimizde, divan şiirimizde, çağdaş Türk şiirimizde hatta Eski Türk şiirimizde "kuş" motifine bir yer biçilmiştir. Divan şiirimizde Doğu edebiyatının etkisiyle pek çok kuş ismi simgesel olarak tasavvur edilmiştir. Divan şiirinde bülbül, hüma, simurg, anka gibi kuşların daha fazla ismi geçmektedir. Şiirimizde her kuşa bir yer bir anlam verilmiştir (Akün, 1994: 421).

Divan edebiyatının büyük temsilcilerinden olan Âşık Ömer'in Divanı Türk kültür ve medeniyetini, dilimizin söz varlığını incelemede bir hazine durumundadır. Almış olduğu medrese eğitimi ve geniş bir coğrafyayı gezip görmüş ve tanımış olması nedeniyle şiirlerinde işlediği motifler çok çeşitlidir. Eser üzerinde bugüne kadar birçok araştırma yapılmıştır. Ancak kuş adları ile ilgili müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu makalemizde hayvan isimleri içerisinde spesifik olarak Âşık Ömer Divanı'nda kuş adları incelenecektir. Divandaki bütün örnekleri buraya almamız mümkün olmadığı için üzerinde durulan konuyla ilgili birkaç örnekle yetinmeye çalışacağız.

1. Âşık Ömer Divanı'nda "Kuşlar"

1.1. Âşık Ömer

Şiirlerinde çoğunlukla Âşık Ömer, Ömer başta olmak üzere, Adli, Vehbi, Derviş Nihani mahlaslarını kullanmıştır. Şairin Konya'nın Hadim ilçesi Gözleve/ Korualan köyünde 1620 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir (Karasoy ve Yavuz, 2017: 158).

Şair, medrese tahsili görmüş, ordu şairliği yapmış, yurdun pek çok yerini gezmiş edindiği bilgileri şiirlerine yansıtmıştır. Şairin şiirlerindeki konular, divan şiiri tarzındaki manzumeleri, aruzu ustalıklı kullanması Arapça ve Farsça bilmesi onun iyi bir tahsil gördüğünün kanıtıdır. Hem aruz hem de hece vezniyle şiir yazan şair Türk Edebiyatında en çok şiir yazan şairler arasında olup hem saz şairi ve hem divan şairi kimliği ile dönemine damga vurmuştur (Çavdar, 2014: 5-6).

Âşık Ömer'in hem kendi döneminde hem de kendinden sonraki dönemlerde etkisi sürmüş ve pek çok şairi etkilemiştir. Özellikle saz şiiri geleneğinde bir ilk olarak şiirlerini divanda toplaması şairin farkını ortaya koyması bakımından dikkat çekmektedir (Karasoy ve Yavuz, 2010: 23).

Şair; Anadolu, Rumeli, Gürcistan, Halep, Şam gibi şehirleri gezmiştir. Şiirlerinde geniş bir coğrafya çizmiş gezdiği gördüğü şehirleri şiirlerine işlemiştir. Şiirlerinden anlaşıldığı üzere asker şairidir, bizzat savaşa katılmış ve bunları şiirine konu etmiştir (Karasoy ve Yavuz, 2015: 32). Ayrıca ordu şairi olarak şiirlerinde kullandığı semboller ve imgeler incelendiğinde Alevi-Bektaşî etkisi açıkça görülmektedir (Gülmez, 2016: 286-287).

Âşık Ömer Divanı'nda 1455 şiir yer almaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere divanda yer alan şiirler konu yönüyle de çok çeşitlidir. Âşık Ömer'in münacat, tevhid, naat, şairname, elifname, tekerleme, muamma, lugaz, bilmece, yaşname, burçname, isimname, tasavvuf, aşk, âşık, sevgili, tabiat, savaş, şikâyet, hasret, mevsimler, kutsal günler ve geceler, bayramlar, ramazan, çiçekler, musiki ve makamlar, meslekler, hayvanlar, kuşlar, zahit, sitem, yaratılış vs. gibi hemen her konu ile ilgili şiir yazdığını görüyoruz (Karasoy ve Yavuz, 2010: 9).

2. Âşık Ömer Divanı'nda Kuş Adları

Âşık Ömer Divanı'nda yapılan tarama sonuçlarına göre tüm hayvan isimleri ele alındığında bu isimler içerisinde kuş isimlerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Kuşlar gerek gerçek gerekse mecaz anlamıyla şiirlerde kullanılmıştır. Bununla beraber bazı şiirlerde yaratılışları ve özellikleri gereği çeşitli benzetmelerle metaforik olarak hem gerçek hem de mitolojik kuşlar karşımıza çıkmaktadır. Şiirlerde kuşlar sevgili, sevgilinin gönlü ve âşık, âşığın canı ile temsil edilir. Kuşların bazı özellikleri zaman zaman benzetilen unsur olarak hem âşık hem de sevgili için kullanılmıştır.

Âşık Ömer Divanı'nın 43 ve 496 numaralı şiirlerinde bildiği kuşları vasıfları ile sıralamıştır (Karasoy ve Yavuz, 2015). Belirtilen numaradaki bu iki şiirde kuşların alçakta ve yüksekte uçması, hızlı veya yavaş uçmaları, yerde gezmesi, ötüşleri, avlanmaları, renkleri, şekilleri, zayıf çelimsiz olmaları, güçlü kuvvetli olmaları, kafese kapatılması, eşini kaybetmesi, yara alması, yuva yapması, yuvasız kalması, ömürlerinin uzun veya kısa olması, göç etmeleri gibi özelliklerinden bahsedilmiştir.

“Ömer hayvânâtın kadri bilindi
Cümle eyitti kim yoktur bülendi
Dile gelenleri takrîr olundu
Kuşların vasfını edelim şehâ” (43)

“Bir fasıl kuşları getirip yâda
Kimi alçak uçar kimi a'lâda
Kimi yerde kimi gezer havâda
Küşâd vermiş perr ü bâla çevrili” (496)

Âşık Ömer bildiği kuşların vasıflarını sıraladıktan sonra “Bilmediğim kuşlar da var onları âlimler bilir.” diyerek sözlerini tamamlamıştır. Şairin mısralarında tabiata hâkim oluşu açıkça görülmektedir. Hayatı boyunca çok yer gezmiş gördüklerini aldığı eğitimle birleştirerek şiirlerine yansıtmıştır. Ondaki coğrafya ve tabiat bilgisi başka şairlerle kıyaslanamayacak derecededir. Kuşlar genellikle tabiata güzellik katan canlılar olarak tasvir edilmiş olsa da tabiat canlıları şair için zaman zaman bir ibret vesilesidir.

“Her biri devr eder (çün) leyl ü nehâr
Lisân-ı hâl-ile çün eyler ezkâr
Adın bilmediğim dahî kuşlar var
Bilir adedini âlim ü dâna” (43)

Arapçası tayr (Develioğlu, 2000: 1042) Farsçası murg/mürg (Develioğlu, 2000: 685, 733) olan kuş kelimesinin genel olarak beyitlerde sevgilinin özellikleri veya şaire ve hayata ait özellikleri benzetme yoluyla kullandığı görülmektedir. Âşık Ömer Divanı'nda kuş adı “kuş, tayr, tuyûr, murg, mürgân” olarak beyitlerde yer almaktadır:

Gelenek içinde kuş motifi ile sevginin ve sevgilinin imgesel olarak tasvir edildiğini sıklıkla görüyoruz. Âşık Ömer kuşlara ait bazı özellikleri sevgili ve âşık için benzetme unsuru olarak başarılı ve orijinal bir tasvir gücüyle resmetmektedir:

“Bir bölük kuş kondu aşkın gülüne
Dediler niçedir dörttür ne idi
Hak lutfundan yarattı Hazret-i Âdem'i
Dediler çar anâsırdan dörttür ne idi” (1361)

Kuş bazen beden için ömür gibi düşünülür. Şair canı, ömrü kuşa benzetmiştir:

“Vücûdun olmadın berbâd
Ola-gör tâate mu'tâd
Bu cân kuştur ecel sayyâd
Bu sahrâlar şikâristân” (997)

Tasavvufta kuş dili “mantikut tayr” ile ifade edilir. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de Neml suresi 16. ayette de geçmektedir: “Hazreti Süleyman şöyle

dedi: Ey insanlar bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden bolca verildi, doğrusu bu; apaçık bir lütuftur" (Diyanet İşleri Başkanlığı: 2024). Âşık Ömer divanında kuş diline telmih yapılmıştır. Tarihte peygamberlerin ve ermişlerin kuşlarla konuşabildiğine ve anlaşabildiğine inanılmıştır. Şair Hz. Süleyman'ın kuşlarla konuşmasını divanında konu olarak işlemiştir:

*"Sihri ona izhâr edince sehâr
Hükmüne râm oldu kamu mûr u mâr
Divânda bir nesne kılmayıp izhâr
Kuş dilidir onu Süleymân okur" (459)*

Genel olarak kuş kavramının ardından Âşık Ömer Divanı'nda adı geçen kuş türlerinin adlarını şu şekilde sıralamamız mümkündür: Ağaçkakan, akbaba (kerkes/kerkenes), ankâ (sîmurg/ sîmurg-ı ankâ), anğıt kuşu, atmaca, balaban, balıkçın, baykuş(bûm), bıldırcın, bülbül (andelîb/hezâr), baştankara, bozbakkal, çakır kuşu, çalığıkuşu, çayır kuşu, çaylak, çığırigan, çırnık kuşu, çıtlayık, çoban kuşu, darcan, darıkuşu, devekuşu, doğan (şahin, şâhbâz, sungur, zağanos, balaban), durrâc, ebâbil, fahte (üveyik), güvercin, horoz, hûd kuşu, hüdhüd (ibibik/ibik), hümâ kuşu (hümâyûn), ishakkuşu, ispir, karabatak, kuzgun, karatavuk, kârbankuşu, karga (zâğ/gurâb/kuzgun), kartal (karakuş, tavşancıl kuşu, ukâb), kaşıkçı, kaz, keklik, körü kuşu, kılkuyruk, kırlangıç, kız kuşu, körü kuşu, kuğu, kumru, kuyruksalan, leylek, martı, öğeyik kuşu, ördek, payagula, saka kuşu, saman (samancı) kuşu, saksâğan, sariasma, serçe (murg-ı darılcan), sığırıcık, süklün, tâvûs, tavuk, toygar, turna, turrâç, tütî, yarasâ. Divanda yer alan 70 kuş türü ve alt türlerini içeren bu kuşlar kullanım sıklığına göre değerlendirilecektir. Kuşların Âşık Ömer Divanı'nda nasıl kullanıldığı, kullanım sıklıkları ve konu olarak işleniş şeklini şiirlerden seçtiğimiz örnekler ile birlikte vereceğiz.

2.1. Ağaçkakan

Ağaçkakan, ağaçkakangiller familyasından ağaçları gagalayarak ağaçların kabuklarının içinde gizlenmiş böcek ve tırtılları yiyerek beslenen, sivri gagalı çeşitli renklere sahip kuş türlerindedir. Ürkek yapıya sahip oldukları için تنها sakin ormanlık alanlarda oydukları ağaç yuvalarında yaşarlar. Uzun sert güçlü gagaları ile kuvvetli boyun kaslarına sahiptirler (Parlatır vd., 1998a: 32).

Şair, Divanı'nda bildiği kuşları vasıflarından iki şiirinde bahsetmiştir. Şair tabiatı iyi resmetmekte kuşların yaşadıkları yer, genel davranış şekilleri (ağaç delme, yuva yapma gibi), ötüş şekilleri, uçuş şekilleri, görünüşleri, göç edip etmemeleri gibi hususlarda bilgi vermektedir. Divanda iki yerde ağaçkakan kullanılmış ve bu kuşun özellikleri anlatılmıştır.

*“Kanatlı karınca sürü salmada
Yapca yapca bögelek de gelmede
Ağaçkakan ağaçları delmede
Çuka dahı söyler dile çevrilir” (496)*

2.2. Akbaba (Kerkes/Kerkenes)

Akbabalar leş yiyici kuşların genel adı olup yenedünya akbabaları ve atmacagiller familyasına ait kuş türüdür. Başları kel ve kursakları büyük ve ayakları leşleri kaldırmaya elverişli büyüklüktedir. Genel olarak kümeler hâlinde tünedikleri ve yuva yaptıkları sarp kayaların ve yüksek ağaçların tepesinde ya da yerde yaşarlar. Yaşam süreleri diğer kuşlara oranla daha uzundur. 20- 30 yıla yakın doğada yaşadıkları bilinir (Parlatır vd., 1998a: 53).

Şair, Divanı’nda bildiği kuşları vasıfları ile sıralarken akbabanın uzun yaşama özelliğine vurgu yapmıştır. Şairin beyitte kullandığı bin yaşında ihtiyar akbaba, leyleğin günü laklak ile geçer, horoz nida eder, İshakkuşunun yönü Hakkadır ifadeleri dikkat çekicidir. Bu bağlamda şair kuşlar üzerinden okuyuculara mesaj vermekte sembolik olarak kullanılan kuş motifleri tabiatın doğru okunmasında bir ders niteliğindedir.

*“İshakkuşu dâim Hakk’adır yönü
Horoz nidâ eyler ardınca ünü
Laklak-ıla geçer leyleğin günü
Bin yaşında ihtiyardır akbaba” (43)*

Kerkes kelimesi akbaba anlamında kullanılan kuştur (TDK, 2024a). Kerkes kuşu Âşık Ömer Divanı’nda 2 yerde geçmektedir. Şair aşağıdaki örnekte kerkesin güçlü kanatları ile uzun uçuşlar yapmasına dikkat çekmektedir.

*“Geyik boynuzludur kerkes kanatlı
Uçcak birine yetmez bin atlı” (1455)*

Kerkenes (kerkenez), kartalgillerden, leşle beslenen, kızıl tüyleri olan bir kuş (TDK, 2024a). Şair kerkenes kelimesini 4 yerde kullanmıştır. Aşağıdaki örnekte şair akbaba ve Ankâ’yı karşılaştırmaktadır. Akbaba leşle beslenen genellikle de uğursuzluk ve kötülüğün sembolüdür. Sîmurg u Ankâ ise kemikle beslenir ve akbabaya göre daha yükseklerde uçan yardım kuşudur. Şair okuyucularına kuşların yaşamından örnek vererek ibret almalarını ve tabiatı bu düşünce ile okumalarını öğütüyor.

*“Çay taşı cevher olur mu saklasan sandığ-ıla
Karga tāvüsa döner mi ger bezense tuğ-ıla
Kendisin kılsa müzeyyen bin kanat kuyruğ-ıla
Uçmada Sîmurg (u) Ankâ’ya yeter mi kerkenes” (607)*

2.3. Ankâ (Sîmurg/Sîmurg u Ankâ/ Murg-ı Ankâ)

Türk mitolojisinde Kaf Dağı'nda yaşadığı varsayılan Ankâ/Sîmurg halk arasında cennet kuşuna benzer yeşil bir kuş olduğu için Zümrüdianka kuşu olarak anıldığı bilinir. Mitolojik öge olan bu kuş uzun boylu, tüyleri renkli ve büyük yapıda ismi var cismi yok bir kuştur. Yüzü insana benzeyen, asla yere konmayıp sürekli yükseklerde uçan, herkesten uzakta yaşayan, kendisinde her kuştan bir alamet taşıyan efsanevi bir kuştur (Pala, 1999: 30). Aynı zamanda bu kuşun Ankâ, Sîmurg, Sirenk, Zümrüt ve Zümrüdianka, Sîmurg u Ankâ, Murg-ı Ankâ, Ankâ-yı muğrib, Şâh-ı murgân, Sîmurg-ı Kaf, Semender, Devlet kuşu, Phoenix, Tuğrul, Hüma gibi farklı adlarla ifade edildiği de bilinmektedir (Eskigün, 2006: 10).

Divan şiirinde olduğu gibi, masalarda ve halk hikâyelerinde de karşımıza çıkan Ankâ kuşu ve Kaf Dağı motiflerinde Ankâ, masal figürlerine yardım eden bir kuştur. Şiirde yardımseverliği ve ulaşılması güç olması nedeniyle âşık, sevgilisini Ankâ'ya benzetir. Avlanamayışı, ulaşılması zor bir kuş olduğu için de ele geçilmesi zor durumlar için kullanılır. Ankâ'nın yüzünün insan suretinde olduğu, insanlar gibi düşünüp konuştuğu bilgili yapısıyla hükümdar ve masal kahramanlarına akıl hocalığı yaptığı bilinir (Pala, 1999: 31). Tasavvufta Ankâ çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Ankâ tasavvufta vahdet-i vücûd fikrinden kâmil insanı temsil eder. Ayrıca Sîmurg u Ankâ kuşların padişahı olması nedeniyle birliği ve gerçek varlığı Allah'ı ifade eder (Uludağ, 1991: 200).

Âşık Ömer Divanı'nda Ankâ 22, Sîmurg u Ankâ 3, Sîmurg 2, Murg-ı Ankâ 2 defa kullanılmıştır. Sîmurg u Ankâ kuşunu kuşların sultanı “Sultân-ı murgân” olarak adlandıran şair, iki büyük kuşun, Hüma ve Sîmurg u Ankâ'nın Kaf Dağı'nın ardında yaşadığını belirtir. Burada şair Hüma ve Sîmurg u Ankâ motiflerini ustaca kullanmakta ve Sîmurg-ı Ankâ'yı anlatırken “kuşların sultanı” diyerek teşbih sanatını kullanmaktadır. “Süleyman'dan bîat almış” diyerek Hz. Süleyman'a telmih yapmaktadır.

*“Murg-ı kebîr iki Kaf dağınca var
Hümâ kuşu bulut içre bî-şümâr
Süleyman'dan bîat almış yolu var
Sultân-ı murgândır Sîmurg u Ankâ” (43)*

Pala'ya göre “Ankânın en yaygın özelliği, kimseye muhtaç olmadan kendi başına yaşadığı için kanaati temsil etmesidir. Bundan kinaye olarak kanaat sahiplerine “ankâmeşrep”, “ankâ-tabiat” denir. Kaf Dağı gibi efsanevi bir yerde yaşadığı için bu kelimeyle birlikte çeşitli şekillerde kullanılır. “Kâf-ı kanâat beklemek” tabirinde görüldüğü üzere kanaat sahibi ve alçak gönüllü, her şeye ve herkese eğilmeyen, kimseye minnet etmeyen, uzlete çekilmiş kişileri ifade eder.” (Pala, 1991:201).

Âşık Ömer “kanaat menzili” ve “ankâ-tabiat” kullanımları ile Ankâ'nın kanaati temsil ettiğini hatırlatır:

“*Kanâat menzilini kenz-i lâ-yefnâya irgürdük*
Bugün *Ankâ*’ya nisbet sâkin-i Kâf-ı safâmız var” (240)

“Gönlümüz *Ankâ tabîat* gayrıya mâil değil
Gıtmedi dilber hayâli gayrıya kâil değil” (696)

Şairler övülmek istediklerinde kendilerini, sanat güçlerini ve kudretli şiirlerini kuşların padişahı Kaf Dağı ardında yaşayan *Ankâ*’ya benzetirler (Pala, 1991:201).

Âşık Ömer aşağıdaki örnekte kendini ulu *Ankâ*’ya benzetmektedir.

“*Velvele-i zâr imişsin bildim ey Âşık Ömer*
Bir ulu Ankâ imişsin bildim ey Âşık Ömer” (318)

2.4. Baykuş (Bûm)

Yırtıcı gece kuşlarının genel adıdır. Başında, kulak yerinde iki sorgucu bulunur. Başları tüylü ve büyük, kuyrukları kısa, kanatları geniş ve uzun, gagaları kıvrık pençeleri oldukça keskin ve kuvvetlidir. Aşırı büyüklükte olan iri gözleri başlarının yanında değil önündedir ve hareketsizdir. Bu yapısıyla göz bebekleri çok fazla açılır ve gece araba farı gibi iyi görme kabiliyetine sahiptir. Baykuşlar ürkek ve yırtıcı kuşlardır ve sessizlik içinde gece avlanırlar. Avlarını parçalamadan yutarlar. Baykuşlar boynunu 270 derece döndürebilme yetenekleri ile panoramik bir görüş açısıyla etraflarını kontrol ederler. Çok hassas işitme ve görme kabiliyetleri olan bu kuşlar gece öterler, yuva yapmazlar ve yıkıntı virane yerlerde yaşarlar (Hayvanlar Ansiklopedisi, 2013: 219-220).

Türkiye Türkçesinde baykuş olarak bilinen gece kuşu, “*Azerbaycan Türkçesinde bayguş, Türkmen Türkçesinde bâygüş, Kazak Türkçesinde baykuş, Özbek Türkçesinde baykuş*” şeklinde kullanılır. Türk lehçelerinde baykuşa, “*üki, ükü, ökö*” adı da verilir. Dilimizde bir tür baykuşa yapalak adı verilmektedir (TDK, 2024b). Baykuş, halk arasında Anadolu’da puhukuşu, uçkuş, sarı kebe, ügi, ügü adlarıyla da bilinir (Ceylan, 2007: 50).

Baykuş geceleri ıssız, virane yerlerde yalnız yaşadığı için uğursuz bir kuş olarak anılır ve halk arasında ölümü ve matemi temsil eder. Halk şiiri gibi divan şiirinde de baykuşun viranelik, uğursuzluk ve ölümle temsil edilir. Baykuş özellikleri ile Türklere uyanık olmayı, aklı ve marifeti de temsil eder (Ceylan, 2007: 51-52).

Âşık Ömer’de de baykuşa, halk içinde ve geleneklerinde çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Ötüşü, uğursuzluğu, yalnızlığı, viranelerde yaşaması ile konu edilmiştir. Şair kendisiyle veya sevgiliyle ilgili benzetmelerde baykuşu motif edinmiştir. Sevgilinin yüz vermediği âşık baykuş misali kendini viraneliklerde bulmuştur:

“Ey Ömer kılsan suâl bir âşık-ı dîvâneye
Güş edersen usanırsın boşanır efsaneye
Düşürür baykuş misâli âşıkı vîrâneye
Kimseler meyl etmesin pendim budur cânâneye
Eylesin hüblara uşşâklar ıraktan merhabâ” (42)

Yaratılışı gereği baykuşun payına viraneliklerde yaşamak düşse de baykuş viranesini bırakıp gitmez ve gül bahçesi verilse de evini değişmez. Âşık Ömer'in aşağıdaki dizisinde baykuşun viraneliklerde yaşadığından ve gülşene virane evini değişmeyeceğinden söz edilmiştir:

“Gülşene baykuş değişmez güşe-i vîrâneyi
Şem'e yanmakta döner mi gör garîb pervâneyi
Aşk mıdır hayrân eden sevdâ mı ben dîvâneyi
Serde ey Âşık Ömer bu kara yazılar mıdır”? (225)

Tek başına viraneliklerde yaşamayı tercih eden baykuş bu özelliği ile şair tarafından arif olarak nitelendirilmiştir. Keza şair kalabalıklardan kötülük geleceğini ifade etmiştir:

“Baykuş-ı ârif ki çıkmaz güşe-i vîrânededen
Lecci yok başı esendir ba'zı bed efsanededen
Âşînadân pek sakın gelmez hatâ bigânededen
Her ne kemlik ki çıkar akrâna ülfetten çıkar” (184)

Matem olan evde baykuşların öttüğünü anlatan şair, uğursuzluk ve yas ile baykuş ötüşünü sembolleştirmiştir:

“Çün vîrân olmuş mükellef hânede baykuş öter
Bahçesinde gül şakâyık yerine otlar biter
Her kişinin kârı ancak kendi başına yeter
Kimsenin bir kimseye aslâ medârı kalmadı” (1321)

Âşık Ömer Divanı'nda 14 yerde baykuş adı geçmektedir. Kelimenin Arapça karşılığı olan “bûm” 5 yerde kullanılmıştır. Şaire göre “Herkes halince mesken edinmiştir, çaylak kuşuna sarp kaya, bülbüle gül bahçesi, baykuşun evi virane yazılmıştır.”

“Herkes edinmişler hâlince mesken
Şâh-ı taht-ı serîr bâlây-ı vatan
Çaylağa sarp kaya bülbüle gülşen
Bûmun meskeni vîrâne yazılmış” (654)

2.5. Bülbül (Andelib, Hezâr)

Bülbül; ötücü kuşlar takımının, güzel ötüşlü, güzel görünüşlü, ağaçlık yerlerde yaşayan küçük kuş türüdür. Türkçede sandavaç; Arapçada andelib; Farsça hezâr ismi ile bilinir. Sesinin güzel olmasıyla meşhur bu ötücü kuş, gün ağarırken seher vakti öter. Ötüşü armoni ve ses zenginliği bakımından oldukça güzeldir. Yaratılışı itibarı ile ılıman iklimde yaşar. Gülleri seven bu kuş, sıcağa ve susuzluğa dayanıklı değildir. Baharın habercisi olan bülbül hareketli

yapısıyla daldan dala zıplayan dengesiz uçuşa sahiptir. Gül mevsimi olan baharı seven bülbül, gül bahçesinde veya çimenlikte kurduğu yuvasını sık dallı yapraklı yerlere yapar (Eskigün, 2006: 58).

Bülbül âşığı temsil etmesi ve ötüşünün güzel olması gibi özellikler nedeniyle şiirde en çok kullanılan kuş türüdür. Divan şiirinde bülbül, güle olan büyük sevdası ile anılır. Bülbül, âşığın gül ise sevgilinin sembolüdür. Âşık bahar mevsiminde gül için öter. Bülbül, ötüşleriyle ağlayıp inleyen sevgilisini anlatan, aşkı haykıran âşığın temsilidir. Şiirde âşığın kendisini, gönünü, canını temsil eder. Bülbülün hoş-nevâ, gûyâ, medhhân, bîçâre, şeydâlık gibi sıfatları da vardır. Sıfatları ile güzeli ve tüm güzellikleri övmeye üstattır. Âdeta gül naz, bülbül niyaz için yaratılmıştır (Pala, 1999: 75).

Âşık Ömer Divanı'nda da en çok geçen kuş türü bülbüldür. Bülbül adı divanda 367 yerde geçmektedir. Şair Farsça "hezâr" Arapça "andelîb" kelimeleri ve sesinin güzelliği dolayısıyla bülbül-i gûyâ terkibi de bülbülü ifade için kullanmıştır. Bülbülün tabiattaki davranışları ve özelliği âşıktaki temsil edilmiştir. Bülbül bazen kıskançlık motifi olarak kullanılır. Gül zaman zaman bülbüle yüz vermez bazen de bülbülü kıskanarak onunla kavga eder:

*"Açılıp rüyunda güller ermesin hergiz hazân
Saklarım mihr ü muhabbet sırrını kalpte nihân
Bâğ-ı hüsnün içre dâim eylerim âh u figân
Gülşeninde bülbül-i gûyâcığım n'ettim sana" (11)*

Bülbülün figanları, inlemeleri ve ötüş şekli şiire konu olmuştur. Bülbülün bu feryat-ı figanları acılarıyla doludur. Âşık haykırışları bülbülden alırken aşk ateşiyle pervâne gibi yanmayı da öğrenmiştir:

*"Uzlet ettim ey Ömer nev gûşe-i kâşânedan
Nâleyi bülbülden aldım yanmağı pervânedan
İşte geldim işte gittim gayrı doğmam anadan
Ey felek bi'llâhi çoktur bunca eziyyet bana" (7)*

Sevgili gül ile âşık da bülbül ile temsil edilirken bülbülün bütün temayülü gülünedir. Bülbülden ayrı düşünülmemeyen gül çiçeklerin en güzelidir.

*"Dost ile seyrâna varsam
Uzak yollarda âlem var
Bülbül olsam feryâd etsem
Gonca güllerde âlem var" (287)*

Bülbül, gülün sevdası ile yandığı için şeydâ, zâr (ağlayıp inleyen), bîçâre (çaresiz), nâlân (inleyen) gibi sıfatları verilmiştir:

*"Velvele-i zâr imişsin bildim ey Âşık Ömer
Bir ulu Ankâ imişsin bildim ey Âşık Ömer
Şöyle teşhîs eyledim ki kûh-ı aşka ben seni
Bülbül-i şeydâ imişsin bildim ey Âşık Ömer" (318)*

2.6. Doğan (Şâhin / Bâz-Şâhbâz / Balaban / Zağanos / Sungur)

Doğan; kartalgillerden, sırtı kül rengi, enine çizgileri olan, kemirgen ve küçük hayvanlarla beslenen, güçlü ve çevik yapısıyla eğitilerek kuşları avlamada kullanılan yırtıcı bir kuştur (TDK, 2024a).

Doğan (togan) Türkçe kökenli bir kelimedir. Farsça bir kelime olan “şâhin” doğan kuşu demektir (Develioğlu, 2000: 975). Doğan türleri arasında şahbaz, balaban, sungur, zağanos sayılabilir. Farsça bir kelime olan “şahbâz” bir cins iri akdoğanır (Develioğlu, 2000: 74). Farsça olan “bâz” kelimesi “doğan kuşu, şehbaz ve şahin” anlamındadır. (Develioğlu, 2000: 975). Balaban da alıcı kuşlardan doğandır. Sungur da doğana benzeyen doğangiller familyasından avcı kuşudur. Sunkur, sungar, suknur şekilleri ile de bilinir. Akdoğan aksungur da denilir. Zağanos Rumca bir kelime olup bir nevi doğandır (TDK, 2024a). Âşık Ömer; doğanı 3, şahini 16, balabanı 2, sunguru 1, zağanosu 1 ve şahbazı 12 yerde kullanmıştır:

Şahin, doğanla birlikte Türk kültüründe dolayısıyla da şiirde av kuşları içinde önemli bir yere sahiptir. Şiirde keskin ve etkili bakış, yükseklerde uçmak, avcı olmak özellikleriyle yer alır. Benzetilen yönü avcı olmasıdır. Sevgilinin saçı, gözleri âşığın gönül kuşunu avlar. Şahin eğitilerek elde taşınır, boynuna küçük çingirak asılabilir. Âşık için sevgili şahindir, âşık da sevgilinin avıdır (Pala, 1999: 365).

Âşık Ömer sevgilisini avcı rolü, duruşu, gözleri, bakışları, yapısı yönüyle şahine benzetmiştir:

*“Sevdiğim şâhine benzer dem-be-dem göğe ağar
İltifât etsen güzele yönü yukarı bakar
Leblerin sordukça cânâ ağzıma sükker yağar
Pâk (ü) nâzik lokmadır pâlüze-i terden leziz” (171)*

*“Ol benim şâhin bakışlı şeh-levendim bunda yok
Ser-firâzım nev-zuhûrum bî-menendim bunda yok
Ben kime ahvâlimi arz eyleyip memnûn olam
Yâr-ı gârım hemdemim ol dil-pesendim bunda yok” (702)*

Avcı kuş türlerinden biri olan doğan, divan edebiyatında sevgilinin gönlünü avlayan veya avlamaya çalışan bâz, şahbâzdır. Âşık Ömer'de de sevgilinin saçları avcı rolündeki doğandır:

*“Çekmişim cânâ yolunda cevri ni yahşı yaman
Arz-ı hâl eylerdim ammâ gamzeler vermez amân
Bağlamışsın zülfünün her teline bin bunca cân
Sayd edersin gördüğün murgu bu şahbâzlık nedir” (224)*

Doğanın keskin ve acımasız bakışlarıyla, sevgilinin gözleri arasında benzetme ilgisi kurulmuştur. Âşık Ömer sevgilinin gözlerini “şâhbâz” olarak tasavvur etmiştir, bunu da divanında avcı motifi ile sıklıkla işlemiştir:

*“Her kaçan olsa semend-i nâzına ol şehsüvâr
Çeşm-i şahbâzı gönüller murgunu eyler şikâr
Her ne semte nâz ü reftar-ile eylerse güzâr
Bir zamân hayrette kor ardıca halkı bakıdır” (257)*

2.7. Hühüd (İbibik/İbik)

Hühüt, ipek kuşu, çavuşkuşu olarak bilinen Süleyman Peygamber ile Sebâ Melikesi Belkis arasında haber getirip götürün kuştur. Uzaklardaki su kaynaklarını havadan görme ve keşfetme özelliğine sahiptir (Pala, 1999: 194). Hühüt çizgili ve çok renkli yapısı, taraklı tepesi, uzun gagası, başındaki renkli tüyleri ve çıkardığı her dilden sesleri ile tanınır.

Divan şiiri örneklerinde “hühüt mazmun, mesel veya motif” olarak yer almıştır. Zeki bir kuş oluşu, görme ve keşfetme yeteneği ile Hz. Süleyman, Belkis ve Sebe/Sabâ sözcükleri şiirlerde beraber kullanılır. Arapça ‘da hühüd (Devellioğlu, 2000: 389) olarak geçen kuş türünü Âşık Ömer 4 yerde kullanmış. Hühüdün, daha ziyade çıkardığı sestten dolayı meşhur oluşu aşağıdaki örnekte bahsedilmektedir. Türkçe ’de ibibik, çavuş kuşu, taraklı, ibikli diye adlandırılan bu kuş türü için 3 yerde ibibik, 1 yerde ibik adını kullanmıştır:

*“Hühüdün dillerde söylenir ismi
Kırlangıcın dahı nâziktir resmi
Doğandır kaz ile ördeğin hasmı
Şâhinin önünce uçar mı turna” (43)*

*“Kasd etmişler tüfeng-ile urmağa
Toygar ile kaşıkçıyı urmağa
İbibikle öğeyik kuşun kırmağa
Bahçede bir iki güle çevrilir” (496)*

2.8. Hümâ (Hümâyûn)

Hümâ kuşu Kaf Dağı’nda, Okyanus adalarında veya Çin’de yaşadığına inanılan, devlet kuşu, talih kuşu, cennet kuşu olarak bilinir. Yapı itibariyle serçeden biraz büyük, gagası sarı, kanatları yeşil, kemikle beslenen, yükseklerde uçan, ayaksız olduğu ve dirisinin ele geçmediğine inanılan bir kuştur (Pala, 1999: 194).

İnanışa göre Hümâ kuşu uçurulduğunda kimin başına konarsa veya gölgesi kimin başına düşerse hükümdarlık tahtına otururmuş. Edebiyatımızda baht, refah, kudret, iyilik, zenginlik, cennet ve mutluluğu temsil eden hümâ divan şiirinde sevgiliyle sembolize edilir. Sevgili de hangi âşığa iltifat ederse o da muradına istediğine kavuşur (Pala, 1999:194). Hümâ kuşu, Türk lehçelerinde umay veya kumay adıyla bilinen önemli bir motiftir (Eskigün, 2006: 28).

Divan şiirinde çokça konusu geçmiş bir kuş olan Hümâ Âşık Ömer Divanı'nda; yükseklerden uçuşu, devlet kuşu oluşu, talih ve sevgilinin kendisi olarak ele alınmıştır. Hümâ Divanda 30 yerde geçmektedir. Hümâyün 3, murg-ı hümâ 2 yerde kullanılmıştır:

*“Bir zamân devlet ile ömrüm geçirdim çok şükür
Bir zamân bay u gedâ yiyip içirdim çok şükür
Bir zamân devlet hümâsını uçurdum çok şükür
Bir zamân rüsvây edip âhir ozan ettin beni” (1312)*

*“Serin olur Ayvansarây havası
Hümâ kuşu gibi yüksek yuvası
Balatlılar pîrden almış duâsı
Derler ki yol ile erkânımız var” (436)*

2.9. Karga (Zâğ/ Gurâb/Kuzgun/Saksâğan)

Kargagiller familyasına ait güçlü ayakları iri gagaları, geniş kanatları olan siyah tüylü ve tarlalara, bahçelere çok zarar veren, zeki, ötücü bir kuş türüdür. Daha büyük boyutta olanlarına kuzgun ve karakarga denir. Farklı karga türleri de mevcuttur (Parlatır ve Gözaydın vd., 1998b:1215).

Karga Türkçe kökenli bir kelimedir ve Eski Türkçeden beri kullanılmıştır. Ağızlarda garga veya karga kullanımları vardır. Ayrıca gök karga ve kuzgun gibi kuşlara da karga ismi verilmiştir. Karga adının bu kuşun çıkardığı sestene, yansıma kökten türemiş olduğu düşünülmektedir (TDK, 2024b). Farsça bir kelime olan zâğ ve Arapça gurâb “karga” demektir (Develioğlu, 2000:1164; 294).

Divan şiirinde karganın zeki ve kurnaz olması, çıkardığı sesin kötü olması, çirkin görüntüsü ile âşığa rakip olması nedeniyle âşığın haz etmediği olumsuz bir karakterdir. Rengin siyah olması nedeniyle kötü kara haber, uğursuzlukla ve geceyle sembolize edilir. Bahçe ve tarlaları çöpleri talan etmesi sebebiyle de açgözlü, hilekâr, kıskanç ve gammaz bir kuş olarak görülmektedir. Bülbül ile gülün veya bülbül ile Hümâ'nın yani âşık ve sevgilinin rakibi kargadır.

Âşık Ömer Divanı'nda karga 6, zâğ 12, kelimenin çoğulu zâğan “kargalar” 1, gurâb 2 yerde geçmektedir. Karga kuzgun ile birlikte 2 yerde kullanılmıştır. Şair karganın türlerinden olan gökçe karga, yeşil karga vs. bahseder. Şair kargayı şiirde gammazlıkla ve olumsuzlukla sembolize eder:

*“Gammaz karga kuzgun işi ceradır
Karatavuk pes mekânı karadır
Gör Hudâ sun'undan neler yaradır
Yapalak resmini eyle temâş” (43)*

Karga çirkin yapısı ve çirkin sesiyle, yaratılışı gereği çöple, leşle beslenmesi nedeniyle murdarlığı sembolize eder:

“Leyl gibi ömrü geçer hây ile hem hûy ile
Kıptiyân şahin olur mu bu kıyâfet hûy ile
Necâset kargasını bir mi görürsün toy ile
Saksağan kumru mu olur verse yüz bin kerkenes” (613)

Şair, kendini bülbüle kargaya karşı olumsuz tutumuyla rakibini kargaya benzetmiştir dolayısıyla rakibi ile sürekli mücadele hâlinindedir:

“Ey zâğ bu da ‘vâyı ko geç sen de rakibe
Dil dilbere dilber dile gül bülbüle düştü” (1401)

“Ey Ömer gülşende feryâda düştüm
Zâğ u zâgânlarla inâda düştüm
Bülbül tek bir güle inâda düştüm
Döker didelerim şebnemi nemdi” (237)

“Ey zâğ-ı siyeh ol gül-i ra ‘nâdan irak dur
Âşık olamazsın sen ol aradan irak dur” (369)

Kargağiller familyasından saksağan karnı beyaz, kanatları ve kuyruğu kül rengi diğer yerleri parlak, kara, uzun kuyruklu kuş; alacakarga, alakarga olarak da bilinir. Âşık Ömer Divanı’nda 3 yerde geçmektedir. Saksağanın karga gibi gammaz özelliğinden şair şiirinde bahsetmiştir:

“Gammaz burnu kızıl ala saksağan
Kanına fûrûhun çoban aldatan
İskataryun urganlıya durucan
Bakamaya göktencele çevrilir” (496)

2.10. Kartal (Ukâb/Karakuş)

Kartalgillerden, keskin bakışlara sahip, kızıl siyah tüylü, çok güçlü ve iri yapıda, yuvasını yüksek kayalıklara kuran, eğri gagalı güçlü pençeli yırtıcı kuştur. Diğer kuşlara göre çok daha yüksekte uçan gelişmiş görme yeteneğine sahip bu kuşun yaşam alanları ormanlar ve dağlardır (TDK, 2024a).

Kartalın ukâb, (Develioğlu, 2000: 1118) tavşancıl kuşu, karakuş gibi isimleri de vardır (TDK, 2024a). Kartal Türk dünyasında, devlet yönetiminde ve inanç kültüründe önemli bir yere sahiptir. Kuşların lideri sayılan kartalın İslamiyet öncesi Türk inancısında Gök Tanrı’nın timsali güç ve kuvveti, hükümdarlığı temsil ettiği bilinir. Eski Türklerde çift başlı bir kartalın koruyucu ruh olarak gökyüzünün en yüksek mertebesinde bekçilik yaptığını inanılır. Ayrıca Yakut Türklerinde kartalın üzerine ant içildiği çeşitli kaynaklarda geçmektedir. İslamiyet’ten sonra da bu durum devam etmiş, hatta gücün sembolü kartal armalarda ve bayraklarda alplığı sembolize etmiştir (Keçeci 2018, 38-39).

Âşık Ömer Divanı’nda kartal 3, tavşancıl kuşu 1, karakuş 1, ukâb 1 yerde geçmektedir. Şair kartalı lider rolüyle, güç kuvvet temsili sözü geçen yapısıyla sembolize etmiştir:

“Gör imdi bunlara ol yüce Sübhân
Lutfuyla kismetin verir her zamân
Bâkî kalmamıştır niçe Süleymân
Kartal çağırıp der fânî bu dünyâ” (43)

“Kapasam semmûr paçayı ben onun çukasına
Göğsüne yaldızlı çapraz sart semmûr yakasına
Eylese kartal kanadı çevirse arkasına
Dayan vardım diyü gelse üstüme varsağ-ıla” (1236)

2.11. Kumru

Arapça kumrî (Devellioğlu, 2000: 527) Türk lehçelerinde kumru veya gumru/gumrı şekilleri de olan güvercinler familyasından, boynunda siyah beyaz benekleri, bazı türlerinin gerdanında siyah bir halka bulunan, güverciniden küçük, boz renkli bir kuş türüdür (TDK, 2024a).

Kumru, âşığı temsil ederken incelenen şiirlerde güzel sedasıyla sevgiliyle de sembolize edilmiştir. Sevgilinin sıcak gülüşü ve güzelliği de kumruya benzetilmiştir. Âşık Ömer Divanı'nda kumru 4 yerde geçmektedir. Âşık Ömer kumruyu konuşması ve tatlı sözleri sebebiyle tûtî ile birlikte kullanmıştır:

“Tâvûs mâlik idi acep nefese
Payını gördükte gelir bed sese
Giriftâr etmişler bend-i kafese
Tûtî kumru eyler derûnî nidâ” (43)

2.12. Tûtî

Papağan; dudu kuşu adlarıyla da bilinen ehlileşirmeye uygun, taklit yapabilen, konuşma öğretilen bir kuştur. Kafeste en çok beslenen, ayna karşısında konuşması için prova yaptırılan; konuştuğunda da şekerle, tatlı besinler, meyvelerle ödüllendirilen bu kuş türü Divan şiirinde sıklıkla kullanılmıştır. Tatlı dilli oluşu şeker yemesiyle bağdaştırılmıştır. Divan şiirinde renkli bir kuş oluşu, ayna ve şeker ile birlikte anılışı sıklıkla görülür (Pala, 1999: 401).

Âşık Ömer'in şiirlerinde “tûtîyi” 45 yerde kullandığı tespit edilmiştir. Şiirlerde şair hem kendisi hem de sevgili için benzetme unsuru olarak papağanı kullanmıştır. Şair papağanın güzel konuşması dolayısıyla sevgiliye dudu dilli benzetmesi yapmıştır:

“Burnunu seyr eden münevver oldu
Yahşi kokularla muattar oldu
Lebin görenlere müyesser oldu
Fesâhat belâgat tûtî-i gûyâ” (57)

“Gönül eğlencesi ey tûti dillim,
Ya benim kaşları hilâlîm mi var
Sarhoş yürüyüşlü mestâne gözlüm
Ya benim lebleri zülâlîm mi var” (336)

Âşığı, tûtiye döndüren sevgilinin şekere benzeyen dudakları ve güzelliğidir. “Tûti, şeker, ayna, kafes” kelimeleri sembolik olarak birlikte kullanılmıştır:

“Toprak içre her ne dâne düşse aslına çeker
Hırmen-i dünyâda kim darı durur buğday eker
Arı kuşu tûti olmaz yerse bin kantar şeker
Bülbül olmaz serçenin etsen yerin altın kafes” (607)

Yukarıda bahsettiğimiz kuşlar dışında şair iki şiiri içinde (43-496) kuşların özelliklerini anlatırken bir defa zikrettiği kuş türleri de vardır. Bu kuşlar şunlardır: Angıt kuşu, atmaca, balaban, balıkçın, bildircın, baştankara, bozbakkal, çakır kuşu, çalığı, çayır kuşu, çaylak, çığırğan, çırnık kuşu, çıtlayık, çoban kuşu, darcan, darıkuşu, devekuşu, durrâc, ebâbil, fahte (üveyik), güvercin, horoz, hûd kuşu, ishakkuşu, ispir, karabatak, kuzgun, karatavuk, kârbankuşu, kaşıkçı, kaz, keklük, körü kuşu, kılkuşuk, kırlangıç, kız kuşu, körü kuşu, kuğu, kuyruksalan, leylek, martı, öğeyik kuşu, ördek, payagula, saka kuşu, saman (samancı) kuşu, sarıasma, serçe, sığırcık, süklün, tavuk, tâvûs, toygar, turna, turrâc, yarasa (Karasoym ve Yavuz, 2015: 117-119; 383-386).

Sonuç:

Âşık Ömer Divanı’nda kuş adları büyük bir zenginlik göstermektedir. Eserde kuş kelimesi 86 kez kullanılmıştır. Kuş adından türemiş adlar 24 yerde geçmektedir. Kuş kelimesini karşılayan Farsça murg kelimesi 88, sözcüğün çoğul hâli olan murgân 7, Arapça tayr 1 ve kelimenin çoğulu olan tuyûr (kuşlar) 7 yerde geçmektedir.

Âşık Ömer Divanı’nda 70 kuş türü zikredilmiştir. Bu kuş türleri içinde bülbül diğer kuşların kullanım oranına bakıldığında en çok karşımıza çıkan kuştur (367). Bülbülden sonra tutî (45), ardından efsanevi kuş türlerinden Hümâ (Hümâyûn) (35), Ankâ (Sîmurg) (29) en çok adı geçen diğer kuşlardır. Bu kuşlar Âşık Ömer Divanı’nda çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Kimi mecaz, telmih, teşbih gibi sanatlar yoluyla ele alınıp işlenmiş kimi zaman da şairin elinde değişik konular için birer vasıta olarak kuşların kullanıldığı görülmüştür. Şair mitolojik kuşlara şiirlerinde yer vererek divan edebiyatı geleneğinde kullanılan sembollerini kendine has bir şekilde kaleme almıştır. Mitolojik kuşları şair olağanüstü özelliklere sahip olmalarını överek benzetme unsuru içinde kullanmıştır.

Divan edebiyatı geleneğinde sıklıkla işlenen bülbülün, Âşık Ömer Divanı’nda da fazlasıyla yer bulduğu tespit edilmiştir. Bu da XVII. yüzyıl Türk

âşıklık geleneğinin önde gelen saz şairlerinden Âşık Ömer'in, divan sahibi olma kimliği ile bu geleneği güçlü bir şekilde devam ettirdiğini göstermektedir. Bülbül motifini, tutı, Hümâ ve Ankâ (Simurg) motifleri takip etmektedir.

Şair; yırtıcı kuşlardan akbaba (kerkes), doğan (balaban/zağanos), şahin(bâz), kartal (karakuş), atmaca, sungur (aksungur/ akdoğan/ şahbâz), baykuş(bûm); yırtıcı olmayan kuşlardan bülbül, martı, kuğu, tavus, papağan (tûti), tavuk, horoz, güvercin, leylek vs; efsanevi kuşlardan Ankâ (Sîmurg/ Sîmurg-ı Ankâ), Hümâ (Hümâyûn), hüdhüd (ibibik/ibik) gibi kuşlara şiirlerinde yer vermiştir.

Âşık Ömer iyi bir medrese tahsili görmüş, ordu şairliği yapmış, yurdun pek çok yerini gezmiş donanımlarını şiirlerine yansıtmıştır. Söz konusu şiirlerde şair sade halkın anlayabileceği kelimeler kullanmıştır. Türkçeye önem veren bir Anadolu şairi olarak kuş türlerinden şiirlerinde bahsederken hem Türkçe kökenli adlarını hem de Türkçeye yerleşmiş Arapça ve Farsça kökenli adlarını kullanmıştır: “Karga / kuzgun / zâğ”, “sungur / aksungur / akdoğan / şahbâz”, “hüdhüd / ibibik / ibik”, “doğan / şahin / bâz” gibi.

Genel olarak birkaç kuş türü haricinde kuşlar güç, beylik, kut, talih, sevgi ve güzellik simgesi olarak anılır. Bazı kuşlar da baykuş, akbaba (kerkes), yarasa, karga gibi kuşlar olumsuzluk, talihsizlik ve ölümlerle temsil edilir.

Âşık Ömer Divanı'nda, kuş adları bilimsel olarak incelendiğinde hem zengin bir söz varlığı hem de artık günümüz Türkçesinde kullanılmayan adlandırmalar belirlenmiştir. Bu tespitler neticesinde Türk dilindeki adların ve ad verme geleneğinin şiir diline nasıl aksettiğini; şairin tasavvur yeteneğini, aldığı medrese eğitimi neticesinde edindiği bilgileriyle birleştirerek söz varlığımıza nasıl yansıttığını görmemizi sağlamıştır.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akûn, Ö. F. (1994). “*Divân Edebiyatı*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, c. IX, s.389-427.
- Ceylan, Ö. (2007). *Kuşlar Divanı*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çavdar, Y. (2023). *Âşık Ömer'in Divanında Olmayan Şiirleri*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2024). “Kuran-ı Kerim”.
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Neml-suresi/3175/16-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 05.02.2024)

- Eskigün, K. (2006). “Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar”. Yüksek Lisan Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Gülmez, M. (2016). “Âşık Ömer Divanı’nda Alevi-Bektaşî İzleri”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (37): 285-307.
<https://doi.org/10.21563/sutad.187057>
- Gürbüz, H. (2014). “Everekli Seyranî Divanı’nda “Kuşlar”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9 (6):485-504.
<https://doi.org/10.7827/turkishstudies.6593>
- Hayvanlar Ansiklopedisi*. (2013). “Baykuş”. s.219-220 içinde Parılı Yay.
- Karasoy, Y. ve Orhan Y. (2010). *Âşık Ömer Divanı*. Konya: İnci Ofset.
- Karasoy, Y. ve Orhan Y. (2015). *Âşık Ömer Divanı*. Konya: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Karasoy, Y. ve Orhan Y. (2017). “Âşık Ömer Divanı’na katkılar-I.” *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)* 41: 157-194.
- Keçeci, B.B. (2018). “Âşık Şiirinde Hayvan Sembolizmi”. Yüksek Lisans tezi Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Küçük, S. (2013). “Eski Türkçede Kuş İsimleri”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8 (13): 1237-1246, Ankara.
<https://doi.org/10.7827/turkishstudies.5949>
- Öner, E. (2008). “Gevherî Divanı’nda Kuşlar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* 1 (5): 554-575.
- Pala, İ. (1991). “Anka”. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları C. 3, İstanbul: TD, s.201. <https://islamansiklopedisi.org.tr/anka#3-edebiyat> (Erişim Tarihi: 03.06.2024)
- Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötügen Neşriyat AŞ.
- Parlatır, İ., Nevzat G. vd. (1998a). *Türkçe Sözlük 1*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Parlatır İ., Nevzat G. vd. (1998b). *Türkçe Sözlük 2*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Süleyman U. (2024). “Anka” II, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 3. S.200-201. <https://islamansiklopedisi.org.tr/anka#3-edebiyat> (Erişim Tarihi: 03.06.2024)
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2024a). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 14.03. 2024)
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2024b). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 14.05. 2024)

Extended Abstract

Âşık Ömer, one of the leading instrumental poets of the Turkish minstrel tradition, used the pseudonyms Ömer Adlî, Vehbî and Dervîş Nihanî in his poems. It is estimated that the poet was born around 1620 in the village of Gözleve/Koru Alan in the Hadim district of Konya. It is one of the most important representatives of the 17th century Turkish minstrel tradition. In a couplet on the cover of the copy of the Âşık Ömer Divan in the Mevlana Museum, the date of death was recorded as 1707, and this date was generally

accepted. With the use of language in his poems, he influenced both his own period and the periods after him. The poet's madrasa education was instrumental in his close interest in classical Turkish poetry. The poet is one of the leading names of these poetry traditions with his predisposition to the tradition of divan poetry and his identity as both an instrumental poet and a divan poet. Âşık Ömer used aruz and syllable verse in his works. The poems he wrote in Aruz verse are more than those he wrote in syllabic verse. What distinguishes him from other instrumental poets is that he owns a divan. Some poets both in his time and after him were influenced by Âşık Ömer, praised him and wrote verses in his poems. Since ancient times, it has been seen that human beings have attributed various meanings to birds within the cultural structure. Although the meanings attributed to birds have varied from society to society throughout human history, they have generally been represented by kut, peace, power, wisdom and mythological figures in cultures. When we look at the history of Turkish culture, the birds and bird names in the studies, many sources and divans are remarkable. In Turkish, animal names and related words are important for our vocabulary. The most mentioned animals in Turkish literature are birds, and prose has taken place in epics, fairy tales, legends and folk songs in poetry genres. The bird is a motif that has been processed in many fields such as Turkish history, culture, art, literature and poetry. Due to their creation and characteristics, both real and mythological birds have been frequently used in our folk poetry and divan poetry with different analogies. In the poems, most of the human characteristics are depicted in the bird motif. The Divan of Âşık Ömer, one of the great representatives of Divan literature, is one of the valuable works in terms of examining Turkish culture and the vocabulary of our language. The motifs he embroidered in his poems are very rich, as he received a madrasa education and personally traveled a wide geography. The poet's divan is a great treasure that needs to be examined in every aspect in terms of Turkish language, Turkish culture and Turkish poetry. In this article, the names of birds in Âşık Ömer's poems and their use in poetry will be emphasized. There are 1455 poems in the Divan of Âşık Ömer. Appropriate examples of bird names from the Divan are given. It is seen that bird names are the majority among all animal names in the Poet's Divan. Seventy bird species are included in the Divan of Âşık Ömer. Birds are used in poems both literally and figuratively. However, in some poems, both real and mythological birds appear metaphorically with various metaphors due to their creation and characteristics. These birds are discussed in various aspects in Âşık Ömer's Divan. It has been observed that these birds were handled and processed through arts such as metaphor, allusion, and simile. Sometimes they were used as tools for different subjects in the hands of the poet.

LÜBNAN'DA KULLANILAN TÜRKÇE SOYADLARINDA +II EKİ*

THE SUFFIX +II IN TURKISH SURNAMES USED IN LEBANON

Ünal KALAYCI ✉ **

Özet

Toplumlar arasındaki iletişimin kaçınılmaz bir sonucu olarak o toplumların dilleri arasında dil unsurlarının geçişi görülmektedir. Bir dönem Türkçe ve Arapça arasında olduğu gibi iletişimin derecesi arttıkça dil unsurlarının alışverişi de yoğunlaşmıştır. Türkçeden Arapçanın çeşitli lehçelerine geçen sözcük öbeği, sözcük, ek ve dil bilgisi kurallarıyla ilgili farklı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen konunun tümüyle incelendiği söylenemez. Türkçeden diğer dillere geçen eklerle ilgili çalışmalarda +CI, +II, +sIz ve +IIk ekinin ön plana çıktığı görülmektedir. Diğer dillere geçen bu ekler arasında +II eki de kendine has özellikleriyle dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Türkçeden Lübnan Arapçasına geçen 1.413 soyadı +II eki bakımından incelenmiş ve bu eki alan 161 soyadı tespit edilmiştir. Bu soyadları hem görüldüğü biçimler bakımından hem de eklendiği soyadlarına kattığı anlam bakımından incelenmiştir. Denilebilir ki +II eki soyadlarında yoğun olarak kullanılan bir soyadı yapma ekidir.

Anahtar Kelimeler: Lübnan'da Türkçe, yapım ekleri, soyadı ekleri, +II eki

Abstract

As an inevitable result of communication between societies, the transition of language elements between the languages of those societies is observed. As the degree of communication increased, as it was between Turkish and Arabic for a period, the exchange of language elements also intensified. Although different studies have been conducted on the phrases, words, suffixes and grammar rules that passed from Turkish to various dialects of Arabic, it cannot be said that the subject has been examined in its entirety. In studies on the suffixes that passed from Turkish to other languages, it is seen that the suffixes +CI, +II, +sIz and +IIk come to the fore. Among these suffixes

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 17.11.2024; **Kabul tarihi:** 12.12.2024.

Kaynak gösterilme: KALAYCI Ü. (2024): Lübnan'da Kullanılan Türkçe Soyadlarında +II Eki, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 21-38.

Bu çalışma, "Lübnan'da Türkçe Soyadları" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Batman / TÜRKİYE ukalayci@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0076-2916>

that passed to other languages, the suffix +II also draws attention with its unique features. In this study, 1.413 surnames that passed from Turkish to Lebanese Arabic were examined in terms of the suffix +II and 161 surnames that took this suffix were identified. These surnames were examined both in terms of the forms in which they are seen and in terms of the meaning they add to the surnames to which they are added. It can be said that the suffix +II is a surname-making suffix that is used extensively in surnames.

Keywords: Turkish in Lebanon, derivational suffixes, surname suffixes, +II suffix

Giriş

Birbirleriyle iletişim hâlindeki toplumların dilleri arasında etkileşim kaçınılmazdır. Bu etkileşim daha çok; sözcük, sözcük öbeği, ek ve dil bilgisi kuralları alışverişi biçiminde gerçekleşmektedir. Arapça konuşan toplumlarla Türkçe konuşan toplumlar bin yıldan uzun bir süredir kimi zaman yan yana kimi zamanda aynı devlet idaresi altında, iç içe yaşamışlardır. Bu durum doğal olarak Türkçe ile Arapçanın etkileşimini artıran unsur olmuştur.

Arapçadan Türkçeye geçen dil öğeleri hakkında sayıca daha çok ve daha ayrıntılı çalışmalar yapılmasına rağmen Türkçeden Arapçaya geçen dil öğelerinin tüm yönleriyle incelendiği söylenemez. Bununla birlikte sınırlı sayıda da olsa konuyu ele alan çalışmalar vardır. Karaağaç, Arapçadan Türkçeye geçen *Gramerlik Alıntılar* başlığı altında “bila+, fi+, +alâ, +en, ilâ+, lâ+, ma'a+, ma” yapılarına yer verirken Türkçeden Arapçaya geçen *Gramerlik Alıntılar* başlığı altında +CI, +II, +sIz ve +IIk eklerine yer vermiştir (Karaağaç, 2008, s. XIX-XXIII). Türkçede onlarca ek varken bu dört ekin Arapçaya geçtiğinin kabulü, bu eklerin işlek olması ve daha çok sözcükte yer alması ile açıklanabilir. Sonrasında bu ekler, işlevlerine uygun olarak Arapçanın farklı lehçelerinde yeni sözcüklere eklenerek kullanılmaya devam etmiştir. Kuş ve Akdağ da Türkçeden Arapçanın çeşitli lehçelerine geçen son ekler üzerine yaptıkları çalışmada +CI, +II, +IIk ve +sIz eklerini incelemişlerdir (Kuş ve Akdağ, 2012). Şahan Güney, Arap lehçelerinde +CI, +II ekleriyle ve baş sözcüğüyle yapılan sözcüklerin çokluğu nedeniyle bu durumu Türkçenin Arapça üzerindeki yapısal etkisi olarak açıklamıştır (Güney, 2018, s. 21). Türkçeden Arapçanın lehçelerine geçen sadece +CI ekini konu alan çalışmalar da vardır (Alp, 2007); (Kalaycı, 2022). Bunun nedeni +CI ekinin diğer eklerle nazaran daha yoğun kullanılmasıdır. +CI ekinin dışındaki eklerle ve bu çalışmanın konusu olan +II ekiyle ilgili doğrudan çalışma yapılmısa da Türkçeden Arapçaya geçen sözcükler üzerine yapılan çalışmalarda +II ekine de dolaylı olarak yer verilmiştir.

Arap Lehçelerinde Türkçe Kelimeler adlı çalışmada 941 sözcük yer almıştır. O sözcükler içerisinde +II ekinin geçtiği “alaylı, Ankaralı, Asuanlı, atufetli, Bağdatlı, Çakırlı, Çardaklı, çiçekli, devletli, evli, faziletli, fehmetli, Giritli, gizli, gurbetli, izzetli, Kıbrıslı, kıdemli, kıymetli, köprülü, mektepli,

meraklı, nazlı, paçalı, Rifatlı, saadetli, sakallı, sakızlı, seferli, semahatli, şatırlı, şehirlı, şerbetli, tatlı, temelli, terelelli, telli, yağlı, yerli” (Aytaç, 2021) sözcükleri yer almaktadır.

Arapçanın farklı lehçelerindeki Türkçe sözcükler üzerine yapılan doktora tezinde eklere de yer verilmiştir. +II ekinin yaptığı sıfatlar başlığı altında verilen örneklerin Türkiye Türkçesindeki biçimleri şu şekildedir: heybetli, kapaklı, uğurlu, şekerli, yağlı, Cezayirli, İstanbullu, Musullu, Rizeli, Samerralı ve Urfalı. Ayrıca çalışmanın sözlük kısmında +II ekini taşıyan onlarca sözcük bulunmaktadır (Yahya, 1984, s. 35).

Arapçada yaşayan Türkçe kelime ve yapıları konu edinen bir çalışmada +CI, +II ve +sIz ekiyle türemiş sözcüklere de örnekler verilmiştir. Çalışmada +II eki taşıyan “Bağdâdlî, delikânî, Haleblî, mekteblî, meraklî, Şamlî, şekerlî, tatlı, terelellî, Usmânî, yağlı ve zevallî” sözcükleri yer almıştır (Polat, 2018, s. 126).

Cezayir konuşma dilinde Türkçeden geçen sözcükler arasında +II ekiyle türeyen “bâcâlî (paçalı), temâllî (temelli), havlî (havlu), zavallı, şehirli, ‘Osmânî, ‘ıratlı, fşâklî (fışekli), krendlî (kalenderli) ve kımetli (kıymetli) sözcükleri bulunmaktadır (Cheneb, 1966).

Mısır lehçesine geçen 995 Türkçe sözcüğün kökeniyle ilgili yapılan çalışmada +II eki ile yapılmış 26 sözcük bulunmaktadır: haşmetli, hamiyetli, devletlü, rifatlı, saadetlü, semâhatli, şerbetli, izzetlü, atüfetlü, fütüvvetli, fahâmetli/ fahâmetlü, faziletli /faziletlü, telli, asvanlı, beşli, terelelli, türlü, tatlı, Giritli, sakızlı, Antepi, Kıbrıslı, kapılı, menevişli, temelli, Bağdatlı (Uysal, 2020).

Muhammed Hayruddin El Esedî’nin *Mevsuatü ’l-Halep El-Mukarene* adlı eserinde Türkçeden Suriye Arapçasına geçen 320 sözcük yer almıştır. Yedi ciltlik Halep Arapçasının bu sözlüğündeki Türkçe sözcükler arasında +II ekiyle türetilmiş üaülü, yağlı boya, terbiyeli, türlü, gizli, ikili birli, siyâsetli, ta’ahüdü ve yerli sözcükleri de bulunmaktadır (Gedik ve Al Berro, 2016).

Lübnan’ın Şuf (Shouf) yerleşim biriminde, Türkçe biçim birimi içeren 162 soyadın incelendiği çalışmada +II ekiyle yapılmış 21 soyadı tespit edilmiştir: Antaklı (Antaklı), Cezairli, Şubuklu (Çubuklu), Devletli, Diyarbekirli, El Bakili, El Harbutli (El Harputlu), El İzmirli, El Kıbrıslı (El Kıbrıslı), El Maraşlı (El Maraşlı), Hünkarlı (Hünkarlı), Kasablı (Kasaplı), Karanfilli, Kıbrıslı (Kıbrıslı), Kuvvetli, Maraşlı (Maraşlı), Mardinli, *Mavrallı (Mavrallı), Selanikli, Tokatlı (Tokatlı), Urfalı (Urfalı) (Kalaycı, 2024).

Bu çalışmada Türkçeden Lübnan Arapçasına geçen Türkçe ya da en az bir unsuru Türkçe olan soyadlarındaki +II eki hem şekil hem içerik bakımından incelenecektir.

B. Yöntem ve Kapsam

Lübnan'da çok sayıda etnik ve dinî grup yaşamaktadır. Çalışmanın evreni Lübnan'daki farklı toplulukların kullandığı Türkçe soyadlarıdır. Çalışmanın örneklemini ise *Lübnan'da Türkçe Soyadları* adlı doktora tezinde geçen soyadlarıdır (Kalaycı, 2019). Bahsi geçen tezde Lübnan'da yaşayan yedi farklı grubun soyadları belli sınırlandırmalarla ele alınmıştır. Çalışmada nüfusları kesin olarak bilinmeyen bununla birlikte on bin civarında oldukları tahmin edilen Girit muhacirinin kullandığı Türkçe ya da Türkçe biçim birimi içeren soyadları incelenmiş ve en az bir birimi Türkçe olan 14 soyadı tespit edilmiştir. Şuf yerleşim biriminde yaşayan Dürzilere ait 62.114 soyadı incelenmiş ve en az bir birimi Türkçe olan 15 soyadı tespit edilmiştir. Eskiden beri Lübnan'da yaşayan Türkmenlere ait 14.000 civarında soyadı incelenmiş ve en az bir birimi Türkçe olan 20 soyadı tespit edilmiştir. Süryanilerin kullandığı 11.457 soyadı incelenmiş ve en az bir birimi Türkçe olan 158 soyadı tespit edilmiştir. Ermenilerin kullandığı 6.336 soyadı incelenmiş ve en az bir birimi Türkçe olan 305 soyadı tespit edilmiştir. Lübnan'da yaşayan, çifte vatandaşlık (Türkiye Cumhuriyeti ve Lübnan Cumhuriyeti) hakkına sahip olanlar ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ait 4.195 soyadı incelenmiş ve en az bir birimi Türkçe olan 448 soyadı tespit edilmiştir. Bunların dışında seçim evraklarında Sünni olarak tanımlanan topluluğa ait 280.472 soyadı incelenmiş ve az bir birimi Türkçe olan 453 soyadı tespit edilmiştir. Sonuçta 389 bin civarında soyadı incelenmiş 690 tanesi tümüyle Türkçe, 723 tanesi ise en az bir tane Türkçe unsur içeren karma soyadı olmak üzere toplam 1.413 soyadı tespit edilmiştir (Kalaycı, 2019, s. 359-362). Bu çalışmanın örneklemini o 1.413 soyadı oluşturmaktadır.

Bu soyadları içerisinde +II eki taşıyan soyadları önce tablo hâlinde listelenmiş ardından da +II ekinin soyadlarındaki kullanımını farklı yönlerden incelenmiştir.

C. +II Eki

Konuyla ilgili çalışmalarda +II ekinin Türkçenin en işlek eklerinden olduğu genel bir kanaat olarak dile getirilmiştir. Bu çalışmalarda, ekin işlevleri ve özellikleri şu şekilde yer almıştır:

Deny, ayrıntılı şekilde incelediği ekle ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: Sıfat anlamı olan sözcüklere eklenmez; getirildiği sözcüklere iyelik anlamı katar (fesli, emekli); fahri ünvanlar türetir (şevketli, devletli); menşe bildiren nispet sıfatları yapar (Parisli, Berlinli); cins adlarına eklenir (memleketli, mektepli); zarflar türetir (nereli, buralı); sözcük öbeklerine eklenir (ince ve güzel tüylü, çift kanatlı); deyimler türetir (içli dışlı, altlı üstlü) (Deny, 2012, s. 306-314). Deny, çalışmasında ekin başka eklerle kullanımına ve diğer özelliklerine de değinmiştir.

Banguoğlu, +II ekinin üretim eki olarak geniş bir kullanımı olduğunu dile getirmiş ve ekin işlevlerine yer vermiştir: Adlara ve sıfatlara gelerek donatım sıfatları yapar (tatlı, kokulu, güçlü); kopuş yeri bildiren nispet sıfatları yapar (Çinli, Konyalı, Osmanlı); yer adları yapar (Kadirli, Polatlı, Sungurlu). Ayrıca ekin yabancı kökenli sözcüklere karşılık türetmede kullanımını da beş başlık altında incelemiştir: Arapça donatma hâli niteliğindeki ön takılar yerine kullanılır (zi kıymet>kıymetli, zatül-hareke>hareketli); Farsça +kâr ve +ger sıfatlarından birçoğu bu ekle yapılan sıfatlarla karşılır (azimkâr>azimli, sevdager>sevdalı); Farsça +dâr eki karşılığında kullanılarak sıfatlar yapar (namdar>namlı, manidar>manalı); Arapça nispet eki yerine kullanılır (İranî>İranlı, leylî>yatılı) (Banguoğlu, 1974, s. 192-193).

Edizkun, +II ekinin dört farklı tür sıfat yaptığını ifade etmiştir: İyelik sıfatları yapar (sulu yemek, ışıklı oda); ilgi sıfatları yapar (liseli öğrenciler, Bayburtlu Zihni); biçim ve tarz sıfatları yapar (ikişerli kol, üçerli sıra); kalıplaşmış sıfatlar yapar (gönüllü asker, lastikli söz) (Edizkun, 1999, s. 148).

Ergin, Eski Türkçede +lîğ, +lig, +luğ, +lûğ biçimlerinde olan ekin Batı Türkçesine geçerken sonundaki -ğ ve -g'nin düştüğü; Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde düşen -ğ ve g'nin etkisiyle eklerin yuvarlak ünlülü şekilde +lu, +lü olarak kullanıldığı; Osmanlı Türkçesi Dönemi'nde ise ekin düz şekilleri de kullanılmaya başlandığı bilgisine yer vermiştir. Ergin, ekin işlevlerini de açıklamıştır: Ek bulundurma, ihtiva etme, nefsinde taşıma ifade eden sahiplik adları yapar (başlı, kanlı, rüyalı); bir yere, bir müesseseye, bir kavme, bir hanedana mensubiyet ifade eden sözcükler yapar (İstanbullu, köylü, mektepli, Osmanlı) (Ergin, 2009, s. 159-160).

Hatipoğlu, +II ekini yedi başlık altında ele almıştır: Ad soylu sözcüklere gelerek kök ya da gövdedeki kavrama sahip olma anlamı katar (akıllı insan, görgülü kadın); yer adlarına gelerek o yer adıyla ilgili ad ya da sıfat yapar (Ankaralı, Avrupalı); bağlandığı kökle ilgili mensubiyet kavramı yapar (üniversiteli, güneyle); sayı adlarına gelerek kök ya da gövdedeki sayıyı bildiren sözcükler yapar (altılı, onlu); yaygın kullanılmayan kök ya da gövdelerle kalıplaşır (acıklı, danışıklı); kalıplaşmış ve yaygın biçimde kullanılan sözcükler yapar (alımlı, sözlü); eklendiği sözcüklerle ikileme yapar (süslü püslü, şanlı şerefli) (Hatipoğlu, 1981, s. 102-103).

Korkmaz, addan ad ve sıfat yapan işlek bir ek olduğunu söylediği ekin işlevlerini altı başlık altında ele almıştır: Adlardan bazen de sıfatlardan sahip olma, üzerinde bulunma, o özelliği taşıma, ilgili olma, yetkili olma anlamları katar (acıklı ve ağlamaklı); bir millete, bir kavme, bir hanedana, bir ülkeye, bir şehre, bir yere veya bir kuruluşa ait olma, bağlantılı olma anlamı katar (Antalyalı, Asyalı, sendikalı); adlardan yer adları yapar (Cihanbeyli, Turgutlu); sayı adlarına eklenerek gruplanma, bir arada olma anlamı katar (sekizli, onarlı); eş ve zıt anlamlı ikilemelere getirilerek anlamı pekiştirilmiş ikileme sıfatları oluşturur (akıllı uslu, akli karalı); Türkçeye Arapça ve

Farsçadan giren birtakım sözlerin Türkçeleştirilmesinde kullanılır (zî kıymet>kıymetli, daimî>sürekli, mahkûm> hükümlü, manidar> anlamlı) (Korkmaz, 2009, s. 53-55).

Eker, bu ekin “geceli gündüzlü ve evli barklı” yapılarındaki durumunu ismin tarihî dönemlerde kullanılan birliktelik hâli eki kullanımı olarak adlandırmıştır. Tarihî dönemlerde kullanılan bu ve diğer hâl eklerinin günümüzde yapım eki işleviyle yaşadığı ve hâl eklerinin sayısında da azalma olduğunu bilgisine de yer verilmiştir (Eker, 2019, s. 290).

Ekin; ev+li, sabır+lı, onur+lu, alım+lı örneklerinde olduğu gibi ad ya da ad soylu sözcüklere eklenerek yeni sözcükler yaptığı gibi eş zamanlı bakış açısıyla değerlendirildiğinde belir-li, döse-li, daya-lı, tara-lı sözcüklerinde de eylem kök ya da gövdelerine getirilerek ad ya da sıfat yapıldığı görülmektedir. Bu sözcüklerin bazı ses değişiklikleri geçirdiği düşünülmektedir. “Belir-” sözcüğünün ele alındığı çalışmada bu konu sözcük özelinde ele alınmıştır (Özkan, 2001). +II ekinin de bazı fiil kök ya da gövdelerine geldiği eş zamanlı bakış açısıyla bir gerçek olarak ortada durmaktadır.

D. Lübnan'daki Türkçe/Karma Soyadlarında +II Eki

Çalışmada aynı sözcüğün bazen iki nadiren de üç farklı yazımıyla karşılaşılmıştır. Bu yazım farklılığı nedeniyle aynı sözcüğün iki farklı soyadı olduğu değerlendirilmiş ve çalışmada farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Bu soyadlarının farklı soyadı olarak değerlendirilmesinin nedeni yazım farklılığının sistemli şekilde görülmesidir.

Çalışmanın ikinci sütununda sözcüğün Lübnan Arapçasındaki okunuşu Türkiye Türkçesinden farklı ise önce Lübnan Arapçasındaki okunuşu ardından da eğik çizgi çekilerek Türkiye Türkçesindeki okunuşu yazılmıştır. Çalışmanın üçüncü sütununda soyadlarının alındığı kaynaktaki orijinal yazımlarına yer verilmiştir.

Çalışma için soyadlarının alındığı kaynak (Kalaycı, 2019), LTS olarak kısaltılmış ve soyadları o kaynaktaki geçtiği sayfa numarası ve Arapça yazımlarıyla birlikte verilmiştir. Soyadlarının tablonun dördüncü sütunundaki çözümlenmelerinde başvuru kaynağı (Gülensoy, 2007), KBS kısaltmasıyla ilgili maddeye atıf yapılarak verilmiştir.

Sıra Nu.	Soyadı	Kaynaktaki Yazıldığı Şekil	Çözümleme ve Açıklamalar
Girit Muhacirlerinin Soyadları			
1.	Kiridli/Giritli (LTS, s. 70).	كردلي	Girit+li
2.	Kiridli/Giritli (LTS, s. 70).	كريدلي	Girit+li Aynı soyadının yazımı farklı olup

			farklı iki soyadı olarak kullanılmaktadır.
Dürzilerin Soyadları			
3.	Buşahlı/Buçaklı/Bıçaklı (LTS, s. 84).	بوشهلی	<*bıç-- bıç-(a)k (KBS, s. 139) bıç-(a)k+lı
4.	Cezairli/Cezayirli (LTS, s. 84).	جزائری	Cezair+li
5.	El Harbutli/El Harputlu (LTS, s. 86).	الخریطلی	el+Harput+lu p>b
6.	<*Mahmud El Maruf Baylamanlı (LTS, s. 86).	محمود المعروف بایلامانی	baylaman+lı
Türkmenlerin Soyadları			
7.	Kiridli/Giridli (LTS, s. 95).	کردلی	Girit>Kirid Girit+li Türkmenlerin yaşadığı bölgede Girit göçmeni olduğu düşünülen bir aileye ait soyadıdır.
8.	Gorli/Gorlu (LTS, s. 97).	غورلی	gor+lu
Süryanilerin Soyadları			
9.	Antakli/Antaklı (LTS, s. 113).	انطکلی	Antak+lı
10.	Barlı/Barlı (LTS, s. 116) .	انطکلی	bar+lı
11.	Cermikli/Çermikli/(Çarmıklı) (LTS, s. 121).	جرمکلی	çermik+li ç>c
12.	Darağlı/Taraklı (LTS, s. 121).	درغلی	tarak+lı
13.	Derdli/Dertli (LTS, s. 123).	دردلی	dert+li
14.	İstanbuli/İstanbulu (LTS, s. 127).	استانبوللی	İstanbul+lu
15.	Kalayli/Kalaylı (LTS, s. 128).	قالیلي	kalay+lı
16.	Köylüyan (LTS, s. 131).	کویلیوان	köy+lü+yan
17.	Nevşehirli (LTS, s. 134).	نو شهرلی	nev+şehir+li
18.	Rıdvanli/Rıdvanlı (LTS, s. 136).	رضوانلی	Rıdvan+lı
19.	Sakrımli/Sakrımli (LTS, s. 136).	صقرملي	Sakrım+lı
Ermenilerin Soyadları			
20.	Benliyan (LTS, s. 166).	بنلیان	ben+li+yan

21.	Camurlıyan/Çamurluyan (LTS, s. 170).	جامورليان	çam-mur+ (KBS, s. 217) lu+yan
22.	Dudaklıyan/Tutaklıyan (LTS, s. 173).	دوداقلیان	<?tut-(a)k (KBS, s. 306) lı+yan
23.	İstanbuli/İstanbulu (LTS, s. 176).	استانبولي	İstanbul+lu
24.	Kabaklıyan (LTS, s. 177).	قباقلیان	Kaak+lı+yan
25.	Karangulıyan/Karanguluyan (LTS, s. 179).	قرانگولیان	kara+n+gu+lu+yan
26.	Kavurdağlıyan/Gavurdağlıyan (LTS, s. 183).	گاورداغلیان	gavu+dağ+lı+yan
27.	Konyalıyan/Konyalıyan (LTS, s. 188).	قونیاالیان	Konya+lı+yan
28.	Kütahyalıyan/Kütahyalıyan (LTS, s. 189).	کوتاحیالیان	Kütahya+lı+yan
29.	Maraşlı/Maraşlı (LTS, s. 190)	مرعشلی	Maraş+lı
30.	Maraşlıyan/Maraşlıyan (LTS, s. 190).	مرعشلیان	Maraş+lı+yan
31.	Mardelli (LTS, s. 190).	ماردلی	Mardel+lı Mardin anlamda kullanılmaktadır.
32.	Mardelli< Mardinli (LTS, s. 190).	مردلی	Mardel+lı
33.	Musulı/Musulı (LTS, s. 192).	موصللی	Musul+lu
34.	Oğullı/Oğullı (Oğlı) (LTS, s. 192).	اوغلی	oğul+lu
35.	Örekliyan (LTS, s. 193).	اورکلیان	ör-ek-li+yan
36.	Samanlıyan (LTS, s. 195).	سامانلیان	<*sâp+(a)n+ (KBS, s. 727) lı+yan
37.	Sıyırslı/Sıyırslı (LTS, s. 196).	سیرسلی	<*Sıyırıs/Kıbrıs+lı Kıbrıs sözcüğünün yazımlarından birdir.
38.	Sisliyan (LTS, s. 196).	سیسلیان	sis+lı+yan Sis, Kozan'ın eski adıdır.
39.	Süslıyan/Süslüyan (LTS, s. 197).	سوسلیان	süs+lü+yan
40.	Telliyan (LTS, s. 199).	تللیان	tel+lı+yan
41.	Tokatlı/Tokatlı (LTS, s. 200).	طوقتی	tokı-t+ (KBS, s. 904) lı
42.	Tokatlıyan/Tokatlıyan (LTS, s. 200).	طوکاتلیان	tokıt+lı+yan
43.	Uğurlıyan/Uğurluyan (LTS, s. 203)	اوغورلیان	oğ-(u)r+ (KBS, s. 962)

			lu+yan
44.	Urfali/Orfali/Urfalı (LTS, s. 203).	اورفالي	Urfalı
45.	Urfali/Orfali/Urfalı (LTS, s. 203).	لي اورفه	Urfalı
46.	Urfaliyan/Urfalıyan (LTS, s. 203).	اورفاليان	Urfalı+yan
47.	Yağliciyan/Yağlıcıyan (LTS, s. 204).	ياغليان	yağlı+cı+yan
48.	Yozgatlıyan/Yozgatlıyan (LTS, s. 204).	يوز غادليان	<*yoz+kant/kent+lı + yan
T.C. Vatandaşları ve Çifte Vatandaşlık Hakkına Sahip Olanların Soyadları			
49.	Adıbelli (LTS, s. 216).	Bunlar T.C. kimliklerinde sadece latin harfleriyle kayıtlıdır.	ad+ı+bel+li
50.	Aldaghli (LTS, s. 219).		<el+dağ+lı
51.	Aldughlı (LTS, s. 220).		el+dugh+lı
52.	Çanlı (LTS, s. 234).		çan+lı
53.	Farghaly (LTS, s. 244).		Parga+lı p<f
54.	Gönüllü (LTS, s. 247).		gönül+lü
55.	Kerküklü (LTS, s. 254).		Kerkük+lü
56.	Khashli (LTS, s. 254).		<kaş+lı
57.	Mardenly (LTS, s. 259).		Mardin+li
58.	Mardinli (LTS, s. 259).		Mardin+li
59.	Mutlu (LTS, s. 261).		*mut+lu
60.	Orduluoğlu (LTS, s. 262).		ordu+lu+oğ(u)l+u
61.	Öğüşlü (LTS, s. 263).		öğüş (KBS, s. 655) +lü
62.	Sahillioğlu (LTS, s. 269).		sahil+li+oğ(u)l+u
63.	Samurlu (LTS, s. 269).		<?*sā-mur+ (KBS, s. 728) lu
64.	Sayılı (LTS, s. 271).		sayı+lı
65.	Şenyüzlü (LTS, s. 273).		şen+yüz+lü

66.	Şevkli (LTS, s. 273).		şevk+li
67.	Utlı (LTS, s. 280).		<ut-lu (KBS, s. 974).
68.	Ünlü (LTS, s. 281).		ün+lü
69.	Yazarlıoğlu (LTS, s. 283).		yaz-ar+lı+oğ(u)l+u
70.	Yürekli (LTS, s. 286).		<*yür+(e)k+li (KBS, s.1193).
71.	Zeytönlü (LTS, s. 286).		zeytin+li
Sünnilerin Soyadları			
72.	Antablı/Antepli (LTS, s. 287).	عنتابلي	Antep+li
73.	Antebli/Antepli (LTS, s. 287).	عنتبلي	Antep+li
74.	Antaklı/Antaklı (LTS, s. 287).	انطاكلي	Antak+lı
75.	Antebliöğli/Antepliöğlü (LTS, s. 287).	اوغلي عنتبلي	Antep+li+oğ(u)l+u
76.	Asyalı/Asyalı (LTS, s. 298).	عسيلي	Asya+lı
77.	Atanalı/Adanalı (LTS, s. 298).	لي اطنه	Adana+lı
78.	Attal Osmanlı/Attal Osmanlı (LTS, s. 299).	عثمانلي عتال	attal+Osman+lı
79.	Atlı/Atlı (LTS, s. 299).	اطلي	at+lı
80.	Bursalı/Bursalı (LTS, s. 302).	برسلي	Bursa+lı
81.	Bencaman Şamlı/Benjamin Şamlı (LTS, s. 304).	شملي بنجامان	Benjamin+Şam+lı
82.	Bil Musullı/Bil Musullı (Bil Musalı) (LTS, s. 305).	بالموصلي	bi+el+Musul+lı
83.	Bursalı/Bursalı (LTS, s. 308).	بورصلي	Bursa+lı
84.	Burucılı/Burçlı (LTS, s. 308).	بورجيلي	buruc+î+li
85.	Cakılı/Çakılı (LTS, s. 308).	چقيلي	<*çak+(ı)l+lı
86.	Cefsuniyeli (LTS, s. 308).	جفصونيه لي	Cefsun+iye+li
87.	Cekli/Çekli (LTS, s. 309).	چكلي	Çek+li
88.	Cendli (LTS, s. 309).	چندلي	Cend+li
89.	Cenzirli (LTS, s. 309).	چنزري	Cenzir+li
90.	Ceridli (LTS, s. 309).	چردلي	Cerit+li
91.	Cezairli (LTS, s. 309).	چزائرلي	Cezair+li

92.	Dandaşli/Dandaşlı (LTS, s. 310).	دندشلي	dandaş+lı
93.	Darakli/Taraklı (Duraklı) (LTS, s. 310).	درراقي	tara-k+lı
94.	Derekazanlı/(Derkezenli) (LTS, s. 311).	درکزني	dere+kazan+lı
95.	Diyarbakirli/Diyarbakırlı (LTS, s. 312).	دياربکري	diyar+bekir+lı
96.	El Alayli/El Alaylı (LTS, s. 314).	العلايلي	el+alay+lı
97.	El Arafli/El Araflı (LTS, s. 315).	الأرفلي	el+araf+lı
98.	El Bakili/El Bakülü (LTS, s. 316).	البقيلي	el+<*bak+ı+lı
99.	El Ceridli (LTS, s. 317).	الجردي	el+Cerit+lı
100.	El Giridli (LTS, s. 318).	الكردي	el+Girit+lı
101.	El Harbutli/El Harputlu (LTS, s. 319).	الخریوطلي	el+Harput+lu
102.	El Harebli (LTS, s. 310).	الحريلي	el+hareb+lı
103.	El İzmirlı (LTS, s. 320).	الازمري	el+İzmir+lı
104.	El İzmirlı (LTS, s. 320).	الازمري	el+İzmir+lı
105.	El Kadi Cezairli (LTS, s. 320).	جزائري القاضي	el+kazi+Cezair+lı
106.	El Kıbrıslı/El Kıbrıslı (LTS, s. 321).	القبرصلي	el+Kıbrıs+lı
107.	El Kırçullı/El Kırçılı (LTS, s. 321).	للي الفرجو	el+kır+çıl+lı
108.	El Kurfalı/El Kurfalı (LTS, s. 321).	القرطلي	el+kurfal+lı
109.	El Kuvvetli (LTS, s. 321).	القولتي	el+kuvvet+lı
110.	El Maraşlı/El Maraşlı (LTS, s. 322).	المرشلي	el+Maraş+lı
111.	El Sandıklı/El Sandıklı(Essandıklı) (LTS, s. 320).	الصندقلي	el+sandık+lı
112.	El Şazlı/El Şazlı(Eşşazlı) (LTS, s. 323).	الشاذلي	el+Şaz+lı
113.	El Urfalı/El Urfalı (LTS, s. 325).	الأورفلي	el+Urfal+lı
114.	El Urfalı/El Urfalı (LTS, s. 325).	الارفة لي	el+Urfal+lı
115.	El Urumlı/El Urumlu (LTS, s. 325).	الارملي	el+u +Rum+lu
116.	Erbilli (LTS, s. 326).	اربيلي	Erbil+lı
117.	Erzurumlu/Erzurumlu (LTS, s. 327).	ارزروملي	arz+ı+Rum+lu
118.	Kiridli/Giridli (LTS, s. 328).	كردي	Girit+lı
119.	Günüzli (LTS, s. 328).	كونزلي	<gÿn+tüz (KBS, s. 396) +lı
120.	Hankerli (LTS, s. 328).	خنكرلي	hanker+lı
121.	Harbutli/Harputlu (LTS, s. 329).	خریطلي	Harput+lu
122.	Harebli/Harepli (LTS, s. 329).	حربلي	harep+lı

123.	Havasli/Havaslı (LTS, s. 329).	حواسلي	havas+lı
124.	Hermeşli (LTS, s. 330).	هرمشلي	Hermeş+lı
125.	İşmitli/İzmitli (LTS, s. 331).	اشميطلي	İzmit+lı
126.	İzmirli (LTS, s. 331).	ازميرلي	İzmir+lı
127.	Karabelli (LTS, s. 332).	قربيللي	kara+bel+lı
128.	Karabetli*Karbatlı*(Karpatlı) (LTS, s. 333).	قربطلي	kara+bet+lı
129.	Karslı (LTS, s. 334).	قارصللي	Kars+lı
130.	Kasayli/Kusaylı (LTS, s. 335).	قصيلي	Kusay+lı
131.	Kayali/Kayalı (LTS, s. 335).	كيايي	kaya+lı
132.	Kayserili (LTS, s. 336).	قيصرلي	Kayzer+î+lı
133.	Kerkükli/Kerküklü (LTS, s. 337).	كركوكلي	Kerkük+lü
134.	Kerkütli/Kerküklü (LTS, s. 337).	كركوتلي	Kerküt+lü
135.	Kıbrıslı/Kıbrıslı (LTS, s. 337).	قبرصلي	Kıbrıs+lı
136.	Kırcilli/Kırçılı (LTS, s. 337).	قرجيلي	kır+çıl+lı
137.	Kırfalı/Kırfalı (LTS, s. 337).	قرفلي	Kırfa+lı
138.	Kırhlı/Kırklı (LTS, s. 337).	قرحلي	kırk+lı
139.	Kısabelli (LTS, s. 337).	قصبلي	kıs-a+bel+lı
140.	Kişli (LTS, s. 338).	كشلي	Kiş+lı
141.	Kişlü/Kişli (LTS, s. 338).	كشلو	Kiş+lı
142.	Konyali/ Konyalı (LTS, s. 338).	قونيلي	Konya+lı
143.	Kuvvetli (LTS, s. 339).	قوتلي	kuvvet+lı
144.	Manastırlı/Manastırlı (LTS, s. 339).	مناسترلي	Manastır+lı
145.	Maraşli/Maraşlı (LTS, s. 339).	مرعشلي	Maraş+lı
146.	Mardelli (LTS, s. 339).	ماردلي	Mardel+lı
147.	Mardinli (LTS, s. 339).	ماردنلي	Mardin+lı
148.	Morali/Moralı (LTS, s. 340).	مورلي	Mora+lı

149.	Musulli/Musullu (LTS, s. 340).	موصلي	Musul+lu
150.	Osmanli/Osmanlı (LTS, s. 341).	عثماني	Osman+lı
151.	Sandıklı/Sandıklı (LTS, s. 346).	صندقلي	sandık+lı
152.	Sa`id El Alaylı/Sa`id El Alaylı (LTS, s. 346).	سعيدالعلالي	Said+el+alay+lı
153.	Selanikli (LTS, s. 346).	سلانكلي	Selanik+li
154.	Suli/Sulu (LTS, s. 347).	صولي	su+lu
155.	Şamli/Şamli (LTS, s. 347).	شملي	Şam+lı
156.	Şumeytlı (LTS, s. 348).	شميطلي	Şumeyt+li Kerkük yakınlarında bir yerleşim birimidir.
157.	Tokatli/Tokatlı (LTS, s. 349).	طوقتلي	tokı-t+lı
158.	Urfalı/ Urfalı (LTS, s. 352).	اورفلي	Urfâ+lı
159.	Urfalı/ Urfalı (LTS, s. 352).	اورفه لي	Urfâ+lı
160.	Ursalli<*Urfalı (LTS, s. 352).	اورسلي	Urfâ+lı
161.	Zmirli<İzmirli (LTS, s. 355).	زمرلي	İzmir+li

E. Tartışma

Çalışmada ele alınan ekin soyadlarında iki işlevle kullanıldığı görülmektedir. Ekin ilk işlevi mensubiyettir. Bu mensubiyet bir köye, ilçeye, şehre ya da ülkeye olabilir: Sisliyan (LTS, s. 196), Harbutli/Harputlu (LTS, s. 329), İstanbulli/İstanbulu (LTS, s. 127), Mardinli (LTS, s. 339), Selanikli (LTS, s. 346), Osmanli/Osmanlı (LTS, s. 341).

Ek, soyadlarında ikinci işlev olarak eklendiği sözcüğün içeriğine sahip olma anlamı katmaktadır: Kuvvetli (LTS, s. 339), Darakli/Taraklı (Duraklı) (LTS, s. 310), Buşahlı/Buçaklı/Bıçaklı (LTS, s. 84), Darağlı/Taraklı (LTS, s. 121), Camurliyan/Çamurluyan (LTS, s. 170).

Ek, soyadlarında dört farklı yapı ile kullanılmaktadır. Birinci yapı “isim unsuru+II” biçimindedir: Urfalı/ Urfalı (LTS, s. 352). Ekin kullanıldığı ikinci yapı “isim unsuru+II+yan” biçimindedir: Kavurdağlıyan/Gavurdağlıyan (LTS, s. 183). Ekin kullanıldığı üçüncü yapı “isim unsuru+II+isim unsuru” biçimindedir: Orduluoğlu (LTS, s. 262). Ekin kullanıldığı son yapı “el takısı+isim unsuru+II” biçimindedir: El Harbutli/El Harputlu (LTS, s. 319).

Ekin iki kelimedeki biçimi incelenen listeye alınmamıştır. Bunlardan ilki Tello soyadındaki yapıdır. Sözcükte +II eki düşürülmüş sözcük sonundaki harf ikizleşmiş ve +o eklenmiştir. “Tello<tel+li (LTS, s. 276)”. İkincisi ise Benekliş soyadıdır. Ekten sonra gelen +CA değişim geçirmiş, +II ile birleşerek âdeta yeni bir ek oluşturmuştur. “Benekliş (LTS, s. 68) *<beneklice>beneklic>beneklişben+ek+li+ce”.

Lübnan'da kullanılan Türkçe soyadlarında ekin üç farklı yazımı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki ve en yoğun yazılan biçimi “+li” şeklindedir: Mardelli< Mardinli (LTS, s. 190), El Kıbrıslı/El Kıbrıslı (LTS, s. 321). Ekin Arapçadaki tek şekilli ek kullanımına karşın ikinci bir şekli “+lu ve +lü” biçiminde görülmektedir. Bu daha çok Türkçenin yazım ve ses yapısından etkilenen topluluklarda görülmektedir: Kerküklü (LTS, s. 254), Köylüyan (LTS, s. 131). T.C. vatandaşlarında ekin yazımı T.C. Büyükelçiliğinden alındığından yazımı Türkiye Türkçesine yakındır: Orduluoğlu (LTS, s. 262), Ünlü (LTS, s. 281). Ekin diğer bir yazım şekli “+ly” biçimindedir: Farghaly (LTS, s. 244), Mardenly (LTS, s. 259).

Sonuç

Türkçe gibi eklemeli dillere ait özel adlar başka dillere geçerken basit, türemiş ya da birleşik hâlde geçmektedir. Türemiş yapıda geçen özel adlar aynı zamanda geçtikleri dile geldikleri dilden ekler de taşımaktadır. Özel adlar içerisinde en yoğun olanı kişi ve yer adlarıdır. Soyadları da ön ad, orta ad, müstear ad, göbek adı ve takma ad gibi kişi adlarının bir türüdür. Dolayısıyla Lübnan'da kullanılan Türkçe ya da en azından bir unsuru Türkçe olan soyadlarından bir kısmı Türkçenin eklerini, Lübnan Arapçasına taşımıştır. Arapça, Kur'an Arapçasına dayanan “fusha” ve her Arapça konuşulan ülkede kendine has özelliklerle günlük iletişimde kullanılan Arapça, diğer adıyla “ammice” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bu çalışmada Lübnan ammicesinde kullanılan Türkçe ya da Türkçe biçim birimi içeren soyadlarındaki +II eki ele alınmıştır. Bu çalışmanın örneklemini oluşturan tezdeki 1.413 soyadı incelenmiş ve o soyadları içerisinde 161 soyadında +II eki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle soyadlarının %11'inde bahsi geçen ek kullanılmaktadır. Bu yönüyle +II ekine, soyadlarında yoğun kullanılan bir ek demek mümkündür.

Soyadlarındaki +II eki; kişinin doğduğu, yaşadığı ya da bağının olduğu yerleşim birimini ifade ettiği bilgisinden hareketle denilebilir ki çalışmada yer alan soyadları, kişilerin bağlarının bulunduğu Osmanlı coğrafyası hakkında da bilgi vermektedir. Türkiye sınırları dışında kalan, Girit, Mora, Kerkük, Şam, Selanik gibi yer adları yanında çoğunluğu Anadolu da yer alan Urfa, Mardin, Maraş, İstanbul, İzmir gibi yer adları ile kişilerin bağının olduğu anlaşılmaktadır.

Lübnan Arapçasındaki Türkçe biçim birimi içeren sözcükler, soyadlarının dışında da tabela adı ve marka adı gibi kullanılarak varlığını

sürdürebildiği gibi soyadlarıyla birlikte Lübnan Arapçasına giren ekler de farklı sözcüklere eklenerek kullanılabilmekte, Türkçenin Lübnan Arapçasındaki bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Alp, M. (2007). Kelimelerin göçü: Türkçe nisbet eki “-ci’ nin” Şam bölgesi (Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan) Arap halk ağzında kullanımı hakkında bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 179-226.
- Aytaç, B. (2021). *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Cheneb, M. B. (1966). Cezayir konuşma dilinde muhafaza edilen Türkçe ve [Türkçe aracılığı ile gelen] Farsça kelimeler. (Çev. ve Dü.: Ahmed Ateş) *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* (14), 157-213.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi* (1. Baskı). (Çev.: Ali Ulvi Elöve ve Ahmet Benzer) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Edizkun, H. (1999). *Türk dil bilgisi* (6. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2019). *Çağdaş Türk dili* (12. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi* (6. Baskı). İstanbul: Bayrak Basım Yayım Dağıtım.
- Gedik, S. ve Al Barro, S. (2016). Türkçe-Arapça dil ilişkileri bağlamında Muhammed Hayruddin El-Esedi'nin Halep ansiklopedisi üzerine bir değerlendirme. *International Journal of Languages' Education and Teaching*. 4 (2), 314-328.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü* (Cilt 1). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güney, F. Ş. (2018). Cezayir Arapçasına Osmanlıcadan geçen Türkçe kelimeler ve Osmanlı Dönemi Cezayir’inde günlük hayat. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (17), 1-26. DOI : 10.16989/TIDSAD.1559
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kalaycı, Ü. (2019). *Lübnan'da Türkçe soyadları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Kalaycı, Ü. (2022). Yabancılara Türkçe öğretiminde ortak sözcüklerden yararlanma: Lübnan Arapçasında Türkçe alıntılar örneği. *ZfWT*, 14 (3), 75-90. doi:10.46291/ZfWT/140306
- Kalaycı, Ü. (2024). Lübnan'da Türkçe soyadları: Şuf (Shouf) örneği. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (58), 81-113. <https://doi.org/10.24155/tdk.2024.240>
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuş, B. ve Akdağ, S. (2012). Bazı Arap lehçelerinde kullanılan Türkçe sonekler üzerine yeni bir inceleme. *Turkish Studies*, 7 (1), 1567-1582. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2771>
- Özkan, N. (2001). İsme gelen ekleri de alan bir fiil gövdesi: belir-. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 49, 205-212.
- Polat, İ. E. (2018). Başka dilde yaşamak: Arap dilinde yaşayan Türkçe kelime ve yapılar. *Dil Araştırmaları*, (22), 119-133.
- Uysal, H. (2020). Mısır lehçesindeki Türkçe kelimelerin köken analizi. *Turkish Studies - Social*, 15 (3), 1561-1604.
- Yahya, Ş. F. (1984). *Arapça'nın muhtelif lehçelerinde Türkçe unsurlar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Extended Abstract

Interaction between the languages of societies that communicate with each other is inevitable. This interaction mostly takes place in the form of exchange of words, phrases, suffixes and grammar rules. Arabic-speaking societies and Turkish-speaking societies have lived side by side and sometimes under the same state administration for over a thousand years. This situation has naturally been a factor that has increased the interaction between Turkish and Arabic.

Although there are more and more detailed studies on the language elements that have passed from Arabic to Turkish, it cannot be said that the language elements that have passed from Turkish to Arabic have been examined in all their aspects. However, there are studies that address the subject, albeit limited in number.

In this study, the +II suffix in Turkish or at least one Turkish element surnames that have passed from Turkish to Lebanese Arabic will be examined in terms of both form and content.

The universe of the study is Turkish surnames used by different communities in Lebanon. The sample of the study is the surnames mentioned in the doctoral thesis titled Turkish Surnames in Lebanon. In the aforementioned thesis, the surnames of seven different groups living in Lebanon are discussed with certain limitations. The sample of this study consists of 1.413 surnames mentioned in that thesis. Among these surnames, the surnames carrying the +II suffix were first listed in a table and then the use of the +II suffix in surnames was examined from different perspectives.

The suffix examined in the study is seen to be used with two functions in surnames. The first function of the suffix is affiliation. This affiliation can be to a village, district, city or country: Sisliyan (LTS, p. 196), Harbutli/Harputlu (LTS, p. 329), İstanbulli/İstanbullu (LTS, p. 127), Mardinli (LTS, p. 339), Selanikli (LTS, p. 346), Osmanli/Osmanlı (LTS, p. 341).

The suffix adds the meaning of having the content of the word to which it is added as a second function in surnames: Kuvvetli (LTS, p. 339), Daraklı/Taraklı (Duraklı) (LTS, p. 310), Buşahlı/Buçaklı/Bıçaklı (LTS, p. 84), Darağlı/Taraklı (LTS, p. 121), Camurliyan/Çamurluyan (LTS, p. 170). The suffix is used in four different structures in surnames. The first structure is in the form of “noun element+II”: Urfalı/ Urfalı (LTS, p. 352). The second structure in which the suffix is used is in the form of “noun element+II+yan”: Kavurdağlıyan/Gavurdağlıyan (LTS, p. 183). The third structure in which the suffix is used is in the form of “noun element+II+noun element”: Orduluoğlu (LTS, p. 262). The last structure in which the suffix is used is in the form of “el affix+noun element+II”: El Harbutli/El Harputlu (LTS, p. 319).

Three different spellings of the suffix have been identified in Turkish surnames used in Lebanon. The first and most frequently written form is in the form of “+li”: Mardelli< Mardinli (LTS, p. 190), El Kıbrıslı/El Kıbrıslı (LTS, p. 321). In contrast to the single-form suffix usage in Arabic, a second form is seen in the form of “+lu and +lü”. This is more common in communities influenced by the spelling and phonetic structure of Turkish: Kirkuklu (LTS, p. 254), Köylüyan (LTS, p. 131). Since the spelling of the suffix among Turkish citizens is taken from the Turkish Embassy, its spelling is close to Turkish in Turkey: Orduluoğlu (LTS, p. 262), Ünlü (LTS, p. 281). Another spelling of the suffix is in the form of “+ly”: Farghaly (LTS, p. 244), Mardenly (LTS, p. 259). Proper names belonging to agglutinative languages such as Turkish are passed into other languages in simple, derived or compound form. Proper names that pass into derived structures also carry suffixes from the language they came from. The most common among proper names are personal and place names. Surnames are also a type of personal names such as first names, middle names, pen names, middle names and nicknames. Therefore, some of the Turkish or at least some elements of Turkish surnames used in Lebanon have carried the suffixes of Turkish to Lebanese Arabic. Arabic is divided into

two as “*fusha*” based on *Quranic Arabic* and “*ammice*”, *Arabic* used in daily communication with its own characteristics in every *Arabic-speaking* country. This study examines the +II suffix in *Turkish* or *Turkish morpheme-containing* surnames used in *Lebanese ammi*. The 1,413 surnames in the thesis that constitute the sample of this study were examined and the +II suffix was detected in 161 surnames among those surnames. In this respect, it is possible to call the +II suffix a frequently used suffix in surnames.

Based on the information that the +II suffix in surnames indicates the settlement where the person was born, lived or had ties, it can be said that the surnames included in the study also provide information about the *Ottoman geography* where the people had ties. In addition to place names outside the borders of *Turkey* such as *Crete, Mora, Kirkuk, Damascus, and Thessaloniki*, it is understood that the people had ties to place names, most of which are in *Anatolia*, such as *Urfa, Mardin, Maraş, Istanbul, and Izmir*.

Words containing *Turkish morphemes* in *Lebanese Arabic* can continue to exist outside of surnames by being used as sign names and brand names, and suffixes that entered *Lebanese Arabic* together with surnames can be used by being added to different words, and continue to exist as a part of *Turkish* in *Lebanese Arabic*.

**ESKİ TÜRKÇEDE “BİL-” FİİLİYLE YAPILAN KONSEPT VE
EŞDİZİMLERİN KÜLTÜR DİL BİLİMSEL YANSIMALARI
ÜZERİNE***

**ON THE CULTURAL AND LINGUISTIC REFLECTIONS OF THE
VERB 'BİL-': ITS CONCEPTS AND ITS COLLOCATIONS IN OLD
TURKIC**

Kerime ÇALIŞ BESLİ ✉ **

Özet

Türkçede sıklıkla kullanılan ve anlam derinlikleriyle zenginleşen “bil-” fiili, dilin temel yapı taşlarından biridir. Sadece bir bilgiye sahip olmak anlamını aşan bu fiil, birçok farklı bağlamda ve nüanslarla kullanılabilir. Bil- fiili, Türkçenin en temel fiillerinden biri olup iletişimin kurulmasında, düşüncelerin ifade edilmesinde ve bilgi alışverişinde önemli bir role sahiptir. Söz konusu fiil günlük iletişimde ve akademik metinlerde sıklıkla kullanılır. Bu fiil sayesinde insanlar birbirlerini anlar, dünyayı keşfeder ve yeni bilgiler öğrenir. Bil- fiilinin oluşturduğu eşdizimlerin, Eski Türkçedeki anlamları ve kullanımları hakkında yapılan bu inceleme, Türkçenin derinliklerini yansıtmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın araştırma problemi; Eski Türkçede “bil-” fiiliyle yapılan eşdizimlerin ve konseptlerin kültür dil bilimsel yansımalarını ortaya çıkarmak ve açıklamak üzerine temellenmektedir. Çalışmada, bu fiili farklı yönleriyle ele alan bir yaklaşım getirmek amaçlanmıştır. Eşdizimler ve konseptler üzerinden yapılan analizlerle konuya farklı bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır. Yöntem olarak; Eski Türk yazıtları, eski Uygur Türkçesi örneklemleri olarak Huastuanifit ve Maitri Simit adlı eserler taranarak ulaşılan veriler, dil ve kültür arasındaki ilişkinin vurgulanmasıyla, disiplinler arası bir yaklaşım benimsenerek eşdizim teorisi ve kültür dil bilimine göre yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Kültürel Kodlar, Konsept, Eşdizim, Kültür Dil Bilim.

Abstract

The verb "bil-" is a fundamental building block of the Turkish language, frequently used and enriched with profound meanings. Extending beyond the simple

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 15.11.2024; **Kabul tarihi:** 12.12.2024
Kaynak gösterilme: ÇALIŞ BESLİ, K. (2024): Eski Türkçede “Bil-” Fiiliyle Yapılan Konsept ve Eşdizimlerin Kültür Dil Bilimsel Yansımaları Üzerine, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 39-50.

** Dr., Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eskişehir / TÜRKİYE kerimecaliss@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9116-6409>

notion of possessing knowledge, this verb can be employed in various contexts with numerous nuances. As one of the most basic verbs in Turkish, "bil-" plays a crucial role in communication, expression of thoughts, and exchange of information. It is commonly used in both daily conversations and academic texts. Through this verb, individuals understand each other, explore the world, and acquire new knowledge. This study, which examines the collocations and concepts associated with the verb "bil-" in Old Turkic inscriptions, aims to reflect the depths of the Turkish language. The research problem is to reveal the cultural linguistic reflections of the collocations and concepts formed with the verb “bil-” in Old Turkic inscriptions. In this study, the verb is examined from various perspectives, providing a comprehensive framework. By analyzing collocations and concepts, a different perspective on the subject is aimed to be offered. As a methodology, data obtained by scanning Old Turkic inscriptions and some old Uyghur sources are interpreted according to the theory of collocations and cultural linguistics, adopting an interdisciplinary approach that emphasizes the relationship between language and culture.

Keywords: Old Turkic, Cultural Codes, Concept, Collocation, Cultural Linguistics.

Giriş

Araştırmada kullanacağımız kavramlardan konsept, dilde anlam taşıyan ve zihinde temsil edilen soyut veya somut kavramları ifade ederek dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi ortaya çıkaran güçlü bir araçtır. Eşdizimler de mecaz niteliği taşımayan anlamlı potansiyel kelime birlikteliklerini oluşturur. Bu kelimeler kullanım sıklığı bakımından dilde işlektir. Eşdizimleri oluşturan kelimeler ve konseptler herhangi bir dilde sıklıkla kullanıldıklarından dolayı “kültür kodları” olarak dil konuşurlarının dili ve kültürü nasıl algılayıp anladığını gösterir. Bu sebeplerle “bil-” fiili ve kavramı bu çalışmada kültür kodu olarak seçilmiştir. Araştırmada; bir toplumun kullandığı dilin, kültür kodları aracılığıyla o toplumun dünyaya bakış açısını ve kültürünü yansıttığı düşünülmektedir. Kültür kodları olarak eşdizimler ve konseptlerin de işlevsel olduğu düşünülmektedir. Çalışmada uygulanan yöntem şu şekilde açıklanabilir: eşdizim teorisi ve kültür dil biliminin dayandığı ana varsayımlar üzerinden “bil-” kavramının anlamsal, kültürel ve işlevsel niteliklerini ortaya çıkararak Eski Türkçe dönemi bağlamından aldığımız örnekleme, söz konusu dönem Türk toplumunun bilişsel, sezgisel ve kültürel durumu hakkında verilere ve analizlere ulaşmak amaçlanmaktadır.

1. Teori

Eşdizim, çağdaş anlamıyla “belirli bir sıklıkta görülen kelime birlikteliklerinin anlamlı hâle gelerek birbirini karşılıklı gerektirme (istem) ilişkisi” olarak tanımlanır (Firth, 1957: 179). Eşdizimler, dilin doğasında bulunan kalıp dil olgusunun bir ürünüdür (Sinclair 1991: 110). Herbst (1996), eşdizim yaklaşımlarını üç gruba ayırır: metin yönelimli yaklaşım, istatistik yönelimli yaklaşım ve anlam yönelimli yaklaşım. Eşdizimler, bir dilin yapısını oluşturan temel birimlerden biridir. Hangi sözcüklerin hangi sırada ve hangi

bağlamalarda kullanılacağı konusunda bize ipuçları verir. Tek başına anlamları sınırlı olan sözcükler, eşdizimler içinde yer alarak yeni anlamlar kazanabilirler. Örneğin, "açık bilinç" ve "kapalı bilinç" gibi eşdizimler, "açık" ve "kapalı" sözcüklerinin anlamlarını daha belirgin hâle getirir. Eşdizimler yabancı dil öğrenenler için de önem arz eder. Bir dili öğrenebilmek için o dilin kültürünü, atasözlerini, deyimlerini, eşdizimlerini vb. de anlamak gerekir. Öte yandan Eski Türkçedeki eşdizimler, günümüz Türkçesinde olduğu gibi sıklıkla birlikte kullanılan sözcük veya ifade gruplarından oluşur. Örneğin, "gök tengri" (gök tanrı), "at atan-" (ad, unvan verilmek) gibi ifadeler sıklıkla birlikte kullanıldığı için eşdizim olarak kabul edilebilir.

Sözün bilgiyle eş tutulması da hemen bütün mitolojiler ve kültürlerde olduğu gibi Türk kültüründe de mevcuttur (2020: 48). V.A. Maslova, kültür dil bilimi, halk kültüründeki dil yansımalarını inceleyen bilim olarak tanımlamaktadır (Maslova, 28). V.N. Teliya'ya göre, deyimsel birimlerin dil ve kültür bilimi açısından incelenmesinin temel amacı, o deyimlerin hangi kültüre ait olduğunu, o kültürdeki değerlere, düşünce biçimlerine ve geleneklere nasıl bağlı olduğunu ortaya çıkarmak ve açıklamaktır (1993: 308). Kültür dil biliminde "kültür kodu" teriminin mevcut tanımları, V.N. Teliya tarafından sunulan anlayışa dayanmaktadır. Kültür kodları bir dilin ve konuşurlarının dünyaya, olaylara bakış açılarını ortaya koyar. Kültürel anlam taşıyan kavramlar, konseptler, eşdizimler vb. kelime birliktelikleri kültür kodları olarak işlev görür.

Eski Türkçede "bil-" fiili; kavram, konsept, eşdizim, deyim vb. birçok farklı bağlamda, çeşitli nüanslar ve anlamlarla kullanılmış olduğundan "kültür kodu" taşıyıcısı olarak kabul edilebilir. Başlangıçta daha çok "tanımak", "farkında olmak" anlamlarında kullanılan "bil-" fiili, zamanla "bilgi sahibi olmak", "öğrenmek" kavramlarıyla daha geniş bir anlam kazanmıştır. Felsefe, bilim ve diğer disiplinlerde bil- fiili, farklı boyutlarıyla ele alınmış ve anlamı derinleşmiştir. "Bil-" fiili, Türkçenin zengin morfolojik yapısı sayesinde pek çok türev kelimeye kaynaklık eder. Eski Türkçede "bil-" fiili ve türevleri işlek olarak tanıklanır: bildüz-'bildirmek, tanıtmak, (bir kimse ya da bir şey hakkında) bilgi vermek', bilge 'bilge', bilgelen- 'bilgili görünmek', bilgelig 'bilgelik', bilig 'bilgi', biliglig 'bilgili', biligsiz 'bilgisiz' biligse- 'bilgi sahibi olmak istemek', bilil- 'bilinmek', bilimsin- 'bilgiçlik taslamak', bilin- itiraf etmek, bilinçek 'çalınan değer ve nesne', biliş 'arkadaş, bilgi', biliş- 'karşılıklı bilmek', bilsik 'bilinmek', biltür- 'bildirmek, tanıtmak, (bir kimse ya da bir şey hakkında) bilgi vermek' (EDPT 334, 335, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345).

2. Uygulama

1. bilig bilmez kişi ol savıg alıp yagru barıp üküş kişi öltün

"Cahil insanlar, bu sözleri ciddiye alıp yaklaştığımızda çoğunuz öldünüz." (KT G 7).

Bağlamda “bilig bil-” eşdizimiyle derin yapıda bir konuyu algılamak, anlamak ve gereğini yapmak anlamları ifade edilir. Örnek cümlede bilig bilme- “eyleminin sonucu olarak birçok kişinin öldüğü açıklanır. Yani bilgiye hâkim olma sayesinde insan hayatının korunabileceği belirtilir.

2. neñ neñ sabım erser beñü taşka urtum añar körü *biliñ*

“Söyleyecek ne sözüm varsa bengi taşa kazıdım, buna bakarak *anlayın.*” (KT G 11).

Birinci örnekte “sab”, “söz” ve “bilmek” eyleminin aynı bağlamda geçtiği görülür. Bu örnekte de aynı durum söz konusudur. Derin yapıda söz(ü) bilmek kavramı uyarınca insan ya da toplumun bilinçleneceğine vurgu yapılır. Örnekleme “körü bil- “doğru algılayıp anlamak” eşdizimiyle algıların açık olmasının ve bilgiyi analiz ederek doğru anlamının önemi belirtilir.

3. on ok oğlına tatınğa tegi bunı körü *biliñ*

“On Okların oğullarına, yabancılarına varıncaya kadar bunu görüp *anlayın.*” (KT G 12)

Örnekleme “körü bil- “doğru algılayıp anlamak” eşdizimiyle algıların açık olmasının ve bilgiyi analiz ederek doğru anlamının önemi belirtilir.

4. inisi eçisin *bilmez* erti oğlı kañın *bilmez*

“Küçük kardeşler ağabeyleriniz *bilmez*, evlatlar babalarını *bilmez* olmuştı.” (KT D 21).

Bağlamda atayı, babayı, eşi dostu bilmek konseptinde bir kişinin yakınlarına saygı göstermesi ve onlara karşı sorumluluklarını yerine getirmesi ifade edilir. Derin yapıda Türk toplumunun toplumsal yapısında akrabalık, eş-dost ilişkilerinin önemli olduğu anlaşılır. Bu ilişkilerin gereği yerine getirilmeyince toplumsal düzenin bozulabileceği anlatılır.

5. tegdükin türk begler kop *bilirsiz* ol süğ anta yok kışdımız

“... hücum ettiğini Türk beyleri hepiniz *bilirsiniz.* O orduyu orada yok ettik.” (KT D 34).

Bu örnekte bil- eyleminde hatırlamak anlamı ön plandadır. Maziye iyi anlamının ve hatırda tutmanın önemi belirtilir. Bu durum önemli olayların hatırlanarak tarihten gereken derslerin alınmasının önemini ortaya koyar ve Türk toplumunun sahip olduğu tarih bilincine işaret eder.

6. inim kül teğın kergek boltı özüm sakıntım körür közüm körmez *bilir* biligim *bilmez* teg boltı

“Küçük kardeşim Kül Teğın vefat etti. Kendi kendime düşündüm. Gören gözlerim görmez, *bilen* bilincim *bilmez* gibi oldu.” (KT K 10).

Bağlamda bilir bilig “açık bilinç” eşdizimiyle açık bilince sahip olmanın hayati önemine işaret edilir. Söz konusu durumda eski Türk toplumunda yakınları ölen insanların duyduğu acı anlatılır.

7. türgeş kagan türküm bodunum erti *bilmedükin* için biziçe yanılıtkın yazıntukın için kaganı ölti

“Türgeş hakanı müttelikimiz idi (anlayışsızlığından) dolayı, hatalarından dolayı hakanları öldü.” (BK D 16).

Bağlamda bil- eylemiyle hakanın olayları doğru değerlendiremediği iyi analiz edemediği ve anlamadığı açıklanır. Bu durum eski Türk toplumunda siyasi yapının başındaki hakanın ve devletin ve ileri gelenlerin bilgili olmasının hayati öneme sahip olduğunu vurgular.

8. ... bilmez biligin biltükümün ödükümün bunca bitig bitidim

“... ne kadar az bilsen de bildiğim düşündüğüm kadarıyla bu yazıtı hak ettim.” (KÇ 28).

Bağlamda “bilmez bilig” “kapalı şuur” eşdizimi “bilir bilig” “açık bilinç” eşdiziminin olumsuz olarak yer alır. Örnekte, “bilmez bilig” ifadesiyle yazıtı yazan kişi alçak göntüllülükle az bilgiye sahip olduğunu ifade eder. Yazıtının devamında yazar çok yazı yazdığını belirttiğinden bu sonuç ortaya çıkar. Örneklemin derin yapısında, eski Türk toplumunda bilginin öğrenilmesine ve yazılarak aktarılmasına verilen önem görülür.

9. söde b(e)rü t(e)ñrim kertü t(e)nrig arig nomug *bilmetin* ukmatın ...

“Eskiden beri tanrım gerçek tanrıyı, temiz öğretiyi *bilmeden*, anlamadan ...” (Huast 169, 170).

“arig nomug bilmetin ukmatın” eşdizimi olarak kullanılır. Nom “yasa, öğreti, töre” kavramıyla birlikte sıkça tanıklanması dikkat çekicidir. Tanrı kavramıyla sıklıkla aynı cümlede görülür. Burada dinî bilgileri hâkim olmak derecesinde öğrenmek, bilmek anlamı vardır.

10. y(a)ruk yiltızın t(e)ñri yerin tünerig yiltızın tamu yerin *bilimiz* ...

“Parlak özünü, tanrı ülkesini, karanlık esasını, cehennem ülkesini *bildik* ...” (Huast 198-200).

“Yıldız bil-” “bir şeyin esasını, özünü bilmek” eşdiziminde tanıklanır. Tanrı kavramıyla sıklıkla aynı cümlede görülür. Burada hayati, dinî bilgileri hâkim olmak derecesinde bilmek anlamı vardır.

11. ukgulug törülerig alku ukti *bilti*

“Bilinmesi gereken törelerin hepsini anladı *bildi*.” (Maitr 13 16-17).

“Törü bil-” “töre bilmek” eşdiziminde tanıklanır. Bağlamda; töreyi anlamak, bilmek anlamı söz konusudur. Uk- “anlamak” kavramıyla sıkça birlikte görülür.

12. Teñrim söde berü *bilmetin* teñrike igideyü muntag ulug çulvu sav sözledimiz erser ...

“Tanrım ezelden beri *farkında olmadan*, Tanrı’ya yalan söyleyerek böylesine büyük küfürlerde bulunduysak ...” (Huast 32-34).

Dinî bağlamda; “farkında olmak” anlamı söz konusudur. Tanrı kavramıyla sıkça birlikte görülür.

13. Bu ekinti *bilmetin* yazınmış yazukug boşunu ötünür biz

“Bu ikinci olarak da *farkında olmadan* işlediğimiz günahlardan affedilmeyi dileriz.” (Huast 66-68).

Dinî bağlamda; “farkında olmak” anlamı söz konusudur. Tanrı kavramıyla sıkça birlikte görülür.

14. Sekizinci kertü teñrig arıg nomug *biltükümüzde* berü eki yıltızg üç ödkı nomug *biltimiz*

“Sekizinci olarak gerçek Tanrı’yı, temiz öğretiyi *tanıdığımızdan* bu yana iki özü, üç devirli öğretiyi *öğrendik*.” (Huast 194-197).

“Kertü teñrig, arıg nomug bil- “gerçek Tanrıyı, temiz öğretiyi tanı-”, yıldıız ve nom bil- “özü, öğretiyi öğren-” eşdizimlerinde dinî bağlamlarda sıkça metinlerde “tanımak, öğren-” anlamlarında tanıklanır.

15. teñrim *bilip bilmetin* etöz seviginçe yorıp ...

“Tanrım, *farkında olmadan* nefis sevgisine uyup ...” (Huast 233-235).

“Farkında olmak” anlamında dinî bağlamda tanrı kavramıyla sıkça geçer.

16. ol kamag tanmışlar edgü kılınçlıg teñrig *bilmedük* üçün sagrulgay örengey

“O bütün inkârcılar, iyi davranışlı Tanrıyı *bilmediği* için, sürüklenecekler ve yanacaklar.” (M III 6).

“Teñri bil- “Tanrıyı tanımak, bilmek” eşdiziminde dinî bağlamlarda sıkça metinlerde tanıklanır.

3. Değerlendirme

İncelenen metinlerde "bilmek" fiilinin farklı bağlamlarda, çeşitli konsept ve eşdizimlerle kullanıldığı görülmektedir. Yazıtlarda “sab bil-, bilig bil-, körü bil-, bilir bilig, bilmez bilig vb.” kavramlar zengin bir bağlamda

tanıklanır. Eski Türk toplumunun bilişsel ve kültürel yapısını, çalışmamızda veri olarak kullanılan “bil-” fiilinin oluşturduğu eşdizimler ve konseptler aracılığıyla ortaya koymanın mümkün olduğu görülmektedir. Bu durum Eski Türk toplumunda bilgiyi, sözü doğru anlamının, yorumlamanın öğrenmenin ve aktarmanın önemini ortaya koyar. Toplumun yapısında bilgiye hâkim kişiler saygı görür ve devlet yapısında bu kişilere önemli görevler verilir. Bilgiyi anlayıp yorumlayamayan kişiler cahil kabul edilerek devlet yönetiminde ve toplumda kabul görmezler. Metinlerde kullanılan eşdizimler, konseptler “bil-” fiilinin anlamını zenginleştirmekte ve farklı nüanslar ortaya çıkarmaktadır. “Bil-” fiilinin farklı bağlamlardaki kullanımı, Türkçenin zengin ifade imkânlarını ve anlam derinliğini gösterir. Bu kullanımların ortak noktası, bilginin önemi ve insan hayatı üzerindeki etkilerine vurgu yapmasıdır. Söz konusu fiilin tanıklandığı bağlamlarda “bil-” fiilinin derin yapısı, kavram alanı ve kültür dil bilimsel yansımaları üzerine yapılan detaylı analiz şu şekildedir:

Bilig bil-: Derin bir konuyu anlamak, kavramak ve gereğini yapmak anlamına gelir. Bilginin hayat kurtarıcı bir güç olduğu vurgulanır.

Nej sabım erser beñü taşka urtum anar körü bilij: Sözü anlamak, doğru algılamak ve bilgiyi analiz etmek anlamına gelir. Bilginin insanı bilinçlendirdiği ve doğru kararlar vermesine yardımcı olduğu vurgulanır.

On ok oğlınā tatınā tegi bunı körü bilij: Görerek ve anlayarak doğru bir şekilde öğrenmek anlamına gelir. Bilginin deneyimle öğrenilmesinin önemi vurgulanır.

İnisi eşisin bilmez erti oğlı kañın bilmez: Aile bağlarını bilmek, saygı göstermek ve sorumluluk almak anlamına gelir. Bilginin toplumsal yapıyı koruduğu ve ilişkileri güçlendirdiği vurgulanır.

Tegdükün türk begler kop bilirsiz ol süg anta yok kışdımız: Hatırlamak, geçmişten ders almak anlamına gelir. Bilginin tarih bilinci oluşturduğu ve geleceğe yön verdiği vurgulanır.

İnim kül tegin kergek boltı özüm sakıntım körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı: Açık bilinç, farkındalık anlamına gelir. Bilginin hayatın anlamını kavramada önemli olduğu vurgulanır.

Türgeş kagan türküm bodunum erti bilmedükün üçün biziñe yanılıtkın yazıntukın üçün kaganı ölti: Doğru değerlendirme yapmak, analiz etmek anlamına gelir. Bilginin liderlik vasfı olduğu ve doğru kararlar almada önemli olduğu vurgulanır.

... bilmez biligin biltükümün ödükümün bunça bitig bitidim: Kapalı şuur, az bilgi anlamına gelir. Bilginin öğrenilmesinin ve aktarılmasının önemi vurgulanır.

Metinlerde "bil-" fiili, sadece bilgi sahibi olmayı değil, aynı zamanda bu bilgiyi kullanarak hayatı anlama, doğru kararlar verme, ilişkileri güçlendirme, toplumsal yapıyı koruma, tarih bilinci oluşturma ve kişisel gelişim sağlama gibi birçok farklı anlamı ifade etmektedir. Bilginin, eski Türk toplumunda bireysel ve toplumsal hayatın her alanında büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Bilgi, bireysel ve toplumsal düzeyde farklı roller üstleniyordu. Kişisel düzeyde bilge olmak, saygınlık kazandırırken, toplumsal düzeyde ise liderlik ve devlet yönetimi için temel bir nitelik olarak görülüyordu. Toplumsal hayatta bilgi, aile bağlarını güçlendirmek, saygı ve sorumluluk bilincini aşılama için kullanılırken toplumsal düzeni korumak ve geliştirmek için gerekli bir araç olarak görülüyordu. Bilgili bireyler, toplumun ilerlemesine katkı sağlıyordu. Devlet yönetiminde bilgi, liderlerin doğru kararlar alması ve devleti yönetmesi için vazgeçilmez bir nitelikti. Bilgisiz liderlerin ise hatalı kararlar alarak devleti zarara uğratabileceği düşünülüyordu.

"Bil-" fiilinin türevleri Eski Uygur Türkçesi döneminde de geniş yer bulur: "bilmek, anlamak, kavramak, iyi bilmek; kabul etmek; öğrenmek, anlamak, farkına varmak, tecrübe etmek; vâkıf olmak, hâkim olmak; (minnettarlığı) göstermek; bir şey örneğin sorumluluk) almak, (vergi ve borç için) sorumlu olmak; (bir şeyle) ilgilenmek bil- adıyla- bilmek ve ayırmak; bil-kör- tanımak ve görmek, anlamak ve görmek; bil- ötgür- bilmek ve tamamıyla anlamak bil- tuy- anlamak; bil- uk- kavramak, anlamak, bilmek; iyi bilmek; bil- uk- ötgür- bilmek ve tamamıyla anlamak, kavramak ve tamamıyla anlamak; bilip bilmedin öçmek(ler) kasti ve bilmeyerek sönme; bilmeyerek ya da bilmeyerek bilip öçmek; kasti sönme; bilip ukup- bilerek bilmedin öçmek; bilmeyerek sönme; bilmegülük ukmaguluk teg anlaşılabilen, anlaşılabilir; bilteçi bilge bilig- bilen bilgi, idrak eden bilgi (bilginin öznel bölümü) bilü ugusuz- bilinmez, idrak edilmez" (Wilkens, 2015: 170).

Eski Türk yazıtları ve sonrasında gelen Eski Uygur Türkçesinde de "bil-" fiilinin kavram alanı genişler: Bilgelik kavramı; Eski Türk ve Uygur toplumlarında sadece bilgiye sahip olmakla sınırlı değil, aynı zamanda bu bilgiyi yaşam pratiğine yansıtma, doğru kararlar verme ve toplumsal sorumluluk alma yeteneği olarak görülüyordu. Bu bağlamda, "bil" fiili, bireyin toplum içindeki yerini ve statüsünü belirleyen önemli bir kriterdi. Eski Uygur toplum hayatında sorumluluk almak, (vergi ve borç için) sorumlu olmak gibi toplumsal ve ticarî alanlarda bu fiil kullanımdaydı. Eski Türk toplumunda kozmolojik ilişkiler bakımından "bil-" fiilinin kullanımı incelendiğinde; gök, yer ve insan arasındaki ilişkiler gibi kozmolojik kavramlarla da bağlantı kurulabilir. Örneğin, gök tanrısının her şeyi bilen bir varlık olarak tasvir edilmesi, bilginin ilahî bir nitelik taşıdığına işaret edebilir. Şamanizm, Eski Türk ve Uygur kültürlerinde önemli bir yer tutuyordu. Şamanlar, ruhlarla iletişim kurarak bilgi edinen ve bu bilgiyi toplumu iyileştirmek için kullanan kişilerdi. Bu bağlamda, "bil-" fiilinin Şamanizm bilgi ve uygulamalarıyla da

ilişkili olduğu söylenebilir. Eski Türk yazıtlarında bil- fiili “bilmek, bilgi sahibi olmak; öğrenmek, bilgi edinmek; tanımak, ayırmak, seçmek; idrak etmek” anlamlarındadır (Şirin, 2016: 723). Söz konusu kavramları ifade eden bu fiil; genel olarak hayatın akışında çeşitli bilişsel konularda, devlet yönetiminde, bilimde, ritüellerde, dinî bağlamlarda tanıklanır. Eski Uygur Türkçesinde; “bilmek, anlamak, öğrenmek, farkına varmak, teşhis etmek; tanımak” anlamlarında hayat bilgeliği kavramında, gündelik hayatta ve dinî konularda geçer.

Eski Türkçedeki “bil-” fiilinin kavram alanı günümüz Türkçesiyle karşılaştırılabilir. TDK sözlükte bu fiilin anlamları şu şekilde yer alır: “Bir şey hakkında bilgi sahibi olmak, öğrenmiş bulunmak; bir şeyi anlamak, onun farkına varmak, gerçeğine ermek; bir bilim veya sanat dalında yeterli olmak; beceri ve ustalık isteyen bir işten anlıyor ve o iş elinden geliyor olmak; birini veya bir şeyi özelliklerinden tanıyıp çıkarmak; sorumlu kabul etmek, muhatap kabul etmek; bir şeyi yapmaya yeteneği olmak; birinin, bir şeyin veya bir olayın tanıtılan veya belirtilen biçimde olduğunu düşünmek; işine gelmek, uygun bulmak; bir dili kullanabilmek; öyle olduğunu kabul etmek”. Bu fiil “bir durum, olgu hakkında bilgi sahibi olmak, bir mesleği, bilim dalına bilmek, uygun bulmak, bir dili bilmek” kavramlarında kendine yer bulur.

Sonuç

Bu çalışma, Eski Türkçe döneminde sıklıkla kullanılan kültür kodu olarak kabul ettiğimiz “bil-” fiilinin farklı bağlamlardaki kullanımlarını, oluşturduğu eşdizim ve konseptlerin yansıttığı kültürel ve kültür dil bilimsel anlamları incelemeyi amaçlamıştır. Eski Türk yazıtları, Huastuanift ve Maitri Simit gibi önemli metinleri içinde bulunduran bir örneklem üzerinde yapılan kapsamlı olduğu varsayılan bu analiz, “bil-” fiilinin eski Türk toplumundaki önemini ve çok yönlülüğünü ortaya koymuştur. “Bil-” fiilinin metinlerdeki anlamları incelendiğinde, bilginin nesilden nesle aktarımının önemli olduğu ve aktarım aracı olarak yazıtların ve kitapların Eski Türkçede kullanıldığı görülmektedir. Eski Türk toplumunda bilgiye verilen değer, günümüzde de önemini korumaktadır. Bu araştırmanın bulguları; tarihî metinlerin analizi, anlam derinliklerine ulaşılması, dil öğretimi ve kültür çalışmalarında kullanılabilir. Sonuç olarak; eski Türk kültürünün köklerinde bilgi önemli bir yer tutar. Eski Türk toplumu içinde çok sayıda kavramı barındıran “bil-” eylemi sadece bir bilgi birikimini ya da bilgeliği değil, aynı zamanda hayatın her alanında geçerli bilişsel yetileri yansıtmaktadır.

Kısaltmalar

BK	Bilge Kağan Yazıtı
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish
Huast	Huastanift
KT	Köl Tigin Yazıtı
KÇ	Küli Çor Yazıtı

Maitr Maitrisimit
OTWF Old Turkic Word Formation
T Tonyukuk Yazıtı

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford.
- Firth, J. R. (1968). *A Synopsis of Linguistic Theory, 1930–1955. Selected papers of Firth, J. R. 1952– 1959*, F. R. Palmer (Ed.), Bloomington: Indiana University Press.
- Herbst, T. (1996). What are collocations: Sandy beaches or false teeth?, 77/4, s. 379-393.
<https://doi.org/10.1080/00138389608599038>
- Dilek, İ. (2020). Kült Kavramı ve Söz Kültü, *Bilig*, s. 95, s.s. 47-75.
<https://doi.org/10.12995/bilig.9503>
- Doğan, N., Payaz N. (2023). Eski Uygurcanın Eşdizimsel Söz Varlığı ve Eşdizim Sözlüğü, *Dede Korkut*, s. 32, s.s. 202-232.
<https://doi.org/10.25068/dedekorkut602>
- Le Coq, A. von. (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*, Berlin.
- Maslova, V. A. (2001). *Lingvokul'turologiya: Učebnoe Posobiye dlya Studentov Vıyših Učebnih Zavedeniy*, Akademiya, Moskva.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)*, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Sinclair, John (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*, Oxford: Oxford University Press
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit Nom Bitig, Die Uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule. 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen, 2. Teil: Analytischer und lückhafter Index*, Berliner Turfantexte IX, Berlin.
- Teliya, V. N. (1993). *Kul'turno-national'niye Frazeologizmov, Slavyanskoe Yazıkoznaniye, xı mejdunarodniy cyezd slavistov, nauka*, Moskva.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen “Eski Uygurcanın El Sözlüğü”*, Akedemie der Wissenschaften zu Göttingen, Göttingen.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanıft Manihaıst Uygurların Tövbe Duası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Extended Abstract

Among the concepts we will employ in this research, "concept" serves as a powerful tool for revealing the relationship between language and thought by representing abstract or concrete concepts that carry meaning in language

and are mentally represented. Collocations, on the other hand, constitute meaningful potential word combinations without metaphorical connotations. These words are frequently used in the language. Since the words and concepts that form collocations are frequently used in any language, they are considered "cultural codes" that reveal how language users perceive and understand language and culture. For this reason, the verb "bil-" (to know) and the concept it represents have been chosen as cultural codes for this study. The research posits that the language used by a society reflects that society's worldview and culture through cultural codes. Collocations and concepts are also considered to function as cultural codes. The methodology employed in this study can be explained as follows: by examining the semantic, cultural, and functional properties of the concept "bil-" based on the main assumptions of collocation theory and cultural linguistics, and by using a sample taken from the Old Turkic period, we aim to obtain data and analyses about the cognitive, intuitive, and cultural state of the Turkic society during this period.

In this study, we will examine the various contexts of use of the verb "bil-" (to know) in Old Turkic, the collocations and concepts it forms, and their cultural and sociolinguistic implications. A comprehensive analysis of a corpus including significant texts such as the Orkhon Inscriptions, Huastuanift and Maitri Simit reveals the significance and multifaceted nature of the verb "bil-" in Old Turkic society.

Our findings suggest that the verb "bil-" was not merely a linguistic unit but also a cultural code in Old Turkic. Its various uses reflected the mindset, values, and worldview of the Old Turkic society. For instance, collocations such as "sab bil-", "bilig bil-", "körü bil-", "bilir bilig", and "bilmez bilig" were frequently encountered in the texts, revealing the importance of understanding, interpreting, learning, and transmitting knowledge in Old Turkic society. A detailed analysis of the deep structure, conceptual field, and cultural-linguistic reflections of the verb "bil-" in the contexts where it is attested is as follows:

Bilig bil-: This phrase signifies understanding a subject matter deeply, comprehending it, and acting accordingly. It emphasizes the life-saving power of knowledge.

Neñ sabım erser beñü taşka urtum añar körü biliñ: This phrase means to understand words, perceive them correctly, and analyze the information. It underscores that knowledge enlightens individuals and helps them make sound decisions.

On ok oğlña tatıña tegi bunı körü biliñ: This phrase means to learn correctly by seeing and understanding. It highlights the importance of learning through experience.

Kerime ÇALIŞ BESLİ

Eski Türkçede "Bil-" Fiiliyle Yapılan Konsept ve Eşdizimlerin Kültür Dil Bilimsel Yansımaları Üzerine / On the Cultural and Linguistic Reflections of the Verb 'Bil-': Its Concepts and Its Collocations in Old Turkic

İnisi eşisin bilmez erti oğlu kañın bilmez: This phrase signifies knowing family ties, showing respect, and taking responsibility. It emphasizes that knowledge preserves the social structure and strengthens relationships.

Tegdükin türk begler kop bilirsiz ol süg anta yok kışdımız: This phrase means to remember, to learn from the past. It underscores that knowledge creates a historical consciousness and shapes the future.

İnim kül tegin kergek boltı özüm sakıntım körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı: This phrase signifies clear consciousness and awareness. It emphasizes the importance of knowledge in comprehending the meaning of life.

Türgeş kagan türküm bodunum erti bilmedükin üçün biziñe yanıtukın yazıntukın üçün kaganı ölti: This phrase means to make accurate assessments and analyses. It underscores that knowledge is a leadership quality and is essential for making sound decisions.

In conclusion, this study demonstrates that the verb "bil-" in Old Turkic was not merely a linguistic unit but also a cultural code. Its various uses reflect the mindset, values, and worldview of the Old Turkic society. This study contributes to our understanding of the origins and development of the Turkish language and provides valuable insights into fields such as cultural anthropology, history, and philosophy.

**TÜRK KÜLTÜR MİRASI OLARAK KAVALIN ETİMOLOJİSİ VE
KAVAL EĞİTİM SÜRECİNDE KAVRAMSAL
DEFORMASYONLAR ÜZERİNE SAPTAMALAR***

**ETYMOLOGY OF KAVAL AS A TURKISH CULTURAL
HERITAGE AND DETERMINATIONS ON CONCEPTUAL
DEFORMATIONS IN KAVAL EDUCATION PROCESS**

Mustafa Ulaş ATASOY ✉ **

Özet

Müzik insan hayatının her alanında olduğu gibi seslerin estetik formlarda elde edilebilmesini sağlayan araçları (çalgıları) da içeren önemli bir alanı da kapsamaktadır. Bu alan bilimsel olarak, Organoloji olarak nitelendirilmekte olup, çalgılar ve onların tarihsel gelişimleri, değişimleri ve farklı ülkelerdeki yapısal özellikleri ile sesleri nasıl elde edebildikleri gibi ele almaktadır. Bu bilimsel sürecin bir parçasının da çalgıların buldukları ülkelerin kültürel özelliklerine göre kavramsal temsillerinin önemli bir konu olduğu düşünülmektedir. Kaval çalgısının ismi, üzerindeki kavala özgü parça ve şekillerin isimleri ve bu kavramların tarih kültür ekseninde değerlendirilmesi önemli bir husustur. Günümüzde akademik bazı çalışmalarda kaval ve ilgili birçok kavramın geleneksel, kültürel ve bilimsel açıdan onu temsil etmeyen birtakım kavramlar ile yeniden isimleştirildiği gözlemlenmektedir. Bu çalışmada bu durum mercek altına alınıp tarihsel kültürel ve akademik süreçte kaval evreninde bazı kavramların yerli yerinde kullanımına dair bazı tespitlerde ve önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kaval, Kültür, Kaval'ın Kültürel Kavramsallaştırılması

Abstract

As in all areas of human life, music also covers an important cross-section that includes the tools (instruments) which allow sounds to be produced in aesthetic forms.

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 04.09.2024; **Kabul tarihi:** 10.11.2024.
Kaynak gösterilme: ATASOY, M.U. (2024): Türk Kültür Mirası Olarak Kavalın Etimolojisi ve Kaval Eğitim Sürecinde Kavramsal Deformasyonlar Üzerine Saptamalar, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 51-57.

** Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi İcra Fakültesi Çalgı Eğitimi Ankara / TÜRKİYE mustafa.atasoy@mgu.edu.tr <https://orcid.org/0009-0009-4239-5833>

This field, scientifically known as Organology, examines and deal with issues such as instruments and their historical developments, transformations, structural characteristics in different countries, and how they produce sound. A part of this scientific process is also the conceptual (naming) representations of instruments, which are considered important based on the cultural characteristics of the countries they are found in. The name of the kaval instrument, the names of the unique parts and shapes on the kaval, and the evaluation of these concepts within the context of history and culture are important issues. In some contemporary academic studies, it has been observed that the kaval and many related concepts are being renamed with terms that do not traditionally, culturally, or scientifically represent it. This study examines this situation and makes some observations and suggestions regarding the correct use of certain terms in the historical, cultural, and academic process within the world of the kaval.

Keywords: Kaval, Culture, Cultural Conceptualisation of Kaval

1. Dil Kültür Kaval

TDK sözlüğüne göre “Kültür Fransızca culture. Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü; hars, ekin:

• İsim: Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi; irfan:

• İsim: Bireyin kazandığı bilgi:

• İsim: Tarım.

• İsim: Biyoloji Uygun biyolojik şartlarda bir mikrop türünü üretme:

<https://sozluk.gov.tr/>

“Kültür, bir toplumun manevi özelliğini, duyuş ve düşünüş birliğini kuran, gelenek halindeki her türlü yaşayış, düşünce ve sanat varlıklarının tümüdür” (Turan, 2002).

Bir ülkenin kendine ait bir kültürünün olması o ülkenin resmi dilinin içinde yer alan kavramlar ve bu kavramların oluşturduğu fikir ve duyuş denizinin varlığından söz edilebileceği anlamına gelir.

Kültürün dilde yaşadığı, biriktiği, geliştiği, dönüştüğü dolayısıyla toplumsal düzeyde varlığını koruyabilmesinde dilin önemli bir soyut temsil sistemi olduğu bilinmektedir. (Ergur ve Gökalp, 2015, s. 15; Gökalp, 2014, s. 7)

Kültür bir dil etrafında gelişip şekillenir, anlam ve değer kazanır. Toplum, toplumları, halkları kapsar kuşatır, geliştirir, değiştirir ve zenginleştirir. Toplulukları milletleştirir. Diğer kültürlerden etkilenip bazen güçlenir bazen de erir ve yok olur. Dilini dolayısıyla kültürünü yitirmiş nice milletler gibi başka kültürlerin, dillerin ögesi haline gelir diye düşünülmektedir. Bu açıklamalar ışığında Kültür; dil ile taşınan her türlü

hayati bilgilerin, alışkanlıkların (gelenek, göreneğin), tarihsel birikimin geçmişten günümüze aktarımında en önemli rolü üstlenen kavramlar bütünüdür şeklinde tanımlanabilir.

Kültür, yazı bulunana kadar öncelikle somut (araç- gereç, resim, müzik) bazı materyaller sonrasında yazılı aktarım (her türlü yazılı görsel, sözel, işitsel) ürünleri olarak günümüze ulaşmış bir mirası içeriğinde barındırır.

Bu miras o kültürün mirasçıları yani o dili kullananlarca geleceğe aktarılan değerler ile dolu bir birikimdir. Bu değerler zaman içinde yine aynı yollarla geleceğe aktarılacağından, dili korumak kavramları, aynı zamanda kültürü tarihi, milleti millet yapan her türlü maddi manevi içeriği, korumak ve aktarmak anlamına gelmektedir.

(Erol, 2009, s. 132-133) Alevi toplulukları tarafından kutsal bir çalgı kabul edilen bağlamanın rezonans kutusunun Hz. Ali'nin gövdesi, sapının Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar, on iki telinin on iki imam, bam telinin Hz. Muhammed ile özdeşleştirilmesi örneğini verirken, (Oflozoğlu, 2011, s. 102) bağlamanın göğsüne Allah, Muhammed ve Ali'yi temsilen üç delik açıldığından, yine (Erol, 2009, s. 132-133) bağlamanın kendisinin “telli Kur'an” olarak adlandırıldığından bahsetmektedir. Bu söylemlerden yola çıkarak (Tetik, 2016, s.1301) “Bir inanca aidiyetinin çalgılar özelinde sözlü olarak temsil edilmesine örnek olarak gösterilebilir.” Demektedir.

2.Etimolojik Olarak Kaval

Türk kültür ürünü olarak değerlendirilen kaval sazı ve bu saza ait her türlü içerik yine bu kültürün taşıyıcısı dilde ortaya çıkmaktadır. Türk müzik kültürüne yönelik şu değerlendirmede bulunmaktadır: “Türk sahnesinden çıkışından başlayan günümüze dek süregelen ve Türklerin yerleştikleri, yaşadıkları, bugün de yaşamakta oldukları yerlerde yarattıkları, etkinliğini sürdüren kültür anlaşılmalıdır” (Turan, s.41-4 (1989).

Kavalın atasına ait en eski arkeolojik bulgu, Libya'nın Haua Fteah yöresinde yapılan kazı sırasında ortaya çıkmıştır. Kuş kemiğinden yapılmış bu kaval, bilinen ve arkeolojik kazılarda keşfedilen en eski üfleme alettir. Bilim insanları bu bulgunun 70.000 ile 80.000 yıl eski olduğu görüşündedir (Sarı, 2018: 55-65).

Göç, insanların yaşadığı yerden, alıştığı sosyal, kültürel ve fiziksel düzenden ayrılıp farklı yer coğrafyaya, sosyal ve kültürel yapıya yerleşme sürecidir. Bu süreç sadece mekânsal bir değişimi değil, aynı zamanda psikolojik, sosyolojik, dilsel ve kültürel dokuya adapte olma gibi çok boyutlu bir değişimi de bünyesinde barındırmaktadır. Geçmişten günümüze kadar birçok toplumda göç olgusu vuku bulmuştur. (Karaman,2002: 146)

Kaval Orta Asya'dan Anadolu ve Mezopotamya'ya Türkler ile birlikte gelmiş, tarihsel süreçte yaşanan bölgenin coğrafi ve kültürel vb. durumlarına göre fiziksel (yapımında kullanılan maddeler), tavrısal (icrasal özellikler) bakımından değişikliklere uğramıştır. Kavalın tarihi ile ilgili en önemli verilerden birisi de Macaristan'da bir Avar mezar kazısında bulunmuş (Avar Çifte Kavalı) tarihi eserdir (Tarlabası, 1983, 12)

Bahaeddin Ögel ise kaval ile ilgili olarak şu bilgilere yer verir: Birçok değişik adla anılan kavala Türkmenistan'da "Kargı düdük", Kazakistan'da "Sıbzıgı", Özbekistan'da "Nay" ya da "Ney", Azerbaycan'da "Tütek", Altay Türklerinde "Şogur", Tuva Türklerinde "Şoor", Başkurt Türklerinde "Kuray", Mısır Türk kültür çevresinde "Sıbzıgı" gibi adlar verilmiştir. Anadolu'da ise günümüzde "Kuval", Gaval-Goval" ve en yaygın şekli ile "Kaval" olarak adlandırılmıştır (Ögel, 1991:445-462)

"Kaval sözcüğünün Türkçe "Kavlamak" mastarından, "Kav" kökünden türediği ve kelime olarak "içi boş" anlamına geldiği bilinmektedir. 1933 yılında Macaristan'da arkeolojik kazılarda ortaya çıkan bir mezarda, Avar Türk çobanına ait bir kavala rastlanmıştır" (Yılmaz, 2006: 4).

Kaval ile ilgili kültürel ve tarihsel yazın içeriği incelendiğinde kavalın bir nefesli saz olmanın ötesinde geçmişte günümüze taşıyan kültürel bir araç olduğu anlaşılmaktadır. Yapımında icrasına üzerindeki diğer kavala özgü araç gereçler bunlara verilen isimler, seslendirdiği melodiler, icrasal teknik özellikleri ile kaval kültürel bir mirasın izlerini taşımaktadır. Kaval halk dilinde "Çoban Kavalı" olarak bilinir. Bu isim bile onun hayvancılık ile geçimini sürdüren göçebe bir kültürün Türk kültürünün ürettiği ve geliştirdiği bir çalgı olduğunu ortaya koymaktadır.

3.Kavalda "Perde Düzeni", "Perde Delik" Meselesi

Türk Dil Kurumu sözlüğünde "perde" kelimesinin Farsça olduğu görülmektedir. "Görüşü, ışığı engellemek, bir şeyi gizlemek için pencereye veya bir açıklığın önüne gerilen örtü; gerelti, İki yeri birbirinden ayıran bölme. Seste pes perde" gibi anlamları ifade etmektedir. Bazı sazlarda seslerin elde edilebilmesi için klavye üzerinde farklı aralıklarda dizilmiş farklı materyallerden cisimlerden oluşmuş kesitlerin (aralıkların) yerleştirildiği görülmektedir. Bu tür sazlara ülkemizde perdeli çalgılar, perdeli sazlar denmektedir. Bu kesitlerin (perdelerin) tel uzunluklarının belirlenmesinde farklı frekansların, dizilerin ve bazı süslemelerin elde edilebilmesinde önemli işlevleri vardır.

Toplumdan topluma değişen beğeni ve estetik ölçütleri perdeler ile elde edilen frekanslar müzik türlerine, bölgelere hatta yörelere göre değişiklik gösterebilmektedir. Gerektiğinde, istenildiğinde bu perdeler sayısal olarak artırılıp azaltılabileceği gibi yerlerinden oynatılarak farklı tonal veya mikrotonal yapılarıdaki melodileri seslendirebilme imkânı da verirler.

Kültürler arası müziksel özgünlüğü, zenginliği sağlayan önemli unsurlardan birisi olduğu düşünülen perde kavramı nefesli sazlar için geçerli bir kavram değildir. Nefesli sazlarda perde yerine dünyanın birçok yerinde delik (Hole), tuşe veya farklı isimlendirmeler kullanılmaktadır. Tonal ve mikrotonal farklılıklar ise kavalın delik yerleri, deliklerin çaplarının genişlik veya darlıkları bazen de nefes ve dudak pozisyon değişiklikleri ile elde edilebilmektedir. Kavalın deliklerinin çaplarının değiştirilmesi delik yerlerinin farklılaştırılması perdeli sazlar gibi perdelerin kaydırılıp yerlerinin değiştirilmesi gibi bir durum değildir. Bu değişiklikleri sağlayabilecek aparatların kullanılması ile perdesiz bir üflemeli saz olan kavalda perde düzeni kavramının kullanılması bilimsel açıdan da doğru bir yaklaşım olmayacağı gibi, kavalın kültürel kavram bütünlüğünü de uymadığı düşünülmektedir.

Perde kavramı Türk Müziği içerisinde belli bir çalgı topluluğunun da genel ismi olarak bilinmektedir. Geleneksel ve Klasik Türk müziğinin perdeli sazları bir bütün olarak perdeli çalgılar olarak ifade edilmektedir. Bu sınıflandırma içerisinde kaval çalgısının olmadığı görülmektedir.

Kavalda farklı sesleri elde edebilmek için üstte yedi arkada bir olmak üzere toplam sekiz delik vardır. Bunların dışında altta bulunan ve kavalın tınsal yapısına etki, katkı sağladığı düşünülen bir veya birden çok delikler de bulunabilir. Bu delik sayıları icracının isteği veya kaval yapımcısının tercihine göre değişebilmektedir.

Öneriler

Geleneksel Türk Halk müziği nefesli çalgılarından direkt üflemeli ailesinin bir üyesi olan kaval başta Türkiye olmak üzere farklı kültürlerin müziklerinde nefesli bir saz olarak kullanılmaktadır. Bu çalgı kromatik bir ses dizisine sahip olduğundan hem tonal hem de mikrotonal müzik türlerini icra edebilecek bir yeterliliğine sahiptir.

Görüldüğü gibi Türk Halk müziğinde kavramların birçoğunun ismi Türk halkları tarafından verilmiştir. Birçok kavramlar da doğal olarak o kültürün dili olan Türkçedir. Kültürel bir içeriğin bilinen en eski kaynak referans alınarak isimlendirilmesi kültürel, tarihsel, bilimsel, konservatif hem de etik açıdan doğru olanıdır. Özellikle akademik çevrelerce Türk Halk Müziğinin birçok kavramının Klasik Türk Müziğinin kavram isimleri ile benzeştirilme hatta birleştirme çabası bilimsel yaklaşımla doğru olmayıp, halkın iradesiyle zaman içinde anonimleşmiş bir kavramı değiştirmenin kültürel hafızaya ve anonimleşme sürecine zarar vereceği unutulmamalıdır.

Bu bakış açısıyla kavalda farklı seslerin elde edilebilmesi için kullanılan delik yerlerine “perde”, kavalda farklı ses dizilerini, “ayakları” elde edebilmek için yapılan pozisyon değişikliklerine de “perde düzeni” ismi

verilmesinin kavalın yapısal ve geleneksel kavramsal bütünlüğüne uygun olmayan isimlendirmeler olduğu düşünülmektedir.

Kaval eğitimi sürecinde bilimsel bir dil akademik bir yaklaşım sergilenmek isteniyorsa zaman içerisinde Geleneksel Türk Halk Müziği eğitimi sürecinde kullanılıp alışkanlık haline gelmiş geleneksel kavramsal literatür tercih edilmelidir. Geleneksel Türk Halk Müziği ekseninde 17 li perde sistemi içinde birçok ses dizisi “ayak” ve anonimleşmiş kavramlar ile isimlendirilmiş ve bu şekilde kullanılmaktadır.

Özetle kültürel mirasımız olan kaval çalgısı ve ona ait geleneği (kavramları) korumak mümkün olduğunca aslına sadık kalarak geleceğe aktarmanın kültürel bir sorumluluk olduğu düşünülmektedir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Atasoy, M. (2013). Ülkemizde Müzik Eğitimi Anabilim Dallarında Geleneksel Nefesli Çalgılarımızdan Kavalın Yeri ve Önemi. Erciyes İletişim Dergisi, 3(2). Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Clarke, Gloria, L. (2001). Müzik, Kimlik ve Çoğulculuk: Kanada'ya Bir Bakış, İstanbul. Müzikoloji Derneği Sempozyum Bildirileri (27-28 Kasım 1999/ 20-21 Ekim 2000), Yayına Hazırlayanlar: Feza Tansuğ, Ersin Antep, Vural Yıldırım. Baskı, Kitap Matbaacılık.
- Ergur, A. ve Gökalp, E. (Ed.). (2014). Kültür Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Erol, A. (2009). Müzik Üzerine Düşünmek. İstanbul: Bağlam Yayınları
- Gökalp, E. (Ed.). (2014). Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Gazimihâl, M. Ragıp. (2001). “Türk Nefesli(Ötkü) Çalgıları”, Kültür Bakanlığı Yayınları/2686, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları/12, Halk Müziği ve Oyunları Dizisi/2, 2. Baskı, Ankara: Hilmi Usta Matbaası.
- Karanfil, G (2010). “ Gagauzların Çalgı Adlarına Dair Bir Araştırma”, TURAN-SAM/Cilt2, Sayı8, Sonbahar www.turansam.org
- Kitabi dede Qorkut, Bakü, 1990
- Karaman, Fatma. “Göçmen Edebiyatında Türklerin Türk Kültürünü Yansıtırma Gücü”. Milli Folklor, c. 17, sy. 133, 2022, ss. 145-59.
- Oflazoğlu, T. (2011). Anadolu Halk Çalgıları. (2. cilt) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Şahin, Veysel (2014). Bilge Kadının Aynadaki Yüzü (Halide Edip Adıvar'ın Romalarında Yapı ve İzlek), Ankara: Akçağ Yay.
- Tarlabası, B. (1983). Öz Çalgımız Kaval. İstanbul: Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri:
- Tetik, Işık, S. (2016). Çalgılarda Kültürel Temsil. Rast Müzikoloji Dergisi

- Turan, Refik. (2002). “Kültür Alanındaki Gelişmeler”, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Kitapta 4 Bölüm, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Türk Lehçeleri Sözlüğü, Ankara, 1992
- Ögel, B. (2000). “Türk Kültür Tarihine Giriş” Ankara
- Yurtçu, C. (2006). “Bir Performans Aracı Olarak Kaval ve Teknik Gelişimi”, Sanatta Yeterlik Tezi

Extended Abstract

As in all areas of human life, music also covers an important cross-section that includes the tools (instruments) which allow sounds to be produced in aesthetic forms. This field, scientifically known as Organology, examines and deal with issues such as instruments and their historical developments, transformations, structural characteristics in different countries, and how they produce sound. A part of this scientific process is also the conceptual (naming) representations of instruments, which are considered important based on the cultural characteristics of the countries they are found in. The name of the kaval instrument, the names of the unique parts and shapes on the kaval, and the evaluation of these concepts within the context of history and culture are important issues. In some contemporary academic studies, it has been observed that the kaval and many related concepts are being renamed with terms that do not traditionally, culturally, or scientifically represent it. It is thought that naming that does not comply with this tradition will harm the transfer of the kaval to future generations. It is true that the kaval and other folk instruments are world cultural heritage. In the study, first of all, the place and importance of the kaval in the context of language and culture is mentioned. Then, the kaval is reconsidered within the etymological framework. In the section titled “FRET ORDER” AND “FRET HOLE” PROBLEM in kaval, the real meanings of these concepts are explained. The incompatibility between kaval and its traditional conceptual status is tried to be revealed. It is stated that using the concepts of Turkish Folk Music and Classical Turkish Music, which are different genres, instead of each other will damage the cultural texture. At the end of the study, some observations and suggestions are made regarding the correct use of certain terms in the historical, cultural and academic process in the kaval world.

**YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE MATERYAL
HAZIRLAMA ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN
İNCELENMESİ ***

**AN ANALYSIS OF STUDIES ON MATERIAL PREPARATION IN
TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE**

Sibel BARCIN ✉ **

Özet

Günümüzde yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında materyallere duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. Özellikle etkili öğretim materyalleri, dil öğrenme sürecini daha verimli ve ilgi çekici hâle getirmekte önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda öğretim materyallerinin hazırlanması üzerine yapılmış akademik çalışmaların incelenmesi, alana yönelik önemli bir bilgi birikimi sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlama üzerine yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerini incelemektir. Ulusal Tez Merkezi'nde 2014-2024 yılları arasında yer alan tezler esas alınmıştır. Bu çalışmada dil öğretimi etkinliklerinde kullanılacak materyallere ilişkin 27 tez doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Tarama sürecinde, “materyal, materyal hazırlama, Türkçe öğretiminde materyal ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal” gibi temel kavramlar kullanılmıştır. Araştırmada betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmada incelenen lisansüstü tezlerin büyük çoğunluğunun yüksek lisans düzeyinde olduğu, tezlerin en çok 2019 ve 2024 yıllarında yapıldığı, 2020 yılında ise materyal hazırlamaya yönelik herhangi bir teze ulaşılmadığı, daha çok nitel yöntemin öne çıktığı belirlenmiştir. En sık kullanılan anahtar kelimenin “yabancı dil olarak Türkçe öğretimi” olduğu, veri toplama aracı olarak en fazla doküman tercih edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, lisansüstü tezler, materyal, materyal hazırlama

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 15.11.2024; **Kabul tarihi:** 12.12.2024.
Kaynak gösterilme: BARCIN S. (2024): Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Materyal Hazırlama Üzerine Yapılan Çalışmaların İncelenmesi, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 59-78.

** Öğr. Gör. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Dil Hazırlık Bölümü Bişkek / KIRGIZİSTAN
sibel.barcin@manas.edu.kg <https://orcid.org/0000-0002-7617-2699>

Abstract

Today, the need for materials in the field of teaching Turkish as a foreign language is increasing. Especially effective teaching materials play an important role in making the language learning process more efficient and interesting. In this context, examining academic studies on the preparation of teaching materials provides an important accumulation of knowledge in the field. The aim of this study is to examine master's and doctoral theses on material preparation in teaching Turkish as a foreign language. The theses accessed from the National Thesis Center covering the years 2014-2024 were taken as the basis. In this research, 27 theses that can be used in language teaching activities were analyzed using the document analysis method. In the scanning process, basic concepts such as "material, material preparation, material in Turkish teaching and material in teaching Turkish as a foreign language" were used. Descriptive analysis technique was used in the research. It was determined that the majority of the postgraduate theses examined in the study were at the master's level, most of the theses were done in 2019 and 2024, no thesis was found in 2020, it was intensified in recent years, and the method was more prominent. It was determined that the most frequently used keyword was "teaching Turkish as a foreign language" documents were mostly preferred as data collection tools was most commonly used in the studies.

Keywords: Turkish education, teaching Turkish as a foreign language, graduate theses, material, material preparation

Giriş

Bireyler arasında iletişimi sağlayan en temel araçlardan biri dildir. Dil öğretiminde kullanılan materyaller, öğrenme sürecinin verimliliğini artırmada kilit bir görev üstlenmektedir. Öğrencilerin dikkatini çeken ve öğrenme sürecine olan ilgilerini pekiştiren materyaller dil becerilerinin etkin bir şekilde kazanılmasını desteklemekte, öğrencilerin beceri kazanmasına yardımcı olmaktadır. Işık ve Altmışdört (2010, s. 223) yabancı dil öğretiminde özellikle görsel, işitsel, görsel-işitsel ve etkileşimli araçların sıklıkla kullanılması gerektiğini ifade etmektedirler. Yücel ve Gürdal ise (2022, s. 240) dil öğretiminde elle tutulabilen, dokunulabilen materyaller ile uygulamalı materyallerin önemini vurgulamaktadırlar. Bu tür materyaller kelime öğretimi, yazma, konuşma, okuma-anlama ve dil bilgisi gibi tüm dil becerilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede güçlü ve birden fazla duyuyu harekete geçiren uyaranlar, öğrenmeyi güçlendirir ve kalıcılığı artırarak hatırlamaya destek olur.

Duman (2013, s. 2), öğretim materyallerinin hazırlanmasından uygulanmasına kadar her aşamada dikkate alınması gereken birçok önemli faktör bulunduğu değerlendirilmektedir. Her materyalin öğretim sürecinin her aşamasında ya da her hedef kitle için uygun olamayacağına dikkat çekmektedir. Altıparmak ve Özcan (2016, s. 71), öğrenme sürecinde kullanılacak materyallerin bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa ve somuttan soyuta doğru bir ilerleme göstermesi gerektiğinden

bahsetmektedirler. Dolayısıyla görsel ve işitsel araçlar konuları somutlaştırmada etkili olur. Ayrıca materyal oluşturmadan önce hangi yaklaşımla hazırlanacağı, içeriğinin ne olacağı, öğrenme ortamının nasıl olacağı gibi sorulara cevap aranmalıdır.

Yönez (2016, s. 24), etkili öğrenme açısından ilginin sürekli canlı tutulması gerektiğinin altını çizmektedir. Öğrencilerin dikkatlerini konuya verebildikleri ölçüde öğrenebildiklerini ifade etmekte ve çeşitli duylara aynı anda hitap eden materyallerin geliştirilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Bu kapsamda dikkat ve merak duygusu öğrencinin ilgi ve dikkatini canlı tutmasına yardımcı olmaktadır. Bu bilgilere ek olarak görsel ve işitsel araç-gereçlerin materyal hazırlama sürecine öğrencinin katılması etkili sonuçlar ortaya çıkarır. Öğrencinin motivasyonu artar ve derslere olan ilgileri desteklenir.

Ders kitapları ya da dil öğretiminde kullanılan diğer yazılı materyaller hedef dilin kültürel özellikleri konusunda oldukça dar bilgi içeriğine sahip olduklarından bu konuda farklı materyallere ihtiyaç duyulmaktadır (İşcan, 2017, s. 438). Dil kültürden ayrı düşünülemez. Bu çerçevede kültürü iletmek için materyallerden yararlanmak önem arz etmektedir.

Koçer'e göre (2013, s. 161) yabancı dil öğretimini verimli kılabilmek için öncelikle öğrencilerin dil ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu ihtiyaçları temel alan etkili bir programın hazırlanması gerekmektedir. Bu kapsamda ihtiyaç analizine uygun olarak materyal hazırlamak öğretimi daha etkin hâle getirir.

Literatür incelendiğinde, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yapılan çalışmaların analizine ilişkin çeşitli araştırmaların olduğu tespit edilmiştir (Aldaraghme, 2020; Büyükkiz, 2014; Çelik ve Kaban, 2022; Demir vd., 2021; Erol, 2021; Gülden, 2023; Kaya Emül ve Ülker, 2023; Kaya Ülker, 2024; Maden ve Önal, 2021; Sallabaş ve Polat, 2022; Taşdemir vd., 2023; Türkben, 2018). Bu çalışmalara bakıldığında, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında çeşitli araştırmacılar tarafından hazırlanan çalışmaların yanı sıra kalıp ifadeler, kültürel boyut, ana dili Arapça olan öğrencilere yönelik araştırmalar, kaygı üzerine yapılan çalışmalar, dil becerilerine ve teknoloji tabanlı konulara odaklanan lisansüstü tezler ile akademik Türkçe öğretimine ilişkin incelemelerin de ele alındığı görülmektedir. Söz konusu araştırmalarda, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kapsamında yapılan çalışmaların, Türkçe öğretimini çeşitli açılardan ele aldığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber materyal hazırlama konusunda çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlama üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesinin, bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılara katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede araştırmada yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlama üzerine yapılmış yüksek lisans ve doktora

tezlerini incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, lisansüstü tezlerin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlama konusunu hangi yönlerden ele aldığını belirlemek amacıyla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik tezlerin türüne göre görünümü nasıldır?
- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik tezlerin yılına göre görünümü nasıldır?
- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik tezlerin yapıldığı üniversitelere ilişkin görünümü nasıldır?
- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik tezlerde kullanılan anahtar sözcüklerle ilgili görünümü nasıldır?
- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik tezlerin kullanılan yöntemlerle ilgili görünümü nasıldır?
- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik tezlerde kullanılan veri kaynaklarıyla ilgili görünümü nasıldır?
- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik tezlerde kullanılan veri toplama araçlarıyla ilgili görünümü nasıldır?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma verilerini elde etmek için çeşitli materyallerin gözden geçirilip değerlendirilmesini sağlayan doküman inceleme yöntemi (Bowen, 2009) tercih edilmiştir. Wach (2013), doküman inceleme yönteminin, yazılı belgelerin içeriğini sistematik bir şekilde analiz etmek amacıyla kullanıldığını belirtmektedir. Bu kapsamda araştırmada yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yapılan materyal hazırlama çalışmalarını analiz etmek için doküman inceleme yönteminin daha uygun olduğu düşünülmüştür.

1.2. Veri Kaynakları

Araştırmada, veri kaynağı olarak materyal hazırlamaya yönelik yazılmış tezler belirlenmiş ve bu tezlerin tespitinde Ulusal Tez Merkezi temel alınmıştır. Ulusal Tez Merkezi'nde yapılan taramada, 2014-2024 yılları arasında yayımlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden toplam 27 tez araştırma kapsamına alınmıştır.

1.3. Verilerin Toplanması

Bu araştırmada, materyal hazırlamaya yönelik çalışmaların Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında olması temel alınmıştır. Araştırma sürecinde incelenecek materyal hazırlama çalışmalarına Ulusal Tez Merkezi üzerinden ulaşılmıştır. Tarama sırasında “materyal, materyal hazırlama, Türkçe öğretiminde materyal ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal” gibi anahtar sözcükler kullanılmıştır. Ulusal Tez Merkezi haricinde herhangi bir veri tabanında tarama yapılmamıştır. Yapılan tarama sonucunda

elde edilen 27 tez bu araştırmanın kapsamına katılmıştır. Tarama sonucunda ulaşılan lisansüstü tezler sırayla okunmuş, yabancı dil olarak Türkçe öğretimine dâhil olan tezler bir klasörde toplanmış, ardından kodlanmıştır.

1.4. Verilerin Analizi

Analiz sürecinde betimsel analiz yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen veriler önce bilgisayar ortamına aktarılmış, ardından verilerin sayıları (f) sıralanmıştır. Yapılan tarama sonucunda 38 teze ulaşılmıştır. Analiz sürecinde 10 tez ana dili olarak Türkçe öğretimi alanına girdiği ve 1 tez ise ders kitabı incelemesi yaptığı için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu işlem sonucunda, analiz süreci 27 teze devam etmiştir. Çalışmalar, doktora ve yüksek lisans tezleri olarak gruplandırılmış; kullanılan yöntem, katılımcı grupları ve veri toplama araçları belirlenmiştir. Verilerin sunumunda tablolardan yararlanılmıştır. Son aşamada değerlendirmeler yapılarak araştırmanın sonuçlarına ulaşılmıştır.

2. Bulgular

Bu bölümde, Ulusal Tez Merkezi üzerinde taranan yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlama üzerine yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinin incelenmesi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

2.1. Tezlerin Türüne Göre Bulgular

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerin türüne ilişkin bulgular Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. *Tezlerin türlerine göre bulgular*

Tez Türü	(f)
Yüksek lisans	25
Doktora	2
Toplam	27

Tablo 1’e göre, 2014-2024 yılları arasında yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında materyal hazırlamaya yönelik 27 tez yapılmıştır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, yüksek lisans tezlerinin (f=25) doktora tezlerinden (f=2) çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, materyal hazırlama konusunda daha çok yüksek lisans düzeyinde araştırma yapıldığını göstermektedir.

2.2. Tezlerin Yılına İlişkin Bulgular

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerin yapıldığı yıllara ilişkin bulgular Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Tezlerin yılına göre bulgular

Yıl	Yüksek lisans	Doktora	(f)
2014	1		1
2015	1		1
2016	1		1
2017	2		2
2018	1		1
2019	6		6
2020	0		0
2021	1		1
2022	4	1	5
2023	3		3
2024	5	1	6
Toplam	25	2	27

Tablo 2'deki tezlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında, 2019 yılında yüksek lisans düzeyinde 6 tezin hazırlandığı görülmektedir. Bu veriye göre çalışmaların ağırlıklı olarak 2019 yılında (f=6) yapıldığı söylenebilir. Özellikle 2019 sonrası yıllarda tez sayılarında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Başka bir ifadeyle 2018 yılı ve öncesinde 6 tez, 2019 yılı ve sonrasında ise 21 tez üretildiği tespit edilmiştir. 2022 ve 2024 yıllarında ise doktora düzeyinde çalışmaların yapıldığı dikkat çekmektedir. Tabloda görüleceği üzere 2019 yılından itibaren materyal hazırlama çalışmalarında bir artış vardır.

2.3. Tezlerin Yapıldığı Üniversitelere İlişkin Bulgular

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerin hangi üniversitelerde yapıldığına ilişkin bulgular Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Tezlerin yapıldığı üniversitelere ilişkin bulgular

Yıl	Yüksek lisans	Doktora	(f)
Gazi Üniversitesi		1	1
Atatürk Üniversitesi	2	1	3
İstanbul Üniversitesi	1		1
Kırıkkale Üniversitesi	2		2
Kocaeli Üniversitesi	2		2
Bursa Uludağ Üniversitesi	2		2
Yıldız Teknik Üniversitesi	2		2
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	1		1
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	3		3
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	1		1
Dokuz Eylül Üniversitesi	1		1

Gaziantep Üniversitesi	1	1
Mersin Üniversitesi	1	1
Hacettepe Üniversitesi	2	2
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1	1
Akdeniz Üniversitesi	1	1
İnönü Üniversitesi	1	1
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	1	1
Toplam	25	27

Tablo 3'te yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerin hangi üniversitelerde yapıldığına ilişkin dağılımı görülmektedir. Ulusal Tez Merkezi'nde taranan tezlerin dağılımına bakıldığında Atatürk Üniversitesi (f=3), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (f=3), en çok tezin tamamlandığı üniversiteler olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber Kırıkkale Üniversitesi (f=2), Kocaeli Üniversitesi (f=2), Bursa Uludağ Üniversitesi (f=2), Yıldız Teknik Üniversitesi (f=2) ve Hacettepe Üniversitesi (f=2) de yüksek oranda tezin tamamlandığı diğer üniversiteler olarak dikkat çekmektedir. Bu bilgilere ek olarak yabancılara Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerin neredeyse tamamının devlet üniversitelerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Tablodan hareketle sadece bir tez vakıf üniversitesinde tamamlanmıştır.

2.4. Tezlerde Kullanılan Anahtar Sözcüklerle İlgili Bulgular

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerin anahtar kelimelerine dair bulgular Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Tezlerin anahtar kelimeleriyle ilgili bulgular

Anahtar kelimeler	(f)
dil	1
kültür	2
yabancı dil olarak Türkçe	3
yabancı dil olarak Türkçe eğitimi	12
yabancı dil eğitimi	3
okuma	1
yazma	2
materyal tasarımı	3
dijital oyun	1
dijital materyal	3
kelime eğitimi	1
özel amaçlı dil eğitimi	1
askeri Türkçe	1

askeri terimler sözlüğü	1
ihtiyaç analizi	2
kültür aktarımı	2
materyal	3
Türkçe	1
yabancı dil	1
Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi	3
görme engelli	1
yabancılara Türkçenin öğretimi	1
Braille alfabesi	1
hikâye uyarlama	1
materyal geliştirme	2
bilgisayar destekli öğretim	1
bilgisayar destekli materyal tasarımı	1
bilgi iletişim teknolojileri	1
21. yüzyıl becerileri	1
konuşma	2
konuşma becerisi	1
konuşma öğretimi	1
dinleme/izleme becerisi	1
masal	1
metin uyarlama	1
Türkiye Maarif Vakfı	1
A2.2.	1
dinleme	1
otantik	1
işlevsel dil bilgisi	1
otantik materyal	1
etkinlik tasarımı	1
Cezayir	1
eğitsel kısa film	1
Türkçe öğretimi	2
görme engellilere Türkçe öğretimi	1
görme engellilere Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi	1
görme engellilere materyal tasarımı	1
dil bilgisi öğretimi	1
zarf	1
sözcük öğretimi	1
Türkçe sözlük	1
çoklu ortam	2
karma yöntem	1
zenginleştirilmiş kitap	1
şarkı	1
materyal çalışması	1
dil öğretim düzeyleri	1
Dede Korkut Hikayeleri	1

tarihsel edebî metinler	1
metin sadeleştirme	1
dinleme eğitimi	1
yabancılara Türkçe eğitimi	1
video	1
dil öğretimi	1
metin odaklı yaklaşım	1
materyal hazırlama	1
öz yeterlik	1
kelime	1
oyun	1
oyun içerikli materyal	1
söz varlığı	1
yardımcı okuma kitapları	1
uluslararası öğrenciler	1
6 Şubat 2023 depremi	1
Türkçe iletişim	1
doğal afetler	1
kültürlerarası iletişim	1
özgün (otantik) doküman	1
temel dil becerileri	1
Toplam	76

Tablo 4'e göre yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerin anahtar kelimeleri incelendiğinde 76 anahtar kelimeye ulaşılmıştır. Anahtar kelimelerin dağılımına bakıldığında, “yabancı dil olarak Türkçe öğretimi (f=12), yabancı dil olarak Türkçe (f=3), yabancı dil öğretimi (f=3), materyal tasarımı (f=3), dijital materyal (f=3), materyal (f=3), Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi (f=3)” anahtar kelimelerinin sıklık açısından daha belirgin olduğu fark edilmektedir.

2.5. Tezlerde Kullanılan Yönteme İlişkin Bulgular

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerde kullanılan yöntemlere ilişkin bulgular Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Tezlerin kullandıkları yönteme göre bulgular

Yöntem	Yüksek lisans	Doktora	(f)
Nitel	9		9
Nicel	3		3
Karma	6	2	8
Belirtilmemiş	7		7
Toplam	25	2	27

Tablo 5'e bakıldığında, yabancılara Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerin nitel, nicel ve karma olmak üzere üç farklı yöntemde üretildiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerde en yaygın olarak nitel araştırma yöntemlerinin (f=9) kullanıldığı görülmektedir. İkinci sırada nitel ve nicel araştırma yöntemlerini bir araya getiren karma yöntem (f=8) yer almaktadır. Üçüncü sırada ise nicel yöntemle (f=3) yapılmış tezler bulunmaktadır. Bununla beraber doktora düzeyinde karma yönteme dayalı iki tezin bulunması, yüksek lisans düzeyine kıyasla bu yöntemin kullanımının daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu bilgilere ek olarak 7 yüksek lisans tezinde yöntem türünün belirtilmediği tespit edilmiştir.

2.6. Tezlerde Kullanılan Veri Kaynaklarıyla İlgili Bulgular

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerin veri kaynaklarına ilişkin bulgular Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. Tezlerin veri kaynaklarına göre bulgular

Veri Kaynağı	Yüksek lisans	Doktora	(f)
Öğrenci	13	2	15
Doküman	12		12
Toplam	25	2	27

Tablo 6 incelendiğinde, “öğrenci (f=13)” ile “doküman (f=12)” olmak üzere 2 farklı veri kaynağı kullanıldığı görülmektedir. Araştırmaların öğrenci deneyimlerinden (f=13) ve mevcut dokümanlardan (f=12) yararlanarak oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Öğrenci verilerinin yüksek lisans ve doktora tezlerinde önemli bir kaynak olarak tercih edilmesi, tezlerin doğrudan katılımcıların deneyim ve görüşlerine dayalı bulgular üretmeye odaklandığını düşündürmektedir. Bununla beraber doküman kullanımı da önemli bir orana sahiptir. Bu da tezlerde mevcut kaynaklar ve literatür incelemelerinin, araştırmanın sağlam bir temele oturtulması amacıyla sıklıkla başvurulan kaynaklardan biri olduğunu göstermekte ve araştırmacıların mevcut kaynaklar temelinde materyal oluşturduklarını düşündürmektedir.

Tablo 7. Tezlerin temel aldığı çalışma grupları

Çalışma grubu büyüklüğü	(f)
0-30 kişilik gruplar	6
31-60 kişilik gruplar	5
61-90 kişilik gruplar	1
91-120	2
201-300	1
Toplam	15

Tablo 7’de, veri kaynağı olarak öğrencilerin kullanıldığı çalışmaların daha çok küçük gruplara (f=6) odaklandığı görülmektedir. Bu bağlamda, 0-30 kişilik gruplarla yapılan 6 tez, 31-60 kişilik gruplarla yapılan 5 tez, 61-90 kişilik gruplarla yapılan 1 tez, 91-120 kişilik gruplarla yapılan 2 tez ve 201-300 kişilik gruplarla yapılan 1 tez bulunmaktadır.

Tablo 8. Tezlerin temel aldığı dokümanlar

Doküman	(f)
Görme engelliler için Memduh Şevket Esendal’ın “Otlakçı” adlı hikâyesinin B1 seviyesine uyarlanması	1
“Anadolu Masalları İlkokul 1-2” isimli kitap setinin A2.2. dil yapılarına uygun olarak uyarlanması	1
Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe Ders Kitabı, Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe Ders Kitabı, İstanbul Yabancılar için Türkçe Ders Kitabı, Yedi İklim Türkçe Ders Kitabı kapsamında sözcük materyali oluşturma	1
Dede Korkut Hikayelerinden Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nı B1 düzeyinde öğretim materyaline dönüştürme	1
“Aslı Hikâye Serisi” adlı yardımcı okuma kitaplarının söz varlığı açısından incelenmesi	1
Nasrettin Hoca fıkraları, Keloğlan masalları, Karagöz ve Hacivat gibi Türk kültürüne ait değerlerin aktarılmasını içeren 10 adet materyal hazırlama	1
Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen çocuklara yönelik 15 adet oyun içerikli dijital materyaller oluşturma	1
Otantik materyallerle dinleme etkinlikleri tasarlama	1
B1 düzeyine uygun zarf materyali geliştirme	1
B1-B2 seviyesinde Türkçe öğretiminde halk bilimi unsurları ile materyal hazırlama	1
Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı’nda belirtilen Yabancı Dil Yeterlilik Seviyelerinden A1-A2 başlangıç düzeyi kültürel yeterlikleri dikkate alınarak bilgisayar destekli öğretim materyalleri hazırlama	1
Ankara Üniversitesi TÖMER’in kullandığı “Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe B1”, Gazi Üniversitesi TÖMER’in kullandığı “Yabancılar İçin Türkçe B1”, İstanbul Üniversitesi TÖMER’in kullandığı “İstanbul Yabancılar İçin Türkçe B1” ve Yunus Emre Enstitüsünün kullandığı “Yedi İklim Türkçe B1” içerisinde yer alan temalar ve kelimelerle oyun içerikli materyal geliştirme	1
Toplam	12

Tablo 8’de yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerin temel aldığı dokümanlar yer almaktadır. Bu kapsamda tezlerde materyal hazırlama çalışmaları için temel alınan dokümanlar çeşitlilik göstermektedir. Görme engelliler için Memduh Şevket Esendal’ın “Otlakçı” adlı hikâyesinin B1 seviyesine uyarlanmasından “Anadolu Masalları İlkokul 1-2” kitap setinin A2.2 dil yapılarına uygun hâle getirilmesine kadar farklı kaynaklar kullanılmaktadır. Gazi TÖMER, Yeni

Hitit, İstanbul ve Yedi İklim gibi yabancılar için hazırlanmış Türkçe ders kitapları kapsamında sözcük materyali oluşturma çalışmaları yapılmış; Dede Korkut Hikâyelerinden Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nı B1 düzeyine uyarlama, Nasrettin Hoca fıkraları ve Karagöz ile Hacivat gibi kültürel değerlerin aktarımını içeren materyaller geliştirilmiştir. Bununla beraber çocuklar için oyun içerikli dijital materyaller, otantik materyallerle dinleme etkinlikleri, B1 seviyesine uygun zarf materyalleri, halk bilimi unsurları ile materyal hazırlama ve bilgisayar destekli kültürel içerikli materyaller gibi çeşitli içerikler de üretilmiştir. Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı'na uygun olarak kültürel yeterliklere odaklanan bu çalışmalar, Türkçe öğretiminde materyal çeşitliliği ve kültürel unsurları ön planda tutmaktadır.

2.7. Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Araçlarıyla İlgili Bulgular

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçlarına ilişkin bulgular Tablo 9'de gösterilmektedir.

Tablo 9. Tezlerin veri toplama araçlarına yönelik bulgular

Veri Kaynağı	Yüksek lisans	Doktora	(f)
doküman	11		11
görüşme	2	1	3
yarı yapılandırılmış görüşme	4		4
ölçek	1	2	3
video	1		1
görsel	2		2
anket	5		5
öğrenci günlüğü	1		1
başarı testi	1		1
konuşma sınavı		1	1
kişisel bilgi formu		1	1
yazma sınavı		1	1
Toplam	28	6	35

Tablo 9 incelendiğinde, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlamaya yönelik lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama aracı olarak çeşitli doküman, yarı yapılandırılmış görüşme formunun tercih edildiği tespit edilmiştir. Ölçek, video, öğrenci günlüğü, başarı testi, konuşma sınavı, kişisel bilgi formu, yazma sınavı ise tercih edilen diğer veri toplama araçlarıdır. Bu verilerden hareketle araştırmacıların çeşitli veri toplama araçlarını kullandıkları ve çok yönlü bir veri toplama yaklaşımını benimsedikleri söylenebilir.

Sonuç

Bu araştırmanın amacı, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlama üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerini betimsel analiz yöntemiyle incelemek ve bu çalışmaların özelliklerinin nasıl dağıldığını ortaya koymaktır. Bu çalışmada inceleme nesnesi olarak kullanılan lisansüstü tezler; türleri, yayımlandıkları yıllar, yapıldıkları üniversiteler, anahtar kelimeleri, kullanılan araştırma yöntemleri, veri kaynakları, veri toplama araçları açısından detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda, 2014 ile 2024 yılları arasında materyal hazırlama alanında toplam 25 yüksek lisans ve 2 doktora tezinin yayımlandığı belirlenmiştir. Bu çerçevede konuyla ilgili en fazla yüksek lisans düzeyinde tezlerin hazırlandığı görülmüştür. Araştırmadan elde edilen sonuçlar ile literatürdeki bazı çalışmaların benzer sonuçlar taşıdığı görülmektedir. Büyükkız (2014, s. 211) Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerini ele aldığı çalışmasında, bu alanda en çok yüksek lisans tezinin hazırlandığını belirtmiştir. Benzer şekilde Erol (2021, s. 113), yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde söz varlığı ve sözcük öğretimi üzerine yaptığı değerlendirme çalışmasında yüksek lisans düzeyindeki tezlerin doktora düzeyindekilere kıyasla çok daha fazla olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda ilgili literatürdeki çalışmalar ile bu araştırmanın sonuçlarının örtüştüğü görülmektedir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlama üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde, özellikle 2019 yılından itibaren materyal hazırlama alanında yapılan çalışmaların belirgin bir artış gösterdiği dikkat çekmektedir. 2022 ve 2024 yıllarında ise doktora düzeyinde çalışmaların yapıldığı fark edilmiştir. Yaşar Sağlık ve Yıldız (2021), dil öğretiminde Web 2.0 araçlarının kullanımına yönelik çalışmaları sistematik bir şekilde ele aldıkları araştırmalarında çalışmaların en fazla 2019 yılında yapıldığını saptamışlardır. Bu kapsamda zamanla bu alanda yapılan lisansüstü çalışmaların arttığı söylenebilir. Çifci ve Teke de (2019, s. 57) Türkçe dil bilgisi öğretimi üzerine yapılan makaleleri yıllara göre inceledikleri çalışmalarında, bu alandaki akademik makale sayısının 50 yıllık süreçte artarak devam ettiğini belirtmişlerdir. Benzer bir şekilde Demir vd. (2021, 200) yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan lisansüstü tezlerdeki eğilimleri inceledikleri çalışmalarında, alanda üretilen tezlerin son yıllarda sayıca arttığını gözlemlemişlerdir. Buna benzer olarak Kaya Ülker (2024, s. 236), akademik Türkçe öğretimine yönelik makale ve lisansüstü çalışmaları incelediği araştırmasında, özellikle 2018 yılından itibaren akademik Türkçe bağlamında yapılan çalışmaların artış gösterdiğini belirtmektedir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlama üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri yapıldıkları üniversitelere göre

değerlendirildiğinde, Atatürk Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi en çok tezin yayımlandığı üniversiteler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda materyal hazırlama ile ilgili bilimsel çalışmaların büyük ölçüde Atatürk Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir. Maden ve Önal (2021, s. 53) yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin araştırma eğilimlerini inceledikleri çalışmada en fazla tez tamamlanan üniversitelerden biri olarak Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesini tespit etmişlerdir. Yukarıdaki bilgilerden hareketle bu üniversitelerde materyal hazırlamaya yönelik çalışmaların fazla olması sebebiyle yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanına önemli katkılar sundukları söylenebilir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlama üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri anahtar kelimelere göre dağılımı incelendiğinde, 76 anahtar kelimeye ulaşılmıştır. Anahtar kelimelerin dağılımına bakıldığında “yabancı dil olarak Türkçe öğretimi”, “yabancı dil olarak Türkçe”, “yabancı dil öğretimi”, “materyal tasarımı”, “dijital materyal”, “materyal” ve “Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi” ifadelerinin öne çıktığı görülmektedir. Bununla beraber anahtar kelimelerde yer alan dil becerileri bakımından ele alındığında en fazla çalışmanın konuşma ve dinleme becerisinde yapıldığı, daha az çalışmada okuma ve dinleme becerisine yer verildiği tespit edilmiştir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal hazırlama üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin yöntem türlerine bakıldığında, çalışmalarda araştırma yöntemi olarak ise daha çok nitel yöntem tercih edilmiştir. Bununla birlikte nicel yöntemin en az kullanılan yöntem olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber çalışmaların önemli bir bölümünde yöntem türünün belirtilmediği görülmektedir. Benzer bir şekilde ilgili literatür çalışmalarında yabancılara Türkçe öğretiminde ana dili Arapça öğrencilere yönelik yapılan çalışmaların üzerinde bir inceleme (Aldaraghme, 2020), teknoloji destekli Türkçe öğretimi üzerine yayınlanan makalelerin içerik analizi: ULAKBİM-TR Dizin örneği (Genç Ersoy ve Ersoy, 2021); yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin kültürel boyutunu ele alan çalışmaların incelenmesi: meta-sentez çalışması (Gülden, 2023), yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kalıp ifadeler üzerine yapılan çalışmalara yönelik bir değerlendirme (Kaya Emül ve Şen, 2023) ve yabancılara Türkçe öğretiminde dil becerilerine yönelik lisansüstü tezlerin incelenmesi (Taşdemir vd., 2023) konularını içeren çalışmalarda yöntem türü olarak nitel araştırma yöntemlerinin daha çok tercih edildiği belirtilmiştir. Demir vd. (2021, s. 200), yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında nicel yöntemlerle hazırlanmış lisansüstü tezlerdeki eğilimleri belirlemeyi amaçladıkları çalışmada, nicel yöntemle hazırlanan tezlerin oranının %16.26 olduğunu belirtmiştir. Bu oranın, nitel ve karma yöntemlerle hazırlanan tezlerle karşılaştırıldığında en düşük seviyede olduğu ifade edilmiştir. Belirtilen çalışmalardan elde edilen

sonuçlar yapılan bu araştırma sonuçlarıyla rtsmektedir. Bu bilgilere ek olarak bazı tezlerde yöntem adı belirtilmemiştir. Bu araştırmanın sonuçlarını destekler nitelikte olan Ercan (2014, s. 12) tarafından yapılan yabancılara Türkçe ğretimi üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından analizi adlı çalışmada tezlerin büyük çoğunluğunda yöntem bölümü bulunmadığı ifade edilmiştir.

Yabancı dil olarak Türkçe ğretiminde materyal hazırlama üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri veri kaynaklarına göre incelendiğinde, lisansüstü tezlerinde “ğrenci” ile “doküman” olmak üzere 2 farklı veri kaynağı kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bilgilere ek olarak veri kaynağı olarak ğrenci kullanılan çalışmaların büyük gruplardan ziyade daha çok küçük gruplar üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. 0-30 kişilik gruplar üzerinde 6 tez, 31-60 kişilik gruplar üzerinde 5 teze, 61-90 kişilik gruplar üzerinde 1 teze, 91-120 kişilik gruplar üzerinde 2 teze, 201-300 kişilik gruplar üzerinde 1 teze ulaşılmıştır. Türkben (2018, s. 2475), yabancı dil olarak Türkçe ğretimi alanında lisansüstü düzeyde yapılan çalışmaları incelediği araştırmasında, en fazla tercih edilen örneklem büyüklüğünün 11-30 kişi arasında olduğunu tespit etmiştir. Çalışmaların büyük bir kısmının doküman incelemesi yöntemiyle yapılması sebebiyle araştırmada örneklem büyüklüğünün ya belirtilmediği ya da verilmediği sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmalarda veri toplama aracı olarak doküman, ölçek, anket, yarı yapılandırılmış görüşme, görüşme, ğrenci günlüğü, ğretim malzemesi kullanılmıştır. Doküman, yarı yapılandırılmış görüşme ile anket en çok kullanılan veri toplama araçları olmuştur. Benzer bir Şekilde Biçer (2017, s. 245) yabancılara Türkçe ğretimi alanında yayımlanan makaleleri incelediği çalışmasında veri toplama aracı olarak dokümanın yoğun kullanıldığını ifade etmiştir.

Araştırma sonuçları genel olarak ele alındığında yabancılara Türkçe ğretiminde materyal hazırlama alanında üretilen lisansüstü tezlerin sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda yabancılara Türkçe ğretimi alanında materyal geliştirmeye yönelik daha fazla araştırma yapılmasının faydalı olacağı önerilmektedir. Bununla beraber az sayıda okuma ve dinleme becerisini içeren çalışmaya ulaşılmıştır. Bu sebeple bu temel becerilerle ilgili çalışmaların sayısının arttırılması önerilmektedir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu alışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
ıkar atışması:	Herhangi bir çıkar atışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Analiz kapsamında incelenen çalışmalar yıldız (*) ile gösterilmiştir.

- Aldaraghme, H. (2020). Yabancılar Türkçe öğretiminde ana dili Arapça öğrencilere yönelik yapılan çalışmaların üzerinde bir inceleme. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 3(1), 21-42.
- Altıparmak, H.M. ve Özcan, Ş. (2016). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde temel yaşam alanlarından hareketle bilgisayar destekli bir kaynak önerisi: görsel senaryo. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(34), 68-77.
- *Arat, E. (2022). Özel amaçlı Türkçe öğretiminde ihtiyaç analizi, materyal örnekleri ve terimler sözlüğü: Askeri Türkçe (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- *Beke, H. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dinleme becerisine yönelik otantik materyal kullanımı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Biçer, N. (2017). Yabancılar Türkçe öğretimi alanında yayımlanan makaleler üzerine bir analiz çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 69-77.
- Bowen, G.A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- *Bozal, S. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde/öğreniminde kelime kazanımına ilişkin oyun içerikli materyal geliştirme örneği: B1 düzeyi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Büyükkiz, K.K. (2014). Yabancılar Türkçe öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezler üzerine bir inceleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 203-213.
- *Ceviz, G. (2024). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler için dinleme/izleme materyali olarak masal ve bir uyarlama çalışması: Anadolu masalları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- *Çalikoğlu, M. (2024). Görme engellilere Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik öğretici görüşleri: Bir ihtiyaç analizi ve materyal tasarımı önerileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, N. ve Kaban, B. (2022). Yabancı dil öğretiminde kaygı üzerine yapılan çalışmaların incelenmesi. *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, 7(2), 151-181.
- Çifci, S., Teke, S. (2019). Türkçe dil bilgisi öğretimi üzerine yapılmış makale çalışmalarının yıllara göre incelenmesi. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 29-58.
- *Demir, H. (2015). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde materyal ve teknik kullanımına ilişkin bir durum çalışması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Demir, T.T., Pelcr, M. ve Güler Yıldız, A. (2021) Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan lisansüstü tezlerdeki eğilimler. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 4(2), 185-204.
- *Demircan, B. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Türk kültürüne ait değerlerin aktarılması amacıyla yönelik yazma ve okuma becerilerine dayalı

- materyal tasarımı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Demirel, S. (2024). Yabancılara Türkçe öğretiminde metin odaklı yaklaşımla hazırlanan materyallerin üretimsel dil becerilerine etkisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Duman, G.B. (2013) Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde materyal geliştirme ve materyallerin etkin kullanımı. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*,1(2),1-8.
- *Durna, C. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen çocuklara oyun içerikli dijital materyaller ile kelime öğretimi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Ercan, A.N. (2014). Yabancılara Türkçe öğretimi üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından analizi. *7. Uluslararası Türkçenin Eğitimi Öğretimi Kurultayı*, Muğla 19-21 Haziran.
- Erol, S. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde söz varlığı ve sözcük öğretimi üzerine bir değerlendirme: 1981-2021 lisansüstü tezler. *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, 6(1), 103-120.
- *Fenerci, G. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin dijital materyallerle Türkçe öğrenmeye yönelik görüşleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Genç Ersoy, B. ve Ersoy, M. (2021). Teknoloji destekli Türkçe öğretimi üzerine yayınlanan makalelerin içerik analizi: ULAKBİM-TR Dizin örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 810-829.
- Gülden, B. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin kültürel boyutunu ele alan çalışmaların incelenmesi: meta-sentez çalışması. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 15-44.
- *Gümüş Mattussi, R. (2019). Yabancılara Türkçe öğretiminde dinleme becerisinin geliştirilmesine yönelik görsel-işitsel materyal kullanımı üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Gürbüz, N. E. (2018). Yabancılara Türkçe öğretiminde çoklu ortam materyali olarak geliştirilen zenginleştirilmiş kitabın öğrenme üzerinde etkileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- *Gürel, N. (2017). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde bir materyal çalışması: temalara uygun şarkılar oluşturma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- *Haddad, L. I. (2021). Cezayir’de yabancı dil olarak Türkçe öğretmenlerin ve öğrenenlerin eğitsel kısa film materyalinin öğrencilere sağladığı dilsel ve kültürel kazanımlara ilişkin görüşleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Işık, A. ve Altıışıldört, G. (2010). Yabancı dil öğretiminde malzeme değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 23(1), 221-238.
- *İbrahimoglu, F. (2024). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen görme engelliler için bir materyal çalışması: Memduh Şevket Esenalın Otlakçı hikayesinin B1 seviyesine uyarlanması ve Braille alfabesi ile yazılması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- *İskender, M. E. (2019). Yabancılara Türkçe öğretiminde çoklu ortam materyalleri ile desteklenmiş halk anlatılarının kültür öğrenimi ve dil becerileri gelişimi üzerindeki etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- İşcan, A. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür aktarım aracı olarak filmlerden yararlanma. *Journal of Turkish Research Institute*, (58), 437-452.
- *Karadağ, K. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde emir kipinin otantik materyallerle öğretimi: Bir eylem araştırması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Kaya Emül, A. ve Şen, Ü. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kalıp ifadeler üzerine yapılan çalışmalara yönelik bir değerlendirme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 208-221.
- Kaya Ülker, K. (2024). Türkçenin Yabancı dil olarak öğretiminde akademik Türkçe öğretimi: betimsel bir içerik analizi. *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, 9(2), 219-245.
- Koçer, Ö. (2013). Program geliştirmenin ilk basamağı: yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ihtiyaç ve durum analizi. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 159-174.
- *Koral, Ü. (2024). Suriyeli öğrencilere yönelik Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi için hazırlanan materyallerin söz varlığı açısından incelenmesi: Aslı Hikâye Serisi örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- *Küçük, M. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde B1 seviyesi için materyal olarak sözlük geliştirme (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Maden, S. ve Önal, A. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 42-56.
- *Memiş, M. R. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler için zarfların öğretimine yönelik materyal geliştirme (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- *Oğuztürk, O. (2019). Tarihsel metinlerin yabancılara Türkçe öğretiminde materyal geliştirme açısından incelenmesi (Dede Korkut Örneği) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- *Safar, Y.A.A.A. (2024). Türkiye'deki uluslararası öğrencilerin doğal afetlere yönelik dil ve materyal ihtiyaçları: 6 Şubat depremi örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Sallabaş, F. ve Polat, T. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde teknoloji tabanlı konular üzerine yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, 7(2), 183-212.
- *Şenol Ebrin, Z. (2022). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dijital materyal destekli özgün doküman kullanımının başarı ve tutuma etkisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Taşdemir, Z., Kılıç, M. ve Demir, S. (2023). Yabancılara Türkçe öğretiminde dil becerilerine yönelik lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 6(2), 203-222.

- *Taşköprü, G. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe sınıflarında konuşma becerisini geliştirmeye yönelik materyal hazırlama (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Türkben, T. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılan lisansüstü çalışmaların değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2464-2479.
- *Türkcü Kocataş, G. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanmaya yönelik bilgisayar destekli kültür aktarımı materyal seti çalışması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Wach, E. and Ward, R. (2013). Learning about qualitative document analysis. *IDS Practice Paper In Brief*, 13, 1-10.
- *Yalçın, F. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dijital sunu materyallerinin kullanımının Suriye kökenli öğrencilerin Türk kültürünü tanımalarına katkısı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Yaşar Sağlık, Z. ve Yıldız, M. (2021). Türkiye’de dil öğretiminde Web 2.0 araçlarının kullanımına yönelik yapılan çalışmaların sistematik incelemesi. *JRES*, 8(2), 418-442.
- Yönez, H. (2016). Yabancılar Türkçe öğretiminde etkileşimli etkinlik örnekleri. *Uluslararası Türkojoloji Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 24-47.
- Yücel, D. ve Gürdal, A. (2022). Yabancılar Türkçe öğretiminde bir materyal geliştirme örneği: döndür-geç. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(25), 239-245.
- *Zengin, Z. Ş. (2019). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik hazırlanan ders materyallerinde uygulamalı halk bilimi alanındaki konulara ait tema ve söz varlığının kullanımı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Extended Abstract

The materials used in language teaching play a key role in increasing the efficiency of the learning process. Materials that attract students' attention and reinforce their interest in the learning process support the effective acquisition of language skills and help students gain skills. In order to obtain the research data, the document analysis method, which enables the review and evaluation of various materials, was preferred. In the study, theses written on material preparation were identified as data sources and the National Thesis Center was used as the basis for identifying these theses.

This research is based on the fact that the studies on material preparation are in the field of teaching Turkish as a foreign language. The material preparation studies to be examined in the research process were accessed through the National Thesis Center. During the search, key concepts such as “material, material preparation, material in teaching Turkish and material in teaching Turkish as a foreign language” were used.

Descriptive analysis method was applied in the analysis process. The data obtained were first transferred to the computer environment and then the numbers (f) of the data were listed. In the analysis process, 10 theses were excluded from the evaluation because they were in the field of teaching Turkish as a mother tongue and 1 thesis was a textbook analysis. As a result of this process, the analysis process continued with 27 theses. The studies were grouped as doctoral and master's theses; the methods and designs used, participant groups and data collection tools were determined. Tables were used to present the data. In the last stage, evaluations were made and the results of the research were reached.

The aim of this study is to examine the master's and doctoral theses on material preparation in teaching Turkish as a foreign language through descriptive analysis method and to reveal how the characteristics of these studies are distributed. The postgraduate theses used as data sources in this study were examined in detail in terms of their types, years of publication, universities, keywords, research methods used, data sources, data collection tools and research designs.

As a result of the examinations, it was determined that a total of 25 master's and 2 doctoral theses were published in the field of material preparation between 2014 and 2024. When the distribution of master's and doctoral theses on material preparation in teaching Turkish as a foreign language is examined according to years, it is noteworthy that there has been a significant increase in the studies on material preparation especially since 2019. In 2022 and 2024, it was noticed that doctoral level studies were conducted. When the master's and doctoral theses on material preparation in teaching Turkish as a foreign language are evaluated according to the universities where they were conducted, Atatürk University and Çanakkale Onsekiz Mart University emerge as the universities where the most theses were published. In this context, it can be said that scientific studies on material preparation are largely carried out by Atatürk University and Çanakkale Onsekiz Mart University. When the distribution of master's and doctoral theses on material preparation in teaching Turkish as a foreign language was analyzed according to keywords, 76 keywords were found. When the distribution of keywords is examined, it is seen that the expressions “teaching Turkish as a foreign language,” “Turkish as a foreign language,” “foreign language teaching,” “material design,” “digital material,” “material” and “teaching Turkish as a foreign language” come to the fore.

In this context, it is suggested that more research on material development in the field of teaching Turkish to foreigners would be beneficial.

**YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ ALANINDAKİ
ARAŞTIRMALARDA GEÇEN ANAHTAR KELİMELERE YÖNELİK
BİR İÇERİK ANALİZİ ***

**A CONTENT ANALYSIS OF KEYWORDS USED IN RESEARCH ON
TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS**

Hilal GÜRLER ✉ **

Özet

Bu çalışmanın amacı, yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki yüksek lisans tezlerinde geçen anahtar kelimelerin kullanım sıklığının belirlenmesidir. Araştırmanın örneklemini, 2022-2024 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezinde yayımlanan 236 yüksek lisans tezi oluşturmaktadır. Doküman incelemesi yönteminin kullanıldığı araştırmada veriler içerik analizi tekniğiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda tezlerde 557 anahtar kelime tespit edilmiştir. Bu anahtar kelimelerin toplam kullanım sıklığı ise 1018'dir. Tespit edilen bu anahtar kelimeler alan yazındaki konular esas alınarak konu başlıklarına göre ayrılmıştır. Bu başlıklar; dil bilimi, dil öğretimi, dünyada ve Türkiye'de Türkçe öğretimi, dil becerileri, dinleme becerisi, konuşma becerisi, okuma becerisi, yazma becerisi, kelime öğretimi, dil bilgisi öğretimi, kültür öğretimi, dil öğretim yöntem ve teknikleri, dil öğretim kuramları, yabancı dil olarak Türkçe öğretim programı, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal ve teknolojik araçların kullanımı, Türkçe okutmanlarının yeterlikleri, yabancı öğrencilerin yeterlikleri, alan yazındaki çalışmalar, ölçme ve değerlendirmedir. Araştırmanın sonunda alan yazında en fazla kullanılan anahtar kelimelerin sırasıyla yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal ve teknolojik araçların kullanımı (93), okuma becerisi (77), dil öğretimi (63), kültür öğretimi (56), kelime öğretimi (35) ve dil bilimi (34) başlıklarında olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe öğretimi, anahtar kelime, içerik analizi.

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 05.11.2024; **Kabul tarihi:** 12.12.2024.
Kaynak gösterilme: GÜRLER H. (2024), Yabancılara Türkçe Öğretimi Alanındaki Araştırmalarda Geçen Anahtar Kelimelere Yönelik Bir İçerik Analizi, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 79-102.

** Dr. Türkçe Öğretmeni Konya / TÜRKİYE gurlerhilalturkce@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7553-1143>

Abstract

The aim of this study is to determine the frequency of use of keywords in master's theses in the field of teaching Turkish to foreigners. The sample of the study consists of 236 master's theses published in YÖK National Thesis Centre between 2022-2024. As a result of the study, 557 keywords were identified in the theses. The total frequency of use of these keywords is 1018. These identified keywords were categorised according to subject headings based on the topics in the literature. These titles are; linguistics, language teaching, Turkish teaching in the world and in Turkey, language skills, listening skills, speaking skills, reading skills, writing skills, vocabulary teaching, grammar teaching, culture teaching, language teaching methods and techniques, language teaching theories, Turkish as a foreign language teaching programme, use of materials and technological tools in teaching Turkish as a foreign language, competences of Turkish instructors, competences of foreign students, studies in the literature, measurement and evaluation. At the end of the research, it was determined that the most frequently used keywords in the literature were respectively the use of materials and technological tools in teaching Turkish as a foreign language, reading skills, language teaching, culture teaching, vocabulary teaching and linguistics.

Keywords: Teaching Turkish to foreigners, keyword, content analysis.

Giriş

Küreselleşen dünyada insanların yeni bir dil öğrenmeleri ihtiyaç hâline gelmiştir. Günümüzde Türkçenin de yabancılar tarafından öğrenilmek istenen diller arasında olduğu bilinmektedir. Bu durum üzerinde Türkiye'nin eğitim-öğretim, turizm, ticaret gibi alanlarda gelişmesinin etkili olduğu söylenebilir. Türkçe öğretim faaliyetleri yurt dışında ve yurt içinde Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye Maarif Vakfı, YTB (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı), Millî Eğitim Bakanlığı, yükseköğretim kurumlarına bağlı dil öğretim merkezleri ve özel kurslar aracılığıyla aktif olarak gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik akademik çalışmalar da hız kazanmıştır. Yabancılara Türkçe öğretimi alanında lisansüstü programların açılmasıyla akademik çalışmaların daha fazla artacağı düşünülmektedir.

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte akademik çalışmalarda da bilgiye ulaşma daha kolay hâle gelmiştir. Ancak bu durum gereksiz ve yanlış bilgilerin yayılmasını da beraberinde getirmiştir. Akademik çalışmalarda araştırmacıların nitelikli araştırmalar yapabilmesi için onları doğru sonuçlara ulaştıracak anahtar kelimeler büyük öneme sahiptir. Anahtar kelimeler, araştırmacıların alan yazın taraması sırasında işlerini kolaylaştırırken aynı zamanda alan yazında çalışılan konu başlıklarının da hangileri olduğuna yönelik bilgiler içermektedir. Anahtar kelimeler sayesinde alan yazında hangi konular üzerinde daha az ya da çok çalışıldığı tespit edilir (Sevim ve İşcan 2012: 1864). Ayrıca anahtar kelimeler araştırmaların içeriğini yansıtan en önemli kelimeler olduğu için yapılan çalışmanın kapsamıyla ilgili kısa sürede ön fikir edinmeyi sağlar. Bu nedenle araştırmacıların yaygın

yaparken anahtar kelime seçiminde dikkatli olması önemlidir. Konuyla ilgili olmayan anahtar kelimeler diğer araştırmacıları yanlış yönlendirebilir.

Yabancılara Türkçe öğretiminde anahtar kelimelere yönelik yapılan az sayıda araştırmaya rastlanmıştır. Erdem vd. (2015) 2000-2014 yılları arasında yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında hazırlanan 160 bilimsel makalenin, Küçük ve Kaya (2018) 2010-2017 arasında hazırlanan 223 lisansüstü (yüksek lisans-doktora) tezin, Muzaffer ve Çevik (2021) ise 2015-2021 arasında yayımlanan 90 yüksek lisans tezinin anahtar kelimeleri üzerinde inceleme yapmıştır. Bunların yanında yabancılara Türkçe öğretimi alanında yapılan çalışmaların eğilimlerine yönelik bazı çalışmalar (Büyükkız, 2014; Biçer, 2017; Çevirme ve Koçak, 2018; Türkben, 2018; Maden ve Önal, 2021; Sevim vd., 2023) da bulunmaktadır. Bu çalışmalar da alana yönelik yapılan araştırmaların konusu bakımından yol göstericidir.

Bu araştırmanın temel amacı, yabancılara Türkçe öğretimi alanında 2022-2024 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezinde yayımlanan 236 yüksek lisans tezindeki anahtar kelimelerin kullanım sıklığının belirlenmesidir. Bu temel amaçtan hareketle aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

1. Yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde dil bilimi ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
2. Yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde dil öğretimi ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
3. Yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde dünyada ve Türkiye’de Türkçe öğretimi ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
4. Yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde dil becerileri ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
5. Yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde dinleme becerisi ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
6. Yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde okuma becerisi ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
7. Yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde konuşma becerisi ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
8. Yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde yazma becerisi ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
9. Yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde kelime öğretimi ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
10. Yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde dil bilgisi öğretimi ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
11. Yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde kültür öğretimi ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?

12. Yabancılar Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde dil öğretim yöntem ve teknikleri ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
13. Yabancılar Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde dil öğretim kuramları ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
14. Yabancılar Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Programı ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
15. Yabancılar Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde materyal ve teknolojik araçların kullanımı ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
16. Yabancılar Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde Türkçe okutmanlarının yeterlikleri ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
17. Yabancılar Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde öğrencilerin yeterlikleri ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
18. Yabancılar Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde alan yazında yapılan çalışmalar ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?
19. Yabancılar Türkçe öğretimi alanındaki tezlerde ölçme ve değerlendirme ile ilgili hangi anahtar kelimeler bulunmaktadır?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlamaktadır (Karasar, 2011: 77).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini yabancılar Türkçe öğretimi alanında, 2022-2024 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezinde yayımlanan 236 yüksek lisans tezindeki anahtar kelimeler oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada yazılı materyallerin analiz edilmesini içeren doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Bu kapsamda YÖK Ulusal Tez Merkezinde yayımlanan 236 yüksek lisans tezindeki anahtar kelimelere ulaşılmıştır. Tezleri tarama işlemi 10.09.2024-20.09.2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Tezlerin taranma aşamasında “yabancılar Türkçe öğretimi, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi” gibi anahtar kelimeler kullanılmıştır.

Verilerin analizi

Araştırma verilerinin analizi içerik analizi tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. İçerik analizinin asıl amacı, elde edilen verileri

açıklayabilecek kavramlara ve bağlantılara ulaşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Tespit edilen 236 yüksek lisans tezinden ulaşılan anahtar kelimeler listelenmiş ve sıklıkları (*f*) belirlenmiştir. Daha sonra da konularına göre gruplandırılarak yeni listeler oluşturulup ayrı ayrı tablolarda gösterilmiştir. Listeler hazırlanırken anahtar kelimeler tezlerdeki şekliyle doğrudan yazılmış, yazım hatalarında herhangi bir düzeltme yapılmamıştır. Araştırmada geçerliğin sağlanması için araştırma süreciyle ilgili bilgiler detaylı şekilde aktarılmış ve ulaşılan sonuçlar tablolar hâlinde gösterilmiştir. Güvenirliğin sağlanması için de listelerin oluşturulması sürecinde Türkçe Eğitimi alanında iki uzmanın görüşüne başvurulmuştur.

Bulgular

Yabancılara Türkçe öğretimi alanında 2022-2024 yılları arasında yayımlanan yüksek lisans tezlerindeki anahtar kelimelerin kullanım sıklığının belirlenmesini amaçlayan bu çalışmanın bulguları bu bölümde tablolar hâlinde sunulmuştur. Listeler hazırlanırken anahtar kelimeler tezlerdeki şekliyle doğrudan yazılmış, yazım hatalarında herhangi bir düzeltme yapılmamıştır.

Tablo 1. *Tezlerdeki Dil Bilimi ile İlgili Anahtar Kelimeler*

Sıra	Anahtar Kelime	<i>f</i>
1	Dil	6
2	Kavranabilirlik	2
3	Metindilbilim	2
4	Ana Dili	1
5	Biçim Sesbilgisel Değişimler	1
6	Biçimbirim	1
7	Biçimlendirici Değerlendirme	1
8	Bildirme Metinleri	1
9	Bilgi Yapısı	1
10	Bürün	1
11	Bürünsel Odak	1
12	Çeviribilim	1
13	Dil Yapıları	1
14	Dil Yapısı	1
15	Diller Arası Hatalar	1
16	Doğal Dil İşleme	1
17	Eklemeli Dil	1
18	Eşdizimli Sözcükler	1
19	Eylemcil Uyum	1
20	Görünüş Belirteçleri	1
21	Harf-i Cer	1
22	Hata Analizi	1
23	Hata Çözümlemesi	1
24	Hatalar Taksonomisi	1
25	Kalıplaşmış Dil Birimleri	1

26	Kanıtsallık	1
27	Odak	1
28	Seaman	1
29	Sözdizim	1
30	Toplumdilbilim	1
31	Toplumdilbilimsel Yeti	1
32	Toplumsal Cinsiyet Söylemleri	1
33	Üstsöylem	1
34	Yazınsal Göstergebilim	1
Toplam		41

Tablo 1 incelendiğinde tezlerde dilbilim ile ilgili toplam 34 anahtar kelime kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı (*f*) 41'dir. En sık kullanılan anahtar kelime ise *dildir* (6). Kavranabilirlik ve metindilbilim ise 2'ser kez kullanılmıştır.

Tablo 2. Tezlerdeki Dil Öğretimi ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	<i>f</i>	Sıra	Anahtar Kelime	<i>f</i>
1	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi	83	33	İkinci Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi	1
2	Yabancılar Türkçe Öğretimi	53	34	İlköğretim Kademedeki Çocuklara Türkçe Öğretimi	1
3	Yabancı Dil Olarak Türkçe	22	35	İnformel Eğitim	1
4	Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi	17	36	Kazak Türkçesi	1
5	Türkçe Öğretimi	13	37	Öğrenim	1
6	Yabancı Dil Öğretimi	11	38	Öğrenme	1
7	Dil Öğretimi	8	39	Öğretimsel İş Taktikleri	1
8	Türkçe	8	40	Öneri	1
9	Yabancı Dil	8	41	Pedagojik	1
10	Türkçe Eğitimi	6	42	Sınıf Dışı Öğretim	1
11	Uzaktan Eğitim	6	43	Sırpça	1
12	Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi	6	44	Sorunlar ve Çözüm Önerileri	1
13	Çocuklara Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi	2	45	Türk Dili	1
14	İhtiyaç Analizi	2	46	Türkoloji Bölümleri	1
15	Sorunlar ve Çözüm Önerileri	2	47	Uzaktan Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi	1
16	Türkiye Türkçesi	2	48	Üniversite	1
17	Yabancı İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretimi	2	49	Yabancı Çocuklara Türkçe Öğretimi	1
18	Ana Dil Öğretimi	1	50	Yabancı Dil	1
19	Çocuk Edebiyatı	1	51	Yabancı Dil Olarak	1

20	Çocuklara Dil Öğretimi	1	52	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenimi	1
21	Çocuklara Türkçe Öğretimi	1	53	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim	1
22	Ders İmecesı	1	54	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Çocuk Kitapları	1
23	Dil Edinimi	1	55	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Geleceği	1
24	Dil Farkındalığı	1	56	Yabancı Dil Olarak Türkçe ve Sırpça Öğretimi	1
25	Dil İçi Hatalar	1	57	Yabancı Dil Öğrenimi	1
26	Dil İhtiyaçları	1	58	Yabancılar İçin Hazırlanmış	1
27	Dil Öğretim	1	59	Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitapları	1
28	Dil Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar	1	60	Yabancılara Sırpça Öğretimi	1
29	Dil Öğretim Teknikleri	1	61	Yabancılara Türkçe Öğretim	1
30	Eğitim	1	62	Yaşanan Problemler	1
31	Farsça	1	63	Yoğun Türkçe Kursu	1
32	İkinci Dil	1		Toplam	297

Tablo 2 incelendiğinde tezlerde dil öğretimi ile ilgili toplam 63 anahtar kelime kullanıldığı görölmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 297'dir. En sık kullanılan anahtar kelimeler ise sırasıyla *yabancı dil olarak Türkçe öğretimi* (83), *yabancılara Türkçe öğretimi* (53), *Yabancı Dil Olarak Türkçe* (22) ve *Türkçenin yabancı dil olarak öğretimidir* (17). *Türkçe öğretimi* (13) ve *yabancı dil öğretimi* (11) de sık kullanılan diğer anahtar kelimelerdir.

Tablo 3. Tezlerdeki Dünyada ve Türkiye'de Türkçe Öğretimi ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	PIKTES	2
2	TÖMER	2
3	Türkiye Maarif Vakfı	2
4	Afganistanlı Öğrenciler	1
5	Almanya	1
6	Anadili Arapça Olan Öğrenciler	1
7	Arnavulukta Türkçe Öğretimi	1
8	Belaruslu Öğrenenler	1
9	inde Türkçe Eğitimi	1
10	Çinli Öğrenciler	1

11	Çinli Öğrencilerin Türkçe Yazma Hataları	1
12	Göç ve Entegrasyon	1
13	Gürcistan	1
14	Hindistan	1
15	Irak	1
16	İran	1
17	Jamia Millia İslamia	1
18	Menschen	1
19	Mısır'da Türkçe Öğrenimi	1
20	Mısır'da Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenimi	1
21	Mısırlı Öğrenciler	1
22	Pakistan	1
23	Sudan	1
24	Sudan'da Türkçe Öğretimi	1
25	Suriye Güvenli Bölge	1
26	Türkçe Eğitim Merkezleri Tömer	1
27	Türkçe Öğretim Merkezi	1
28	Yunus Emre Enstitüsü	1
Toplam		31

Tablo 3 incelendiğinde tezlerde dünyada ve Türkiye'de Türkçe öğretimi ile ilgili toplam 28 anahtar kelime kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 31'dir. En sık kullanılan anahtar kelimeler ise *PIKTES* (2), *TÖMER* (2) ve *Türkiye Maarif Vakfı* (2) anahtar kelimeleridir.

Tablo 4. Tezlerdeki Dil Becerileri ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Dil Becerileri	3
2	Temel Dil Becerileri	2
3	Üretici Dil Becerileri	2
4	Beceri	1
5	Dil Becerisi Kazanımları	1
Toplam		9

Tablo 4 incelendiğinde tezlerde dil becerileri ile ilgili toplam 5 anahtar kelime kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 9'dur. En sık kullanılan anahtar kelime ise dil becerileridir (3).

Tablo 5. Tezlerdeki Dinleme Becerisi ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Dinleme Becerisi	6
2	Dinleme	5
3	Dinleme Anlama	1
4	Dinleme Eğitimi	1
5	Dinleme Etkinliği	1
6	Dinleme Etkinlikleri	1
7	Dinleme Kaygısı	1
8	Dinleme Öğretimi	1
9	Dinleme Öz Yeterlik Algısı	1

10	Dinleme Zorlukları	1
Toplam		19

Tablo 5 incelendiğinde tezlerde dinleme becerisi ile ilgili toplam 10 anahtar kelime kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 19'dur. Kullanım sıklığı en yüksek kelimeler ise *dinleme becerisi* (6) ve *dinlemedir* (5).

Tablo 6. Tezlerdeki Okuma Becerisi ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	f	Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Metin Uyarlama	15	40	Metin	1
2	Okuma Becerisi	9	41	Metin Oluşturma	1
3	Okuma Metinleri	6	42	Metin Uyarlaması	1
4	Sadeleştirme	4	43	Metinsellik Ölçütleri	1
5	Hikâye	3	44	Mustafa Çiftçi	1
6	Okunabilirlik	3	45	Okuduğunu Anlama Becerisi	1
7	Metin Değiştirim	2	46	Okuduğunu Anlama Sınavı	1
8	Metin Değiştirimi	2	47	Okuma	1
9	Metin Kullanımı	2	48	Okuma Altı Soruları	1
10	Metin Sadeleştirme	2	49	Okuma Anlama	1
11	Okuma Hızı	2	50	Okuma Anlama Becerisi	1
12	Özgün Metin	2	51	Okuma Kazanımları	1
13	Tutarlılık	2	52	Okunabilirlik Düzeyi	1
14	Uyarlanmış Metin	2	53	Okunabilirlik Düzeyleri	1
15	Yardımcı Okuma Kitapları	2	54	Okunabilirlik Formülleri	1
16	Ahmet Ümit	1	55	Okuryazarlık	1
17	Anlama	1	56	Otantik	1
18	Anlaşılabilirlik	1	57	Otantik Materyal	1
19	B1 Düzeyi Metin Uyarlama	1	58	Ömer Seyfettin	1
20	B1 Seviyesi Metin Uyarlaması	1	59	Özetleme	1
21	Bağdaşıklık	1	60	Özetleme Stratejileri	1
22	Bağlaşıklık	1	61	Özgün Malzeme	1
23	Çok Katmanlı Metin	1	62	Reşat Nuri Güntekin	1
24	Deneme	1	63	Sabahattin Ali'nin Değirmen Hikayesi	1
25	Edebî Eserler	1	64	Sadeleştirme Metin Değiştirim	1
26	Eflatun Cem Güney	1	65	Salih Hikâye Serisi	1
27	Efsaneler	1	66	Samipaşazade Sezai	1
28	Eleştirel Okuma	1	67	Seviyelendirilmiş Okuma Kitapları	1

29	Eleştirel Okuma Ölçütleri	1	68	Şiir	1
30	Fıkra	1	69	Şiir Metinleri	1
31	Grafik Roman	1	70	Türk Edebiyatı Klasikleri	1
32	Gülнар ve Ayna	1	71	Türkçe Okuma Kitapları	1
33	Haber Metinleri	1	72	Türler	1
34	Hüseyin Rahmi Gürpınar	1	73	Uyarlanmış Metin	1
35	Hüseyin Su	1	74	Yabancılara Türkçe Öğretiminde Metin Seçimi	1
36	İki Dilli Metinler	1	75	Yardımcı Okuma Kitabı	1
37	Kısa Öykü	1	76	Yardımcı Okuma Kitapları	1
38	Masal	1	77	Yaygın Okuma	1
39	Masallar	1		Toplam	120

Tablo 6 incelendiğinde tezlerde okuma becerisi ile ilgili toplam 77 anahtar kelime kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 120'dir. Kullanım sıklığı en yüksek kelime *metin uyarlamadır* (15). *Okuma becerisi* (9) ve *okuma metinleri* (6) de en sık kullanılan diğer kelimelerdir.

Tablo 7. Tezlerdeki Konuşma Becerisi ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Konuşma Becerisi	9
2	Konuşma	5
3	Hitap Biçimleri	1
4	Kişilerarası İletişim	1
5	Konuşma Becerisinin Geliştirilmesi	1
6	Konuşma Etkinlikleri	1
7	Konuşma Halkası Tekniği	1
8	Konuşma Kaygısı	1
9	Konuşma Stratejileri	1
10	Sesletim Telaffuz	1
11	Sohbet Botu	1
12	Üretimsel Konuşma	1
	Toplam	24

Tablo 7 incelendiğinde tezlerde konuşma becerisi ile ilgili toplam 12 anahtar kelime kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 24'tür. Kullanım sıklığı en yüksek olan kelime ise *konuşma becerisidir* (9).

Tablo 8. Tezlerdeki Yazma Becerisi ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Yazma Becerisi	7
2	Yazma	4
3	Akademik Yazma	2
4	Yazma Eğitimi	2

5	Akademik Yazmada Karşılaşılan Zorluklar	1
6	Kendini Anma	1
7	Tür Odaklı Yazma	1
8	Yaratıcı Yazma	1
9	Yazar Kimliği	1
10	Yazar Varlığı	1
11	Yazılı Anlatım	1
12	Çinli Öğrencilerin Türkçe Yazma Hataları	1
Toplam		23

Tablo 8 incelendiğinde tezlerde yazma becerisiyle ilgili toplam 12 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 23'tür. Kullanım sıklığı en yüksek olan kelime ise *yazma becerisidir* (7).

Tablo 9. Tezlerdeki Kelime Öğretimi ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Söz Varlığı	7
2	Sözcük Öğretimi	7
3	Deyim	5
4	Kelime Öğretimi	5
5	Sözcük	4
6	Sözcük Sıklığı	4
7	Anadolu Hikayeleri	3
8	Deyim Öğretimi	2
9	Kullanım Sıklığı	2
10	Sıklık	2
11	Sözcük Öğrenme Stratejileri	2
12	Atasözü	1
13	Derlem	1
14	Derlem Tabanlı Sözcük Listesi	1
15	Deyim Hikayeleri	1
16	Deyimler	1
17	Dilfi (Türkçe Sözlük)	1
18	Görsel Sözlük	1
19	İlk 100 Fiil	1
20	Kalıp Sözler	1
21	KARsın	1
22	Kelime Sıklığı	1
23	Mecazlar	1
24	Örtmece	1
25	Sağlık Bilimlerinin Söz Varlığı	1
26	Sıklık Çalışması	1
27	Söz Varlığı Unsurları	1
28	Sözcük Dağarcığı	1
29	Sözcük Dağarcığı Öğrenimi	1
30	Sözcük Dizini	1
31	Sözcük İşleme	1
32	Sözcük Yaygınlığı	1
33	Temel Seviye Söz Varlığı	1
34	Terim	1
35	Yabancı Dil Olarak Türkçe Sözcük Öğretimi	1
Toplam		67

Tablo 9 incelendiğinde tezlerde kelime öğretimiyle ilgili toplam 35 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 67'dir. En sık kullanılan kelimeler *söz varlığı* (7) ve *sözcük öğretimidir* (7). Bunları *deyim* (5), *kelime öğretimi* (5), *sözcük* (4), *sözcük sıklığı* (4) anahtar kelimeleri takip etmektedir.

Tablo 10. Tezlerdeki Dil Bilgisi Öğretimi ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Dil Bilgisi Öğretimi	7
2	Dil Bilgisi	5
3	Ad Durum Ekleri	2
4	Fiil	2
5	İsim	2
6	Dil Bilgisi Karşılaştırma	1
7	Eklerin Öğretimi	1
8	İşlevsel Dil Bilgisi	1
9	Sıfat Fiil	1
10	Soru Cümleleri	1
11	Türkçe Fiiller	1
12	Yapım Ekleri	1
13	Zarf	1
14	Zarf Çeşitleri	1
Toplam		27

Tablo 10 incelendiğinde tezlerde dil bilgisi öğretimiyle ilgili toplam 14 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 27'dir. Kullanım sıklığı en yüksek olan kelimeler *dil bilgisi öğretimi* (7) ve *dil bilgisidir* (5).

Tablo 11. Tezlerdeki Kültür Öğretimi ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	f	Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Kültür Aktarımı	16	29	Kültürel Unsurlar	1
2	Kültür	8	30	Kültürel Uyum	1
3	Kültürel Etkileşim	3	31	Kültürel Uzaklık	1
4	Kültür Paylaşımı	2	32	Kültürem	1
5	Kültürel Farklılıklar	2	33	Kültürlenme	1
6	Alpman	1	34	Kültürlerarası İletişimsel Yeterlilik	1
7	Âşıklık Geleneği	1	35	Kültürlerarası Etkileşim	1
8	Bestami Yazgan	1	36	Kültürlerarası Farkındalık	1
9	Çevre Kültür	1	37	Kültürlerarasılık	1
10	Dede Korkut Hikayeleri	1	38	Kültürleşme	1
11	Değer	1	39	Kültürleşme Stratejileri	1
12	Değer Aktarımı	1	40	Meddahlık Geleneği	1

13	Değer Edinimi	1	41	Mekânlar	1
14	Değerler Eğitimi	1	42	Millî Kültür	1
15	Ebru Kâğıt Süsleme Sanatı	1	43	Minikago	1
16	Gizemli Tarih	1	44	Minyatür Sanatı	1
17	Göbeklitepe	1	45	Motif	1
18	İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği	1	46	Müzeler	1
19	Karagöz	1	47	Nasrettin Hoca	1
20	Kök Değerler	1	48	Nevruz	1
21	Kültür Deseni	1	49	Somut Olmayan Kültürel Miras	1
22	Kültür Etkileşimi	1	50	Sosyal Değerler	1
23	Kültür İletişim	1	51	Sosyokültürel Öğeler	1
24	Kültür Kültürlerarası Etkileşim	1	52	Tiyatro	1
25	Kültür Ortamı	1	53	Türk Kahvesi ve Geleneği	1
26	Kültürel Bütünleşme	1	54	Türk Masalları	1
27	Kültürel Farkındalık	1	55	Türk Toplum Bilgisi	1
28	Kültürel Tarihsel Belgesel	1	56	Ülke Bilgisi	1
Toplam					82

Tablo 11 incelendiğinde tezlerde kültür öğretimiyle ilgili toplam 56 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 82'dir. Kullanım sıklığı en yüksek olan anahtar kelime *kültür aktarımıdır (16)*.

Tablo 12. Tezlerdeki Dil Öğretim Yöntem ve Teknikleri ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Gölgeleme Tekniği	1
2	Görev Temelli Dil Öğretim Yöntemi	1
3	Görev Temelli Yöntem	1
4	Görsel İşitsel Yöntem	1
5	Görsel Sözcük Tanıma	1
6	Sesletim Odaklı Konuşma Modeli	1
7	Sezgisel Yaklaşım	1
8	Sözlük Modeli	1
9	Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi ve Drama	1
10	Üç Boyutlu Dil Bilgisi Öğretimi	1
11	Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri	1
12	Yaratıcı Drama	1
13	Yöntem Kullanımı	1
Toplam		13

Tablo 12 incelendiğinde tezlerde dil öğretim yöntem ve teknikleri ile ilgili toplam 13 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 13'tür. Buradaki bütün anahtar kelimeler birer kez kullanılmıştır.

Tablo 13. Tezlerdeki Dil Öğretim Kuramları ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Özyeterlik	4
2	Motivasyon	3
3	Barrett Taksonomisi	2
4	Eylem Odaklı Yaklaşım	2
5	Aktif Öğrenme	1
6	Çatışma Tutumu	1
7	Çatışma Yönetimi	1
8	Çoklu Ortam	1
9	Çoklu Zekâ	1
10	Çoklu Zekâ Kuramı	1
11	Dil Öğrenme Motivasyonu	1
12	Dil Öğrenme Profili	1
13	Dil Öğrenme Stratejileri	1
14	Güdü	1
15	Hazırbulunuşluk	1
16	Öğrenci İhtiyacı	1
17	Öğrenci Memnuniyeti	1
18	Öğrenen Özerkliği	1
19	Öğrenme Stratejileri	1
20	Öz Düzenleme	1
21	Taksonomi	1
22	Tutum	1
23	Yabancı Dil Kaygısı	1
24	Yapısal Yaklaşım	1
25	Yaş Değişkeni	1
26	Yaşam Boyu Öğrenme	1
Toplam		33

Tablo 13 incelendiğinde tezlerde dil öğretim kuramları ile ilgili toplam 26 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 33'tür. Kullanım sıklığı en yüksek olan kelimeler *özyeterlik* (4) ve *motivasyondur* (3).

Tablo 14. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Programı ile İlgili Anahtar Kelimeler

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	21. Yüzyıl Becerileri	3
2	Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı	3
3	B1 Düzeyi	2
4	B2 Seviyesi	2
5	A1 Dil Düzeyi	1
6	A2 Düzeyi	1
7	A2 Yetkinlik Düzeyi	1
8	ADOÇEP	1
9	Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı	1
10	Avrupa Dilleri Öğretimi Ortak Çerçeve Programı	1
11	Avrupa Ortak Başvuru Metni	1
12	B1	1

13	B1-B2	1
14	B1-B2 Düzeyi	1
15	B1 Seviyesi	1
16	Çerçeve Program	1
17	Ders Planı Geliştirme	1
18	Dil Yeterliği	1
19	Geçerlik	1
20	Güvenirlik	1
21	Kazanım	1
22	Kur Bitirme Sınavları	1
23	Sertifika	1
24	Temel Seviye	1
25	Türk İşaret Dili	1
26	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sertifika Programları	1
27	Yeni Okuryazarlıklar	1
28	Yönerge	1
Toplam		34

Tablo 14 incelendiğinde tezlerde Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Programı ile ilgili toplam 28 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 34'tür. Kullanım sıklığı en yüksek olan kelimeler 21. *Yüzyıl Becerileri (3)* ve *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'dır (3)*.

Tablo 15. *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Materyal ve Teknolojik Araçların Kullanımı ile İlgili Anahtar Kelimeler*

Sıra	Anahtar Kelime	f	Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Ders Kitabı	16	48	İnstagram	1
2	Ders Kitapları	13	49	İşitsel Görsel Etkinlik	1
3	Materyal	4	50	Kelime Kartları	1
4	Etkinlik	3	51	Maarif Türkçe Öğretim Seti	1
5	Web 2.0 Araçları	3	52	Materyal Geliştirme	1
6	Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti	3	53	Materyal Hazırlama	1
7	Çevrim İçi Eğitim	3	54	Metropol Tömer Yabancılar İçin Türkçe	1
8	Dijital Materyal	2	55	Mobil Uygulama	1
9	Etkileşimli	2	56	Müzik ve Ritim	1
10	Türkçe Öğretim Setleri	2	57	New English File Ders Kitapları	1
11	E-öğrenme	2	58	Öğretim Araç Gereçleri	1

12	Türkçenin Yabancı Dil Olarak Uzaktan Öğretimi	2	59	Öğretim Teknolojisi	1
13	Uzaktan Öğretim	2	60	Podcast	1
14	Altın Köprü Türkçe Öğretim Seti	1	61	Quizizz	1
15	Asenkron Uzaktan Eğitim	1	62	Sesli Metinler	1
16	Barış Manço (şarkı)	1	63	Sosyal Medya	1
17	Belgesel Film	1	64	Şarkı	1
18	Bilgi İletişim Teknolojileri	1	65	Şarkı Etkinlikleri	1
19	Bilgisayar Destekli Eğitim	1	66	Şarkı Kullanımı	1
20	Bilgisayar Destekli Materyal Tasarımı	1	67	Teknolojik	1
21	Bilgisayar Destekli Öğretim	1	68	Tiktok	1
22	Çizgi Film	1	69	Türkçe Öğreniyorum Seti	1
23	Çizgi Hikâye	1	70	Türkçe Öğretiminde Film	1
24	Ders Kitabı Analizi	1	71	Türkçe Sözlük	1
25	Ders ve Çalışma Kitabı	1	72	Türkçenin Yabancı Dil Öğretimi Ders Kitapları	1
26	Dijital Etkinlik	1	73	Türkçeye Yolculuk	1
27	Dijital İçerik Geliştirme	1	74	Ucimo Srpski I Ders Kitabı	1
28	Dijital Oyun	1	75	Uzaktan	1
29	E-Öğretim	1	76	Web 2.0	1
30	Eğitim Teknolojisi	1	77	Web 2.0 Araçları Quizlet	1
31	Eğitim ve Dijitalleşme	1	78	Web 2.0 Tabanlı Materyaller	1
32	Eğitsel Oyun	1	79	Web Araçları	1
33	Eğlencelik Dijital Oyunlar	1	80	Wordwall	1
34	Eleştirel Söylem Çözümlemesi	1	81	Yabancı Dil Ders Kitabı	1
35	Etkinlik Tasarımı	1	82	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitapları	1
36	Etkinlik Temelli	1	83	Yabancılarla Türkçe Öğretimi Ders Kitabı	1

37	Etkinlik Türleri	1	84	Yabancılar Türkçe Öğretimi Ders Kitapları	1
38	Etkinlikle Yabancılar Türkçe Öğretimi	1	85	Yedi İklim	1
39	Film Sahnesi	1	86	Yedi İklim Türkçe	1
40	Gazi Yabancılar İçin Türkçe	1	87	Yedi İklim Türkçe Ders Kitabı	1
41	Gerçeğe Uygunluk	1	88	Yedi İklim Türkçe Ders Kitapları	1
42	Görsel	1	89	Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler İçin Türkçe Ders Kitabı Seti	1
43	Görseller	1	90	Youtube	1
44	Hareketli Resim	1	91	Yuva Belgeseli	1
45	Hareketli Resimler	1	92	Zenginleştirilmiş Kitap Z-Kitap	1
46	Hayat Boyu Türkçe 1-2-3 Ders Kitapları	1	93	Z-kitap	1
47	İçsel Tutarlılık	1	Toplam		137

Tablo 15 incelendiğinde tezlerde yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal ve teknolojik araçların kullanımı ile ilgili toplam 93 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 137'dir. Kullanım sıklığı en yüksek olan kelime *ders kitabıdır* (16).

Tablo 16. *Türkçe Okutmanlarının Yeterlikleri ile İlgili Anahtar Kelimeler*

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Öğretmen	3
2	Dolaylı Geri Bildirim	2
3	Anlatı	1
4	Anlatı Araştırması	1
5	Anlatı Çerçevesi	1
6	Dinamik Güç	1
7	Doğrudan Geri Bildirim	1
8	Düzeltilme Sembolleri	1
9	Geri Bildirim	1
10	Görüş	1
11	Öğretici	1
12	Öğretici Görüşleri	1
13	Öğretici Yeterlikleri	1
14	Öğretmen	1
15	Öğretmen Düzeyleri	1
16	Öğretmen Öz Yeterliği	1
17	Öğretmen Öz Yeterlilikleri	1
18	Öğretmen Özyeterliği	1

19	Öğretmen Tutumu	1
20	Türkçe Öğretmenleri	1
21	Yabancılara Türkçe Öğreticileri	1
22	Yabancılara Türkçe Öğretiminde Geri Bildirim	1
23	Yeterlik	1
24	Yeterlilik	1
Toplam		27

Tablo 16 incelendiğinde tezlerde Türkçe okutmanlarının yeterlikleri ile ilgili toplam 24 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 27'dir. Kullanım sıklığı en yüksek olan kelime *öğretmendir* (3).

Tablo 17. *Yabancı Öğrenci Yeterlikleri ile İlgili Anahtar Kelimeler*

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	İşitme Engelli Bireyler	1
2	Öğrenici ve Öğreticiler	1
3	Suriyeli Çocukların Eğitimi	1
4	Uluslararası Öğrenciler	1
5	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenler	1
Toplam		5

Tablo 17 incelendiğinde tezlerde yabancı öğrencilerin yeterlikleri ile ilgili toplam 5 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 5'tir.

Tablo 18. *Alan Yazındaki Çalışmalar ile İlgili Anahtar Kelimeler*

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Meta Sentez	2
2	Alan Bilgisi	1
3	Alan Yazın Derleme	1
4	Akademisyen Görüşleri	1
5	Anahtar Sözcük Analizi	1
6	İnceleme	1
7	Lisansüstü Tez	1
8	Lisansüstü Tezler	1
9	Makale	1
10	Yayın	1
Toplam		11

Tablo 18 incelendiğinde tezlerde alan yazındaki çalışmalar ile ilgili toplam 10 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 11'dir. Kullanım sıklığı en yüksek olan anahtar kelime ise *meta-sentezdir* (2).

Tablo 19. *Ölçme ve Değerlendirme ile İlgili Anahtar Kelimeler*

Sıra	Anahtar Kelime	f
1	Ölçme ve değerlendirme	8

2	Değerlendirme	1
3	Dereceli puanlama anahtarı	1
4	Geçerlik	1
5	Güvenirlilik	1
6	Madde analizi	1
7	Ölçek	1
8	Ölçme değerlendirme	1
9	Rubrik	1
10	Test geliştirme	1
11	Yeterlik	1
	Toplam	18

Tablo 19 incelendiğinde tezlerde ölçme ve değerlendirme ile ilgili toplam 11 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 18'dir. Kullanım sıklığı en yüksek olan anahtar kelime ise *ölçme ve değerlendirmedir* (8).

Sonuç:

Yabancılara Türkçe öğretimi alanında 2022-2024 yılları arasında yayımlanan 236 yüksek lisans tezinde toplam 557 anahtar kelime kullandığı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu 557 anahtar kelime alan yazındaki konular esas alınarak konu başlıklarına göre ayrılmıştır. Bu başlıklar; dil bilimi, dil öğretimi, dünyada ve Türkiye'de Türkçe öğretimi, dil becerileri, dinleme becerisi, konuşma becerisi, okuma becerisi, yazma becerisi, kelime öğretimi, dil bilgisi öğretimi, kültür öğretimi, dil öğretim yöntem ve teknikleri, dil öğretim kuramları, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Programı, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal ve teknolojik araçların kullanımı, Türkçe okutmanlarının yeterlikleri, yabancı öğrencilerin yeterlikleri, alan yazındaki çalışmalar, ölçme ve değerlendirmedir.

Tezlerde dil bilimi ile ilgili 34 anahtar kelime kullanıldığı belirlenmiştir. En sık kullanılan anahtar kelime ise dildir. Erdem vd. (2015) tarafından hazırlanan çalışmada da dil bilimi başlığında en fazla kullanılan anahtar kelimenin dil olduğu ifade edilmiştir. Tezlerde dil öğretimi ile ilgili 63 anahtar kelime kullanıldığı belirlenmiştir. Bu anahtar kelimelerin toplam kullanım sıklığı 297'dir. Bu başlıkta en sık kullanılan anahtar kelimeler sırasıyla yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, yabancılara Türkçe öğretimi, yabancı dil olarak Türkçe ve Türkçenin yabancı dil olarak öğretimidir. Burada aynı alanın farklı isimlendirmelerle ifade edildiği görülmektedir. Muzaffer ve Çevik'in (2021) araştırmasında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Tezlerde dünyada ve Türkiye'de Türkçe öğretimi ile ilgili ise 28 anahtar kelime kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu anahtar kelimelerin toplam kullanım sıklığı 31'dir. En sık kullanılan anahtar kelimeler ise PIKTES, TÖMER ve Türkiye Maarif Vakfı'dır.

Tezlerde dil becerileri ile ilgili 5 anahtar kelime kullanıldığı belirlenmiştir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 9'dur. En sık kullanılan

anahtar kelime ise dil becerileridir. Tezlerde dinleme becerisi ile ilgili 10 anahtar kelime kullanıldığı belirlenmiştir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 19'dur. Kullanım sıklığı en yüksek kelimeler ise dinleme becerisi ve dinlemedir. Okuma becerisi ile ilgili 77 anahtar kelime kullanılmıştır. Bu anahtar kelimelerin toplam kullanım sıklığı 120'dir. Kullanım sıklığı en yüksek kelime metin uyarlamadır. Bu durum alan yazında metin uyarlama çalışmalarının yoğun şekilde yapıldığını göstermektedir. Aynı zamanda dil becerileri içinde en fazla okuma becerisi ile ilgili anahtar kelime kullanıldığı görülmüştür. Bu durum da alan yazında okuma becerisine yönelik çalışmaların sık şekilde yapıldığı söylenebilir. Yine Erdem vd. (2015) ile Muzaffer ve Çevik (2021) tarafından yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Tezlerde konuşma becerisi ile ilgili 12 anahtar kelime kullanıldığı belirlenmiştir. Bu anahtar kelimelerin toplam kullanım sıklığı 24'tür. Kullanım sıklığı en yüksek olan kelime konuşma becerisidir. Yazma becerisiyle ilgili ise 12 anahtar kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 23'tür. Kullanım sıklığı en yüksek olan kelime ise yazma becerisidir. Bunların sonucunda yüksek lisans tezlerinde Türkçe öğretiminin temelini oluşturan dört temel dil becerisiyle ilgili çalışmaların istenilen düzeyde olmadığı görülmüştür. Araştırma ve inceleme sürecinin daha kolay ilerlemesi sebebiyle araştırmacıların okuma becerisi üzerinde yoğunlaştığı düşünülmektedir.

Tezlerde kelime öğretimiyle ilgili 35 anahtar kelimenin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 67'dir. En sık kullanılan anahtar kelimeler ise söz varlığı ve sözcük öğretimidir. Bunları deyim, kelime öğretimi, sözcük ve sözcük sıklığı anahtar kelimeleri takip etmektedir. Söz varlığının içinde dilimizin önemli zenginlikleri olan atasözü ve deyim gibi unsurlar yer aldığı için bu konuda sıklıkla çalışmalar yapılması önemlidir. Tezlerde dil bilgisi öğretimiyle ilgili 14 anahtar kelimenin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 27'dir. Kullanım sıklığı en yüksek olan anahtar kelimeler dil bilgisi öğretimi ve dil bilgisidir. Bu bağlamda dil bilgisiyle ilgili az sayıda çalışmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki çok farklı ana dillere sahip olan öğrencilere dil bilgisi öğretimiyle ilgili yapılabilecek çeşitli araştırmaların olduğu düşünülmektedir. Çünkü öğrenilen dilin yapısal özellikleri ile öğrencilerin ana dillerinin yapısal özellikleri yabancı dil öğretimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Arslan, 2014: 189). Kültür öğretimiyle ilgili ise 56 anahtar kelime kullanılmıştır. Bu anahtar kelimelerin toplam kullanım sıklığı 82'dir. Kullanım sıklığı en yüksek olan anahtar kelime kültür aktarımıdır. Her ne kadar Türkçe öğretiminin temeli dil becerilerine dayansa da kelime öğretimi, dil bilgisi öğretimi ve kültür öğretimi de dil öğretiminin vazgeçilmez unsurlarıdır.

Tezlerde dil öğretim yöntem ve teknikleri ile ilgili 13 anahtar kelimenin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu anahtar kelimelerin toplam kullanım sıklığı 13'tür. Tezlerde dil öğretim kuramları ile ilgili 26 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmüştür. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 34'tür.

Kullanım sıklığı en yüksek olan kelimeler ise özyeterlik ve motivasyondur. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Programı ile ilgili 28 anahtar kelimenin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 34'tür. Kullanım sıklığı en yüksek olan kelimeler 21. Yüzyıl Becerileri ve Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'dır. Aslında Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı diğerlerine göre daha sık kullanılmıştır. Ancak ADOÇEP, Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı ve Avrupa Ortak Başvuru Metni gibi farklı şekillerde yazıldığı için ayrı ayrı gösterilmiştir. Dil öğretiminde esas alındığı gibi araştırmalarda da Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı'ndan yararlanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Tezlerde Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal ve teknolojik araçların kullanımı ile ilgili 93 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmüştür. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 137'dir. Kullanım sıklığı en yüksek olan kelime ise ders kitabıdır. Derslerde yoğun şekilde kullanılması ve dersin ana kaynağı olması bakımından ders kitaplarının önemli olduğu bilinmektedir. Erdem vd. (2015) ile Muzaffer ve Çevik (2021) tarafından yapılan çalışmalar da bu bulguyu desteklemektedir.

Tezlerde Türkçe okutmanlarının yeterlikleri ile ilgili 24 anahtar kelimenin kullanıldığı belirlenmiştir. Kullanım sıklığı en yüksek olan kelime öğretmendir. Okutmanların öğretmen ve öğretici gibi isimlerle de ifade edildiği görülmüştür. Alan yazın adında olduğu gibi yabancılara Türkçe öğretimi üzerine çalışanların ünvanı konusunda da belli bir standardın olmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmamızda ise okutman ifadesi uygun görüldüğü için kullanılmıştır. Yabancı öğrencilerin yeterlikleri ile ilgili ise toplam 5 anahtar kelime kullanılmıştır. Tezlerde alan yazındaki çalışmalar ile ilgili 10 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmüştür. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 11'dir. Kullanım sıklığı en yüksek olan anahtar kelime ise meta-sentezdir. Ölçme ve değerlendirme ile ilgili 11 anahtar kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin toplam kullanım sıklığı 18'dir. Kullanım sıklığı en yüksek olan anahtar kelime ise ölçme ve değerlendirmedir.

Sonuç olarak, en fazla kullanılan anahtar kelimelerin sırasıyla yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde materyal ve teknolojik araçların kullanımı (93), okuma becerisi (77), dil öğretimi (63), kültür öğretimi (56), kelime öğretimi (35) ve dil bilimi (34) başlıklarında olduğu tespit edilmiştir. İfade edilen bu başlıklar alan yazında bu konular üzerine yoğun şekilde çalışıldığını göstermektedir.

Araştırma sonuçlarından hareketle dinleme, konuşma ve yazma gibi dil becerileri ve dil öğretim yöntemleri ile ilgili çalışmaların artırılması; çalışmalarda okutman ve öğrencilerin görüşlerine daha sık başvurulması önerilir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Arslan, M. (2014). Öğrenenler açısında Türkçenin yapısal özelliklerinin yabancı dil olarak öğrenimine Etkisi: Bosna Hersek örneği. *Eğitim ve Bilim*, 39(174). doi:<http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.2554>
- Biçer, N. (2017). Yabancılara Türkçe öğretimi alanında yayımlanan makaleler üzerine bir analiz çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 237-245.
- Büyükikiz, K. K. (2014). Yabancılara Türkçe öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezler üzerine bir inceleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 203-213.
- Çevik, A. ve Muzaffer, N. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yazılmış yüksek lisans tezlerinde geçen anahtar kelimelere ilişkin bir içerik analizi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 722-744.
- Çevirme, H. ve Koçak, S. (2018). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde 2015-2017 yılları arasında yapılan akademik makalelerdeki eğilimler. *Current Database in Education* (Ed. Ş. Gerçek), Vol. 20 içinde (s.163-174). London: IJOPEC Publication Limited.
- Erdem, M. D., Gün, M., Şengül, M. ve Özkan, E. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yazılmış bilimsel makalelerde geçen anahtar sözcüklere ilişkin bir içerik analizi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 34(1), 213-237. <https://doi.org/10.7822/omuefd.215246>
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayınları.
- Küçük, S. ve Kaya, E. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili hazırlanan tezlerde geçen anahtar kelimelere yönelik içerik analizi. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(5), 442- 456. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i5.1880>
- Maden, S. ve Önal, A. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 42-56. <https://doi.org/10.47714/uebt.878270>
- Sevim, O. ve İşcan, A. (2012). Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında yapılan yüksek lisans tezlerinde geçen anahtar kelimelere dönük bir içerik analizi. *Turkish Studies*, 7(1), 1863-1873.
- Sevim, O., Mercan, M. ve Sevim, S. (2023). Yabancılara Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerdeki eğilimler: Bir içerik analizi. *Turkish Studies - Education*, 18(3), 1175-1192.
- Tatar, E. ve Tatar, E. (2008). Fen bilimleri ve matematik eğitimi araştırmalarının analizi-1: Anahtar Kelimeler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(16), 89-103.
- Türkben, T. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılan lisansüstü çalışmaların değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2464-2479.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

In the globalizing world, it has become a necessity for people to learn a new language. Today, it is known that Turkish is among the languages that foreigners want to learn. It can be said that Türkiye's development in areas such as education, tourism, and trade is effective in this situation. Turkish language teaching activities are actively carried out abroad and in Türkiye through Yunus Emre Institute, Turkish Maarif Foundation, YTB (Presidency for Turks Abroad and Related Communities), Ministry of National Education, language teaching centers affiliated to higher education institutions, and private courses. In this context, academic studies on teaching Turkish as a foreign language have also gained momentum. It is thought that academic studies will increase more with the opening of graduate programs in teaching Turkish to foreigners.

Today, with the development of technology, it has become easier to access information in academic studies. However, this situation has also brought along the spread of unnecessary and false information. For researchers to conduct qualified research in academic studies, keywords that will lead them to the right results are of great importance. While keywords facilitate the work of researchers during the literature review, they also contain information about the topics studied in the literature. Thanks to the keywords, it is determined which topics are studied more or less in the literature (Sevim and İşcan 2012: 1864). In addition, since keywords are the most important words reflecting the content of the research, it provides a preliminary idea about the scope of the study in a short time. For this reason, researchers need to be careful in choosing keywords when publishing. Keywords that are not related to the subject may mislead other researchers. There are few studies on keywords in teaching Turkish to foreigners. Erdem et al. (2015) examined the keywords of 160 scientific articles prepared in the field of teaching Turkish as a foreign language between 2000-2014, Küçük and Kaya (2018) examined 223 postgraduate (master's-doctoral) theses prepared between 2010-2017, and Muzaffer and Çevik (2021) reviewed the keywords of 90 master's theses published between 2015-2021. In addition to these, there are some studies (Büyükkız, 2014; Biçer, 2017; Çevirme & Koçak, 2018; Türkben, 2018; Maden & Önal, 2021; Sevim et al., 2023) on the trends of studies conducted in the field of teaching Turkish to foreigners. These studies are also guiding in terms of the subject of research in the field.

The main purpose of this study is to determine the frequency of use of keywords in master's theses published in the field of teaching Turkish to foreigners. The survey model was used in the research. The sample of the study consists of the keywords in 236 master's theses published in YÖK National

Thesis Centre between 2022 and 2024 in the field of teaching Turkish to foreigners. In the research, the document analysis method, which involves analyzing written materials, was used. The analysis of the data was carried out with the content analysis technique.

As a result of the study, 557 keywords were identified in the theses. The total frequency of use of these keywords is 1018. These identified keywords were categorized according to subject headings based on the topics in the literature. These titles are linguistics, language teaching, Turkish teaching in the world and Türkiye, language skills, listening skills, speaking skills, reading skills, writing skills, vocabulary teaching, grammar teaching, culture teaching, language teaching methods and techniques, language teaching theories, Turkish as a foreign language teaching program, use of materials and technological tools in teaching Turkish as a foreign language, competences of Turkish instructors, competences of foreign students, studies in the literature, measurement, and evaluation. At the end of the research, it was determined that the most frequently used keywords in the literature were, respectively the use of materials and technological tools in teaching Turkish as a foreign language (93), reading skills (77), language teaching (63), culture teaching (56), vocabulary teaching (35) and linguistics (34).

XVII. YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİNDEN AKSARAYLI HASAN RIZÂYÎ'NİN *KÂN-I MA'ÂNÎ* ADLI FARŞÇA-TÜRKÇE MANZUM SÖZLÜĞÜNÜN YENİ BİR NÜSHASI*

A NEW COPY OF THE PERSIAN-TURKISH VERSE DICTIONARY CALLED *KÂN-I MA'ÂNÎ* BY THE 17TH CENTURY AKSARAY DİVAN POET HASAN RIZÂYÎ

Muhittin TURAN ✉ **

Özet

Klasik Türk edebiyatının inceleme konularından biri olan manzum sözlükler, kültürün aktarımı, tanıtılması ve nihayet benimsenmesi konusunda mühim görevler üstlenmiştir. Bilhassa Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe şeklinde iki ve Arapça-Farsça-Türkçe olarak üç dilli kaleme alınan manzum sözlükler, nazmın ezber yetisini kuvvetlendiren vezin ve kafiye ahengi sayesinde yüzyıllarca maârifin önemli bir parçası olmuştur. Temel hedefleri kelime ve vezin öğretimi olan bu sözlükler, rağbet bulması münasebetiyle Türk kültüründe her yüzyıl yer bulmayı başarmıştır. XVII. yüzyıl Divan şairlerinden Aksaraylı Hasan Rızâyî (1599-?)'nin kaleme aldığı *Kân-ı Ma'ânî* adlı Farsça-Türkçe manzum sözlük de bunlardan biridir. Nâzımın ilk olarak H 1052/ M 1642-43'te kaleme aldığı eseri, manzum sözlük tarihinde önemli bir yeri olan *Tuhfe-i Şâhidî* (telif tarihi: 1514)'ye naziredir. Eserin şimdiye kadar 5 nüshası tespit edilmişti. Bu nüshaların yanında "B" rumuzu verilen Bursa İnebey Kütüphanesi 1331 numarada kayıtlı yeni bir nüsha ortaya çıkarılmıştır. 34 varaktan (1b-34a) oluşan bu nüsha, H Cemâdi'l-âhire 1084/ M Eylül-Ekim 1673 tarihinde kaleme alınmıştır. Bu nüshayı diğer nüshalardan ayıran en önemli özelliklerden biri H 28 Safer 1085/ M 3 Haziran 1674 tarihinde yine Hasan Rızâyî tarafından tashih edilmiş olmasıdır. Bu yazıda Hasan Rızâyî hakkında kısa bilgilerden sonra *Kân-ı Ma'ânî* üzerine yapılan yayımlar hakkında bilgiler verilecek, tüm nüshaların tanıtımı ve değerlendirilmesi yapılacak ve "B" nüshası incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kân-ı Ma'ânî*, Hasan Rızâyî, manzum sözlük, Aksaray.

Abstract

Verse dictionaries, one of the subjects of classical Turkish literature, have undertaken important tasks in the transmission, promotion and ultimately adoption of

* Araştırma Makalesi: Geliş tarihi: 05.11.2024; Kabul tarihi: 12.12.2024.

Kaynak gösterilme: TURAN M. (2024), XVII. Yüzyıl Divan Şairlerinden Aksaraylı Hasan Rızâyî'nin *Kân-ı Ma'ânî* Adlı Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğünün Yeni Bir Nüshası, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s.103-114.

** Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Zonguldak / TÜRKİYE
muhit_33@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0003-1499-7916>

culture. Particularly bilingual Arabic-Turkish, Persian-Turkish and trilingual Arabic-Persian-Turkish verse dictionaries have been an important part of education for centuries thanks to the rhythm and rhyme harmony that strengthens the ability to memorize poems. These dictionaries, whose main goal is to teach words and rhythm, have managed to find a place for themselves in Turkish culture in every century due to their popularity. The Persian-Turkish verse dictionary called *Kân-ı Ma'ânî* written by Hasan Rızâyî (1599-?), one of the 17th century Aksaray Divan poets, is one of these. The work, first written in 1052 Hijri / 1642-43 Gregorian, is a parallel to *Tuhfe-i Şahidî* (copyright date: 1514), which has an important place in the history of verse dictionaries. There are currently 5 known copies of the work. In this article, a new copy registered with the number "B" in the Bursa İnebey Library with the number 1331 will be introduced. This copy, consisting of 34 leaves (1b-34a), was written in Cemâdi'l-âhire 1084/ September-October 1673. A feature that distinguishes this copy from the others is that it was corrected by Hasan Rızâyî on 28 Safer 1085 Hijri / June 3, 1674 Gregorian after giving brief information about Hasan Rızâyî in this article, information will be given about the publications made about *Kân-ı Ma'ânî*, the introduction and evaluation of all copies will be discussed, and copy "B" will be examined.

Keywords: *Kan-ı Ma'ânî*, Hasan Rızâyî, verse dictionary, Aksaray.

Giriş

1. Aksaraylı Hasan Rızâyî Hakkında Muhtasar ve Hatırlatıcı Bazı Bilgiler

Aksaraylı Rızâyî, Seyyid Hasan Rızâyî, Hacı Efendizâde Seyyid Hasan Rızâyî ibni Abdurrahmân el-Aksarâyî, Hasan Rızâyî Efendî gibi farklı adlarla tanınan Hasan Rızâyî (H 1007/ M 1598-99- ?/?), nesir yazarı, şârih, âlim, mütercim gibi birden çok vasfı taşıyan ama en çok şairliği ile tanınan XVII. yüzyıl divan şairlerindedir. Asıl mesleği kadılıktır. Manisa, Denizli, Çorum, Hama, Malatya, Antakya gibi birçok şehirde bu görevini yürütmüştür. Celvetî tarikatına mensuptur. Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde bu tarikatın müntesipleri ile sürekli temas hâlinde olmuş ve kurucusu olan Aziz Mahmud Hüdâyî (1541-1628)'ye gönülden bağlanmıştır. Hasan Rızâyî'nin ölüm tarihi net değildir. *Kân-ı Ma'ânî*'nin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY579 numaralı nüshasının Hasan Rızâyî tarafından H 1082/ M 1671-72 yılında tekrar kaleme alındığı, yani nüshanın müellif hattı olduğu göz önünde bulundurulursa kendisinin bu tarihte sağ olduğu kesindir. Diğer taraftan bu kesinlikte olmamakla birlikte "Abdurrahmân İmâdî eş-Şâmî'nin menâzil ve menâsik konulu bir eserini istinsah eden şairin bu eserde verdiği H 1087/ M 1676-77 tarihine dayanarak 78-79 yaşlarında sağ olduğu" (Cankurt, 2021) da söylenebilir.¹

¹ Hasan Rızâyî'nin hayatı, edebî anlayışı ve eserleri hakkında doğrudan bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Cankurt, H. (2015). Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve "Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi. Ankara: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yay.; Hasan

Hasan Rızâyî'nin yukarıda anıldığı gibi şerh, telif, tercüme gibi birçok şekilde kaleme aldığı eserleri mevcuttur. Bu eserler, tür gözetilmeksizin şu şekilde verilebilir:

Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi, Şerh-i Tecelliyât-ı Ehl-i Cennet Efendi, Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn (Menâkıb-ı Hazret-i Hüdâyî), El-Mahmûdiyye fî-Menâkıbı² Ricâli'l-Bilâd, Nüzhetü'l-Ebrâr el-Muttali' li-Esrârî'l-Gaffâr (Nüzhetü'l-Ebrâr min Ehli'l-Esrâr), Dîvân, Kân-ı Ma'ânî (Kitâb-ı Tuhfe-i Rızâyî), Miiftâhu's-Sa'âde (Şerh-i Kasîde-i Bürde), Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik, Hac Konulu Bir Manzûme, Tuhfetü'l-Menâzil ve Tuhfetü'l-Huffâz (Tuhfetü'l-Menâzili'l-Ka'be), Tuhfetü'l-Kudât, Kadılık Merkezlerine Dair Bir Defter, Cûy-ı Rahmet (Cûybâr-ı Rahmet-Gülistân Şerhi), Nazm-ı Ahkâm-ı Sâl-i Türkân, Sad-Kelime-i 'Alî Tercemesi, Ma'rifetü Tarîkati'l-Kâdiriyye.

Bunların dışında Hasan Rızâyî'ye isnat edilen ama aidiyeti zayıf olan diğer bazı eserler de vardır.

2. Kân-ı Ma'ânî Hakkında Yapılan Çalışmalar

Sözlük üzerinde şimdiye kadar üç yayın yapılmıştır. İlk çalışma 2012 yılındadır.³ Söz konusu yayında Hasan Rızâyî'nin hayatı, eserleri ve sanatı üzerine bir değerlendirmede bulunulmuş, *Kân-ı Ma'ânî*'nin o zaman için tespit edilen dört nüshası⁴ verilmiş ve sözlüğün metni çeviri yazı sistemiyle Latin harflerine aktarılmıştır.

Diğer bir yayın, 2015 yılında yüksek lisans tezi⁵ olarak hazırlanmıştır. Tezde şair ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra sözlüğün o zaman için tespit edilen dört nüshası⁶ tanıtılmış; sözlük, çeviri yazı sistemiyle Latin harflerine aktarılmış ve teze Farsça-Türkçe ve Türkçe-Farsça dizin eklenmiştir.

Bir başka yayın da 2019 yılında bildiri⁷ olarak hazırlanmıştır. Bu bildiride manzum sözlükler hakkında kısa bilgiler verildikten sonra şairin hayatı, eserleri ve sanatı üzerinde durulmuştur. Ardından *Kân-ı Ma'ânî*

Cankurt (2021). "Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî". <https://e-schir.aksaray.edu.tr/2021/08/19/seyyid-hasan-rizayi-el-aksarayi/>.

² Menkabe konusunda bilgi için bk. Köksal, 2013.

³ Turan, 2012.

⁴ Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları R-187, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2717, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY579 ve Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Ak Ze 184/1.

⁵ Eken, 2015.

⁶ Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları R-187, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2717, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY579 ve Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Ak Ze 184/1.

⁷ Ekici, 2019.

tanıtılmış ve son olarak *Kân-ı Ma'ânî*'deki sosyal hayat unsurları çeşitli başlıklar altında incelenmiştir.

3. Nüshaların Tanıtımı ve Bursa İnebey Kütüphanesi 1331 Numaralı Nüshanın İncelenmesi

Elimizdeki nüshalardan hareketle ilk olarak H 1052/ M 1642-43 yılında kaleme alındığı görülen sözlüğün incelenen nüsha ile birlikte şimdilik tespit edilebilen altı nüshası mevcuttur. Bu bölümde eserin bilinen beş nüshası tanıtılacak ve Bursa İnebey Kütüphanesi 1331 (B) numarada kayıtlı nüsha incelenecek ve tüm nüshalar değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

3.1. Nüshaların Tanıtımı

3.1.1. *Kâne Ma'ânî Lugat*, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları R-1871 (G)

Nüsha, ta'lik hatla yazılmış 28 varaktan (1b-28b) oluşur. Her sayfası 14 satır olan nüsha, 53 beyitlik bir mukaddime, 465 beyitlik sözlük ve 11 beyitlik hâtime bölümü olmak üzere toplam 529 beyitten oluşur. Nadir görülen bir durum olarak her manzumenin sonunda ilgili harften kaç beyit yazıldığı not düşülmüştür. İstinsah tarihi olmayan manzumenin 28b sayfasında Rızâyî'nin H 1052'den sonra eserini tekrar kaleme aldığını (H 1053) belirttiği beyit yer alır.

Du'ā nāmum Ḥasan bulupdur itmām
Biñ elli üçde tārīḥ **bil Rızāyī** بل رضایی (H 1053/ M 1643-44)

3.1.2. *Kân-ı Maanî*, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2717 (M1)

Ta'lik hatla yazılmış ve 17 varaktan oluşan bu nüsha oldukça eksiktir. Mukaddimenin tamamı, “elif” harfi ile başlayan bölümün bir kısmı, “bâ” ve “pe” harfleriyle başlayan kısmınsa yine tamamının olmaması sebebiyle nüshanın kaç beyitten oluştuğu bilinmemektedir. Her sayfada 17 satır vardır. Hâtimedede 6 beyit vardır. İstinsah tarihi olmayan bu nüsha, en eski telif tarihini (H 1052/ M 1642-43) veren nüshadır.

Dilerseñ mazhar olmağı bu luḥfa
Tamām tuḥfe tārīḥ **al Rızāyī** (آل رضایی)

3.1.3. *Kan-ı maani* veya *Tuhfe-i Rızai*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY579 (İ)

54 (1b-54a) varaklık nüsha ta'lik hatla kaleme alınmıştır. Her sayfada 11 satır vardır. Nüshanın müellif hattı olduğuna dair 1b sayfasına “bâ-ḥatt-ı muşannif” şeklinde not düşülmüştür. Nüsha, 58 beyit mukaddime, 650 beyit sözlük ve 12 beyit hâtime bölümü olmak üzere toplam 720 beyitten oluşur. Nüshanın 54a sayfasında, eserin tekrar (H 1053) kaleme alındığını belirten beytin yanında istinsah tarihi H 1082/ M 1671-72 olarak verilir:

Biş elli üçde evvel işbu inşā
Olupdur aña tārīḥ **bil Rızāyī** بل رضایی (H 1053/ M 1643-44)

Bu daḥı oldu taḥrīr şimdi tekrār
Ola ihdā ide ḥayr du ‘āyı

Tamām biş seksen iki idi hicret
Resūl’üñ işbu māh mevlidi ayı

3.1.4. *Lugat*, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Ak Ze 184/1 (M2)

Nesih hatla yazılmış bu nüsha 40 (1b-40a) varaktan oluşur. Her sayfasında 11 satır vardır. 58 beyitlik mukaddime, 479 beyitlik sözlük ve 12 beyitlik hâtime olmak üzere toplam 549 beyitten müteşekkildir. Eserin tekrar kaleme alınmasından (H 1053) sonra 39b sayfasında Hasan Rızâyî’nin Alaşehir’de kadılık yaptığı H 1069/ M 1658-59 tarihinde eserini istinsah ettiğine dair beyit yer alır:

Biş elli üçde olmuş idi nazmı
Biş altmış üçde idi bu Rızâyî

Alaşehir’e yine olmuşdı kâdî
Yazup bu nüshayı itdi recāyı

Bu tarih (H 1069/ M 1658-59), manzumenin son beytinde de tarih düşürülerek verilir.

Ḥüdā imān-ile ḥatm ide āḥir
Du ‘ā it tārīḥi **meded Rızâyî** (مدد رضایی) (40a)

Ferağ kaydında bu nüshanın H 1152/ M 1739-40’ta istinsah edildiği bilgisi yer alır.

3.1.5. *Kâfî Ma’ânî*, Ankara DTCF Kütüphanesi Mustafa Con A 156 (A)

17 (1b-17b) varaklık nüshanın her sayfasında 17 satır vardır. Nüsha, 39 beyit mukaddime, 433 beyit sözlük ve 11 beyit hâtime bölümü olmak üzere toplam 483 beyitten oluşur. Diğer nüshalarda olduğu gibi bu nüshada da eserin H 1053/ M 1643-44 olan tekrar kaleme alınma tarihini belirten bir beyit mevcuttur.

Yine dest-i ḥasenden buldı itmām
Biş elli üçde tārīḥ **bil Rızâyî** بل رضایی (17b)

Nüshanın bu son beytinden sonra istinsah tarihi **H 2 Rebiülâhir 1170/ M 25 Aralık 1756** olarak verilir.

3.1.6. *Kân-ı Me’ânî*, Bursa İnebey Kütüphanesi 1331 (B)

Nüsha, aşağıda incelenecektir.

3.2. B Nüshasının İncelenmesi

Kân-ı Me'âni, Bursa İnebey Kütüphanesi 1331 künyeli nüsha 34 varaktan (1b-34a) oluşur. Nüshanın her sayfası 11 satırdan oluşur. Eserin tekrar kaleme alınma tarihi olan H 1053/ M 1643-44 ve ondan yaklaşık 16 yıl sonra Manisa/Alaşehir kadısı iken H 1069/ M 1658 yılında eserini istinsah ettiği bilgisi aynı beyitte yer alır:

Bir̄ elli üçde olmuş idi nazmı
Bir̄ altmış tokuz idi bu Rızâyî
Alaşehir'e yine olmuşdı kâdî
Yazup bu nüshayı itdi recâyı (32b)

Şair, bu durumu manzumenin sonunda tarih düşürmek suretiyle tekrarlar:

Hüzâ imân-ile hatm ide âhîr
Du'â it târîhini **meded Rızâyî** مدد رضایی (33a)

İncelenen bu nüshanın istinsah tarihi ise **H Cemâdi'l-âhire 1084/ M Eylül-Ekim 1673** olduğu 33a'da “Temmetü'l-kitâb fi-gurrei cemâdi'l-âhire sene **1084**” ifadesiyle belirtilir.

33a'da bundan yaklaşık 1 sene sonra bu nüshanın **H 28 Safer 1085/ M 3 Haziran 1674** tarihinde tashih edildiği bilgisi yer alır:

Bu kitâbı hele taşhîh eyledüm
Ba'zı müşkilini taşrîh eyledüm
Niçe lügatlerde yazılmış gâlaṭ
'Ayb olmaz anı tenkîh eyledüm
Ḥamdüli'llâh oldu bu nüsha şahîh
Vezni lezzet buldı temlîh eyledi

Fî-yevmi's-sâmîn ve 'ışrîn min-şehri **Şaferü'l-ḥayr li-sene ḥams ve semânîn ve elf** nemmeḳahu Seyyid Ḥasan Rızâyî el-Aḳsarâyî (33a).

Bu tashihte eserin sonundaki “hâtıme”den sonra, diğer 5 nüshada olmayan 18 beyte yer verilmiştir. Bu beyitlerde, eserin ikinci kez nazmedildiği H 1053/ M 1643-44 tarihli nüshaya bazı eklemeler yapılmıştır. Bu eklemelerde Şeyhülislâm Yahyâ (öl. 1644)'nın meşihat makamına getirilmesi (1622, 1625 ve 1634'te üç defa göreve getirilmiş) ve 1622'de azledilmesi; manzumenin Şeyhülislâm Yahyâ'nın yeğeni ve kazasker ve şair olan Mehmed İzzetî (öl. 1681)'ye “hediye” edildiği, eserin adı ve dualar yer almaktadır. Ayrıca bu tashihin derkenarlarında sözlükte verilen kelimelerin açıklaması ve bazı şiirler yer almaktadır.

B nüshasında, mukaddime ile birlikte toplam 21 manzume vardır. Eserin sadece 8 beyti ihtiva eden mukaddimesi, geleneğe uygun olarak Allah'a hamd ile başlar:

Be-nām-ı Kādir ü Hallāk-ı 'ālem
Ki oldur eyleyen bu ḥāki ādem

Sipās ü minnet ü şükr-i firāvān
Aña olsun ki virdi bize ol cān

Getürdi bizi ol ketm-i 'ademden
Vücüd iklīmine āb ile demden

Hemān dem rızķumızı itdi taķdīr
İdüpdür aḥsen-i ḥulķ-ile taşvīr

Anı bilmek için geldük cihāne
Budur bā'ış ki emr-i kün fekāne (1b)

Nüsha 1b'den itibaren başlamaktadır fakat bu sayfada sadece 8 beyit yer almıştır. Gerisi sayfalar kopuk olduğu için görülememektedir. Bu eksik olan varakta hem mukaddimenin bir kısmı hem sözlüğün “elif” harfiyle başlayan kısmının tamamı hem de “bâ” harfiyle başlayan kelimelerin bir kısmı yer almaktadır. Nüshanın mukaddime, hâtime bölümleri ve bazı sayfalar hariç⁸ diğer sayfalarındaki beyit sayıları itibarıyla kendisi ile büyük benzerlik taşıyan M1 nüshasına⁹ bakıldığında mukaddime bölümünün 58 beyit, “elif” harfi ile başlayan kelimelerin 46 beyit ve “bâ” harfi ile başlayan kelimelerin 30 beyit olduğu görülür. Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda nüshada ortalama sekiz varığın eksik olduğu hükmüne varılabilir.

Tuhfe-i Şâhidî'ye nazire olarak kaleme alınan eserde başlıklar, “Ḥarfü'l-Mīm, Ḥarfü'l-Lām” gibi Farsça kelimelerin ilk harflerini ifade edecek şekildedir.

Kelimelerin mısra ve beyitteki karşılıklarının net olarak anlaşılması için diğer birçok manzum sözlükte olduğu gibi hemen altlarına kırmızı mürekkep ile aynı numara verilmiştir.

Her manzumenin sonundaki beytin ilk mısraında manzumenin veznine ve ikinci mısraında da nasihat ve duaya yer verilmiştir. Söz konusu ikinci mısralarda ahlakın üstün bir meziyet olduğu; ilmin, hasseten lügat ilminin değeri; cehaletin kabul edilemez olduğu; Hz. Peygamber'e övgü ve Allah'a dua yer almıştır. Beyitlerin söz konusu ikinci mısraları şu şekildedir:

⁸ Manisa nüshasında bazı sayfaların beyit sayıları 8-9 olmaktadır.

⁹ Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Ak Ze 184/1.

- Hulki ḥasen ḥusni ḥasenden ḥasen (3a)
Ola Mu'în'üm Allāhu Ekber (4a)
Şükr olsun Hüdā'nuḡ birliğine (5a)
Gice gündüz dürüş 'ilme temennā eyle Mevlā'ya (7a)
İki cihān eyliğidür 'ālemde ahlāk-ı ḥasen (9a)
Yār olan iyilerle gāyetde oldu aḥsen (11b)
Kim ki lügatler okıya tazece iken āferīn (13a)
Yā İllāhī dā'imā 'özü niyāzum it kabūl (15a)
İllāhī luṭf u iḥsānuḡla eyle ḳalbümüz ābād (16b)
İllāhī fetḫ olaydı cümle müşkil (17b)
Cāhil ile itme 'işret 'ālim ile eyle dem (19a)
Eyle tazarru' Perverdigār'e (20b)
Vişāl-i Zāt'mı ister İllāhī cān-ı müştākān (24a)
Yazanı eyle āsān bu 'ilmi okıyana (25b)
Yā Rabbī şefī'üm ola maḥşer günü Aḥmed (28a)
Kullarına her zamān Rabb'ümüz ola Mu'în (29b)
Eyle yā Rabb vālideyne raḥmet (30b)
Kitābumı kim okursa 'ilm ola ilhām (31b)
Ḥayr ile yād it eyleme maḥzūn (32b)

Aşağıda, manzumelerde hangi harften kaç beyit yer aldığı ve bu beyitlerin hangi sayfalar arasında olduğu belirtilmiştir. Nüshadaki “elif” ve “bâ” harfleri ile başlayan sözcükleri ihtiva eden manzumeler yukarıdaki sebep dolayısıyla tabloda gösterilememiştir. Bu yüzden nüshadaki beyitlere baştan sona sıra numarası vermek de mümkün olmamaktadır.

ت	: 17 beyit (3a-4a arası)
ج-چ	: 17 beyit (4a-5a arası)
خ	: 21 beyit (5a-7a arası)
د	: 23 beyit (7a-9a arası)
ر	: 28 beyit (9a-11b arası)
ز	: 14 beyit (11b-13a arası)
س	: 25 beyit (13a-15a arası)
ش	: 16 beyit (15b-16b arası)
ط	: 8 beyit (17a-17b arası)
غ	: 15 beyit (17b-19a arası)
ف	: 24 beyit (19a-20b arası)
ک	: 42 beyit (20b-24a arası)
ل	: 12 beyit (24b-25b arası)
م	: 27 beyit (25b-28a arası)
ن	: 19 beyit (28a-29b arası)
و	: 9 beyit (29b-30b arası)
ه	: 10 beyit (30b-31b arası)
ی	: 9 beyit (31b-32b arası)

Hâtîme bölümünde Rızâyî, eserini Allah'ın yardımıyla bitirdiğini ve bu eseri okuyanlardan dua talep ettiğini söylemektedir:

Bulupdur işbu tuhfem intihâyı
Hüdâ'muz eyledi lu'f u 'a'âyı

Oқыyanlar hemân dâ'im fakîre
Umaram ideler hayr du'âyı (32b)

Eser, dua bölümüyle sona erer:

Oқыyup yazalar t̄alib olanlar
Añalar umaram işbu gedâyı

Huşûmum ide irzâ Hâk te'âlâ
Ki zîrâ eyledüm anda kazâyı

Niçe aḥkâm-ı şer'iyede lâ-büd
Yañıldum eyledüm niçe ḥatâyı

Hüzâ 'afv ide cürmüm umaram ben
Kerem kânı ide lu'f u 'a'âyı

Ki zîrâ Hazret-i Mevlâ'yı añdum
Kitâbumda daḥı hem Muştafâ'yı

Hüdâ'ya cümle râci'dür ḥamîrüm
N'ola yazdımsa ba'zı mâ-sivâyı

İfâde için itdüm bunı tertîb
Oқыyanlar ider bundan şafâyı (32b-33a)

Tüm bu altı nüsha incelendiğinde nüshalardan birisi hariç (M1) diğer beşinde eserin ilk telif tarihinin H 1053/ M 1643-44 olarak verildiği görülür. M1 nüshası ise eserin telif tarihi olarak H 1052/ M 1642-43 yılını vermektedir. Dolayısıyla şu an için elimizdeki en eski telif tarihini veren nüsha M1 olduğundan Rızâyî'nin eserini ilk olarak H 1052'de kaleme almış olduğu ortadadır. Bu tarihten bir yıl sonra (H 1053) tekrar kaleme alınan eserinde H 1052 tarihi kaydedilmemiş, sadece H 1053 tarihi verilmiştir. Müellif hattı olan nüshada (İ) da ilk telif tarihi olarak H 1053 kaydedilmiştir. Şu var ki H 1052 tarihli nüsha, telifinden sonra kaybolmuş olsa bile Rızâyî bu telif tarihini -en azından müellifin elinden çıkan hat olması münasebetiyle- İ nüshasında belirtilmiş olmalıydı ama böyle olmamış, M1 dışındaki tüm nüshalarda eserin ilk kaleme alınma tarihi H 1053 olarak verilmiştir. Bu durum, Rızâyî'nin M1 nüshasının telif edildiği H 1052 tarihini dikkate almadığını gösterir.

H 1082'de istinsah edilen İ nüshasının 1b sayfasında “bâ-ḥaṭṭ-ı muşannif” şeklinde müellif hattı olduğunu gösteren bir kayıt vardır.

En yeni nüsha A (H 1170)'dir.

M2 nüshası (H 1152), B nüshasından (H 1084) istinsah edilmiş olabilir, çünkü eserin H 1069'da istinsah edildiği bilgisi sadece bu iki nüshada bildirildiği gibi her iki nüshanın hâtıme bölümleri diğerlerinden farklı olarak birbirinin aynısıdır. Rızâyî'nin H 1069'da istinsah ettiğini söylediği bu nüsha kayıptır.

G nüshası telif tarihi olarak İ, M2, A ve B nüshaları gibi H 1053'ü vermektedir. Bu nüshanın istinsah tarihi de yoktur. Eserin ilk telif tarihli nüsha (H 1052) ile istinsah tarihi en yeni olan A nüshası (H 1170) arasında 118 yıl fark vardır.

Sonuç:

Bu yazıda, XVII. yüzyıl divan şairlerinden Aksaraylı Hasan Rızâyî'nin *Kân-ı Ma'âni* adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğünün “B” rumuzu verilen Bursa İnebey Kütüphanesi 1331 numarada kayıtlı yeni bir nüshası tanıtılmaya ve tüm nüshalar değerlendirilmeye çalışılmıştır. B nüshasının istinsah tarihi H Cemâdi'l-âhire 1084/ M Eylül-Ekim 1673'tür. Bundan yaklaşık bir sene sonra nüshanın H 28 Safer 1085/ M 3 Haziran 1674 tarihinde tashih edildiği bilgisi yer almaktadır ki B nüshasını diğer nüshalardan ayıran ve nüshayı kıymetli kılan en mühim nokta budur denebilir. Nüsha, diğer nüshalara göre eksiktir. Mukaddimenin bir kısmı, sözlüğün “elif” harfiyle başlayan kelimelerini ihtiva eden kısmının tamamı ve “bâ” harfiyle başlayan kelimeleri ihtiva eden kısmın bir bölümü nüshada yoktur. Ortalama sekiz varlığın mevcut olmadığı bu nüsha 21 manzume barındırır. Sözlük kısmı, diğer nüshalarla aynıdır. Yalnız hâtıme bölümünde, nüshanın tashih edildiğini belirten ve diğer 5 nüshada olmayan 18 beyte yer verilmiştir. Bu beyitlerde Şeyhülislâm Yahyâ (öl. 1644)'nın makama getirilmesi (1622, 1625 ve 1634'te üç defa göreve getirilmiş) ve 1622'de azledilmesi; eserin Şeyhülislâm Yahyâ'nın yeğeni ve kazasker ve şair olan Mehmed İzzetî (öl. 1681)'ye “hediyeye” edildiği, eserin adı ve dualar yer almaktadır. Ayrıca bu tashihin derkenarlarında sözlükte verilen kelimelerin açıklaması ve bazı şiirler yer almaktadır.

Eserin telif tarihi dört nüshada (G, İ, A ve B) H 1053 olarak geçmektedir. M1 nüshasında ise *أل رضایی* ifadesiyle H 1052 tarihinin düşürüldüğü ve bu ifadenin hemen altına da bu tarihin rakamla yazılmış olduğu görülür. Dolayısıyla telif tarihinin en eski olduğu nüsha M1 olmaktadır. Bu tarih bize söz konusu nüshalar içerisinde eserin ilk telif tarihinin H 1052/ M 1642-43 olduğunu göstermektedir. Hasan Rızâyî, müellif hattı olan İ nüshasında belirttiği gibi H 1082 tarihinde eserini istinsah etmiş fakat diğer nüshalarda da olduğu gibi H 1052 tarihini kaydetmemiştir. Bu durum, bundan sonra istinsah edilen nüshalar için esas kabul edilmiş ve hiçbir nüshada artık H

1052 tarihi kaydedilmemiştir. Sonuç olarak söz konusu nüsha (B) incelenmeye çalışılmış ve *Kân-ı Ma'ânî*'nin bunlardan başka nüshalarının da olduğu gerçeği perçinlenmiştir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Cankurt, H. (2015). *Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî hayatı, sanatı, eserleri ve "Miftâhu's-Sa'ade" adlı manzûm Kasîde-i Bürde şerhi*. Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yay.
- Cankurt, H. (2021). Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî. 4 Kasım 2024 tarihinde <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2021/08/19/seyyid-hasan-rizayi-el-aksarayi/> adresinden edinilmiştir.
- Eken, R. (2015). *Hasan Rızâyî'nin Kân-ı Ma'ânî adlı manzum Farsça-Türkçe sözlüğü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Ekici, H. (2019, 24 - 26 Ekim). Hasan Rızâyî'nin Kân-ı Ma'ânî adlı eserinde sosyal hayat unsurları [Bildiri sunumu]. *IV. Uluslararası Aksaray Sempozyumu*, Aksaray, s. 51-70.
- Kâne Ma'ânî Lugat*, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları R-1871 (G).
- Kân-ı Maanî*, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2717 (M1).
- Kan-ı maani* veya *Tuhfe-i Rızai*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY579 (İ).
- Kâfî Ma'ânî*, Ankara DTCF Kütüphanesi Mustafa Con A 156 (A).
- Kân-ı Me'ânî*, Bursa İnebey Kütüphanesi 1331 (B).
- Köksal, M. F. (2013). Ahi Evran'ın menkabevi hayatına dair bilinmeyen bir eser: "Menâkib-ı Ahî Cihân-ı Nasreddîn Ahi Evran". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (62), 83-108.
- Lugat*, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Ak Ze 184/1 (M2).
- Turan, M. (2012). Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzûm Sözlüğü. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 2939-2992.

Extended Abstract

In this article, a new copy of the Persian-Turkish verse dictionary named Kân-ı Ma'ânî by Hasan Rızâyî from Aksaray, one of the 17th century divan poets, registered at Bursa İnebey Library number 1331, which is given the pseudonym "B", is introduced and all copies are evaluated. The copy date of copy B is H Cemâdi'l-âhire 1084/ M September-October 1673. It is stated that the copy was corrected approximately one year later on H 28 Safer 1085/ M June 3, 1674, which can be said to be the most important point that distinguishes copy B from other copies and makes it valuable. The copy is

*incomplete compared to the other copies. A part of the introduction, the entire part of the dictionary containing words starting with the letter "elif" and a part of the part containing words starting with the letter "bâ" are missing from the copy. This copy, which lacks an average of eight leaves, contains 21 verses. The dictionary section is the same as the other copies. However, in the epilogue section, there are 18 couplets indicating that the copy has been corrected and not found in the other 5 copies. These couplets include the appointment of Şeyhülislam Yahya (d. 1644) to the position (he was appointed three times in 1622, 1625 and 1634) and his dismissal in 1622; the "present" of the work to Şeyhülislam Yahya's nephew, kazasker and poet Mehmed İzzetî (d. 1681), the name of the work and prayers. In addition, the margins of this correction include explanations of the words given in the dictionary and some poems. The copyright date of the work is stated as H 1053 in four copies (G, İ, A and B). In copy M1, it is seen that the date H 1052 is dropped with the expression آل رضایی and this date is written in numbers just below this expression. Therefore, the copy with the oldest copyright date is M1. This date shows us that the first copyright date of the work in the mentioned copies is H 1052/ M 1642-43. Hasan Rızâyî copied his work in H 1082, as stated in the copy İ, which has the mjüellif script, but he did not record the date H 1052, as in the other copies. This situation was accepted as the basis for the copies copied after this, and the date H 1052 was no longer recorded in any copy. All this information indicates that there are other copies of *Kân-ı Ma'ânî*. Verse dictionaries, one of the subjects of classical Turkish literature, have undertaken important tasks in the transmission, promotion and ultimately adoption of culture. Particularly bilingual Arabic-Turkish, Persian-Turkish and trilingual Arabic-Persian-Turkish verse dictionaries have been an important part of education for centuries thanks to the rhythm and rhyme harmony that strengthens the ability to memorize poems. These dictionaries, whose main goal is to teach words and rhythm, have managed to find a place for themselves in Turkish culture in every century due to their popularity. The Persian-Turkish verse dictionary called *Kân-ı Ma'ânî* written by Hasan Rızâyî (1599-?), one of the 17th century Aksaray Divan poets, is one of these. The work, first written in 1052 Hijri / 1642-43 Gregorian, is a parallel to *Tuhfe-i Şahidî* (copyright date: 1514), which has an important place in the history of verse dictionaries. There are currently 5 known copies of the work. In this article, a new copy registered with the number "B" in the Bursa İnebey Library with the number 1331 will be introduced. This copy, consisting of 34 leaves (1b-34a), was written in H Cemâdi'l-âhire 1084/ M September-October 1673. A feature that distinguishes this copy from the others is that it was corrected by Hasan Rızâyî on 28 Safer 1085 / June 3, 1674 after giving brief information about Hasan Rızâyî in this article, information will be given about the publications made about *Kân-ı Ma'ânî*, the introduction and evaluation of all copies will be discussed, and copy "B" will be examined.*

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME: ÖMER SEYFETTİN'İN *PİÇ* HİKÂYESİ*

AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF SOCIOLOGY OF LITERATURE: ÖMER SEYFETTİN'S STORY, *PİÇ* (THE BASTARD)

Faruk DÜNDAR ✉ **

Özet

Bu çalışma, Ömer Seyfettin'in *Piç* adlı hikâyesini edebiyat sosyolojisi perspektifinden analiz ederek, Batılılaşma sürecinin birey ve toplum üzerindeki etkilerini incelemektedir. Osmanlı Devleti'nde başlayan Batılılaşma hareketleri, Osmanlı toplumunda büyük bir değişim ve dönüşüm sürecini tetiklemiştir. Bu süreç, kültürel ve bireysel düzeyde ciddi kimlik bunalımlarını beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, Ahmet Nihat karakteri üzerinden Batılılaşmanın yarattığı kimlik krizini ve toplumsal statü arayışını ele almaktadır. Ahmet Nihat'ın Batı hayranlığı, onun kendi kültürel köklerinden kopmasına ve içsel bir çatışma yaşamasına neden olmaktadır. Ayrıca, biyolojik ve kültürel anlamda piçlik metaforu kullanılarak, karakterin aile yapısındaki belirsizliklerin kimlik inşasına etkileri tartışılmaktadır. Doküman incelemesi yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışma, *Piç* hikâyesinin sadece bireysel bir kimlik krizini değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunun modernleşme sürecindeki sancılarını da yansıttığını ortaya koymaktadır. Ömer Seyfettin'in bu hikâyesi, Batılılaşmanın getirdiği kültürel ve toplumsal dönüşümlerin birey üzerindeki karmaşık etkilerini analiz etmektedir. Sonuç olarak, *Piç* hikâyesi, edebiyat sosyolojisi açısından modernleşme ve Batılılaşma süreçlerinin bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı kimlik bunalımlarını anlamak için önemli bir eser olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, hikâyenin kültürel bağlamını ve karakter analizini sunarak Ömer Seyfettin'in, döneminin toplumsal dinamiklerini nasıl yansıttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Piç*, Ömer Seyfettin, Edebiyat Sosyolojisi.

Abstract

This study analyses Ömer Seyfettin's story *Piç* (The Bastard) from the perspective of sociology of literature, examining the effects of the Westernization

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 09.11.2024; **Kabul tarihi:** 12.12.2024.
Kaynak gösterilme: DÜNDAR F. (2024), Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Bir İnceleme: Ömer Seyfettin'in *Piç* Hikâyesi, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 115-130.

** Dr.Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Konya / TÜRKİYE
faruk.dundar@erbakan.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-2524-4776>

process on individuals and society. The Westernisation movements that started in the Ottoman Empire triggered a great change and transformation process in the Ottoman society. This process brought about serious identity crises at both cultural and individual levels. The study addresses the identity crisis and the search for social status created by Westernization through the character of Ahmet Nihat. Ahmet Nihat's admiration for the West causes him to become detached from his own cultural roots and experience an internal conflict. Additionally, by using the metaphor of bastard in both biological and cultural senses, the study discusses the effects of uncertainties in the character's family structure on identity construction. Conducted through document analysis, this study reveals that the story *Piç* (The Bastard) reflects not only an individual identity crisis but also the struggles of Ottoman society during the modernization process. Ömer Seyfettin's story analyses the complex effects of cultural and social transformations brought about by Westernization on the individual. In conclusion, the story *Piç* (The Bastard) is considered an important work for understanding the identity crises created by modernization and Westernization processes at both individual and societal levels from the perspective of sociology of literature. This study presents the cultural context and character analysis of the story, demonstrating how Ömer Seyfettin reflects the social dynamics of his time.

Keywords: *Piç* (The Bastard), Ömer Seyfettin, Sociology of Literature.

Giriş

Tanzimat Dönemi'yle başlayan Batılılaşma girişimleri, Osmanlı toplumunda büyük bir değişim ve dönüşüm sürecini başlatmıştır. Ancak bu süreç, kültürel, toplumsal ve bireysel düzeyde ciddi kimlik bunalımlarını da beraberinde getirmiştir. Batılılaşma hareketlerinin, özellikle aydın kesim arasında hızlı kabul görmesi, köklü geleneksel yapılarla çatışmalara neden olmuş ve Osmanlı toplumunda bir bölünme yaratmıştır (Kantar, 2019).

Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı içinde, 19. yüzyılda gelişen milliyetçilik akımları, devletin çözülüş sürecini hızlandırmıştır. Fransız Devrimi'nden yayılan milliyetçilik fikri, Osmanlı Devleti'ndeki azınlıklar arasında bağımsızlık taleplerini tetiklemiş, bu durum devletin birliğini tehdit etmiştir (Kayıran, 2019). Aynı dönemde, Osmanlı aydınları da bir yandan devletin dağılmasını önlemek amacıyla milliyetçi fikirleri benimsemiş, diğer yandan Batılılaşma hareketleriyle modernleşme çabalarına girişmişlerdir. Ancak milliyetçilik ile Batılılaşma arasında kimi zaman ciddi gerilimler ortaya çıkmıştır.

Ömer Seyfettin, bu ideolojik çatışmalar sırasında yaşamış bir yazardır. Dönemin aydınları arasında da yaygın olan milliyetçilik düşüncesini benimsemiş, eserlerinde Türk milliyetçiliğini ve Osmanlı'nın çöküş dönemindeki toplumsal değişimleri ele almıştır. Ömer Seyfettin, edebiyatı bir millî bilinç aracı olarak görmüş, hikâyelerinde millî kimliği savunurken, Batılılaşmanın olumsuz etkilerini eleştirmiştir.

Ömer Seyfettin'in *Piç* adlı hikâyesi, bu dönemde yazılan Türk edebiyatının önemli metinlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Hikâyede,

Batılılaşma ve kimlik sorunları, özellikle Ahmet Nihat karakteri üzerinden ele alınırken, Ömer Seyfettin'in bu meseleye nasıl yaklaştığı, dönemin toplumsal ve siyasi bağlarıyla yakından ilişkilidir. *Piç*, bir yandan milliyetçi bakış açısını öne çıkarırken, diğer yandan Batılılaşma sürecinin birey üzerindeki etkilerini, içsel çatışmalar ve kimlik bunalımları üzerinden ele almaktadır.

Hikâyede, Türk olmaktan rahatsızlık duyan, Batılılara özenen ve onlar gibi yaşamaya çalışan Ahmet Nihat adlı karakterin hayatı anlatılmaktadır. Fransa'ya hukuk öğrenimi için giden ve İstanbul'a bir daha dönmeyi düşünmeyen Ahmet Nihat'ın, annesi ölüm döşeğindeyken öğrendiği bilgi aslında onun Türk olmadığını ona müjdeler. Ahmet Nihat'ın babası olarak bildiği Türk adam, onun aslında babası değildir. Gerçek babası bir Fransız'dır. Babasını bulur, Fransız olur. Dinini değiştirir ve hayatı boyunca istediği Batılı olma arzusuna kavuşur.

“Birey ve toplumsal hayat ilişkisini irdeleyen, toplumsal hayatta bireylerin yaşadıkları, deneyimledikleri olay ve durumları inceleyen bir disiplin” (Demir, 2023, s. 339) olarak tanımlanan edebiyat sosyolojisi, edebî eserlerin toplumsal bağlarını inceleyen bir disiplindir (Goldmann, 1964). Bu alan, edebiyatın toplumsal yapı, sınıf ve ideolojiyle olan ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır (Escarpit, 1958). Edebî eserlerle bağlantısı, yazarın toplumsal konumunun ve dönemin koşullarının eserin içeriğine ve biçimine nasıl yansıdığını analiz etmeyi içermektedir.

Edebiyat sosyolojisi, 20. yüzyılın başlarında bir disiplin olarak şekillenmeye başlamıştır (Lukács, 1971). Edebiyat sosyolojisi, edebî eleştiri ve sosyolojinin kesişiminden doğan bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Edebiyatın sosyal yapılar, normlar ve ideolojilerle nasıl yansıdığını ve bunları nasıl etkilediğini incelemektedir. Bourdieu'ya (1993) göre, edebiyat sosyal pratiğin bir biçimidir ve kültürel alanla derinlemesine iç içe geçmiş bir yapıya sahiptir. Bu durum, araştırmacılara edebiyat eserlerini şekillendiren sınıf, cinsiyet ve etnik köken gibi çeşitli faktörleri analiz etme olanağı sunmaktadır. Edebiyatı sosyal ve tarihsel bağlamda konumlandırmanın önemi, daha derin anlamlar ve çıkarımlar ortaya koymak için önemlidir.

Edebiyat sosyolojisi perspektifinden bakıldığında, Ömer Seyfettin, eserleriyle döneminin toplumsal ve kültürel dinamiklerini yansıtan önemli bir yazar olarak öne çıkmaktadır. 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşayan Ömer Seyfettin (1884-1920), hikâyelerinde milliyetçilik, modernleşme ve toplumsal değişim gibi temaları işlemiştir. Hikâyeleri, toplumun sosyal yapısını, gelenek ve göreneklerini, birey-toplum ilişkilerini gerçekçi bir üslupla ele alarak, dönemin sosyal yapısının bir yansımaları sunmaktadır. Ayrıca, dil kullanımında sade ve anlaşılır bir tarz benimseyerek, edebiyatın geniş kitlelere ulaşmasını hedeflemiştir. Bu yönleriyle Ömer Seyfettin'in hikâyeleri, edebiyat

sosyolojisi açısından incelendiğinde, kendi döneminin sosyal ve kültürel özelliklerini anlamada önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Piç hikâyesinde Ömer Seyfettin, Ahmet Nihat karakteri aracılığıyla kimlik ve yabancılaşma temalarını ele alır. Ahmet Nihat, geleneksel Türk değerleri ile toplumun içine girmeye çalışan Batılılaşma baskısı arasında sıkışıp kalmıştır. Hikâyeye, o dönemde yaşanan sosyal ve siyasi çalkantıları yansıtır. Bu hikâyede, Ahmet Nihat'ın kimlik arayışı, toplumdaki daha geniş dönüşümlerin bir yansımasıdır. Edebiyat sosyolojisi üzerine çalışan araştırmacılar, böyle anlatıların bir toplumun toplumsal bilincinin penceresini açtığını ve kültürel geçişlerdeki kaygıların ve çatışmaların ortaya çıktığını savunmaktadır (Eagleton, 2000).

Ömer Seyfettin Ahmet Nihat'ı piç olarak tasvir ederek, Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen sınıf yapılarını ve ahlaki kodları eleştiren bir bakış açısı sunmaktadır. Ahmet Nihat'ın meşrulaşmamış durumu, belirlenen normlara uymayan bireylerin karşılaştığı sosyal dışlanmayı vurgulamaktadır. Bu anlatı, kimlik oluşumu ile sosyal sınıf arasındaki ilişkiye odaklanan edebiyat sosyolojisi perspektifiyle incelenebilir (Bourdieu, 1984). Ahmet Nihat'ın içsel çatışması, geleneksel değerlerle modern hırsları uzlaştırmaya çalışan toplumun daha geniş mücadelesini yansıtır; bu durum hikâyeyi sosyolojik analiz için zengin bir konu haline getirir.

Ömer Seyfettin'in bu eserindeki kültürel bağlam, anlatının önemini anlamada kritik bir rol oynamaktadır. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde görülen milliyetçilik ve Batılılaşma çatışmasının ortaya çıkışı bu hikâyeye ile tasvir edilmiştir. Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın önemli tarihsel anlarda toplumsal değerleri ve gerilimleri yansıttığını savunmaktadır (Woolf, 1984). *Piç* hikâyesindeki karakterin kimlik arayışı, çelişkili kültürel ideolojiler arasında sıkışmış bireylerin karşılaştığı zorlukları örneklemektedir.

Ömer Seyfettin'in *Piç* hikâyesini edebiyat sosyolojisi çerçevesinde incelemek, edebiyat ile hikâyenin yazıldığı zamanın sosyal koşulları arasındaki karmaşık ilişkiyi ortaya koymak için önemlidir. Karakterler ve anlatıları şekillendiren toplumsal etkileri anlamak, okuyucuların edebî eserlerin daha geniş anlamlarını takdir etmelerine yardımcı olmaktadır. Ömer Seyfettin'in bu hikâyesi, sadece kimlik ve sınıf ile ilgili kişisel mücadeleleri ele almakla kalmayıp, aynı zamanda önemli bir dönüşüm geçiren bir toplumun deneyimlerini de yansıtmaktadır. Bu nedenle, edebiyat sosyolojisi, edebî metinleri yorumlamak ve analiz etmek için bir çerçeve sunmaktadır.

Ömer Seyfettin'in *Piç* adlı hikâyesi, Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olup, benlik ve kimlik sorunları açısından birçok akademik çalışmaya konu olmuştur.

Çelik (2022), *Piç* hikâyesindeki benlik ve kimlik sorununu ele alarak, karakterlerin içsel çatışmalarını ve bu çatışmaların birey üzerindeki etkilerini tartışmıştır. Yazar, Ahmet Nihat karakterinin batılılaşma sürecinde yaşadığı kimlik bunalımını irdelemiş ve bu durumun sosyal ve kültürel bağlamdaki yansımalarını açıklamıştır. Çelik'in çalışması, bireyin benliğini bulma çabasının kültürel dönüşüm süreçleriyle nasıl şekillendiğine dair bir anlayış sunmuştur. Tarakçı (2023), Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde annelerin rolünü inceleyerek, millî kimlik inşasında kadınların etkisini vurgulamıştır. Yazar, *Piç* hikâyesindeki anne figürünün, karakterin kimlik gelişimindeki etkisini ve toplumsal normların birey üzerindeki baskısını analiz etmiştir. Bu çalışma, hikâyedeki aile dinamiklerini ve kadın karakterlerin kimlik oluşturmadaki önemini göstermiştir. Şahin ve Torğut (2023), hikâyelerde ahlak ve aile sosyolojisini ele alarak, *Piç*'teki aile yapısının ve ahlaki değerlerin nasıl inşa edildiğini tartışmışlardır. Yazarlar, hikâyenin sosyal yapısını inceleyerek, bireyin toplumsal normlara karşı nasıl bir tutum geliştirdiğini ortaya koymuşlardır. Bu çalışma, ailenin birey üzerindeki etkisinin yanı sıra, toplumsal ahlakın bireysel kimlik üzerindeki yansımalarını da incelemiştir. Kütükçü (2021), “yerli” ve “millî” kavramlarının Ömer Seyfettin'in hikâyelerindeki yerini incelemiştir. Özellikle *Piç* hikâyesinde bu kavramların nasıl şekillendiği ve karakterlerin bu kavramlarla ilişkilerinin nasıl geliştiği üzerinde durulmuştur. Kütükçü, hikâyede yer alan millî kimlik unsurlarının birey ve toplum üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Kanter (2015), kadınların değer aktarımındaki rolünü inceleyerek, *Piç*'teki kadın karakterin toplumsal normları nasıl temsil ettiğini tartışmıştır. Bu çalışma, hikâyede kadınların rolünü ve bunun toplumsal kimlik üzerindeki etkisini vurgulamıştır. Son olarak, Gür (2021), *Piç*'te kimlik, kültür ve kıyafet ilişkisini ele alarak, karakterlerin giyim kuşamları üzerinden kimliklerini nasıl inşa ettiklerini incelemiştir. Yazar, fes, sarık ve şapkanın hikâyedeki temsilini analiz etmiş ve bu unsurların karakterlerin kimlik algısı üzerindeki etkilerini irdelemiştir.

Yöntem

Doküman incelemesi, edebiyat araştırmalarında metinlerin derinlemesine analiz edilmesi ve anlamlandırılmasında kullanılan etkili bir yöntemdir. Bu yöntem, özellikle yazılı kaynakların sistematik olarak incelenmesiyle, bir edebî eserin tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamda daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Edebî eserler, yalnızca estetik bir ifade aracı değil, aynı zamanda dönemin sosyokültürel yapısını yansıtan birer belge olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda doküman incelemesi, edebiyat araştırmalarında çok boyutlu analizler yapmayı mümkün kılmaktadır (Bowen, 2009).

Doküman incelemesi, metinlerde yer alan semboller, imgeler ve dilsel yapılar gibi unsurların daha geniş bir bağlamda çözümlenmesini sağlar.

Özellikle edebî metinlerde kullanılan sembolik yapılar, dönemin toplumsal ve kültürel koşullarıyla doğrudan ilişkili olabilir. Bu ilişkiyi anlamak için metnin tarihsel bağlamı titizlikle incelenmelidir (Scott, 1990). Bu süreçte yazarın dili nasıl kullandığı, metin içinde hangi sembolik anlatı tekniklerine başvurduğu ve bu semboller aracılığıyla hangi temaları işlediği analiz edilebilir. Edebî eserlerin tarihsel birer belge niteliği taşıdığı göz önüne alındığında, doküman incelemesi yöntemi, yazarın eserlerinde sunduğu ideolojik ve kültürel yapıları çözümlmek için önemli bir araçtır (Krippendorff, 2004).

Edebiyat çalışmalarında doküman incelemesinin bir diğer önemli avantajı, metinlerin tarihsel ve toplumsal değişim süreçleri içindeki yerini anlamaya olanak tanımasıdır. Örneğin, edebî eserlerdeki karakterlerin sosyokültürel temsilleri, dönemin toplumsal normlarına ışık tutar. Doküman incelemesi yöntemiyle, bu normların nasıl değiştiği, eserlerdeki karakterlerin bu normlara nasıl tepki verdiği ve yazarın bu karakterler aracılığıyla topluma nasıl bir eleştiri sunduğu incelenebilir (Prior, 2003). Bu açıdan bakıldığında, edebî metinlerde yer alan karakterler ve olay örgüsü, yazarın yaşadığı dönemin birer yansıması olarak değerlendirilebilir.

Ömer Seyfettin'in *Piç* hikâyesi, Batılılaşma, kimlik bunalımları ve toplumsal değişim gibi önemli temaları ele alması bakımından zengin bir edebî metindir. Hikâye, doküman incelemesi yöntemi kullanılarak dönemin sosyokültürel yapısıyla ilişkilendirilerek analiz edilebilir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Doküman incelemesi yöntemi, bir eserin tarihsel ve toplumsal bağlamını ortaya koyarken aynı zamanda metinde kullanılan semboller ve imgeleri de anlamlandırmayı sağlamaktadır (Bowen, 2009).

Doküman incelemesi, bir eserin yapısal özelliklerinin yanı sıra, yazarın toplumsal olaylara nasıl tepki verdiğini, döneminin ideolojik ve kültürel kodlarını eserlerine nasıl yansıttığını anlamak için sıkça kullanılır. Ömer Seyfettin'in *Piç* hikâyesi, bu bağlamda toplumsal eleştirinin güçlü bir örneğidir. Doküman incelemesi yöntemiyle, yazarın eserinde kullandığı dil, imgeler ve temalar, dönemin toplumsal yapısıyla ilişkilendirilerek analiz edilebilir (Hodder, 1994). Ömer Seyfettin'in eserindeki karakter ve kimlik bunalımları, Batılılaşma sürecindeki toplumun birer yansıması olarak ele alınabilir.

Doküman incelemesi, metinlerin tarihsel bağlamda değerlendirilmesine de olanak tanımaktadır. Ömer Seyfettin'in *Piç* hikâyesinin yazıldığı dönemin toplumsal ve kültürel koşullarını anlamak, eserdeki karakterlerin temsil ettiği ideolojik ve sembolik yapıları açığa çıkarır. Doküman incelemesi yöntemi, edebî eserlerde yer alan temaların, sembollerin ve karakterlerin, dönemin sosyopolitik koşullarıyla ilişkili olarak çözümlenmesine imkân tanır (Merriam & Tisdell, 2016). Sonuç olarak, doküman incelemesi, edebî eserlerin derinlemesine anlaşılmasını sağlayan önemli bir yöntemdir.

Ömer Seyfettin'in *Piç*'i, Batılılaşmanın Türk toplumundaki etkilerini ve bireylerin kimlik krizine nasıl sürüklendiğini yansıtan edebî bir metindir. Bu hikâyede Ömer Seyfettin, Ahmet Nihat karakteri üzerinden, Batı hayranlığının bireysel ve toplumsal düzeyde nasıl bir kimlik bunalımına yol açtığını, kültürel kopuşun birey üzerinde yarattığı etkileri ve bu süreçte yaşanan içsel çatışmaları ele alır. Bu çalışmada, doküman incelemesi yöntemi kullanılarak Ömer Seyfettin'in *Piç* hikâyesi edebiyat sosyolojisi bağlamında analiz edilecektir.

Bulgular

Osmanlı toplumunun modernleşme süreci, sosyokültürel dönüşümlere yol açarak geleneksel değerlerin sarsıldığı ve bireylerin yeni kimlik arayışlarına yöneldiği bir dönemi temsil etmektedir. Bu bölümde, Ömer Seyfettin'in *Piç* adlı hikâyesindeki Ahmet Nihat karakterinin yaşadığı kimlik krizi, modernleşme ve Batılılaşma süreçlerinin birey üzerindeki etkileri, edebiyat sosyolojisi perspektifinden analiz edilecektir. Batılı yaşam tarzını benimsemeye çalışan Ahmet Nihat, geleneksel değerlerden uzaklaşarak yeni bir kimlik inşa etme çabası içinde bulunurken, aynı zamanda toplumsal çözülme ve bireysel yabancılaşmanın bir sembolü hâline gelir. Bu inceleme, modernleşme sürecinin bireylerin toplumsal aidiyet duygularını nasıl etkilediğini ve bu sürecin içsel çatışmalara nasıl yol açtığını ele almayı amaçlamaktadır.

1. Batılılaşma Süreci ve Ahmet Nihat'ın Kimlik Krizi

Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın toplumsal olaylar, yapılar ve kültürel dinamiklerle olan ilişkisini inceler. Edebi eserler, yazıldıkları dönemin toplumsal ve kültürel koşullarını yansıtarak, bireylerin bu bağlamdaki kimliklerini, sınıf çatışmalarını ve kültürel değişimleri ele alır. *Piç* hikâyesinde de bu bağlamın izlerini görmek mümkündür. Ömer Seyfettin'in döneminde Osmanlı, Batı ile olan ilişkilerini yeniden yapılandırma sürecine girmiş, Batılılaşma politikaları ile yeni bir kimlik inşa etme çabası içerisine girmişti. Ancak bu süreç, toplumsal ve bireysel düzeyde ciddi kimlik krizlerini de beraberinde getirmiştir.

Ahmet Nihat karakteri, Batılılaşmanın getirdiği kültürel yabancılaşmanın birey üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Onun Batılı yaşam tarzını benimseme çabası, içsel bir boşluk yaratırken, kendi kültürel kimliğinden kopmasına neden olur. Ahmet Nihat'ın yaşadığı kimlik bunalımı, sadece bireysel bir kriz değil, aynı zamanda bir toplumsal dönüşümün birey üzerindeki yansımalarını temsil eder.

Batılılaşma, Osmanlı toplumunda sadece siyasi ve ekonomik bir süreç olarak değil, aynı zamanda kültürel bir dönüşüm olarak da ortaya çıkmıştır. Ahmet Nihat, bu dönüşümün birey üzerindeki etkilerini temsil eden önemli bir karakterdir. Hikâyenin başında, Batı kültürüne duyduğu hayranlık ve bu

kültürü benimseme çabasıyla dikkat çeker. Ancak bu çabalar, sadece yüzeysel düzeyde kalmakta, Ahmet Nihat'ın ruhsal dünyasında derin bir boşluk yaratmaktadır. Ahmet Nihat'ın şu cümleleri bu durumu özetlemektedir:

Hatırlayınız. Siz, Türkler, bana 'Frenk Nihat' derdiniz ve hakkınız da vardı. Ben son moda elbise giyer, tırnaklarımı uzatır, dinsizliğimi meydana vurur, Türklüğe dair ne varsa tahkir eder, Türkçe konuşmayacak kadar nefretimde taassup gösterirdim. Hep Fransızca konuşur, tatil zamanlarımı Beyoğlu'nda geçirirdim. Türk ve Türklüğe benzer her şeyden tiksindir, iğrenirdim. (Seyfettin, 2007, s. 48)

Görüldüğü üzere, bu cümleler Ahmet Nihat'ın Batı hayranlığının ne kadar yüzeysel olduğunu vurgularken, aynı zamanda kimlik kaybını ve içsel boşluğu da ortaya koymaktadır. Batılılaşmanın bireyde yarattığı bu yüzeysel değişim, Ahmet Nihat'ın Doğulu köklerinden kopmasına ve kimlik bunalımına sürüklenmesine neden olmaktadır. Edebiyat sosyolojisi açısından bakıldığında, Ahmet Nihat'ın yaşadığı bu kopuş, bireyin kültürel kökenlerinden uzaklaşmasının yarattığı kimlik krizini temsil etmektedir.

Batı kültürüne duyduğu hayranlık, Ahmet Nihat'ın kendi kültürüne karşı bir küçümseme ve yabancılaşma tutumu geliştirmesine de yol açmaktadır. Ahmet Nihat, kendisini Batı ile özdeşleştirirken, Doğulu kimliğini reddeder. Bu durum, edebiyat sosyolojisi açısından incelendiğinde, Batılılaşma sürecinin bireyler üzerindeki kültürel çatışmaları nasıl körüklediğini göstermektedir.

Nihayet hukuk tahsili için Paris'e gittim. Orada kimse bana Türk diyemezdi. Tamamıyla Fransızlaşmışım. Tatil zamanında İstanbul'a dönmedim. Boş yere annem, babam beni çağırıyordu. Ben okulu bahane ediyordum. İstanbul'da iken rüyalarımı süsleyen batı hayatı o kadar, o kadar hoşuma gidiyordu ki, memleketimi ve Türk olduğumu hatırlayınca mahzunlaşır ve titrerdim. (Seyfettin, 2007, s. 49)

Ahmet Nihat'ın dilinden dökülen bu cümleler, Ahmet Nihat'ın Batı'yı benimseme çabalarının sadece yüzeyde kaldığını, içsel bir dönüşüm yaratmadığını ve sonuç olarak kendini bir kimlik krizine sürüklediğini göstermektedir. Ahmet Nihat'ın yaşadığı bu kimlik krizi, Batılılaşma sürecinin bireysel düzeyde yarattığı zorlukları ve çatışmaları anlatmaktadır.

Ömer Seyfettin'in eserindeki en dikkat çekici unsurlardan biri, Ahmet Nihat'ın Doğu ve Batı arasında sıkışan kimliği ve bu iki dünya arasındaki çatışmalarıdır. Batı'ya olan hayranlık ve Doğu'ya duyduğu küçümseme, Ahmet Nihat'ın kimlik krizini derinleştiren temel unsurlardan biridir. Ömer Seyfettin'in şu cümlesi, Ahmet Nihat'ın bu iki dünya arasında nasıl sıkıştığını açıkça ortaya koyar:

Bir iştiyakım, bir hicranım vardı. Bu hicran dudaklarıma ezeli bir nakarat yapıştırmıştı. Bu nakaratı kalabalıkta içimden, yalnızken yüksek sesle tekrar eder dururdum: Ah, ben niçin bir Fransız doğmadım... Ve Türk olduğumu düşünmek, kendimi öldürmek arzuları verirdi. (Seyfettin, 2007, s. 49)

Bu cümleler, Ahmet Nihat'ın iki kültür arasında sıkışmışlığını ve tam anlamıyla bir kimlik bulamayışını ifade eder. Bu durum, edebiyat sosyolojisi açısından, modernleşme süreçlerinin birey üzerinde yarattığı kültürel ve toplumsal gerilimlerin bir yansımasıdır. Ahmet Nihat, Batı kültürünü benimsemek isterken, kendi köklerinden uzaklaşır ve sonuç olarak ne Batılı ne de Doğulu bir kimlik geliştirebilir. Bu durum, modernleşme ve Batılılaşma süreçlerinin bireyler üzerindeki psikolojik etkilerini anlamak açısından önemlidir.

Sonuç olarak, Ahmet Nihat'ın yaşadığı kimlik bunalımı, sadece bireysel bir kriz olarak değil, aynı zamanda bir toplumun modernleşme sürecindeki sancılarını temsil eder. Batılılaşma sürecinde birçok birey, Ahmet Nihat gibi iki dünya arasında sıkışmış ve kendi kimliklerini bulma konusunda zorluklar yaşamıştır. Bu bağlamda Ömer Seyfettin'in eseri, toplumsal ve bireysel dönüşümlerin bir analizini sunarak, edebiyat sosyolojisi açısından zengin bir malzeme sağlamaktadır.

2. Biyolojik ve Kültürel Piçlik Metaforu

Ahmet Nihat'ın kimlik krizi sadece Batı hayranlığı ve toplumsal statü arayışından kaynaklanmaz; aynı zamanda aile yapısındaki belirsizliklerden de etkilenir. Hikâyede, Ahmet Nihat'ın babası hakkındaki belirsizlik, onun kimlik arayışında önemli bir rol oynar. Gerçek babasından ayrı olarak büyüyen Ahmet Nihat, ailesine olan aidiyet duygusunu kaybetmiş, bu nedenle de kültürel aidiyetini tam anlamıyla inşa edememiştir. Aile yapısındaki bu kırılma, Ahmet Nihat'ın bireysel kimlik arayışını daha da zorlaştırmaktadır.

Ahmet Nihat'ın biyolojik köklerinden kopukluğu ve bu durumun yarattığı etkiler, geleneksel aile yapısının modernleşme süreçlerinde nasıl sarsıldığını ve bireyin bu süreçte nasıl yalnızlaştığını anlamak açısından önemlidir. Özellikle Osmanlı toplumunda aile, bireyin kimlik inşasında önemli bir rol oynarken, modernleşme ile birlikte bu yapının zayıflaması, bireylerin kimlik arayışında daha fazla sorun yaşamalarına neden olmuştur. Ahmet Nihat'ın ailesi ile olan kopuk ilişkisi, onun kültürel aidiyetini bulamamasında önemli bir etkidir.

Aile yapısındaki bu belirsizlik, aynı zamanda Ahmet Nihat'ın Batılılaşma sürecine olan aşırı bağlılığını da açıklar. Kendi ailesiyle ve kültürel kökleriyle bağ kuramayan karakter, Batı kültürüne olan bağlılığıyla bu boşluğu doldurmaya çalışır. Ancak bu bağlılık, onun içsel bir tatmin

sağlamasına yetmez ve sonuç olarak kimlik krizini derinleştirir. Edebiyat sosyolojisi açısından bu durum, modernleşme süreçlerinde geleneksel yapıların sarsılmasının bireyler üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemli bir örnektir.

Ahmet Nihat'ın biyolojik durumu, onun kültürel anlamda da bir piç haline gelmesini simgelemektedir. Bir Türk baba ve anne tarafından yetiştirilen Ahmet Nihat, köklerinden kopuk bir yaşam sürmektedir. Gerçek babası bir Fransız olan Ahmet Nihat, bunu bilmesine de Türk babasını da sevmemektedir. Hikâyede bu durum şu şekilde anlatılır:

Okuldan ziyade evde azap çekerdim. Babam, iri vücudu, geniş omuzları, kuvvetli kolları, ablak çehresi, kalın dudaklarıyla tıpkı budala bir Türk pehlivanını andırırdı. Bütün hareketleri adi, kaba ve bayağı idi. Gayet narin ve nazik bir Çerkez olan annem, ondan dehşetle nefret ederdi. Ben bunu anlardım. Akrabalarımın da hiçbirisini sevmezdim. (Seyfettin, 2007, s. 48)

Bu ifadeler, Ahmet Nihat'ın biyolojik anlamda olduğu kadar kültürel anlamda da aidiyet sorunları yaşadığını göstermektedir. Babasıyla ilgili belirsizlik, onun sadece biyolojik değil, aynı zamanda kültürel olarak da köksüz bir birey olduğunu simgeler. Bu durum, edebiyat sosyolojisi açısından incelendiğinde, bireyin köklerine ve geçmişine olan aidiyet duygusunun, kimlik inşasında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ahmet Nihat, biyolojik köksüzlüğünün bir yansıması olarak, kültürel köklerinden de kopmuş ve bu durum, onun kimlik arayışını daha da karmaşık hâle getirmiştir.

Sonuç olarak, biyolojik anlamda piç olan Ahmet Nihat, bu kimliksizliğini kültürel düzeyde de yaşamaktadır. Kendi kimliğini bulmakta zorlanan karakter, Batılılaşma sürecinin getirdiği belirsizlikler içinde kaybolur. Bu biyolojik ve kültürel piçlik durumu, edebiyat sosyolojisi açısından, bireyin toplum içindeki yerini bulmakta yaşadığı zorlukları ve modernleşme sürecinin yarattığı kimlik krizlerini anlatmak amacıyla önemli bir metafor olarak okuyucuya sunulur.

3. Toplumsal Statü Arayışı

Ahmet Nihat'ın Batı'ya duyduğu hayranlık, aynı zamanda onun toplumsal statü arayışını da temsil etmektedir. Bu bağlamda, Ahmet Nihat'ın Batılı yaşam tarzını benimsemesi, sadece bireysel bir tercih değil, aynı zamanda toplumda bir statü kazanma çabası olarak da değerlendirilebilir. Hikâyede Ahmet Nihat'ın Batılı kıyafetler giyerek kendini kanıtlama çabası, onun toplumsal statü arayışını ifade etmektedir. Ahmet Nihat'ın Batılı kültürle özdeşleşme çabaları, yüzye başari görüne de, aslında bu çabalar onun bir kimlik krizine sürüklenmesine yol açar.

Ahmet Nihat, Batı kültürüne olan şekilci bağlılığı ile hem kendi toplumsal statüsünü yükseltme çabası içinde hem de içsel bir çatışmayı daha da derinleştirmektedir. Bu toplumsal statü arayışı, Batılılaşma sürecinin yüzeysel yönünü temsil eder. Ahmet Nihat'ın Batı hayranlığı, aslında bireysel bir tatmin ve toplumsal kabul görme arzusundan öteye gitmez. Bu, onun gerçek kimliğini bulamamasının ve içsel boşluğunu dolduramadığının bir göstergesidir.

Batılı yaşam tarzına özenen Ahmet Nihat, toplumsal kabul ve gösteriş için Batı'ya yaklaşmaya çalışsa da, bu süreç onun içsel bir çöküş yaşamasına yol açar. Ömer Seyfettin'in *Piç* hikâyesinde, karakterin ruhsal olarak Batı'ya duyduğu bağlılığın onu nasıl yalnızlığa sürüklediği açıkça görülmektedir. Edebiyat sosyolojisi, bireyin modernleşme sürecinde karşı karşıya kaldığı içsel sorunları da ele alır. Ahmet Nihat, Batı hayranlığı içinde kendi benliğini kaybederken, içsel bir boşluğun ve yabancılaşmanın pençesine düşer.

Bu yabancılaşma, sadece toplumsal düzeyde değil, aynı zamanda bireyin kendi benliğine olan yabancılaşması şeklinde de kendini gösterir. Ahmet Nihat, bir yandan Batı'ya özenmekte, diğer yandan ise bu özentinin getirdiği yalnızlık ve aidiyetsizlik hissiyle başa çıkmak zorundadır. Edebiyat sosyolojisi perspektifinden, Ahmet Nihat'ın yaşadığı bu durum, modernleşme sürecindeki bireyin toplumsal aidiyetini yitirerek bireysel ve toplumsal anlamda bir yabancılaşma sürecine girmesi olarak değerlendirilebilir. Ahmet Nihat, ne Batılı bir kimliğe tam olarak sahip olabilir ne de doğduğu kültürle barışık bir birey olarak kalabilir.

Bu çelişkili durum, Ahmet Nihat'ın karakterinin trajik bir hâl almasına yol açar. Ahmet Nihat içinde bulunduğu trajediyi şu sözlerle ifade eder:

İstanbul'a gitsem nefret ve hiddetinden öleceğimi sanıyordum. Bir gece tabiiyet ve dinimi değiştirmek aklıma geldi. Mahkemeye lüzum görmedim. Hemen karar verdim. Bir sene sonra avukat olacaktım. Paris'te ufak bir mevki bulur, rahatça yaşayabilirdim. Artık hep kararımı dalga geçiyor, İstanbul'a, Türk muhitine hiç dönmeyeceğim için tarif olunmaz bir sevinç duyuyordum. (Seyfettin, 2007, s. 49)

Kendi köklerinden ve toplumsal aidiyetinden kopmuş bir birey olarak, Ahmet Nihat içsel bir yalnızlık ve yabancılaşma sürecine sürüklenmektedir. Paris'te farklı bir ülkede yalnız ve kendi kültüründen uzakta yaşamak Ahmet Nihat'a mutluluk vermektedir. Bu durum, modernleşme ve Batılılaşma süreçlerinin bireyler üzerinde yarattığı ruhsal etkileri anlamak açısından önemli bir örnek teşkil eder. Özellikle Batı kültürüne duyulan yüzeysel hayranlık ve bu hayranlığın bireyin kendi iç dünyasında yarattığı boşluk, din ve kimlik değiştirmeye kadar gidebilecek bir başkalaşıma neden olmaktadır.

Piç hikâyesi sadece bireysel bir kimlik krizini değil, aynı zamanda toplumsal bir dönüşümü ve bu dönüşümün sınıfsal boyutlarını da ele almaktadır. Batılılaşma süreci, Osmanlı toplumunda farklılıkları ve sosyal ayrışmayı da arttırmıştır. Ahmet Nihat, Batı'yı benimseyerek kendini toplumun geri kalanından üstün görür. Batılı kültürün kendisine sağladığını düşündüğü toplumsal statü ile çevresindekilere karşı küçümseyici bir tutum sergiler. Bu tutum, bir kopuşun ve Batılılaşmanın toplumda yarattığı sosyal çatışmaların bir yansımasıdır.

Ahmet Nihat, özellikle Türklere ve Türklüğe karşı nefret tavırlarıyla dikkat çeker. Onun bu tavırları, Batılılaşmanın toplumda yarattığı farklılıkların bireyler arasındaki ilişkilere nasıl yansıdığını göstermektedir. Edebiyat sosyolojisi açısından bu durum, Batılılaşmanın sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir sorun olduğunu ve bireyler arasındaki uçurumu derinleştirdiğini ortaya koymaktadır. Ömer Seyfettin'in şu satırları, bu toplumsal ayrışmayı net bir şekilde dile getirmektedir:

Otelde, yatağımda o gece sabaha kadar hemen hiç uyumadım. Hep Ahmet Nihat'ın mektepteki tatsız, biçimsiz hallerini ve soğuk reveranslarını, garip vaziyetlerini düşünüyorum ve sonra İstanbul'da Türklüğünü inkâr eden, Türklükten nefret eden, Türklüğü hakir görüp bütün varlıklarıyla Avrupalılaşmaya çalışan uzun tırnaklı, son moda giysili, tek gözlüklü züppeleri hatırlıyor, içimden: "Acaba bunların da hepsi piç mi? Hepsinin anneleri Beyoğlu'nda mı gebe kaldı?" diyor; korkunç kâbuslar arasında yırtılmış al ve harap hilaller içinde yükselen tunç ve ateş renginde büyük; siyah ve kanlı haçlar görüyordum. (Seyfettin, 2007, s. 55)

Ahmet Nihat, Batılı yaşam tarzını benimseyerek kendini toplumun geri kalanından farklı bir yere koymaya çalışmaktadır. Ancak bu çaba, onun toplumsal aidiyetini kaybetmesine ve yalnızlaşmasına yol açar. Edebiyat sosyolojisi perspektifinden bu durum, modernleşme süreçlerinin toplumda yarattığı sınıfsal ayrışmaların bireyler üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemlidir. Ömer Seyfettin, Batılılara benzemeye çalışan herkesi eleştirerek, Türklüğü yüceltmektedir.

Piç hikâyesi, modernleşme sürecinin bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini gösteren bir hikâyedir. Modernleşme, Osmanlı toplumunda büyük bir kültürel ve toplumsal çözülmeye yol açmış, geleneksel yapılar zayıflarken yeni sosyal dinamikler ortaya çıkmıştır. Bu süreç, bireylerin kimlik inşasında önemli zorluklar yaşamasına neden olmuş, özellikle Batılılaşma politikalarının bireyler üzerinde yarattığı baskı, toplumsal çözümü hızlandırmıştır.

Sonuç olarak, Ahmet Nihat'ın yaşadığı kimlik krizi, modernleşme sürecinin bireyler üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemli bir örnek

teşkil etmektedir. Batılı yaşam tarzını benimseyen karakter, modernleşme sürecinin yarattığı toplumsal çözülmenin bir sembolü olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel değerlerden uzaklaşan Ahmet Nihat, yeni bir kimlik inşa etmeye çalışırken, aynı zamanda toplumsal çözülmenin de bir parçası hâline gelir. Ahmet Nihat'ın yaşadığı kimlik krizi, modernleşme sürecinde bireylerin toplumsal aidiyetlerini nasıl kaybettiklerini ve bu sürecin bireysel yabancılaşmaya nasıl yol açtığını göstermektedir.

Sonuç

Ömer Seyfettin'in *Piç* hikâyesi, Batılılaşma sürecinin birey üzerindeki etkilerini, toplumsal ve kültürel dönüşümün izlerini edebiyat sosyolojisi perspektifinden sunan önemli bir edebî metindir. Ahmet Nihat karakteri, modernleşme sürecinde Doğu ve Batı arasında sıkışmış, kimlik bunalımına sürüklenen bir birey olarak sunulmaktadır. Batılı kültüre duyduğu hayranlık ve Doğu kültürüne karşı geliştirdiği küçümseme, onun kimlik inşasını derinden sarsan unsurlar arasında yer alır.

Ahmet Nihat'ın yaşadığı içsel çelişkiler, modernleşmenin yüzeysel olarak benimsenmesinin birey üzerindeki olumsuz etkilerini anlatmaktadır. Özellikle Batılı yaşam tarzına benzeme çabası, onun toplumsal statüsünü yükseltme arayışına dönüşürken, bu çaba derin bir kimlik bunalımı ve yabancılaşma sürecine yol açar. Batılılaşmanın bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı bu kimlik karmaşası, sadece bireyin değil, tüm toplumun yaşadığı sancılı bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir.

Biyolojik anlamda piç olan Ahmet Nihat, bu kimliksizliği kültürel anlamda da yaşamaktadır. Gerçek babasından ayrı büyümesi ve ailesiyle olan kopuk ilişkisi, onun Batı'ya duyduğu aşırı bağlılığın temelini oluşturur. Ancak bu bağlılık, gerçek bir kimlik inşası sağlamaz; aksine bireyin toplumsal ve kültürel aidiyet duygusunu kaybetmesine yol açar. Bu bağlamda, Ömer Seyfettin'in *Piç* hikâyesi, modernleşme sürecinde bireyin içsel ve toplumsal anlamda yaşadığı zorlukların edebî bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Edebiyat sosyolojisi perspektifinden bakıldığında, Ahmet Nihat'ın Batılılaşma sürecinde yaşadığı kimlik krizi, bireyin kendi kültürel kökenlerinden uzaklaşmasının yarattığı ruhsal ve toplumsal sonuçları irdeleyen bir örnektir. Bu hikâye, modernleşme ve Batılılaşma süreçlerinin birey üzerindeki etkilerini anlamak ve toplumsal dönüşümlerin bireysel kimlik arayışlarına nasıl yansıdığını incelemek açısından önemli bir malzeme sunmaktadır.

Sonuç olarak, Ömer Seyfettin'in *Piç* hikâyesi, modernleşme süreçlerinin birey üzerindeki etkilerini ele alırken, toplumsal yapının, kültürel dinamiklerin ve bireysel kimlik inşasının nasıl karmaşık bir süreç olduğunu da ortaya koymaktadır. Ahmet Nihat karakteri üzerinden verilen bu hikâye,

Batılılaşmanın sadece bir yüzeysel dönüşüm olmadığını, bireyin ruhsal dünyasında yarattığı etkileri de göstermektedir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1993). *The field of cultural production: Essays on art and literature*. Columbia University Press.
- Çelik, F. T. (2022). Ömer Seyfettin'in "Piç" adlı öyküsünde benlik ve kimlik sorunsalı. *Uluslararası Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 63-74. <https://doi.org/10.37999/udekad.1069232>
- Demir, E. (2023). Orhan Pamuk'un kafamda bir tuhaflık adlı yapıtında Alevilik inancı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (106), 337-352.
- Eagleton, T. (2000). *The illusions of postmodernism*. Blackwell Publishers.
- Escarpit, R. (1958). *Sociologie de la littérature*. Presses Universitaires de France.
- Goldmann, L. (1964). *Pour une sociologie du roman*. Gallimard.
- Gür, M. (2021). Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde kimlik, kültür ve kıyafet: Fes, sark, şapka. *KARE*, (11/Ömer Seyfettin Anı Sayısı), 117-134.
- Hodder, I. (1994). The interpretation of documents and material culture. N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Ed.), *Handbook of qualitative research* içinde (s. 673-715). Sage.
- Kantar, G. (2019). Modernleşme kuramı ve Osmanlı idari yapısında modernleşme süreci hakkında bazı tespitler. *Stratejik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 365-383. <https://doi.org/10.30692/sisad.627134>
- Kanter, M. F. (2015). Ömer Seyfettin hikâyelerinde değer aktarımı bağlamında kadımlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(4), 1607-1615. <https://doi.org/10.7884/teke.568>
- Kayıran, M. (2019). Milliyetçilik akımının Balkanlar'daki gayrimüslim unsurlar üzerindeki etkisi (1789-1875). *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 3(5), 71-97.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage Publications.
- Kütükcü, T. (2021). Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde 'yerli ve milli'liğin kavramsal karşılığı. *KARE*, (11/Ömer Seyfettin Anı Sayısı), 158-182.
- Lukács, G. (1971). *The theory of the novel*. MIT Press.
- Merriam, S. B. & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.
- Prior, L. (2003). *Using documents in social research*. Sage Publications.
- Scott, J. (1990). *A matter of record: Documentary sources in social research*. Polity Press.
- Seyfettin, Ö. (2007). *Piç. Bütün eserleri 2* (N. Kılıç, Haz.). Üç Harf Yayınları.
- Şahin, V. & Torğut, M. (2023). Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde ahlak ve aile sosyolojisi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 82-94. <https://doi.org/10.29029/busbed.1236336>
- Tarakçı, G. (2023). Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde millî kimlik inşasında annelerin rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 40-61. <https://doi.org/10.33206/mjss.1191444>

Woolf, V. (1984). *The common reader*. Harcourt Brace Jovanovich.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Ömer Seyfettin's literary work titled *Piç* (The Bastard) is an important literary piece that addresses the deep identity crisis experienced by individuals during the Westernization period of the Ottoman Empire. Through the character of Ahmet Nihat, who is caught between traditional Ottoman values and Western culture, the story reveals the effects of social and cultural transformations on the individual. This study aims to understand the social context and individual search for identity by examining *Piç* (The Bastard) from the perspective of the sociology of literature.

Document analysis was used as the research method; the text was analysed in detail, and its relationships with the socio-cultural structure of the period were unveiled. Document analysis allows for a better understanding of literary works in historical, cultural, and social contexts through the systematic examination of written sources. With this method, the symbols, images, and linguistic structures in the text were interpreted in a broader context, and the ideological and cultural structures presented in the author's works were analysed.

The findings of the study are grouped into three main points. Firstly, the process of Westernization and Ahmet Nihat's identity crisis were examined. Ahmet Nihat is driven into a deep identity crisis due to his admiration for Western culture and the contempt he develops towards his own culture. His efforts to adopt a Western lifestyle cause him to experience an inner emptiness and to break away from his own cultural identity. This situation reflects the cultural conflicts and identity crises created by Westernization on individuals.

Secondly, the metaphor of biological and cultural bastardry was addressed. The uncertainty of Ahmet Nihat's biological father and his disconnected relationships with his family play an important role in his search for identity. Biologically a bastard, Ahmet Nihat experiences this lack of identity on a cultural level as well. His excessive attachment to Western culture and his distancing from his own roots lead him to lose his sense of social belonging. This metaphor symbolizes the identity crisis and cultural disconnection that individuals experience during modernization processes.

Thirdly, the focus was placed on Ahmet Nihat's search for social status. His adoption of a Western lifestyle is not just an individual preference but also an effort to gain status in society. However, this effort deepens his internal conflict and increases his identity crisis. The superficial adoption of

Westernization and distancing from traditional values cause the individual to lose social belonging and become alienated. This situation reflects the social conflicts created by the modernization process in society and the widening gap between individuals.

In conclusion, Piç (The Bastard) is a story that narrates the deep effects of Westernization and modernization processes on individuals, identity crises, and social disintegration. Ömer Seyfettin, through the character of Ahmet Nihat, brings to light the internal conflicts and social alienation experienced by an individual who has broken away from his cultural roots. The story emphasizes the complex nature of the individual's construction of identity and the challenges brought about by modernization processes. This examination from the perspective of the sociology of literature provides an important contribution to understanding the socio-cultural structure of the period and the individual's place in social transformations.

This study shows that Piç (The Bastard) reflects not only an individual identity crisis but also the struggles and cultural dynamics of Ottoman society during the modernization process. The story reveals the relationship between literature and social events and cultural changes while examining in detail the individual's experiences and inner struggles within this context.

SOSYALİST REALİZM EKSENİNDE BİR KIRGIZ TİYATRO ESERİ: ACAL ORDUNA*

A KYRGYZ THEATER WORK ON THE AXIS OF SOCIALIST REALISM: ACAL ORDUNA

Gül Banu DUMAN ✉ **

Özet

Sovyet ideolojisine göre şekillenmiş bir edebi akım olan sosyalist realizm, sosyalist ideolojik gerçekliğe dayanan bir sanat ve edebiyat akımıdır. Bu akımın amacı Sovyet ideolojisini yaymak, yeni Sovyet tipi insanı yaratmak olduğundan bu akım doğrultusunda oluşturulan eserler, sosyalist ideoloji ile beslenir. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra oluşmaya başlayan çağdaş Kırgız tiyatrosunun kurucu yazarlarından biri Cusup Turusbekov'dur. Turusbekov'un *Acal Orduna* adlı eseri Kırgız tiyatrosunun öncü eserlerindedir. Oyun, *Ürkün* adıyla anılan 1916 isyanını konu almaktadır. 1934 yılında kaleme alınan eser, birçok kez değiştirilerek sosyalist realizme uygun hâle getirilmiştir. Bu çalışmada çağdaş Kırgız edebiyatının önemli isimlerinden olan Cusup Turusbekov ve onun Kırgız tiyatro tarihinde önemli yeri olan *Acal Orduna* adlı eseri tanıtılacaktır. Eser, önce yapısal yönden incelenecek, sonrasında ise eserdeki sosyalist realist unsurların ne olduğu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyalist realizm, Kırgız tiyatrosu, Cusup Turusbekov, Acal Orduna.

Abstract

Socialist realism, a literary movement shaped according to Soviet ideology, is an artistic and literary movement based on socialist ideological reality. Since the aim of this movement is to spread Soviet ideology and create new Soviet-type people, the works created in line with this movement are fed with socialist ideology. After the 1917 October Revolution, one of the founding writers of the contemporary Kyrgyz theater, which began to form, was Cusup Turusbekov. Turusbekov's "Acal Orduna" is one of the pioneering works of Kyrgyz theater. The play is about the 1916 uprising known as Ürkün. Written in 1934, the work has been changed many times and adapted to socialist realism. In this study, Cusup Turusbekov, one of the important names of contemporary Kyrgyz literature,

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 13.11.2024; **Kabul tarihi:** 12.12. 2024.
Kaynak gösterilme: DUMAN, G. B. (2024), Sosyalist Realizm Ekseninde Bir Kırgız Tiyatro Eseri: Acal Orduna, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 131-152.

** Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Zonguldak / TÜRKİYE
gulbanuduman01@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-6593-3587>

and his work *Acal Orduna*, which has an important place in the history of Kyrgyz theater, will be introduced. The work will first be analyzed structurally, and then the socialist realist elements in the work will be emphasized.

Keywords: Socialist realism, Kyrgyz theater, Cusup Turusbekov, Acal Orduna.

Giriş

Ekim Devrimi'nden önce geleneksel tiyatro içerisinde birtakım örneklerine rastlanan Kırgız tiyatrosu, devrimden sonra çağdaş bir yapıya dönüşmüştür. “Çağdaş Kırgız edebiyatının oluşum yılları olarak kabul edilen 1920-1940 yılları arasındaki dönem, aynı zamanda Çağdaş Kırgız tiyatrosunun da oluşum yıllarıdır.” (Duman, 2023, s.146).

Cusup Turusbekov'un 1934 yılının sonlarında sahnelenen *Acal Orduna* eseri, “müzikal Kırgız dramasının ilk millî eseri olarak tanınmıştır” (Artıkbayev, 2013, s. 238). Kubanıçbek Malikov, Kırgız tiyatrosunun klasik örneğinin Cusup Turusbekov'un *Acal Orduna'sı* ile başladığını, söyler (Artıkbayev, 2013). Çağdaş Kırgız tiyatrosunun oluşum yıllarının en önemli eserlerinden biri olan bu eser, Cusup Turusbekov'un adını Kırgız tarihine başarılı bir oyun yazarı olarak yazdırmasını sağlamıştır. *Acal Orduna* oyunu, sosyalist realizm etkisinde kaleme alınmıştır.

1. Cusup Turusbekov'un Hayatı, Edebi Kişiliği

1910 yılında Kırgızistan'ın Isıkgöl Bölgesi'nin Toñ ilçesinin Kün-Batış köyünde dünyaya gelen Cusup Turusbekov çağdaş Kırgız edebiyatının oluşum yıllarının önemli şair ve tiyatro yazarlarından biridir. Henüz küçük bir çocukken ailesiyle birlikte 1916 isyanı sebebiyle Çin'e kaçmak zorunda kalmıştır. Kırgız tarihinin önemli hadiselerinden biri olan ve çok sayıda Kırgız'ın ölmesiyle sonuçlanan Kırgızistan'da “Ürkün” adıyla anılan bu hadise, daha küçük yaşta olmasına rağmen Cusup Turusbekov'un hayatında önemli izler bırakmıştır. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra yeni kurulan Bolşevik hükümetinin çağrısı üzerine Çin'e kaçan Kırgızların bir kısmı dönmeye karar vermiş, onlar için zorlu bir dönüş yolculuğu başlamıştır. Turusbekov ve ailesi de doğdukları topraklara dönmeyi seçmiş fakat o dönemin zorlu şartlarının bir sonucu olarak memleketleri Isıkgöl'e döndükten kısa bir süre sonra Turusbekov anne ve babasını hastalık sebebiyle kaybetmiştir (Daniyarova, 2016).

Öksüz ve yetim kalan Turusbekov'a kısa bir süre akrabaları bakar, sonrasında “1921 yılında Karakol'daki Çocuk Esirgeme Kurumu'na alınır, 1924 yılında da Tüp ilçesindeki Monastr Ziraat Yüksek Okuluna kayıt olur” (Artıkbayev, 2013, s. 230). Kendisine verilen eğitim fırsatını iyi değerlendiren Turusbekov, okulda Kazakça, Tatarca gibi Türk lehçelerini ve Rusça öğrenmiştir. Okumaya çok meraklı bir çocuk olan Turusbekov, Kırgızca yanında öğrendiği bu dil ve lehçelerde de kitaplar okuyarak kendisini yetiştirmiş ve ilk edebi denemelerine öğrencilik yıllarında başlamıştır. “Cusup'un edebiyata olan ilgisinin varlığını onu tanıyan birçok insanın yazdıklarından öğrenmekteyiz” (2013, s. 230) diyen Artıkbayev, M. Dögdürov'un

Turusbekov'la ilgili aktardığı şu bilgiye kitabında yer verir: “Ziraat Yüksek Okulunda, Genç Komünistler Teşkilatının iki gazetesi ve el yazısıyla hazırlanan ‘Genç Dilek’ adlı dergisi çıkardı. Bizim bu gazete ve dergide kısa makale, haber, şiir ve hikayelerimiz yayınlanırdı. Mukay Elebayev, Cusup Turusbekov ve Moldogazı Tokobayev ilk şiirlerini bizim o gazetemizle dergimizde yayımlamışlardı (Dögdürov, 1978, s. 85; Artıkbayev, 2013, s. 230). Öğrencilik yıllarından itibaren okuduğu yüksek okulun yayın organlarında edebi eserlerini yayımlamaya başlayan Turusbekov’un sadece bununla kalmadığı, Bişkek’teki edebi faaliyetleri de yakından takip ettiği görülmektedir. “O dönemde Kırgız Özerk Bölgesi’nin (daha sonra Özerk Cumhuriyet) merkezinde ana dildeki ilk gazeteler ‘Erkin Too’ (1924’te) ve ‘Leninçil Caş’ (1926’da) yayımlanmaya başladı. Yazı işleri kadrosunda küçük bir grup profesyonel personel vardı ve haberler onlara yerel işçiler ve gönüllü muhabirler tarafından gönderiliyordu. Bunlardan biri de Cusup’tu. Böylece kaderindeki bu dönüm noktasından sonra hayatı boyunca sanatın merkezinde yer aldı” (Daniyarova, 2016, s. 8-9).

Artıkbayev (2013), Turusbekov’un edebiyat dünyasına girmesinin diğer yazar ve şairlere benzemediğini, çünkü ilk eserlerinden itibaren profesyonel bir üsluba sahip olduğunu ifade eder. Profesyonel camiaya adım atar atmaz yazdığı “Lenin Colu (Lenin Yolu)” şiiriyle dikkatleri üzerine çeken şairin acemilikten uzak bu şiiri için Artıkbayev “‘Lenin Yolu’, gerçekten de Cusup’un şairlik yolunu başlatan, onun gelişmesine neden olan ve diğer şiirlerine öncü olan bir şiirdir. Temasının ağırlığı, içeriğinin zenginliği, netliği, şiirin yeni türlerine ulaşmaya yönelik gayret, Cusup’un diğer şiirlerinde de açıkça fark edilmektedir.” (2013, s. 230) demektedir. Turusbekov’un 1928 yılında Bişkek’e gelip edebiyat dünyasına başarılı bir giriş yapmasında, öğrencilik yıllarından itibaren edebi faaliyetlerin içinde olmasının elbette etkisi vardır. Cusup Turusbekov’un okuduğu Ziraat Yüksek Okulundaki kültür-sanat faaliyetlerinin çok canlı olduğu ve bu ortamın Cusup’un yetişmesinde önemli bir rol üstlendiği bilinmektedir. Öyle ki çağdaş Kırgız edebiyatının ilk isimleri Cusup’la aynı dönemde bu okulda okumuşlar, edebi faaliyetlerde bulunmuşlar hatta çağdaş Kırgız edebiyatının ilk tiyatro eseri kabul edilen Kaygılıu Kakey oyunu da ilk bu okulda yazılıp sahnelenmiştir. 1921 yılında Politeknik Mektebi, Tüp’teki Manastır’a taşınır. Buraya şair Farid İbragimov’un gelmesi ile drama atölyesi faaliyetlere başlar. Böylece İbragimov’un açmış olduğu sanat yolunu, daha sonra başka öğrenciler takip edecek ve bu okulda Kırgızca ilk oyunlar yazılıp sahnelenmeye başlayacaktır (Baygaziye, 2002).

“1923-24 eğitim-öğretim yılında ‘Politeknik Mektebi’ hükümet kararıyla Ziraat Yüksek Okuluna dönüştürülür, merkezden öğretmenler gelir. Yeni öğrenciler arasında Mukay Elebayev, Moldogazı Tokobayev, Şeyşe Orozov, Cusup Turusbekov, Mukambet Dögdürov gibi yetenekli gençler bulunmaktaydı.” (2002, s. 76) şeklinde Cusup’un ismini de yeni gelen yetenekli gençler arasında sayan Baygaziye, yüksek okulun zengin bir kütüphanesi ve kütüphanesinde keşişlerden kalma kitapların olduğu bilgisini vermekte, ayrıca

Tatarca, Kazakça, Özbekçe gazete, dergi ve kitapların yüksek okula sürekli geldiğini belirtmektedir. Sanata, edebiyata meraklı gençlerden oluşan bu öğrenci topluluğu, ilk edebi ürünlerini bu okulda yazmışlar, ayrıca kurdukları tiyatro ekibiyle de çağdaş Kırgız tiyatrosunun oluşumuna önemli katkılarda bulunmuşlardır. Kitabının başka bir yerinde Baygaziye (2002) önceleri başka dillerden çevirdikleri oyunları sahneleyen bu gençlerin daha sonra Kırgızca kendi oyunlarını yazıp sahnelemeye başladıklarını belirtir. Baygaziye "...Kırgız profesyonel tiyatrosunun başyapıtlarını yazan Kasımalı Cantöşev, Raykan Şükürbekov, Moldogazi Tokobayev, *Cusup Turusbekov*, Taşım Bayciye, Coomart Bökönbayev, Mukay Elebayev gibi yazarlar oyun yazarlığının tekniklerini Öğretmen Okulu'nda ve Ziraat Yüksek Okulu'nda öğrenmişlerdir" (2002, s. 371) demektedir, yani bu okulların sadece birer öğretim merkezi değil birer sanat-edebiyat okulu olduğunu ortaya koymaktadır.

Cusup, Bişkek'te istediği profesyonel sanat ortamını bulmuş, o dönemin önemli isimleriyle edebiyat çevrelerinde aktif olarak yer almıştır. "Cusup, 1928'de Bazarkul Daniyarov, Sıdık Karaçev ve Kasım Tınıstanov tarafından 1928'de kurulan 'Kızıl Uçkun' edebiyat çevresinin çalışmalarına aktif olarak katıldı. Şair Mukay Elebayev, yazar Kasımalı Cantöşev, geleceğin Manas âlimi Taşım Bayciye ve bu grubun üyesi olan diğerleri; bunların neredeyse tamamı daha sonra Kırgız profesyonel edebiyatının temellerine büyük katkılarda bulunmuş ve manevi bir miras bırakmıştır." (Daniyarova, 2016, s.9).

Eğitimine devam etmek arzusunda olan Turusbekov, Tver'deki Sovyet Parti Okuluna giderek buradan 1931'de mezun olmuştur.¹ Burada Rus edebiyatını yakından tanıma fırsatı bularak kendini yetiştirmiş olarak memleketine dönmüştür. Daniyarova (2016), Tver'den döndükten sonra Cusup'un "Kızıl Kırgızistan", "Leninçil Çaş" gazeteleri ve Kırgız matbaasının editörü, Yazarlar Birliği'nin edebiyat danışmanı, Kırgızistan Cumhuriyeti Dram Tiyatrosu'nun yönetmeni olarak çalıştığı bilgisini vermektedir.

Cusup'un eserleri, Sovyet iktidarının o dönem şair ve yazarlarından istediği "eski Çarlık dönemindeki hayatın kötülenmesi, yeni sosyalist sistemin övülmesi" temelinde şekillenmektedir. "Cusup, Kırgız halkının geçmiş hayatını, çektiği eziyetleri, yaşadığı zor günleri, bağımsızlık isteğini, yaptığı mücadeleleri, 'Esindedir' (Hatırındadır)-(1931), 'Enem'" (Anama)-(1931), 'Aşuuda' (Geçitte)-(1931), 'Tolkun Sırları' (Dalga Sırları)-(1931) adlı şiirlerinde, 'Ötkön Kündö' (Geçen Günde)-(1930), 'Kırgızdar' (Kırgızlar)-(1938) gibi manzumelerinde ve 'Acal Orduna' (Ecel Yerine)-(1934) gibi ünlü dramında anlatarak, kendini gerçek bir şair ve yazar olarak halka tanıtmaya muvaffak olmuştur." (Artıkbayev, 2013, s. 231).

¹ Daniyarova, (2016) 1928-1931'de, Cakıpbekova (2015) ise 1929-1930'da Tver'de okuduğu bilgisini vermektedir. Wikipedia'da (URL 1) bu tarih 1928-1931'dir.

1931’de Tver’den döndükten sonra edebiyat dünyasına yeniden hızlı bir giriş yapan “şairin şiir koleksiyonları ‘Cusuptun Irları’ (Cusup’un Şiirleri) (1932), ‘Şayır Caştar’ (Neşeli Gençler) (1933), ‘Tandalmalar’ (Seçmeler) (1935) ve daha sonra ‘Meken’ (Vatan) (1939) yayımlanır” (Daniyarova, 2016, s. 10). Cusup’un şiirleri masa başında yazılmış izlenimi vermemektedir ve hayatın içinden sahnelere, okurları şiirin dünyasına çeken gerçekçi bir üsluba sahiptir. İlk şiir koleksiyonu olan *Cusuptun Irları* kitabındaki emek konulu şiirlerinde “Şiirler sanki tarlada çalışan bir insanın şiirleriymiş gibi gelir ve okur bir anda olaya dahil olur.” (Artıkbayev, 2013, s. 235).

Cusup Turusbekov’un “Enem” (Anam) ve “Karakçının Tragediyası” (Soyguncunun Trajedisi) adlı manzumeleri şairin önemli iki önemli poemasıdır. Cakıpbekova “Şairin ‘Enem’ şiiri Kırgız şiirinin ilk profesyonel poemasıdır... ‘Enem’ manzumesinde karakterlerin görüntüleri, karşılıklı ilişkileri, eski ile yeni arasındaki çatışma kurgusal olaylarda değil, gerçek bir lirik karakterin kişisel öznel düşüncelerinin, yansımalarının ve anılarının akışında ortaya çıkar, bu alışılmış olağan bir durum değildir” (2015, s.4) demektedir.

II. Dünya Savaşı döneminde yazılan “Karakçının Tragediyası” eserinde şair, bir Alman askeri olan Max üzerinden büyük bir hayal kırıklığı ve trajedi yaşayan Almanları konu almaktadır. Şiirinde şair, savaşa düşman askerlerinin gözünden bakarak “savaşı, bir Alman trajedisi” olarak değerlendiren farklı bir bakış açısı sunar.

Öksüz ve yetim Turusbekov, Sovyet hükümetinin yetimhanesinde yetişmiş, hükümetin kendisine sunduğu imkânlarla Sovyet eğitim kurumlarında Sovyet ideolojisine canı gönülden inanmış, eserlerine bu ideolojinin coşkunu yansıtmıştır. Turusbekov’un şiirlerinde bu coşkuyu dile getirmesiyle ilgili Cakıpbekova “C. Turusbekov, Kırgız topraklarındaki Sovyet iktidarının, sosyalizmin her yeniliğine ve başlangıcına coşkulu bir şekilde sevindi, onların halkının kaderi ve geleceği için önemini derinden farkına varıp memnun olup sevincine dayanamayıp, söylemeye yazmaya karşı koyamadığı için eline kalemini aldı. Şairin yazdığı şiirler coşkulu sevinci, çınlayıp duran hakikati haykırış niteliğindeki birer çağrı şiiri olduğundan okuyucuları anında cezbeder. (2015, s. 4) demektedir.

Turusbekov’un edebi kişiliğiyle ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer husus, ilk Kırgız operası olan “Aycürök” librettosunun yazarlarından biri olmasıdır. “İlk millî opera olan “Aycürök”ün librettosunu Kırgızistan’ın şairleri Kubaniçbek Malikov, Comart Bökönbayev ve Cusup Turusbekov yazmışlardır.” (L’vov, 1953, s.79).

1943 yılında II. Dünya Savaşı’nda henüz 33 yaşındayken hayatını kaybeden Turusbekov, kaleme aldığı eserleriyle gerek Kırgız şiirinin gerekse tiyatrosunun gelişmesinde önemli işler yapmış bir isimdir. Kısa hayatına rağmen Kırgız edebiyatında derin izler bırakan Turusbekov’un *Acal Orduna* eseri, başlı başına üzerinde durulması gereken Kırgız edebiyatının yapı taşı eserlerindedir.

2. “Acal Orduna” Tiyatro Oyunu ve Oyunun Yapısal Özellikleri

Yazıldığı dönemin ses getiren eserlerinden biri olan Cusup Turusbekov’un *Acal Orduna* adlı tiyatro eserinin hem çağdaş Kırgız tiyatrosunun oluşumunda hem de yazarın edebi hayatında çok ayrı bir yeri vardır. Yazarın kendi hayat tecrübelerini aktardığı 1916 millî mücadelesini konu alan eser, yazıldıktan ve sahnelendikten sonra birçok kez yeniden düzenlenerek hem sanat yönü güçlendirilmiş hem de Sovyet ideolojisine göre yeniden uyarlanmıştır.

“ ‘Acal Orduna’ Kırgız dramaturjisindeki ilk tarihi dramadır ve Kırgız opera sanatının başlangıcı olması bakımından değerlidir.” (Kangeldiyeva, 1984, s. 3). L’vov (1953), 1916 isyanına ithafen Cusup Turusbekov tarafından yazılan “Acal Orduna” eserinin Kırgız sanatının *ikinci müzikal oyunu* olduğunu belirtir ve eserde şiirlere yer verilmiş olmasının eserin müzikale dönüştürülmesine imkân sağladığını vurgular. Yine eserle ilgili samimi üsluba dikkat çeken L’vov (1953) buna Turusbekov’un isyanda milletiyle beraber Çin’e kaçmasını ve yaşadıklarını esere yansıtmasını gerekçe gösterir.

2.1. Oyunun Kimliği

1934 yılında Cusup Turusbekov tarafından yazılan *Acal Orduna* oyunu “1934² yılının sonunda Amankul Kuttubayev’in yönetmenliği altında sahnelenmiştir.” (L’vov, 1953, s. 87). İdeolojik yönden ve sanat yönünden birçok kez yeniden düzenlenen oyun son şekliyle müzikal oyun kimliğine bürünmüştür.

“Yazar Acal Orduna’yı Kırgızistan Sovyet Yazarlar Toplantısı’ndan önce yazmaya başlamıştır.” (1953, s. 65) diyen L’vov, eserin yazılmasında Moskovalı yazarların etkisini dikkat çeker: “Nisan 1934’te yapılan kongreden önce Frunze’ye Moskovalı yazarlar grubu gelmişti. ...Moskovalı ekip birçok bakımdan Cusup Turusbekov’a ‘Acal Orduna’ oyununu yazmasında yardım etmişlerdir.” (1953, s. 65).

Oyun 7 perdeden oluşur. Oyunun başında 14 karakter tanıtılsa bile oyunda başka şahıslar da bulunmaktadır. Böylece eser şahıs kadrosu bakımından oldukça kalabalık bir eserdir.

2.2. Eserin Özeti

Acal Orduna oyunu, 1916 isyanının arifesinde bir köyde başlar. Su almaya gelen kızlar ve gelinlerin şarkılar söyleyerek sahneye girmesi ile başlayan oyun, İskender’le birlikte erkeklerden oluşan kalabalığın gelmesiyle

² Bazı kaynaklarda eser 1935 yılında yazılmış gösterilmekle (Korkmaz, 2024; URL2:<https://ekitap.ktb.gov.tr>) birlikte L’vov (1953) eserin 1934 yılında yazılmaya başladığını ve aynı yılın sonlarına doğru sahnelendiği bilgisini verir. Artıkbayev (2013) de 7 Kasım 1934’te sahnelendiğini söyler.

çarlık yönetiminin yaptığı uygulamaları eleştiren bir toplantıya dönüşür. Tartışmalardan çarlık yönetimin halktan asker istediği, halkın orduya asker vermek istemediği anlaşılmaktadır. İskender, Bektur ve halk, çarlık döneminde yapılan haksızlıkları anlatan şiirler söylerler. Bu şiirler aracılığıyla halkın içinde bulunduğu zorlu hayat şartları, siyasi-sosyal ortam seyircilere özetlenmiş olur. İskender çarın emriyle ilgili halka fikrini sorar, halk “Burada öleceğiz, gitmeyeceğiz” der. Bu tartışmalar sırasında nahiyeye müdürü Maksüt ve vali Alımbay sahneye girer. Tartışmanın sebebini sorduklarında Bektur, evlatlarını sebepsiz yere ölüme göndermek istemediklerini, dile getirir. Maksüt, halkı mantıklı düşünmeye davet eder, aksi takdirde ak padişahın (çarın) gazabına uğrayacakları tehdidinde bulunur. Askere erkekleri vermektense çarla çatışmayı göze alan halk, savaş hazırlıklarına başlar “savaşa dostlar savaşa” çağrısıyla birinci perde sona erer.

İkinci perdede çarlığa isyan eden halkla çarlık askerleri arasında savaş başlamıştır. İskender sağ kalan halkı Çin sınırından geçirelim, der. Sahneye giren Karımşak; Maksüt ve Alımbay’ın kaçmak isteyen halkı engellemeye çalıştığı bilgisini getirir. Bunu duyan İskender, Kabil’a adamlarını alıp göçü yoluna koymasını söyler. Sahneye Zulayka ve yaşlı anne babası girer. Yaşlı adam, askerlerin halkı paramparça ettiğini, canlarını zor kurtararak oraya ulaştıklarını anlatır. O arada Maksüt, Alımbay, Mambet ve Kabil gelir. İskender Kabil’a Alımbay’ın atlarından birini alarak gelen aileye vermesini söyler. “Alımbay, Mambet, Maksüt” ile İskender ve adamları arasında önce sözlü, sonra fiziksel çatışma yaşanır. Kargaşa sırasında İskender Alımbay’ı vurur. Güçlerinin İskender ve adamlarına yetmeyeceğini anlayan Maksüt, adamlarını alıp gider. Çarlık askerleriyle başa çıkamayacaklarını gören Bektur, halkı göçe çağırır. Halk göçerken İskender ve adamları çarlık askerleriyle çatışmaya devam eder. O sırada İskender yaralanır. İskender Kabil’dan kendisini bırakıp gitmesini ister, bayılır. Rus subay ve Kasımbay gelerek ölü ve yaralılar arasında dolaşmaya başlarlar. Subay ölen halka hakaretler eder, onunla gelen Kırgız Kasımbay, subayı destekleyen sözler söyler. Subay, yüzbaşıya askerlerini alıp kaçanların arkasından gitmesini, herkesi öldürmesini, mallarını kendisine getirmesini söyler; o arada Rus asker Grigoriy’in diğer askerler gibi dizilmediğini fark eder. Grigoriy, halkı öldürme emrine karşı gelir. Subay, diğer askerlere Grigoriy’i vurmaya emreder. Askerler ateş etmez, Grigoriy’le kendi yollarına giderler. O sırada İskender kendine gelir, etrafına bakınca yerde yatan ölmüş tanıdıklarını görür. Ölenlerin zavallı fakirler olduğu vurgusu yaparak Manas destanını söylemeye başlar, perde biter.

Üçüncü perde Uçey-Fu’nun avlusunda geçer. Canını zor kurtaran halk, yaşananları şiirlerle seyirciye anlatırlar. O sırada sahneye Maksüt girer. Uçey-Fu’nun kendisini Kırgızların başı olarak atadığını söyler. İki zengin Kırgızları karın tokluğuna çalıştırma konusunda anlaşmışlardır. Maksüt “Hayatta kalsanız yeter” diyerek halkı çalışmaya iknaya çalışır. Çaresiz halk, çalışmayı kabul eder. Halk sahneden çıkarken içeri Uçey-Fu’nun hizmetkârı Litun-Çan girer. Uçey-

Fu ve Litun-Çan arasındaki tartışmadan Uçey-Fu'nun kendi çalışanlarını kovarak onların yerine Kırgızları işe aldığı, kendi çalışanlarının önceki çalışmalarının hakkını ödemediği anlaşılır. Uçey-Fu çalışanlarına olan borcunu ödemeyeceğini söyleyerek Litun-Çan'ı huzurundan kovar. Zulayka'nın babası Uçey-Fu'dan kendisini işe almasını söyler. Uçey-Fu onu kovacakken Maksüt, Zulayka'yı Uçey-Fu'ya işaret eder. Bunun üzerine Uçey-Fu, yaşlı adama, çeyrek una kızını kendisine satmasını söyler. Yaşlı adam teklifi kabul eder. Zulayka ve annesinin bağışları arasında üçüncü perde kapanır.

Dördüncü perde Uçey-Fu'nun iki katlı evinin bahçesinde geçer. Uçey-Fu, Guan-Siua, Maksüt ve Mambet dört zengin ağacın altında oturmuş, İskender'i ortadan kaldırma planları yapmaktadırlar. Durup dururken İskender'e bir şey yaparlarsa halkın tepkisini çekeceğini düşündüklerinden ona bir iftira atmaya karar verirler. Sahneye Uçey-Fu'nun karısı Si-Tay-Hao ve Zulayka girer. Zulayka kovaları alıp çıkınca Maksüt, Zulayka'yı ne yapmayı düşündüğünü sorar. Uçey-Fu evlenmeyi düşündüğünü söyleyince Si-Tay-Hao, bu evliliğe karşı olduğunu belirtir. Onun konuşmasından Uçey-Fu'nun Si-Tay-Hao'dan başka 3 karısı daha olduğu anlaşılır. Si-Tay-Hao Zulayka'ya seslenir, onu bir yere gönderince uzun süre kaybolduğunu bahane ederek Zulayka'yı döver. Yalnız kalan Zulayka'nın yanına İskender gelir. Zulayka'yla İskender uygun bir zamanda kaçmaya karar verirler ve dördüncü perde son bulur.

Beşinci perde Uçey-Fu'nun inşaatında çalışan Kırgızlarla başlar. Böyle çekmektense göle tekrar dönelim, şeklinde kendi aralarında konuşurlarken sahneye Maksüt ve Mambet girer. Onlarla aralarında yine tartışma çıkar. Maksüt, aralarında göle gitmek isteyenler olduğunu duyduğunu, orada Rusların kalan Kırgızları da öldürdüğünü, söyleyerek halkı Çin'de kalmaya iknaya çalışır. İskender, gidip gitmeyeceklerine kendilerinin karar vereceğini, söyler. Maksüt ve Mambet gidince bu sefer Uçey-Fu'nun adamı Guan-Siua, inşaatı denetlemek bahanesiyle gelir, İskender'le aralarında tartışma çıkar. Guan-Siua, İskender'i tehdit ederek oradan uzaklaşır. Orada kendilerine rahat bir hayat olmadığını gören halk "Ölecek olsak bile göle gidip ölelim!" der. O sırada Zulayka gelir, Maksüt ve Uçey-Fu'nun İskender'i öldüreceğini, onları konuşurlarken duyduğunu söyler. Maksüt, Uçey-Fu, Mambet, adamlarıyla gelir. Uçey-Fu, Zulayka'yı fark eder, onun üzerine yürür. Halk İskender'i vermek istemez fakat başkasına zarar gelmesini istemeyen İskender kendisi gönüllü öne çıkar. İskender'in yakalanmasıyla beşinci perde biter.

Altıncı perde Uçey-Fu'nun eski hizmetçisi Litun-Çan'ın, direğe bağlı İskender'e rastlamasıyla başlar. İskender, halkına giderek ne durumda olduğunu onlara anlatmasını ister. Perişan hâlde İskender'i arayan Zulayka sahneye girer. İskender Zulayka'ya sabretmesini, görececek güzel günler olduğunu söyler. O sırada içeri bir dilenci kadın girer. Kızına şiirler yakan bu dilencinin Zulayka'nın annesi olduğu anlaşılır. Maksüt, Mambet ve bekçi gelir. Zulayka ve annesini ayırırlar. O sırada Litun-Çan'ın haber verdiği Bektur, Kabıl ve diğer Kırgızlar gelirler. İskender'i kurtarıp kötülerini öldürürler. Böylece altıncı perde sonlanır.

Kısa olan yedinci perde Isıkgöl kıyısında geçer. Çin'den yeniden kendi topraklarına dönen Kırgız halkını gösterir. Karşılıklı konuşmalar yerine son bölüm şiirlerden oluşur. Bektur, Zulayka'nın annesi, Zulayka, Litun-Çan, Kabil Isıkgöl'e gelmenin sevinciyle şiirler söylerler. O sırada gelen halkı İskender'in kardeşi Musa ve Rus Grigoriy karşılar. Halkın söylediği coşkulu bir şiirle oyun son bulur.

2.3. Olay Örgüsü

Kırgızların Çarlık Rusya'ya karşı yürüttükleri, tarihte "Ürkün" adıyla anılan 1916 isyanına dayanan oyun, isyanın hemen arifesinde başlar, isyandaki savaş sahneleriyle devam eder. Çin'e kaçış, oradaki zorlu şartlar anlatılır. Oyun Isıkgöl'e dönüşle son bulur. Oyunun olay örgüsündeki çekirdek halkalar şu şekildedir:

1. Halkın çarlığa asker vermektense savaşmaya karar vermesi,
2. Çarlık askerleriyle savaşan halkın yenilerek Çin'e kaçması,
3. Kaçan halkın Çin'de zorlu şartlarla karşılaşması,
4. Babası tarafından Zulayka'nın Uçey-Fu'ya satılması,
6. Kırgızların Isıkgöl'e dönmeye karar vermeleri.
7. Maksüt ve Uçey-Fu'nun İskender'e iftira atarak onu tutuklamaları,
8. Litun-Çan'ın İskender'i bularak Kırgızlara haber vermeye gitmesi,
9. Zulayka'nın İskender'le ve annesiyle karşılaşması,
10. İskender'in adamlarının gelerek Maksüt'ü ve adamlarını öldürüp İskender'i kurtarmaları,
11. Kırgız halkının Ekim Devrimi'yle birlikte Isıkgöl'e yeniden dönmeleri.

"Önemli olan serimi yaparken, seyircinin ilgisini çekmek ve bu ilgiyi canlı tutmaktır." (2013, s. 172) diyen Nutku, seyircinin ilgisini çekmede, bu ilgiyi canlı tutmada çatışma ve diyalogların rolüne dikkat çeker. İlk perdeden itibaren oyunda çatışmalar kendini hissettirir ve bu da oyundaki dramatik gerilimi canlı tutar.

Oyunun ilk perdesi serim bölümünü oluşturmaktadır. Bu perdedeki konuşmalar-şiirler halkın içinde bulunduğu sıkıntılı durumu seyirciye özetlemekte, ileride yaşanacak fiziksel çatışmayı 1916 isyanını haber vermektedir. İkinci perdede artık isyan başlamıştır ve yaşanan sıcak çatışmalar oyunun doruk noktasını oluşturur. Halkın bozguna uğrayarak Çin'e kaçması, İskender'in vurulması düğüm bölümünün gerilimi arttıran olaylarıdır.

İlk perdede Çarlık dönemindeki sorunlar ve sıkıntılarla başlayan *Acal Orduna* oyunu, yedinci perdede yeni Sovyet yönetiminde son bulur. Bu perdeyle

çarlık döneminin kötü hayat şartlarının geride kaldığı mesajı seyirciye verilir. Kısa olan son perdede diyaloglar yerine ideolojik mesaj, şiirlerle seyirciye iletilir. Artık güneşin doğduğu ve halkın gücü eline aldığı mesajıyla oyun biter.

2.4. Şahıs Kadrosu

Cusup Turusbekov'un *Acal Orduna* oyunu şahıs kadrosu bakımından kalabalık bir oyundur. Halkın "çarlık yönetimine ve zengin sınıfa" karşı mücadelesinin anlatılmasından dolayı sahnelerin çoğunda kalabalık halkın yer alması oyunu kalabalık yapar. Her ne kadar oyunda "İskender, Zulayha, Maksüt, Bektur" gibi karakterler ön planda olsa da oyunda yaşanan sahnelerin çoğu kalabalık halk topluluğu içerisinde geçer.

Oyunun başında "İskender, Bektur, Kabıl, Zulayka, Zulayka'nın babası, Zulayka'nın annesi, Karımşak, Maksüt, Nasip, Alımbay, Uçey-Fu, Guan-Siua, Litun-çan, Si-Tay-hao" şeklinde 14 karakter tanıtılmakta ve bu isimlerin altında "Diğer katılımcılar devrimciler, askerler, kızıl partizanlar." açıklamasıyla oyunun bu 14 kişiyle sınırlı olmadığı anlatılmaktadır.

Oyun "Kırgız halkı ile Çarlık Rusya" ve "ezilen fakir halk ile zengin sınıf" arasındaki iki çatışma üzerine kurgulanmıştır. Fakir ezilen Kırgız halkı oyunun başında önce çarlığa karşı mücadele yürütür, sonrasındaysa çarlığı destekleyen ve halkı ezen zengin sınıfa karşı bir mücadele başlar. Şahıs kadrosu "ezilen halk" ve "halkı ezen çarlık taraftarları-zengin sınıf" karşıtlık ekseninde şekillenmiştir. Oyunda iyi-kötü karakterler ile yoksul-zengin karakterler arasında bir paralellik vardır. Kötü karakterler aynı zamanda zengindir ya da zengin adama hizmet etmektedir, fakirler ise ezilen iyi tarafı temsil ederler.

"İskender, Bektur, Zulayka gibi halk temsilcilerinin tipik görüntüleri olay örgüsünün odağındadır. Olumsuz niteliklere sahip olan Maksut, Uçey-Fu, Alımbay gibi karakterler, olumlu karakterin karşısında aktif olarak hareket ederek ana çatışmanın gelişmesinde etkin rol oynamaktadır." (Cakıpbekova, 2015, s. 6). Yazar olumlu karakterlerin karşısına koyduğu olumsuz karakterlerle oyundaki çatışmayı canlı tutmakta, oyunu bu çatışmalar üzerine kurmaktadır. "İskender, Bektur, Zulayka, Kabıl, Nasip, Grigoriy, Litun-Çan" olumlu karakterlerken "Maksüt, Alımbay, Mambet, Kasımbay, Uçey-Fu, Si-Tay-Hao, Guan-Siua,Subay" oyundaki olumsuz karakterlerdir.

2.4.1. İskender

"Cesur, tombul, 25 yaşında, fakir bir genç" olarak oyunun başında tanıtılan İskender, oyunun başkahramanıdır. Ezilen fakir halkı temsil eder. Oyun boyunca bir anlamda halkın temsilcisi görevi üstlenir. Çarlığa karşı mücadele edilme kararının alınmasında, isyan sırasında çarlık birliklerine karşı mücadelede, Çin'e kaçıştan sonra oradaki zorlu şartlarda halkı ezen zengin sınıfa karşı halkın haklarının korunmasında İskender hep ön saflarda yer alır. İsyân sırasında halk güvenle kaçabilsin diye kendisi geride kalarak çarlık askerlerini oyalama görevi üstlenmesiyle ve Çin'de kendisini ortadan kaldırmak

isteyen zenginler geldiğinde halkı zarar görmesin diye gönüllü teslim olması ile halkı için kendisini feda etmekten çekinmeyen fedakâr, cesur bir insan olduğu anlaşılmaktadır.

2.4.2. *Zulayka*

“17-18 yaşlarında, güzel, alımlı, duyarlı bir kız.” (Turusbekov, 1984, s. 6) olan Zulayka, fakir bir Kırgız ailenin kızıdır. Çin’de Zulayka’nın babası kızını 3-4 karısı olan zengin Uçen-Fu’ya çeyrek çuval una satar. Zulayka’nın başına gelenler, yiyecek için satılması o dönemin hayat gerçekleriyle örtüşen olaylardır. Zulayka’nın zenginlerin oyununu İskender’e haber vermeye gelmesi, onun cesur olduğunu göstermektedir.

2.4.3. *Maksüt*

“Nahiye müdürü (boluş), kurnaz, yaklaşık 40 yaşlarında” (Turusbekov, 1984, s. 6) olan Maksüt, kötü karakterlerin başını çeken olumsuz karakter olarak oyunda ön plandadır. Ağzı iyi laf yapan Maksüt, halkı çarlığın emirlerini kabul etmeye iknaya çalışır. Dul bir kadın olan Nasip’in oğlunu adamlarına dövdürterek öldürtmesinden zalim bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Çarlık taraftarı olan Maksüt, çıkan isyanda halkla birlikte Çin’e kaçmak zorunda kalır. Orada da halkı ezen Çinli zenginlerle iş birliği yaparak yoksul halka zulüm yapmaya devam eder.

2.4.4. *Bektur*

“80 yaşında. Çok şey görmüş, cesur, yaşı ileri olsa da kemikleri sağlam, uzun beyaz sakallı, yaşlı bir adam” (Turusbekov, 1984, s. 6) şeklinde ayrıntılı şekilde oyunun başında tanıtılan Bektur, aynı zamanda İskender’in akıl hocasıdır. Çarlık karşıtı, iyi karakterlerden biri olan, görmüş geçirmiş Bektur, cesur, sağ duyulu bir insandır.

2.4.5. *Uçey-Fu*

Kulca’da tefeci zengin bir tüccar olan Uçey-Fu, Maksüt’le iş birliği yapan yoksul halkın sırtından geçinen, çalışanlarının alın terinin karşılığını ödemeyen olumsuz karakterlerden biridir.

2.4.6. *Litun-Çan*

Uçey-Fu’nun eski hizmetkârlarından biri olan Litun-Çan, Kırgız halkı ile birlikte Çin’den ayrılarak Isıkgöl’e gelir. Litun-Çan, Çin’de ezilen, yoksul, iyi halkı temsil eden bir şahsiyet olarak olumlu karakterler arasında yer alır.

2.4.7. *Grigoriy*

Grigoriy, her ne kadar oyunun başında tanıtılan 14 karakter arasında yer almasa da oyunun ideolojik mesajı için önem arz eden, sosyalist realizme göre şekillenmiş olumlu bir karakterdir. Rus olmasına rağmen kendi canı pahasına

ezilen Kırgızların yanında yer alan, çarlığın emirlerine karşı gelen bir Rus olması tarihi gerçeklik ile çelişir.

2.4.8. Subay

İsmi olmayan, oyunda sadece ofitser (subay) olarak geçen çarlık subayının acımasız sözleri, oyunun ideolojik kurgusu açısından önemlidir. Onun Kırgızları aşağılayan sözleri, ölü Kırgızları bile yeniden süngüden geçirmesi, kaçmaya çalışan zavallı halkı öldürüp mallarını kendisine getirmelerini emretmesi eski çarlık düzeninin acımasızlığını ortaya koyması bakımından bu karakteri öne çıkarmaktadır. Bu subay, çarlık düzenini temsil eder.

2.4.9. Kasımbay

Kasımbay karakteri de oyunun ilginç karakterlerinden biridir. Kasımbay, subay ve yüzbaşıyla birlikte Kırgızları öldüren, çarlık taraftarı bir Kırgız olarak oyunda yer alır. Savaş meydanında öldürülmüş olan kendi soydaşlarına “Evet!.. Bunlara bu lazımdı. Kime havlayacağını bilmeyen köpek, bu Kırgızlar. Kırgız’ın bizim gibi ak padişaha sadakatle çalışan vatandaşları da var!” (Turusbekov, 1984, s.15-16) sözleri Kasımbay’ın çarlık yanlısı, kendi halkına ihanet eden olumsuz bir karakter olduğunu göstermektedir.

2.4.10. Diğerleri

Yukarıda tanıtılan şahsiyetler dışında oyunda olumlu ve olumsuz başka birçok karakter yer almaktadır. Bunlardan 35-40 yaşlarında dul bir kadın olan *Nasip*, olumlu karakterlerdendir. Tek evladını Maksüt adamlarına dövdürerek öldürmüş olduğundan her fırsatta Maksüt’e diklenen, çarlık karşıtı cesur bir kadındır.

Alımbay, 35-40 yaşlarında manap (varlıklı kimse, ağa), validir. Dönemin çarlık yanlısı, halkını ezen idarecilerini temsil eden bir şahsiyet olan Alımbay’ı savaş meydanında halkın kaçmasını engelliyor diye İskender öldürmek zorunda kalır. Maksüt’e göre daha silik bir kahramandır.

Mambet, Maksüt’ün yanında yer alan onun iş birlikçisi bir kişi olarak zengin sınıfı temsil eder. Maksüt gibi kötü karakterdir.

Guan Sıua, Uçey Fu’ya hizmet eden korumalardandır. Zenginlerle birlikte yoksul halkı ezen oyundaki olumsuz karakterlerden biridir.

Si Tayhao, Uçey-Fu’nun eşlerinden biridir. Zulayka’yı kendisine denk görmediğinden kocasının onunla evlenmesini istemez ve Zulayka’ya hem kötü sözleriyle hem de döverek işkence eder.

Musa, İskender’in kardeşidir. Oyunun altıncı perdesinde Litun-Çan’ın İskender’e onu bekleyen bir yakını olup olmadığını sormasıyla seyirci İskender’in Musa adında bir kardeşi olduğundan haberdar olur. Son perdede Musa’nın sağ salım abisini karşılamaya gelmesiyle seyirciye her şeyin güzel olacağı mesajı verilir.

Zulayka'nın anne ve babası, yoksul yaşlı çift biricik kızlarıyla acı çeken Kırgız halkını temsil ederler. Çin'e kaçınca aç kalırlar. Her ne kadar Zulayka'nın babası, kızını zengin Uçey-Fu'ya çeyrek çuval un karşılığında satsa da bunda çaresizlikle birlikte kızının en azından hayatta kalacağı düşüncesi rol oynamıştır. Kızının yalvarmalarına duyarsız kalan babanın aksine anne, kızının içine düştüğü duruma çok üzülür. Oyunun altıncı perdesinde anne kız yeniden kavuşurlar. Annenin hâlâ kızının derdiyle dolaşması ona olan sevgisini göstermektedir.

2.5. Zaman

Acal Orduna oyunu 1916 isyanından hemen öncesini, isyan anını ve Çin'e kaçıışı ve Çin'den dönüşü anlatır. 1916 yılındaki isyanı konu alan bu tarihi piyes, isyanın hemen öncesinde başlar. İkinci perdede artık isyan başlamış, çarlık askerleri ile savaşılmaktadır. Üçüncü, dördüncü, beşince, altıncı perdeler 1916 isyanı sonrasında Çin'de yaşanan dönemi anlatır. İskender ve yakınlarının Isıkgöl'e döndüğü yedinci perde Ekim Devrimi'nin sonrasındır.

2.6. Mekân ve Dekoratif Unsurlar

Yedi perdeden oluşan oyunu “köy, savaş meydanı, Çin'in Kulca şehri, Isıkgöl kıyısı” şeklinde dört ana mekâna ayırmak mümkündür. Her perdenin başında mekânlar tasvir edilmektedir:

Birinci perde çam ve ardıç ağaçlarından oluşan ormanlık bir alanda, tepeden düzlüğe suların döküldüğü bir köy yakınlarında başlar.

İkinci perde, “Uzakta çam ve ardıç ağaçlarıyla kaplı bir dağ. Beri tarafta tepe. Tepenin aşağısı Isık- Göl.” (Turusbekov, 1984, s.12) şeklinde çatışmanın yaşanacağı Isıkgöl kıyısı tasvir edilmektedir.

Üçüncü perde, Uçey-Fu'nun Kulca'daki evinin avlusunda geçer.

Dördüncü perde, Uçey-Fu'nun iki katlı evinin bahçesinde gölgeli bir söğüt ağacının altında başlamakta, sonraki sahneler de yine bahçede geçmektedir.

Beşinci perdede mekân Uçey-Fu'nun evinin bir tarafındaki duvar inşaatıdır.

Altıncı perdede başlarken “Boz dikenli açık bir alan. Yol kavşağı. Sayısız mezar, direğe bağlanmış İskender.” şeklinde İskender'in tutsak tutulduğu mezarlık tasvir edilmektedir.

Yedinci perde, Isıkgöl kıyılarında son bulmaktadır.

Görüldüğü üzere oyunda “köy meydanı, savaş meydanı, evin avlusu, mezarlık, Isıkgöl kıyıları” gibi açık mekânlar kullanılmış, kapalı mekânlar tercih edilmemiştir.

2.7. Dil ve Üslup

Acal Orduna adlı tiyatro oyununu Turusbekov, düz yazı şeklinde kurgulamamış, eserinde yoğun bir şekilde şiiri de kullanarak mensur manzum karışık bir tiyatro oyunu kaleme almıştır. Yazarın eserinde şiirlerden yararlanmış olması oyunun müzikale dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Oyun ilk perdede manzum şekilde başlar. Su almaya gelen köylü kızlar sahneye şiirler-türküler söyleyerek girerler.

Oyundaki şiirler, duyguları, düşünceleri, yaşananları hızlıca anlatmakta, böylece karşılıklı konuşmalara gerek olmadan yaşanan olayları seyirciye özetleme görevi üstlenmektedir. Örneğin ilk perdede Çarlık Rusya'nın sömürü politikaları oyuncuların ağzından şiirlerle anlatılarak halkın içinde bulunduğu zorlu şartlar bir anlamda seyirciye özet şekilde sunulmuştur. Oyun boyunca bu şiirsel anlatım devam eder, hatta oyunun yedinci perdesi sadece şiirden oluşur.

3. Acal Orduna Eserindeki Sosyalist Realist Unsurlar

Sovyet Türk edebiyatının Sovyet ideolojine göre şekillendiğini Naskali “Sovyet Türk edebiyatını incelediğimizde bu edebiyatın Sovyet tarihi ve Sovyet ideolojisi ile bütünleşerek geliştiğini ve büyük ölçüde Sovyetlerin idari merkezi Moskova’da tasarlanan programlarla yönlendirildiğini, ödül, tenkit ve sair yöntemlerle de bu yönlendirmenin pekiştirildiğini görüyoruz.” (1996, s. 54) sözleriyle anlatır. “Çarlık Rusya’nın katı ve adaletsiz yönetiminden kurtulan ve yeni Sovyet iktidarının ‘halkların kardeşliği’ gibi tatlı söylemlerine kanan Kırgız yazarları hem iktidarın kendilerinden talep etmesi hem de kendileri yeni iktidarın daha iyi olacağına inanmaları sebebiyle biraz zorunlu biraz da gönüllü olarak kalemlerini Sovyet ideolojisinin emrine vermişlerdir.” (Duman, 2022, s. 164)

SSCB içerisinde yer alan bütün cumhuriyetlerde kurulan yazarlar birlikleriyle edebiyat, ideolojinin tekeline girer ve sosyalist realizm akımı doğrultusunda eserler kaleme alınmaya başlar. “...1932’de Rusya Komünistler Birliği Partisi Bolşevik’in aldığı edebî faaliyetlere yönelik kararlar doğrultusunda yeni düzenlemelere geçilir ve her cumhuriyetin Sovyet Yazarlar Birliği kurulur. 1934’ün ağustosunda Moskova’da toplanan Sovyet Yazarlar Birlikleri, teşkilatlanma konusunu ve yayın birliğinin nasıl sağlanacağı meselesini görüşür. Bu toplantı neticesinde cumhuriyetlerin vilayetlerinde de edebî dernekler kurulur. Yazarların ideolojik eğitimini Komünist Partisi ve hükümeti üstlenir.” (Naskali, 1996, s. 60-61). Uygur, “Yeni insan tipinin ve yeni toplumun oluşturulmasına yönelik sanat ve edebiyat çalışmalarında, biçim, içerik, düşünce, sanatın sosyal işlevi, yalın sanat, sosyal fayda ve modernizm bakımından ilkeleri ve amaçları tespit edilen sosyalist realizm edebî hareketi, 1932’den sonra toplumun her kesiminden aydına hitap edecek bir ağırlığa sahip olur.” (2005, s.8) diyerek 1932 tarihine vurgu yapmaktadır. Naskali ve Uygur’un açıklamalarından anlaşıldığı üzere 1932’den itibaren ağırlığını hissettiren sosyalist realizm, 1934 yılında alınan “*yazarların ideolojik eğitimini*

Komünist Partisi ve hükûmeti üstlenir” kararıyla yerini sağlamlaştırmış ve edebiyat, tamamen ideolojinin emrine girmiştir.

Sovyet dönemi edebiyatında eserler içerik olarak sosyalist realizmi benimser. Sosyalist realizm akımındaki “realizm” anlayışı, realist tarzda eserler ortaya koymak değil, sosyalist gerçekliği ve sosyalist ideolojiyi idealize eden bir gerçeklik anlayışıdır. Sosyalist realizmde mevcut gerçek değil, olması gereken anlatılır. Sovyet ideolojisine göre şekillenmiş bir edebi akım olan sosyalist realizm, Sovyet tipi insan yetiştirme ve sosyalist kültürü oluşturma görevini yerine getirir. Uygur’un “Sosyalizmin yerleşmesinde ve sosyalist toplumun kuruluş mücadelesinde sanat ve edebiyatın etkin bir rolü vardır. Ancak, sanat ve edebiyat ürünleri gerçeği yansıtmalı, bir başka ifadeyle gerçeğin kendisi olmalıdır. Bu gerçeklik sosyalist ideolojiyle beslenmeli, yeni insan ve yeni toplum bu ideolojik gerçeklik kalıplarına göre şekillenmelidir.” (2005, s. 5) sözleri, sosyalist realizmin insanı ve toplumu şekillendirme rolüne dikkat çekmektedir.

1920’lerden itibaren varlığını hissettirmeye başlayan “*Sosyalist realizm*” terim olarak, ilk defa 23 Mayıs 1932’de *Literaturnaya Gazete*’de yayımlanan bir yazıda kullanılarak Sovyet basınında da yer aldı (Markov, Timofeyev 1987: 414; Gizatov 1988: 107) (Kınacı, 2016, s. 130’dan). “Bu sanat akımı, 17 Ağustos 1934 yılında toplanan Sovyet Yazarlar Birliği Birinci Kurultayı’nda oluşturulan tüzükte Sovyet edebiyatının esas prensibi olarak tanımlandı.” (Kınacı, 2016, s. 131). Sovyet ideolojisinden ayrı düşünülemeyecek olan sosyalist realizm temelinde şekillenen Sovyet sanatı ve edebiyatının esasları şu şekildedir: “1. Gerçeğe dayalı toplumsal gelişme hedefleri belirlemelidir. 2. *Yeni* kavramının ne anlama geldiğini açıklamalıdır. 3. Kahramanları yüceltmelidir. 4. Çalışanların sosyalizme uygun eğitilmesini hedeflemelidir 5. Gerçeğin ortaya konmasında ve bireylerin ideolojik dönüşümlerinde birliği ve uyumu sağlamalıdır. 6. Geleceğe dair mücadeleler tasarlamalıdır. 7. Yeni bir Rönesans için insanları mücadeleye davet etmelidir.” (Robin, 1986, s. 88-89). (Uygur, 2005, s. 5’ten)

Sosyalizm idealleri üzerine kurulmuş olan sosyalist realizmin şekillenmesinde Gorkiy’in fikirleri etkili olmuştur. Gorkiy’e göre edebiyatın görevi “geçmişin zehirli, kötü iğrençliklerini anlatmaktır” (2013, s.174). Bu sebeple Kırgız edebiyatının oluşum yılları olan 1920-1930’lu yılların en popüler konularından biri eski yaşantının kötülenmesi, yeni hayatın övülmesidir. *Acal Orduna* oyununda da bu bakış açısını görmek mümkündür.

Çarlık Rusya’ya karşı yürütülen 1916 isyanı, eski hayatı kötülemeye uygun bir konu olması açısından Sovyetlerin ilk dönemlerinde edebiyat dünyasında popüler konulardan biri olmuştur. Abdıkulova (2016, s.165) da Ürkün konulu eserlerin basılmasına müsamaha gösterilmesinin sebebinin “1916 isyanının Rus Çarlığı’na yönelik bir isyan sayılması” olduğunu belirtir. Sağınbekov “1917 İhtilali sonrası yaratılan tarihî şiirlerde, Kırgız halkına

özgürlük veren Sovyet hükümetinin çok adil yönettiğine, eskiden hep ezilmiş fakir-fukaranın hürriyete kavuştuğuna, genci-yaşlısı demeden herkesin okuma yazma öğrendiğine dair konular en çok ele alınan konular arasındadır.” (2016, s. 28) tespitinde bulunur. *Acal Orduna* oyununda da baştan sona *ezilen halk edebiyatı* yapılmakta, ezen taraf olarak da manaplar (ağalar), Çarlık Rusya’ya bağlı yerel yöneticiler (Maksüt, Alımbay... gibi), zenginler (Uçey-Fu... gibi) gösterilmektedir.

Aşlar, “İlk hikâyelerin büyük bir çoğunluğu ihtilalden sonraki süreçte sınıf mücadelesi sürecini hızlandırmak, kadın erkek eşitsizliği, eski hayatı eleştirip yeni düzeni övmeye, kısacası yeni siyasî ideolojinin propagandasını yapma amacı gütmüştür. Başlangıç Kırgız nesri edebî olmaktan çok siyasî amaçlar doğrultusunda şekillenmiştir” (2018, s. 22) demektedir. “Sovyet rejiminin getirdiği yeniliklerin ve devrimin olumsuzluğu, sınıf çatışması, kadın-erkek eşitsizliği gibi pek çok toplumsal meseleye odaklanan Kırgız edebiyatı, 20. yy başından sonuna kadar büyük oranda ideolojik bir görünüme sahiptir” (Şener, 2023, s. 649). *Acal Orduna* oyununda da ilk olarak eski hayat yani Çarlık dönemi düzeni eleştirilmektedir. Maksüt, Alımbay, Uçey-Fu gibi olumsuz karakterlerin karşısına İskender-Bektur-Nasip gibi yoksul-halktan karakterler konularak sınıf mücadelesi öne çıkarılmakta, zenginlerin çarlık hükümetiyle iş birliği yapan halk düşmanı kişiler oldukları vurgulanmaktadır. İlk perdede dile getirilen şiirlerde eski yaşamın ve zenginlerin kötülendiği görülür. Bu şiirlerde “fakir halkın elinden topraklarının alındığı, bununla yetinmeyip madenlere el konulduğu, halka kuru dağ sırtlarının kaldığı” öte yandan “amirlerin halka iftira atarak halkı tutukladıkları; yukarıdan haraç, vergi, emir var diyerek halkı soydukları” anlatılmaktadır.

Oyunda ele alınan bir diğer konu, yine resmî ideolojinin yazarlardan beklediği *kadın hakları* meselesidir. Zulayka karakteri üzerinden kadın haklarına dikkat çekilmektedir.

Sosyalist realizm demek, resmî Sovyet ideolojisi demektir. Sovyetlerin savaş açtığı bir konu, dindir. Dini bir afyon olarak gören SSCB, zenginlerle birlikte din adamlarına da savaş açmış, edebî eserler üzerinden onları halkı sömüren kişiler olarak hedef tahtasına oturtmuştur. *Acal Orduna* oyununun satır aralarında din adamlarının kötülendiği görülür. Mollalar, zenginlerle birlikte çarlık yönetiminin kayırdığı kesim içerisinde gösterilmektedir. Maksüt, çardan gelen askere alım emrini okur. Buna göre “nahiye müdürleri, yöneticiler, imamlar, mollalar, saygın beyler ve ağalar” askere alınmayacaktır. Savaşta sadece parası olmayan ezilen fakir halkın gittiği vurgusu yapılırken imam-molla gibi din adamları çarın muhafaza ettiği kesim içerisinde gösterilmektedir. Oyunun altıncı perdesinde mollalar, Litun-Çan’ın yaşadığı olay üzerinden halkı ezen kişiler olarak seyirciye sunulur. Litun-Çan, işten kovulunca bir mollanın camisinin inşasına yardım ettiğini, fakat mollanın onun ücretini ödemediğini İskender’e anlatır. Böylece halkı sadece zenginlerin değil, din adamlarının da ezdiği mesajı seyirciye verilir.

Aslında tiyatro oyununun ismine bakıldığında oyunun taşıdığı ideoloji hissedilmektedir. “Acal Orduna” adını taşıyan oyun Türkiye Türkçesine “Ölmektense”, “Ölüm Yerine”, “Ecel yerine” şeklinde aktarılabilir. Eserin adıyla “eski çarlık yönetiminde yaşanan hayatın ölüme benzetildiği; çarlık dönemindeki ölümden farksız olan yaşantının yerine, Ekim Devrimi’yle gelen yeni hayatın iyi bir yaşam sunduğu” mesajı seyirciye sezdirilir. “Eserin ana fikri Büyük Ekim Devrimi’nin Kırgız halkını ölümden kurtardığı, ölüm yerine hayat ve mutluluk getirdiği düşüncesidir.” (Cakıpbekova, 2015, s. 6).

SSCB’de edebiyat, ideolojik mücadelenin bir parçası kabul edildiğinden sosyalist ve komünist ideolojinin ideallerine göre şekillenerek bir anlamda parti edebiyatı hâline gelmiştir. Tagızade sosyalist realizm kavramının SSCB döneminde düşünmeye ve tartışmaya kapalı bir kavram olduğunu belirtmekte “Değişmez gerçek olarak kabul edilen, şablonlaşmış cümlelerden oluşan bir alandı. Düşünülen değil, söylenmesi ve yazılması gereken şeyler söylenir ve yazılırdı.” (2006, s. 8) demektedir. Bu sebeple eserler sıkı bir ideolojik denetimden geçerek sosyalist realizme, Sovyet ideolojisine uygun olmayan eserler ya yasaklanmış ya da revize edilerek ideolojiye uygun hâle getirilmiştir. *Acal Orduna* eseri de sadece sanat yönünden değiştirilip müzikal bir esere dönüştürülmekle kalmamış, içerik olarak da değiştirilerek sosyalist realist yönleri güçlendirilmiştir.

L’vov (1953, s. 88), ilk oyunda İskender’in seyircileri duygulandırmak için zayıf bir kahraman olduğunu, daha sonra ise sosyalist gerçekliğe ters olan bu durumun düzeltilerek sosyalist realizmin kahraman imajına uygun hâle getirildiğini, İskender’in sert, azimli, kararlı biri olarak gösterildiğini anlatmaktadır. Sosyalist realizmde sıradan halktan kişilerin “kahramanların yüceltilmesi” ilkesine göre şekillenerek yüceltildikleri, böylece herkesin birer sosyalist kahraman olabileceği fikrinin halka aşılacağı görülür. Sosyalist realizm ilkeleri ışığında oyunun başkahramanı olan İskender büyük bir değişimden geçmiş, zayıf yönlerinden arınarak zengin sınıfa ve çarlık döneminin adaletsizliğine baş kaldıran, halka önderlik eden azimli, kararlı bir karaktere bürünmüştür.

Karakterlerin sosyalist realizm ilkeleri doğrultusunda değişimleri, İskender’le sınırlı kalmamıştır. İskender’in en büyük yardımcısı, bir anlamda akıl hocası olan Bektur karakteri üzerinde de Turusbekov oyunda düzeltmelere gitmiştir. İlk oyunda silik bir karakter olan hatta oyunda ismi bile geçmeyen sadece ihtiyar bir insan olarak İskender’in yanında görünen Bektur karakteri, oyunun sonraki versiyonlarında daha net, öncü bir karaktere dönüştürülmüştür. L’vov (1953, s. 89), ilk oyunda adı olmayan ihtiyara “Bektur” adının konulduğunu; ilk oyunda, köylü, sıradan bir ihtiyar olan Bektur’a, yeni versiyonda Manas’ın danışmanı olan Bakay imajı verildiğini anlatır. Bu imaja uygun olarak Bektur’un konuşmaları daha anlamlı hâle getirilmiştir. Bektur “Anlaşılır bir dille halka tüm zorlukların çarlık tarafından yapıldığını anlatır.” (Lvov, 1953, s. 89).

“Yazar eseri ilk kaleme aldığı anda kahramanları değil, tüm milleti öne çıkarmayı doğru bulmuştur. Çünkü isyanı önderler değil, millet başlatmıştır. Oysa eser üzerinde çalışırken milleti ön plana çıkarmanın izleyicileri etkilemediği anlaşılmıştır. Bu yüzden milleti yönlendiren öncü temsilcilerin gösterilmesi gerektiği belli olmuştur. Böylece eserde iki kahraman öne çıkmıştır: genç önder İskender, kuvvetli ve cesur ihtiyar Bektur” (L’vov, 1953, s. 88). Görüldüğü üzere oyunun ilk versiyonunda baskın bir karaktere sahip olmayan İskender ve Bektur’un oyunun sonraki versiyonlarında imajlarının yazar tarafından netleştirildiği, halkı yönlendiren kararlı öncü kahramanlara dönüştürüldükleri görülmektedir.

Sosyalist ideolojinin halka benimsetmeye çalıştığı ilkelerden biri de “halkların kardeşliği” ilkesidir. *Acal Orduna* oyununda Turusbekov’un bu ilkeyi öne çıkarmak için yarattığı kahramanlardan biri, Rus Grigoriy’dir. Grigoriy için bir kahramandan çok tip denilmesi daha doğru gibi durmaktadır. Grigoriy “yerel halka yardım eden iyi Rus” tiplemesidir. Rus Grigoriy derinliği olmayan, resmî ideolojinin “halkların kardeşliği” ilkesine hizmet işlevini yerine getirmek için yaratılmış ve o dönemin birçok eserinde görülen “iyi Rus” imajı için esere monte edilmiş, tarihi gerçekliğe ters bir şahıstır. L’vov her ne kadar “Grigoriy imajı 1916 yılındaki sınıf özelliğini ortaya koymaktadır. Tarihi materyalleri araştırmak için giden Cusup Turusbekov, Rus ve Kırgız fakirlerinin isyana katıldığını öğrenmiştir. Bu olguları Grigoriy’in imajında canlandırmıştır.” (1953, s. 90) dese de tarihsel gerçekler L’vov’un anlattığının tersini göstermektedir. Bu isyanı yerel halktan kurtulmak için bir fırsat gören Ruslar, çarlık ordusunun yanında yer almış, canını kurtarmak için göç eden yerel halkın malına çökmüş, ülkelerine geri dönen Kırgızları hoş karşılamamışlardır. Vatanlarına dönen Kırgızlar, kendi topraklarında Rusların yanında ırgat olarak çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu tarihi gerçekleri “Ömrümde gördüğümde başka bir şey yazmadım.” (Cigitov, 1991, s. 117) (Aşlar, 2018, s. 28) diyen Elebayev gibi kalemini rejimin emrine vermeyen yazarların eserlerinden takip etmek mümkündür. Elbette “Kırgız tarihine ve tarihi eserlere ilgi gösteren neredeyse tüm aydınların cezalandırıldığı, hapsedildiği, katledildiği” (Aşlar, 2014, s. 523) edebi-siyasi ortamda yazarlar tarihi gerçekleri değil, ideolojinin gerçeklerini anlatmak zorunda kalmışlardır. Sosyalist realizmin özü de ideolojik gerçeklere dayanan eserler yazmak, kahramanlar yaratmaktır. Nitekim bir süre sonra tarihi gerçeklerdeki ayrıntılar sebebiyle Ürkün konusu sosyalist realizm açısından sakıncalı bulunmuş “Kırgızların 1916 yılında yaşadığı olaylar, yıllarca yasaklanmış kavramlar arasında kalmıştır... Ürkün’ü anlatan eserler, yasaklayıcı sistem tarafından ‘ideolojik açıdan sosyalizme karşı, doğru değil’, ‘tarihi gerçekler yanlış yansıtılmış’, ‘natüralist’, ‘milletler arası dostluğu zedeleyecek nitelikte’, ‘tamamen karamsar hava estirmekte’ vb. şekilde ifade edilmiş ve bununla da kalmayarak, bu yasaklayıcı yaklaşımlar bazen suçlamalara dönüşmüştür. (Saginbekov, 2016, s. 25).

L’vov “Perde yukarı çekilirken savaş artık bitmiştir. İsyancılar kırılmış ve çarlık askerlerinin baskısı altında geri çekilmişlerdir. İskender’le beraber Rus ırgatı Grigoriy savaşa katılmıştır. İskender yaralandığında Grigoriy onu arar ve bulduktan sonra Kırgız ordusuna götürür.” (1953, s. 90) şeklinde bir bilgiye yer vermektedir. Grigoriy’in Kırgızların yanında çarlık ordusuna karşı savaştığı, yaralı İskender’i arayıp bulup onu Kırgız ordusuna teslim ettiği bir bölüm, makalede esas alınan 1984 basımı “P’yesalar” kitabı içerisinde yer alan “Acal Orduna” oyununda bulunmamaktadır. L’vov’un kitabında böyle bir bilgi vermesi, *Acal Orduna* oyununun Grigoriy’in imajının daha da güçlendirildiği bir başka versiyonunun olabileceğini akla getirmektedir. 1984’teki basımda İskender, ikinci perdede yaralanmış, arkadaşlarını yavaşlatmak istemediğinden onlara kendisini bırakıp gitmelerini söylemiştir. Üçüncü perdede seyirci Uçey-Fu’nun avlusunda İskender’i kanlı canlı sağlam bir şekilde bulur. İskender’in Çin’e nasıl geldiği, nasıl iyileştiğiyle ilgili bilgi oyunda yer almaz.

Kınacı, sosyalist ideoloji ilkelerinde kaleme alınan “eserlerde zaman, mekân ve şartlar değişse bile, izlenecek yol ve sonuç bakımından değişiklik söz konusu değildir. Eserler mutlaka komünizmin zaferiyle sonuçlanır. Sosyalist realizm ışığında kaleme alınan eserlerde hayal kırıklıkları, umutların boşa gitmesi, kısaca olumsuzluklar yer almaz. Trajediler bile sosyalist realizm ilkelerine uygun olarak ‘olumlu trajedi’ şeklinde kaleme alınır” (2016, s. 134) demektedir. *Acal Orduna* oyununun sonuç bölümü, yaşanan trajediye rağmen komünizmin zaferini öne çıkaracak şekilde sonuçlanmaktadır. Altıncı perdede İskender, kendisine tuzak kuran zenginlerin elinden kurtulmuş, sevenler birbirlerine kavuşmuş; Maksüt gibi kötüler, hak ettikleri şekilde ölümlerine cezalandırılmışlardır. Oyundaki bütün düğümler altıncı perdede çözülmesine, oyun halkın-ezilenlerin zaferiyle sonuçlanmasına rağmen yazar, oyunu burada bitirmemiş, komünizmin zaferini daha belirgin hâle getirmek, Çarlık Rusya’nın yıkılmasının ardından yeni kurulan düzenin halka umut ve mutluluk getirdiğini vurgulamak için ideolojik şiirlerden oluşan yedinci perdeyi yazmıştır. L’vov son sahneyle ilgili şu bilgileri verir: “Son sahne Ala-Too dağlarında, Isıkgöl’ün kenarında oynanır. Bu kez göl farklıydı. Yani yeni doğmakta olan güneşin parlaması sevindiriciydi. Kırmızı gelincik kenarda büyüyordu.” (1953, s.92-93) Güneşin parlayarak yükselmesi, kırmızı gelincik kenarda büyümesi komünizmin geldiğini simgeleyen mesajlardır.

L’vov, son perdedeki ayrıntılara devam eder: “Çin’den dönen özgür ve mutlu çiftçiler, Kırgızlarla karşılaştı. Ön planda Grigoriy vardı. Artık o Sovyet iktidarının temsilcisiydi... İskender, Zulayka ve Bektur sahne ortasında bulunuyorlar. Grigoriy onlara Lenin’in bir fotoğrafını verir. Lenin Marşı’yla oyun sona erer”. (1953, s. 93). 1984 basımındaki oyunda bu ayrıntılar yer almamakla birlikte L’vov’un verdiği bu bilgiler, eserin ideolojik sonuç bölümüne daha uygundur.

Sonuç

Acal Orduna oyunu, ilk perdeden itibaren seyircinin ilgisini çekmeyi başaran çatışmalar üzerine kurulu bir oyundur. Oyun ilk yazıldığı ve sahnelendiği dönemde çok ilgi görmüş, 1939'da Moskova'da Kırgız Sanat Festivalinde Kırgız tiyatrosunu temsil eden birkaç tiyatro eseri arasına girebilmiştir. Oyunun bu başarısında “oyuna konu olan 1916 isyanının yaralarının çok taze olması, bu olaya şahitlik etmiş olan yazarın samimi üslubu, eserin birçok revizeden geçerek sosyalist realizm ve tiyatro sanatı yönünden istenen özellikleri taşıyacak hâle getirilmesi” gibi etkenler sayılabilir.

Acal Orduna oyununun asıl bel kemiğini oluşturan ve oyuna şekil veren ana olay, 1916 yılında Çarlık Rusya'ya karşı yürütülen millî mücadeledir. Bu tarihi gerçeklik üzerine kurulan oyunda sosyalist realizm etkisiyle dönemin “kadın hakları, sınıf mücadelesi, zenginlerin ve din adamlarının kötülenmesi” gibi konularına da değinilmektedir. Birinci perdede Çarlık Rusya'ya karşı başlayan mücadele, oyunun ilerleyen perdelerinde zengin-fakir sınıf mücadelesine dönüşür. İskender'in kurtarılması, bay-manapların iktidarının yıkıldığı mesajını verir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Abdikulova, R. (2016). 1916 Türkistan isyanı'nın Kırgız edebiyatına yansımaları: Ürkün. Bilig, Sayı 76, s. 159-177.
- Artıkbayev, K. (2013). *XX. yüzyıl Kırgız edebiyatı tarihi* (çev. Dıykanbayeva, M.). Ankara.
- Aşlar, H. (2014). Tarihi roman kavramı ve Kırgız tarihi romanı üzerine. *International Journal of Social Science*, Number: 24, p. 517-526.
- Aşlar, H. (2018). Modern Kırgız edebiyatında ilk yazarlar ve ilk hikâyeler. *Түркология*, No 3, s. 16-40.
- Baygaziev, S. (2002). *XX kılımdağı Kırgız dramaturgiyasının tarihi*. Bişkek.
- Cakıpbekova, A. (haz.) (2015), *Cusup Turusbekov. X Tom*, Bişkek.
- Daniyarova, A. (2016). Köç baştagandardın mölü. *Ajal Orduna, Tandalgan Irlar, Poemalar*. Bişkek.
- Dögdürov, M. (1978). *Aykın col*. Bişkek.
- Duman, G. B. (2022). Çağdaş Kırgız edebiyatının oluşum yıllarında Kırgız tiyatrosu. *Prof. Dr. Necati Demir'e Anı Kitabı*, Ankara.
- Duman, G. B. (2023). The Reasons Why The Soviet Government Gave Importance to the Theatre Genre and the Factors Affecting the Formation of Contemporary Kyrgyz Theatre. *International Academic Research & Reviews in Educational Sciences I*, Ankara.
- Gorkiy, M. (2013). Sosyalist Realizm Hakkında (Çev. Cemile Kınacı). *Gazi Türkiyat*, Bahar 12, s. 169 – 174

- Kınacı, C. (2016). *Kazak edebiyatında imaj ve kimlik (1925-1991)*. Ankara.
- Korkmaz, C. (2024). *Cusup Turusbekov'un 'Acal Orduna', 'Aycürök', 'Beş Moynoktoğu Okuya' Piyeslerinin Edebi Yöneden İncelenmesi* (Basılmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- L'vov İvanoviç, N. (1953). *Kirgizskiy Teatr*, Moskva.
- Naskali, E. G. (1996). Sovyet Türk edebiyatı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 1: s. 54-65.
- Nutku, Ö. (2013). *Dram Sanatı*. İstanbul.
- Saginbekov, B. (2016). Kırgız akınlarının yaratmalarında Ürkün olayı. *Ala Too Edebiyatı*, 5. Sayı, s. 24-28.
- Şener, A. (2023). Tüğölbay Sıdıkbekov'un *Zayıptar* (Kadınlar) romanında ideoloji inşa aracı olarak kadın. *Türk dünyası modernleşmesi I: Türk dünyası roman ve hikâye sempozyumu bildiri kitabı*. İzmir.
- Tagızade, L. (2006). Sosyalist realizm: kökeni, oluşum süreci ve kavramı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, ss. 7-24
- Turusbekov, C. (1984). *Acal Orduna. P'yesalar* (Haz. Kangeldiyeva, K.), Frunze.
- URL.1 https://ru.wikipedia.org/wiki/Турусбеков_Жусуп (10.08.2024)
- URL.2 <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78590/kirgiz-yazili-edebiyati.html> (17.06. 2024)
- Uygur, E. (2005). Sosyalist realizm kavramının ortaya çıkış süreci. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl 9, sayı 1-2, 23-30.

Extended summary

Socialist realism, a literary movement shaped according to Soviet ideology, is an artistic and literary movement based on socialist ideological reality. Since the aim of this movement is to spread Soviet ideology and create a new Soviet-type person, the works created in line with this movement are fed with socialist ideology. After the 1917 October Revolution, one of the founding writers of the contemporary Kyrgyz theater was Cusup Turusbekov. Turusbekov's Acal Orduna is one of the pioneering works of Kyrgyz theater. The play is about the 1916 uprising known as Ürkün. Written in 1934, the work was changed many times and adapted to socialist realism. When Acal Orduna is analyzed in accordance with the principles of socialist realism, the following points draw attention. 1. The main subject and auxiliary subjects covered in the work are the subjects that socialist realism demands from writers. Socialist realism asks literary figures to denigrate the period before the October Revolution and to praise the period after the revolution. The main subject of the play, "1916 rebellion" Since it is a rebellion against the Tsarist Russian order, it is an appropriate theme in terms of denigrating the old life. In addition to this theme, the play deals with issues such as class struggle and women's rights, and these are the issues that socialist realism wants to emphasize. 2. The characters in the play are created in line with the principles of socialist realism. While the rich, the rulers of the old order and the clergy are the bad characters in the play, the poor people represent the oppressed good class. The author keeps the

conflict in the play alive with the negative characters he puts opposite the positive characters and builds the play on these conflicts. "Iskender, Bektur, Zulayka, Kabil, Nasip, Grigoriy, Litun-Chan" are positive characters, while 'Maksüt, Alimbay, Mambet, Kasımbay, Uchey-Fu, Si-Tay-Hao, Guan-Siua, Officer' are negative characters in the play. 3. In the first variant of the play, the whole people are in the foreground in the play as the nation rebelled. In the later variants of the play, in line with the principle of "glorification of heroes from ordinary people" of socialist realism, the characters of Iskender and Bektur are brought to the forefront as more prominent characters. 4. Russian Grigoriy in the play is the "good Russian who helps the local people" character. The actions of this character, who is put in the play to make Russians look good, do not coincide with historical facts. He is a figure placed in the play in line with socialist realism. 5. The play is a positive tragedy written in line with the principles of socialist ideology. The play conveys the message that even though there are great tragedies, with the advent of socialism everything is fine. 6. Even the title of the play is loaded with an ideological message. The meaning of the play is "Instead of Death". The title of the play carries the message that "the new order has abolished the old order, which was no different from death". The play attracted a lot of attention when it was first written and staged, and it was one of the few works of theater that represented Kyrgyz theater at the Kyrgyz Art Festival in Moscow in 1939. In this study, after giving information about Cusup Turusbekov's life and literary personality, the play Acal Orduna was analyzed by content analysis method, one of the qualitative research methods. The features of the work in line with the principles of socialist realism were tried to be determined.

**AZERBAIJAN EDEBİYATINDA 1960'LI-1970'Lİ YILLARDA İNSAN
KAVRAMININ DEĞİŞİMİ VE GELİŞİMİ ***

**CHANGE AND DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF HUMAN IN
AZERBAIJANI LITERATURE IN THE 1960S-1970S**

Rövşen MEMMEDOV ✉ **

Özet

1960-1970'li yıllar gerek dünya gerekse Azerbaycan edebiyatı için özel bir dönemdir. Josef Stalin'in ölümünden sonra dünyada oluşan sosyo-politik değişimler her alanda olduğu kadar edebiyat alanında da büyük ölçüde etkili oldu. Sovyetler döneminin ikinci ve üçüncü sıralara attığı sıradan İnsan karakteri bu dönemde yeniden öne çıkmayı başardı. Eskiden valiler, başkanlar, müdürler, başkan vekillerinden oluşan eser kahramanları bu dönemde artık toplumdaki sıradan insan karakterleri- hademeler, kuryeler, varoş insanı, şehir dışında yaşayan insanlar- ana kahramana dönüştüler. Bu işte emeği geçen önemli insanlar şair ve yazarlardı. Onlar kaleme aldığı eserlerde her şeyi gerçekçe, doğallıkla anlatıyor, onların "olağanüstü" karakterini tasvir etmiyorlardı. Kahramanlar artık mucize göstermemekte, az bir zamanda "emek kahramanı"na dönüşmemekteler. İnsan "homo sovetikus" olarak değil gerçek insan olarak okurların karşısına çıkmaktaydı. Dönemin sıradan, başarısız, uğursuz, kadersiz insanları, gerçekçi bir biçimde eserlere yansımıştır. Stalin'e kadar olan gerçekdışı "olumlu Sovyet insanları" bu dönemde ikinci, hatta üçüncü sıralara geçti. Düşünen insan modeli yeni eserlerin önemli konusu haline geldi. Bu çalışmada insan kavramı ele alınmış, edebiyatta ve gerçek hayatta oynadığı rol tahlil edilmiştir. Edebiyatta insan kavramının ne olduğu, insanın hayata hangi katkıları sunduğu vb. gibi konular çalışmada konu edinen önemli meselelerdendir. Bunun yanı sıra yeni insan karakterinin Azerbaycan edebiyatında 1960-1970'li yıllarda eserlere nasıl yansdığı, hangi karakterlerin öne çıktığı gibi meseleler çalışmada analiz ve tahlil edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan Edebiyatı, İnsan Kavramı, Post Stalinizm, Sosyo-politik Olaylar, 1960'lı Yıllar

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 06.11.2024; **Kabul tarihi:** 12.12.2024.
Kaynak gösterilme: MEMMEDOV R. (2024): Azerbaycan Edebiyatında 1960'lı-1970'li Yıllarda İnsan Kavramının Değişimi ve Gelişimi, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 153-170. Bu makale, 8. *Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumunda* (Kazakistan 2024) sunulan bildirinin genişletilmiş biçimidir.

** Dr..Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Zonguldak / TÜRKİYE
rovshan.mammadov@beun.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8821-0517>

Abstract

The 1960s and 1970s are a special period for both world and Azerbaijani literature. The socio-political changes that occurred in the world after the death of Josef Stalin had a great impact in the field of literature as well as in every field. The Human character, which was ranked second and third in the Soviet period, managed to come to the fore again in this period. If in the past the heroes of the work consisted of governors, presidents, managers, and deputy presidents, in this period ordinary human characters in society - janitors, couriers, suburban people, people living outside the city became the main heroes. The important people who contributed to this work were poets and writers. In the works they wrote, they described everything realistically and naturally and did not describe their "extraordinary" character. Heroes no longer perform miracles, and they no longer turn into "labor heroes" in a short time. Man appeared before the readers as a real human being, not as "homo sovetikus". Ordinary, unsuccessful, sinister and unlucky people of the period are reflected in the works in a realistic way. The unrealistic "positive Soviet people" until Stalin moved to second and even third place in this period. The thinking human model has become the important subject of new works. In this study, the concept of human is discussed and the role it plays in literature and real life is analyzed. What is the concept of human in literature, what contributions do humans make to life, etc. Topics such as these are among the important issues covered in the study. In addition, issues such as how the new human character was reflected in the works of Azerbaijani literature in the 1960s and 1970s and which characters came to the fore were analyzed and analyzed in the study.

Keywords: Azerbaijani Literature, Concept of Human, Post Stalinism, Social Political Events, 1960s

Giriş

20. yüzyılın 60'lı- 70'li yılları ve bu dönemde Azerbaycan'da oluşan edebiyat özel bir konuma sahiptir. Bu dönemin edebiyatı, basın, edebiyat eleştirisi ve bilimsel araştırmalarda yeterince araştırılmış, hakkında çok geniş yorum ve analizler yapılmıştır. Bu dönem nesrinin dikkate değer kılan şeyin ne olduğu sorusu zaman zaman edebî ortamın dikkatinde olmuştur. Azerbaycan edebiyatı, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak biçimde değişmiş, yeni tema, yeni içerik ve daha çağdaş fikirler doğrultusunda ilerlemiştir. 1960-1970'li yıllarda edebiyat farklı düşünce, modern akım ve yeni bir çağa girmiş edebiyatta hayatın gerçeklerini derinlemesine ve kaliteli bir şekilde yansıtmaya alanına yaratıcı arayışlar gelişmiştir. "60'ların Azerbaycan edebiyatı tarihinde nesrin konumu, yirminci yüzyılın Batı düşüncesinde köklü bir yeri olan" varoluşçuluk" kavramıyla bağlantılıdır. Benzer şekilde, yeni nesrin felsefesi ve poetikası buradan beslenmektedir." (Memmedov, 2023: 641). Sovyetler istemese döneme damgasını vuran eksiztensiyalizm felsefesi sınırları aşarak Sovyetler Birliği'ne dâhil oldu.

Josef Stalin'in ölümünden birkaç yıl sonra, 1950'li yılların sonu 1960'ların başlarında, Sovyet rejiminde belli bir yumuşama, demokratik değerlere doğru bir eğilim kendini gösterdi ve yeni reformlar uygulanmaya

başlandı. “1953’te Stalin’in ölümü, SBKP’nin¹ ‘kişilik kültürünü’ kınayan XX. (1956) ve XXII. (1961) kongreleri, sansürün hafifletilmesi ve ideolojik kısıtlamalar- bu olaylar çözülme süreci şairleri ve yazarlarının çalışmalarına yansıyan değişiklikleri belirledi.” (Вайл и Генис, 2001: 200)

Bu yıllarda Sovyet uygarlığı en karakteristik modeline ulaştı ve Sovyet insanının özgünlüğü en eksiksiz, en canlı şekilde ifade edildi. Aynı kritik yıllarda Sovyet toplumunun ideolojisinde köklü değişiklikler meydana geldi. Bu dönem, siyasal buzların erimesi, çözülme, özgürlük gibi kavramlarla anılmaktadır. “Çözülme sırasında, Stalin kültürünün reddedilme biçimlerinden biri, Lenin’in kişiliğine, “altmışlı yılların” kaynak olarak algıladığı devrim tarihine, “zaman” olarak ısrarla başvurulmasıydı.

1956 yılında Sovyetlerin başına geçen Nikita Kruşçev, büyük bir devleti katı bir diktatörlük sistemiyle yönetmenin mümkün olmadığını hissetmiş ve siyasi ortamı yumuşatmak amacıyla imkânlar ölçüsünde halka görece özgürlük tanımıştır. “N.S. Kruşçev’in 25 Şubat 1956’daki 20. Parti Kongresi’nin ‘kapalı’ toplantısındaki ünlü raporu, milyonlarca insanın bilincinin Stalin’in kişilik kültürünün hipnozundan kurtuluşunun başlangıcına işaret ediyordu. Bu döneme, ‘altmışlı yılların edebi nesli’nin çelişkili ideolojisini ve dramatik kaderini doğuran ‘Kruşçev Çözülmesi’ adı verildi.” (Кусаинова, 2020: 15). Kruşçev’in gerçekleştirdiği siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel reformlar, Sovyet rejiminde edebiyat ve sanat alanında insani değerlere ve millî ahlaki geleneklere dayalı eserlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. “Birliğin diğer cumhuriyetlerinde olduğu gibi 60’lı ve 70’li yıllarda Azerbaycan edebiyatında da yeni bir kahraman tipi- toplumdaki siyasi-ideolojik ve sosyal düzene cevap veren yeni bir insan kavramı oluşmaya başladı.” (Mustafayeva, 2011: 183). Edebî çevrede kendine yer bulmaya başlayan varoluşçu felsefenin de etkisiyle, insanın kişiliğini ve içindeki “ben”i tahlil edip ortaya koymak, yeni edebî evrede edebiyatın önemli görevlerindendi. Belirtmek gerekir ki yenilenme atmosferine rağmen yeni eğilimlere karşı muhalefet de vardı. Sosyalist gerçekçilik ilkelerine göre çalışan şairler ve yazarlar bunları edebiyatta sürekli savunuyorlardı. Ancak mevcut sosyo-kültürel ve politik durum yenilenmeyi daha çok istemekteydi.

Bu dönemin önemli özelliklerinden birisi yeni yazarlar neslinin edebiyata adım atmalarıydı. Yeni yazarlar edebiyatın asıl görevini, bir insana daha fazla dikkat ve ilgi göstermek, faaliyetinden çok kişiliğini ve maneviyatını ortaya çıkarmak, tahlil etmek ve yansıtmak olarak görmüşlerdir. Nitekim bu dönemde edebiyatın konusu “düşünen insan” üzerine odaklanmıştı. Burada, bir kişi sadece olumlu bir nitelik değildi, her zaman kazanan, kolektif çiftliğin başkanı, bölge komitesi ve sekreter olan çalışkan bir varlık değildi. Yeni eserlerde yazarlar sadece büyük insanları değil, sıradan ve bazen başarısız insan karakterlerini de ele almaya çalışmışlardı. “Altmışlı yılların sanatçıları bedî-

¹ SBKP – Sovyetler Birliği Komünist Partisi

manevî değerlerin değişimi sürecini diyebiliriz ki, sonuna kadar sürdürdüler. Sonraları bir bütün olarak edebî oluşumdaki büyük yenilikçilik, felsefî-estetik düşüncede ortaya çıkan bu dönüşümden kaynaklandı.” (Karayev, 1999: 378).

Gençler, ana karakterlerin standart yaşam tarzı, zevkler ve alışkanlıklar da dahil olmak üzere her şeydeki küçük düzenlemeleri protesto eden asi kahramanlar olduğu, “gençlik düzyazısı” olarak adlandırılan 60'ların düzyazısındaki tematik ve stilistik eğilimin kahramanı oldu.

1. Edebiyatta İnsan Kavramı

Günümüz dünyası gergin ve ciddi kaygılarla doludur. Soğuk savaşların ardından dünyada terörizm adı verilen, siyasi, etnik ve dinî zeminde etkilerini gösteren, çabaları dünyada net olarak bilinmeyen yeni savaşlar yaratan korkunç bir olgu ortaya çıktı. Bunları önlemek için hem edebiyat hem de sanat gücünü harekete geçirmekte insanları dikkatli ve uyanık olmaya çağırılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında edebiyatın, felsefenin dünyaya ve insan ilişkilerine daha fazla önem vermesi ve bunlarla ilgili sorunları araştırması önemlidir. Son derece hümanist bir konumda yer alan edebiyat, kimi zaman politikaların ve yasaların üzerinde kalan ana etkenleri ön plana çıkararak insan ve insanlık için en önemli, en arzu edilen, gerekli olan ana konuları dikkate alır. Edebiyat, dünyanın siyasallaşmasının ve ideolojik çatışmaların yol açtığı felaketleri hümanist-estetik ilkeleriyle inceler.

İnsan olmak, insanlığın bir parçası olmanın ne anlama geldiğine dair ortak bir deneyimi paylaşmak anlamına gelir. Bu paylaşılan deneyimler dizisi, insanlık durumu olarak bilinir. Edebiyat, okuyuculara insanlığın durumu hakkında bir miktar fikir veren yazılı hayal eserlerinden oluşmaktadır. “İnsanın içinde bulunduğu durumlar ve kendisinin de içinde bulunduğu durumlar edebiyatta okuyucunun tanıyabileceği bir biçimde karşımıza çıkar. Okuduğunuz karakter olmanın nasıl bir his olduğuna dair bu deneyim, dolaylı deneyim olarak bilinir.”²

Edebiyat, benzersiz bir sanat formudur. Uzun bir süre boyunca sanatın en anlaşılır biçimi olarak kabul görmüş edebiyat, çoğu insan için günümüzde de değişmez kalmaktadır. Kuruluşundan bu yana insanın tüm iniş çıkışlarını yansıtan, en önemli tarihi olayları yakalayan ve her milletin ruhunun gerçek bir aynası olarak insana eşlik etmiştir. Dünyanın kendilerine sunduğu her şeyle ilgili düşünce ve duygularını ifade etmenin bir yolu olarak edebiyata yönelen yazar ve şairler, yapıtlarında tarihsel sürecin yanı sıra dönemin insanını tasvir etmişlerdi: Nasıl yaşadı? Nasıl değişti? Neye değer verdi? Hangi hedefleri belirledi? vb. gibi konular yazarlar tarafından belirlenerek eserlere yansdı. İnsan öyle ya da böyle her zaman edebiyatın ilgi odağı olmuştur. Nitekim

² <https://www.palomar.edu/telescope/2023/04/12/the-experiences-we-share-literature-shows-the-human-connection->. Erişim Tarihi: 12.10.2023

edebiyat her zaman sadece bir sanat ve bir bilim değil, gerçek bir “insanlık bilimi” olarak kalmıştır. “Edebiyatın kamusal yaşamda anlattığı insan yaşamının ‘sabitleri’, tüm toplumun yaşamını etkileyen büyük değerleri oluşturur: İyilik, Güzellik, Hakikat, İnanç, Umut ve toplumun kültürel matrisini belirleyen diğer değerler. Bütün bunları edebiyatta sunulan anlam imgelerinde buluyoruz. İnsanda beden ve zihnin yanı sıra doğa ve sosyal bilimlerin dışında kalan bir şeyin daha olduğunu söylüyorlar- ruh, kalp.”³ İşte gizemli bir varlık olan İnsanı, tüm düşünür, filozof ve edebiyatçılar asırlarca çözmeye çalışmışlardır. “İnsan eğiten-eğitilen veya inanan bir varlık olmasa ne olur sorusuyla insan sanat yapmasa ne olur sorusu birbirinden farklı değil. İnsan, insan olduğu için inanır, insan olduğu için sanat eseri ortaya koyar, insan olduğu için tekniği geliştirir. Bu varlık şartları, insanın ve insanlığın vazgeçilemez, yok sayılamaz yönlerini ortaya koymaktadır.” (Aktaş, 2009:192).

Edebiyat ve sanatta insan kavramı, dünyadaki en önemli karmaşık sorunlardan biri olarak kabul edilir. İnsan sorunu, toplumun olduğu andan günümüze kadar tüm insanları ve onların faaliyetleri sonucunda oluşan bilimleri, dinleri, devletleri ve siyasetçileri her zaman ilgilendirmiştir. İnsan sorunu, her çağın, her dönemin yaşam ve geçim sorunudur. Bu yüzden edebiyatçılar, araştırmalarında hep bu konuyu ön plana çıkarmış, insanın insan olarak yaşaması için gerekli olan önemli meselelerin çözümüne odaklanmışlardır. “İnsanı insana anlatan en önemli sanat eseri edebiyattır, bu nedenle insan yaşamında çok önemli ve özel bir yere sahiptir.” (Aras, 2014: 14).

Edebiyatın manevi yaşamdaki rolünü abartmak zordur. Tüm klasik edebiyat, tam da yazarların eserlerinin her zaman ebedî, evrensel temaları bünyesinde barındırması nedeniyle klasik hâle geldi. Ayrıca bu eserler her zaman güzel bir dille yazılır ve yeniden okunduğunda okuyucu gerçek bir zihin zevki alır. Edebiyatın doğrudan insan ruhunu geliştirme amacı vardır. Kişisel gelişim, kişisel gelişim üzerine pek çok kitap var ve bu tür literatürü okumak ruhsal gelişimin ilk adımıdır. Ancak her edebiyat türü bireyin manevi eğitimi üzerinde aynı etkiye sahip değildir. Kitap piyasasındaki edebiyatın büyük kısmı eğlence niteliğindedir. Bu tür kitap sanatı arasında manevi göndermeler içeren eserler bulmak zordur. Ancak bazen beyninizi günlük endişelerden “temizlemek” ve onu daha yüce düşüncelere açmak için bir dedektif hikâyesi okumak faydalıdır.

İnsan kavramı karmaşık sorun olduğundan onu felsefi, sosyo-politik, ideolojik yönde araştırmaya dahil edenler, bu konu hakkında biri birinden farklı bilimsel fikirler söyleyenler olsa bile onun sanatın ana faktörü olduğu inkâr edilemez. Edebiyat, yılların ve yüzyılların sınavını geçmiş ve ana nesnesinin ve gelecekteki gelişme yönlerinin insana dayandığını kanıtlamıştır. Edebiyat,

³ <https://ngkub.ru/kultura/literatura-i-chelovek>. Erişim Tarihi: 11.09.2023

insan kaderlerinin ve insan ilişkilerinin bir toplamıdır. Edebiyatta insan sorunu, aynı zamanda kahraman sorunu, yazarın kahramanın estetik idealinin sorunudur. Bir kişinin toplumda bir kişilik olarak oluşumunda ve gelişmesinde edebiyatın rolü kıyaslanamaz. “Edebiyatın en önemli, temel işlevi insanlarda derin ve istikrarlı genelleştirilmiş “teorik” duyguların oluşması, onları derinlemesine düşünmeye teşvik etmek, dünya görüşlerini kristalleştirmek, bu dünya görüşünü tanımlamak, onu bireyin davranışına yön veren etkili bir güce dönüştürmektir.” (Никифорова, 1972: 137)

Edebiyatta insan sorunu, kişiliğin toplumdaki rolü ve insan özgürlüğü sorunu ile ilgilidir. İnsanın hayatı, davranışları, faaliyetleri, başkalarına karşı tutumları toplum içinde var olduğundan bu sorun aynı zamanda toplumsal bir anlam da kazanmaktadır. Toplumdaki insan-toplum, toplum-birey sorunu da edebiyatın temel betimleme nesnesidir. “Birey olarak insanın içsel ‘Ben’i, onun sosyo-psikolojik anlamı, bu ‘Ben’in toplumdaki karmaşık ilişkilerinin açığa çıkması, yazarları her zaman derinlemesine düşündürmüştür.” (Göyüşov, 1978: 12). Edebi kahramanın bu ilişkilerden kaynaklanan bireysel ıstırapları, toplum ve kişilik arasında oluşan dramatizmi belirler.

İnsanın toplumdaki yeri ve konumu, onun yaşadığı dönem, sosyo-politik ilişkiler sistemi ile yakından ilişkilidir. Kişiliği sosyo-politik ve ruhsal çevre şekillendirdiği için, onun ahlaki olgunluğu ve öz farkındalığı bu makro çevre içinde belirlenir. “Zamanın ve dönemin, sosyo-politik yapının, yönetim sisteminin insanlar üzerindeki etkileri, insanın teklenmesi, ondaki güven ve şüphesizlik, davranışında kölelik veya kavgacılık duygularının artması gibi niteliklere dolması, 60'lı yıllarda edebî süreci ciddi şekilde etkilemiştir.” (Veliyev, 1998: 98). Bu önemli, derin süreçte insandaki değişimleri yansıtmak ve bunları sanatsal yöntemlerle canlandırmak, yazarın daha yeni arayışlar ve betimleme yöntemleri bulma eğilimini güçlendirmiştir. Genel olarak insan ve çevre arasındaki sosyo-politik ilişkiler oldukça ciddi bir sorundur ve edebî sürecin gelişmesinde çok önemli bir yer tutar.

İnsan ilişkileri, kişiler arası iletişim, aşk, çatışma, doyumsuzluk ve çelişkiler edebiyat dünyasının özel bir ilgi konusudur. Edebi kahramanın karakterinin ortaya çıkarılması, onun olgunlaşması, bir karakter olarak sanatsal değer kazanması, kişiler arası ilişkilerle mümkündür. Edebi kahramanın kişiliğinin oluşumu ve yaşam konumunun belirlenmesi de doğrudan bu konuyla ilgilidir. Bu nedenle 1960'lı ve 1970'li yılların edebî ortamında modern insanın psikolojik dünyası daha gerekli görülüyordu.

2.Dönemin Eserlerinde İnsan Kavramı

Edebiyatta insan kavramı oldukça karmaşık bir kavramdır. Dönem ve çevre ile ilgili olarak kişinin gelişim süreci, kişiliğin ilerlemesi, ruhsal zenginleşme, içsel duyguların uyanması ve canlanması, içindeki entelektüel ve duygusal-psikolojik olanakların genişlemesi gibi sorunlar bu kavramın önemli özelliklerindedir. Edebi süreç, çağdaş insanın bir kişilik olarak oluşmasında

ve karakterinin tanımlanmasında önemli bir araçtır. Edebî süreç, insanı sanatçı yapar ve böylece sanatsal temsilin nesnesi hâline gelen kişi sonsuzluk kazanır. Toplumun yeni gelişme aşamasında, insan çevresinin daha da genişlemesi, edebî süreçte daha dolgun, daha gerçekçi insan karakterlerin oluşturulmasını gerektirir. Sosyal ve manevi çevrede yeni insanın kapsamlı ve inandırıcı tasviri, sosyal durumların analitik analizinin derinleşmesi ve tasvirde üslup çeşitliliğinin artması da sosyo-manevi dünyasının zenginleşmesi ile ilgilidir. Bu dönemle ilgili Memmedli, düşüncelerini “Edebiyatın konusuyla ilgili olarak makro düzeyden mikro düzeye geçmek ya da evrensel konulardan sıradan bir insanın ahlaki ve manevi dünyasına gelmek.” şeklinde nitelendirmektedir. (Memmedli 2015, 7)

Mevcut nesnel değişiklikler temelinde, yaşam ve insan faktörleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin karmaşıklığı, insanların karakteri üzerinde ciddi bir etkiye sahipti. Tüm bunları genişliği ve karmaşıklığı içinde ortaya çıkarmak için adı geçen dönemde yeni edebî araçlar ve tasvir biçimleri aranmaktaydı. “1960-1990 yılları Azerbaycan edebiyatının tarihine hem mahiyet hem de fonksiyon ve şekil bakımından önceki 40 yıldan esaslı şekilde farklılaşan yeni bir merhale oldu.” (Karayev, 1999:376). 1960’ların nesrinin odak noktası her şeyden önce insan kavramıydı. İnsan her zaman edebiyatın odak noktası olmuştur. “Ancak mesele şu ki, ‘altmışlar’ edebî nesli, bu konuyu yeni bir konu, yeni bir sorun olarak edebiyata yeniden dâhil ettiler. Söz konusu, şahsiyete, bireye, manevî-psikolojik “iç”e, “Ben”e artan edebi meraktır, ruhsal potansiyeli doğrudan “sosyal sistem” olarak değil, öncelikle vicdani etik saltanat, ahlak mihrabı gibi açan edebi tahlil ve araştırmadır.” (Karayev, 1988: 77).

Eski yıllardan farklı olarak bu dönemin ana karakteri “sovyetleşmiş tip” değildi, düşünceleri daha modern ve ilericiydi. “Yeni kuşak ve onların yarattığı karakteristik, hâkim kahraman tipinin düşünce ve tasavvurları artık edebiyattaki geleneksel ‘Sovyet adamı’ kalıbı ve anlayışıyla hiçbir şekilde bağdaşmıyordu.” (Karayev, 1999: 381). Bu yıllarda yazılan eserlerde dönemin ana kahramanı, hiçbir makama, mevkiye bakmadan büyük harfle İNSAN olarak tasvir ediliyordu. İnsanın kötülük ve zulme karşı mücadelesi edebiyatta, özellikle de hikâyelerde felsefi düşüncenin ışığında ifade edilmekteydi. Edebî kahramanların evrim sürecinin izini sürmek, o dönemin edebî akımlarının ve edebî sürecinin kahramanların eylem ve davranışlarını, ruhlarını, düşünce biçimlerini, entelektüel durumlarını, sosyal bir varlık olarak etkinliklerini ciddi şekilde etkilediğini ve önemli yenilikler getirdiğini göstermektedir. “20. yüzyılın modern görüşleri, içsel-ruhsal, lirik-psikolojik düşüncelere dönüş, insanın soyut kaderinin canlı ifşası, insan çelişkileri, bir yanda aşk ve ideallerin genişliği, bireyin yeteneklerinin sınırlamaları diğer yandan bireysel izolasyon ve toplumdaki soyutlanma, edebi kişilik ve kahraman kavramının özel ağırlığının ne kadar arttığını göstermiştir.” (Щербина, 1964: 15)

1960’lı- 70’li yılların edebi sürecinde dikkat çeken yönlerden biri de bireyselleşmiş insan kavramı ve modern insanın mikro çevresine artan ilgiydi.

Sıradan insanların sanatsal bir karakterinin oluşturulması, onların mütevazı, sıradan yaşamları büyük bir tasvir nesnesi hâline geldi ve kapalı yaşamlarının bariz bir şekilde yeniden canlandırılması yaygınlaştı. Bu husus, söz konusu dönemde toplum ve insan yaşamının bir bütün olarak canlandırılması açısından bir öncelik olarak görülmüştür. Edebiyatın bu yöndeki arayışları, insanın iç dünyasına ve ruh dünyasına pencere açmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle romanlarda, anlatılarda ve özellikle de hikâyelerde, insanın dış görünüşünün tasvirinden ziyade manevî dünyasının tasviri tercih edilmiştir. Bu süreç, kendi içinde, edebi tasvirde kişiliğin içsel-ruhsal ufku genişletmiştir. “60’lı yılların düzyazısı, yalnızca sanatsal ve estetik açıdan değil, aynı zamanda Sovyet insan ve toplum modeline yeni bir tutum ve yaklaşım getirmesi ve ‘millî-toplumsal kültürün yenilenmesine’ verdiği ivme açısından da önemlidir. Sovyet toplumunda var olan ideolojik mitin temelini oluşturan idealize edilmiş Sovyet insanı ve bunun sanat ve edebiyat yoluyla yeniden üretim süreci aslında yeni bir aşamada çöktüyordu. Ancak ciddi düzyazı sahnesine çıkan hayatlar zaten ‘küçük insanların’ hayatları olacaktı ve edebiyat, toplumsal gerçekliği hızlandırmaya daha yakındı, uzlaşmaz isyankâr doğasını gösterme konusunda daha iddialıydı.” (Memmedli 2015, 7) Bu dönemin edebî kuşağı, büyük ölçekli sorunu içsel-kişisel analizin ve değerlendirmenin aynasında tasvir etmeyi başardılar. Böylece, kişilik ve toplum arasındaki karşılıklı sosyal ve ahlaki ilişki, olayın nesnel anlamı ve bireysel bilinçteki standart olmayan yansımaları gibi güncel edebî sorunlar, nesirde yeni bir estetik bakış ve boyut ve ek bir fikir-felsefi bakış açısı kazandı.

İnsanın iç manevî dünyasının giderek zenginleşmesi ve kişilerarası ilişkilerin derinleşmesi sonucunda, bu yıllarda Azerbaycan edebiyatında modern insan karakterinin daha geniş bir tanımı zor hâle gelmekteydi. “Bu sorun, yazarın betimlemelerinin daha da geliştirilmesini, betimlemedeki ustalığının artırılmasını, genel ve bireysel özelliklerin yaşamsal süreçlerden ayırt edilmesini ve sanatsal analiz süzgecinden geçirilmesini gerektiriyordu.” (Veliyev, 1998: 98). Geçmiş dönemdeki edebiyatın aksine, söz konusu dönemde insanın manevî dünyasının tasviri, yaşam olaylarının içsel-psikolojik ve felsefi düşüncelerde yeniden canlandırılması tercih edilmiştir.

Bu dönemin Azerbaycan nesri artık kesin cevaplarla yetinmiyordu. Bu nesir, her şeyi tek renkte- pembe ya da siyah- görmek istemiyor, insanları olumlu ya da olumsuz, takdire ya da inkâr etmeye değer olarak ikiye ayırmıyor ve genel olarak takdir için kahramanlar yaratma çabasına girmiyordu. Bu nesir, “olumsuz kahraman”da bile insanı görülebiliyordu. “Elbette bu nesir yiğitlik, haysiyet, vicdan gibi yüksek kavramlardan vazgeçmiyordu. Bu edebi değerlerin görünüşte görünmez ama doğal ve ikna edici tezahürünü en sıradan durumlarda, en sıradan insanlarda görüp anlatabildi.” (Aliyeva, 1998: 127)

Bir yandan kişilerarası ilişkilerin çevre üzerindeki etkisinin artması karakterlerin zenginleşmesine yol açarken, öte yandan yeni yaşam olayları ve çatışmalarda karakterin gerçekçi, kapsamlı anlatımında yazarın işini çok daha

zorlaştırmakta, ondan daha geniş ve derin bir gözlem, daha verimli bir betimleme ustalığının yanı sıra yeni bir sunum ve analiz becerisi istenmekteydi. Bu nedenle söz konusu dönemde “...insan karakterinin sosyal, ekonomik ve coğrafi çevreler arasında sanatsal tasviri ve karakterizasyonunda, önceki on yılların aksine, belirli bir çevre ve zaman diliminde gözlemlenmesi ve dışsal karakterizasyonundan çok içsel-psikolojik tasviri ağır basmıştır.” (Veliyev, 1997: 54)

1960’lı- 1970’li yıllarda yazarın karakter anlatımındaki sunumunun ve hayata bakışının değişmesi daha çok dikkat çekmiştir. Karakterlerin karakterizasyonunda “o böyledir” yerine “ben böyleyim” yani karakteri içeriden, kendi düşünceleriyle değerlendirmek ilkesi tercih edilmiştir. “Eserlerde “Sovyet hümanizmi” geri planda kalmış, toplumsal ve bireysel ortamda oluşan karmaşık bir iç dünyaya sahip “düşünen adam” ön plana çıkmıştır.” (Memmedov, 2023: 643). Dönemin ünlü yazarlarından olan Anar, bu konuyu daha da netleştirmek amacıyla, “Sosyalist gerçekçiliğin sahte iyimserliğini ve apofeozunu⁴ reddeden tek yazarlar kesinlikle biz değildik. O yıllarda birçok Sovyet cumhuriyetinde, özellikle de Rus edebiyatında, aklı başında olan tüm yazarlar, yanlış teori ve yöntemden rahatsız olmuşlardı.” demektedir. (1984: 168). Bu yazarlar bunu söylemeler de edebî kişiliklerinde Sovyet resmî ideolojisini ve onun edebiyattaki zorlu ilke ve doktrinlerini tamamen terk ettiler.

O dönemde psikolojik faktörlerin güçlenmesi, bir yandan edebî sürecin kendisinin harekete geçmesi ve yaşam ilişkilerinin artması, sanatsal fikirlerin daha iyi algılanması ve anlaşılması için bir temel oluşturmaktaydı. Teorik edebiyat ve edebiyat eleştirisinde psikolojik nesrin bu yönünü çözerken, onun bazı olumsuz yönlerine de dikkat çekilmekteydi. “Zamana, döneme, çevreye ve olaylara karşı tutumu, kahramanın bireysel, benzersiz (dar, sınırlı, bazen öznel) düşünceleri gibi görünüyordu.” (Guliyev, 1998: 60).

Karakter, sosyal çevre, toplum için tipik olmayan sıradan olaylar üzerinde kuruluyor ama bu da somut bir edebî sonuç oluşturmayı çoğu zaman zorlaştırıyordu. Ünlü yazar İlyas Efendiyev bu konuda, “Edebiyatımıza yeni giren genç nesir yazarlarının eserlerindeki ilk ciddi eksiklik, hayatın derinlemesine verilmemesi, insanların yüzeysel olarak gösterilmesidir. Öncelikle bu durumu zayıf yazarlık gözlemiyle açıklamak gerekir. Sanatsal-psikolojik tanımlamada o kadar çok önemsiz şeye izin veriliyor, kahraman o kadar çok düşündürülüyor ki sanki o düşüncelerinde kayboluyor, çağdaşlarına göre adeta “yabancı” izlenimi veriyor. Edebi nesrin karşıya çıkardığı bu tür karakterler aslında küçük kareler içinde tam, güzel, hatta inandırıcıdır, ancak karmaşık ilişkilerin olduğu bir dönemin insanları ve olayları ile

⁴ Operalarda, özellikle balelerde, ciddi veya coşkulu, neşeli bir karakterin son sahnesinin veya herhangi bir müzikal oyunun dramatik sonunun adı.

karşılaştırıldığında günümüz insanını yeterince temsil edemedikleri için yabancı, aldatıcı görünürler.” (Efendiyev, 1955: 5) demektedir.

Edebiyat genel olarak kahramanlarını yetiştirerek dönemin karakterini somutlaştırır. Ancak edebî kahraman her zaman çağın ve hayatın çehresini canlandırmayı başaramaz. Hayat, belli anlarda oyunun dışında bırakılan, konuşma yeteneğini kaybetmiş, herkesle aynı fikirde olmak için kandırılan insanlardan oluşuyorsa (Anar “Dante'nin Jübilesi”, Elçin “Sos”, Yusif Sametoğlu “Saat Çalışıyor”), burada karakterler (Kebirlinski, Leyla, Gülsabah) toplumun yönlendirici gücü olmasa da yazarlar o kişilerin karakterinin olumlu yönlerine odaklanıp bu olumlu noktalarla hayata ve insana doğru bakış açısını belirlerse, toplumda yönlendirici güç burada yaratılmış olur. Çevre ve dönemle olan ilişki, kahramanların eylemleriyle değil, edebi sonuçla ortaya çıkar. Yaşam olayları sanatsal ve mantıksal sonuçlarla değerlendirilir. “Ortak çalışma, ortak bir amaç, kişiler arası ilişkilerin samimiyeti olmadan düşünülemezdi. Bu dönemin anahtar kelimesiydi- samimiyet.” (Вайл и Генис, 2001: 9). Bu dönem yazarlarını ilk yazılarından bir araya getiren insanın iç varlığını veren nesnelere: dünya duyumu, ortam, “içerik”, hayat cevheri, varoluş, bu anlamda “Ben” duygusu ve onun kendini onaylamasıydı. “Sanatsal düzeyi ne olursa olsun, adı geçen eserlerde (Yusif Sametoğlu'nun ‘220 Numaralı Oda’ (1960), Ekrem Eylisli'nin ‘Kiraz Ağacı’ (1961), Anar'ın ‘Bayram Hasretinde’ (1963) Ferman Kerimzade'nin ‘Sonuncu Sergi’ (1963), Elçin'in ‘Bin Gecedden Birisi’ (1966)) ana motif şu: birey, insan, karakter, yabancı hiçbir düşünceye uymadan (sosyal, manevi, ahlaki, ideolojik, hümanist veya anti-hümanist olması önemli değil), varlığını duymaya, yaşamaya, hissetmeye çabalar.” (Hüseynov, 1980: 59).

1960'lı yılların düzyazısının, özellikle o dönemin öykülerinin unutulmaz özelliği, burada öncü gücün, olumlu karakterin, kahramanın olayların lideri olarak hareket etmemesi, imajının okuyucunun hayal gücünde tanımlanmasıydı. Bahsettiğimiz gibi bu durum sanatsal düzyazıda psikolojik betimlemenin ve felsefi duygunun ağırlıklı olmasından kaynaklanıyordu. “‘Yazarlık mesleğinin tekniği’ açısından, 60'ların hikâyeleri edebî gözlem için geniş bir alan açmaktaydı.” (Memmedov, 2023: 647). Olayların ve ilişkilerin karmaşıklığı, karakterlerin yoğunluğu, temsil araçlarının daha etkili biçimlerine yol açmaktaydı. Bu da eserde iç monoloğun ve yazarın karakterizasyonlarının harekete geçirilmesini, kahramanların eylemlerinden ziyade düşüncelerinin, belirli zaman ve anlarda yaşadıkları psikolojik durumların değerlendirilmesini ve bunun sanatsal olarak daha doğru bir şekilde tanımlanmasını gerektiriyordu. 1960'lı ve 1970'li yılların Azerbaycan edebiyatında Ekrem Eylisli, Anar, Elçin, Mevlut Süleymanlı, Sabir Azeri, İsi Melikzade, Ferman Kerimzade, Yusif Sametoğlu, Sabir Ahmedov gibi yazarların eserlerinde bu yön açıkça görülmektedir. Böylece, toplumsal gerçekliğin manevi ve ahlaki katmanlarına ve kişilik psikolojisine artan ilgi, söz konusu olan dönemin tüm Azerbaycan edebiyatını karakterize ederek fikir-sanatsal zenginlik ve estetik değer olarak rolünü ve ağırlığını artırmaktaydı.

Millî nesrin “yeni dalgası”nın, sanatsal araştırma sürecini gündelik hayata ve sıradan insana odaklayarak, manevi ve ahlaki iflasın, sosyal ve toplumsal gerilemenin ve kriz işaretlerine hem bireysel hem de toplumsal düzeyde dikkat çekmesi de ilginç ve anlamlıdır. Bu yazarlar yalnızca en yeni, çokuluslu öncü düzyazıdan değil, aynı zamanda millî klasik mirasın sanatsal geleneğinden de yararlandılar. “Özellikle Celil Memmedkuluzade’nin gerçekçilik ve hiciv dersleri, ölçülü ve uyanık düzyazı üslubu, psikolojik yoğunluğu, en sert hicivleri bile şarkı sözleriyle birleştirmesi, acımasız “alt metin”- semptomatik gerçekler, üslup ve dil demokratizmi bu sayede sanatsal tazelik ve keskinlik kazanmıştır. (Geçen yirmi yılın sürekli ihmaldinden sonra).” (Karayev, 1988: 126).

Yazar Anar, Yeni Azerbaycan nesrinin Celil Memmedkuluzade geleneğiyle organik bağlantısını: “Kuşakların ardıllığı ve bağlantısından bahsedecek olursak, selefleri arasında “yeni Azerbaycan nesri” arayışına en yakın olanı yine de Celil Memmedkuluzade olacaktır. 60’lı yıllarda bu sanatçı yeniden keşfedildi, yaratıcı mirası krestomatinin parlaklığından arındırıldı ve onun yüzünde büyük ve ebedi çağdaşımızı gördük.” (Anar, 1984: 167) şeklinde anlatmaktadır.

Sanatsal mükemmellik ve derinlik açısından olmasa da özel olarak seçilmiş poetikasını henüz algılayamasa da ve birçok örnekte “geçiş” özelliğinde olsa bile oluşan ilk eserlerde yeni bir nesrin var olduğu söylenebilir. Her şeyden önce dünya görüşünde, konuların ve sorunların seçiminde ve çözümünde bu daha belirgindi. Her yerde “Sovyet yaşamı” ve “Sovyet insanı”- “Homo Sovietikus”un değil, genel olarak insan yaşamının, insanlığın bir tanımı ve sunumu vardı. Her ne kadar ilerici olsa da ideolojik yorum terk ediliyor, görselin konusuna odaklanmak, dünyevi konulara bağlanmak açık, buradan itibaren yavaş yavaş insana, onun hayatına, varlığına dair bir dizi düşünce ortaya çıkmaya başlıyordu.

Bu süreç 60’lı yıllarda Azerbaycan edebiyatında da yaşandı ve giderek derinleşti. Elbette Sovyet edebiyatının pratiğinde toplumsal gerçekçilikten uzaklaşma süreci yoğunlaştıkça, bunu teorik alanda da meşrulaştıracak bazı arayışlar ve girişimler yapıldı. 60’larda ve 70’lerde sosyal gerçekçilik hakkındaki geniş tartışmalar sırasında, bazı bilim adamları Sovyet edebiyatında sosyal gerçekçiliğin yanı sıra diğer edebî eğilimlerin- eleştirel gerçekçilik, romantizm, natüralizm, duygusallık, modernizm vb. ortaya çıktığı fikrini öne sürdüler. “Bir başka ifadeyle toplumsal gerçekçiliğin tek yargıcının mutlak varlığı ciddi biçimde sorgulanmıştır.” (Aliyeva, 98, 128)

3.Dönemin Yeni İnsan Karakterleri

Belirtildiği üzere, edebiyatta *insan* oldukça karmaşık bir kavramdır ve bu sorun her zaman edebî ortamın önde gelen sorunlarından olmuştur. Azerbaycan edebiyatında 20. Yüzyılın 1930- 1950’li yıllarında yazılan eserlerde insan karakterleri yeterli düzeyde tasvir edilmiyordu. Zamanın talebine göre

“sosyalizm düşüncesi”, “Lenin ve Stalin’in kişiliklerinin tasviri”, “dört dörtlük, ideal Politbüro insanları”, “çiftlik hayatı” vb. ön planda olduğu için insan karakteri arka plana geçti. “...ancak 1920’li ve 1950’li yıllarda edebiyat ve sanat tutkunları, söz ustaları, ahlaken mükemmel insanı korumak ve muhafaza etmek için çeşitli yol ve vasıtalar aramış, yüzlerce doğal insan veya imge oluşturmuşlardır. Humay, Celal (Komsomol), Kahraman (Yıldız), Sona (Genç Bir Adamın Manifestosu) vb.” (Abasova, 2001: 20)

“Genç Yazarlar Nesli” veya “60’lar Edebî Kuşağı” tarzının en önemli özelliği itiraftır. Yazarlar, yazarın ve onun edebî kahramanının iç dünyasının sıklıkla birleştiği iç monologları, bilinç akışını ve birinci şahıs anlatım biçimini yaygın olarak kullandılar. Bir gencin düşüncelerine ve duygularına, bu çağın karakteristik sorunlarına artan ilgi, “genç edebî nesil düzyazısı” eserlerindeki çatışmaların özgüllüğünü belirledi. “Yetişkin” yaşamının karmaşık gerçekleri ve kaçınılmaz hayal kırıklıkları ile ilk karşılaşmalar, kendini anlama çabaları, hayattaki yerini bulma, beğenisine göre bir iş bulma, aile ve arkadaşlarla ilişkiler, ilk aşkın mutluluğu ve acıları- Genç yazarlar tüm bunları büyüleyici bir samimiyetle anlattılar. Genç yazarlar için, edebî tekniğe, okuyucuya nasıl ulaşacaklarına, onu nasıl inandıracaklarına ve karakterlerle nasıl empati kuracaklarına polemik odaklı bir ilgi karakterize edilmekteydi. “Toplum değiştikçe kişinin toplumdaki rolü de değişir ve bu durum sanatsal düşünceye de anında yansır. 20. yüzyılın ellili yıllarında toplumun gelişimi yeni bir aşamaya girdi (siyasî ve ekonomik ilişkiler sisteminde) ve sanatsal düşüncenin asil dikkati insan sorununa yöneldi.” (Aliyeva, 2009: 421). 1950’li yıllarda belli miktarda gelişen Azerbaycan nesrinin insanın manevi dünyasının portresini yaratma çabası, 1960’lı 1970’li yıllarda edebî ve sanatsal üslubunu tanımlama ve onaylama eşliğindeydi. 1950’li yılların edebî nesri, aslında ürün bakımından, yani çok sayıda olmasına rağmen, çağın istek ve ihtiyaçlarını tam olarak karşılama, bunlara cevap verme, yeni insan karakterinin iç dünyasının genişliğiyle ayrıntılı olarak keşfetme açısından henüz istenen düzeye ulaşmayı başaramıyordu. Bunun başlıca nedeni edebiyatın aşırı biçimde siyasallaşmasıydı. Bu siyasallaşmanın yazılı eserlerde sanatın zayıflamasına yol açtığı da bilinmektedir. Öne çıkan bazı sanatçılar bu gibi durumlardan kaçamamış ve bu yazdıkları eserlerde açıkça ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1950’li yıllarda “Çiçekli”, “Gülşen” (Ali Veliyev), “Fırtına”, “Dağların Koynunda”, “Zirvelerde” (Manaf Süleymanov), “Ailem” (Ahmet Rahimov), “Geniş Ufuklar” (İsmail Gözelov) vb. eserler aslında edebiyatta kararlarda ifade edilen politik-ideolojik ilkelerin tezahürleriydi. Bu eserlerin çoğunda genesis ilkesinin yerini sınıflılık ve partilik ilkesi almış, siyasi hedefler evrensel değer ve fikirlerin önüne geçmiştir. Yazar ve şairler, yerleşik siyasi dünya görüşünün dogmalarından saptıklarında, yaşam olaylarına karşı daha derin ve alışılmadık bir tutum ifade etmek istediklerinde, bu tür çalışmalar hemen sert eleştirilere maruz kalıyorlardı.

Ancak edebiyatta parti liderliğinin bu kadar aşırı ideolojik baskılarına rağmen edebiyata gelen yeni neslin eserlerinde yeni gelişme eğilimleri hissedilmeye başlandı. Bu anlamda İsa Hüseyinov'un Yanan Yürek adlı romanını düzyazının ilk sanatsal başarısı olarak değerlendirmek gerekir. Bu eserin yazılmasıyla birlikte edebiyatta “temelli” bir değişimin yaşandığı söylenebilir. Bu eser temel rol oynamış, yazılan diğer eserlere de etki etmiştir. Artık yazılı eserlerde “Sovyet hümanizmi” geri planda tutulmuş, sosyal ve kişisel ortamda oluşan karmaşık bir iç dünyaya sahip “düşünen insan” ön plana çıkmıştır. İsa Hüseyinov'un bu romanı edebiyatta büyük yankı uyandırdı ve yazmaya yeni başlayan gençlerin yönünü bir şekilde tanımladı. “Bana öyle geliyor ki, bir zamanlar İ. Hüseyinov, nesirimizin içeriğini ve ahlaki yönünü güçlendirerek 60'lı yıllar edebiyatının konumunu bir anlamda tanımladı.” (Eylisli, 1989: 53). Aynı zamanda eleştirmenler, yeni düzyazının başlangıcını İsa Hüseyinov'un düzyazısından, özellikle de “Yanan Yürek” adlı eserinden hesaplar, “İsa Hüseyinov, 60'lı yıllar nesrinin temellerini attı ve bu süreç ‘İnsanlar ve Ağaçlar’ ile ‘Ağ liman’da sona erdi.” (Memmedov, 1987: 194).

1930'lu, 1940'lı ve hatta 1950'li yılların başında, yazarların gerçek hayattaki olaylara kayıtsız kalmadıklarını da belirtmek gerekir. Ancak eserlerinde şablon çalışmalara, kalıplaşmış tasvirlerle ve “kusursuz Sovyet insanı”na çok yer vermişlerdi. Mir Celal, Ali Veliyev, Ebülhasan, Ahmet Rahimov ve diğer yazarlar, işçilerin hayatı ve kolektif çiftlik emeği hakkında yazdıkları hikâyelerde uzun açıklamalara yer vermiş, insanın yaşam konumunu ve manevi dünyasını yeterince anlatamamışlardır. Cumhuriyetçi yazarların III. Kurultayı'nda nesir eserlerindeki kalıp kurgular ve edebî çatışmalar üzerine geniş tartışmalar yaşandı. Kongre materyallerinde şunlar belirtildi:

“Bu şablon, kolhozda bütün işler bozulmuştur, ya cepheden dönen sözde bir kahraman, ya da şehirden gönderilen vasıflı bir işçi, o kolhoza varır varmaz birkaç ay içinde, bazen birkaç haftada mucize yaratıyor, kolhoz planlarını kusursuz şekilde düzenliyor vb. şeklindedir”. (Efendiyev, 1958: 7). Tüm bunlar göz önünde bulundurulursa, “ ‘Mucizeler’ (Yusuf Şirvan), ‘Hasret’ (Nağı Nağıyev), ‘Aydın Yollarda’ (Mirze Müştak), “Senin Gözlerinle” (Ebulfez Abasgulyev) gibi roman ve öyküler okurların isteğini karşılayamadı.” (Aliyev, 1990: 94)

Bu nedenle yeni eserlerin oluşması, yeni fikirlerin ve sanatsal üslubun oluşması önemliydi. Yeni nesil yazarlar- Anar, Ekrem Eylisli, Elçin, Maksut ve Rüstem İbrahimbeyov'lar, Vağif ve Yusuf Sametoğlu'lar, İsi Melikzade, Sabir Ahmedov, Ferman Kerimzade, Çingiz Hüeynov, Ramiz Rövsen ve diğerleri bu önemli görevi üslendiler. Anar'ın “Taksi ve Vaht” (Taksi ve Zaman), “Men, Sen, O ve Telefon” (Ben, Sen, O ve Telefon), Ekrem Eylisli'nin “Gilas Ağacı” (Kiraz Ağacı), “Adamlar ve Ağaçlar” (İnsanlar ve Ağaçlar), Elçin'in “Toyuğun Diri Galması” (Tavuğun Canlı Kalması), “Sos” (Heyecan), “Baladadaşın İlk Mehebbeti” (Baladadaş'ın İlk Aşk), “Dolça” (Kova) Magsut İbrahimbeyov'un “Ondan Yahşı Gardaş Yok İdi” (Ondan İyi Kardeş Yoktu), Rüstem

İbrahimbeyov'un "Ad Günü" (Doğum Günü), Yusuf Sametoğlu'nun "Saat İşleyir" (Saat Çalışıyor) vb. eserlerde insan faktörü şahsiyet olarak öne çıkmaktaydı. Anar bu konuyu, "Bu nesir, genellikle taklit için kahramanlar yaratmayı amaçlamıyordu... "düşünen insanlarla" ilgileniyordu..." (Anar, 1984: 166) şeklinde özetleyerek yeni insan karakterlerinin önceki dönemlerdeki karakterlerden farkını göstermektedir. Yazarlar, halkın kaderi, millî düşünce hakkındaki soyut idealizm yerine daha önemli noktalar- insanın hayatı, varlığı, kaderi hakkında düşünmeye başladı. İnsan kavramı yerel ulusal ve ideolojik kalıpları kırarak doğrudan dünyevi sorunlara yöneldi. Bu dönemin yazarlarının eserlerinde varoluşsal motiflerin güçlenmesi, nesrin odağını, konu ve hedeflerini, insanın dünyevi özünü doğrudan toplum sorunlarından iç dünyanın incelenmesine kaydırđı; insanın kendini anlama sorunu ön plana çıkmış, en başarılı örneklerde "toplum felsefesi" düşüncesi, yerini varoluşçu düşünceye bıraktı.

Yeni dönem kahramanlarını incelerken Lenin, Stalin, Politbüro üyeleri, valiler, başkanlar, savcı ve hakimler yerine toplumun sıradan insanları görülmektedir. Okulda müdürler değil, temizlik işçileri, bekçiler; üniversitelerde rektörler, rektör yardımcıları, dekanlar değil, kantin işçileri; bakanlıklarda bakanlar değil, vestiyerde çalışan işçiler dönemin eserlerinin ana kahramanlarıdır. Anarı'nın Oktay (Gürcu Soyadı), Kebirlinski (Dantenin Jübilesi), Fuad (Macal); Elçin'in Baladadaş (Baladadaşın İlk Aşkı), Ağabala (Kova), Leyla (Heyecan); Ekrem Eylisli'nin Gulam Dede (Kiraz Ağacı), Halik (Şanlı Mektup), prof. Cemşidov (Işığını Esirgeme); Rüstem İbrahimbeyov'un Ali (Doğum Günü), Mustafa (İş Gezisi); Yusuf Sametoğlu'nun Gülsabah (Saat Çalışıyor); Ferman Kerimzade'nin Göyüş (Kimse Beni Affetmez); İsi Melikzade'nin Nadir (İtiraf), Dadaşov (Trende), Halil (Sokaklara Su Serpmişim) vb. karakterler dönemin yeni kahramanlarının temsilcileridirler. Sıradan hayatları, normal (bazen zor) yaşam koşulları, çoğu zaman başarısız olmaları ile dikkat çeken yeni karakterler, "Sovyet gerçekliği"ne zıt bir şekilde kaleme alınmıştır. Stalin'in ölümüne kadar esere tamamen kusursuz çıkan, hep yenen, zafer kazanan, istediğini elde eden karakterler yeni dönemde gerçekçi olarak okurlara sunulmuştur.

Bazı yazarlar kentsel uyumu, mega polis yaşamını, harmonisini, bazıları kırsal yaşamı, kırsal manzarayı en kaliteli ve akıcı bir üslupla eserlere aktarmayı başardılar. İster şehirlî ister taşralı olsun, eserlerdeki bu insanlar ilkel düşünmüyorlar, hayata bakış açıları ve dünya görüşleri değişiyor, dünyayı tek renk, siyah beyaz görmek istemiyorlardı. Böylece "Olumlu Sovyet adamı" yerini "düşünen adam"a bıraktı.

Farklı çalışmalar, farklı fikirler, farklı düşünceler içeren bu kaliteli eserlerle Azərbaycan edebî fikrinde, edebiyat tarihinde adeta yeni bir dönem oluştu. Her yazılı eserin kendine özgü teması ve sanatı, okuyucuların yeni eserlerle tanışmasını mümkün kıldı.

Sonuç

1960'lı ve 1970'li yılların düzyazısı, modernitenin ciddi sorunlarına kayıtsız kalmamış, toplumsal yaraları açığa çıkarmaktan çekinmemiş, materyalizm, konformizm ve rüşvet psikolojisini tüm olumsuz ayrıntılarıyla tasvirin içine çekmiştir. Genç yazarlar, edebiyatın yalnız konu olanaklarını genişletmenin yanı sıra, düzyazıya yeni edebi araçlar, edebi teknikler, “bilinç akışı”, edebi zaman bileşenleri getirdi.

Batı edebiyatındaki, özellikle de düzyazıdaki pek çok sanat örneği, Sovyet edebiyat araştırmaları tarafından hafife alınmıştı. Sovyet edebiyat çalışmalarının komünist ideolojinin bir parçası olması nedeniyle oluşturulan eserlerin “burjuva ideolojisinin” ürünü olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Ancak buna rağmen oluşturulan eserler hiçbir engelle karşılaşmadan Sovyetler mekânının her yerine yayıldı ve bu eserlerin her yerde okuyucuları bulundu. Zaten yaratılan eserlerde başka bir dünyanın- insanın iç dünyasının geniş yer bulduğu söylenebilir.

Edebî kahraman, özellikle olumlu kahraman da bir dereceye kadar değişti. Elbette bu dönemin eserlerinde güçlü kişilik, ödünsüz, özverili, bilinçli bir toplumsal görevden kaynaklanan güçlü eylemlerin sahibi, etik ve ahlaki duruş görülmekte ve bunların doğrudan karşıtı olan karakterlere de sıklıkla rastlanmaktadır. Dönemin düzyazısı, bir yandan geleneksel ahlak sorununun önemini azaltırken, bir yandan da daha önce düzyazının pek az ilgisini çekebilecek bu tür insanlar hakkında yazmaya başladı. Garip, başarısız, zit, karmaşık kaderleri olan, hayatta şansız olan, mevcut sistemde oluşan kalıplaşmış kalıplar çerçevesinde “şanslı” sayılan, tekdüze, düzensiz düşünce, mizaç ve karakterlere sahip insanlar da eserlere girmeye başladı.

Bu dönemin yazarlar neslini, onların yaratıcılıklarının önemli eğilimleri bakımından karakterize etmek gerekirse, onların edebiyatın asıl görevinin insana daha fazla dikkat ve ilgi göstermekte olduğu söylenebilir. Onlar, insanın işinden, faaliyetinden ziyade onun kişiliğini, maneviyatını açmak, tahlil ve analiz etmekteydiler. Onlar Sovyet gerçekliğini edebiyata yansıtmayarak, onu edebî yargının konusu ve nesnesi haline getirdiler. Bu nedenle onların eserleri daha ziyade eleştirel anlam taşımaktaydı. Bu eserlerde yazarın yaşam olaylarına karşı konumu ve tutumu belirsiz bir etki oluşturmaktaydı. İşte bu nedenle günümüz gerçekliğinde dahi bu eserlerin geçerliliği kaybolmamaktadır.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Abasova S. (2001). *İsi Melikzade'nin Hayat ve Yaratıcılığı*. Bakü

- Aktaş Ş. (2009). "Edebî Metin ve Özellikleri". *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39,
- Aliyev A. (1990). *Edebiyat ve Hakikat*. Bakü
- Aliyeva N. (1998). *Anar – Şahsiyet ve Sanatkâr*. Bakü
- Aliyeva T. (2009). "İsa Hüseyinov Yaratıcılığında İnsan Problemi". *Khazar Üniversitesi Neşriyatı*, Vol. 12/ 1-2
- Anar (1984). "Nesrin Fezası". *Azərbaycan Dergisi*, 7
- Aras G. (2014). "İnsan ve Toplum: Edebiyat ve Değerler Eğitimi". *Akademik Bakış Dergisi*, 44, 13
- Efendiyev İ. (1955). "Çağdaşlık Uğrunda... Büyük Sanat Uğrunda". *Edebiyat Gazetesi*, 5
- Efendiyev İ. (1958). "Dönemimizin Çağdaşları". *Edebiyat ve Sanat Gazetesi* 7
- Eylisli E. (1989). *Edebiyat Yangısı*. Bakü
- Göyüşov Z. (1978). *Dâhile Pencere (özünü derk etme)*. Bakü
- Guliyev K. (1998). "Sanatsal Edebiyatta Egzistansiyalizm". *Cahan Dergisi*, 4
- Hüseyinov A. (1980). *Nesir ve Zaman*. Bakü
- Karayev Y. (1988). *Meyar – Şahsiyettir*. Bakü
- Karayev Y. (1999). *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azərbaycan Edebiyatı*. İstanbul
- Кусаинова А. (2020). *Современная русская литература*. Костанай
- Memmedov A. (1987). "Sözümüz İştirilene dek". *Ulduz Dergisi*, 6
- Memmedli, M. (2015). "20. Yüzyıl Azərbaycan Edebiyatına Ait Notlar". *Yarpag Gazetesi*, 7
- Mustafayeva H. (2011). *Azərbaycan Çocuk Edebiyatı*. Bakü
- Никифорова О. (1972). *Психология восприятия художественной литературы*. Москва
- Щербина В. (1964). *Наши Современники: Концепция Человека в Литературе XX Столетия*. Москва
- Вайл П. и Генис А. (2001). *1960-е годы: Мир Советского Человека*. Москва
- Veliyev İ. (1997). *Burulganlar İçinde (makaleler toplusu)*. Bakü
- Veliyev İ. (1998). *İnsan: Hayatta ve Sanatta*. Bakü
- The Telescope, (2023). April, 12, The Experiences We Share: Literature Shows the Human Connection. Kaynak:
<https://www.palomar.edu/telescope/2023/04/12/the-experiences-we-share-literature-shows-the-human-connection> Erişim Tarihi: 12.10.2023
- Новая Газета Кубани, 2018, ноябрь, 30, Литература и Человек. Каунак:
<https://ngkub.ru/kultura/literatura-i-chelovek>. Erişim Tarihi: 11.09.2023

Extended Abstract

The 60s and 70s of the 20th century and the literature that emerged in Azerbaijan during this period have a special position. The literature of this period has been sufficiently studied in the press, literary criticism and scientific research, and extensive comments and analyses have been made about it. The question of what makes the prose of this period remarkable has occasionally been of interest to the literary community. Azerbaijani literature has changed in a way that is incomparable with previous periods, moving in the direction of new themes, new content and more contemporary ideas. In the 1960s and 1970s, literature took a different direction of thought, modern trends and a new

turn, and creative searches developed in the field of reflecting the realities of life in depth and in a quality manner. A few years after the death of Joseph Stalin, a certain softening and a tendency towards democratic values appeared in the Soviet regime, and new reforms began to be implemented.

The new literary process that emerged from the mid-1950s strengthened the tendency to define people more broadly and deepen realism in literature. During this period, writers paid more attention to the manifestations of one-sided, indirect depictions of human life in literature and art, and to the issues of mastery of artistic creation. In the works written, literary mastery was evaluated by transforming the reality of life into an artistic reality. In the articles published, the problems of genre and artistic truth in modern literature were addressed more critically, and the issue of revealing human character was brought to the forefront. Depicting people as people was a fundamental feature of the literature of that period. Most prose works of the 1960s: stories, tales and novels were created in this way.

One of the important features of this period was the entry of a new generation of writers into literature. The new writers saw the main task of literature as paying more attention and interest to a person, revealing, analyzing and reflecting his personality and spirituality rather than his activities. Indeed, the subject of literature in this period was focused on the "thinking man". Here, a person was not just a positive quality, not a hardworking being who always won, the chairman of the collective farm, the regional committee and the secretary. In new works, writers tried to depict not only great people, but also ordinary and sometimes unsuccessful human characters.

It should be noted that the concept of man in literature and art is considered one of the most important complex problems in the world. The human problem has always concerned all people and the sciences, religions, states and politicians that emerged as a result of their activities from the moment society was formed to the present day. The human problem is the life and livelihood problem of every age and period. Therefore, writers have always brought this issue to the forefront in their research and focused on the solution of important issues necessary for a person to live as a human being. Human relations, interpersonal communication, love, conflict, dissatisfaction and contradictions are a special subject of interest in the literary world. The character of the literary hero is revealed, his maturation and his artistic value as a character are possible through interpersonal relationships. The formation of the personality of the literary hero and the determination of his life position are also directly related to this subject. Therefore, in the literary environment of the 1960s and 1970s, the inner psychological world of modern man was considered more necessary.

In the 1960s and 1970s, the change in the writer's presentation of the character and his perspective on life attracted more attention. In the characterization of the characters, instead of "he is like this", the principle of "I am like this", that is, evaluating the character from the inside, with his own thoughts, was preferred. The complexity of events and relationships, the density of characters led to more effective forms of representational tools. This required the activation of the inner monologue and the writer's characterizations in the work, the evaluation of the thoughts of the characters rather than their actions, the psychological states they experienced at certain times and moments, and the more accurate artistic description of this. In the Azerbaijani literature of the 1960s and 1970s, this direction is clearly seen in the works of writers such as Ekrem Eylisli, Anar, Elçin, Mevlut Süleymanlı, Sabir Azeri, İsi Melikzade, Ferman Kerimzade, Yusif Sametoğlu, Sabir Ahmedov. Thus, the increasing interest in the spiritual and moral layers of social reality and personality psychology characterized the entire Azerbaijani literature of the period in question, increasing its role and weight as an intellectual-artistic richness and aesthetic value.

If we characterize the generation of writers of this period in terms of the important trends of their creativity, it can be said that the main task of their literature was to pay more attention and interest to man. They saw in the disclosure, analysis and reflection of man's personality and spirituality rather than in his work and activity. They did not reflect Soviet reality in literature, but made it the subject and object of literary judgment. Therefore, their works had more critical meaning. In these works, the author's position and attitude to life events had an ambiguous effect. That is why the relevance of these works does not disappear even in today's reality.

**OZANTÜRK'ÜN AZERBAJYAN DESTANLARI VE BU
DESTANLARIN İÇERİK ANALİZİ***

**AZERBAIJANI EPICS OF OZANTURK AND THE CONTENT
ANALYSIS OF THESE EPICS**

Hakan ALBAYRAK ✉ **

Özet

Anadolu sahasında âşık tarzı destan geleneğini sürdüren birçok şair vardır. Prof. Dr. Bayram Durbilmez de bu geleneği sürdüren önemli isimlerden biridir. Birçok konuda olduğu gibi Azerbaycan hakkında da destanlar yazmıştır. Türk dünyasını yakından tanıyan, bu konuda birçok ilmî eser yayımlayan, yazılı, sözlü ve elektronik kültür birikimine sahip ve bu birikimini sanatçı kişiliğiyle birleştiren Prof. Dr. Bayram Durbilmez, bu bilgilerini destanlarına da yansıtmaktadır. Türkçü kimliğiyle de tanınan şair, şiirlerinde Ozantürk ve Durbilmez mahlasını kullanmaktadır. Ozantürk'ün eserlerine bakıldığında halk şiirinin söyleyiş ve şekil geleneğine hâkim olduğu görülmektedir. Çalışmada Azerbaycan hakkında yazdığı beş destan incelenirken metin merkezli içerik analizi yöntemi kullanılmaktadır. Yöntem gereği öncelikle şairin Azerbaycan hakkında yazmış olduğu destanlar tespit edilip içeriğine göre örnekler alınarak şiirlerinin tasnifi yapılmaktadır. Destanların içeriğinde yer alan toplumsal olaylar, savaşlar, millî konular, tarihî sorunlar, kültürel değerler ve günlük olaylar üzerinde çözümleme yapılmaktadır. Bu destanlarda şair kendi duygu, düşünce ve algısıyla millet, vatan, bağımsızlık ve Türkçe gibi değerleri vurgulamaktadır. Karabağ savaşına ve bu savaşta yaşanan olaylara değinerek millî birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirmek için düşman imajına karşı biz olgusu oluşturmaktadır. Bununla birlikte destanların içeriğinde metaforlardan faydalanarak millî değerlere atıfta bulunmaktadır. Çalışmada ilmî ve edebî kişiliğiyle yazdığı bu destanlardaki fikir eğilimi, verilmek istenilen mesaj ve algılar ortaya konulmaktadır.

Anahtar kelimeler: İçerik Analizi, Âşık Tarzı Destan, Azerbaycan, Ozantürk, Bayram Durbilmez

Abstract

There are many poets in the Anatolian field who continue the tradition of minstrel-style epic. Prof. Dr. Bayram Durbilmez is also one of the important

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 23.09.2024; **Kabul tarihi:** 12.11.2024.
Kaynak gösterilme: ALBAYRAK H. (2024): Ozantürk'ün Azerbaycan Destanları ve Bu Destanların İçerik Analizi, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 171-195.

** Dr., Kayseri İl Emniyet Müdürlüğü, Kayseri / TÜRKİYE
hakan.16.05@hotmail.com <https://orcid.org/0009-0002-1651-3559>

names that continue this tradition. As with many subjects, he has written epics about Azerbaijan. Prof. Dr. Bayram Durbilmez, who knows the Turkish world closely, has published many scientific works on this subject, has an accumulation of written, oral and electronic culture and combines this accumulation with her artist personality, reflects this knowledge in her epics. The poet / bard, who is also known for his Turkish identity, uses the aliases Ozanturk and Durbilmez in his poems. When we look at the works of Ozanturk, it is seen that he dominates the tradition of the expression and form of folk poetry. In the study, a text-centered content analysis method is used when examining five epics he wrote about Azerbaijan. According to the method, first of all, the epics written by the poet about Azerbaijan are identified and samples are taken according to their content and the sorting of their poems is carried out. Analysis is made on the social events, wars, national issues, historical problems, cultural values and daily events contained in the content of epics. In these epics, the poet emphasizes values such as nation, homeland, independence and Turkish with his own feelings, thoughts and perceptions. By referring to the Karabakh war and the events that took place in this war, we are creating a phenomenon against the enemy's image in order to strengthen the sense of national unity and togetherness. However, he refers to national values by using metaphors in the content of epics. In the study, the tendency of ideas, the messages and perceptions desired to be given in these epics written with his scientific and literary personality are revealed.

Keywords: Content Analysis, Minstrel-Style Epic, Azerbaijan, Ozantürk, Bayram Durbilmez

Giriş

Türk Halk Edebiyatı ve Halk Bilimi alanında tanınmış bilim adamlarından Prof. Dr. Bayram Durbilmez, yazdığı âşık tarzı şiirleriyle sanat adamı olarak da bilinmektedir. Âşık tarzı şiirlerinde çoğunlukla “Ozantürk” ve “Durbilmez” mahlaslarını kullanmaktadır. Hem bilim adamı hem sanat adamı olarak bilim ve sanat dünyasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bilim adamı olarak yaptığı öncü çalışmalardan özellikle âşık tarzı Türk edebiyatı¹, derviş tarzı Türk edebiyatı (2019), Türk kültür coğrafyası (2019), Türk dünyası kültürü (2017, 2019), gelenekli Türk anlatıları (2017) konularında yazdıkları oldukça önemlidir. Sanat adamı olarak Türk kültür coğrafyasının ve Türk dünyasının pek çok yerinde yapılan şiir şölenlerinde Türkiye'yi temsil etti. Türk ülkelerinde yayımlanan ansiklopedi, kitap, antoloji, dergi ve gazetelerinde bazı şiirleri yayımlandı. Türk dünyası sevgisiyle şiirlerinde sergilediği Türkçü duruşu sebebiyle “Türk Dünyası Şairi” olarak anıldı.

¹ Durbilmez'in âşık edebiyatı şiir sanatı ve temsilcileri konulu yaptığı kitap çalışmaları hakkında bilgi için bkz. 1998; 1999; 2000; 2007; 2014; 2016; 2018; 2019; 2020; 2020; 2021; 2023.

Prof. Dr. Bayram Durbilmez'in hayatında Azerbaycan sevgisi özel bir yer tutmaktadır. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bulunan Azerbaycan Nazırlar Kabineti Halk Tasarrufatı İdari Etme Enstitüsü'nde 1993 - 1994 yıllarında konuk öğretim üyesi olarak çalıştı. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın bursuyla görev yaptığı bu enstitüde Türk Dünyası Kültürü ve Türkiye Türkçesi dersleri verdi. Dekan Yardımcısı, Dekan Vekili ve Bölüm Başkanı olarak da görev yaptı. Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü Folklor Şubesi'ne "doktorant" olarak kabul edildi. Prof. Dr. İsrail Abbasov ve Prof. Meherrem Kasımlı'nın danışmanlık ettiği "*Kars'ta Aşıklık Geleneği'nin Tarihi Gelişimi*" adlı "doktorantlık" tezini hazırlamaya başladı. Bu çalışma Doğu Anadolu (Kars, Ardahan, Iğdır) ve Azerbaycan Sahası Aşık Edebiyatı'nın Tarihi Gelişimi ve Ortak Özellikleri konulu karşılaştırmalı bir araştırmadır. Azerbaycan'da yapılan akademik toplantılara katılarak akademik bilgi ve görgüsünü geliştirdi. Azerbaycan - Türkiye ortak kültür değerleri konusunda konferanslar verdi. Prof. Dr. Yaşar Qarayev, Prof. Dr. İsrail Abbasov, Prof. Dr. Nizami Caferov, Prof. Meherrem Qasımlı, Prof. Dr. Tofik Hacıyev, Prof. Dr. Kamil Veliyev, Prof. Dr. Sednik Paşayev Pirsultanlı, Prof. Dr. Ramiz Asker, Ali Şamil, vd. gibi Azerbaycan'ın tanınmış bilim adamlarıyla tanışma imkânı buldu. Türkiye'ye döndükten sonra da Azerbaycan sevgisi devam etti. Azerbaycan konulu pek çok çalışmaya katkı sağladı.

Prof. Dr. Bayram Durbilmez'in Türk dünyası sevgisi elbette Azerbaycan ile sınırlı değildir. Azerbaycan'dan başka Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, KKTC, Tataristan, Yakutistan / Saha Eli, Altay Cumhuriyeti, Kırım, Batı Trakya, Romanya, Almanya, Polonya, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Gagavuz Eli, Rusya, Ukrayna, Moldova, Yunanistan, Gürcistan, İran ve Suriye gibi pek çok ülkede kısa süreli araştırmalar, incelemeler yaptı. 1999 - 2000 yıllarında Ahmet Yesevi Vakfı'nın bursuyla Kazakistan'ın Türkistan şehrine gitti. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk - Kazak Üniversitesi Tarih - Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde (Türkistan) ve Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde (Çimkent) konuk öğretim üyesi olarak görev yaptı. Burada Türk Halk Edebiyatı, Türk Mitolojisi, Türk Destanları, Türk Dünyası, Türk Kültür Tarihi, Eski Türk Edebiyatı, Türkçe - Kompozisyon ve Meslekî Türkçe dersleri verdi.

Prof. Dr. Bayram Durbilmez, Türkiye dışındaki Türk dünyasına ilk adım attığı Azerbaycan'a her zaman özel bir ilgi ve sevgi gösterir. 1993'ten itibaren Azerbaycan'a defalarca gider, orada araştırmalar yapar, bildiriler sunar, konferanslar verir. Azerbaycan'da yayımlanan Folklor ve Etnoğrafya Beynelhalq Elmi Jurnal'ın "redaksiya heyeti"nde yer almaktadır. Azerbaycan Hazar Üniversitesi'nin Medeni Antropoloji ve Folklor Enstitüsü kurucular

kurulundadır². Prof. Dr. Meherrem Qasımlı, Prof. Dr. Mahmud Allahmanlı, Prof. Dr. İrade Köçerli ve Prof. Dr. Kamile Dadaşzade tarafından Azerbaycan'da yayımlanan Ozan - Âşık Ensiklopediyası'nda Bayram Durbilmez'e özel yer verilmiştir (1. cilt, s.266). Bayram Durbilmez'in 55. yaşına özel olarak hazırlanan iki ciltlik armağan kitabına Azerbaycanlı - Türk bilim insanları özel bir ilgi göstermiş, makaleleriyle katkı sağlamışlardır. "Prof. Dr. Bayram Durbilmez'e Armağan -55. Yaş Anısına- adlı bu kitapta Prof. Dr. Meherrem Qasımlı, Prof. Dr. Fuzuli Bayat, Prof. Dr. Sevinç Aliyeva, Prof. Dr. Rafiq İmran, Prof. Dr. Tamilla Abbashanlı- Aliyeva, Prof. Dr. Ali Şamil, Prof. Dr. Naile Askar, Doç. Dr. Sönmez Abbaslı Yurttaş, Doç. Dr. Asif Hacıyev (Şirvanelli), Doç. Dr. Elnare Aliyeva gibi Azerbaycanlı Türk bilim insanlarının da imzaları bulunmaktadır. Aynı kitapta "Bayram Durbilmez'in Türkiye, Can Azerbaycan Adlı Şiirinin Göstergibilimsel Analizi" (Somuncu, 2023: 43-64) adlı bir araştırma - inceleme yazısına da yer verilmesi Bayram Durbilmez'in Azerbaycan sevgisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

"Türk Dünyası Şairi" olarak tanınan Bayram Durbilmez, aynı zamanda "Azerbaycan Şairi"dir. Azerbaycan'da görevli olduğu yıllarda Bahtiyar Vahapzade, Mehmet Aslan gibi Azerbaycan'ın tanınmış şairleriyle görüşmüş, Azerbaycan sanat çevrelerinde tanınmaya başlamıştır. Azerbaycan'da yayımlanan önemli dergi ve gazetelerde hakkında makaleler yazılmış, şiirleri yayımlanmış, Azerbaycan devlet televizyonunda yayımlanan bazı kültür ve sanat programlarına katılmıştır. Şiir kitaplarından yapılan bir seçki Prof. Dr. Elçin İskenderzade ve Terane Musayeva tarafından Azerbaycan Türkçesine aktarılarak, 2009'da "Sürmeli Yarım" adıyla, Bakü / Azerbaycan'da yayımlanmıştır.

Çocukluk yıllarında şiire yönelen şairin babası Bahri (Âşık Türkmenoğlu) ve babasının dedesi (Âşık Şifai) halk şairidir. Şiir dalında birçok ödül almıştır. Durbilmez'in edebî kimliğini oluşturan kaynağının özünde soya çekim, ilmî ve edebî bilgisinin yer aldığı görülmektedir. Şair ilmî bilgisi ve kültürel birikimini duygu, düşünce, ideal ve inançlarıyla yoğurarak şiirlerine ve destanlarına yansıtmaktadır. Âşık tarzı, klasik ve çağdaş şiir örnekleri bulunan şair, halk şiirini daha çok benimsemektedir. Şair / ozanın eserlerine bakıldığında halk şiirinin söyleyiş ve şekil geleneğine hâkim olduğu görülmektedir. Zengin bir kelime hazinesine sahip olan şair / ozan, ilmî birikimini de şiirlerine yansıtarak kelimeleri şiirlerinde ustaca kullanmaktadır. Şiirleri her okumada farklı anlamlar çağrıştırmakta ve şiirlere anlam zenginliği katmaktadır. Bu bağlamda Türkçenin gücünü şiirlerine yansıtmaktadır. Yazılı kültür ve sözlü kültür birikimiyle birlikte elektronik kültür birikimini ve gezip gördüğü yerlerdeki gözlemlerini, tanıklıklarını da şiirlerinde kaynaştırır. Genlerinden gelen sanatçı kişiliğini bu zengin birikim ile birleştiren şair / ozanın tarihi

² Durbilmez, halk bilimi ve edebiyatı ilişkileri konusunda teorik çalışmalar yapmış, yeni bakış açılarıyla birlikte "Gelenekli Türk Edebiyatı", "Derviş Tarzı Türk Edebiyatı" gibi yeni terimler de kazandırmış bir bilim insanıdır. Bkz. 2013: 201-212.

olaylarla ilgili destanları da akıcı şiir ve derinlikli şuur olarak önemli bilgi kaynaklarından birine dönüştür³. Şairin bu türde destanlarının merkezinde Türkçülük ve Türk dünyası yer almaktadır. Şiirlerinde vatan, bağımsızlık, özgürlük, Türkçülük ve Turancılık gibi temaları işlemektedir.

Şiirleri birçok dile (Rusça, İngilizce, Almanca, Japonca, Flemenkçe ve çeşitli Türk lehçelerine) çevrilmiştir. Türkiye başta olmak üzere Azerbaycan, Kazakistan, Irak, Bulgaristan, Kosova, Tataristan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Makedonya, Moldova ve Romanya’da çeşitli antoloji, dergi ve gazetelerde şiirleri yayımlanmıştır (Qafkazlı, 2011: 153). Bu dergi ve gazeteler arasında Oğuz Eli, Edebiyet - İncesenet, Bayatı, Şegeg, Kaynak, Türk Dili, Türk Edebiyatı, Orkun, Töre, Ötügen, Turnalar, Bizim Külliye, vd. de bulunmaktadır. Prof. Dr. Mehmet Erol’un ifadesiyle, “Şiirlerinin yayımlandığı ülkeler dikkate alındığında Durbilmez’in Azerbaycan’dan Kazakistan’a, Ukrayna’dan Rusya’ya, Bulgaristan’dan Almanya’ya kadar geniş bir coğrafyada şiirleri okunan güçlü bir şair olduğu söylenebilir” (URL-1).

Ulusal ve uluslararası âşık yarışmalarında seçici kurul üyesi olarak görev yaptı. TRT Avaz’da üç yıl süreyle her hafta yayımlanan Âşıklar Meclisi adlı programın danışma kurulunda ve programı hazırlayıp sunan programcılar arasında yer aldı. Âşık sanatı ve edebiyatı alanında yaptığı teorik ve uygulamalı çalışmalar sebebiyle Azerbaycan Âşıklar Birliği’ne üye kabul edildi⁴. “Devlet mükafatı laureti, emektar ilim hadimi” Prof. Dr. Meherrem Qasımlı’nın başkanı olduğu Azerbaycan Âşıklar Birliği’nin aynı zamanda Türkiye Temsicisi’dir⁵.

Prof. Dr. Bayram Durbilmez’in Türk dünyası konulu destanları içinde Azerbaycan özel bir yer tutar. Azerbaycan konulu destanlarından başka, pek çok şiirinde de Azerbaycan’dan söz etmektedir. Bu çalışmada, Durbilmez’in Azerbaycan üzerine yazdığı beş (5) destan metin merkezli içerik analizi yöntemiyle incelenmektedir.

³ Durbilmez’in âşık tarzı destanları, özellikle sözlü tarih araştırmaları açısından önemli birer bilgi kaynağıdır: Bkz. 2000: 87-105; 2007: 299-317; 2009: 43-56; 2013: 173-193; 2014: 139-266; 2023: 483-494.

⁴ Çalışmalarından dolayı aldığı çok sayıda ödül arasında doğrudan âşık edebiyatıyla ilgili olanlar da bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Âşık Meydanı Vakfı- Âşıklık Geleneğine Hizmet Ödülü (2004), TES ve UAEEB- Dede Korkut Başarı Ödülü (2018), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Karacaoğlan Kültürünü Yaşatma, Yaşatma ve Kültür Derneği, Karacaoğlan Hizmet Ödülü (2019) ve Dünya Âşıklar Demeği- Türk Dünyası Âşık Edebiyatına Hizmet Ödülü (2022)’dir.

⁵ Ozantürk’ün hayatı ve sanatı hakkında bilgi için bkz. Özkan, 2004: 62; Akbay 2011: 71-84; Qafkazlı 2011: 153-154; Tekin, 2012: 208; Alptekin 2015: 70; Alptekin ve Güzel 2010: 148; Erol, 2017: 13-19; Albayrak 2022: 30-52; Somuncu 2023: 43-66; Albayrak, 2023: 65-97; Ayvaz, 2023: 99-146; Somuncu 2023: 147- 166; Aydın 2023: 187-208; Aliyeva, 2008: 190-198; Parlak, 2006: 64-65; Oğuz, 1994: 196; Bilgehan, 2017: 11-18; Asma, 2003: 31; Kumsuz, 2006: 105.

1. OZANTÜRK'ÜN AZERBAYCAN KONULU DESTANLARI

Ozantürk'ün, Azerbaycan konulu beş ayrı destanı bulunmaktadır. Bu destanlar “Azatlık Güneşi Doğar Azerbaycan'da”, “Azerbaycan'ın Şahlanış Destanı”, “Can Azerbaycan”, “Gara Bahtlı Garabağ'ım” ve “Türkiye, Can Azerbaycan” adlarını taşımaktadır.

Azerbaycan konulu ilk şiir 23 Ocak 1990 tarihli olup, Sorgun / Yozgat'ta yazılmıştır. Nazım birimi dörtlük olan bu destan hece ölçüsünün 8'li kalıbıyla oluşturulmuştur. Soyadını tevriyeli olarak “Dur/bilmez” şeklinde kullanan şairin bu destanı dokuz dörtlüktür. Destan abab, ccbb, dddb, eebb, fffb, gggb, hhhb, ııbb, iıbb şeklinde bir kafiye örgüsüne sahiptir. İlk dörtlüğün birinci ve üçüncü dizeleri kendi arasında, ikinci ve dördüncü dizeleri ise birbiriyle kafiyelidir. İkinci ve dördüncü dizeler destanın ayak dizeleri olup yenileme ayak özelliği taşımaktadır. Diğer dörtlüklerin ilk üç dizesi ayrı ayrı kendi arasında, ayak dizesini oluşturan dördüncü dizeler ise birbiriyle kafiyelidir. Bu şiir, şair / ozanın Azerbaycan'a olan sevgisinin gençlik yıllarından itibaren var olduğunu gösterir. Tarihe “20 Yanvar Bakü Katliamı” olarak geçen ve 20 Ocak 1990'da Sovyetler Birliği ordusu tarafından 143 kişinin şehit edilmesi üzerine yazılan bir şiirdir. Bu şiir Kayseri ve Yozgat'ta yapılan mitinglerde de okunmuştur.

“Gara Bahtlı Garabağ'ım” ve “Azatlık Güneşi Doğar Azerbaycan'da” adlarını taşıyan destanlar Bakü'de yazılmıştır. Bu destanlardan ilkinin Şubat 1994, ikincisinin 22.03.1994'te yazıldığı şiirlerin altında yazılan tarihlerden anlaşılmaktadır. Her iki destanın nazım birimi beşer dizeden oluşan muhammes (beşli) özelliği taşır. İlki altı, ikincisi yedi bentten oluşmaktadır. Ozantürk mahlası kullanılarak yazılan bu şiirlerin ilki aaabb, cccdd, eeeff, ggghh, iııı, jkkk şeklinde bir kafiye örgüsüne sahiptir. Her bendin ilk üç dizesi ayrı ayrı kendi arasında, son iki dizesi ayrı ayrı kendi arasında cinaslı kafiye sahiptir. İkinci destanın kafiye örgüsü aaabb, ccbb, dddb, eebb, fffb, gggb, ııbb şeklindedir. Bu şiirin her bendinin ilk üç dizesi ayrı ayrı kendi arasında cinaslı kafiyelerle oluşturulmuştur. Her bendin son iki dizesi kendi arasında kafiyeli olup beşinci dizeler ayrıca kendi aralarında da kafiyelidir. Bu şiirler Azerbaycan ve Türkiye'de çeşitli güldeste, dergi ve gazetelerde Azerbaycan Türkçesiyle ve Türkiye Türkçesiyle yayımlanmış, yapılan şiir şölenlerinde okunmuş, televizyon ve radyo programlarında seslendirilmiştir.

“Azerbaycan'ın Şahlanış Destanı” ve “Türkiye, Can Azerbaycan” adlarını taşıyan iki destan 2020'de, Türkiye'nin Kayseri şehrinde yazılmıştır. Bunlardan ilkinin 27.09.2020, ikincisinin 10.11.2020 tarihinde yazıldığı şiirlerin altında belirtilmektedir. Her iki destanda da Ozantürk mahlası yer almaktadır. Destanların nazım birimi beşer dizeden oluşan muhammes (beşli) özelliği taşır. “Azerbaycan'ın Şahlanış Destanı” başlıklı destan, hece ölçüsünün 11'li kalıbıyla yazılmıştır. Yedi bentten oluşan bu destanın aaabb_n, ccbb_n, dddb_n, eebb_n, fffb_n, gggb_n, hhhb_n şeklinde bir kafiye örgüsü bulunmaktadır. Kafiye örgüsünden de anlaşılacağı gibi her bendin üç dizesi ayrı ayrı kendi arasında

kafiyelidir. Dördüncü dizeler yenileme ayak özelliği taşımakta olup birbiriyle kafiyeli bir yapıya sahiptir. “Tanrı yardım etsin, Türk’e yâr olsun” dizesi ise yineleme ayak özelliği taşıdığı için her bendin sonunda aynen tekrar edilmektedir. Yineleme ayak özelliği taşıyan dize “Türkiye, Can Azerbaycan” başlıklı destan, hece ölçüsünün 8’li kalıbıyla yazılmıştır. Dokuz bentten oluşan bu destanın aaaaa_n, bbbaa_n, cccaa_n, dddaa_n, eecaa_n, fffaa_n, gggaa_n, hhbaa_n, ıııaa_n şeklinde bir kafiye örgüsü bulunmaktadır. Kafiye örgüsünden de anlaşılacağı gibi ilk bendin her dizesi kendi arasında kafiyelidir. Diğer bentlerin ilk üç dizesi ayrı ayrı kendi arasında kafiyeli bir yapı göstermektedir. İlk bendin dizeleriyle de kafiyeli olan dördüncü dizeler yenileme ayak özelliği taşımakta olup birbiriyle kafiyelidir. Her bendin beşinci dizesi olarak yinelenen “Türkiye, Can Azerbaycan” dizesi ise yineleme ayak özelliği taşır⁶. Bu şiirleri, ayak dizelerini esas alarak şöyle sıralayabiliriz:

1.1. Azatlık Güneşi Doğar Azerbaycan’da

*Odlu Azerbaycan canlar odağı
Yurt derdiyle dağlar kalbi od ağı
Dağlar söndüremez kalpten o dağı
Söndüremez odu Hazar umman da
Şefeg gızillanır Azerbaycan’da*

*Kutlu sövda odu düşünce dile
Bu ulu millete mutluluk dile
Söylemek gerekir gelince dile
Çınlamalı sesim goca cahanda
Arzular dillenir Azerbaycan’da*

*Bakü’de, Guba’da, Gâh’da, Gence’de
Soylu sövdaları seven gence de!
Ganı guvvet verir seven gence de
Gözlerim yollarda, könlüm cananda
Umutlar dallanır Azerbaycan’da*

*Söylerem sövdamı sözde, yazıda
Gırlaşan dağlarda, yaşıl yazıda
Gözler hararetle bahar yazı da
Şeki, Tovuz, Göyçay, Şirvan, Mugan’da
Düşler yaşillanır Azerbaycan’da*

*Düşsün başımızdan gara bağımız
Çiçeklensin yine gara bağımız
Govuşsun zefere Garabağımız
Azatlık güneşi doğmalı danda
Bayraklar yellenir Azerbaycan’da*

⁶ Bayram Durbilmez’in ayak hakkındaki tespit ve görüşleri hakkında bilgi için bkz.2018: 155-165.

*Düşmesin dillerden ata, türkümüz!
Hicranı könülden ata Türkümüz
Doğrulmuş da bahır Atatürkümüz
Vücut titremede, gelp heyecan'da
Bir tarih bellendir Azerbaycan'da*

*Ozantürk özüyle, neylesin eli?
Uzanır sevgiyle Hızır'ın eli
Dirilir novruzda büyük Türkeli
Bayramlar kutlanır bütün Turan'da
Düşler şekillenir Azerbaycan'da (Durbilmez, 2021: 66-67).*

1.2. Azerbaycan'ın Şahlanış Destanı

*Kanlı saldırganlar yine kudurdu!
Körpe karanfili, gülü soldurdu...
Bozkurt ruhlu millet ayağa durdu
Azerbaycan Türk'ü her dem var olsun!
Tanrı yardım etsin, Türk'e yâr olsun!*

*Kin kusup yediden yetmişe kadar
Soykırım eyleyip ettiler inkâr
Hocalı'da vahşet oldu aşikâr
Cani Ermeni'ye dünya dar olsun
Tanrı yardım etsin, Türk'e yâr olsun!*

*Azathk arzular Hankendi, Şuşa...
Yaşa şanlı vatan, sen azat yaşa!
Çıkıp gelir yine bir Nuri Paşa
Bütün Azerbaycan bahtiyar olsun
Tanrı yardım etsin, Türk'e yâr olsun!*

*Fuzuli, Cebrail, Ağdere, Terter...
Ağdam, Hadrut, Laçın, Türk'ün Kelbecer...
Bir bir azat olur, yakındır zafer!
Ataların ruhu bayraktar olsun
Tanrı yardım etsin, Türk'e yâr olsun!*

*Karabağ Türk'ündür, İrevan Türk'ün
Askeran, Kubatlı, Zengilan Türk'ün
Yüreğinde yara kahraman Türk'ün
Karabağ huzurlu bir diyar olsun
Tanrı yardım etsin, Türk'e yâr olsun!*

*Bu cennet yurtlarda son bulur vahşet
Zengezur, Nahçıvan birleşir elbet
Türk adalet demek, Türk medeniyet...
Bütün Turan eller payidar olsun
Tanrı yardım etsin, Türk'e yâr olsun!*

*Kadim bir Türk yurdu şanlı İrevan
Yine sahip çıkar can Azerbaycan
Turanda yeniden yazılır destan
Bu da Ozantürk'ten yadigar olsun
Tanrı yardım etsin, Türk'e yâr olsun! (Durbilmez, 2021: 70-71).*

1.3. Can Azerbaycan
*Kızillaşan bu şafaklar
Neden doğmaz baht güneşim?
Al yazmalar, ak duvaklar
Kanla boyandı kardeşim*

*Ezer tanklar bizi nice
Ağlar güller ince ince
Aramızda dağlar yüce
Körpe yavrurum, gönüldaşım*

*Düştük nâra, düştük köze
Vatan aşkı yeter bize
Kan gölünde yüze yüze
Kaplara ufku aşk ateşim*

*Cadde mezar, sokak mezar
Ağlar Bakü, yaşlı Hazar
Niçin kılmaz dostlar nazar?
Neredesin ey soydaşım?*

*Canlar canı özge canan
"Odlar yurdu" Azerbaycan
Yok mu sende zerre vicdan?
Sağır mısın ey dindaşım?*

*Ermeniler Ruslarla bir
Cennet yurdum bana kabir
Kalpte iman, dilde tekbir
Direniyor vatandaşım*

*Gülmeye hasret dudaklar
Kanla karışır ırmaklar
İnmez yükselen bayraklar
Eğilmez zalime başım!*

*Senden yardım, senden medet
Aşkın bize büyük kuvvet
Ey Allah'ım, sen yardım et!
Dinsin artık bu gözyaşım...*

*Çelik mumda erir mi hiç?
Dur/bilmez'im durur mu hiç?
Mümin vatan verir mi hiç?
Haykar, haykır ülküdaşım! (Durbilmez, 2011: 33-34).*

1.4. Gara Bahıtlı Garabağım

*Vurulmuşam gelpden taleyim gara
Dutuldum doluya, yağmura, gara...
Çalmag isteyirler alnıma gara
Men gara bahıtlıyam Garabağım can!
Ruslar gülle verir, Garabağım can...*

*Merhem sürüp sarım; yaramı yarım
Bir golum kesilip olmuşam yarım
Ağlayır balalar, ağlayır yârim
Körpe cesetçikler atılıp yara
Ganayır üreyim, bedenim yara*

*Gereñfil ağlayır vurulup yer yer
Bulutlar yaş tökür, gan gölüdür yer
Ermeni gan içir; Balaları yer
Avropa eşitmir yohsa ölü mü?
Ha vaht göreceğdir benim ölümü?*

*Eşg ataşı kimi düşdün dile sen
Novruzda toy isde, zefer dile sen!
Âşığsan, hesretsen Türkçe dile sen
Gopuz esir, mızrab esir, tel esir...
Ermeniler vurmağ için telesir.*

*Gene açsın canlı gönçe gül sende
Gan ağlar üreyin yârim gülsen de
Gelebe gününde candan gül sen de
Semeniler sarsın bu cennet eli
Gırılısın o ganlı Ermeni eli!*

*Dedem Gorgud kimi ozan Türk'ü de!
Gözel mahnılar yaz; Ozan, türkü de!
Gurban eyle yurda Ozantürk'ü de
Gelebe marşları sarsın bu yurdu,
Peygamber şehadet gutlu buyurdu (Durbilmez, 2021: 68-69).*

1.5. Türkiye, Can Azerbaycan

-Samed Vurgun'un aziz ruhu şad olsun...

*Dua eder bütün Turan:
Yâr olsun Türk'e Yaradan!
Karabağ'dan gütsin duman!
Yazılısın yeni bir destan!
Türkiye, can Azerbaycan!*

*Türk milleti genç, ihtiyar
Vatan aşkıyla bahtiyar
Gezer gönül diyar diyar
Bir millete iki vatan
Türkiye, can Azerbaycan!*

*Yüreklerde olmaz hudut
İki ülke tek bir vücut
Ozanımız Dede Korkut
Ecdadımız Oğuz Kağan
Türkiye, can Azerbaycan!*

*Cebrail bir cennet yöre
Yüreklerde cemre cemre
Koç Köroğlu, Yunus Emre
Kubathl' da okur ezan
Türkiye, can Azerbaycan!*

*Büyür bu aşk için için
Azat olur Şuşa, Laçın
Türkü söyler Türklük için
Aynı yürek, aynı lisan
Türkiye, can Azerbaycan!*

*Can Fuzuli, can Kelbecer
Şehidin var Hadrut, Terter...
Türk ordusu hep muzaffer
Türk askeri hep kahraman
Türkiye, can Azerbaycan!*

*Her karışı kutlu toprak
Kanlar aktı ırmak ırmak
İnmez yükselen bu bayrak
“Aynı ülkü, aynı iman”
Türkiye, can Azerbaycan!*

*Güzel Ağdam, Sugovuşan
Hür Askeran, hür Zengilan...
Bağımsızlık şerefle şan
Aşkla seven iki canan
Türkiye, can Azerbaycan!*

*Der Ozantürk ilelebet
Sürsün bu aşk, bu muhabbet
“Bir milletiz, iki devlet”
Yürek sözü söyler ozan
Türkiye, can Azerbaycan! (Durbilmez, 2021: 72-73).*

2. DESTANLARIN İÇERİK ANALİZİ

Milletlerin hassasiyet gösterdikleri değerleri vardır. Bu değerler arasında millî konuları da kapsayan savaş, terör eylemleri, soykırım gibi toplumsal olaylar da yer almaktadır. Âşık tarzı destanlarda da toplumu derinden etkileyen bu toplumsal olayları konu edinen tarihî olaylara yer verilmektedir. Güncel tarihi olaylarda kaynak alınarak toplumun hassasiyet gösterdiği millî konulara ve toplumsal olaylara değinilmektedir. Ancak bu edebî eserler tarihi bir belge olarak düşünülmemelidir. Bu edebî eserler âşığın fikir dünyası, algısı ve sosyokültürel çevresinin yansımaları olarak kabul edilmelidir (Durbilmez, 2023:484).

Yazılı, sözlü ve elektronik kültür birikimini, gözlemlerini ve tanıklıklarını da şiirlerinde kaynaştıran Ozantürk, Azerbaycan Türklerini derinden etkileyen tarihî olaylara destanlarında yer vermiştir. İlmî ve edebî birikimleriyle oluşturduğu Azerbaycan hakkındaki destanlarda Türklerin ortak millî değerleri arasında yer alan millet / turan, vatan / toprak, Türkçe, bağımsızlık gibi değerleri işlemiştir. Çalışmada yer alan destanlar, içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmektedir. İçerik analizi yöntemi, ele alınan konu hakkında genel eğilimleri ortaya çıkarmada önemli bir tekniktir⁷. Teknik gereği konuyla ilgili elde edilen metinler ve temalar belirlenerek nesnel olarak incelenmektedir. Yazılı metinlerden hareket edilerek yazılı olmayan mesajlara ve genel eğilimlere ulaşmayı sağlayan işlevsel bir yöntemdir (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 21-22). İncelemede içerik analizi yöntemi kullanılırken Durbilmez'in edebî kişiliğinden de yararlanılmakta, ilmî ve edebî kişiliğiyle yazdığı Azerbaycan ile ilgili destanlarındaki fikir eğilimi ve algıları ortaya konulmaktadır. Bahsedilen konularda Durbilmez'in akademik çalışmalarına da kısmen değinilerek konuya bütüncül bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu bağlamda destanlar temalarına göre sınıflandırılmaktadır.

2.1. Temalar

2.1.1. Millet / Turan

Ozantürk'ün Azerbaycan konulu destanlarında millet / Turan teması öne çıkar. Millet, aynı ırk / soy ve kültür birliğine sahip aynı coğrafi bölgede kader birliği kuran insan topluluğu şeklinde tanımlanır. Bununla birlikte millet; ortak tarihi, kültürü, dili ve toprağı paylaşan, devlet teşkilatı yapısına sahip (Saygılı, 2020: 16-17; Kafesoğlu, 1970: 83); aynı toplumsal idealleri olan, ortak sevgi ve sadakat duygusu geliştiren; kolektif bilinç sahibi, ekonomiye ve geleneklere sahip (Smith, 2013: 25) ve soy birliği olan (Erdem, 2020: 45-46) insan topluluğuna denilmektedir (Albayrak, 2023: 11). Millet olmayı gerektiren

⁷ İçerik analizi yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Metin ve Ünal, 2022: 273-294; Bilgin, 2006; Tavşancıl ve Aslan, 2001.

sistemi meydana getiren unsurlar, sistemin bu ihtiyaçlarını karşıladıkları ölçüde varlıklarını devam ettirebilmektedir.

Millet, birlik ve birliklilik olarak da tanımlanır. Birlik ve birliklilikten kastedilen aynı dili konuşmak, aynı kılık kıyafetleri giymek, ortak duyuş ve düşünüş tarzı gibi insanların özümşediğı ortak değerleri barındırmaktır (Köktürk, 2016: 13). Bu bakımdan Türkleri, millet haline getiren ortak geçmiş, gelenek, görenek, töre, ahlak, bağımsızlık duygusu, hoşgörü, saygı vb. unsurlar koruyucu ve birleştirici kabul edilir (Albayrak, 2023: 39). Ozantürk de milletin bu söz konusu değerlerine değinerek destanlarını koruyucu ve birleştirici bir işlev haline getirir.

Ozantürk dizelerinde köken ve soy vurgusu yapar. Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin aynı milletten olduklarını anlatır. Cihana seslenerek kutlu sevdamın ateşini gönüllerinde yaşatan bu yüce Türk milletine mutluluk dileğini haykırır. Azerbaycan'ın acısını yüreğinde yaşar ve arzularının Azerbaycan'la dile geldiğini söyler (1 / 2)⁸.

Azerbaycan Türk milletiyle başlayacak birlik ülküsünü dile getirerek Türk kültüründe önemli bir yere sahip Hızır'dan söz eder. Hızır'ın yardımıyla Nevruz'da büyük Türk halkının dirilip Turan'ı kuracağını anlatır (1 / 7).

Türklerin yurdunu cennet olarak tarif eden Ozantürk, Azerbaycan'da yaşanan savaşa atıfta bulunarak bu zulmün son bulmasını ister. Zengezur ve Nahçıvan'ın birleşeceğini umut eder. Türk'ün âdil ve medenî olduğunu, büyük Turan devletinin sonsuza dek var olacağını anlatır (2 / 6).

Kökeni çok geçmişe dayanan Türk yurdu İrevan'ın, can Azerbaycan'ın sahipsiz kalmayacağını ve Turan bölgesinde yeniden Türk destanının yazılacağını anlatır. Bu konuda Allah'tan yardım diler (2 / 7).

Azerbaycan'da yaşanan savaş neticesinde meydana gelen olumsuz olayların etkisiyle tarihi duyarlılık sergileyerek Türk soydaşlarına seslenir. Azerbaycan'ın her bir köşesinin Türklere mezar olduğu halde sesi çıkmayan diğer Türklerin nerede olduğunu sorgular (3 / 4).

Tarihi ve güncel olayları kaynak kullanan Ozantürk, Karabağ savaşına değinir. Türklerin hep birlikte Karabağ'ın kurtuluşu için dua ettiğini söyler. Türk birliği adına Karabağ'da yeniden Türk milletinin destan yazacağını dile getirir (5 / 1).

Genci ve ihtiyarıyla Türk milletinin vatan aşkıyla bahtiyar olduğunu söyler. Azerbaycan ile Türkiye'nin tek millet iki vatan olduğunu ifade ederek Türklerin köken birliğine işaret eder (5 / 2).

⁸ Parantez içinde yer alan ilk sayı açıklanan destanın sıra sayısını, ikinci sayı ise bu destandaki hangi dörtlük olduğunu göstermektedir.

Türkiye ve Azerbaycan'ın coğrafi bölgelerinin farklı olmasına rağmen gönüllerinin sınır tanımadığını anlatır. Sözlü kültürden yararlanan ve tarihe atıfta bulunan Ozantürk, Dede Korkut'a değinerek Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin aynı kültürden, Türklerin atası Oğuz Kağan'dan bahsederek aynı soydan geldiklerini ve aynı milletten olduklarını bildirir (5 / 3).

Türkiye ile Azerbaycan arasında sevginin, dostluğun ve kardeşliğin sonsuza dek sürmesini gönülden dileyerek Türkiye ve Azerbaycan'ın bir millet iki devlet olduğunu yineler (5 / 9).

2.1.2. Vatan

Ozantürk'ün Azerbaycan konulu destanlarında vatan teması belirgindir. Geçmişte yaşanan acılar ve kahramanlıklarla dolu bir tarih, milletin birlik ve beraberliğine duygusal bağlamda katkı sağlar. Toplumun millî kültür birikiminin izlerini taşıyan tarih, toplum içinde millî bilinç de oluşturmaktadır (Saygılı, 2020: 23). Vatan da ortak bir bilince sahip milletin yaşamını sürdürdüğü, tarihî süreçte siyasî ve duygusal yönden bağlı olduğu, sınırları belli olan toprak parçasına denilmektedir. Vatan meşruiyeti Türk milleti için hem millî hem de inanç kaynaklıdır. Örneğin Yahudilerde vatanın meşruiyet kaynağı din temelli iken Fransızlarinki millî temellidir. Bu iki olguyu da kullanarak vatan algısı oluşturan devletlerin başında Türkler gelmektedir (Saygılı, 2020: 22). Türk kültürü incelendiğinde Türk milletinin tarihine ve öz kimliğine sahip çıktığı görülür. Dinî değerleriyle kültürel değerlerini iç içe yaşatan Türkler, millî özelliklerini de korumaya çalışmaktadır (Albayrak, 2023: 120). Türklerin koruduğu millî kültür değerlerinden biri olan âşıklık geleneğinin önemli kaynakları arasında tarihi olaylar ve millî değerler yer alır. Türkçü ve Turancı fikir insanı olarak tanınan Ozantürk, tarihi olaylardan yararlanarak Azerbaycan'ın Karabağ savaşını destanlarında dile getirir. Bu konuyla ilgili duygu, düşünce ve algılarını destanlarına yansıtır.

Ateş içinde olan canların yurdu Azerbaycan'ın vatan derdiyle kalplerine kor düştüğünü söyler. Türklerin vatan sevgisini hiçbir gücün söndüremeyeceğinden söz eder (1 / 1).

Gönlünün Bakü, Gâh ve Gence'de olduğunu ifade eder. Gençlerin sahip olduğu asil kanın kendilerine kuvvet verdiğini ve soylu sevdalara sahip olduğunu söyler. Yüreğinin Azerbaycan'la bir olduğunu ve umutlarının yeniden doğduğunu bildirir (1 / 3).

Sevdasını sözlere ve yazıya aktararak Şeki, Tovuz, Göyçay, Şirvan ve Mugan'a gözlerinin hasret kaldığını ve hayâllerinin Azerbaycan'da yeşermeye başladığını anlatır (1 / 4).

Azerbaycan'ın yeniden büyük bir tarih yazacağını söyleyerek kalbinin heyecanla dolduğunu anlatır. Gönlünde yatan ve özlem duyduğu Türklüğü türkülerde dile getirir (1 / 6).

Allah'tan yardım diler. Hakendi, Şuşa ve esaret altında olan diğer şehirlerde bağımsızlık arzusunu anlatır. Nuri Paşa gibi bir Azerbaycan Türk'ünün çıkıp vatani bağımsızlığa kavuşturacağını ve bütün Azerbaycan'ın Allah'ın yardımıyla mutluluğa kavuşacağını ifade eder (2 / 3).

Azerbaycan'ın zafer kazanacağından hiçbir zaman umudunu kesmeyen Ozantürk, yakında zafere kavuşacak Azerbaycan'ın atalarının ruhunun öncü olmasını diler. Allah'a sığınır. O'nun yardımıyla bağımsızlığını kazanacağını anlatır (2 / 4).

Ozantürk, Allah'ın Türk'e yâr olmasını diler. Karabağ, İrevan, Askeran ve Zengilan Türk'ün vatanıdır. Karabağ, yüreklerde yaradır. Karabağ'ın artık huzurlu bir diyar olmasını Allah'tan diler (2 / 5).

Karabağ savaşını nedeniyle yüreğinin acısını dile getirir. Gökyüzünün kızıl olduğunu ve talihinin doğmadığını anlatır. Kardeşi olarak gördüğü Azerbaycan'ın kana bulandığını bildirir (3 / 1).

Karabağ'da yaşanan tarihi acılara değinerek Türkiye ile Azerbaycan arasında güçlü bir bağ kurar. Türkiye'nin Azerbaycan ile aynı acıları paylaştığını söyler (3 / 2).

Ateş ile kavrulan yüreğinin vatan aşkı ile dolduğunu söyler. Kan gölünde yüzen Azerbaycan'ın bağımsızlık aşkıyla yandığını açıklar (3 / 3).

Karabağ katliamına dayanamayarak canından bir can olan ateşler içindeki Azerbaycan için sessiz kalan dindaşlarından yardım ister (3 / 5).

Azerbaycan'ın acılarını içinde yaşatan Ozantürk, gözyaşlarının dinmesi için Allah'tan yardım diler (3 / 8).

Köklü bir geçmişe sahip bir milleti küçük bir ateşin yok edemeyeceğini söyler. Aynı ülküyü paylaştıkları Azerbaycan'ın vatanını kimseye vermeyeceğini anlatır (3 / 9).

Türk mitolojisinde ve kültüründe önemli bir yere sahip Türk bilgisi Dede Korkut'tan (Durbilmez, 2015: 165-179) söz eden ve Azerbaycan'ın acısını yüreğinde yaşatan Ozantürk, Karabağ'ın özgürlüğüne kavuşması için gerekirse kutlu Peygamber şahadetiyle şehitliği göze alır ve artık Karabağ'da marşların dile gelmesini söyler (4 / 7).

Esaret altında olan Cebrail, cennetten bir diyardır. Yüreklerde yanan ateş, kor olmuştur. Türk kültür tarihinde ve tasavvufunda önemli yere sahip Köroğlu ve Yunus Emre'ye atıfta bulunan Ozantürk, Kubatlı'da özlenen ezan sesini duymak ister. Azerbaycan'ın Türkiye'nin gönüldaşı olduğunu vurgular (5 / 4).

Türk milletinin vatan sevgisi diğer birçok milletten farklıdır. Türkler için vatan; şan, şeref ve namustur. Destanlarında bu sevgiyi dile getiren Ozantürk; Azerbaycan Türklerinin Fuzuli, Kelbecer, Hadrut, Terter ve diğer işgal atındaki

topraklarda vatan uğruna şehit olduklarını bildirir. Türk ordusunun her zaman muzaffer ve kahraman olduğunu anlatır (5 / 6).

2.1.3. Türkçe

Ozantürk'ün Azerbaycan konulu destanlarında öne çıkan temalardan biri de Türkçedir. Millet oluşumunun en önemli faktörü olan ve kültür varlığını koruyan değerlerden biri dildir. Bireyleri milletine, vatanına, tarihine sıkı sıkıya bağlayan dil; kuşaktan kuşağa aktarılmakta ve bireyin geçmişle gelecek arasında ilişki kurmasını sağlayan bir bağ görevini üstlenmektedir (Çobanoğlu, 2021). Bu bakımdan sosyalleşmenin, birlik ve beraberlik içinde hareket etmenin temel unsurlardan birinin de dil olduğu söylenebilir. Türk millî kültürünün en değerli ve en güçlü unsuru olarak da Türkçe kabul edilir (Kafesoğlu, 1970: 1-2). Türkçe, Türk milletinin hafızasıdır. Türkçe, Türk tarihinin ve kültürünün canlı kalmasını sağlayan en önemli değeridir (Özkan, 2021). Ozantürk de destanlarında Türkçenin önemine değinmektedir.

Âşık, toplumun gören gözü ve duyan kulağıdır. Âşık, bağımsız olursa gönlü coşar. Esaret altında kalan âşık ise içten içe kendini tüketir. Ozantürk âşğın kopuzunun, mızrabının ve sazının esaret altından kurtulmasını, Nevruz'da ve toйда Türkçe zafer dilemesini ister (4 / 4).

Türkiye ile Azerbaycan aynı sevdayı paylaşan ve aynı dili konuşan öz kardeş ülkelerdir. Esaret altındaki Şuşa ve Laçın'ın bağımsızlığına kavuşup aynı dilde ve gönülde Türklük için türkü söylemelerini arzu eder (5 / 5).

Milleti meydana getiren tüm ögeler birbiriyle ilişkilidir. Bu ilişki millet içerisinde denge kurarak birlik ve beraberlik sağlar. Millet içindeki birlik ve beraberliği sağlayan en önemli değerlerden biri de dildir. Millet varlığını korur (Kafesoğlu, 1995; Albayrak, 2023: 52-53). Ozantürk de destanlarında Türkçenin Azerbaycan Türkleri için bağımsızlık ve var olmak anlamını taşıdığını anlatır.

2.1.4. Bağımsızlık

Ozantürk'ün Azerbaycan konulu destanlarında belirgin temalardan biri bağımsızlık fikridir. Bağımsızlık, hiçbir egemen güç altında kalmadan hür bir şekilde yaşayabilmektir. Bağımsızlık siyasi, ekonomik, kültürel vb. alanlarda özgür olabilmektir. Bir başka deyişle bireyin ya da milletin evrensel hak ve hürriyetine engel olmadan, kendi evrensel hak ve hürriyetini koruyabilmesidir. Millet varlığını sürdürebilmek için kimliğini oluşturan değerleri yaşatmak ve yaşadığı coğrafi sınırları tehlikelere karşı korumak zorundadır. Destanlarında tarihi olayları kaynak olarak kullanan Ozantürk, Azerbaycan'ın toplumsal sorunlarının ve yaşantılarının yanı sıra savaşlarına da değinmektedir. Azerbaycan'ın hak ve hürriyetini savunarak işgal altındaki bölgeleri için tam bağımsızlık istemektedir.

Eli kanlı Ermenilerin yine saldırıya geçtiğini, çoluk çocuk herkesi katlettiğini ve bu durum karşısında Azerbaycan Türk milletinin ayağa kalktığını

anlatır. Azerbaycan Türk'ünün her daim varlığını korumasını ister. Allah'tan Türk'e yâr olmasını ve yardım etmesini diler (2 / 1).

Ermenilerin inkâr ettikleri soykırma değinen Ozantürk, yediden yetmiş her yaştan kişiyi acımadan katlettikleri Hocalı katliamını dünyaya hatırlatır. Ermenilerin yaptıkları katliamı inkâr ettiklerini söyler. Katliam yapıldığının aşikâr olduğunu anlatır. Allah'a sığınır. Allah'tan Ermenilere dünyayı dar etmesini ve Türk'e yardım etmesini diler (2 / 2).

Ermeni ve Ruslar birlikte Azerbaycan topraklarında zülüm ettiğini ve cennet yurdunun kendisine mezar olduğunu söyler. Kalpte iman ve dilde tekbir sözleriyle / Allah inancıyla Azerbaycanlı kardeşlerinin düşmana karşı direndiğini anlatır (3 / 6).

Karabağ savaşına değinerek özünü karalamak istediklerini ve Azerbaycan'la aynı acıyı yaşadığını ifade eder. Bahtının kapalı olduğunu ve Karabağ'da yaşanan acıların yürek yarası olduğunu anlatır. Rusların Azerbaycan halkının üzerine gülle attığını bildirir. Karabağ'ı özü gibi sevdiğini tekrar eder (4 / 1).

Düşman tarafından işgal edilen Karabağ için yürek acısı çeken Ozantürk yaralarını merhem arar. Bir kolunun kesildiğini ve yarım kaldığını anlatır. Türk milletinin gözyaşı döktüğünü açıklar. Bebeklerin ve çocukların öldürüldüğünü ve yüreğinin kanadığını söyler (4 / 2).

Karabağ'da her yerin kan içinde kaldığını, vicdanı olmayan Ermenilerin Karabağ savaşında kan içtiğini ve bebekleri öldürdüklerini söyler. Avrupalı devletlerin bu savaşta eşit davranmadığını ve yapılan katliama sessiz kaldıklarını anlatır. Ölümünü ne zaman göreceklerini sorgular (4 / 3).

Karabağ'da yeniden güllerin açmasını ve soydaşlarının yüzlerinin gülmesini isteyen Ozantürk, cennetten bir diyar olan Karabağ'dan Ermenilerin kanlı ellerini çekmesini ve Karabağ'da yaşamın yeniden var olmasını arzu eder (4 / 5).

İşgal altındaki Ağdam, Sugovuşan, Askeran ve Zengilan'ın bağımsızlığına kavuşmasını ister. Bağımsızlığı şan ve şeref olarak tarif eder. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki gönül birliğini vurgular (5 / 8).

Halk kültür ürünleri incelediğinde mitolojik dönemden günümüze kadar birçok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de özel anlamların yüklendiği kavramlar vardır (Çoruhlu, 2017: 203-205). Bu kavramlar arasında güç / kuvvet, özgürlük, bağımsızlık, liderlik, aile, rehber gibi özellikleri karşılayan "bozkurt / kurt" da yer almaktadır. Birçok Türk destanının ana motifi de "Bozkurt" tur. Oğuz Kağan, Ergenekon ve Türeyiş destanları başta olmak üzere Dede Korkut Hikâyeleri'nde ve diğer edebî anlatılarda da "Bozkurt"a rastlanılmaktadır. Bu anlatılarda "Bozkurt"; güçlü, dayanıklı, lider, yol gösterici ve özgürlüğüne

düşkün olarak tanımlanır. Bu nedenle Bozkurt, Türk toplumlarında gücü ve bağımsızlığı temsil eder (Albayrak, 2023: 240).

Ozantürk, Azerbaycan'ın gücünü ve bağımsızlığını vurgulamak için destanında Bozkurt simgesini kullanmıştır. Ermenileri eli kanlı saldırganlar olarak tanımlar. Eli kanlı düşmanların yine Azerbaycan'a saldırdığını ve bebekleri öldürdüğünü anlatır. Bozkurt ruhlu Azerbaycan Türklerinin ayağa kalktığını söyler. Allah'tan Azerbaycan Türklerinin her zaman yanında olmasını ve var olmasını ister.

Bozkurt ruhlu Azerbaycan Türklerinin ayağa kalkıp eli kanlı saldırgan Ermenilere karşı durduklarını söyler (2 / 1).

Bayrağın hem dinî, hem siyasî hem de ideolojik anlamları bulunmaktadır. Türkler için en önemli anlamı ise bağımsızlığı karşılamasıdır (Albayrak, 2023: 151). Bağımsızlık bir milletin bütünlüğüne hitap etmektedir. Bu nedenle bayrağa yüklenen anlam özgürlüğü, tarihi ve kültürel birliği çağrıştırmaktadır. Ozantürk bağımsızlık çağrışımı uyandıran bayrak simgesine destanlarında yer vermiştir.

Azerbaycan'ın her karış toprağının kutsal olduğunu ve bu topraklarda kanın ırmak gibi aktığını anlatır. Gökyüzünde dalgalanan bayrağın inmeyeceğini bildirir. Türkiye ve Azerbaycan'ın aynı ülkü ve imanı paylaştığını açıklar (5 / 7).

Karabağ'ın artık bağımsızlık özlemini gidermesi ister. Zafer kazanarak bağımsızlığına kavuşmasını ve bayrağın yeniden Karabağ'da dalgalandırmasını söyler. Azerbaycan'da artık gönüllere ferahlığın düşmesini diler (1/5).

Gülmeye hasret kaldıklarını ve ırmakların kanla karıştığını anlatır. Zalime karşı dik duracaklarını ve bayrağın inmeyeceğini ifade eder (3 / 7).

Ozantürk millî duyguları yeniden canlandırmak ve diri tutmak için destanlarında toplumsal olaylara değinerek düşman imajını ve öteki olgusunu kullanmıştır. Destanlarda düşman ve öteki olgusu Ermeni ve Ruslardır. “Düşman” ve “öteki” imajının karşısında “biz” imajı vardır. “Biz” imajı ise Türk milletini kapsamaktadır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Azerbaycan'ın Türk kimliği; özünde, tarihinde ve hayat anlayışında bulunmaktadır. Mitolojik unsurlar, tarih, kültür, dil, inanç, sosyal etkileşim ve coğrafi koşullar Türklerde ortak millî bilinç oluşturmuştur. Türk milletinin sahip olduğu bu ortak bilinç millîlik ve öz benliklerini korumalarında yardımcı olmaktadır. Millîlik, aitlik hissidir. Millîlik, öz benliktir. Türk milletinin mitolojik değerlerini, millî felsefesini, karakterini ve kültürünü oluşturan birçok değerini Anadolu sahasında yetişen Ozantürk'ün destanlarına yansıdığı görülmektedir. Toplumun kültürel değerlerini sözlerinde yaşatan Ozantürk, destanlarında Türklere ait ortak değerlerden yola çıkarak Azerbaycan sevgisine

ve söylemlerine yer vermektedir. Sosyal hayatı, tarihi ve günlük olayları da dile getiren Ozantürk, destanlarında bütünlüğü ifade eden duygu, düşünce, ideal ve inançlarını yansıtan bir üslup sergilemiştir.

Ziya Gökalp'e göre Türk, bir milletin adıdır. Millet kavramı aynı dili kullanan, ortak tarihe ve kültüre sahip insanları kapsamaktadır. Türkçülük kavramı ise Türk diline ve Türk kültürüne sahip çıkmak anlamındadır. Burada politik ya da siyasî bir görüşten ziyade bilimsel, felsefî ve kültürel birliklilik kastedilmektedir. Türkçülüğün uzak hedefi Turancılıktır. Turancılık ise Türkçe konuşan Azerbaycan, Kırgız, Kıpçak, Özbek, Tatar, Yakut ve Oğuz gibi farklı coğrafyalarda yaşayan Türk boylarını Türk kültür birliği şemsiyesi altında toplamaktır (Ziya Gökalp, 1996: 29-31). Ozantürk'ün de Ziya Gökalp'in söz konusu millî fikirlerinden beslendiği düşünülmektedir. Destanlarında Türkçü ve Turancı düşüncelerine yer verdiği görülmektedir. Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin aynı duyguları ve değerleri paylaşan, ortak düşünüş ve ideallere sahip, aynı dili konuşan tek millet olduğunu destanlarında vurgulamaktadır. Destanlara bakıldığında Ozantürk'ün millet kavramının tanımını şu şekilde düşündüğü ileri sürülebilir: Millet; ortak değerlere, tarihe, bilince, duyuş, düşünüş ve fikirlere sahip insan topluluğudur.

Ozantürk'ün Azerbaycan konulu destanlarında lirik ve didaktik üslup bir arada sergilenmektedir. Ozantürk'ün şairce duyguları ve duyarlılıkları, Bayram Durbilmez'in derin ilmiyle birleşerek şiir ve şuurun kaynaşmasına yol açmaktadır.

Şair / ozan, “Bir millete iki vatan”, “İki ülke tek bir vücut”, “Ecdadımız Oğuz Kağan” vb. söylemleri Azerbaycan ve Türk milletinin aynı soydan / ırktan geldiğini söyler. Türkiye ve Azerbaycan Türklerini aynı kökenden geldiğini vurgulayarak destanlarında bütünlleştirici sözlere yer verir.

“Dirilir novruzda büyük Türkeli”, “Bayramlar kutlanır bütün Turan'da”, “El eder gönlüme büyük Türkeli”, “Bütün Turan eller payidar olsun” dizelerinde Türk milletinin bilinçaltında yer alan Türklerin birlik ve beraberliğini ifade eden Turan hayâlini dile getirmiştir. Azerbaycan Türkleri ile Türkiye Türklerini birbirinden ayrı düşünmemiştir.

Türkçülük ve Turancılık ülküsünü benimseyen Ozantürk tarafından yapılan millî propagandalar kışkırtıcı olmaktan çok, üst kimlik olarak kabul edilen Türk kimliği etrafında bütünlleştirici bir yapıdadır. Turancılığı hem sosyokültürel hem de bir kimlik çatısı altında toplamak için (üst kimlik / Türk) kültür milliyetçiliği yapmaktadır. Destanlarında farklı coğrafî bölgelerde yaşayan Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin tek millet olduğunu anlatılır.

“Karabağ düşeli köz düştü cana”, “Ezer tanklar bizi nice”, “Odlar yurdu Azerbaycan”, “Gözlerim yollarda, könlüm cananda”, “Düşler yaşillanır Azerbaycan'da”, “Yaşa şanlı vatan, sen azat yaşa”, “Bir bir azat olur, yakındır zafer!” “Karabağ Türk'ündür, İrevan Türk'ün”, “Kanla boyandı kardeşim”

dizelerinde Azerbaycan Türklerinin acılarına ortak olmuştur. Gönlünde aynı duyguları yaşadığını ifade etmiştir. Azerbaycan Türk halkıyla empati kurmuştur.

Öteki ve biz olgusunu destanlarında kullanarak millî bilinç oluşturmak ister. Öteki, düşman imajıdır. Düşman olarak Ermeni ve Ruslar kastedilmektedir. Biz ise aidiyet duygusu aşılır. Bireyin içinde bir yere ait olma duygusunu barındırır. “*Vurulmuşam gelpden taleyim gara*”, “*Merhem sürüp sarım; yarımı yarım*”, “*Bulutlar yaş tökür, gan gölüdür yer*”, “*Gırılıns o ganlı Ermeni eli!*” dizelerinde tarihi olayları da kaynak kullanarak Karabağ savaşında Azerbaycan Türklerinin acılarını gönlünde hissettiğini anlatmıştır. Ermenilerin katliam yaptığını vurgulamış ve Ermenileri öteki olarak tanımlamıştır.

Toplumsal yapıyı anlamlandırmak için tarihsel süreç ve o süreçte yaşanan gelişmeleri bilmek önemlidir. Azerbaycan Türk milletinin tarihsel sürecini anlatan ve Azerbaycan'ın acılarını içinde hisseden Ozantürk'ün destanlarına bakıldığında, Türklerin varlıklarını korumak için mücadele eden bir millet olduklarını anlaşılır. Azerbaycan Türklerinin varlıklarını korumak için birlik ve beraberlik içinde mücadele etme inançlarının kökeninde tarihi süreçte kazanılan millî ve kültürel değerler yer alır. Destanların muhtevasında tarihî bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte Azerbaycan Türklerinin acı ve sevinçlerine Türkiye Türklerinin ortak olduğunu anlatılır. Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin benzer duygu ve düşünceleri paylaştıkları özellikle vurgulanır.

Bireyler tarafından özümsenen vatan sevgisi toplumsal davranışa dönüşmektedir. Toplumsal davranışlar, kültürel değerleri içinde barındırmaktadır. Kültürel değerler, tarihî süreçte belli başlı iletişim araçları aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Türklerin vatan anlayışına bakış tarzı, Türklerde var olan tarihî bilinçten, gelenek ve görenekten kaynaklanmaktadır. Türkler bu anlayış sayesinde gelecek kuşaklarını koruma altına almaktadır. Türklerin gelenek anlayışı içerisinde yer alan âşıklık geleneklerini yansıtan Ozantürk, güncel tarihi olaylardan faydalandığı destanlarında millî devlet ve vatan sevgisini tarihî duyarlılık ile Türk halkına hissettirir. Destanlarında Azerbaycan Türk halkı için vatan kavramını, var olmakla eş değer olarak tanımlar. Bu söylem Türklerin devlet anlayışına da yansımaktadır. Türklerin vatan sevgisi, Türk milletinin tarihinden gelen karakteristik yapısı kaynaklıdır.

Ozantürk Türkçü ve Turancılık fikrini benimseyen bir şair ve ilim insanıdır. Azerbaycan ile ilgili yazdığı destanlarda bu düşüncesini yansıtan “bayrak” ve “bozkurt” metaforlarına yer verdiği görülür. Bu metaforlar aynı zamanda ideolojik anlamlar da içerir. “*İnmez yükselen bu bayrak*” ve “*Bayraklar yellenir Azerbaycan'da*” dizelerinde “bayrak” metaforunu kullanmıştır. Bayrak destanlarda bağımsızlık, özgürlük, şeref, şan ve vatan anlamlarında kullanılmaktadır. Birçok birleştirici unsuru üzerinde toplayan

bayrak tarihî ve kültürel bir değer taşımaktadır. “*Bozkurt ruhlu millet ayağa durdu*” dizisinde Türk kültürün önemli değerleri olan kavramı kullanmıştır. “Bozkurt” köklü bir geçmişe sahip Türklerde sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik hayatın pek çok alanında kendini gösterdiği, fertlerin kutsiyet, tarihî ve kültürel anlamlar atfettiği bir kavramdır. Türk kültüründe kullanılan “Bozkurt”, Türk’ü tanımlamak için kullanılır. Türk birliği ve beraberliğinin sağlanmasında önemli bir araçtır. Ozantürk bu metaforu Türkçü ve Turancılık idealini gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanmaktadır.

Destanlarına ilmî ve edebî kişiliğini yansıtan Durbilmez, Türklerin millî hafızalarını diri tutmak için dizelerinde millî unsurlara ve değerlere fazlaca yer verdiği görülmektedir. Millî birlik ve beraberliğe hizmet eden ifadeler kullanarak Türkler arasında ortak duygu ve heyecan yaratmaktadır. Azerbaycan’ın toplumsal sorunlarına değinen ve millî değerlerine sahip çıkan şair, şiirlerde kullandığı metaforlarla Türklerin hafızasında saklı kalan duygularını gün yüzüne çıkarmaktadır. Türkçü ve Turancılık fikrini çağrıştıran metaforlar üzerinden duyarlılık oluşturmakta ve millî hafızayı diri tutmaktadır.

Türkiye Türklerinin Azerbaycan hakkındaki düşüncelerini ve özelemlerini destanlarına yansıtan şair, millî konulara atıfta bulunarak Türkler arasında toplumsal etkileşimi güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bir millete aidiyet duygusu katan, millî çağrışım yapan, tarihî ve kültürel açıdan derin anlamlar kazandıran kavramlar kullanarak millî şuur oluşturmaktadır.

Duygu, düşünce, ideal ve inancını destanlarına yansıtan Ozantürk, Türk kimliğini tanımlayan millet, vatan, Türkçe, bağımsızlık gibi kültürel değerlere yer vermektedir. Bu kültürel değerler Türkler arasında birleştirici derin bir bağ kurmaktadır.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akbay, O. H. (2011). “A Literary Analysis on the Japanes Version of the Poems by Bayram Durbilmez”, *ZfWT/ Zeitschrift für die Welt der Türken*, 3/2, 71-84.
- Albayrak, H. (2022). A Study Of Ozantürk’s Epic Of “Turnalar” In Terms Of Nationalism Theories. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(56), 30-52.
- Albayrak, H. (2023). “Ozantürk’ün Şiirleri Üzerinde Simgesel Etkileşimcilik Kuramı Bakımından Bir İnceleme (Gönül Coğrafyamızda- Dede Korkut Ruhuyla)”, *Prof. Dr. Bayram Durbilmez’e Armağan -55. Yaş Anısına-*, (Hzl. F. Tekin- M.A. Ayvaz- Ö. Özdemir, Ş. Gümüş, Ed. N. Özkan), 65-97.

- Albayrak, H. (2023). *Anadolu Sahası Âşık Edebiyatında Milliyetçilik* (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aliyeva, T. A. (2008). *Çağdaş Türk Şiiri Hakkında İncelemeler*. Özkâğıtçılık Matbaacılık.
- Alptekin, A. B. ve S. Sakaoğlu (2006). *Türk Saz Şiiri Antolojisi (14-21. Yüzyıllar)*. Akçağ Yayınları.
- Alptekin, A. B. ve A. Güzel (2010). *Geçmişten Günümüze Âşıkların Dilinde Sarıkamış*. (Hzl. B. Sönmez), Omnia Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2015). *Anadolu'dan Kıbrıs'a Halk Kültürü Köprüsü*. Akçağ Yayınları.
- Asma, B. (2003). "Yárnâme". *Erciyes*, 26/302, 31-32.
- Aydın, F. (2023). "Ozantürk'ün Gönül Coğrafyasında Dede Korkut Üzerine Bir İnceleme", *Prof. Dr. Bayram Durbilmez'e Armağan -55. Yaş Anısına-*, (Hzl. F. Tekin- M.A. Ayvaz- Ö. Özdemir, Ş. Gümüş, Ed. N. Özkan), 187-208.
- Ayvaz, M. A. (2023). "Şair Ozantürk'ün Gönül Coğrafyası Söz Varlığının Dizini Üzerine Bir Deneme", *Prof. Dr. Bayram Durbilmez'e Armağan -55. Yaş Anısına-*, (Hzl. F. Tekin- M.A. Ayvaz- Ö. Özdemir, Ş. Gümüş, Ed. N. Özkan), 99-144.
- Bilgehan, M. (2017a). "Bayram Durbilmez'in 'Turnalar' Şiiri ile Türk Dünyasına Ruhsal Bir Farkındalık". *Erciyes*, 40 (474), 11-18.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Siyasal Kitabevi.
- Çobanoğlu, Ö. (2021). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Akçağ Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. Kabalıcı Yayıncılık.
- Durbilmez, B. (1998). *Taşpınarlı Halk Şairleri*. Geçit Yayınları.
- Durbilmez, B. (1999). *Kayserili Halk Şairlerinin Şiirlerinde Kıbrıs*. Geçit Yayınları.
- Durbilmez, B. (2000). *Âşık Meydanı, Hayatı – Sanatı - Şiirlerinden Örnekler*. Laçın Yayınları.
- Durbilmez, B. (2000). "Tarihî Olay - Edebî Metin İlişkileri Bağlamında Kıbrıs Konulu Âşık Tarzı Şiirler Üzerine Bir Değerlendirme", *Proceedings of the Third International Congress for Cyprus Studies/Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri*, Volume/Cilt:2 Linguistics& Literature, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 87-105.
- Durbilmez, B. (2007). *Ozan Gürbüz Değer, Hayatı – Sanatı - Şiirlerinden Örnekler*. Kültür Ajans Yayınları.
- Durbilmez, B. (2007). "Âşık Tarzı Şiirlerde Sözlü Tarih (Kayserili ve Yozgatlı Âşıkların Şiirlerinden Örneklerle)", *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006) - Bildiriler*, ERÜ Yayınları, 299-317.
- Durbilmez, B. (2009). "Kıbrıs Türklerinin Âşık Edebiyatına Yansımaları", *Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri- Uluslararası Sempozyum (19-25 Ekim 2008)*, (Hzl. İ.İ Bozkurt, A. Nesim), Cilt 1, Lefkoşa- KKTC, 43-56.
- Durbilmez, B. (2011). *Bir nâme*. Kömen Yayınları.
- Durbilmez, B. (2013). "Tarihî Gerçeklerin Âşık Edebiyatına Yansımaları Bağlamında Türk Mukavemet Teşkilatı ve Kıbrıs Mücahitleri", *Folklor / Edebiyat*, 19/ 76, 173-193.
- Durbilmez, B. (2013). "Halk Bilimi Araştırmalarının 100. Yılında: 'Halk Bilimi' ile 'Edebiyat'ın Ortak Alanları ve 'Halk Edebiyatı' Üzerine Bir Değerlendirme", *Millî Folklor*, 13/ 99, 101-112.
- Durbilmez, B. (2014). "Yozgatlı Halk Şairlerinin Diliyle Kıbrıs", *Prof. Dr. Ali Çelik Armağanı*, (Hzl. C. Gökşen), Akçağ Yayınları, 139-266.

- Durbilmez, B. (2014). *Karslı Âşık Murat Çobanoğlu / Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Kardeşler Matbaası.
- Durbilmez, B. (2015). “Eflâton Cem Güney’in ‘Dede Korkut Masalları’na Metinler Arası Bir Yaklaşım: ‘Kan Turalı’ Örneği”, *Milli Folklor*, 27/ 108, 165-179.
- Durbilmez, B. (2016). *Âşık Hasretî’nin Atışma Sanatı Üzerine Bir İnceleme*. Laçın Yayınları.
- Durbilmez, B. (2017). *Gelenekli Türk Anlatıları-1*. Ötügen Neşriyat Yayınları.
- Durbilmez, B. (2017). *Türk Dünyası Kültürü -1*. Ötügen Neşriyat Yayınları.
- Durbilmez, B. (2018). *Âşık Edebiyatı ve Taşpınarlı Halk Şairleri*. 5. Baskı, Akçağ Yayınları.
- Durbilmez, B. (2018). “Türkiye Sahası Âşık Edebiyatında ‘Ayak’ Terimleri, Sorunlar ve Öneriler”, *Yeni Türkiye / Türk Dili Özel Sayısı-I*, 24 / 99, 155-165.
- Durbilmez, B. (2019). *Derviş Tarzı Türk Edebiyatı ve Sıdkı Baba Divânı*. Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- Durbilmez, B. (2019). *Türk Kültür Coğrafyası, Halk Bilimi ve Edebiyat Araştırmaları*. Ötügen Neşriyat Yayınları.
- Durbilmez, B. (2019). *Türk Dünyası Kültürü -2*. Ötügen Neşriyat Yayınları.
- Durbilmez, B. (2020). *Âşık Türkmenoğlu - Hayatı, Sosyo-Kültürel Çevresi, Âşık Edebiyatındaki Yeri, Şiir Sanatı ve Şiirlerinden Örnekler*. 2. Baskı, Akçağ Yayınları.
- Durbilmez, B. (2020). *Âşık Edebiyatında Şiir Sanatı- Hasretî’den Örneklerle*. Akçağ Yayınları.
- Durbilmez, B. (2020). *Karacaoğlan Geleneğinde Bir Âşık: Mehmet İkrâmî*. Ürün Yayınları.
- Durbilmez, B. (2021). *Çanakkale Destanları: Yozgatlı Ozanlardan Örnekler Üzerine Bir İnceleme*. Ürün Yayınları.
- Durbilmez, B. (2021). *Gönül Coğrafyamızda –Dede Korkut Ruhuyla-*. Sonçağ Yayıncılık.
- Durbilmez, B. (2021). *Âşık Tarzı Türk Edebiyatında Kıbrıs Destanları*. Ürün Yayınları.
- Durbilmez, B. (2023). *Âşık Edebiyatı ve Sözlü Tarih İlişkileri Bağlamında Şifai’nin Çanakkale Destanı Üzerine Bir Çözümleme*. *Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, 483-494.
- Elçin, Ş. (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1-2*. Akçağ Yayınları.
- Erdem, T. (2020). “Milliyetçilik”, *Milliyetçilik*, (Ed. T. Erdem), 28-58.
- Erdem, T. (2020). “Türk Milliyetçiliği”, *Milliyetçilik*, (Ed. T. Erdem), 329-351.
- Gasımlı, M. (2006). Bahşi ve Ozan-Âşık İlişkilerinin Tarihî Özelliği. (Akt. Bayram Durbilmez), *Folklor /Edebiyat* (Azerbaycan Özel Sayısı), 47. (2006/3), 9-14.
- Günay, U. (1999). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yayınları.
- Güngör, E. (1976). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. Ötügen Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1970). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. Milli Eğitim Basımevi.
- Kafesoğlu, İ. (1995). *Türk Millî Kültürü*. Boğaziçi Yayınları.
- Köktürk, M. (2016). *Millîyet ve Milliyetçilik – Eleştirel Yazılar 1*. Ötügen Neşriyat.
- Kösoğlu, N.(1992). *Millî Kültür ve Kimlik*. Ötügen Neşriyat.
- Kösoğlu, N.(1996). *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*. Ötügen Neşriyat.
- Kumsuz, N. (2006). *Bu Şehrin Işıkları*. Laçın Yayınları.
- Metin, O. ve Ş. Önal (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 273- 294.

- Qafkazlı, X. (2011). “Müasir Dövr Türk Edebiyatının Görkemli Şairi Bayram Durbilmez”. Müasir Şerqşunaslığın Aktual Problemleri Beynelhalq Elmi Konfransın Materialları (1-2 iyun 2011). AMEA akad. Z. M. Bünyadov adına Şerqşunaslıq İnstitutu ve Türkologiya ve Merkezi Asiya Araşdırmalar İnstitutu. Bakı: Babeş-Bolyai Universiteti. 153- 154.
- Oğuz, M. Ö.(1994). *Yozgat'ta Halk Şairliğinin Dünü ve Bugünü*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkan, N. (2004). “Yarname'nin Söz Varlığı Üzerine”, *Türk Edebiyatı*. 369, 62-63.
- Özkan, N. (2021). *Türk Dilinin Yurtları*. Bilge-Kültür Sanat Yayınevi.
- Öksüz, İ. (2020). *Bilim, Din ve Türkçülük*. Panama Yayıncılık.
- Parlak, M. (2006). *Çağdaş Türk Şiiri Tahlilleri*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Saygılı, R. (2020). “Millet (Ulus)”, *Milliyetçilik*, (Ed. T. Erdem), 91-107.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik, Kuram, İdeoloji, Tarih* (Çev. T. Binder). Atıf Yayıncılık.
- Somuncu, A. Ş. (2023). “Âşık Edebiyatında Değerler Eğitimi: Ozantürk'ün Şiirlerinden Örneklerle”, *Prof. Dr. Bayram Durbilmez'e Armağan -55. Yaş Anısına-*, (Hzl. F. Tekin- M.A. Ayvaz- Ö. Özdemir, Ş. Gümüş, Ed. N. Özkan), 147-166.
- Somuncu, M. (2023). “Bayram Durbilmez'in Türkiye, Can Azerbaycan Adlı Şiirinin Göstergibilimsel Analizi”, *Prof. Dr. Bayram Durbilmez'e Armağan -55. Yaş Anısına-*, (Hzl. F. Tekin- M.A. Ayvaz- Ö. Özdemir, Ş. Gümüş, Ed. N. Özkan), 43-64.
- Somuncu, M. (2023). “Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Söylem Analizi: Durbilmez'in 'Titredi Yeryüzü Çılgınlık İle' Şiiri Örneği”, *ZfWT/ Zeitschrift für die Welt der Türken*, 15/1, 11-26.
- Tavşancıl, E. ve E. A. Aslan (2001). *Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller İçin İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. Epsilon.
- Tekin, A. (2012). *Edebiyatımızda İsimler*. Boğaziçi Yayınları.
- Temizkan, M. (2014). Türk Kültüründe ve Alevi-Bektaşî İnancında Turna. *Millî Folklor*, 101, 162-170.
- Ziya Gökalp. (1996). *Türkçülüğün Esasları*. Kamer Yayınları.
- URL-1. Eol, M. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/durbilmez-ozanturk-bayram-durbilmez> (Erişim Tarihi: 15.09.2024)

Extended Abstract

Bayram Durbilmez is one of the important names who continues the tradition of Minstrel-Style epic in the Anatolian field. Durbilmez, who knows the Turkish world closely, has published many scientific works on this subject, has a written, oral and electronic cultural background and combines this knowledge with his artist personality, reflects this knowledge in his epics. The poet, who is also known for his Turkish identity, uses the aliases Ozanturk and Durbilmez in his poems. When we look at Durbilmez's works, it is seen that he dominates the tradition of the expression and form of folk poetry. As with many subjects, he has written epics about Azerbaijan. The love of Azerbaijan holds a special place in Durbilmez's life. He worked as a guest lecturer at the “Azerbaycan Nazırlar Kabinenti Halk Tasarrufatı İdari Etme Enstitüsü” located in Baku, the capital of Azerbaijan, in 1993 - 1994. He taught Turkish World Culture and Turkish Turkish at this institute, where he served with a scholarship from the Foundation

for Turkic World Research. He gave conferences on Azerbaijan - Turkey common cultural values. After returning to Turkey, his love for Azerbaijan continued. He contributed to many studies on Azerbaijan. Durbilmez, who is known as the "Poet of the Turkic World", is also the "Poet of Azerbaijan". During his years in Azerbaijan, he met with well-known poets of Azerbaijan such as Bahtiyar Vahapzade and Mehmet Aslan, and began to be recognized in Azerbaijani art circles. He has written articles about him in important magazines and newspapers published in Azerbaijan, his poems have been published, and he has participated in some cultural and art programs broadcast on Azerbaijan state television. A selection of his poetry books was translated into Azerbaijani Turkish by Elchin Iskenderzade and Terane Musayeva and published in Baku / Azerbaijan in 2009 under the title "Sürməli Yarım". Azerbaijan holds a special place among Durbilmez's epics about the Turkic World. In this study, the five epics he wrote on Azerbaijan called "Azatlık Güneşi Doğar Azərbaycan'da", "Azərbaycan'ın ŞahlanıŞ Destanı", "Can Azərbaycan", "Gara Bahılı Garabağ'ım" and "Türkiye, Can Azərbaycan" are examined. These epics are evaluated using the content analysis method. The content analysis method is an important technique for revealing general trends about the topic being covered. According to the technical requirements, the texts and themes obtained on the subject are determined and objectively examined. It is a method that allows reaching unwritten messages and general trends by acting from written texts. While using the content analysis method, Durbilmez's literary personality is also used in the review, and his intellectual tendencies and perceptions in his epics about Azerbaijan, which he wrote with his scientific and literary personality, are revealed. The subject is evaluated with a holistic approach by partially referring to Durbilmez's academic studies on the mentioned subjects. In this context, epics are classified according to the themes of nation / Turanian, homeland, Turkish and independence. Analysis is made on the social events, wars, national issues, historical problems, cultural values and daily events contained in the content of epics. In these epics, the poet emphasizes cultural values with his own feelings, thoughts and perceptions. By referring to the Karabakh war and the events that took place in this war, we are creating a phenomenon against the enemy's image in order to strengthen the sense of national unity and togetherness. By using expressions that serve national unity and togetherness, it creates common feelings and excitement among Turks. The poet creates sensitivity and keeps the national memory alive through the metaphors of bozkurt and flag, which evoke the idea of Turkism / Turanism and independence in his epics.

**DARSTELLUNGEN DES UMWELTFREUNDLICHEN TYPUS IN
MODERNEN TÜRKISCHEN ERZÄHLUNGEN IM KONTEXT VON
KULTUR UND GLAUBE***

**ENVIRONMENTALIST TYPE REPRESENTATIONS IN MODERN
TURKISH STORIES IN THE CONTEXT OF CULTURE AND BELIEF**

Şükri Can BALTA ✉**

Zusammenfassung

In einer literarischen Erzählung sind Figuren, die eine bestimmte Mentalität repräsentieren, eines der Elemente, auf die der Erzähler in dieser Richtung immer wieder zurückgreift. Vor allem nach der industriellen Revolution brachten Lebensmodelle, die sich zu neuen und unkonventionellen Formen entwickelten, verschiedene Innovationen in das literarische Medium ein. Neben Inhalt, Stil und Handlung sind auch Veränderungen in der philosophischen Perspektive der handelnden Personen zu beobachten. Besonders deutlich wird dieser Wandel ab 1950 im Bereich der Türkei. Tatsächlich kann man diesen Zeitraum als eine Periode definieren, in der die türkische Gesellschaft in vielerlei Hinsicht in eine Phase der Innovation eintrat und angesichts verschiedener Erfahrungen ins Wanken geriet. In diesem Zusammenhang ist es unvermeidlich, dass sich die Veränderungen im täglichen Leben in literarischen Texten niederschlagen. Unter diesen Bedingungen, in denen ökologische Verluste zusammen mit Identitätsverwirrung sichtbar werden, steigt die Zahl der Helden, die als "Umweltfreundlicher Typus" bezeichnet werden können. Eine Reihe von Künstlern, die Texte mit ökologischem Bezug geschrieben haben, zielte also darauf ab, einen wirksamen Bewusstseinsmechanismus zu schaffen, indem sie dem umweltbewussten Typus die Aufgabe zuwiesen, ideale Werte zu transportieren. Je nach Text können diese Figuren in der gesamten Handlung oder nur in bestimmten Teilen der Handlung aktiv sein. In dieser Studie wird auf der Grundlage der Faktoren Kultur und Glaube versucht, die Beispiele für umweltbewusste Charaktere in der modernen türkischen Geschichte im Kontext bestimmter Künstler zu analysieren.

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 08.10.2024; **Kabul tarihi:** 24.11.2024.
Kaynak gösterilme: BALTA Ş. C. (2024), Darstellungen Des Umweltfreundlichen Typus In Modernen Türkischen Erzählungen Im Kontext Von Kultur Und Glaube, Zeitschrift für die Welt der Türken, 16 /3, s. 197-214.

** Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karaman / TÜRKİYE
sukrucanbalta@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-3987-3090>

Schlüsselwörter: Türkische Erzählungen, Umweltfreundlicher Typus, Kultur, Glaube, Bewusstsein

Abstract

In literary narrative, characters, who undertake the task of representing a certain mentality, are one of the elements that the narrator consistently makes use of in this direction. Especially after the Industrial Revolution, life models that evolved into new and unconventional forms brought various innovations to the literary medium. Along with content, style and plot, changes in the philosophical perspective of the cast of characters are also noticeable. The current transformation has become especially evident in the field of Turkey as of 1950. As a matter of fact, it is possible to define the aforementioned time period as a period when Turkish society entered a stage of innovation in many respects and faltered in the face of different experiences. In this context, it is inevitable that the changes in daily life are reflected in the literary text. Therefore, in these conditions where ecological losses become visible along with identity confusion, there is an increase in the number of heroes who can be described as environmentalist types. Thus, a number of artists who wrote texts with an environmental concern aimed to establish an effective consciousness and awareness mechanism by assigning the task of carrying ideal values to environmentalist types. These characters can be active in the whole plot or only in certain parts of the plot depending on the text. In this study, based on the factors of culture and belief, it will be attempted to analyze the examples of environmentalist types in the modern Turkish story in the context of certain artists.

Keywords: Turkish stories, environmentalist type, culture, belief, consciousness

Einleitung

Im 21. Jahrhundert gehören Umwelt und Ökologie zu den wichtigsten internationalen Themen, die in nahezu allen Regionen der Welt diskutiert werden und immer auf der Tagesordnung stehen. Darüber hinaus sind die ökologisch sensiblen Disziplinen nicht auf bestimmte Bereiche beschränkt. Die Literaturwissenschaft, ein Zweig und wissenschaftliches Fachgebiet der Kunst, kann sich der relevanten Themen der Vergangenheit bewusst sein, aktuelle Entwicklungen verfolgen und sogar verschiedene fiktive Annahmen über die Zukunft treffen. Dadurch bleibt der literarische Text auf dem neusten Stand, in einem zyklischen Prozess bezieht er Stellung zu den Geschehnissen auf der Erde. Die Umweltthematik wird im literarischen Werk durch verschiedene Methoden und Darstellungen verkörpert. Je nach Verlauf der Handlung, bezieht der Autor ökologische Botschaften implizit oder explizit mitein. In erster Linie kann diese Botschaft oder Betonung durch einen kritischen Stil des Autors vermittelt werden. Der Künstler kann eine verbreitete Mentalität, Haltung und Fehler im kollektiven Verhalten anhand von Persönlichkeiten und Rechtssubjekten kritisieren. Mit anderen Worten, man möchte die Aufmerksamkeit auf die tragischen Fälle lenken, die sich ereignet haben oder noch ereignen werden, indem man ein allgemeines negatives Bild zeichnet. Andererseits erfolgt die Umweltsensibilität, die der Autor seinem Gesprächspartner vermitteln möchte, nicht nur durch negative Kritik- im

Gegenteil: der Autor kann auch auf idealisierte Beispiele zurückgreifen, die darauf abzielen das Endziel mit einer positiven Struktur-Inhalts-Integrität zu erreichen. Auf diese Weise wird die Motivationsfunktion der Literatur in Erinnerung gerufen.

Das einflussreichste Werkzeug des Autors, der die Themen Umwelt und Ökologie in einen positiven Kontext ansprechen kann, ist die fikionalisierte Figur des Umweltschützers. Als Vertreter des gesunden Menschenverstandes und einer bewussten Einstellung, geben die Umweltschützer mit ihrer Vorbildidentität in jeder Hinsicht ein gutes Beispiel. Kulturelle Zugehörigkeit, Überzeugungen und kollektive Sichtweisen sind die wichtigsten Elemente, die zu idealtypischen Darstellungen führen.

In dieser Studie wurde das Jahr 1950 als Ausgangszeitraum gewählt. In diesem Jahr wurden in der Türkei neue soziale und wirtschaftliche Gewohnheiten und Praktiken eingeführt. Es entwickelten sich vor allem nach der Industrialisierung verschiedene dialektische Dynamiken. Infolge interner Migrationsbewegungen, die auch heute noch wirksam sind, wurden in vielen Bereichen wie Landwirtschaft, Viehzucht, Architektur, Urbanisierung, ländliches Leben und schließlich Umweltbedingungen entscheidende Veränderungen beobachtet. In diesem Zusammenhang wurde und wird der Pulsschlag der ökologischen Agenda in der türkischen Erzählung innerhalb der türkischen Literatur gemessen. Der türkische Erzähler nach 1950 nahm nicht nur eine kritische Haltung ein, indem er die Bedingungen der damaligen Zeit berücksichtigte, sondern bemühte sich auch um dauerhafte Lösungen für das Wesen der Umweltproblematik mit umweltbewussten Charakteren, die aus allen Teilen der Gesellschaft und verschiedenen Berufsgruppen zusammengebracht wurden.

Natur und Umwelt- Ausschnitte aus der türkischen Kultur

Klima, Geografie, Sprache, Lebens- und Verhaltensmuster gehören zu den Faktoren, die die Kultur einer Gesellschaft ausmachen. Obwohl es schwer fällt die genauen geografischen Grenzen der Heimat der Türken zu bestimmen, ist die Region, die das Ural-Altai-Gebirge, den Baikalsee, das Gottes- und das Kingan-Gebirge (grob gesagt Zentralasien) umfasst, einer der geographischen Gemarkungen, auf denen sich Historiker und Turkologen einig sind. Der Grund für die Schwierigkeit, das Heimatland der Türken zu bestimmen, liegt einigen Meinungen nach darin, dass diese schon in der Frühzeit nicht auf ein enges Gebiet beschränkt waren und ihre Kultur in verschiedene Regionen hinaustrugen (Kafesoğlu, 2010, 48). Die türkische Kultur ist seit jeher eng mit der Natur verwoben. Aus diesem Grund sind die Elemente der Natur generell heilig. So ist beispielsweise der Glaube an den Schamanismus, der bei den Altai-Völkern noch heute besteht, eine typische Naturreligion (Temir, 2008, 10). Vielen Wesen zwischen der Erde und dem Himmel wird eine besondere Bedeutung zugeschrieben. In diesem Zusammenhang lassen sich auch in der

türkischen Kultur Spuren des animistischen Glaubenssystems finden (z. B. im Migrationsepos). Im Allgemeinen besteht eine tiefe Ehrfurcht vor Lebewesen wie Bäumen, Wäldern, Pferden, Wölfen, Hirschen, einigen Vogelarten, Bergen, Felsen, Wasser und der Erde, wobei die mythologischen und legendären Erzählungen in diese Richtung geprägt wurden. Es ist kein Zufall, dass in den Göktürk-Inschriften, die wichtige Daten für die türkische Kultur und das Leben liefern, Ötüken mit dem Adjektiv mukaddes (ıduk) erwähnt wird (Ergin, 2010, 5-17), ebenso wie die Aussage, dass Ötüken-Wälder im Vergleich zu anderen Siedlungen (Jurte) in jeder Hinsicht Sicherheit bieten. Die Türken segneten in ihrem Weltbild die Wälder in der mittleren Schicht und glaubten, dass die Wälder ihre eigenen Geister hätten (Çelepi, 2020, 15). Unter den Baumarten wurden der Buche tiefe Bedeutungen zugeschrieben, und die Buche wurde auf dem Schamanentrommel zusammen mit der Sonne, den Sternen, dem Mond und dem Blitz abgebildet. Diesem Baum wurden Opfer dargebracht (İnan, 2008, 269). Am Ende der Erzählung „Dirse Khan Oğlu Boğaç Han“ in den Dede-Korkut-Erzählungen wird deutlich, dass Dede Korkut seine Inspiration und Kraft direkt aus der Natur bezieht:

“Mögen deine heimischen schwarzen Berge nicht zerstört werden. Möge dein schattiger großer Baum nicht gefällt werden. Möge dein schönes fließendes Wasser nicht austrocknen. Mögen die Spitzen deiner Flügel nicht gebrochen werden. Möge dein weißes graues Pferd beim Laufen nicht taumeln...” (Ergin, 2009, 36).¹

Im Altai-Schöpfungsmythos gibt der Schöpfer, den es in den Himmel zieht, Shal-Yime, einem seiner Hilfsgeister, einen Rat, um die Ordnung auf der Erde aufrechtzuerhalten. „Guter Schutz des Stutennachwuchses“ ist eine dieser Empfehlungen (Seyidoğlu, 2015, 46). Die Türken, die vor allem in der Region Turkestan ein nomadisches Leben führten, hatten die Angewohnheit, häufig umzuziehen. Aus diesem Grund gewannen die domestizierten Pferde den Respekt der Gesellschaft da sie allein verschiedene Bedürfnisse deckten. Pferde sind in den türkischen Epen zweifellos einer der stärksten Kulte, und nach dem schamanisch-türkischen Glauben wurden sie vom Himmel herabgesandt. Aufgrund des Privilegs, das den Pferden entgegengebracht wurde, wurden für sie besondere Friedhöfe angelegt, und die Könige wurden mit ihren Pferden bestattet (Uraz, 1994, 145-147). Die besondere Einstellung zu Pferden ist nicht nur ein Phänomen der Vergangenheit: In Turkmenistan, das für seine Pferde namens „Ahal (Akhal) Teke“ bekannt ist, die noch heute als besondere Pferderasse gelten, ist das seit 1992 gefeierte „Pferdefest“ einer der konkretesten Indikatoren.

Bahaeddin Ögel, der die These vertritt, dass Wölfe vor allem mit den Gokturken ihre eigentliche Heiligkeit erlangten, führt die Wolfskopffigur auf der Flagge der Gokturken als Grund an, um diese These zu konkretisieren (Ögel,

¹ Die Übersetzung der Verse sind unsererseits erfolgt.

2014, 45). Wölfe, die als Retter und Führer gelten, stehen auch mit ihrer weiblichen Identität in historischen Erzählungen im Vordergrund. Wölfe sind eines der bekanntesten Totems, die mit dem Türkentum identifiziert werden. Nach dem Glauben einiger anatolischer Turkmenen, stammen die Wölfe sogar von den Menschen ab (Boratav, 2012, 73) und können im Volk mit verschiedenen Namen bezeichnet werden.

Abıhayat, im Türkischen auch als „bengi su“ bekannt, hat in den verschiedenen Kulturen unterschiedliche Varianten. Hızır, von dem man glaubt, dass er das Abıhayat trinkt und dem Trinker Unsterblichkeit und besondere Tugenden verspricht, ist ebenfalls eine wichtige Figur. Hızır (Uludağ, 1998, 410), der im islamischen Sufismus ein Murshid ist (Uludağ, 1998, 410), ist im Volk dafür bekannt, Menschen in Not Erleichterung und Erleuchtung zu bringen. Aus diesem Grund wird nach türkischem Glauben der Ort, den Hızır, der vom arabischen Wort „grün“ abgeleitet ist, betritt, grün und belebt. Daher ist Hızır der Herold der Fruchtbarkeit und der Wiedergeburt, mit anderen Worten, der Herold des Frühlings. Ähnliche Faktoren liegen auch dem Hıdırellez-Fest zugrunde, das in der türkischen Hemisphäre am 6. Mai gefeiert wird.

Je nach den sozialen und geografischen Bedingungen haben sich die grundlegenden Gewohnheiten der Türken verändert. Edward Tryjarski stellt fest, dass die Uiguren und Qarakhaniden in der Bienenzucht besonders fortschrittlich waren, und dass im fruchtbaren Turfan-Tal und in der Region Kashgar auch verschiedene Pflanzenarten und Obstbäume angebaut wurden (Tryjarski, 2016, 138). In seinem Buch „Türken und Natur“ hat Tryjarski ebenfalls die Eindrücke von bekannten Schriftstellern, wie Lamartine und Chateaubriand, über die Türken wiedergegeben. Lamartine, der die traditionellen türkischen Häuser untersuchte, stellte beispielsweise fest, dass, obwohl sich die physischen Bedingungen der Häuser unterschieden, Bäume, Tauben und andere Tiere in etwa jedem Haushalt vorhanden waren (Tryjarski, 2016, 188). Mit anderen Worten: Die Türken bemühten sich, so naturverbunden wie möglich zu leben. Diese Gewohnheit war nicht auf eine bestimmte Zeit beschränkt. Die im 19. Jahrhundert von den Osmanen gegründete Einrichtung namens „Gurabahane-i Laklakan“ gilt als das erste Storchenkrankenhaus der Welt. Diese Einrichtung, die so viel wie „Heim für hilfs- und pflegebedürftige Störche“ bedeutet, kümmerte sich um die Pflege von Zugvögeln, insbesondere von Störchen, und tut dies auch heute noch. Auch im osmanischen Staat gab es spezielle Berufsgruppen, die sich um streunende Tiere kümmerten. Diese als „Mancacı“ bezeichneten Personen verkauften Futter an die Öffentlichkeit, die streunende Tiere, insbesondere Katzen und Hunde, fütterten (Sunar, 2018, 140). In diesem Zusammenhang sollten die „Vogelhäuser“, einer der ästhetischen Reichtümer der osmanischen Architektur, nicht vergessen werden. Diese Bauwerke, die auch verschiedene Namen wie „Vogelpavillon“ und „Vogelpalast“ tragen, waren ab dem 16. Jahrhundert weit verbreitet. Man findet sie vor allem in Moscheen, Medresen und Grabstätten (Eryavuz, 2002, 472).

Während Vogelhäuser mit ihren feinen Stickereien an der Außenstruktur Kunstliebhabern Freude bereiten, erfüllen sie in der Natur auch die Bedürfnisse der Vögel nach einem sicheren Unterschlupf. Der Satz „*Jedermann hat das Recht auf Leben in einer gesunden und ausgeglichenen Umwelt. Die Entwicklung der Umwelt, die Gewährleistung einer gesunden Umwelt und die Verhinderung der Umweltverschmutzung sind die Pflicht des Staates und der Bürger.*“ in Artikel 56 der Verfassung der Türkischen Republik (1982), ist einer der aktuellsten Indikatoren für die Sensibilität gegenüber der Umwelt und der Natur seit den antiken türkischen Staaten.

Islam und Umwelt

Der Islam empfiehlt die Belebung der äußeren Welt ebenso wie die Stärkung der inneren Welt. Daher ist der Mensch in jeder Hinsicht für seine Umgebung verantwortlich. Dem zufolge gibt es eine göttliche Ordnung im Universum, und die Menschen sind sowohl individuell als auch kollektiv Teil dieser Ordnung und für die Aufrechterhaltung des Gleichgewichts verantwortlich. So heißt es zum Beispiel in der Sure Rahman (des Korans): „*Den Himmel hat Er emporgehoben und die Waage aufgestellt, damit ihr beim Wiegen nicht das Maß überschreitet. Und meßt das Gewicht in Gerechtigkeit und gebt beim Wiegen nicht weniger. Und die Erde hat Er für die Geschöpfe (an)gelegt; auf ihr gibt es Früchte, Palmen mit Fruchthüllen und Korn mit Halmen und duftende Pflanzen.*“ (Rahman/7-13). Auch die Sura Kaf macht auf das Schöpfungsereignis aufmerksam: „*Schauen sie denn nicht zum Himmel über ihnen, wie Wir ihn aufgebaut und geschmückt haben, und daß er keine Spalten hat?*“ (Kaf/6). Der Islam zielt darauf ab, ein aktives und dynamisches Individuum zu entwickeln, indem er immer wieder auf das Studium der Natur drängt (Özdemir, 2007, 44). Daher wird sich der Mensch angesichts der Elemente der Natur, die seine Seele und seinen Körper umgeben, in Kontemplation üben und angesichts der heilenden Kraft der äußeren Welt tiefe Denkmethode entwickeln. In Sura al-Baqarah wird erwähnt, dass der Mensch zum Kalifen (Vertreter des Gottes) auf Erden gemacht wurde. Dieser Titel bringt jedoch eine schwere Last der Verantwortung mit sich. Es ist dem eigenen Willen des Menschen überlassen, die Erde aufzubauen oder Verderben in der Welt zu schaffen. Neben dem Vers „*Und wenn man zu ihnen sagt: „Stiftet nicht Unheil auf der Erde!“ sagen sie: „Wir sind ja nur Heilstifter.“*“ (Al-Baqarah/11) in Surat al-Baqarah beschreibt der Vers „*Unheil ist auf dem Festland und im Meer erschienen wegen dessen, was die Hände der Menschen erworben haben, damit Er sie einiges von dem kosten läßt, was sie getan haben, auf daß sie umkehren mögen.*“ (Rum/41) kurz gesagt: die moralisch guten und verwerflichen Menschentypen. Gleichzeitig wird deutlich, dass sich sowohl die Qualität des Dienens als auch die Ordnung in der Welt in einer sehr empfindlichen Struktur befinden.

Der Gesandte Allahs (Mohammed) hat wiederholt Hinweise auf die Sensibilität der Umwelt gegeben. Zum Beispiel wurde mit dem folgenden

Hadith geraten, dass die Menschen sich um die Quellen des Lebens, welche diese umgibt, kümmern sollten, „*Der Erbarmer erbarmt Sich denen, die sich erbarmen! Erbarmt euch denen, die auf der Erde sind, dann erbarmt Sich euch Der, Der im Himmel ist!*“ (<https://hadeethenc.com/de/browse/hadith/8289>) (Kommission, 2014, 127).

In einem anderen Hadith geht es um die lebenswichtige Bedeutung von Bäumen für die natürliche Umwelt. „*Wenn einer von euch einen Dattelpalmenzweig hat, soll er ihn sofort pflanzen, auch wenn die Apokalypse kommt*“ (Kommission, 2014, 374) Richard Foltz hat versucht, den Umweltschutz aus einer islamischen Perspektive zu betrachten, und dabei festgestellt, dass sich das Engagement der Muslime für die Umwelt je nach Region unterscheidet. Dennoch kann dieser Unterschied in eine Chance umgewandelt werden und zur Entwicklung regionalspezifischer Kanäle des ökologischen Kampfes beitragen (Foltz, 2007, 228). S. Hüseyin Nasr, der die spirituellen Gründe für die Krise zwischen dem modernen Menschen und der Umwelt hinterfragt, argumentiert, dass die aktuelle Umweltzerstörung auf die Störung der Harmonie zwischen dem Menschen und seinem Schöpfer zurückzuführen ist (Nasr, 2019, 24).

Obwohl es verschiedene Varianten von Hayy bin Yakzan gibt, einem der führenden Texte in der islamischen Literatur, der sich mit dem Menschen in der Natur und dem unentdeckten Selbst beschäftigt, wird in der Ibn Tufayl-Variante dieser Erzählung der Gewinn, den die Elemente der Natur dem Menschen in Bezug auf existenzielle Aspekte hinzufügen können, nicht vernachlässigt. Die erste Fürsorge für Hayy, der im Laufe der Jahre feststellt, dass er der einzige Mensch auf einer einsamen Insel ist, wird von einer auf der Insel lebenden Gazelle geleistet. Der Text ist buchstäblich auf der Suche nach der eigenen Identität aufgebaut. Hayy, der die Formen, Verhaltensweisen und Geräusche der Tiere um ihn herum beobachtet und nachahmt, durchläuft verschiedene metaphysische Prozesse und kommt zu dem Schluss, dass jedes Element des Himmels und der Erde ein Spiegelbild eines einzigen Schöpfers ist.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die islamischen Lehren die Vorstellung ablehnen, dass der Mensch im Konflikt mit der Natur steht. Da jedes Element in der Umwelt ein Zeugnis der schöpferischen Kraft ist, ist es heilig und darf nicht aus willkürlichen Gründen geschädigt werden. Auch wenn heute in der islamischen Welt zuweilen eine Diskrepanz zwischen Reden und Handeln besteht, wurde das Universum auf der Grundlage einer unendlichen Ordnung erschaffen, und jede Einheit, die diese Ordnung zusammenhält, ist eng miteinander verbunden.

Umweltfreundlicher Typus und Schutzwille

Besonders ausgeprägte Eigenschaften und Verhaltensmuster sind beim Typcasting sehr dominant. Die Figuren sind wie konkrete Erweiterungen des Kreises, dem sie angehören, durch die Art und Weise, wie sie sprechen, die

verwendeten Begriffe oder die Terminologie, gegebenenfalls durch ihr Auftreten, ihre Lebensauffassung und ihre dynamischen menschlichen Beziehungen. Um eine Person, die in einer literarischen Erzählung vorkommt, in die Kategorie des „Umwelttypus“ aufzunehmen, müssen bestimmte Mindestkriterien erfüllt sein. Zunächst einmal muss die Charakterisierung des Kandidaten eine umweltschützerische Haltung aufweisen, unabhängig von seinem Alter, seinem Beruf oder seinem Lebensbereich. Er/ sie kann diesen Kreis, dem er/ sie sich verpflichtet fühlt, mit den Akteuren, mit denen er/ sie zusammenarbeitet, fortsetzen, oder er/ sie kann ihn allein, ohne die Unterstützung einer zweiten Person, verstärken. Umweltschützer sind im Allgemeinen idealisierte Figuren. Sie sind sehr sensibel für jede Einheit der Umwelt und haben eine Vorbildfunktion in der Gesellschaft, auch wenn dies nicht ihre Hauptabsicht ist. Andererseits wird ein zu stark idealisiertes Umweltstereotyp als utopisch empfunden, da es keine konkrete Entsprechung im gesellschaftlichen Leben haben kann. Ebenso kann die Darstellung einer rein sloganhaften und künstlichen Umweltschutzphilosophie die gewünschte Aufmerksamkeit und Ernsthaftigkeit von der Realität ablenken. Daher sollten die entworfenen Umwelttypen dem Leser nicht auf einem unerreichbaren Niveau präsentiert werden. Dies kann bei den Adressaten und dem Zielpublikum Trägheit hervorrufen und sie zu einer dauerhaften Untätigkeit verleiten. Die realen Entsprechungen der meisten umweltpolitischen Charakterisierungen in literarischen Texten sind jedoch beträchtlich. Der Hauptzweck, den der Autor mit umweltbewussten Charakteren zu zeigen versucht, ist der Wunsch, die umweltbewusste Haltung, die in den Hintergrundgestellt oder oft ignoriert wird, in der allgemeinen Gesellschaft zu verbreiten. Umweltschützer stehen natürlich im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit und sind eine der Einheiten, die in der Handlung am stärksten verankert werden. Das Hauptaugenmerk, das über den Charakterisierungen liegen sollte, sind jedoch die Werte, die von den betreffenden Persönlichkeiten vertreten werden. Mit anderen Worten: Auch wenn sich Namen, Adjektive, Titel oder Persönlichkeiten im Laufe der Zeit ändern können, wird das Hauptthema, an dem nicht gerüttelt wird und das von Dauer sein wird, die umweltschützerische Haltung und der gemeinsame Umgang mit den biologischen Lebewesen sein.

Der Typus des Umweltschützers kann eine wichtige Rolle bei der Konstruktion universeller und gemeinsamer Nenner spielen, indem er sich den charakteristischen Reichtum des Ortes zunutze macht. Elzéard Bouffier, der Protagonist der 1953 erstmals veröffentlichten Erzählung *The Man Who Planted Trees* (Der Mann, der einen Baum pflanzte) des französischen Schriftstellers Jean Giono, ist beispielsweise eine einzigartige Charakterisierung. Bouffier, der mit einer übermenschlichen Anstrengung im Alleingang das Land am Hang der Alpen aufforstete, belebte das karge Land mit Hunderttausenden von Baumsetzlingen, die er pflanzte, und schuf nicht nur eine malerische Landschaft, die das Auge erfreute, sondern verbesserte auch die Luft des Lebensraums radikal. Vom Autor als „selbstbewusst“ und „organisiert“ beschrieben, ist

Bouffier „völlig frei von Egoismus und großmütig“ (Giono, 2018, 9) sowie ein Mensch, der sich von tabakähnlichen Substanzen distanziert. Das Werk enthält auch kurze Informationen über das Trennen von Samen und das Pflanzen von Setzlingen. Der Hirte Elzéard Bouffier ist in all diesen Aspekten eine ökologische Charakterisierung.

In der modernen türkischen Kurzgeschichte, insbesondere nach 1950, gibt es Helden, die das ökologische Leben berücksichtigen und ihm sogar Vorrang einräumen. In den Geschichten, die Mahmut Özay, ein in Rumelien geborener Schriftsteller und Erzieher, der den größten Teil seines Lebens in der Ägäisregion verbracht und in verschiedenen Epochen geschrieben hat, kann man beispielsweise Figuren begegnen, die es vorziehen, eine enge Beziehung zur Natur aufzubauen und sich, wenn nötig, für das Leben zu opfern. Der Text „Tıpkı Bir Masal Gibi“ (Wie Ein Märchen) ist im Wesentlichen eine rekonstruierte Version einer historischen Erzählung, die in der Region Tire spielt.

Der weise Landwirt, der drei Söhne, Hamza, Hüseyin und Bekir, gezeugt hatte, gab seinen Kindern stets weise Ratschläge. Solange er lebte, erklärte er ihnen die Heiligkeit und Großzügigkeit des Bodens und unterstrich, dass die Natur kein Lebewesen im Stich lassen würde, indem er sagte: „*Wenn ihr keine Arbeit scheut, werdet ihr säen und Gold sammeln*“ (Özay, 2007, 40). Neben dem weisen Vater stellten auch seine Söhne diese Philosophie in den Mittelpunkt ihres Lebens, verlieren nie ihren Respekt vor dem Land und entwickelten die Umwelt weiter. Laut einer Fußnote des Autors wurde Evliya Çelebi bei seinem Besuch in Tire im Haus des ältesten Bruders Hamza untergebracht, und der Reisende schrieb in seinem Werk *Seyahatname*, dass er von der Höflichkeit und Gastfreundschaft, die er dort erlebte, überrascht wäre. Der Text „Deeh...Deh!“ handelt von einem Vater und seinem Sohn, die sich trotz der Kriegsjahre und der Besatzungsjahre um ein lahmes Fohlen kümmern. Trotz der finanziellen Engpässe tun sich Vater und Sohn zusammen und versuchen ihr Bestes, um das pflegebedürftige Tier in ihrem bescheidenen Haus zu rehabilitieren. In der Geschichte „İhtiyar Elma Ağacı“ (Alter Apfelbaum) ist der Protagonist und Umweltschützer ein pensionierter Lehrer namens Haydar Güre. Der Protagonist, der eine besondere Vorliebe für Obstgehölze, insbesondere Weintrauben, hegt, hat nach der Aufwertung des von ihm geerbten Landes dieses Land mit verschiedenen Arten von Gehölzen ausgestattet. Güre, der nach den Worten seiner Frau „*das Land, die Heimat und das Glück der Menschen liebt*“ (Özay, 2007, 182), ist ein Mensch, der es nicht versäumt, seine Nachbarn und Freunde zu verwöhnen. Die Setzlinge, die im Text auch als Metapher verwendet werden, sind für ihn gleichbedeutend mit seinen Schülern. Deshalb lässt er es sich nicht nehmen, sich um jeden Setzling einzeln zu kümmern.

In der Erzählung „Sivriada Geceleri“ (Nächte in Sivriada) in *Son Kuşlar* von Sait Faik Abasıyanık, einem der Pioniere der ökologischen Literatur und der modernen türkischen Erzählung, ist es die tragische Situation einer sterbenden

Möwe, die den Umweltschützer in einen starken emotionalen Aufruhr versetzt. Diese Situation, die für die Freunde Kalafat und Sotiri keine tiefe Bedeutung hat und ganz natürlich ist, bedarf für den Umweltschützer, der nicht ausdrücklich erwähnt wird, einer Erklärung. Tatsächlich versucht der Protagonist, der sich den Grund für das Sterben des Tieres nicht erklären kann, den Vogel mit seinen eigenen Mitteln am Leben zu erhalten, aber die Möwe stirbt in seinen Händen. Der Protagonist, der die Möwe im Laufe der Geschichte immer wieder erwähnt, denkt sogar daran, eine spezielle Elegie für sie zu schreiben und ihr mit einer traurigen Ballade zu gedenken (Abasıyanık, 2016, 78).

Selman, der in vielerlei Hinsicht ein Umweltschützer ist, in dem Text mit dem Titel „Selmanın Gocukları“ (Selmans Mantel) in Orhan Hançerlioğlu *İnsansız Şehir* (Die Stadt ohne Menschen), der sich sowohl auf dem Gebiet der Literatur als auch der Philosophie und des Rechts einen Namen gemacht hat, hat sich voll und ganz der Landwirtschaft und dem Boden verschrieben. Neben der Landwirtschaft hat er eine besondere Beziehung zu Tieren aufgebaut. Pferde nehmen in seinen Augen einen privilegierten Platz ein. Nach Aussage des Autors sind seine Pferde sogar die wertvollsten Lebewesen der Welt. Der Protagonist geht jeden Abend mit ihnen auf die Weide und schläft nachts mit ihnen im Stall ein. Er weigert sich, sie Wasser aus dem schlammigen Bach des Dorfes trinken zu lassen, und bringt sie lieber zu einer zuverlässigen, kilometerweit entfernten Wasserquelle (Hançerlioğlu, 1953: 21). Und nicht nur das: Selman stellt die Bedürfnisse seiner Pferde über sein eigenes Wohlbefinden. So zieht er es beispielsweise an einem regnerischen Tag vor, seine Pferde vor Regenwasser zu schützen, indem er sie zudeckt, anstatt den *Gocuk* (Mantel) zu tragen, den er für den Fall eines plötzlichen Regens mitgebracht hat.

In *Hayvan Deyip De Geçme* (Nenne es nicht einfach ein Tier) hat Aziz Nesin mehr als zweihundert Geschichten rund um Tiere zusammengetragen. Nach eigenen Worten des Autors hat er bei der Zusammenstellung dieses Werks von seiner Kindheit und den Erinnerungen an verschiedene Persönlichkeiten, profitiert. Obwohl in einigen Texten dieser Arbeit Ironie hervorsieht, ist die Betonung der einzigartigen Welt der Tiere durch Nesin bemerkenswert. In der Geschichte „Yardımsız Köpek“ (Der hilfsbereite Hund) beispielsweise ist der junge Protagonist (der „Ich“ Erzähler) ein potenzieller Umweltschützer, auch wenn das instinktive Verhalten von Hunden das Einzige zu sein scheint, was hervorgehoben wird. Als der junge Protagonist die Schmerzensschreie hört, kümmert er sich um den verletzten Hund vor seiner Haustür, und nachdem er die Wunde verbunden hat, schützt er das gebrochene Bein des Hundes mit Hilfe von Holz und Bandagen. Anschließend fütterte er das Tier und gewann sein Vertrauen, woraufhin der Hund einschlief und in die Phase des Kräftesammelns eintrat (Nesin, 2005, 11). Nach kurzer Zeit löste sich der Verband des Tieres auf und es kehrte, nachdem es seine Gesundheit wiedererlangt hatte, an den Ort zurück, an den es gehörte. Ein Jahr später kehrt der Hund in dasselbe Haus zurück, aber dieses Mal ist er nicht allein. Als der junge Mann die Heulgeräusche

wahrnimmt, geht er nach unten und stellt fest, dass das Tier, um das er sich gekümmert hat, mit einem anderen verletzten Hund gekommen ist. Eine andere Geschichte von Aziz Nesin, „Kedi Mi İnsan İçin, İnsan Mı Kedi İçin?“ (Katze für Mann oder Mann für Katze?), spielt in Amerika. Eine wohlhabende Frau gründet ein antikes Gebäude für die Pflege und den Schutz von Katzen. Eine schwangere Frau teilt der Beamtin mit, dass sie ein Kätzchen aus dem besagten Haus haben möchte. Die Beamtin, die für die Katzenschutzorganisation zuständig ist, lehnt diesen Wunsch jedoch besonnen ab. Sie erklärt, dass, wenn ein Kätzchen in diesem Stadium weggegeben wird, das adoptierte Tier eifersüchtig auf die Aufmerksamkeit sein könnte, die dem Baby nach der Geburt zuteil wird, und wahrscheinlich sehr traurig sein wird (Nesin, 2005, 43). Sie sagt jedoch, dass dieser Wunsch nach der Geburt erfüllt werden kann. Das Tier würde sich mit dem Bewusstsein der endgültigen Situation an seinen neuen Ort problemlos anpassen. Die autorisierte Frau macht sowohl durch ihren Schutzreflex als auch durch ihre Fähigkeit zur Empathie auf sich aufmerksam.

„Yeşil Kertenkele“ (Die grüne Eidechse) in Yaşar Kemal's *Sarı Sıcak* (Gelbe Hitze), ein Geschichtsband mit all seinen Werken, erzählt die Lebensgeschichte des Protagonisten İbrahim. Die Ereignisse spielen in einem ägäischen Dorf, das aus etwa zehn Haushalten besteht, die ihren Lebensunterhalt mit Schwammtauchen verdienen. İbrahim, der seinen Vater im wirklichen Leben nicht kennt und sich deshalb nicht nur unvollständig fühlt, sondern auch dem Mobbing durch Gleichaltrige ausgesetzt ist, erfährt, dass die Person, die er als seine Mutter kennt, nicht seine leibliche Mutter ist. Daraufhin beginnt er, sich vom sozialen Leben zu isolieren und versucht, seinen Mangel an Empathie mit unmenschlichen Wesen zu kompensieren. Um sein Bedürfnis nach emotionaler Bindung auf anderen Wegen zu befriedigen, sucht er Zuflucht in der Natur. In dem von ihm auf dem Felsen errichteten Unterschlupf finden verschiedene Tierarten Zuflucht, und viele Möwenküken, die sich dort niederließen, wurden von İbrahim selbst aufgezogen. Das minimale Nest, das er aus einem Flaschenkürbis gebaut hatte, schenkte er einer Smaragdeidechse, und in diesem Unterschlupf schützte er Tiere wie Schildkröten und Frösche (Kemal, 2019, 116). İbrahim, der die Nester der Schwalben aufmerksam beobachtet, hütet mit Argusaugen insbesondere das Vogelweibchen, das sich um die Geburt des Schwalbenbabys bemüht, um die Mutterfigur nicht zu verlieren, was einen tiefen Schmerz in seiner inneren Welt darstellen würde. Letztendlich hören die Lebewesen in der Natur für İbrahim endgültig auf, biologische Figuren zu symbolisieren.

Leyla Ruhan Okay hat die Geschichte „Onlar İçin De Dikmişti“ (Er hatte auch für sie gepflanzt) als eine Art Klage geschrieben, die auf einem Vorfall beruht, der sich im Südosten der Türkei ereignete. Okay, die zu den Autoren gehört, die an einige Siedlungen erinnern wollen, die aufgrund des in der Region errichteten Staudamms überflutet wurden, erwähnt in der besagten Geschichte eine weibliche Protagonistin namens Gülläle, die eine besondere

Affinität zu Lebewesen hat. Während sie all ihre Errungenschaften verliert, interessiert sie sich für den spirituellen Aspekt des Themas. Als ihr Haus überflutet wird, äußert die Hauptfigur, dass sie einen Setzling der schwarzen Rose (Halfeti-Rose), einer endemischen, für die Region typischen Art, kaufen möchte, auch wenn es sich um ein Exemplar handelt. Als ihre Verwandten jedoch anbieten, die Bäume in ihrem Garten, der unter Wasser steht, zu fällen, lehnt Gülläle das Angebot entschlossen ab, mit der Begründung, dass Erinnerungen nicht absichtlich zerstört werden sollten. Die Protagonistin, die sich daran erinnert, dass die Obstbäume, die sie zum Nutzen aller, insbesondere der Kinder, im Park gepflanzt hat, aus verschiedenen Regionen stammen, macht eine bedeutsame Feststellung. Die Zielscheibe seiner besonnenen Reaktion sind diejenigen, die nicht nur keinen greifbaren Bezug zur Umwelt herstellen, sondern auch die bereits vorhandenen konstruktiven Maßnahmen behindern: „Nicht der Mann des Bodens hat ihn gemacht. Er hat nie einen Samen gepflanzt. Er hat nie einen Baum, eine Blume, ein kleines Kätzchen geliebt...“ (Okyay, 2001, 4). Das Einzige, woran Gülläle während der gesamten Geschichte denkt, ist die Tatsache, dass sie alle Arten von Baumsetzlingen, die sie bisher gepflanzt hat, zum Wohle aller Lebewesen vergeben hat und dass sie alle ihre Bedeutung verlieren werden, wenn sie überflutet werden.

Mustafa Kutlu, der zu den produktivsten Schriftstellern der türkischen Belletristik gehört und für seine umfangreichen Texte bekannt ist, hat es sich zur Gewohnheit gemacht, in den meisten seiner veröffentlichten Werke neben seinen sozialen Themen auch ökologische Bezüge herzustellen. Kutlu begnügt sich nicht damit, er untermauert seine theoretischen Ansichten in seinen Erzählungen auch durch seine Arbeiten im Essay-Genre. Folglich setzt er Figuren, die den Text in Bezug auf die Umwelt prägen können, in großem Umfang ein. Während die exemplarischen und symbolischen Typen, die in Kutlus Texten auftreten, versuchen, ihre Umgebung im Rahmen ihrer Möglichkeiten zu lenken, besteht ihre Hauptaufgabe darin, die Reformbewegung von den ihnen nahestehenden Personen ausgehen zu lassen. *Tarla Kuşunun Sesi* (Die Stimme des Feldvogels) ist ein exemplarisches Beispiel für diese induktive Interaktion. Murat, der seine Eindrücke und Erfahrungen mit der Natur an die nächsten Generationen weitergeben will, möchte seinem noch recht jungen Enkel Hamit vom Feld aus Ratschläge erteilen. In diesem Zusammenhang möchte er, dass er beim Pflügen dabei ist und schon in jungen Jahren seine Bindung an den Boden stärkt. Hamit widersetzt sich der Bitte seines Großvaters nicht und ist auf dem Feld anwesend. Der Junge bemerkt jedoch, dass die Vögel versuchen, sich auf dem Boden niederzulassen und versucht sie mit den Steinen, die er aufhebt, vom Feld zu vertreiben. Daraufhin warnt Murat seinen Enkel auf eine konstruktive und nicht anklagende Weise. Denn der Boden ist an sich mütterlich und heilig. Gleichzeitig gibt er auch spirituelle Botschaften, indem er sagt, dass der Himmel und die Erde Gott gehören und der Mensch nur als Treuhänder anwesend ist (Kutlu, 2020: 105). Während er betont, dass jedes Lebewesen in der Natur das Recht hat, sich aus nach Belieben zu

ernähren, verweist er außerdem auf die Nahrungskette und den ökologischen Kreislauf und versucht zu erklären, dass die Vögel auf diese Weise Schädlinge beseitigen, die den Feldern schaden können. Im Mittelpunkt der Geschichte „Son İki Yaz“ (Die letzten beiden Sommer) in *Hayat Güzeldir* (Das Leben ist schön), einem weiteren Werk des Autors, steht eine Figur namens Osman Efendi, der seit vierzig Jahren Lebensmittelhändler in Istanbul ist. Obwohl ihn die an der Wand seines Ladens hängende Naturdarstellung von Zeit zu Zeit inspiriert, fällt es Osman Efendi zunächst schwer, eine radikale Entscheidung zu treffen. Nach ungünstigen Umständen trennt sich Osman Efendi von seinem Lebensmittelladen und besucht ein naturreiches Dorf in der Ägäis. Dort stößt er auf ein Landhaus, das einst von einem schwedischen Ingenieur erbaut wurde, der aber aus familiären Gründen in sein Land zurückkehren musste und es zum Verkauf angeboten hat. Der Held dieser Geschichte, der dieses ideale Haus kauft, ohne viel darüber nachzudenken, verschönert sein Haus noch mit Obstbäumen und Zierpflanzen. Vor allem die Tatsache, dass die von ihm gepflanzten Obstbäume Kindern zugute kommen und dass verschiedene Menschen von den Früchten kosten, die er mit seinen Händen pflegt, ist für ihn eine Quelle des Glücks an sich (Kutlu, 2021: 153). In seinem Werk *Sevincini Bulmak* (Freude Finden) hat Kutlu die einfachste Form des türkischen Umweltschützers beschrieben, der Respekt und Hingabe zur Natur empfindet. In der Volkskultur gibt es einige Verhaltensmodelle, die nicht niedergeschrieben sind, sondern von Generation zu Generation weitergegeben werden. Sensible Gruppen sind sowohl Übermittler als auch Praktikanten dieser Kultur, die sie von ihren Vorfahren geerbt haben. Zu den Menschen, die eine unerwiderte Liebe und Zuneigung für die natürliche Umwelt empfinden, gehört die von Cemil Efendi erwähnte Gruppe. Cemil Efendi, der der begleitenden Delegation Früchte von einheimischen Bäumen anbot, erwähnte eine gute Tat, die seine Ahnen in jüngster Vergangenheit vollbracht hatten. Die Dorfbewohner suchten akribisch nach Obstsämlingen, die unter natürlichen Bedingungen Wurzeln schlugen und zu Bäumen wurden, pflanzten diese Bäume selbst und boten die Früchte, die reif wurden, im Dienste aller Lebewesen an. Für diese völlig freiwillige Tat wird keine Belohnung erwartet. Diese Situation überraschte die Delegation, die in das Dorf kam (Kutlu, 2020, 253-254). Der oben beschriebene Vorfall ist in der islamischen Kultur auch als „Wohltätigkeit“ bekannt. Nach diesem Verständnis ehren unerwiderte Wohltaten die Existenz des Einzelnen auch nach seinem Tod geistig weiter. Kutlu, der sich in seinen Aufsätzen ausführlicher und systematisch mit der Umweltproblematik zu befassen versucht, spricht von der idealen Stadt. Die Bewohner dieses Ortes, den er kurz „die Gesellschaft der Überzeugung“ nennt, sind so weit wie möglich mit dem Boden verbunden und etablieren eine nachhaltige Produktion, wenn auch nur in geringem Umfang. Auch hier wird versucht, den Transport so weit wie möglich mit dem Fahrrad durchzuführen. Chemische oder fabrizierte Abfälle sollen minimiert oder sogar ganz aus dem menschlichen Leben verbannt werden.

Vor allem im ersten Teil von Recep Seyhans Erzählung „Karartı” (Verdunkelung) aus dem Jahr 2011 fällt ein bewusster Umweltbezug auf. Der Autor vertritt die Meinung, dass die gegenwärtige Architektur mit der menschlichen Seele unvereinbar ist, ebenso wie die psychologischen Dilemmata, die durch die moderne Urbanisierung verursacht werden. Die Rücksichtslosigkeit, mit der historische Gebäude und Grünflächen behandelt werden, wird ebenfalls thematisiert; mit der Anstrengung, die spirituelle Gefühlswelt im Text dominieren zu lassen. In der Handlung, die sich aus verschiedenen Gründen in einer traurigen Atmosphäre abspielt, denkt der weise Älteste des Hauses trotz allem an das Wohl der unschuldigen Geschöpfe. Denn jedes Jahr im Mai bewohnt ein Storchenpaar den Maulbeerbaum in ihrem Garten auf dem Lande und brütet dort in seinem Nest. Die weise Person des Hauses richtet das Nest jedes Jahr neu ein, bevor die Tiere eintreffen, und gibt damit ein Beispiel für unerwiderte Freundlichkeit (Seyhan, 2016, 70). Auf diese Weise bemühte sich die Figur, einige schützende Gewohnheiten beizubehalten, um der nachkommenden Generation, ein Vorbild zu geben.

Die letzte Geschichte in Sadık Yalsızuçanlars *İki Semazen bir Palyaço* (Zwei Semazen und ein Clown), „Amcamın Vakıf Sevdası” (Die Liebe meines Onkels zur Stiftung), wurde mit einem Gespür für Umwelt- und Tierschutz geschrieben. Kazım, dessen Hauptberuf die Lehre der Sozialwissenschaften ist und dessen Ruhestand naht, möchte kein gewöhnliches und normales Leben im Ruhestand führen. Er möchte einen Verein gründen, der streunende Tiere schützt und pflegebedürftige Tiere professionell überwacht. Dieser Plan wird jedoch von seiner Familie zunächst nicht als kohärent angesehen. Seinem Bruder zufolge ist diese Nähe zum Beispiel eine Krankheit und sollte kontrolliert werden. Tatsächlich ist Kazım eine Persönlichkeit, die immer mit einer Salbe in der Tasche herumläuft. Er deckt nicht nur den Bedarf der Tiere an Wasser und Futter, sondern bemüht sich auch um die medizinische Versorgung von verletzten oder gequälten Tieren in Not (Yalsızuçanlar, 2022: 172). Durch Kazıms Entschlossenheit und Selbstaufopferung wird in kurzer Zeit die Solidarität innerhalb der Familie verwirklicht und diese Bewegung, die individuell begann, wird zu einer kollektiven.

Die Umweltschützer, die in den literarischen Texten in den Vordergrund treten, erkennen die Persönlichkeitsrechte nicht-menschlicher Wesen an und kümmern sich mit großer Sensibilität um die Lebewesen, deren Lebensraum sie ohne jegliche Rechtfertigung beraubt werden. Trotz alledem darf nicht übersehen werden, dass auch die Figuren des Umweltschützers menschliche Schwächen oder Unzulänglichkeiten aufweisen. Es ist jedoch möglich, das Aussehen und die allgemeinen Merkmale solcher Persönlichkeiten, die meist positive Werte vertreten, in literarischen Texten aufzulisten. Zunächst einmal repräsentieren sie das Wohlbefinden und das Gute, und sie tun dies meist mit Bewusstsein. Sie versuchen, sich von Egoismus fernzuhalten, und bemühen sich

um eine pluralistische Herangehensweise an Probleme. Dass sie ökologisch ausgerüstet sind, hindert sie nicht daran, neue Methoden und Informationen zu lernen. Sie versuchen, Intelligenz und Emotionen auf koordinierte und ausgewogene Weise einzusetzen. Unabhängig von ihrem Alter bemühen sie sich, ihre aufrichtige und ehrliche Begeisterung für den umweltbewussten Lebensstilein Leben lang beizubehalten. Wiederaufbau und Rekultivierung werden ohne jeden Hintergedankendurchgeführt. In dem Bewusstsein, dass sie Vertreter eines lebenswichtigen Wertes sind, setzen sie die Bewusstseinsbildung in ihrer Umgebung fort. Sie widmen ihre Zeit ausschließlich der wiederherstellenden Verbindung zwischen der natürlichen Umwelt und den Menschen, ohne sich in manipulative Kanäle zu begeben.

Fazit

Auch wenn es unterschiedliche Auffassungen über die „Biophilie“ gibt, die einer der populärsten Begriffe der letzten Zeit ist, so entspricht der Begriff doch dem Gefühl einer tiefen Verbundenheit mit allen lebenden Elementen. In einigen Fällen kann sich diese Hingabe sogar zu einer höheren Dimension entwickeln. Es wäre nicht konsequent, zu sagen, dass jeder Umweltschützer auch ein Biophiler ist. Natürlich können einige der extremen Umweltschützer-Typologien unter Berücksichtigung geeigneter Kriterien in die vorgenannte Klassifizierung einbezogen werden. Es kann jedoch gesagt werden, dass die natürliche Umwelt mit all ihren Einheiten für die Umweltschützer-Typen durchaus respektabel ist. Die Befunde dieser Studie zeigen, dass sowohl in der türkischen Kultur als auch im Islam die natürliche Umwelt nicht aus einer gewöhnlichen Perspektive betrachtet wird. Da diese kulturell heilig und religiös gesehen eine Erweiterung des Schöpfers ist, sollte kein Lebewesen verachtet und willkürlichen Maßnahmen unterworfen werden. Wenn wir uns die prominenten Künstler der modernen türkischen Kurzgeschichte ansehen, werden wir feststellen, dass eine ähnliche Mentalität fortbesteht. Unabhängig von der Weltanschauung des Künstlers wird man feststellen, dass, wenn Pflanzen und Tiere im Mittelpunkt stehen, konstruktive und restaurative Charakterisierungen in dieser Richtung verwendet werden. Die genannten Leitfiguren sind jedoch in jeder Hinsicht mit ihrem freien Willen am Akt der Erhaltung beteiligt. Darüber hinaus sollen sie sich nicht nur auf die theoretische Dimension des Themas beschränken, sondern auch vor Ort präsent sein, um zum natürlichen Leben beizutragen. Sie geben sich nicht mit Slogans zufrieden, sondern achten auf die Harmonie von Diskurs und Aktion. „Grüne“ Typen sind diejenigen, die ihre entschlossene Haltung vom Anfang bis zum Ende beibehalten, auch wenn ihre Handlung nicht der Mehrheit folgt. Ihre konkrete Präsenz vor Ort und ihre Offenheit für die Kommunikation mit den Akteuren wirkt der Marginalisierung dieser Gruppe entgegen.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Literaturverzeichnis

- Abasıyanık, S. F. (2016). *Son Kuşlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Bubenheim, A. F., Nadeem E. (2001). *Der edle Qur'an*.
- Çelepi, M. S. (2020). Doğaya uyarlanma stratejisi olarak Orhun Abidelerindeki Türk biyoetiği. *Milli Folklor*, 32 (128), 5-18.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eryavuz, Ş. (2002). Kuşevi. *İslâm Ansiklopedisi*, (26), 472-473.
- Foltz, R. (2007). İslami Çevrecilik: Bir Yorum Konusu. *İslam ve Ekoloji* (Kom.). İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar.
- Giono, J. (2018). *Ağaç Diken Adam*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1953). *İnsansız Şehir*. İstanbul: Varlık Yayınları.
<https://hadeethenc.com/de/browse/hadith/8289>.
- Kafesoğlu, İ. (2010). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kemal, Y. (2019). *Sarı Sıcak*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Komisyon (2014). *Hadislerle İslam*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kur'an-ı Kerim Meâli (2011). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kutlu, M. (2020). *Sevincini Bulmak*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kutlu, M. (2020). *Tarla Kuşunun Sesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kutlu, M. (2021). *Hayat Güzeldir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Nasr, S. H. (2019). *İnsan ve Tabiat*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nesin, A. (2005). *Hayvan Deyip De Geçme*. İstanbul: Nesin Yayınevi.
- Okyay, L. R. (2001). Onlar İçin De Dikmişti. *Fırat'a Karışan Öyküler* (Kom.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi-I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özay, M. (2007). *Deli Manda*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özdemir, İ. (2007). Kur'an Perspektifiyle Bir Çevre Etiği Anlayışını Doğru. *İslam ve Ekoloji* (Kom.). İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar.
- Seyhan, R. (2016). *Güneşin Doğduğu Yerde*. İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Sunar, M. M. (2018). Hayvanlar. *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir* (Kom.). Ankara: T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Temir, A. (2008). *Türklük ve Şamanlık* (Haz. Wilhelm Radloff). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Tryjarski, E. (2016). *Türkler ve Doğa*. İstanbul: Kitabevi.
- Uludağ, S. (1998). Hızır. *İslâm Ansiklopedisi*, (17), 409-411.
- Uraz, M. (1994). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Yalsızuçanlar, S. (2022). *İki Semazen Bir Palyaço*. İstanbul: Profil Kitap.

Extended Abstract

Although the relationship between human beings and the environment is not yet a discovered phenomenon, this interaction is nowadays voiced loudly in various media. In addition to collective crises such as pollution, water, food,

climate and epidemics that deeply affect humanity, the vital impact of ecological life with the endangerment of biodiversity worldwide is tried to be explained with different instruments. Literature as a discipline has also started to address this issue critically, theoretically and fictionally with the end of the 20th century and the beginning of the 21st century. In addition to ecocriticism, land ethics and bioethics, animal-oriented studies are becoming a widespread phenomenon. A number of literary circles, which give more space to ecological fictions compared to the past, have a palpable sense of responsibility. Therefore, the environmental equipment in a literary text is constructed by the critical discourse, environmental protectionist fiction and environmentalist characters. Compared to the existing and widespread critical discourse, environmentalist types are a topic of study that has not yet been sufficiently emphasised. These characterisations, which cannot be limited to a specific culture, are, on the contrary, present in the cultural codes of different nations. Although value judgements, traditions, language, beliefs and geography vary, the natural environment is at the centre of the lives of these characters. The characters in literary texts are the representatives of a certain mentality, emotion and the message to be conveyed. They are the extensions of literary and theoretical fiction embodied in the minds.

1950 and its aftermath was a period of innovation for the Turkish people in every respect. Turkey has not only witnessed different experiences politically; it has also been rapidly influenced by new trends in social, economic and artistic terms. The natural environment has also taken its share from this transformation. Following rapid urbanisation, internal migration movements within the country, soil, water and air pollution concentrated especially in certain regions, as well as construction initiatives that are not in harmony with nature and visual aesthetics have manifested themselves. These negative developments have popularised the definitions of modern city and modern individual. On the other hand, the importance and value of lifestyles in which plants and animals are cared for and nature is prioritised have started to be discussed.

Turks, who have been interacting with different elements of nature throughout history, have established a special bond with living elements. The Turkish nation, which synthesised animistic understanding and Islamic teachings over time, gained a characteristic identity in terms of the environment. Although the environmentalist protagonists identified in post-1950 Turkish short stories differ in terms of age, profession, culture and geography, their main point of similarity is their special interest in living life. These types, who do not pursue any material interest, act entirely of their own free will. He is aware of his environmental protectionist attitudes and wishes to popularise this universal approach if possible. On the other hand, it would not be consistent to design the heroes in an unattainable dimension. As a matter of fact, heroes who do not correspond to the reality of life can make the discourse utopian and abstract.

For this reason, even though environmentalist characters are guides and idealised personalities, they should not be at an unattainable level.

In the post-1950 Turkish story, cultural and religious reflections are found in the majority of the typecasting examples. Whether the event takes place in the countryside or in the modern city, it has been determined that all kinds of living things are respected. Since Turkish culture attributes sanctity to many species, the existing cultural memory has been transferred to today's world. When Islamic principles are considered, it is advised that no element of nature should be approached arbitrarily. Therefore, when the behaviours of Turkish type environmentalist heroes regarding nature are taken into consideration, it will be seen that both sources are synthesised.

Although the value judgements attributed to the natural environment vary, the common denominator concerning universal consciousness is the sensitivity regarding ecological life. For this reason, although the reasons for environmental protection differ, the consensus is that the earth consists of a large ecosystem with all its units. It is observed that these heroes, who are tried to be analysed, insist on environmental awareness even though they constitute a minority compared to the majority. They tend to pass on this sacred heritage to the next generation, starting with their closest ones. It is unthinkable for environmentalist types, who intend to establish a sustainable mechanism of respect and consciousness towards natural life, to seek any material benefit. In addition, greenist types are in opposition to the self-centred perception that brings the consumer society into being. The modern individual, who is in search and crisis of identity, has not only isolated his/her existence from social life, but has also started to distance himself/herself from natural life. As can be seen, the existence of environmental protectionist types is an indirect criticism of modern society.

ORTA ASYA TÜRK DİPLOMASİSİNİN İKİ YÜZÜ: HUN VE II. GÖKTÜRK DEVLETLERİNİN DİPLOMATİK STRATEJİLERİ*

**THE TWO FACES OF CENTRAL ASIAN TURKIC DIPLOMACY:
THE DIPLOMATIC STRATEGIES OF THE HUNS AND THE
SECOND GÖKTÜRK EMPIRE**

Sezgin ELBAY ✉ **

Özet

Bu çalışma, Hun ve II. Göktürk Devletlerinin diplomatik strateji ve ilkelerini karşılaştırarak kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Hun ve II. Göktürkler, Orta Asya'daki diplomatik ilişkilerde farklı stratejiler benimsemişlerdir. Bu bağlamda Hunlar, askeri gücü ve güç dengesini öne çıkaran bir diplomasi yürütürken, onların Çin İmparatorluğu ile olan ilişkilerinde askeri üstünlük ve güç gösterileri önemli bir rol oynamıştır. Öte yandan, II. Göktürk Devleti, diplomatik müzakere ile antlaşmalar yoluyla bölgesel ilişkilerini yürütmüş ve uzun vadeli stratejik hedeflere odaklanmıştır. Ancak yürütülen çalışmalarda bu durumların birlikte ele alınmadığı saptanmıştır. Dolayısıyla Hun ve II. Göktürk Devletleri hakkında mevcut literatür genellikle bu devletlerin diplomatik uygulama ve stratejilerini detaylandırmakta yetersiz kalmaktadır. Özellikle, her iki devletin diplomatik stratejilerinin tarihsel bağlamda karşılaştırılması ve modern diplomasi üzerindeki etkileri yeterince ortaya konulamamıştır. Bu çalışma, Hun ve II. Göktürklerin diplomatik yaklaşımlarını derinlemesine analiz ederek, alanyazındaki ilgili boşluğu doldurmayı ve tarihsel diplomasi ile günümüz diplomasisi arasındaki bağlantıları açık ve net bir şekilde anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada doküman analizi (birincil ve ikincil elden tarihsel kanıt ve kaynaklar) kullanılarak, elde edilen veriler kavramsal çözümleme tekniği ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak Hun ve II. Göktürklerin diplomatik stratejilerinin benzerlik ile farklılıkları ortaya konulmuş ve bu stratejilerin modern diplomasi uygulamalarına nasıl yansıdığı değerlendirilmiştir. Çalışma, tarihsel diplomasi mirasının günümüzdeki uygulamalar üzerindeki etkilerini ortaya koyarak, uluslararası ilişkilerde strateji geliştirme konusunda önemli katkılarda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya Türk diplomasisi, Hunlar, II. Göktürk Devleti, diplomatik stratejiler, güç dengesi

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 01.09.2024; **Kabul tarihi:** 04.11.2024
Kaynak gösterilme: ELBAY, S. Ö. (2024): Orta Asya Türk Diplomasisinin İki Yüzü: Hun ve II. Göktürk Devletlerinin Diplomatik Stratejileri, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s.215-238.

** Dr., T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Ankara / TÜRKİYE
sezgin_elbay@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-0601-8063>

Abstract

This study presents a comprehensive evaluation of the diplomatic strategies and principles of the Huns and the Second Göktürk Empire through a comparative analysis. The Huns and the Second Göktürks adopted distinct strategies in their diplomatic engagements within Central Asia. The Huns prioritized military power and balance of forces, with displays of military superiority playing a crucial role in their relations with the Chinese Empire. In contrast, the Second Göktürk Empire managed its regional relationships through diplomatic negotiations and treaties, focusing on long-term strategic objectives. However, previous research has often failed to examine these strategies in conjunction. Consequently, existing literature frequently lacks depth in detailing the diplomatic practices of these states. In particular, the comparative analysis of their diplomatic strategies within a historical context and their influence on modern diplomacy remains underexplored. This study aims to fill this gap by providing an in-depth analysis of the diplomatic approaches of the Huns and the Second Göktürks, offering a clearer understanding of the links between historical and contemporary diplomacy. Employing document analysis (primary and secondary historical sources) and conceptual analysis techniques, the study reveals the similarities and differences in the diplomatic strategies of the Huns and the Second Göktürk Empire, evaluating their impact on modern diplomatic practices. Ultimately, the study contributes significantly to the field of international relations by highlighting the influence of historical diplomatic legacies on contemporary strategic development.

Keywords: Central Asian Turkic diplomacy, Huns, Second Göktürk Empire, diplomatic strategies, balance of power

Giriş

Hun ve II. Göktürkler, Orta Asya'nın en önemli Türk devletleri arasında yer almış, askeri başarı ve diplomatik stratejileriyle tarihte derin izler bırakmışlardır. Milattan önce (MÖ) 3. yüzyılda ortaya çıkan Hunlar, geniş bir coğrafyaya hükmetmiş ve özellikle Çin İmparatorluğu ile olan ilişkileri sayesinde diplomasi tarihinde önemli bir yer edinmiştir (Liu, 2011). Göktürkler ise milattan sonra (MS) 6. yüzyılda tarih sahnesine çıkmış ve ikinci dönemlerinde, yani II. Göktürk Devleti döneminde, Orta Asya'da tekrar egemenlik kurmuşlardır. Bu iki devletin, askeri gücün yanı sıra diplomatik ilişkileri de devletlerinin varlığını sürdürmesinde belirleyici olmuştur (Barthold, 1975).

Hunlar, göçebe yaşam tarzlarını sürdüren bir halk olarak, güçlü bir orduya sahip olmalarının yanı sıra diplomatik ilişkilerde de yetenekli olduklarını kanıtlamışlardır. Bu bağlamda, Çin ile olan ilişkileri, ticaret yollarını kontrol etme ve sınır güvenliğini sağlama açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur (Liu, 2011). Hunların diplomatik stratejileri, evlilik antlaşmaları, hediyeler ve savaş tehditleri gibi yöntemlerle şekillenmiş, bu sayede komşu devletler üzerinde etkili bir nüfuz kurmuşlardır (Kırilen, 2015). Göktürk Devleti ise Aşina ailesi tarafından yeniden canlandırılan bir Türk devleti olarak, özellikle Tang Hanedanı ile olan ilişkileriyle dikkat çekmiştir. İmparator Bilge Kağan döneminde, Tang İmparatorluğu ile yapılan diplomatik

temaslar hem ticaret hem de askeri iş birliği açısından büyük önem taşımıştır. II. Göktürklerin diplomatik ilişkileri, yalnızca Çin ile sınırlı kalmamış; Orta Asya'daki diğer Türk boy ve devletleriyle de güçlü bağlar kurulmuştur (Gömeç, 2016).

Hun ve II. Göktürkler, diplomasi tarihinin farklı dönemlerinde, benzer coğrafyalarda faaliyet göstermiş olsalar da onların diplomatik stratejileri ve uygulamalarında belirgin fark ve benzerlikler bulunmaktadır. Bu iki devletin diplomatik ilişkilerini karşılaştırmak, tarihsel süreç içerisinde Türk devletlerinin dış politika anlayışını daha derinlemesine kavramamıza olanak tanımaktadır. Son yıllarda, bu devletlerin diplomatik tarihleri çeşitli açılardan ele alınmıştır. Örneğin Bell-Fialkoff (2000), Hunlar'ın Çin ile olan diplomatik ilişkilerini incelemiş ve bu ilişkilerin temelinde yatan ekonomik ve askeri faktörleri analiz etmiştir. Benzer şekilde Di Cosmo (2009), çalışmasında, Hunların diplomatik stratejilerini belirleyen unsurları, özellikle sınır güvenliği ve ticaret yollarının kontrolü açısından değerlendirmiştir. Yine Lewis (2007), Hun diplomatik faaliyetlerinin Çin imparatorluk politikaları üzerindeki etkisini inceleyerek, bu ilişkilerin Çin'in iç ve dış politikasını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymuştur.

II. Göktürk Devleti üzerine yürütülen çalışmalarda ise Tang Hanedanı ile olan diplomatik ilişkiler ve bu ilişkilerin Türk siyasi yapısına etkisi öne çıkmaktadır. Örneğin, Chen (2021), Arden-Wong (2014) ve Aktaş (2022), II. Göktürklerin Tang Hanedanı ile olan evlilik ittifaklarını ve bu ittifakların iki devlet arasındaki güç dengesi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sinor (2008), II. Göktürk Devleti'nin diplomasi tarihini ele aldığı çalışmasında, özellikle İmparator Bilge Kağan döneminde yürütülen diplomatik faaliyetlerin, devletin iç yapısını nasıl etkilediğine odaklanmıştır. Yine Elbay (2021), Liu (2011), Sümer (2024) ve Kafesoğlu (2023) gibi araştırmacılar, Göktürklerin vatan kavramı ve Orta Asya'daki diğer Türk boylarıyla olan diplomatik ilişkilerini inceleyerek, bu ilişkilerin Türk birliği üzerindeki etkilerini değerlendirmişlerdir.

Hunlar ve II. Göktürk Devleti üzerine yapılan çalışmaların genel eğilimi, bu devletlerin diplomatik stratejilerini belirleyen unsurları, askeri güç, ekonomik çıkar ve kültürel bağlar gibi çeşitli faktörler üzerinden incelemektir. Yani mevcut literatür, Hun ve II. Göktürklerin diplomatik tarihine odaklanmakla birlikte, bu devletlerin diplomasi stratejilerini karşılaştırarak genel Türk tarihi içerisindeki yerini belirlemekte eksik kalmaktadır. Bu eksiklik, özellikle diplomatik stratejilerin, Türk devletlerinin uzun vadeli siyasi ve askeri başarılarındaki rolünü tam olarak anlamamızı engellemektedir. Dolayısıyla Hun ve II. Göktürklerin tarihi bağlamda diplomatik ilişkileri karşılaştırılarak, Türk devletlerinin uluslararası arenada nasıl bir strateji geliştirdiği ve bu stratejilerin nasıl evrildiği üzerine bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Bu çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurmaya

çalışarak, Hun ve II. Göktürk Devletlerinin diplomatik tarihini karşılaştırmalı bir perspektiften ele almakta ve bu sayede genel Türk tarihine bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışma, bu iki devletin diplomatik stratejilerinin benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyarak, Türk devletlerinin uluslararası ilişkilerdeki mirasını daha iyi anlamamıza da olanak tanıyacaktır. Aynı zamanda bu karşılaştırmalı analiz, Türk devletlerinin diplomasi tarihindeki stratejik yaklaşımlarının zaman içerisindeki evrimini ortaya koyarak, tarihsel süreçteki devamlılık ve değişim unsurlarını daha net bir şekilde görmeyi sağlayabilir.

1.Hun Devleti'nin Diplomatik Tarihi

Hun Devleti'nin diplomatik tarihi, Orta Asya'nın erken dönem imparatorluklarının uluslararası ilişkilerdeki stratejik yaklaşımlarını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Hunlar, özellikle Çin ile olan ilişkileri ve Batı Hunlarının Avrupa ile etkileşimleri ile dikkat çekmişlerdir. Bu bölüm, Hun Devleti'nin kuruluşu ve diplomatik girişimlerinden, Çin İmparatorluğu ile olan ilişkilerine, Batı Hunlarının Avrupa ile etkileşimlerine ve Hun diplomasinin temel ilkelerine kadar geniş bir yelpazede ele alacaktır.

Hun Devleti'nin kuruluşu ve ilk diplomatik girişimler

Hun Devleti, MÖ 3. yüzyılda Orta Asya'da ortaya çıkmış ve kısa sürede geniş bir coğrafyada etkili bir imparatorluk haline gelmiştir. Hunların kuruluşu, göçebe yaşam tarzı ve askeri organizasyonları, erken dönem diplomatik stratejilerinin temellerini oluşturmuştur (Liu, 2011). Hunların ilk diplomatik girişimleri, özellikle komşu devletlerle olan ilişkilerini düzenlemeye yönelik çeşitli ittifak ve antlaşmaları kapsamaktadır (Barthold, 1975). Bu dönemde Hunlar, Çin İmparatorluğu ile ilişkilerini düzenlemeye çalışırken, diplomatik temsil ve hediyeler gibi yöntemler kullanmışlardır.

Çin İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler

Hun Devleti ve Çin İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkiler, Orta Asya'nın erken dönemlerinde, uluslararası ilişkiler ve diplomasi bağlamında önemli bir rol oynamıştır. Hunlar, özellikle Çin'le olan ilişkilerinde çeşitli diplomatik stratejiler kullanmış ve bu ilişkiler hem askeri hem de ticari çıkarlar doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bölümde, Hunlar'ın Çin İmparatorluğu ile olan diplomatik ilişkileri, Çin seferleri, elçi gönderimleri ve bu ilişkilerin diplomasi kuram ve modeller bağlamında analizi yapılacaktır.

Çin seferleri ve diplomatik ilişkiler

Hunlar ve Çin İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, genellikle savaşlar ve diplomatik müzakerelerle şekillenmiştir. Hunların Çin'e gerçekleştirdiği seferler, bu ilişkilerin en belirgin unsurları arasında yer almaktadır. Hunlar'ın Çin'e gerçekleştirdiği seferler arasında özellikle MÖ 200'lerdeki seferler, Hunlar'ın Çin sınırları üzerinde etkili bir strateji izlediğini göstermektedir. Bu

dönemde, Hunlar'ın lideri Mao-tun (Mete, Çince: 冒頓單于 pinyin: Mòdú Chānyú [MÖ 234-MÖ 174]) Çin İmparatorluğu'na karşı büyük bir askeri kampanya başlatmış ve bu kampanyanın sonucunda Çin'in kuzey sınırlarını tehdit eden bir güç haline gelmiştir (Liu, 2011).

Hunların Çin'e karşı gerçekleştirdiği seferler arasında, özellikle ilk Çin seferi olarak kabul edilen MÖ 200'lerdeki sefer, Hunların diplomatik ilişkilerindeki dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu sefer, Hunların Çin İmparatorluğu ile olan diplomatik ilişkilerinin temelini atmış ve iki taraf arasındaki ilişkilerde belirleyici bir rol oynamıştır (Sinor, 2008). Hunların bu seferden önce Çin'e elçiler gönderdiği ve çeşitli diplomatik müzakerelerde bulunduğu bilinmektedir. Hunların elçileri, Çin İmparatorluğu'na çeşitli hediyeler sunarak, askeri tehditler karşısında bir tür barışçıl anlaşma arayışında bulunmuşlardır (Ögel, 2022).

Diplomatik temaslar ve elçi gönderimleri

Hunlar ve Çin arasındaki diplomatik ilişkilerde, elçi gönderimleri önemli bir rol oynamıştır. Hunların Çin İmparatorluğu'na gönderdiği elçiler, genellikle askeri tehditler ve ticaret yolları üzerindeki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla kullanılmıştır. Hunlar, Çin İmparatorluğu'na çeşitli elçiler göndererek, iki devlet arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini sağlamaya çalışmışlardır (Li, 2011). Özellikle Çin İmparatorluğu'nun Hunlar ile olan diplomatik ilişkileri, çeşitli ittifak ve antlaşmalarla şekillendirilmiştir. Bu antlaşmalar, Hunlar'ın Çin İmparatorluğu ile olan ilişkilerinde, özellikle sınır güvenliği ve ekonomik çıkarlar açısından önemli bir rol oynamıştır.

Hunların Çin İmparatorluğu'na gönderdiği elçiler, genellikle büyük bir diplomatik dikkat ve özen gösterilerek seçilmiştir. Bu elçiler, Çin İmparatorluğu'na çeşitli hediyeler sunarak, ilişkilerin barışçıl bir şekilde sürdürülmesini sağlamaya çalışmışlardır. Çin kaynaklarına göre, Hunların elçileri, Çin İmparatorluğu'nun yöneticileri ile çeşitli diplomatik görüşmelerde bulunmuş ve bu görüşmeler sonucunda iki devlet arasında çeşitli anlaşmalar yapılmıştır (Ögel, 2022).

Batı Hunları ve Avrupa ile diplomatik etkileşimler

Batı Hunlarının Avrupa ile olan diplomatik etkileşimleri, Hun Devleti'nin uluslararası ilişkilerindeki çeşitliliği ve stratejik derinliği yansıtmaktadır. Batı Hunları, özellikle Roma İmparatorluğu ile olan diplomatik ilişkilerinde, çeşitli ittifaklar ve savaş stratejileri geliştirmişlerdir (Taşağıl, 2022). Bu etkileşimler, Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını koruma stratejileri üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Batı Hunlarının Avrupa'daki diplomatik ilişkileri hem askeri hem de ticari ilişkiler üzerinden şekillenmiş ve Avrupa'daki diğer kavimlerle olan etkileşimler, Hunların diplomatik becerilerini ortaya koymuştur (Sinor, 1990).

Diplomasi kuram ve modelleri bağlamında Hunların diplomatik stratejilerinin değerlendirilmesi

Hunlar ve Çin İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkiler, çeşitli diplomasi kuram ve modelleri bağlamında analiz edilebilir. Bu ilişkiler, özellikle “gerilim azaltma diplomasisi” ve “müzakere diplomasisi” gibi kuramlar çerçevesinde değerlendirilebilir. Hunlar, Çin İmparatorluğu ile olan ilişkilerinde genellikle müzakere ve anlaşmaları ön planda tutmuş, bu sayede iki taraf arasındaki gerilimleri azaltmayı amaçlamıştır (Golden, 2016).

Hunların Çin İmparatorluğu ile olan ilişkilerinde, müzakere ve diplomatik temaslar, genellikle askeri baskılar ve ekonomik çıkarlarla desteklenmiştir. Bu durum, Hunlar’ın diplomatik stratejilerinde “askeri-diplomatik” bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Ayrıca Hunların Çin İmparatorluğu ile olan ilişkilerinde, “çıkar çatışması ve uzlaşma” kuramı da önemli bir rol oynamıştır. Bu kuram, Hunlar’ın Çin ile olan ilişkilerinde, askeri ve ticari çıkarları doğrultusunda çeşitli müzakere ve anlaşmalar yaparak, iki taraf arasındaki çıkar çatışmalarını çözmeye çalıştığını ortaya koymaktadır (Sinor, 1990). Bunlara ek olarak Hunlar ve Çin İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkilerde, çeşitli olay ve kişiler öne çıkmaktadır. Hunların Çin İmparatorluğu’na karşı gerçekleştirdiği seferler, bu ilişkilerin en önemli dönüm noktalarından biridir. Özellikle Hun lideri Maodun’un (Mao-dun) Çin İmparatorluğu’na karşı yürüttüğü askeri kampanyalar, bu dönemdeki diplomatik ilişkilerin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır (Ögel, 2022). Çin kaynakları, Maodun’un Çin İmparatorluğu ile olan ilişkilerinde büyük bir stratejik zekâ ve diplomatik beceri sergilediğini belirtmektedir. Ayrıca Çin İmparatorluğu’nun Hunlar’a karşı yürüttüğü çeşitli diplomatik müzakerelerde, Çinli yetkililer Wei Man ve Zhao Xuan gibi önemli şahsiyetler öne çıkmaktadır. Bu kişiler, Hunlar ile olan diplomatik ilişkilerde önemli bir rol oynamış ve çeşitli antlaşmaların yapılmasında etkili olmuştur (Li, 2011).

Hun diplomasinin temel ilke ve stratejileri

Hun diplomasinin temel ilke ve stratejileri, askeri güç ve diplomatik ilişkilerin entegre bir şekilde yürütülmesini kapsamaktadır. Hunlar, diplomatik ilişkilerde genellikle *mübadele*, *evlilik antlaşmaları* ve *sınır güvenliği* gibi unsurları kullanmışlardır (Taşağıl, 2022). Hunların diplomatik stratejileri, askeri tehditler ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda şekillenmiş olup, bu stratejiler, Hun Devleti’nin uzun süreli varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Bu stratejilerin temel ilkeleri arasında, rakipleri üzerinde baskı kurma ve müttefikler edinme gibi taktikler öne çıkmaktadır. Bu stratejiler, Hunların farklı dönemlerdeki diplomatik girişimlerinde nasıl bir mantık ve teorik temel izlediklerini ortaya koymaktadır. Tablo 1’de bu stratejik ilkeler toplu bir şekilde incelenmektedir.

Tablo 1. Hunların Diploması Tarihindeki Önemli Olay ve Kişiler

Tarih	Olay/Şahıs	Önemi	Diplomatik Teori/Model*	Gerekeçe
MÖ 3. Yüzyıl	Modu Chanyu'nun Yükselişi	Hun İmparatorluğu'nun güçlenmesi	Realizm	Güçlü lider, devletin askeri gücünü artırarak güvenliğini sağlar ve nüfuzunu genişletir.
MÖ 200	Hun-Çin Barışı (Heqin Antlaşması)	Hun ve Çin arasında diplomatik denge sağlanması	Karşılıklı Bağımlılık (Interdependence)	Antlaşma, tarafların birbirine bağımlı hale gelmesiyle uzun vadeli barışı hedefler.
MÖ 133	Hun-Çin Savaşı ve Çin'in karşı taarruzu	Çin'in Hunlara karşı saldırıya geçmesi	Güç Dengesi (Balance of Power)	Çin, Hunların artan gücüne karşı denge kurmaya çalışarak saldırıya geçer.
MS 48	Hun İmparatorluğu'nun bölünmesi	Hunların ikiye ayrılması ve güç kaybı	Böl ve Yönet (Divide and Rule)	Bölünme, imparatorluğun gücünü zayıflatır, dış tehditlere karşı daha savunmasız hale getirir.
MS 370	Avrupa Hunlarının Batıya Göçü	Avrupa'ya büyük göç dalgasının başlaması	Göçmen Krizleri ve Diploması	Büyük göç, Avrupa'da yerleşik devletlerin güvenliğini tehdit eden bir kriz olarak değerlendirilir.
MS 434	Attila'nın Hun İmparatorluğu'nun Başına Geçmesi	Avrupa'da Hunların büyük güç olarak ortaya çıkması	Karizmatik Liderlik	Attila, güçlü bir lider olarak diplomatik ve askeri başarılarıyla devleti güçlendirir.
MS 451	Katalaunum Savaşı (Châlons)	Avrupa tarihinin en büyük savaşlarından biri	Güç Dengesi (Balance of Power)	Roma, Attila'nın ilerleyişine karşı diğer güçlerle iş birliği yaparak denge kurmaya çalışır.
MS 453	Attila'nın Ölümü ve Hun İmparatorluğu'nun Çöküşü	Hunların Avrupa'daki gücünün sona ermesi	Realizm	Liderin ölümüyle devletin gücü hızla çöker, dış tehditler karşısında savunmasız hale gelir.

*: Barston, 2019; Hamilton & Langhorne, 2011

Tablo 1 incelendiğinde, Hun Devleti'nin diplomatik tarihi boyunca önemli olaylar ve bu olayların altında yatan diplomatik teorilerin nasıl şekillendiği görülmektedir. Tablo 1, Hunların farklı dönemlerdeki diplomatik girişimlerinin ardındaki stratejik düşünceleri ve bu düşüncelerin teorik temellerini ortaya koymaktadır:

Hun Devleti'nin kuruluşu ve Modu Chanyu'nun yükselişi

Hunların diploması tarihinin başlangıcı, Modu Chanyu'nun (Metu Han) liderliğe yükselmesiyle ilişkilendirilir. Modu Chanyu, güçlü bir lider olarak devletin askeri kapasitesini artırmış ve komşu devletlerle dengeleyici ilişkiler kurmuştur. Bu dönem, realizm teorisinin bir yansımasıdır; çünkü devletin gücü, liderin kararlılığı ve askeri stratejileri ile doğrudan ilişkilidir. Modu Chanyu, çevresindeki devletlerle güç mücadelesine girerek, Hun Devleti'nin güvenliği ve nüfuzunu sağlamlaştırmıştır (Ögel, 2022).

Çin İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler ve Heqin Antlaşmaları

Hunların Çin İmparatorluğu ile olan diplomatik ilişkileri, daha karmaşık bir stratejik düşüncenin ortaya çıktığı bir dönemdir. “Heqin” antlaşmaları, iki taraf arasında karşılıklı bağımlılık esasına dayanan bir barış mekanizması oluşturmuştur. Bu antlaşmalar, realizmden ziyade karşılıklı bağımlılık teorisi ile daha iyi açıklanabilir. Çünkü taraflar, savaş yerine diplomasi yoluyla karşılıklı çıkar sağlamaya çalışmışlardır. Hunların Çin ile girdiği bu ilişkilerde, askeri tehditler bir yandan sürerken, diplomasi yoluyla da uzun vadeli barış sağlanmaya çalışılmıştır (Lewis, 2007).

Hun-Çin savaşı ve Çin'in karşı taarruzu

Hun-Çin savaşları döneminde ise güç dengesi teorisi ön plana çıkar. Çin, Hunların artan gücüne karşı saldırıya geçerek, bu gücü dengeleme amacı gütmüştür. Bu dönemde Hunlar, Çin'in stratejik hamlelerine karşı savunma ve karşı saldırılar geliştirmiştir. Burada, iki büyük güç arasındaki mücadeleye, klasik bir güç dengesi teorisinin pratiğe yansımaları olarak görülebilir. Devletler, birbirlerinin gücünü dengelemek için ittifaklar kurmuş ve askeri stratejiler geliştirmiştir (Di Cosmo, 2009).

Hun İmparatorluğu'nun bölünmesi ve güç kaybı

Hun İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılması, imparatorluğun gücünün zayıflamasına yol açmıştır. Bu bölünme, “*Böl ve Yönet*” stratejisinin nasıl bir imparatorluğu içten zayıflatabileceğinin bir örneğidir. Hunların bu bölünme ile dış tehditlere karşı daha savunmasız hale geldiği ve güç kaybına uğradığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde, bölünme sonrası diplomatik ilişkilerin zayıflaması, Hunların uluslararası arenadaki gücünü yitirmesine neden olmuştur (Taşağıl, 2022).

Avrupa Hunlarının batıya göçü ve Attila dönemi

Batıya göç eden Hunlar, Avrupa'da yeni diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bu dönemde Attila, karizmatik liderliği ile Avrupa'nın önemli bir gücü haline gelmiştir. Attila'nın liderliğinde, Hunlar diplomatik müzakereler ve askeri baskılarla Avrupa'da büyük bir güç olarak tanınmıştır. Bu süreç, liderin karizmatik özelliklerinin devletin diplomatik başarısındaki önemini ortaya koyar. Attila, diplomasi ve askeri strateji arasındaki dengeyi ustalıklarla kurmuş ve Roma İmparatorluğu'nu defalarca müzakereye zorlamıştır (Ögel, 2022).

Katalaunum Savaşı ve Hun İmparatorluğu'nun çöküşü

Katalaunum Savaşı, güç dengesi teorisinin Avrupa'daki bir yansımasıdır. Roma ve Vizigotlar, Attila'nın ilerleyişini durdurmak için iş birliği yapmış ve bu savaşı dengeleyici bir güç olarak kullanmışlardır. Ancak, Attila'nın ölümünden sonra Hun İmparatorluğu hızla çöküşe geçmiştir. Realizm teorisi, burada liderin ölümünün devletin gücünü nasıl etkilediğini

açıklar; zira güçlü bir liderin yokluğunda devletin askeri ve diplomatik gücü hızla dağılabilir (Jordanes, 2016).

Dönemsel karşılaştırmalar ve değerlendirme

Hunların diplomasi tarihindeki bu farklı dönemler incelendiğinde, devletin askeri gücünün yanı sıra diplomatik becerilerinin de önemli olduğu anlaşılmaktadır. Modu Chanyu dönemi, askeri gücün ve liderliğin ön planda olduğu realizm temelli bir dönem iken, Çin ile olan ilişkilerde diplomasi ve karşılıklı bağımlılık ön plana çıkmıştır. Attila dönemi ise karizmatik liderliğin ve güçlü diplomatik stratejilerin önemini gösterir. Ancak imparatorluğun bölünmesi ve Attila'nın ölümü ile güç kaybı yaşanmış ve diplomasi bu kaybı engelleyememiştir. Bu dönemsel analiz, Hunların diplomasi tarihindeki stratejik düşüncelerini ve bu düşüncelerin teorik temellerini ortaya koymaktadır. Her bir dönemde, liderlik, askeri güç ve diplomasi arasındaki dengenin farklı şekillerde kurulduğu görülmektedir. Bu da Hunların uzun yıllar boyunca bölgesel ve uluslararası arenada nasıl varlık gösterdiklerini ve diplomatik ilişkilerini nasıl şekillendirdiklerini anlamak açısından önemlidir.

2.II. Göktürk Devleti'nin Kuruluşu ve İlk Diplomatik Girişimler

II. Göktürk Devleti, 682 yılında kurulmuş ve kısa sürede Orta Asya'nın önemli siyasi güçlerinden biri haline gelmiştir. Kuruluşundan itibaren, Göktürkler hem askeri hem de diplomatik stratejileriyle dikkat çekmişlerdir (Kafesoğlu, 2023). II. Göktürk Devleti'nin ilk diplomatik girişimleri, genellikle komşu devletlerle olan ilişkileri düzenleme ve güvenliğini sağlama amacıyla gerçekleştirilmiştir (Ögel, 2020). Göktürkler, Çin ve diğer Orta Asya devletleri ile çeşitli diplomatik temaslarda bulunarak, askeri ve ticari ilişkiler kurmaya çalışmışlardır (Togan, 2019).

Göktürklerin diplomatik ilişkilerdeki ilk adımları, genellikle elçi gönderimleri ve antlaşmalarla şekillenmiştir. Özellikle Çin ile olan ilk diplomatik temaslarda, Göktürkler, çeşitli elçiler göndererek, iki devlet arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışmışlardır. Bu elçiler, genellikle Göktürk hükümetinin resmi temsilcileri olarak görev yapmış ve Çin İmparatorluğu ile çeşitli müzakereler yürütmüşlerdir (Taşağıl, 2004).

Tang Hanedanı ile diplomatik ilişkiler

Tang Hanedanı döneminde, II. Göktürk Devleti ile Tang İmparatorluğu arasında önemli diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkiler hem askeri hem de ticari çıkarlar doğrultusunda geliştirilmiştir. Tang Hanedanı'nın Göktürklerle olan ilişkileri, genellikle barışçıl müzakereler ve çeşitli diplomatik antlaşmalarla şekillenmiştir (Aktaş, 2022). Özellikle Tang Hanedanı'nın hükümdarı Taizong döneminde, Göktürklerle yapılan diplomatik görüşme ve antlaşmalar, iki devlet arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Chen, 2021).

Göktürkler ile Tang Hanedanı arasındaki diplomatik ilişkilerde, iki taraf arasında çeşitli mübadele ve hediyeler de yer almıştır. Bu diplomatik mübadeleler, iki devlet arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunmuş ve karşılıklı güvenin sağlanmasına yardımcı olmuştur (Arden-Wong, 2014). Tang Hanedanı'nın Göktürklerle olan ilişkilerinde, diplomatik elçilerin önemli bir rol oynadığı ve bu elçilerin iki taraf arasındaki anlaşmazlıkları çözmede etkin bir rol üstlendiği görülmektedir (Taşağıl, 2004).

Diğer komşu devlet ve boylarla diplomatik etkileşimler

II. Göktürk Devleti, Orta Asya'nın diğer komşu devletleri ve boylarıyla da çeşitli diplomatik etkileşimlerde bulunmuştur. Bu etkileşimler, genellikle askeri ittifaklar ve ticari anlaşmalarla şekillenmiştir. Göktürklerin, özellikle batıda Sasani İmparatorluğu ve doğuda Uygurlar ile olan diplomatik ilişkileri, devletin bölgesel etkisini artırmada önemli bir rol oynamıştır (Taşağıl, 2004). Göktürkler, bu devletlerle ve boylarla olan ilişkilerinde, çeşitli ittifaklar kurmuş ve askeri stratejiler geliştirmiştir.

Özellikle Göktürklerin Uygurlarla olan diplomatik ilişkileri, iki devlet arasındaki ekonomik ve kültürel bağların güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu ilişkiler hem ticaret hem de askeri iş birliği açısından önemli bir rol oynamıştır (Gömeç, 2016). Göktürklerin diğer komşu devletlerle ve boylarla olan diplomatik etkileşimleri, genellikle barışçıl müzakereler ve stratejik ittifaklarla gerçekleştirilmiştir (Taşağıl, 2004).

Göktürk Kitabelerinin diplomatik münasebetlerdeki rolü ve önemi

Göktürk Kitabeleri, II. Göktürk Devleti döneminde, yani 8. yüzyılın başlarında, Göktürklerin diplomatik ve siyasi tarihini anlamada kritik bir kaynak olarak ön plana çıkar. Bu kitabeler, Göktürk Devleti'nin devlet yapısını, askeri stratejilerini ve diplomatik ilişkilerini anlamamıza yardımcı olan önemli belgeler arasında yer almaktadır. Kitabeler, Göktürklerin hem iç hem de dış politikalarını açıklayan ayrıntılı bilgiler sunar ve bu bağlamda diplomatik stratejileri anlamada büyük bir öneme sahiptir.

3.Kitabelerin diplomasi açısından önemi

Göktürk Kitabeleri, Göktürk Devleti'nin diplomasisinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu kitabeler, Göktürklerin diplomatik ilişkilerdeki tutum, strateji ve müzakerelerdeki yaklaşımlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Kitabelerdeki yazıtlar, Göktürklerin Çin, Sasani ve diğer komşu devletlerle olan diplomatik ilişkilerinde nasıl bir strateji izlediklerini ve bu ilişkilerin devletin politikalarına nasıl yön verdiğini göstermektedir (Kafesoğlu, 2023). Örneğin, Bilge Kağan Kitabesi'nde, Göktürklerin Çin ile olan ilişkilerinde yaşadıkları zorluklar ve bu zorlukların üstesinden gelme stratejileri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Kitabede, Çin İmparatorluğu ile yapılan müzakerelerdeki başarılar ve başarısızlıklar açıkça ifade edilmekte ve

bu müzakerelerin sonuçları üzerine değerlendirmeler yapılmaktadır (Tekin, 2008).

Türk Kağanları, kendilerini güçlü ve bağımsız gördükleri için düşmanlarına karşı savaşlarda başarılı olmuşlardır. Çinlerle yapılan antlaşmalarda, Türkler sürekli olarak üstün gelmişlerdir. Bu durumlar Göktürklerin Çin ile olan diplomatik ilişkilerindeki başarısı ve bu ilişkilerdeki stratejik üstünlüklerini vurgulamaktadır. Diplomatik teori açısından, bu durum, Göktürklerin güç dengesi kurma ve müzakerelerde üstünlük sağlama stratejilerini yansıtmaktadır. Dahası bu gibi durumlar Göktürklerin diplomatik müzakerelerde güçlerini nasıl kullandıkları ve Çin ile olan ilişkilerde nasıl bir strateji izlediklerini göstermektedir (Togan, 2019).

Büyük Kağan, halkını korumak ve topraklarını genişletmek için stratejik ittifaklar kurmuştur. Çin elçileri, bu ittifakların etkisini azaltmak amacıyla çeşitli çabalar göstermişlerdir. Bu durumlar Göktürklerin stratejik ittifaklar kurma stratejileri ve Çin elçilerinin bu ittifakların etkisini azaltma çabalarını açıklamaktadır. Diplomatik teori bağlamında, bu durum, güç dengeleme ve ittifak stratejilerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Göktürklerin diplomatik ilişkilerdeki başarısı bu ittifak stratejilerinin etkinliğine bağlanmaktadır (Taşağıl, 2004).

Diplomatik teori ve modeller bağlamında Göktürk Kitabeleri

Göktürk Kitabelerinde, güç dengesi ve ittifak stratejileri, açıkça görülen ana temalardır. Göktürklerin diplomatik stratejileri, güç dengesini sağlama, askeri üstünlük kurma ve stratejik ittifaklar oluşturma üzerine odaklanmıştır (Ögel, 2020).

Kitabeler, ayrıca diplomatik müzakerelerdeki prensip ve stratejilerin nasıl uygulandığını da göstermektedir. Bu bağlamda Göktürklerin diplomatik ilişkilerdeki başarıları, müzakerelerdeki stratejik yaklaşımlarının etkinliğini yansıtmaktadır. Diplomatik modeller bağlamında, Göktürklerin uyguladığı stratejiler, genellikle güç dengesi ve müzakere stratejileri etrafında şekillenmiştir (Barthold, 1975).

Göktürk diplomasisinin temel ilke ve stratejileri

Göktürk diplomasisinin temel ilke ve stratejileri, askeri ve diplomatik ilişkilerin entegre bir şekilde yürütülmesini kapsamaktadır. Göktürkler, diplomatik ilişkilerde genellikle barışçıl müzakereler, ticaret anlaşmaları ve askeri ittifaklar gibi unsurları kullanmışlardır (Ögel, 2020). Göktürk diplomasisinin temel ilkeleri arasında, karşılıklı güvenin sağlanması, askeri tehditlerin azaltılması ve ticari çıkarların korunması yer almaktadır (Golden, 2016).

Göktürklerin diplomatik stratejileri, genellikle askeri güç ve diplomatik müzakerelerin entegre bir şekilde yürütülmesini kapsamaktadır. Bu stratejiler,

Göktürk Devleti'nin bölgesel etkisini artırmada ve komşu devletlerle olan ilişkilerinde başarılı olmasında önemli bir rol oynamıştır (Taşağıl, 2004). Göktürklerin diplomatik ilişkilerindeki başarıları, büyük ölçüde bu stratejilerin etkin bir şekilde uygulanmasına bağlanmaktadır (Chen, 2021). Dolayısıyla bu ilke ve stratejileri diplomatik ilişkiler bağlamında Göktürk Kitabelerinden izlemek mümkündür.

Çeşitli kaynaklar değerlendirildikten sonra, II. Göktürk Devleti'nin diplomasi tarihindeki önemli olay ve kişiler Tablo 2'de toplu bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 2. II. Göktürk Devleti'nin Diplomasi Tarihi

Tarih	Olay/Şahıs	Önemi	Diplomatik Teori/Model*	Gerekeç
682	Kutluk Kağan'ın (İlteriş Kağan) İsyanı ve Devleti Yeniden Kurması	Göktürk Devleti'nin yeniden kurulması ve bağımsızlık mücadelesi	Realizm	Kutluk Kağan, askeri güç ve kararlı liderlik ile Çin egemenliğine karşı bağımsızlık mücadelesi vererek devletin yeniden kuruluşunu sağlamıştır.
687	Kapgan Kağan'ın Çin'e Seferleri	Çin'e yönelik askeri seferler ve diplomatik baskı	Saldırgan Realizm	Kapgan Kağan, Çin üzerindeki baskıyı artırarak Göktürk Devleti'nin bölgesel gücünü pekiştirmiş ve diplomatik avantaj sağlamıştır.
698	Bilge Tonyukuk'un Çin'e Gönderilmesi	Çin ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi	Karşılıklı Bağımlılık (Interdependence)	Bilge Tonyukuk, Çin'e diplomatik ziyaretlerde bulunarak barışçıl ilişkiler ve karşılıklı fayda esasına dayalı bir denge kurmuştur.
716	Bilge Kağan'ın Tahta Geçmesi	Göktürk Devleti'nde istikrarın sağlanması ve diplomasiye önem verilmesi	Karizmatik Liderlik	Bilge Kağan, devletin iç işlerinde düzeni sağlayarak dış politikada da diplomasiye ağırlık vermiştir.
732	Kül Tigin Anıtı'nın Dikilmesi	Göktürk tarihinin ve Bilge Kağan'ın diplomatik vizyonunun taş üzerinde kayıt altına alınması	Ulusal Kimlik ve Diplomasi	Kül Tigin Anıtı, Göktürk Devleti'nin diplomatik ve askeri başarılarını yücelterek devletin uluslararası imajını güçlendirmiştir.
734	Bilge Kağan Anıtı'nın Dikilmesi	Bilge Kağan'ın liderliğinin ve diplomatik başarılarının hatırlanması	Karizmatik Liderlik	Bilge Kağan Anıtı, kağanın liderlik vizyonunu ve diplomatik stratejilerini nesillere aktarmayı amaçlamaktadır.

745	Göktürk Devleti'nin Yıkılışı	Göktürk Devleti'nin son bulması ve Uygur Devleti'nin kurulması	Realizm	Göktürk Devleti'nin yıkılışı, dış tehditler ve iç karışıklıklar nedeniyle gerçekleşmiş, devletin askeri gücünün yetersiz kalması sonunu getirmiştir.
-----	------------------------------	--	---------	--

*: Barston, 2019; Hamilton & Langhorne, 2011

Tablo 2 incelendiğinde, II. Göktürk Devleti'nin diplomasi tarihindeki önemli olay ve kişilerin kronolojik bir şekilde ele alındığı, bu olayların arkasındaki diplomatik teori ve modellerin de değerlendirildiği görülmektedir. Tablo 2, II. Göktürk Devleti'nin diplomatik tarihini hem olay hem de teorik perspektiflerden anlamamıza olanak sağlayabilir.

Göktürk Devleti'nin yeniden kuruluşu ve Kutluk Kağan'ın rolü

Tablo 2'nin ilk satırlarında, Kutluk Kağan'ın (İlteriş Kağan) 682 yılında Göktürk Devleti'ni yeniden kurma sürecine öncülük ettiği döneme odaklanılmaktadır. Bu olay, Çin egemenliğine karşı verilen bağımsızlık mücadelesiyle tanımlanır ve realist bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirilir. Kutluk Kağan, askeri gücünü ve liderlik yeteneklerini kullanarak, Göktürk Devleti'ni yeniden diriltmiş ve bölgedeki güç dengelerini yeniden kurmuştur (Taşağıl, 2004). Bu, realizmin temel unsurlarından biri olan devletin güç merkezli stratejilerini yansıtır.

Kapgan Kağan'ın Çin'e yönelik diplomatik ve askeri baskıları

687 yılına gelindiğinde, Kapgan Kağan'ın Çin'e yönelik seferleri ve diplomatik baskıları öne çıkar. Kapgan Kağan, Göktürk Devleti'nin gücünü pekiştirmek amacıyla Çin'e karşı saldırgan bir tutum sergilemiş ve bu durum saldırgan realizm modeliyle açıklanabilir. Kapgan Kağan, askeri başarılarla elde ettiği avantajı diplomasiyle destekleyerek, Çin üzerindeki baskıyı artırmış ve Göktürk Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmiştir (Barthold, 1975).

Bilge Tonyukuk ve karşılıklı bağımlılık teorisi

698 yılında Bilge Tonyukuk'un Çin'e gönderilmesiyle, Göktürk-Çin ilişkileri farklı bir boyut kazanır. Bilge Tonyukuk, Çin ile barışçıl ve karşılıklı faydaya dayalı bir ilişki kurmaya çalışmış, bu da karşılıklı bağımlılık teorisiyle uyumlu bir strateji olarak değerlendirilir. Bu dönemde, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerde karşılıklı çıkarlar ön plana çıkmış ve savaş yerine barışçıl yöntemlerle denge sağlanmıştır (Sinor, 2009).

Bilge Kağan dönemi: İstikrar ve diplomasi

Bilge Kağan'ın 716 yılında tahta geçmesiyle, Göktürk Devleti'nde hem iç hem de dış politikada istikrar sağlanır. Bilge Kağan, karizmatik liderlik modeli çerçevesinde devletin iç işlerini düzenleyip, diplomasiye önem veren bir strateji izlemiştir. Bu dönem, karizmatik liderliğin devletin diplomatik

ilişkilerindeki rolünü vurgulayan bir örnektir. Bilge Kağan hem askeri hem de diplomatik alanda dengeli bir yönetim sergileyerek, Göktürk Devleti'nin gücünü artırmıştır (Togan, 2019).

Göktürk Kitabeleri: Ulusal kimlik ve diplomasi

732 ve 734 yıllarında dikilen Kül Tigin ve Bilge Kağan anıtları, Göktürk Devleti'nin diplomatik ve askeri başarılarını taş üzerinde kayıt altına almaktadır. Bu anıtlar, Göktürklerin ulusal kimliği ve diplomatik başarılarını yüceltirken, aynı zamanda bu başarıları sonraki nesillere aktarmayı amaçlamaktadır (Tekin, 2008). Ulusal kimlik ve diplomasi arasındaki bu bağ, devletin uluslararası imajını güçlendirmiş ve dış ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır.

II. Göktürk Devleti'nin yıkılışı ve realizmin yeniden ön plana çıkışı

745 yılında Göktürk Devleti'nin yıkılışı, dış tehditler ve iç karışıklıkların devletin sonunu getirdiği bir dönemi işaret eder. Bu olay, realist teorinin devletlerin güç kaybı ve yıkılış süreçlerini nasıl açıkladığını gösterir. Göktürk Devleti, askeri gücünün zayıflaması ve iç sorunların artmasıyla çökmüş, yerini Uygur Devleti almıştır (Togan, 2019). Bu, devletlerin varlıklarını sürdürmek için sürekli olarak askeri güçlerini ve iç düzenlerini sağlam tutmaları gerektiğinin bir kanıtıdır.

Dönemsel karşılaştırmalar ve analiz

II. Göktürk Devleti'nin diplomasi tarihi boyunca farklı dönemlerde izlediği stratejiler ve karşılaştığı zorluklar arasında belirgin farklar vardır. İlk dönemlerde realizm ve saldırgan realizm ön planda iken, Bilge Tonyukuk ve Bilge Kağan dönemlerinde daha barışçıl ve diplomatik stratejiler izlenmiştir. Bu dönemlerde karşılıklı bağımlılık ve karizmatik liderlik teorileri etkili olmuştur. Ancak devletin son döneminde, yeniden realizmin ağır bastığı ve devletin gücünü yitirmesiyle yıkılışın kaçınılmaz hale geldiği görülmektedir. Bu bağlamda II. Göktürk Devleti'nin diplomasi tarihinin hem askeri güç hem de diplomatik becerilerin bir dengesi üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Her dönemde farklı teorik yaklaşımlar ön plana çıkmış ve devletin varlığını sürdürme çabaları bu teoriler doğrultusunda şekillenmiştir. Göktürk Kitabeleri ise bu sürecin hem yazılı bir kaydı hem de devletin uluslararası arenadaki gücünü simgeleyen önemli belgeler olarak karşımıza çıkmıştır.

4.Hun ve II. Göktürk Devletlerinin Diplomasi Tarihlerinin Karşılaştırılması

Bu bölümde, Hun ve II. Göktürk Devletlerinin diplomatik strateji, yöntem ve yaklaşımları ile birlikte bu diplomatik ilişkilerin devletlerin çöküşüne etkileri ele alınmıştır.

Ortak diplomatik strateji ve yöntemler

Hun ve II. Göktürk Devletleri, diplomatik ilişkilerinde ortak strateji ve yöntemler kullanmışlardır. Her iki devlet de diplomasi tarihinde güçlü askeri kapasite ve stratejik konumlarını kullanarak, çevrelerindeki devletlerle etkileşimde bulunmuşlardır. Hunlar, diplomatik ilişkilerde genellikle elçi gönderme, müzakereler ve askeri güç gösterisi gibi yöntemler kullanmışlardır (Liu, 2011). Benzer şekilde II. Göktürk Devleti de diplomatik temaslarda bulunmak için elçiler göndererek, müzakerelerde bulunmuş ve askeri stratejiler geliştirmiştir (Kafesoğlu, 2020). Her iki devletin de diplomatik stratejilerinde, güç dengesini sağlama ve ittifaklar kurma stratejileri öne çıkmıştır. Hunlar, Çin İmparatorluğu ile yaptıkları müzakerelerde, askeri başarılarını ve stratejik üstünlüklerini kullanmışlardır (Chen, 2021). II. Göktürkler de benzer şekilde diplomatik ilişkilerinde askeri güçlerini ve stratejik ittifakları kullanarak, komşu devletlerle ilişkilerini yönetmişlerdir (Ögel, 2020).

Farklılaşan diplomatik yaklaşımlar

Hunlar ve II. Göktürk Devletleri, diplomatik yaklaşımlarında belirgin farklılıklar göstermişlerdir. Hunlar, genellikle askeri stratejiler ve güç gösterileri ile diplomatik ilişkilerini yürütmüşlerdir. Hunların diplomatik ilişkilerinde, askeri üstünlük sağlama ve bu üstünlüğü müzakerelerde kullanma stratejisi belirgin bir şekilde görülmektedir (Ögel, 2022). Hunlar, Çin ile olan ilişkilerinde askeri üstünlüklerini vurgulayarak, diplomatik müzakerelerde etkili olmuştur.

II. Göktürkler, diplomatik ilişkilerde daha çok müzakere ve antlaşmalar yoluyla başarı elde etmeye çalışmışlardır. Göktürklerin diplomatik yaklaşımlarında, müzakere ve diplomatik mübadeleler öne çıkmıştır (Findley, 2004). Göktürkler, Çin ile olan ilişkilerinde, barışçıl müzakere ve stratejik antlaşmalar yoluyla diplomatik başarılar elde etmişlerdir (Beckwith, 2009).

Diplomatik başarı ve başarısızlıklar

Hunlar ve II. Göktürk Devletleri, diplomatik ilişkilerinde hem başarı hem de başarısızlıklar yaşamışlardır. Hunlar, özellikle Çin ile yaptıkları diplomatik müzakerelerde bazı başarılar elde etmişlerdir. Hunların, Çin İmparatorluğu ile olan ilişkilerinde elde ettikleri askeri başarılar, diplomatik müzakerelerde avantaj sağlamalarına yardımcı olmuştur (Kırilen, 2015). Ancak Hunların bazı diplomatik girişimleri, özellikle askeri çatışmalar ve anlaşmazlıklar nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Liu, 2011).

II. Göktürkler diplomatik ilişkilerinde hem başarılar hem de başarısızlıklar yaşamışlardır. Göktürklerin, Çin ile yaptıkları diplomatik müzakerelerde bazı önemli başarılar elde ettikleri görülürken (Chen, 2021), bazı durumlarda da bu müzakereler başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Togan,

2019). II. Göktürk Devleti'nin diplomatik ilişkilerindeki başarısızlıklar, genellikle askeri tehdit ve içsel çatışmalarla ilişkilidir (Findley, 2004).

5. Diplomatik İlişkilerin Devletlerin Çöküşüne Etkisi

Hun ve II. Göktürk Devletlerinin diplomatik ilişkileri, devletlerin çöküş süreçlerinde önemli bir rol oynamıştır. Hunlar, diplomatik ilişkilerindeki başarısızlıklar ve askeri çatışmalar nedeniyle zayıflamış ve sonuç olarak devletlerinin çöküşü hızlanmıştır (Ögel, 2022). Çin ile olan diplomatik ilişkilerindeki çatışmalar ve anlaşmazlıklar, Hun Devleti'nin çöküş sürecini etkilemiştir (Taşağıl, 2022).

II. Göktürk Devleti'nin çöküşü de diplomatik ilişkilerle yakından bağlantılıdır. Göktürklerin diplomatik ilişkilerindeki bazı başarısızlıklar ve askeri tehditler, devletin zayıflamasına ve sonunda çöküşüne yol açmıştır (Findley, 2004). Göktürklerin diplomatik ilişkilerindeki başarısızlıklar, özellikle içsel çatışmalar ve komşu devletlerle olan ilişkilerdeki sorunlar, devletin çöküş sürecini hızlandırmıştır (Gömeç, 2016).

6. Hun ve II. Göktürk Devletlerinin Diplomasi Tarihlerinin Karşılaştırılması

Hun ve II. Göktürk Devletlerinin diplomasi tarihleri toplu bir şekilde Tablo 3'te değerlendirilmektedir.

Tablo 3. Hun ve II. Göktürk Devletlerinin Diplomasi Tarihlerinin Karşılaştırması

Kategori	Açıklama	Hun Devleti	II. Göktürk Devleti	Diplomatik Teori/Model
Ortak Diplomatik Strateji ve Yöntemler	Her iki devletin de ortak kullandığı diplomatik stratejiler ve yöntemler; askeri güç kullanımı, barış antlaşmaları, evlilik yoluyla ittifaklar kurma gibi stratejiler	Hunlar, özellikle Çin ile evlilik yoluyla ittifaklar ve barış antlaşmaları yapmışlardır.	II. Göktürkler, Çin'e yönelik askeri seferlerle güç gösterisi yapmış ve barış antlaşmaları ile ilişkileri yönetmiştir.	Realizm, Karşılıklı Bağımlılık
Farklılaşan Diplomatik Yaklaşımlar	Her iki devletin farklı diplomatik yaklaşımları; Hunlar daha saldırgan bir politika izlerken, II. Göktürkler daha çok barışçıl yöntemlere odaklanmıştır.	Hunlar, güç kullanarak ve saldırgan diplomasi ile Çin üzerindeki etkilerini artırmaya çalışmıştır.	II. Göktürkler, Bilge Tonyukuk ve Bilge Kağan döneminde barışçıl ve stratejik diplomasiye ağırlık vermiştir.	Saldırgan Realizm, Karizmatik Liderlik

Diplomatik Başarı ve Başarısızlıklar	İki devletin diplomatik başarıları ve başarısızlıkları; devletin güçlenmesine katkısı, başarısızlıklarının ise devletin zayıflamasına neden olması	Hunlar, Çin ile yapılan Heqin antlaşmaları ile kısa vadeli diplomatik başarılar elde etmiş ancak uzun vadede bu ilişkileri sürdürmemiştir.	II. Göktürkler, Bilge Kağan döneminde diplomatik ilişkileri ustalıklı yöneterek devleti güçlendirmiş ancak daha sonra iç karışıklıklarla zayıflamıştır.	Karşılıklı Bağımlılık, Güç Dengesi
Diplomatik İlişkilerin Devletlerin Çöküşüne Etkisi	Diplomatik ilişkilerin devletlerin çöküş süreçlerindeki rolü; dış baskılar ve iç karışıklıkların devletin sonunu getirmesi	Hunların Çin ile olan kötüleşen ilişkileri ve artan dış baskılar, devletin bölünmesine ve zayıflamasına yol açmıştır.	II. Göktürk Devleti, iç karışıklıklar ve Çin ile bozulan ilişkiler nedeniyle yıkılışa sürüklenmiştir.	Realizm, İçsel Çatışma Teorisi

Tablo 3 incelendiğinde Hun ve II. Göktürk Devletlerinin diplomasi tarihindeki ortak stratejileri ve farklı yaklaşımlarını, diplomatik başarılarını ve başarısızlıklarını, nihayetinde de diplomatik ilişkilerin bu devletlerin çöküş süreçlerindeki etkisinin değerlendirildiği görülmektedir.

7.Hun ve II. Göktürk Diplomasinin Orta Asya'daki Etkisi

Hun ve II. Göktürk devletlerinin diplomatik faaliyetleri, Orta Asya'daki diğer Türk devletleri üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Hunlar, Orta Asya'nın geniş coğrafyasında çeşitli diplomatik ilişkiler kurarak, bölgedeki diğer Türk boylarıyla etkileşime geçmiştir. Hunların Çin, Sasani ve diğer komşu devletlerle olan diplomatik müzakereleri, Orta Asya'daki diğer Türk devletlerinin diplomatik stratejilerini de etkilemiştir (Liu, 2011).

Hunların diplomatik ilişkilerinde kullanılan yöntem ve stratejiler, bölgedeki diğer Türk devletlerinin diplomasi anlayışını şekillendirmiştir. Örneğin, Hunların Çin İmparatorluğu ile gerçekleştirdikleri müzakerelerde kullandıkları güç dengesi stratejileri, Orta Asya'daki diğer devletler tarafından benimsenmiştir (Chen, 2021). Göktürkler de benzer şekilde, Orta Asya'daki diğer Türk devletleri üzerinde önemli bir etki bırakmışlardır. Göktürklerin diplomatik başarıları ve antlaşmaları, Orta Asya'daki diğer devletlerin diplomatik stratejilerini belirlemede etkili olmuştur (Ögel, 1990).

Göktürklerin, özellikle II. Göktürk Devleti dönemindeki diplomatik faaliyetleri, bölgedeki diğer Türk devletleriyle ilişkilerde önemli bir model oluşturmuştur. Göktürklerin diplomatik yöntem ve stratejileri, Orta Asya'daki diğer Türk devletleri tarafından dikkatle incelenmiş ve benzer stratejiler uygulanmıştır (Gömeç, 2016).

8.Hun ve II. Göktürk Devletlerinden Sonraki Türk Devletlerinde Diplomatik Miras

Hun ve Göktürk devletlerinin diplomatik mirası, bu devletlerden sonra kurulan Türk devletleri üzerinde belirgin bir etki bırakmıştır. Orta Asya'daki diğer Türk devletleri, Hun ve Göktürkler döneminde geliştirilen diplomatik strateji ve yöntemleri miras almış ve bu stratejileri kendi diplomatik ilişkilerinde kullanmışlardır (Kafesoğlu, 2023).

Özellikle Uygur Kağanlığı ve Karahanlılar gibi devletler, Hun ve Göktürklerden devraldıkları diplomatik mirası, kendi dönemlerinin diplomatik ilişkilerinde kullanmışlardır. Uygur Kağanlığı'nın Çin ile olan ilişkilerinde, Hun ve Göktürk dönemlerinden devralınan diplomatik yöntemler ve stratejiler gözlemlenmektedir (Jin, 2018). Karahanlılar ise Orta Asya'daki diğer Türk devletleriyle olan ilişkilerinde Göktürklerin strateji ve diplomatik yaklaşımlarını uygulamışlardır (Golden, 2016). Bu diplomatik miras, Türk devletlerinin dış ilişkilerinde süreklilik sağlamış ve Orta Asya'nın diplomatik tarihinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Türk devletleri, Hun ve Göktürk dönemlerinden edindikleri deneyim ve stratejileri, kendi dönemlerinde uygulamış ve bu mirası sonraki nesillere aktarmışlardır (Barthold, 1975).

Sonuç

Hun ve II. Göktürk diplomasisinin Genel Türk Tarihine etkisi

Hun ve II. Göktürk devletleri, Orta Asya'nın tarihi ve diplomatik yapısını derinden etkilemiştir. Hunların diplomatik stratejileri, askeri başarıları ve Çin'le olan ilişkileri, Orta Asya'daki diğer Türk devletlerinin diplomatik anlayışını ve uygulamalarını şekillendirmiştir. Hunlar, özellikle Batı Roma İmparatorluğu ve Çin İmparatorluğu ile olan diplomatik etkileşimlerinde gösterdikleri stratejik zekâ ve güç dengesini kullanarak, bölgedeki diğer Türk devletleri üzerinde kalıcı etkiler bırakmışlardır (Liu, 2011). Göktürkler ise diplomatik ilişkilerinde özellikle iki taraflı anlaşmalar ve elçi gönderme gibi yöntemlerle dikkat çekmiştir. II. Göktürk Devleti dönemindeki diplomatik başarılar, Orta Asya'daki diğer Türk devletlerinin dış politikalarını yönlendirmiş ve bölgesel güç dengesinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır (Ögel, 2020). Göktürklerin diplomatik mirası, sonraki Türk devletlerinde devam etmiş ve bu devletlerin Çin ve diğer komşu devletlerle olan ilişkilerinde belirleyici bir etki oluşturmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2018; Cihan, 2001; Tokan, 2011).

Hun ve Göktürk devletlerinin diplomatik stratejileri, genel Türk tarihinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamış, Orta Asya'daki diplomatik geleneklerin ve stratejilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle, bu devletlerin uyguladığı güç dengesi stratejileri, bölgedeki diğer Türk devletleri tarafından benimsenmiş ve diplomatik ilişkilerde süreklilik sağlamıştır (Demirel, 2017).

Diplomatik tarihin günümüz diplomatik ilişkilerine yansımaları

Hun ve II. Göktürk devletlerinin diplomatik tarihinin günümüz diplomatik ilişkilerine yansımaları, tarihsel olayların modern diplomasi üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Hunların ve II. Göktürklerin diplomatik stratejileri, günümüz diplomatik ilişkilerinde de izlerini göstermektedir. Özellikle güç dengesi, müzakere ve anlaşmalar yoluyla kurulan ilişkiler, modern devletler arası ilişkilerde de benzer stratejilerle karşılaşılmaktadır (Chen, 2021).

Hunların Çin'le olan ilişkilerinde uyguladığı stratejiler ve Göktürklerin iki taraflı anlaşmalardaki başarıları, günümüz diplomatik ilişkilerinde de örnek alınabilecek stratejiler sunmaktadır. Modern devletler, tarihi diplomatik yöntemleri inceleyerek, güç dengesi ve müzakere stratejilerini kendi ilişkilerine uyarlamaktadır (Barston, 2019; Berridge, 2015; Hamilton & Langhorne, 2011). Ayrıca, Hun ve II. Göktürk dönemlerinde uygulanan diplomatik stratejilerin günümüzdeki uluslararası ilişkilerde nasıl etkili olabileceği konusunda önemli dersler çıkarılabilir.

Fark ve benzerlikler

Hun ve II. Göktürk devletlerinin diplomatik stratejileri arasında belirgin benzerlik ve farklılıklar bulunmaktadır. Hunlar, diplomatik ilişkilerinde genellikle askeri gücü ve güç dengesini ön planda tutmuşlardır. Hunların Çin İmparatorluğu ile olan ilişkilerinde, askeri başarılar ve güç gösterileri, diplomatik müzakerelerde önemli bir rol oynamıştır. Bu strateji, Hunların Çin ile olan ilişkilerinde önemli bir etki sağlamış ve bölgesel diplomasiye yönelik uygulamaların temelini oluşturmuştur (Chen, 2021; Liu, 2011). II. Göktürkler ise diplomatik ilişkilerinde daha karmaşık ve çok yönlü stratejiler kullanmışlardır. Özellikle II. Göktürk Devleti döneminde, elçiler aracılığıyla yapılan müzakereler ve antlaşmalar, II. Göktürklerin diplomatik ilişkilerinde önemli bir yer tutmuştur. II. Göktürklerin diplomatik stratejilerinde, antlaşmalar ve müzakereler yoluyla güç dengesinin sağlanması, bölgesel ilişkilerde belirleyici bir etki yaratmıştır (Gömeç, 2016). II. Göktürklerin diplomatik stratejileri, daha çok uzun vadeli ilişkiler ve kalıcı anlaşmalar üzerine odaklanmıştır.

Hun ve II. Göktürk devletlerinin diplomatik stratejileri arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. Her iki devlet de diplomatik ilişkilerinde askeri gücü ve müzakereleri önemli araçlar olarak kullanmıştır. Bununla birlikte,

Hunların diplomatik stratejileri genellikle askeri üstünlük ve güç dengesi üzerine kurulu iken II. Göktürklerin stratejileri daha çok diplomatik müzakere ve anlaşmalar yoluyla diplomatik ilişkilerin yürütülmesine odaklanmıştır (Erdemir, 2003). Hunların diplomatik başarıları, özellikle Çin ile olan ilişkilerinde belirgin bir etki yaratmıştır. Hunların uyguladığı diplomatik stratejiler, Orta Asya'daki diğer Türk devletleri tarafından benimsenmiş ve bu devletlerin diplomatik ilişkilerinde benzer yöntemler kullanılmıştır (Kafesoğlu, 2023). II. Göktürklerin diplomatik stratejileri ise daha çok uzun vadeli ilişkiler ve anlaşmalar üzerine odaklanmış ve bu stratejiler, sonraki Türk devletlerinin diplomatik anlayışını etkilemiştir (Togan, 2019).

Diplomatik miras ve modern diplomasi

Hun ve II. Göktürk devletlerinin diplomatik mirası, günümüz diplomatik ilişkilerinde de izlerini göstermektedir. Özellikle güç dengesi ve müzakereler yoluyla kurulan ilişkiler, modern diplomatik stratejilerde de örnek alınabilecek yöntemler sunmaktadır. Hun ve II. Göktürk devletlerinin diplomatik mirası, günümüz uluslararası ilişkilerinde stratejik planlama ve müzakere süreçlerinde önemli bir temel oluşturmaktadır. Özellikle tarihi diplomasi yöntemlerinin modern diplomatik ilişkilerde nasıl etkili olabileceği konusunda önemli dersler çıkarılabilir. Bu bağlamda Hun ve II. Göktürklerin diplomatik stratejilerinin günümüz diplomasi uygulamalarında nasıl bir etki yarattığını anlamak, uluslararası ilişkilerde strateji geliştirmede büyük bir öneme sahiptir.

Hun ve II. Göktürk devletlerinin diplomatik tarihinin analizi, bu devletlerin diplomatik strateji, ilke ve modelleri hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Her iki devlet de diplomatik ilişkilerde güç dengesini ve müzakereleri önemli bir araç olarak kullanmış, bu stratejiler Orta Asya'daki diğer Türk devletleri tarafından benimsenmiştir. Bu, Türk diplomasinin tarihsel kökenleri ve evrimini anlamak için önemli bir temel oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu analizin genişletilmesi ve derinleştirilmesi gerekmektedir. Özellikle Hun ve II. Göktürk dönemlerine ait daha fazla arşiv ve epigrafik verinin incelenmesi, bu devletlerin diplomatik stratejileri hakkında daha kapsamlı bir anlayış sağlayabilir. Ayrıca, modern diplomasi ile tarihi diplomasi arasındaki ilişkilerin daha detaylı bir şekilde incelenmesi, günümüz uluslararası ilişkilerine yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Bu doğrultuda, Hun ve II. Göktürk diplomasi tarihinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması ve mevcut literatürün derinleştirilmesi hem genel Türk tarihi hem de modern diplomasi alanında önemli katkılar sağlayacaktır.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Ahmetbeyoğlu, A. (Ed.) (2018). *Orta Asya Türk tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Aktaş, Ş. (2022). Tang Hanedanlığı ve Türk Kağanlığı ilişkileri bağlamında Xueyantuo (Sir-Tarduş-Seyanto; 薛延陀) Hanlığı. *History Studies*, 14(3), 489-513.
- Arden-Wong, L. (2014). Tang governance and administration in the Turkic period. *Journal of Eurasian Studies*, 6(2), 9-20.
- Barston, R. P. (2019). *Modern diplomacy*. London: Routledge.
- Barthold, V. V. (1975). *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler* (K. Y. Koprıman & A. İ. Aka, Hrz.). İstanbul: KB Yayınları.
- Beckwith, C. I. (2009). *Empires of the silk road: A history of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*. USA: Princeton University Press.
- Bell-Fialkoff, A. (2000). The Huns. In (A. Bell-Fialkoff Ed.), *The role of migration in the history of the Eurasian steppe* (pp. 123-145). London: Palgrave Macmillan.
- Berridge, G. R. (2015). *Diplomacy: Theory and practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Chen, H. (2021). *A history of the Second Türk Empire* (ca. 682–745 AD). Leiden: Brill.
- Cihan, C. (2001). Türk devlet felsefesi açısından Kök Türk devletinin dış politikası. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 59-71.
- Demirel, D. (2017). Eski Türklerde devlet sisteminin mutlak monarşik modelden ayrılan yönleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 425-450.
- Di Cosmo, N. (2009). *Ancient China and its enemies: The rise of nomadic power in East Asian history*. USA: Cambridge University Press.
- Elbay, S. (2021). Investigation of meanings attached to the concept of motherland in the context of change and continuity in social studies teaching, *Hacettepe University Journal of Education*, 36(4), 915-927.
- Erdemir, P. H. (2003). *VI. yüzyıl Bizans kaynaklarına göre Göktürk-Bizans ilişkileri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Findley, C. V. (2004). *The Turks in world history*. USA: Oxford University Press.
- Golden, P. B. (2016). The great king of the Türks. *Turkic Languages*, 20, 26-59.
- Gömeç, S. Y. (2016). *Kök Türk tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Hamilton, K., & Langhorne, R. (2011). *The practice of diplomacy its evolution, theory and administration*. London: Routledge.
- Iordanes. (2016). *Bellum Catalaunum* (çev. T. Türel). Libri II, 344-365. DOI: 10.20480/lbr.2016019
- Kafesoğlu, İ. (2023). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Kırılın, G. (2015). *Göktürklerden önce Türkler*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Lewis, M. E. (2007). *The early Chinese empires: Qin and Han*. USA: Harvard University Press.
- Liu, M. T. (2011). *Çin kaynaklarına göre Doğu Türkleri* (E. Kayaoğlu & D. Banoğlu, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Liu, X. (2011). *The silk road in world history*. USA: Oxford University Press.

- Ögel, B. (2020). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ögel, B. (2022). *Büyük Hun imparatorluğu tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sinor, D. (Ed.). (1990). *The cambridge history of early inner Asia*. USA: Cambridge University Press.
- Sinor, D. (2008). *The establishment and dissolution of the Türk empire*. USA: Cambridge University Press.
- Sümer, F. (2024). *Oğuzlar: Türkmenler, tarihleri, boy teşkilatı, destanları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Taşagül, A. (2004). *Gök-Türkler*. Ankara: TTK.
- Taşagül, A. (2022). *Bozkırların ilk imparatorluğu Hunlar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Tekin, T. (2008). *Orhon yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Togan, A. Z. V. (2019). *Umumi Türk tarihine giriş* (2 Cilt). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tokan, Ö. (2011). *İslamiyet öncesi Türklerde diplomasi ve Hunlar dönemi diplomatik ilişkiler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Extended Abstract

This study offers a comparative evaluation of the diplomatic strategies and principles of the Hun and Second Göktürk Empires, two key powers in Central Asia. Both empires adopted distinct approaches to diplomacy, influenced by their specific contexts and goals. The Huns favored a diplomacy centered around military strength and balance of power, while the Second Göktürks relied more on negotiations and long-term agreements. Despite their importance in shaping Central Asian diplomacy, these empires' strategies have not been sufficiently analyzed in comparison, leaving gaps in understanding the evolution of diplomatic practices in the region. The Huns, known for their military strength, emphasized military superiority in their relations, particularly with the Chinese Empire. Their diplomatic engagements were marked by military expeditions and displays of power, which allowed them to secure territorial and political advantages. This strategy had a lasting impact on the diplomatic practices of later Turkic states, which inherited the Huns' approach to leveraging military power in negotiations with both regional and distant powers like China and the Roman Empire (Liu, 2011). On the other hand, the Second Göktürk Empire developed a more intricate diplomatic approach, focused on negotiations, treaties, and the use of envoys. This period, especially under Bilge Khagan, saw the Göktürks prioritizing sustainable diplomatic relationships over military domination. The Second Göktürks sought to stabilize relations with their neighbors, particularly China, through formal agreements rather than force. This strategy contributed

significantly to the balance of power in Central Asia and influenced the diplomatic practices of later Turkic states (Ögel, 2020). A major contribution of this study is addressing the gap in existing scholarship, which often fails to compare these empires' diplomatic strategies. Furthermore, the study explores how historical diplomatic practices influence modern international relations. Using document and conceptual analysis, the research draws on both primary and secondary historical sources to provide a comprehensive assessment of the Huns and Second Göktürks, revealing how their strategies can be traced in contemporary diplomatic practices. A key finding is the identification of both similarities and differences in the diplomatic approaches of the Huns and the Second Göktürks. Both used military power and diplomacy as critical tools. The Huns primarily employed military strength and power balance, particularly in their dealings with the Chinese Empire. Their strategy was centered on leveraging military dominance to secure advantages in diplomatic negotiations (Chen, 2021). In contrast, the Second Göktürks emphasized long-term agreements, negotiations, and the use of envoys to manage their diplomatic relations, focusing on more sustainable, peaceful approaches (Gömeç, 2016). In terms of their broader impact, both empires significantly shaped the diplomatic traditions of Central Asia. The Huns' success in using military force to secure diplomatic gains set a precedent for later Turkic states, especially in their relations with powerful empires like China. Similarly, the Second Göktürks' diplomatic legacy, particularly their emphasis on negotiations and treaties, influenced the diplomatic strategies of later Turkic states, fostering a shift towards more permanent and peaceful diplomatic engagements (Togan, 2019). The diplomatic history of the Huns and Second Göktürks also offers valuable insights for modern diplomacy. Key principles such as power balance, negotiation, and strategic alliances, central to their foreign policies, continue to be relevant in contemporary international relations. Modern states facing complex geopolitical tensions often draw on strategies similar to those of the Huns and Göktürks. The Huns' reliance on military power and the Göktürks' focus on long-term negotiations are strategies that still shape diplomatic interactions today (Barston, 2019). In conclusion, this study highlights the significant diplomatic contributions of the Hun and Second Göktürk Empires to the development of diplomacy in Central Asia and their enduring influence on modern diplomatic relations. By comparing their respective approaches, the study underscores the diversity of Turkic diplomatic practices and their impact on regional power dynamics. This comparative analysis contributes to the broader understanding of Turkic diplomacy and offers valuable lessons for modern international relations. The diplomatic heritage of the Huns and Göktürks continues to provide insights for states navigating the complexities of international diplomacy, demonstrating

Sezgin ELBAY

Orta Asya Türk Diplomasinin İki Yüzü: Hun ve II. Göktürk Devletlerinin Diplomatik Stratejileri
/ The Two Faces of Central Asian Turkic Diplomacy: The Diplomatic Strategies of the Huns and
the Second Göktürk Empire

*the lasting relevance of historical strategies in shaping contemporary
diplomatic practices.*

**27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİNE HUNTINGTON'IN
KURAMSAL AYRIM TEORİSİNDEN BAKMAK***

**LOOKING AT THE MILITARY COUP OF 27 MAY 1960 FROM THE
THEORETICAL THEORY OF DIFFERENCE**

Olkan SENEMOĞLU ✉ **
*Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU****

Özet

Bu çalışma, Samuel P. Huntington'ın sivil-asker ilişkilerine dair geliştirdiği teoriler çerçevesinde, Türkiye'de gerçekleşen 27 Mayıs 1960 askeri darbesini incelemektedir. Huntington'ın "nesnel sivil kontrol" ve "pretoryen toplum" kavramları, darbeyi anlamlandırmak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Huntington'a göre, profesyonelleşmiş ordular, görev alanları olan güvenlik meselelerine odaklanmalı ve siyasete müdahale etmemelidir. Ancak 1960 darbesi, Türkiye'de ordunun profesyonellikten uzaklaştığını ve sivil alanı denetim altına almak için harekete geçtiğini göstermektedir. Pretoryen toplumlarda, sosyal grupların siyasete müdahil olması çatışmalara yol açar. Türkiye'de de ordu, demokratik süreçler yerine doğrudan müdahaleyi seçmiştir. DP hükümeti dönemi boyunca yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasal gerilimler, ordunun bu müdahalesini meşrulaştıran temel unsurlar olmuştur. Ordunun darbe sonrası anayasal güvence arayışı da bu müdahalenin uzun vadeli etkilerini göstermektedir. Huntington'ın teorisine göre, ordu ve siyaset arasındaki sınırların net çizilmediği ülkelerde, darbeler kaçınılmaz hale gelmektedir. Çalışma mevcut literatürün karşılaştırılmalı olarak ele alınmasına dayanmaktadır. Bu çalışmada 1960 darbesi, Türkiye'de ordunun sivil yönetim üzerindeki kontrolünü artıran bir olay olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 1960 Askeri Darbesi, Huntington, Kuramsal Ayrım Teorisi, Pretoryen Toplum

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 27.09.2024; **Kabul tarihi:** 13.11.2024
Kaynak gösterilme: SENEMOĞLU O.- BÜKRÜCÜ KAZKONDU, Ş. (2024): 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine Huntington'ın Kuramsal Ayrım Teorisinden Bakmak, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 239-260.

** Dr. Öğr. Üyesi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Çanakkale / TÜRKİYE
olkansenemoglu@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-6290-6631>

*** Öğr. Gör. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Devrek Meslek Yüksekokulu Yerel Yönetimler Bölümü Zonguldak / TÜRKİYE
sheida_bukrucu@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-1170-317X>

Abstract

This study examines the military coup of May 27, 1960 in Turkey within the framework of Samuel P. Huntington's theories on civil-military relations. Huntington's concepts of "objective civilian control" and "pretorian society" provide an important framework for making sense of the coup. According to Huntington, professionalized militaries should focus on their mandate of security and not interfere in politics. However, the 1960 coup shows that the military in Turkey moved away from professionalism and took action to control the civilian sphere. In a pretorian society, the involvement of social groups in politics leads to conflicts. In Turkey, the military chose direct intervention instead of democratic processes. The social, economic and political tensions during the DP government period were the main elements that legitimized the military's intervention. The military's search for constitutional guarantees after the coup shows the long-term effects of this intervention. According to Huntington's theory, in countries where the boundaries between the military and politics are not clearly demarcated, coups become inevitable. The study is based on a comparative analysis of the existing literature. In this study, the 1960 coup d'état is evaluated as an event that increased the military's control over the civilian administration in Turkey.

Key Words: 1960 Military Coup, Huntington, Institutional Separation Theory.

Giriş

Demokratikleşme çabası devletler adına 19. yüzyıldan bu yana devam etmektedir. Demokratikleşmeden kasıt aslına bakıldığında dünya koşullarına sosyal, siyasal ve iktisadi anlamda uyum sağlama süreci olarak da tanımlanabilmektedir. Demokrasi Türk toplumu için egemen olan bir ülküdür. Bu da askerin demokrasi adına nitelendirdiği müdahaleleri açıklamak adına kullanılmaktadır, fakat Türk siyasal yaşamı bu amacın yaratmış olduğu problemleri nihayete kavuşturmak adına çaba sarfetmektedir (Tanilli, 1985:85). Yaşanan her mücadele demokratikleşme süreci için başarı ile neticelenmemiştir. Hatta demokratikleşme arzusu Türkiye için her daim demokrasi ve otoriterleşme arasında gidip gelmiştir (Huntington 1991:40). Yaşanmış olan darbeler de demokrasi sürecini kesintiye uğratmak adına birer durak olarak kabul edilebilmektedir.

Türkiye'de DP'nin 14 Mayıs seçimlerini kazanmasından 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar geçen süre zarfında, hem çok partili siyasal hayatın getirdikleri, hem de sendika, dernek, üniversite, basın-yayın gibi kuruluşların da önemli katkıları neticesinde demokratikleşme bağlamında önemli adımlar atılmıştır. DP iktidara geldiği 1950 seçimlerinden itibaren yönetimde olduğu on yıllık süre zarfında çevre ile merkezin buluşturulması, halkın mevcut değerleri ile ilişki kurulması gibi (Mardin, 1992: 67-71) önemli faaliyetlerde bulunmuş olup, tek parti iktidarının getirmiş olduğu vesayetçi anlayışı kırmak adına çaba sarfetmiştir. Fakat demokrasi kültürü tam anlamı ile oturmamış ülkede demokratikleşme noktasında gelgitler

yaşanmış ve halk üzerinde var olan vesayetçi tutum ve davranışları ortadan kaldırılabilecek bir paradigma değişikliğine gidilememiştir (Özdemir, 2018:37).

Türkiye’de 1960 askerî darbesine giden süreç, siyasal, toplumsal ve ekonomik unsurların bir araya gelmesiyle şekillenen karmaşık bir süreçtir. Bu bağlamda, 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelişi ve sonraki 10 yılda yaşanan siyasi gerilimler, askerî müdahalenin zeminini hazırlamıştır. Literatür, bu süreci genellikle Demokrat Parti ile ordu arasındaki gerilim, siyasi kutuplaşma, ekonomik sıkıntılar ve demokratik kurumların zayıflaması üzerinden ele almaktadır.

1960 darbesine giden süreci ele alan çalışmalara baktığımızda, Demirel, 1950-1960 dönemi Türkiye siyasetini analiz ederken, Demokrat Parti’nin (DP) giderek otoriterleşen yönetim tarzının ordu ve toplum nezdinde yarattığı rahatsızlıklara odaklanır. Demokrat Parti’nin ordu üzerindeki kontrolünü artırma çabalarının, ordu içinde huzursuzluk yarattığını ve bu durumun darbenin en önemli sebeplerinden biri olduğunu ileri sürmüştür Demirel, ordunun tarihsel olarak Türkiye’deki modernleşme süreçlerinde sahip olduğu rolü hatırlatarak, DP’nin bu rolü göz ardı etmesinin, orduyu siyasete müdahale etmeye ittiğini belirtir (Demirel, 2011, s. 120). Karpat, 1960 darbesine giden süreci analiz ederken, Demokrat Parti’nin başlangıçta reformcu bir hareket olarak ortaya çıktığını ancak zamanla siyasal muhalefeti bastırmaya yönelik daha baskıcı politikalara yöneldiğini vurgular. Karpat, özellikle Demokrat Parti’nin basın özgürlüğüne ve üniversitelere karşı uyguladığı baskıların, sivil toplumun tepkisini çektiğini ve bu tepkilerin ordu içerisindeki huzursuzlukla birleşerek darbenin önünü açtığını savunur. Ona göre, ordu, toplumdaki rahatsızlığı bir temsilci olarak üstlenmiş ve müdahaleyi meşru bir görev olarak görmüştür (Karpat, 2009, s. 314). Zürcher ise, Türkiye’de 1960 darbesine giden süreci analiz ederken, Demokrat Parti’nin özellikle 1957’den itibaren daha otoriter bir yönetim tarzına yöneldiğini ve bu dönemde ordunun siyasete müdahale etme eğilimlerinin arttığını belirtir. Zürcher’e göre, 1950’lerin sonlarına doğru DP’nin muhalefeti ve basını kontrol altına alma çabaları, ordunun kendisini "cumhuriyetin bekçisi" olarak görmesini pekiştirmiştir. Ordunun bu şekilde konumlanması, 1960 darbesinin temelini oluşturan en önemli unsurlardan biri olarak ele alınır (Zürcher, 2004, s. 232). Ahmad, 1960 darbesine giden süreci incelerken, Türkiye’deki ekonomik sıkıntıların ve Demokrat Parti’nin giderek artan otoriter eğilimlerinin, ordunun siyasete müdahale etme isteğini güçlendirdiğini savunur.

Özellikle 1958 ekonomik krizi, hükümetin toplumsal desteğini zayıflatmış ve ordunun müdahalesi için zemin hazırlamıştır. Ahmad’a göre, ordunun siyasete müdahalesi hem ekonomik hem de siyasi krizlerle bağlantılıdır ve ordu, ülkenin kötü gidişatını düzeltmek için kendisini zorunlu

bir aktör olarak görmüştür (Ahmad, 1993, s. 124). Yılmaz, 1960 darbesine giden süreçte sivil-asker ilişkilerini derinlemesine analiz eder. Yılmaz'a göre, ordunun Türkiye'de kendisini modernleşme ve cumhuriyetin koruyucusu olarak görmesi, Demokrat Parti yönetimiyle çatışmanın temel nedenlerinden biridir. Özellikle DP'nin ordu üzerindeki kontrolü artırma girişimleri, ordunun "Cumhuriyetin temel ilkelerinin" tehlikede olduğunu düşünmesine yol açmıştır. Bu nedenle, 1960 darbesi, ordu tarafından, cumhuriyetin korunması adına bir görev olarak algılanmıştır (Yılmaz, 2013, s. 89). Sayarı ve Esmer, 1960 darbesine giden süreçteki siyasi ve toplumsal gerilimleri analiz ederek, DP'nin iktidarı sırasında muhalefeti bastırma çabalarının ordu içinde büyük bir rahatsızlık yarattığını vurgular. Bu çalışmada, darbenin, DP'nin otoriterleşme eğilimlerine ve ordu-sivil gerilimine bir yanıt olarak doğduğu belirtilir. Ordu, kendisini demokrasiyi ve laik Cumhuriyet'i koruma misyonunda görmüş ve bu misyonu doğrultusunda müdahalede bulunmuştur (Sayarı ve Esmer, 2002, s. 52). Ayrıca, Ayşe Gül Altınay'ın çalışmasında Türkiye'deki militarizmin sadece bir güvenlik meselesi olmadığını, aynı zamanda toplumsal hayatın her alanına yayıldığını vurgulamaktadır. Altınay'a göre, Türk askeri kimliği, eğitim sisteminden toplumsal cinsiyet rollerine kadar geniş bir alanda etkili olmuştur ve bu durum ordu-sivil ilişkilerini derinlemesine şekillendirmiştir (Altınay, 2004). Özellikle 27 Mayıs 1960 darbesi gibi olaylarda, ordu, bu militarist yapının bir yansıması olarak, kendisini toplumun "koruyucusu" olarak konumlandırmış ve sivil yönetimi denetim altına almıştır. Bu durum, Samuel P. Huntington'ın "pretoryen toplum" kavramı ile de örtüşmektedir.

1960 darbesine giden süreç, Türkiye'de hem siyasi hem de toplumsal dinamiklerin bir araya geldiği bir dönemdir. Literatür incelendiğinde Demokrat Parti'nin otoriterleşen politikaları, ordu-sivil ilişkilerindeki gerilimler ve ekonomik krizlerin darbeyi hazırlayan unsurlar olarak öne çıktığı görülmektedir. Ordu, kendisini modernleşmenin ve cumhuriyetin bekçisi olarak konumlandırmış ve siyaset üzerinde doğrudan etkili bir aktör haline gelmiştir. 1950'lerin sonunda yoğunlaşan siyasi gerilimler ve DP'nin demokratik kurumlar üzerindeki baskıları, darbenin temel sebepleri arasında sayılmaktadır.

Türkiye'deki darbeleri nasıl analiz edeceğiz? Türkiye'de gerçekleşen darbeleri çeşitli şekilde açıklamaya çalışan çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye'de özellikle Huntington'ın teorisinden hareketle askeri darbeleri veya asker sivil ilişkilerini analiz eden çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar çeşitli bakış açılarıyla birbirinden ayrılmaktadır. Demirel, Türkiye'deki askeri darbeler ve demokrasi üzerine yaptığı çalışmalarda Huntington'ın sivil-asker ilişkileri kuramını geniş bir şekilde kullanmıştır. Özellikle 1980 darbesini ve askerî vesayetin demokrasiyi nasıl şekillendirdiğini ele alırken Huntington'ın "subjektif kontrol" ve "objektif kontrol" kavramlarına başvurur. Demirel'e göre, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin

siyasete müdahalesi, Huntington'ın subjektif kontrol modeline uygun bir şekilde şekillenmiş ve askerî elitler siyaseti kontrol altında tutmak için zaman zaman müdahalelerde bulunmuştur (Demirel, 2005, s. 32). Cizre ise, Türkiye'de askerî vesayet ve ordu-siyaset ilişkilerini inceleyen çalışmalarında Huntington'ın "objektif kontrol" kavramını sıklıkla kullanmıştır. Cizre, Türk ordusunun profesyonel bir yapı kazanmasına rağmen, sivil kontrolün zayıf kaldığını ve bu durumun Huntington'ın objektif kontrol kavramı ile açıklanabileceğini belirtmiştir. Ona göre, sivil-asker ilişkilerinde ordunun kendisini siyasetten ayrı bir güç olarak konumlandırması, Türkiye'de ordunun vesayetçi rolünü pekiştirmiştir (Cizre, 2008, s. 54). Ergun Özbudun, sivil-asker ilişkileri ve demokratikleşme süreçlerinde Huntington'ın eserine atıfta bulunur. Özellikle, Türkiye'deki askerî darbe dönemlerinde ordunun siyasi otorite üzerindeki etkisini Huntington'ın "subjektif kontrol" kavramı çerçevesinde değerlendirir. Özbudun, Türkiye'deki sivil liderlerin ordunun gücünü sınırlandırmada yetersiz kaldığını ve bu durumun, Huntington'ın subjektif kontrol teorisi ile paralellik gösterdiğini savunur (Özbudun, 2010, s. 89). Metin Heper, Türkiye'deki askeri müdahalelerin tarihsel süreçlerini ele alırken Huntington'ın kuramını kullanarak, özellikle 1960 ve 1980 darbeleri bağlamında ordunun siyaset üzerindeki etkisini tartışır. Heper, Huntington'ın askerî profesyonellik kavramını kullanarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasetteki rolünü analiz eder. Ona göre, ordunun kendi profesyonel kimliğini koruyarak siyasete müdahale etmesi, Huntington'ın objektif kontrol kuramının Türkiye'deki asker-siyaset ilişkilerine uygulanmasını mümkün kılar (Heper, 2012, s. 123). Türk dış politikası ve sivil-asker ilişkileri üzerine yaptığı çalışmalarda Sabri Sayarı, Huntington'ın teorilerini kullanarak, özellikle ordunun dış politikadaki etkisini analiz etmiştir. Huntington'ın "profesyonel ordu" kavramını tartışan Sayarı, Türk ordusunun siyasetten bağımsız bir dış politika belirleme kapasitesine sahip olduğunu, ancak bu profesyonelliğin sivil otoriteler üzerindeki etkinliğini azaltmadığını vurgular (Sayarı, 2009, s. 211). Türkiye'deki darbeler, askerî vesayet ve demokratikleşme süreci gibi konuların analizinde Huntington'ın objektif ve subjektif kontrol kavramları önemli bir rol oynar. Huntington'ın askeri profesyonellik ve sivil denetim kavramları, Türkiye'de ordunun siyaset üzerindeki etkisinin anlaşılmasına yönelik önemli referanslardır.

2. 27 Mayıs 1960 Darbesine Doğru Politik Ortam

Türkiye Cumhuriyeti'ni 1960 darbesine götüren sebeplere değinmeden önce bu sürece giderken yaşanan önemli olaylara ve gerek iç gerekse dış politikayı etkileyen durumlara değinmek gerekmektedir. Çünkü 1960 darbesine giderken uluslararası ilişkilerde vuku bulan yeni dengeler ülkeyi doğrudan etkilemeye başlamıştır.

Tek partili dönemin sonu itibari ile bakıldığında, tüm dünyayı topyekûn etkileyen II. Dünya Savaşı çıkmaktadır. Bu savaş neticesinde dünya iki kutba ayrılmıştır. Türkiye kutbun bir yanını temsil eden SSCB'nin tehditleri ve aynı zamanda da talepleri ile başa çıkabilmek adına yeni arayışlara ve en önemlisi de ortaklıklara yönelme gereği duymuştur (Sander 2002: 252). İki kutuplu düzenin oluşması ülkelerin yönetsel açıdan bir tarafa yönelmesine neden olmuş, ABD öncülüğündeki Batı Bloku ülkeleri ve SSCB öncülüğündeki Doğu Bloku ülkeleri olarak adlandırılan kutuplar arasında karşılıklı güç dengelerinin yaratılmaya çalışıldığı Soğuk Savaşı da başlatmıştır (Deniş 2020: 84). Almanya ve İtalya da var olan tek parti yönetimlerinin işlerliğini yitirmesi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı neticesinde kurulan Birleşmiş Milletlere üye olması, SSCB tehdidi neticesinde ABD'nin desteğini alabilmek adına Batıya yanaşılması ülke için tek parti yönetiminin sonu anlamını taşımaktadır. İkinci Dünya Savaşı'na gelene kadar, Türkiye SSCB ve Batı ile olan ilişkilerini her ne kadar dengede tutmaya çalışmış olsa da savaş sonrası ortaya çıkan durumda Avrupa'ya yakınlaşmak istemiştir. Bu süre zarfında Keyder'in belirttiği üzere, Türkiye ülke demokrasisinin kalitesinin artırılması şartı ile karşı karşıya kalmış ve tek partili anlayıştan çoğulcu siyasi yapıya geçiş süreci hızlanmıştır (Keyder 2010: 12).

DP iktidara gelir gelmez önemli iktisadi ve siyasi girişimlere başlamıştır. DP'nin ilk dönemi olarak adlandırılan 1950-1954 yılları arası, DP'nin "altın yılları" olarak ifade edilmektedir (Albayrak, 2004, s. 181). Bu tarihler arası gelişmeler incelendiğinde demokratik ve aynı zamanda görece hür bir ortamın varlığından söz etmek mümkündür (Karpat, 2012, s. 495). 1954 yılı akabinde DP'nin ikinci dönemi sayılan süre zarfında pek çok alanda sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. DP ve Adnan Menderes'in iktidara gelmeden önce vaatleri, programları ile demokratikleşme yönündeki faaliyetleri, ilerleyen yıllarda gerçekleşmemiş, DP iktidarı ve Menderes otoriter bir yönetim anlayışı sergilemiştir (Deniş 2021: 45). Aydemir (2000, s. 220), Menderes dönemini değerlendirirken "uyuyan imkânların uyandırıldığını, çarkların harekete geçirildiğini" ifade etmiştir. Fakat bu durumun yanı sıra birçok alanda da problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde DP'nin belirlemiş olduğu siyaset ile toplumun içerisinde var olan sınıflaşmaların önüne geçilememiştir.

27 Mayıs 1960 tarihinde alt rütbeli subaylardan oluşan grup darbeyi gerçekleştirmiş ve Türkiye için "darbeler çağı"nın yolunun açılmasına bir anlamda vesile olmuştur. Darbe neticesinde on yıllık DP iktidarı sona ermiştir. 27 Mayıs darbesinin nedenlerine, tek bir dinamik açısından bakmak darbenin sebeplerinin anlaşılabilmesini zorlaştıracaktır. Darbeye sadece ekonomik kötü gidişat sebep oldu demek toplumsal dinamizmi gözden kaçırmak anlamına gelir. Darbeyi ele almadan önceki duruma bakmak yerinde olacaktır.

Türkiye'nin çok partili hayata geçişi noktasında katalizör görevini gören Truman Doktrini önemli bir aşamadır (Ahmad ve Ahmad 1996: 16). Amerikan belgeleri, özellikle 1947 Truman Doktrini ile başlayan dönemde, Türkiye'nin stratejik önemine dikkat çekmektedir. ABD, Soğuk Savaş bağlamında Türkiye'yi Batı bloğunun önemli bir üyesi olarak değerlendirmiş ve askeri modernizasyon için çeşitli yardımlar sağlamıştır. Belgelerde, Demokrat Parti'nin ekonomik ve siyasi alandaki yönetim tarzı ve buna karşı oluşan iç gerilimler de ele alınmaktadır. Bu belgeler, ordu içindeki huzursuzlukların ve 1960 darbesine giden sürecin, ABD tarafından yakından izlendiğini göstermektedir (Sayın, 2010). Salt dış etkenlerden ziyade; gerek İkinci Dünya Savaşı esnasında ve akabinde uygulanan ekonomi politikalarının halkın girmiş olduğu darboğazı düzeltmede yetersiz kalması, gerek halktan alınan vergilerin halkın durumunu daha da kötüleştirilmesi, gerekse de CHP'nin giderek halktan kopması bu süreci hızlandırmıştır. Tüm bu nedenler tek parti yönetimine karşı halkı kopuşa götürmüştür. Ekonomik anlamda sıkıntı yaşanmasının önemli bir sebebi olarak 1947 yılına değin iki milyon civarında bir ordunun silâh altında hazır bekletilmesi kabul edilebilir ki bu da ekonomiye ağır bir yük getirmiştir (Öztürk, 1993: 63). Salt ekonomik sıkıntılar değil, özgürlüklerin kısıtlanması da tek parti yönetimine karşı hoşnutsuzluğu artırmıştır. Grevler yasaklanmıştır. Ortak hedefler etrafında toplanarak örgüt kurulması yasa dışı bırakılmış ve yasaklanmıştır. Polise olağan üstü yetkiler verilmiş ve basın bırakın özgür olmayı aksine denetim altına alınmıştır (Kongar, 2008: 144).

Darbeye doğru geçen süre zarfında etkin olabilecek potansiyele sahip örgütlenmelerin ilk nüveleri 1954 yılında kendini göstermiştir. Değişik mekanlarda başlayan örgütlenme çabaları yavaş yavaş birleşmeye doğru bir evrim geçirmeye başlamıştır (Tunçkanat, 1996: 252). Harp Akademisinde 1955-1956 yıllarında kurulan “Atatürkçüler Cemiyeti” darbe fikrini benimseyen gruplarca kurulmuş olup darbeye giden süreçte önem arz etmektedir. 9 subay¹ olayı olarak bilinen 1958 yılında gerçekleştirilen olay esnasında göz altına alınanlar bu çevreden subaylar olarak betimlenmiştir (İpekçi ve Coşar, 1965: 31). Bu örgütlenmeden bağımsız farklı bir grup

¹ 9 subay olayı olarak tanımlanan müdahale girişiminde bazı ihtilalcilerle bağı olduğu bilgisi alınan Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu'nun ihbarda bulunması neticesinde aralarında Faruk Güventürk'ün de bulunduğu 9 subay tutuklanmıştır. Güventürk yalnızca tutuklananlardan örgüte mensuptu. Fakat olayın teşkilat açısından sonuçları ağır olmuştur denilebilmektedir. Hem başkan olarak Güventürk'e beslenen güven duygusu azalmış hem de birçok kişi de çekilmiştir. 9 Subay olayı bir kırılma noktası olarak betimlenebilmektedir. Şöyle ki fırsat iktidarın eline kadar gelmiş fakat kullanılamamıştır. Koçaş bu durumu iktidarın akıllı ve aynı zamanda becerikli olması halinde tamamen aksi yönde olacağını ortaya koymaktadır (Koçaş, 1978: 356). Menderes 9 subay olayının ehemmiyetini tam anlamı ile anlamamış ve üzerine gitmemiştir. Samet Ağaoğlu olaylara rağmen Menderes'in geri duruşunu darbeye ihtimal vermemesine bağlamaktadır (Arcayürek, 1985: 296)

olarak Binbaşı Talat Aydemir etrafında 1956 yılından başlayarak bir örgütlenme şekillenmiştir. İki grup birbirlerini tanımının akabinde ittifak sağlamışlardır. Özellikle Hava Kuvvetleri ile yakın temasta bulunulması, sürecin ihtilalci örgütlenme biçimine doğru şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu iki örgüt dışında bir girişim de Sadi Koçaş kanalıyla yürütülmüştür. Koçaş mevcutta varlık gösteren örgütlenmelere katılmamış olsa da Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'le iletişim içerisine geçilmesi ve kilit rol oynayan mevkilere eleman verilmesi gibi konularda önemli roller oynayacağını altını çizmiştir (Koçaş, 1978: 345).

27 Mayıs günü gerçekleşen eylem için kimi yazarlar darbe, kimi yazarlar ihtilal, kimileri ise devrim kelimesini uygun bulmuştur. Fakat 27 Mayıs 1960, darbe tanımlamasına karşılık gelmektedir. Darbe, “*Ordunun silah gücüyle baskı ve zor kullanıp demokrasinin en temel ilkelerinden birini ihlal ederek sivil yönetimi devirmesi, siyasal iktidarı ele geçirmesi ve devlet yönetimine el koyması*” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu tanım analiz edildiğinde görülmektedir ki 27 Mayıs bir darbedir. Kısacası 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimler ile iktidara gelen DP 27 Mayıs darbesi neticesinde siyasal yaşamdan bertaraf edilmiştir (Anadolu Ajansı, 2004:146). Halkın özgür iradesi neticesinde yapılan seçimler ile başa gelen DP, asker zoru ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Darbe sonrasında oluşturulan MBK, ülkenin içinde bulunduğu durumu iyileştirebilmek adına zaman kaybetmeden işe koyulmuştur. Komuta kademesinde önemli olan konulara bazı izimler atanmıştır; Orgeneral olarak Ragıp Gümüşpala Genelkurmay Başkanlığına, Cevdet Sunay ise Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanmıştır. Orgeneral Ragıp Gümüşpala darbeye karşı bir tutum takınması nedeniyle görevi Orgeneral Cevdet Sunay'a bırakmak durumunda kalmıştır (Anadolu Ajansı 2004:188).

27 Mayıs darbesi ile akabinde yapılan 1961 Anayasası, köktenci politikaları benimseyen öğrenciler ve aydınlar, bütün engellemelere rağmen işçi sınıfı ile siyaset yapabilmelerine ortam hazırlamıştır. Rejimin sol düşünceye açılması yeni Anayasa ile düzenlenmiştir (Özdemir, 2003: 228).

1960 darbesi öncesinde Anadolu'dan gelen yeni ekonomik sınıflar DP politikaları ile merkezi ekonomi elitlerinin karşısına çıkmış olup, bu durum da yeni ekonomik güçlerin ortaya çıkması ile darbeye ekonomik anlamda sebebiyet verdiği söylenebilir. Ekonomik yapıdaki hareketlilik siyasal sisteme de sirayet etmiştir. Nasıl ki her fırsatta benzemek istediğimiz Batıda burjuvazinin doğması neticesinde kralların otoritesi sarsılmış ve aynı oranda sınırlandırılmışsa ve sisteme kentli burjuvazinin ortak olduğu yapılar ortaya çıkmışsa da Türkiye'de de benzer şekilde ekonomik sınıf gücünü göstermek adına meşru ya da tam aksine gayri meşru yollara başvurmuştur (Kaya 2013: 505).

DP'nin iktidara gelmesindeki en önemli sebepler arasında sayılan ve Parti kuruluş felsefesinde yer alan liberalizm anlayışı, ekonomide etkisini ivedi bir biçimde göstermiştir. Aslına bakıldığında, DP'nin ekonomide uygulamak istediği bu liberalizm anlayışı, bir ideolojik pozisyonundan çok zorunluluktan kaynaklandığı söylenebilir (Ahmad, 1995: 138). Özellikle 1952'den sonra döviz kuru ile enflasyondaki önlenemez artış, liberal ekonomi politikasının diğer yüzünü göstermiştir. DP'nin liberalizm anlayışı, yalnızca özel sektör öncelikli değildir, ki devlete de ekonomide yer verilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (Albayrak, 2004: 303). Bir yandan tarımın geliştirilmesi için destek verileceği belirtilirken, diğer yandan da sanayi kuruluşları nezdinde özellikle özel sektörün desteklenmesinden söz edilmekteydi.

27 Mayıs askeri darbesinin gerçekleştirilmesinde farklı birçok faktör etkili olmuştur. Bu faktörler iç içe geçerek 27 Mayıs'ın alt yapısını oluşturmuştur. Bu faktörler genel itibariyle; DP'nin on yıllık iktidarı sırasındaki icraatlarından etkilenen, muhalefet, basın, üniversite ve ordunun iktidara karşı duyduğu memnuniyetsizlik ortamıdır (Özdağ, 1991: 55). Cumhuriyet'in kuruluşundan başlayarak, 1950 yılında yapılan serbest seçimler neticesinde siyasi iktidarını kaybeden CHP 1960 darbesine değin sistemden uzaklaşmıştır. CHP, askeri darbe neticesinde iktidarı geri alabilmiştir. Güç kullanma tekeli elinde bulunduran ordu, siyasi sistem üzerinde kuruluş felsefesi ve vesayetçi geleneğin etkisi ile baskın bir konuma da gelmiştir. DP iktidarı akabinde özellikle ordu üzerinde yapılan değişiklikler, ordu mensuplarının ekonomik durumlarında yapılan negatif uygulamalar ve laiklik gibi sebeplerle ordu DP iktidarının karşısında bir tavır sergilemiştir.

Ordunun durumu hesaba katılmazsa on yıllık DP iktidarı ile devlet tarihinde görülmemiş bir kalkınma ivmesine ulaşmıştır. Sanayi, tarım, ticaret ve birçok farklı alanda gelişme üst seviyelere ulaşmış, ülkenin dört bir yanında şantiye alanları kurulmuştur (Özdemir 2003: 191; Lewis 2015: 28). DP, bu kalkınmayı devletin imkanları ölçüsünde değil ilk zamanlarda özellikle ABD'den almış olduğu krediler ile sağlamıştır. Bu politika DP iktidarının ilk zamanlarında etkili olmuşsa da sonraki dönemlerinde alınan dış borçlarda ödeme zorlukları çekilmiştir. Bu da DP'nin ekonomik alanda uygulamış olduğu politikayı başarısız kılmıştır (Aydemir, 2000: 263).

27 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelen darbe, salt ülkedeki siyasi konjonktürü değiştirmemiş toplumun her noktasına nüfuz etmiştir. Etkileri ve sonuçları itibariyle darbe, toplumun her kesimini gerek sosyo-ekonomik açıdan gerekse de hukuki ve siyasi açıdan etkilemiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi, Kalaycıoğlu'nun (1998:39) analiz ettiği üzere siyasi kültürümüzün önemli özelliklerinden biri olan "vizyon sahibi olamama", "muhalefete karşı

güvensizlik”, “sürekli tehdit algılaması” ve “halka karşı güvensizliğin” beslediği bir hesaplaşma biçiminde de tasvir edilebilmektedir.

Modern ordular daha profesyonel hale geldikçe, özellikle kamu bürokrasisi içerisinde varlık göstererek kayda değer bir konum elde etmişlerdir. İster gelişmiş isterse de gelişmekte olan ülkeler olsun orduların sahip olduğu bu yeni konum ülke gözetmeksizin birçok devletin gündeminde yer almıştır. Modern ülkelerde, bununla birlikte, sistemin kurumsallaşmış olması ve buna ek olarak da sivil toplumun karar alma süreçlerine etkinliği bakımından daha iyi durumda oldukları için, diğer devletlere nazaran avantaj elde etmektedirler. Modernleşme sürecini tamamlayamamış ülkelerde ise aksine ordunun etkisi sınırlılıklarının çok ötesinde kalmış ve karar alma mekanizmasına etki eder bir konuma gelmişlerdir. Bu tarz ülkelerde ordu kendi hukuksal düzenini anayasal garanti altına alarak, kendilerine istisnai durumlar yaratmıştır. Şu da unutulmamalıdır ki gelişmekte olan ülkelerde çoğu zaman ordu harici bir örgütlenmenin görülmediği de yadsınmaz bir gerçek olarak kabul edilebilmektedir (Cansever ve Kiriş 2015: 362).1960 darbesiyle birlikte yönetime getirilen MBK, mevcut döneme değin hedeflenen kalkınmanın sağlanmaması buna ek olarak da kaynak israfı gibi olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla 1961 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nı (DPT) kurmuştur. Özellikle bu amaçlar etrafında şekillendirilecek olan 1963 yılında başlanacak beş yıllık kalkınma planları oluşturulması öngörülmüştür. Böylece ekonomide yeni bir örgütlenme modeline gidilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda kamu harcamalarının ve yapılacak olan yatırımların beş yıllık planlar çerçevesinde yıllık planlara da bağlı kalarak yapılması buna ilaveten de özel yatırımların da bu planlar ile uyumlaştırılması amaçlanmıştır (Boratav 2006: 94).

1960 darbesinden sonraki dönem toplumsal değişimin artarak devam ettiği, tekrardan ekonomide hem devlet yatırımlarının hem de özel sektör yatırımlarının beraber yer aldığı bir zamandır. Özellikle Sendikalar Kanunu ve Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunlarıyla beraber çalışma ilişkilerinde uzun mesafeler kat edilmiştir. 1950 Türkiye'sinde ne Atatürk Devrimleri tam benimsenmiş, ne aydınlanma tam anlamıyla gerçekleşmiş, ne kentleşme ve endüstrileşme süreçleri bütünüyle yaşanmış, ne de sermaye ve işçi sınıfları yeterince gelişme göstermiştir (Kongar 2008: 192). Toplumsal hayatı düzenleyecek hiçbir faaliyet tam manasıyla başarılı olamamıştır. Çevre unsurlar yine çevrede kalmıştır. Fakat 1961 Anayasasının getirmiş olduğu ortamla beraber değişim ve dönüşüm gerek merkezde gerekse çevrede hız kazanmıştır.

1960 darbesi sonrasında sol fikirlerin ve anlayışın yaygınlaşması hızlı bir biçimde gelişmiştir. Özellikle ABD'nin Vietnam'ı işgal etmesi emperyalizm anlayışının sorgulanmasına ve tepki çekmesine neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda da kapitalist sistemin sorgulanmasına sebebiyet

vermiştir (Turan 2007: 83). Bu içinde bulunulan duruma çözüm arayan en önemli grup ise öğrenciler olmuştur.

3. Huntington'ın Tezinden 1960 Darbesine Bakış

Samuel P. Huntington, en temel sivil asker ilişki literatürünü anlattığı ve Türkçe'ye "Asker ve Devlet" şeklinde çevrilen kitabında askerinin sivil otoritenin iradesi tarafından ne şekilde ve nasıl denetim altına alınabileceğini ayrıntılı bir biçimde analiz etmiştir. Silahlı kuvvetlerin sivil siyasi irade tarafından denetimi sorununu Huntington öznel ve nesnel sivil kontrol olarak kategorize ederek açıklamıştır. Huntington her iki denetim içinden nesnel, yani objektif denetimin, öznel denetime göre daha iyi olduğu neticesine ulaşmıştır. Nesnel sivil otoritenin denetiminde asker, devletin bir aracı ve askerlik işlevi bunun uygulayıcısı olarak tasvir edilmiştir. Öznel denetim ise sivil otoritenin asker üzerinde kurmuş olduğu denetimleri ifade etmektedir. (Huntington, 2006: 87).

Ordunun sivil yaşama müdahale etme durumu temel anlamda iki yönden incelemeye alınmıştır. Örs bu durumun ilki olarak "organizasyon teorisi"ni açıklayıcı olarak görmekte ve askeri darbelerin veya müdahalelerin sebeplerinin askere verilen spesifik özelliklerde (disiplin, ulusçuluk, sadakat, merkezi emir- komuta, profesyonellik, hiyerarşi, vb.) açıklamaktadır. İkinci olarak ise topluma bir bütün olarak önem veren anlayıştır ki bu Finer ve Huntington'ın bazı çalışmalarında mevcuttur. Finer, siyasal kültür düzeyi düşük olan toplumda askeri darbelerin vuku bulacağı üzerinde durmaktadır. Ülkede halk sivil kurumlara ne kadar bağlı olursa ordu o denli siyasetten uzaklaşacak ve kendi görev alanında kalacaktır. Bu da siyasal kültür düzeyinin yüksekliği ile olabilecek bir durumdur. Böyle ülkelerde asker sivil otoritenin görev alanına müdahalede bulunsa da yeterli halk desteği bulamayacağı için başarısız sayılabilmektedir (Örs 1996: 72). Aslına bakıldığında esas olan demokrasinin özü olarak tasvir edilen gerçek sivil otoritenin süreç içerisinde egemen konumda olması gerektirir. Böylelikle asker hareket alanı olarak sivil otoritenin hareket noktalarını tercih etmeyecektir (Ahmad 1984: 104).

Huntington (1957), askeri kurumların biçimlendirilmesi noktasında iki önemli ve baskın gücün olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki ulusal güvenlik noktasında ihtiyaç duyulan, içerisinde daha muhafazakâr fikirler olan bir zaruriyet halidir. İkincisi ise daha liberal bir bakış açısı ile açıklanan toplumsal sorumluluk halidir. Huntington için temel prensip siyaseten kendini soyutlamış, sadece temel beceri alanı olan savaş konusunda fikir sahibi olan profesyonel bir ordunun, devlet için var olması gerekliliğidir. Ordu yalnızca uzmanlık alanı olan güvenlik noktasında eyleme girişmeli bu durum haricinde sivil iradenin yaptıkları veya yapacakları hususlarına karışmamalıdır. Ordu Huntington'ın objektif kontrol teorisinde varlık gösterdiği üzere siviller tarafından kontrol edilmeli ve yönlendirilmelidir.

Hem siyasi hem askeri alan keskin çizgiler ile birbirinden ayrılmalıdır (Sarkesyan, 1996, s. 3-4).

Silahlı kuvvetleri kontrol etme isteği, özellikle subaylar üzerinde yoğunlaşarak ciddi potansiyeli olan bir çatışma evreninin kapısını aralamıştır. Bu çatışma ortamı profesyonellik, askeri otonomi, politik tarafsızlık ve gönüllü bağlılık durumlarını beraberinde getirmiştir. Mevcut problemler de nesnel denetim yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. Huntington, çalışmalarında devlet ve asker arasında var olan çatışmacı ortama değinmiştir. Burada devlet olarak kastedilen hükümettir (Kümmel, 2002, s. 64-65). Normatif yaklaşım, Huntington'ın nesnel kontrol yaklaşımı ile bir çıkış yolu bulmuştur denilebilir. Bu yaklaşım Huntington'ın çalışmalarında iki temel argümanda bulunmaktadır. Bu argümanlardan ilki askerin ve sivilin mevcut durumlarından ötürü, sahip oldukları rollerden dolayı birbirinden anlamsal olarak farklı olması biçiminde açıklanmaktadır. İkinci olarak, askeri profesyonelleşme, nesnel sivil kontrolün anahtarı biçiminde tasvir edilmektedir (Feaver, 2003, s. 7). Bu temel noktalar analiz edildiğinde otonominin profesyonelleşmeye, profesyonelleşmenin siyasi manada tarafsızlığa ve gönüllü tabiiyete, bu gönüllü tabiiyetin ise sivil kontrolün daha sağlıklı bir biçimde sağlanmasına yol açtığı görülmektedir (Feaver, 2003, s. 18). Huntington (1995), objektif sivil kontrolün temel özelliklerini profesyonelleşme -ki bu yüksek düzeyde olmalıdır-, meslek grubuna özel yetkinliklerin askerî yetkililerce tanınması ve kabulü olarak belirtmektedir. Bu durumun sonucu olarak hem siyasetçi askerî alana hem de asker siyasi alana en alt düzeyde müdahalede bulunacaktır. Feaver (2003), Huntington'ın mevcut söyleminden yola çıkarak “ya değişim ya ölüm” anlayışının hâkim olduğuna dikkat çekmektedir. Bu değişim ve dönüşüm askerî etik kurallara uygun bir biçimde muhafazakârlaşma biçiminde tanımlanabilir.

Huntington (1995), “Pretoryen” devlet kuramını Batı dışı ülkeler için ileri sürmüştür. Sivil siyasi iradenin görev alanına askerin müdahalesi aslına bakıldığında askerin profesyonellik düzeyinin düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Yani darbe siyasal bir olay olarak betimlenebilmektedir. Salt askerlik mesleğini ele alarak darbe sebeplerini araştıran çalışmalar askerin sivil siyasi iktidarın görev alanına neden müdahalede bulunduğu açıklaması noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu duruma bakıldığından askerin az gelişmiş ülkelerde sivil siyasete müdahale ettiği açıktır.

Huntington'nın (1995) analiz ettiği üzere; pretoryen toplumlarda sosyal grupların politize olmasıyla beraber, bunların çatışmacı tavrı, değişik grupların siyasete katılmasıyla birlikte problem yaratmaktadır. Kurumsallaşmış siyasi sistemlerden kastedilen gelişmiş, modern Batı ülkeleridir. Farklı sosyal grupların politika geliştirme sürecine katılımı sistemin gelişimine olumlu katkı sağlamaktadır. Fakat özü itibarıyla pretoryen toplumda farklı grupların mobilize olması, sistemin tıkanmasına

yol açmaktadır. Kurumsallaşmış ve pretoryen toplumlar karşılaştırıldığında siyasal katılım noktasında ilkinde olumlu ikincisinde de olumsuz bir durum seyretmektedir.

Türkiye'deki askerî vesayet, darbe dönemleri ve sivil-asker dengesi gibi konuların analizinde Huntington'ın birçok çalışması referans olarak kabul edilir. Literatürde Huntington'ın eserlerinin 4 farklı şekilde ele alındığı söylenebilir.

Sivil-Asker İlişkilerinin Analizi: Özellikle askerî vesayet ve demokratikleşme süreci tartışmalarında, Türkiye'deki askerî müdahaleler ve ordunun politikadaki rolü Huntington'ın "objektif kontrol" teorisiyle karşılaştırılmıştır. Özellikle Türkiye'deki askeri elitlerin profesyonel bir sınıf olarak nasıl şekillendiğini ve siyasal liderlerin asker üzerindeki kontrolünü analiz etmek için bu teorik çerçeve kullanır.

Darbeler ve Demokrasi Tartışmaları: Türkiye'deki darbeler ve ordunun politikadaki rolü üzerine yapılan çalışmalarda, örneğin, 1960, 1980 ve 1997 gibi darbe dönemlerinin analizinde Huntington'ın devlet ve asker ilişkilerine dair teorileri çerçevesinde Türkiye'de ordunun siyasete müdahalesi açıklanmıştır. Bu bağlamda, literatürde Huntington'ın "subjektif kontrol" kavramı kullanılarak, sivil liderlerin ordu üzerindeki etkisinin zayıflaması ve ordunun kendisini bağımsız bir güç olarak konumlandırması ele alınır.

Askerî Profesyonellik: Askeri profesyonellik, ordu mensuplarının sadece güvenlik meselelerine odaklanması ve siyasetten uzak durması gerektiği yönündeki tartışmalarla ilişkilendirilmiştir. Bu noktada Huntington'ın "objektif kontrol" kavramı, Türkiye'deki ordu-siyaset ilişkilerinde demokratikleşme sürecine geçişin zorluklarını açıklamak için kullanılmıştır.

Sivil Denetimin Güçlendirilmesi: Türkiye'de 2000'li yıllardan sonra Avrupa Birliği uyum süreci ve reformlar bağlamında, sivil-asker ilişkilerinin yeniden yapılandırılması üzerine yapılan çalışmalarda Huntington'ın kitabı sıkça referans gösterilmiştir. Özellikle sivil denetimin güçlendirilmesi ve ordu üzerindeki demokratik kontrol mekanizmalarının geliştirilmesi süreçlerinde Huntington'ın teorik çerçevesi kullanılmıştır.

1960 darbesine bu kuram çerçevesinde bakıldığında, ordunun toplumsal karar alma noktasında anayasal manada etkili olduğu analiz edilmektedir. Salt görev alanını bilen ve o görev alanında kalan ordular ki Huntington'ın deyimi ile "profesyonel ordular" siyasete müdahale etmeyen ordular olarak tanımlanmaktadır. 27 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelen darbe sebepleri incelendiğinde sosyal, siyasi, ekonomik ve hukuki birçok gerekçe mevcuttur ki bu durum toplumdaki kötü gidişata son vermek amacı ile asker tarafından darbe yapıldığını açıklamak adına yeterli bir neden olarak

kabul edilebilmektedir. Huntington, teorisinin temelinde profesyonellik kavramını koymaktadır. 1960 darbesi ile ordu rejiminin yegâne bekçisi olarak kendini tasvir etmiştir. Huntington'ın siyasal kültür düzeyi düşük yani pretoryen olarak değerlendirdiği toplumlarda her grup kendi yeteneğini ortaya çıkaran araçlar kullanmaktadır. Örneğin, böyle toplumlarda varlıklılar rüşvet verme, öğrenciler ayaklanma, işçiler grev yapma ve ordu da darbe yapma eğilimi içerisindedir. Huntington (1995)'a göre ordunun temel amacı halkı ve hükümeti koruyup kollamaktır. 1960 darbesine bakıldığında asker gerek kendi bulunduğu sosyal statü gerekse de DP iktidarı dolayısıyla oluşan ortamdan kurtulabilmek adına darbeyi gerçekleştirmiştir.

Yaşanan savaşlar neticesinde askerin hegemonyasını sürdürebilir kılma ihtiyacı ordunun yeniden yapılandırılması gerekliliğini doğurmuştur. Askerî liderler -ki Türkiye'de devletin kuruluşundan itibaren vardır- kurumsal aktör olarak daha görünür bir konumda olmuşlardır. Böylelikle de asker yalnızca sahada faaliyet göstermenin ötesinde bir aktör haline gelmiştir. Sivil ile asker arasındaki gerilimi tam da bu askerin etkin aktör olması durumu oluşturmaktadır. Ordunun silah kullanma tekeline sahip olması ile kazandığı etkinlik, sivil-asker ilişkilerindeki konumunun da güçlenmesini sağlamıştır.

Askerlik mesleğinde yaşanan yükseliş neticesinde Huntington'a göre (2006, s.90), belirli öznel sivil kontrol yapıları atıl hale gelmiş; fakat diğer taraftan da sivil kontrolün daha anlamlı ve yeni bir tanıma kavuşmasına olanak tanımıştır. Sivil kontrol, nesnel anlamda askerî profesyonelleşmenin en üst düzeye çıkarılması anlamını taşımaktadır. Nesnel sivil kontrol askerin profesyonel bir tavır sergilemesi adına en uygun zemini oluşturan teoridir. Öznel sivil kontrolün aksi ya da karşıtı biçiminde de tanımlanabilmektedir (Huntington, 2006, s. 89-90). Orduyu sivilleştirip onu devletin bir yansıması yani aynası haline dönüştürmek, öznel sivil kontrolün ana amacını oluşturmaktadır. Nesnel sivil kontrol ise orduyu askerileştirme yolu ile onu devletin bir parçası haline getirme çabası içerisindedir. Nesnel sivil kontrole zıt olarak tasarlanan düşünce, ordunun siyasete katılmasıdır.

Huntington, özellikle gelişim çizgisi anlamında bakıldığında Türkiye gibi benzer sivil asker ilişki ağına sahip ülkelerde yapmış olduğu incelemelerinde (Şili, Nikaragua, Brezilya Portekiz, vb.), askerin darbenin gerçekleştiği ortamda var olan çıkış güvencelerini darbe sonrasına da taşımak istediğini belirtmektedir. Ordunun yapmış olduğu eylemleri anayasal güvence altına almak istemesi askeri rejimin darbe esnasında yapmış olduğu eylemlerin sivil otorite tarafından tartışılmasının önünün kapatılması adına yapılan hamleler olarak kabul edilebilmektedir. Askerin anayasal güvencyi de arkasına alması sivil otorite iradenin gücünü azaltmış ve askeri otorite aynı oranda güçlenmiştir (Huntington, 2006, s. 231-233). Söz konusu durumun 1960 darbesiyle Türkiye'de de gerçekleştiği söylenebilir.

Türkiye gibi tarihsel köken olarak ordu-millet anlayışını benimsemiş, gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımındaki dengesizliğin artması, milliyetçilin şahlanması, ekonomik kirlenmenin boyutlanması, asalak ve rantiyeye bir zümrenin oluşması zaman zaman askeri rejim denemelerine yol açmaktadır (Shills, 2002: 87).

Asker, sivil otoritenin etkinlik alanından uzaklaşmak için her daim çıkış güvenceleri öne sürmüştür. Bu güvenceler ya askerin kendi yaptıklarından ötürü herhangi bir ceza almayacağı biçiminde olmuş ya da askerin özerk yapısına ve kurumsal rollerine saygı gösterilmesi biçiminde açıklanmıştır. Asker genel olarak ulusal güvenlik noktasında tam sorumluluk sahibi olmak, kendi görev alanı içerisinde gördüğü iktisadi teşebbüslerini denetim altına almak ve silah endüstrisinin üzerinde egemen olmak istemektedir. Bu şartlar yerine getirilirse ordu yönetimden çekilme durumuna geçeceğini açık bir biçimde beyan etmektedir. Askerin sivil otoritenin etkinlik alanında çıkabilmek adına öne sürdüğü bu taleplere sivil iradenin ikna olma seviyesi ordunun gücüne bağlıdır (Huntington, 1996, s. 111-112). Eğer ki asker kendi yaptıklarından ötürü ceza almama ve kurumsal rolüne el değmemesi gibi hususları kabul ettirirse bu durumun gerçekleşmiş olduğu toplumlarda militarist elit daha da cesaretlenecektir.

Huntington, asker ve sivil ilişkisini değerlendirirken siyaset ve ordunun ayrılması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Askerlerin sivillere itaat durumunu ordunun profesyonelliği biçiminde açıklamaktadır. Ordu içerisinde kurumsal aidiyet duygusu arttıkça profesyonellik seviyesi de artmakta ve böylelikle sivil makamlara olan itaat de doğru orantılı bir seyir göstermektedir. Sivil otoriteye itaat etmek askerliğin temel niteliği olmaktan ziyade profesyonellik düzeyi için bir göstergedir. Tam aksine sivil otoritenin de mesleki nitelik ihtiva eden durumlarda orduya müdahale etmesi sorun çıkmasına neden olmaktadır. Eğer ki sivil otorite mesleki konularda ordunun işleyişine müdahalede bulunursa bu bir denetim sorunu olarak da algılanmaktadır. Kısacası Huntington, sivillerin askerin işleyişine müdahale düzeyini profesyonellik düzeyi ile açıklamaktadır. Bu açıklamayı da yaparken iki farklı ölçüt kullanmakta olup bunlar objektif sivil denetim ve subjektif sivil denetim olarak kategorize edilmektedir. 1960 darbesi Huntington'ın tezinde yer alan salt profesyonel ordu olup sivil otorite görev alanına müdahale etmemesi noktasında değerlendirildiğinde bir karşılığı bulunmamaktadır. Türkiye'de dönem itibari ile ordu baskın konumda yer almış ve toplumsal anlamda da önemli bir baskı grubu oluşturmuştur.

Asker, sivil otoritenin etkinlik alanından çekildiğinde dahi kontrolü tekrar sağlayabileceği şiddet araçları üzerinde var olan kontrolünü bırakmamaktadır (Huntington, 1996, s. 115). Asker, çoğunlukla, korumakla yükümlü olduğu halkın üzerinde sahip olduğu silahlarını kullanmak istemez. Askerin tam tersi olarak iç güvenlik güçleri ve polis, ortaya çıkan protesto

durumlarında şiddet kullanmaktan çekinmez ve askere nazaran şiddet kullanma eğilimine daha fazla sahiptir (Huntington, 1996, s.192). Asker ve polis üzerinde, sivil otorite tam bir irade sahibi değilse, her iki kurum da demokrasi için bir tehdit oluşturmaktadır (Dahl, 2001, s. 150-151). Yeni demokrasiler için bu durum önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, 1960 askeri darbesini Samuel P. Huntington'ın geliştirdiği teoriler ışığında inceleyerek Türkiye'nin o dönemdeki siyasal, toplumsal ve ekonomik dinamiklerini daha iyi anlamaya yönelik bir girişimdir. Huntington'ın teorisi, siyasi istikrar ve değişim süreçlerini, özellikle de toplumdaki hızlı modernleşme ile siyasal kurumların bu modernleşmeye uyum sağlayamama durumu üzerinden açıklamaktadır. Huntington, siyasal gelişmenin, sadece ekonomik büyüme ya da sosyal değişimden ibaret olmadığını, siyasi kurumların bu değişikliklere cevap verebilme kapasitesinin de hayati önem taşıdığını vurgular. Türkiye'de 1960'a geldiğinde, Demokrat Parti iktidarının hızlı ekonomik ve sosyal değişimleri yönetme kapasitesinde ciddi sorunlar yaşadığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki askeri darbe, Huntington'ın "politik gerileme" ve "siyasal düzen" kavramlarıyla anlamlandırılabilir.

1950'lerde Türkiye, modernleşme sürecine hızla giren bir ülke haline gelmiştir. Ekonomik kalkınma, tarımda makineleşme, kırsal kesimden kentlere doğru bir nüfus hareketliliği, eğitimdeki genişleme gibi faktörler toplumsal yapıyı önemli ölçüde değiştirmiştir. Ancak bu değişim süreci, demokratik kurumların gelişmesi ve olgunlaşmasıyla paralel gitmemiş, aksine siyasal sistem gerilimler yaşamıştır. Demokrat Parti'nin giderek otoriterleşmesi, siyasi muhalefeti baskılaması ve toplumsal kutuplaşmayı derinleştiği, Huntington'ın teorisinde vurguladığı "siyasi gelişme" ile "sosyal mobilizasyon" arasındaki dengesizliğin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Huntington'a göre, toplumsal mobilizasyonun yüksek olduğu ancak siyasal kurumların bu mobilizasyonu etkili bir şekilde yönlendiremediği durumlarda, siyasi gerilimler kaçınılmaz hale gelmektedir. 1960 darbesi, Türkiye'nin hızlı modernleşme sürecinin yarattığı sosyal ve ekonomik taleplerin, mevcut siyasi sistem tarafından karşılanamaması sonucunda ortaya çıkan bir tepkidir. Demokrat Parti, toplumun farklı kesimlerinden gelen talepleri karşılayamamış, aksine bu taleplere karşı daha baskıcı bir yönetim anlayışı geliştirmiştir. Bu durum, siyasal sistemdeki çatışmaları derinleştiği ve sonuç olarak ordu, Huntington'ın teorisine uygun şekilde, siyasi düzeni yeniden tesis etmek amacıyla müdahalede bulunmuştur.

Sonuç olarak, 1960 darbesi Huntington'ın "siyasi gerileme" kavramı çerçevesinde anlamlandırılabilir. Türkiye'nin modernleşme sürecinde, siyasal

kurumların bu sürece ayak uyduramaması, askeri müdahale için gerekli ortamı hazırlamıştır. Bu bağlamda, 1960 darbesi sadece bir askeri müdahale olarak değil, aynı zamanda Türkiye'nin modernleşme sürecinde yaşadığı yapısal gerilimlerin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Huntington'ın teorisi, bu darbeyi anlamak için önemli bir analitik çerçeve sunmakta ve Türkiye'nin siyasal gelişim sürecinde yaşanan kırılma noktalarını açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'deki askeri müdahalelerin sadece otoriterleşmeye bir tepki değil, aynı zamanda hızlı toplumsal ve ekonomik değişimlerin siyasal yapı tarafından etkili bir şekilde yönetilememesinden kaynaklanan sistemsel bir kriz olarak değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Huntington'ın teorisi, Türkiye'deki siyasal istikrarsızlık ve askeri müdahale olgusuna ilişkin derinlemesine bir analiz sunmakta ve benzer gelişim süreçlerine sahip ülkelerde yaşanan siyasi gerilimleri anlamak için önemli bir çerçeve oluşturmaktadır.

Bu çalışma, 1960 darbesinin sadece tarihsel bir olay olarak değil, aynı zamanda bir siyasal gelişim sorunu olarak incelenmesi gerektiğini ortaya koymakta ve Huntington'ın siyasi gelişme teorisinin Türkiye özelinde nasıl uygulanabileceğini göstermektedir.

1960 darbesi, Huntington'ın "Pretoryen toplum" ve "profesyonellik" kavramları çerçevesinde değerlendirildiğinde, ordu-sivil ilişkilerinin sağlıklı bir yapıya kavuşmadığı, dolayısıyla darbenin toplumsal, siyasal ve ekonomik faktörlerin bir sonucu olduğu görülmektedir. Huntington'ın nesnel sivil denetim anlayışı, profesyonel ordunun sivil otoriteye bağlı kalması gerektiğini savunurken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ordunun tarihsel olarak güçlü bir aktör olması, siyasete müdahaleyi kolaylaştıran bir zemin oluşturmuştur.

Huntington'ın teorisi, ordunun asli görev alanı olan güvenlik meselelerine odaklanarak, siyasetten uzak durması gerektiğini öne sürer. Ancak 1960 darbesine giden süreçte ordu, DP hükümetinin politikalarına duyulan hoşnutsuzluk, toplumdaki sınıfsal gerilimler ve ekonomik dengesizlikler gibi faktörler nedeniyle bu rolün dışına çıkmıştır. Pretoryen toplumlarda, farklı sosyal grupların kendi çıkarlarını korumak amacıyla siyasete müdahale etme eğilimi olduğu gibi, ordunun da darbe yapma eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, 1960 darbesi, ordunun profesyonellikten uzaklaştığı ve sivil alanın içine müdahale ettiği bir olay olarak ortaya çıkmıştır.

Huntington'ın tezine göre, profesyonelleşen bir ordunun siyasete müdahale etmemesi gerekir. Ancak 1960 darbesinde, Türk ordusu, sivil yönetimin başarısızlığı ve toplumsal gerginlikler gerekçesiyle, kendisini siyasetin içinde bulmuş ve bu müdahaleyi anayasal güvence altına almaya

çalışmıştır. Sivil iradenin zayıf kaldığı bu dönemde, ordu siyasette etkin bir güç haline gelmiş ve bu durum darbe sonrası da devam etmiştir. Huntington'ın nesnel denetim modeline göre, ordu yalnızca güvenlik meselelerinde yetki sahibi olmalı, siyasetten uzak durmalıydı; ancak darbe, bu teorinin tersine, ordunun siyasal sürecin aktif bir parçası olduğunu göstermiştir.

Sonuç olarak, Huntington'ın teorik çerçevesi, Türkiye'de ordu ve sivil yönetim arasındaki güç dengesinin bozulduğunu ve ordunun, sivil yönetim üzerindeki etkisini pekiştirdiğini ortaya koymaktadır. 1960 darbesi, ordunun sivil yönetimi denetim altına alması, toplumun farklı sosyal gruplarının siyasete katılma taleplerinin bastırılması ve Türkiye'de askeri-sivil ilişkilerin zayıflığı bağlamında incelendiğinde, Huntington'ın kuramındaki pretoryen toplum yapısının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar %50, ikinci yazar %50
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması tespit edilmemiştir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Sarmel Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, F. ve Bedia Turgay Ahmad (1996). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945–1971)*, Hil Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Anadolu Ajansı İç Haberler Müdürlüğü (2004). *Türkiye Cumhuriyeti 80 Yıl Kronolojisi*, Anadolu Ajansı Yayını:3, 2. Baskı, Ankara.
- Arcayürek, C. (1985). *Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (2000). *İkinci Adam*. Cilt 3, Remzi Kitabevi, Ankara.
- Aydınlı, E. (2009), “A Paradigmatic Shift for the Turkish General and an End to the Coup Era in Turkey”, *The Middle East Journal*, Volume 63, Number 4, 2009, pp. 581–596, Middle East Institute.
- Banerjee, V., & Webeck, S. P. (2024). Civil–military relations: Through a perilous lens. *Armed Forces & Society*, 50(1), 3-24.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007*, 10. Baskı, İmge Yayınevi, İstanbul.
- Bryant R. Ayşe Gül Altınay, *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*, New York: Palgrave, 2004, xi+206 pages. *New Perspectives on Turkey*. 2006;34:120-123. doi:10.1017/S0896634600004416
- Burk, J. (2002). Theories Of Democratic Civil–Military Relations. *Armed Forces & Society*, 29/1(Fall), 7–29. <http://dx.doi.org/10.1177/0095327X0202900102>
- Cansever, N. ve Hakan Mehmet Kiriş (2015). Türkiye'de Ordu–Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti–TSK Etkileşimine Bakış, *Süleyman Demirel*

- Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt no. 20, Sayı. 3, s.361-384.
- Cizre, Ü. (2008). *Alaturka Demokratlar, Alafranga Vesayetçiler: Türkiye’de Ordu ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dahl, R. (2001). *Demokrasi Üstüne*. Çev. Betül Kadioğlu. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Demir, F. (2009). Sivil-Asker İlişkilerinde Sivil Kontrol. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 48-72.
- Demirel, A. (2011). *Türkiye’nin Uzun On Yılı: 1950-1960*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2005). *Türkiye’de Askerî Müdahaleler ve Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Deniş, H. E. (2020). “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)”, *Türk Dış Politikası*, Ed. Hasan Acar, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Deniş, H. E. (2021). 27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi’nin Tutumu, *İnsan ve İnsan*, 8(29), 31-48.
- Doğançay, M. (2016). Sivil-Asker İlişkileri Teorilerinden Huntington’ın Kurumsal Ayrım ve Feaver’in Ajans Teorisi Bağlamında Turgut Özal’ın Necdetler Operasyonu, *Proceedings E-Book I*, 185-195.
- Feaver, P.D. (2003). *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*, Harvard: University Press.
- Heper, M. (2012). *Türkiye’de Siyaset ve Askerî Müdahaleler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Huntington, S. P. (1991). *Üçüncü Dalga, 20. Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, Çev; Ergun Özbudun, Yetkin Yayınevi, Ankara.
- Huntington, S. P. (1995). Reforming Civil-Military Relations. *Journal of Democracy*, 6(4), pp. 9-17.
- Huntington, S. P. (2006). *Asker ve Devlet Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, Salyangoz Yayınları, İstanbul.
- İpekçi, A. ve Ömer Sami Coşar (1965). *İhtilalin İçyüzü*, Uygun Yayınları, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, E. (1998). “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset”, *Küreciye Sivil Toplum ve İslam*, Der. Fuat Keyman - Ali Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara.
- Karpat, K. H. (2009). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi, 1800-2012*. Timaş Yayınları.
- Kaya, M. O. (2013). Vesayet Demokrasisi ve Türkiye Örneği, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), ss: 491-538.
- Keyder, Ç. (2010). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kızılaslan, K. U. (2018). Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Alanı Olarak Sivil-Asker İlişkileri. *Akademik Hassasiyetler*, 5(10), 1-30.
- Koca, Ş. N. (2022). Askeri Sosyoloji Bağlamında Morris Janowitz’in ve Samuel P. Huntington’ın Sivil-Asker İlişkileri Modellemesine Göre Türkiye Sivil-Asker İlişkilerinin Sosyolojik Analizi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış doktora tezi).
- Koçuş, S. (1978). *12 Mart Anıları*, May Yayınları, İstanbul.
- Kongar, E. (2008). *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, 41. Baskı, İstanbul.
- Kümmel, G. (2002). The Military and Its Civilian Environment: Reflections on a Theory of Civil-Military Relations, *Connections*, 1 (4), 63-82.

- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev: Metin Kıratlı, Arkadaş Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1992). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örs, B. (1996). *Türkiye'de Askerî Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli*. İstanbul: Der Yayınları.
- Örs, B. (1996). *Türkiye'de Askerî Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli*, Derleme Yayınları, İstanbul.
- Özbudun, E. (2010). *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye: Anayasal Gelişmeler ve Sivil-Asker İlişkileri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdağ, Ü. (1991). *Ordu-Siyaset İlişkisi*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Özdemir, G. (2018). Huntington'un Demokratikleşme Dalgaları Bağlamında Türk Demokratikleşmesine Bakış ve 15 Temmuz'un Önemi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(1), 27-51.
- Özdemir, H. (2003). "Siyasal Tarih (1960-1980)", içinde: Sina Akşin vd. *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980*, Milliyet Kitaplığı, İstanbul.
- Öztürk, O. M. (1993). *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Pion-Berlin, D. (1992), "Military Autonomy And Emerging Democracies in South America", *Comparative Politics*, 25 (October 1992).
- Sander, O. (2002). *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Sarkesian, S. C. (1996). US Civil-Military Relations: In Crisis or Transition? Edited by Don M. Snider and Miranda A. Carlton-Carew. Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 1995. 224p. \$18.95 paper. *American Political Science Review*, 90(3), 706-707.
- Sayarı, S. (2009). *Türk Dış Politikası ve Sivil-Asker İlişkileri*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Sayarı, S. ve Esmer, Y. (2002). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sayın Ç. Exploring The Military Mindset: Phenomenological Insights For Security Sector Reform in Turkey. *New Perspectives on Turkey*. 2010;43:97-133. doi:10.1017/S0896634600005781
- Shills, E. (2002). *Merkez ve Çevre*, (çev) Yusuf Ziya Çelikkaya, Türkiye Günlüğü, Sayı: 70.
- Tanilli, S. (1985). 'Sefiller'in serüveni. *L'aventure des «Misérables»*, *Tarih ve Toplum*, 13, 29-31.
- Tunçkanat, H. (1996). 27 Mayıs 1960 Diktadan Demokrasiye, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Turan, A. (2007). *Darbe Arası Türkiye: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül, Anılar Gözlemler, Tanıklıklar*, Resital Yayıncılık, İstanbul.
- Uluçakar, M (2018). Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14, (Aralık), 187-227.
- Uluçakar, M. (2013). *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaz, H. (2013). *Becoming Turkish: Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey*. Syracuse University Press.
- Zürcher, E. J. (2004). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Extended Abstract

Looking at the Military Coup of May 27, 1960, from Huntington's Theoretical Perspective

This study examines the military coup of May 27, 1960, in Turkey within the framework of Samuel P. Huntington's theories on civil-military relations. The 1960 coup is one of the first direct interventions by the military in Turkish politics, leaving profound impacts on the country's political, social, and economic structure. Huntington's concepts of "objective civilian control" and "praetorian society" provide an essential theoretical framework for understanding the background and consequences of this coup. This abstract aims to analyze the dynamics of the 1960 coup, its underlying causes, and its relationship with Huntington's theoretical concepts.

According to Huntington, a professional military should focus on security issues and avoid interference in politics. The more professional the military, the more likely it is to remain under civilian control. However, the 1960 coup in Turkey demonstrated that the military strayed from this professionalism and intervened directly in politics. The political, social, and economic tensions during the ten-year rule of the Democratic Party (DP) legitimized the military's intervention. The DP government's authoritarian policies and growing societal opposition created the conditions for military involvement in civilian governance. In this context, the Turkish military, similar to Huntington's definition of a "praetorian society," opted for direct intervention rather than adhering to democratic processes.

In praetorian societies, the involvement of social groups in politics leads to conflicts. In such societies, democratic institutions are weak, and social groups intervene in politics to protect their interests. In Turkey, the military's inclination toward intervention before the 1960 coup was rooted in the civilian administration's failure to manage military and economic issues. The economic crises and social polarization during the DP's rule made military intervention inevitable. As a result, the military chose direct intervention rather than ensuring the continuation of democratic processes. After the coup, the military sought constitutional guarantees, further demonstrating the long-term effects of this intervention. According to Huntington's theory, coups become inevitable in countries where the boundaries between the military and politics are blurred.

The 1960 coup should be seen as an event that increased the military's control over civilian governance in Turkey. Huntington argues that coups are inevitable in societies that fail to establish a balance between military authority and civilian control. In this context, the 1960 coup marked a significant turning point in military-civilian relations in Turkey. The coup led to the rise of military dominance and increased the military's influence over

civilian governance. Huntington's theory of objective civilian control emphasizes that the military should focus solely on security matters. However, in the 1960 coup, the Turkish military extended beyond this role, intervening directly in civilian governance.

According to Huntington, a professional military should not interfere in politics. Yet, the 1960 coup in Turkey demonstrated that the military abandoned its professionalism and intervened directly in politics. Following the coup, the military sought constitutional guarantees to protect its role and expanded its influence over civilian governance. This process reinforced the military's control over civilian leadership. The 1961 Constitution further solidified the military's role, making it a more decisive force in Turkish politics and safeguarding its influence within the legal framework.

In conclusion, the 1960 coup was not only a military intervention but also an event that left a lasting impact on Turkey's political and social structure. Huntington's concepts of "praetorian society" and "objective civilian control" provide a crucial theoretical lens to understand the background of this coup. The coup enhanced the military's role in Turkish governance and interrupted the development of democracy. Huntington's theory clearly illustrates how coups become inevitable when a balance between military and civilian authority cannot be established.

20. YÜZYILDA HAZIRLANMIŞ İKİ FATİH ALBÜMÜNDE
BULUNAN FATİH PORTRERLERİ HAKKINDA *

ABOUT THE CONQUEROR'S PORTRAITS FOUND IN TWO THE
CONQUEROR ALBUMS PREPARED IN 20TH CENTURY

Mesude DOĞRU ✉**

Özet

Osmanlılarda 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra saray nakkaşhanesi dağılmıştır. Sarayın himayesiyle cülusları, savaşları, barışları, iktidardaki padişahları, düğünleri ve günlük olayları belgelemek için çalışılan sayısız minyatürlü yazmanın üretimi bir anda sonlanmıştır. Bundan sonra, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar kayda değer bir üretimden söz etmek mümkün değildir. 1945-1953 yılları arasında kitap sanatlarını yaşatmak için uğraşan iki değerli akademisyen kişisel çabaları ile iki albüm üretmişlerdir. Bu çalışmaya konu olan ilk minyatürlü yazma, Ord. Prof. İsmail Hakkı Ertaylan'ın 1945 yılında, döneminin ünlü hattat ve müzehhiplerini İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü olan 1953 tarihine yetiştirilmesi hedeflenen bir "Fatih Albümü"nin hazırlamaları için birçok görüşme yapması sonucunda ortaya çıkmıştır. İkinci minyatürlü yazma ise Ord. Prof. Ahmet Süheyl Ünver'in 1953 yılında "Fatih'in Defteri" adı ile Fatih Sultan Mehmet'e adanarak hazırladığı, tasvirlerin biri hariç tamamını kendisinin çalıştığı bir eserdir. Yazma eserleri hazırlayan bu iki akademisyen/sanatçı, Medreset'ül Hattatin'de (Hat Mektebi) hoca ve öğrencisi iken daha sonraki yıllarda Güzel Sanatlar Akademisi'nde meslektaş olmuşlardır. Orijinal, biricik ve sanatsal açıdan değerli olan iki minyatürlü yazma eserde bulunan A. Süheyl Ünver ve Hüseyin Tahirzade Behzat'ın tasvir ettikleri Fatih Sultan Mehmet portreleri karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Fatih Sultan Mehmet, Ord. Prof. A. Süheyl Ünver, Hüseyin Tahirzade Behzat, Fatih Albümü, Fatih'in Defteri, Fatih Sultan Mehmet minyatürleri, 20. yüzyıl Türk Minyatürü, icazetname

Abstract

It is known that in the Ottoman after the second half of the 18th century, muralist house of the palace was disbanded The production of countless miniature manuscripts,

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 03.11.2024; **Kabul tarihi:** 12.12.2024
Kaynak gösterilme: DOGRU, M. (2024): 20. Yüzyılda Hazırlanmış İki Fatih Albümünde Bulunan Fatih Portreleri Hakkında, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 261-276.

** Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Sakarya / TÜRKİYE
mhdogru@sakarya.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-2963-4827>

which were produced under the auspices of the palace to document enthronements, wars, peace, reigning sultans, weddings and daily events, came to an abrupt end. It is not possible to mention of any significant production until the second half of 20th century. It is known that the two albums worked on 1945 between 1953 were produced by the personal efforts of two valuable academicians who gave importance to the arts of the book and worked to keep these arts alive. The first miniature manuscript, which is the subject of this study, began to be produced in 1945 when Professor-in-ordinary İsmail Hakkı Ertaylan held many meetings with famous calligraphers and illuminators of the period to prepare a "the Conqueror Album", which was aimed to be prepared in 1953, the 500th anniversary of the conquest of Istanbul. The second miniature manuscript, which is the subject of this study, is a single copy prepared by Prof.-in ordinary Ahmet Süheyl Ünver in 1953 under the name of "the Conqueror's Book" to be presented to Mehmet the Conqueror in spirit. The two academician/craftsman were teachers and students at the Medreset'ül Hattatin, and later became colleagues at the Fine Arts Academy. The portraits of Mehmet the Conqueror described by A. Süheyl Ünver and Hüseyin Tahirzade Behzat, which are found in two original, unique and artistically valuable miniature manuscripts, were compared and evaluated.

Keywords: Mehmet the Conqueror, Prof. -in-ordinary A. Süheyl Ünver, Hüseyin Tahirzade Behzat, the Conqueror's Album, the Conqueror's Book, Mehmet the Conqueror's miniatures, the Turkish miniature of 20th century Miniature

Giriş

Fatih Sultan Mehmet (d. 30.03.1432- öl. 03.05.1481) yeni bir çağı başlatan, imparatorluğunu genişletmek için savaşıyor, Sultânü'l-Berreyn, Hâkanü'l-Bahreyn ve Kâyser-i Rûm olarak adlandırılan bir cihan padişahıdır (İnalçık, 2019). İstanbul'un 1453 yılında fethedilmesinden sonra başkent olarak tanınması, Osmanlı İmparatorluğunun idari ve kültür merkezi haline gelmesi için şehirde imar faaliyetleri başlatmıştır. Edirne'deki Eski Saray'da bulunan kütüphanesini de, Topkapı Sarayı'nda oluşturulan yeni kütüphaneye taşıtmıştır (Tanındı, 2009). Fatih, Yeni Sarayda, sanat faaliyetlerinin daha düzenli şekilde yapılmasını sağlayacak bir nakkaşhanenin oluşturulmasını sağlamıştır. Sarayına, doğudan ve batıdan davet ettiği sanatkarların katkıları, bezeme sanatlarında yepyeni bir dönemin başlamasına vesile olmuştur. Saray nakkaşhanesinin kurulmasıyla döneminin sanatkar ve zanaatkarlarının bir arada eser verdikleri bir atölye düzeni oluşturulması sağlanmıştır. Saray teşkilâtına bağlı Ehl-i hıref-i hâssa teşkilatı içinde bir nakkaşlar bölümü oluşturulmuştur. Buraya bağlı olarak çalışan nakkaşların bir kısmı sarayın birinci avlusunda, bir kısmı sarayın dışında ve bir kısmı da Hipodrom'a bakan yönde Arslanhâne denilen binanın yanında bulunan nakkaşhâne görev yapmışlardır. Yazma eserlerin yoğun olarak çalışıldıkları dönemde, ihtiyaç duyulması halinde Nakkaşlarla birlikte bazı özel ve geçici atölyelerin de saraydaki nakkaşhaneye destek verdikleri çeşitli kaynaklardan tesbit edilmiş bulunmaktadır (Çağman, 1989).

Fatih Sultan Mehmet'in yazma eser üretimi için Topkapı Sarayı içinde oluşturduğu Nakkaşhane, kendisinden sonra gelen padişahların da nakkaşlara

binlerce eser ürettirdikleri önemli bir sanat merkezi olarak yüzyıllarca hizmet vermiştir. 16. yüzyılda, yüz yirmi nakkaşla sanatın zirvesinde eserler veren nakkaşhanenin, 18. yüzyılda sekiz nakkaşla hizmet verdiği (Yaman, 2008), yüzyılın ortasından sonra ise varlığından söz edilmediği aktarılmıştır (Derman, 2015).

Saray nakkaşhanesinde tezyin edilen eserler arasında Kur'an-ı Kerimler ve Delailü'l Hayratlar gibi dini yazmaların dışında, padişahların cüluslarının, cenazelerinin, zaferle sonuçlanan savaşların, barış dönemlerinin, sefere gidilen coğrafyaların, şehzadelerin sünnet törenlerinin, vb. tasvir edildiği yazmalar önemli bir yekûn oluşturur. Bunlardan minyatürlü yazmaların (Odabaş, 2011), İmparatorluğun resimli tarihi ve belge kaydı olarak tanımlanmaları mümkündür. Savaşların zaferle sonuçlanmadığı, imparatorluk hazinesinin nakkaşhane ve nakkaşan grubunu desteklemediği son dönemde, tasvir edilecek yazma eserlerin üretilmesi de mümkün olamamıştır. Buna göre 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra herhangi bir tasvirli yazmadan bahsetmek mümkün değildir.

1. Hüseyin Tahirzade Behzat ve Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver

Çalışmanın konusu, 20. yüzyılın iki önemli nakkaşı olarak adlandırılabilir Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver (d.1898-öl.1986) ile Hüseyin Tahirzade Behzat'ın (d.1888/89-öl.1962/63) 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kalan iki yazma eserde çalıştıkları Fatih portreleridir. Söz konusu iki nakkaş, A. Süheyl Ünver'in Medreset'ül Hattatin'de hat, tezhip ve ebru derslerini aldığı, öğrenci olduğu dönemde tanışmışlardır. Tahirzade Behzat, 1917 yılında Medreset'ül Hattatin'de minyatür sanatını öğretmek amacı ile görevlendirilen İran'lı bir sanatçıdır ve bir süre için Ünver'in hocası olmuştur. Bu süre içinde ikisinin de birbirlerinden hoşlanmadıkları Ahmet Güner Sayar'ın (2004) yazdığı Süheyl Ünver biyografisinde yer alan bölümlerde de yer almıştır. A. Süheyl Ünver'in 1923 tarihinde okuldan mezun olurken resmi diploması ile birlikte (Mesara,1992) kendisine ebru ve tezhip icazetnameleri¹ (yeterlik belgesi) de verildiği kaynaklardan öğrenilmektedir. Tezhip icazetnamesinin üzerinde müzehhip Baha Bey, Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey ve Tahirzade Hüseyin'in ibaresi bulunmaktadır (Sayar, 2004). Yıllarca hem bir hekim hem de öğretim üyesi olarak İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde görevini sürdüren Ord. Prof. Dr. A. Süheyl, 10.07.1936 tarihinde, Ünver, klasik süsleme sanatlarını öğretmek için Güzel Sanatlar Akademisi Şark Süsleme Bölümünde hoca olarak göreve başlamıştır. Bu görev, 1.7.1955 (Cezar, 1983) tarihine kadar 19 yıl sürmüştür (Mesera, 2008). Hüseyin Tahirzade Behzat ise, 31.12.1947 tarihi ile, 12.03.1963 tarihleri arasında 16 yıl süre ile Türk Süsleme Bölümünde minyatür öğretmeni olarak görev yapmıştır

¹ İzin belgesi, ruhsatname, diploma. Osmanlılarda sanat erbabından eğitim ve öğretimlerini tamamlayanlara verilen yazılı bir belge (Yılmaz, 2004).

(Cezar, 1983). Bu dönemde, aynı kurumda çalışan iki hoca olarak muhatap olmuşlardır. İkisi de günümüzde hocaların hocası olarak adlandırılan öğrenciler yetiştirmişlerdir.

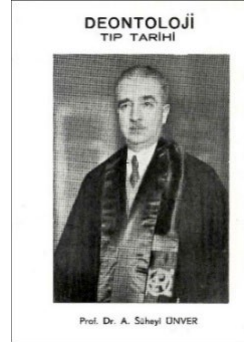
Fotoğraf 1. *Medresetü'l Hattatin hocaları ve öğrencileri (Hoca: Hüseyin Tahirzade Behzat (oturanlar arasında sağdan beşinci) Öğrenci: Süheyl Ünver (ayakta olanlar arasında soldan ikinci) Medresetü'l Hattatin'deki 27 Ekim 2023 tarihindeki diploma töreninden (Mesara, 1992)*

Fotoğraf 2. *7 Mart 1968 tarihli Hayat Mecmuasının 11. sayısında, dergi ile ayrı basım olarak verilen minyatürün arka sayfasında bulunan Hüseyin Tahirzade Behzat'ın fotoğrafı*

Fotoğraf 3. *1952-53 yılı İstanbul Üniversitesi Stajyerler Albümünde Tıp Fakültesi Hocalarının fotoğrafları arasında bulunan Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in fotoğrafı*

2. Fatih Portrelerinin İncelendiği İki Eser: 1.Fatih Divanı; 2.Fatih Defteri

1. Fatih Divanı

Osmanlılarda 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapımı sonlandığı anlaşılan minyatürlü yazmalar Türkiye Cumhuriyeti'nde Geleneksel Türk

Sanatlarının devam ettirilmesi eğitimlerinin bir ürünü olarak 20. yüzyılın ortasında İstanbul'un fethinin 500. yılı münasebeti ile iki Fatih albümü minyatürlü yazmalar olarak meydana getirilmiştir. Bu albümlerden ilki, sanatsever İsmail Hakkı Ertaylan'ın öncülüğünde, "Divan-ı Belâgatı unvan-ı Hazreti Fatih Sultan Mehmed Han Avnî Rahimehullah" ismiyle hazırlanan Fatih Divanı'dır (Taşkale, 2008). 1945 yılında, İstanbul'un fethinin 500. yılı olan 1953 yılına yetişmesi için Fatih Sultan Mehmed'in Divanı'ndan seçilen altmış kadar şiirin tezhipli ve tasvirli bir yazma eser olarak üretilmesi için bir çalışma başlatılmıştır. Bu çalışmayı başlatan, Türkiye'nin yetiştirdiği önemli akademisyenlerinden biri olan, Edebiyat Fakültesi Türk Edebiyatı Kürsüsü'ne uzun yıllar başkanlık yapmış olan Ord. Prof. İsmail Hakkı Ertaylan'dır. Kendisi eserin bütün maddi sorumluluğunu üstlenerek, Güzel Sanatlar Akademisi'nin profesör ve mezunları arasında bulunan hattatlar, müzehhip/müzehhibeler ve nakkaşlardan oluşan bir sanatkâr grubunu Fatih Divanı olarak adlandırılan yazmanın üretimi için davet etmiştir. 1945-1953 yılları arasında süren emek yoğun bir çalışmanın sonucunda, 25x40 cm. ölçülerinde 66 sayfa olarak hazırlanan eserin cildi Emin Barın tarafından hazırlanmıştır. Divan, körüklü murakkaa tarzında yapılmıştır. Bu şekli ile, istenirse bütün kıtalar açılarak (16 m boyunda) tamamını seyredebilme imkânı da mümkün olmuştur (Derman, 2015). Eserin cildi 1958 yılında, Uluslararası Brüksel Sergisi'nde birincilik ödülü ve madalyası almıştır (Taşkale,1991). Ord. Prof. Ertaylan,'ın en büyük arzusu ölmeden önce eserin basılmış halini görmek olsa da eserin Almanya'da basılması, döviz sıkıntısı nedeni ile gerçekleşmemiş, bir dönem Millî Eğitim Bakanlığı'nda da basımı için bekletildikten sonra iade edilmiştir (Barın,1975). Fatih Divanı, günümüzde, Şevket Rado'nun koleksiyonunda muhafaza edilmektedir (Taşkale,1991, 1996). Divanın fihrist ve önsözü, Emin Barın tarafından yazılmıştır. Osmanlıca yazılmış olan sunuş metni, İsmail Hakkı Ertaylan'a aittir. Fatih'in tuğraları, Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer tarafından çekilmiştir. Eserdeki tezhipler Rikkat Kunt, Muhsin Demironat, Feyzullah Dayıgil, Şükran Baykut, Kamuran Soyuk, Selva Altunarat, Ferhunde Ongun, Sıtkı Elçin, Dünder Tahsin Aykotalp, Fevzi Erce ve Serap Türegün tarafından yapılmıştır. Minyatürleri Hüseyin Tahirzade Behzat ve Selim Turan hazırlamıştır. Divandaki altmış civarındaki şiir, Hacı Kâmil Akdik, Necmeddin Okyay, Mustafa Halim Özyazıcı, Macid Ayrıl, Nuri Korman, Abdülkadir Yada, Mehmet Bahaddin, Hamdi, Mahmut Yazır, İbrahim Sâfi, Feyhaman Duran, Şeref Akdik, Ali Alpaslan tarafından değişik yazı çeşitleri ile yazılmıştır (Taşkale, 1996). Eserin 5. sayfasında bulunan ve tezhipleri Rikkat Kunt tarafından çalışılan Fatih portresi Hüseyin Tahirzade Behzat'a aittir (Taşkale,1991,1996).

2.Fatih Defteri

İkinci minyatürlü/tasvirli yazma eser Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in hazırladığı ve manen Fatih'e armağan ettiğini ifade ettiği Fatih Defteri'dir. Süheyl Ünver'in, Fatih Sultan Mehmet'i takdir ettiği ve onun döneminin

tezyinatını öğrenmek için Topkapı Sarayı kütüphanesinde bulunan Fatih dönemi yazma eserlerini düzenli bir şekilde incelediği bilinmektedir (Ünver,1961). Çinili Köşk'te bulunan çinili kompozisyonları reproduksiyon olarak çalıştığı ve hazırlayıp bastırıldığı kitaplarda, İ.Ü. Tıp Fakültesi Stajyerler albümlerinde bu örneklerin bir kısmını kullandığı bilinmektedir (Doğru,2022)². 2016 yılında Gülbün Ünver Mesara ve Semih İrteş tarafından "Türk Tezyini Sanatlarında A. Süheyl Ünver ve Yeni Terkipleri" isimli neşredilmiş kitabın içinde kullanılmış örneklerde, Fatih dönemi tezyinatına oldukça fazla sayfa ayrıldığı görülmektedir. Aynı kitapta, Gülbün Ünver Mesara, A. Süheyl Ünver'in İstanbul'un 500. Fetih yıldönümü için hazırladığı Fatih Defterinde, kadim sanatlarımızın güzelliğine ve asaletine modern yorumlar yapmış olduğundan bahsetmektedir (Ünver Mesara, 2016). Fatih Defteri, bir örnek dışında, tamamını Süheyl Ünver'in çalıştığı, 15. yüzyıl halkâr, tezhip, cilt ve tasvir örneklerinden oluşan, Fatih dönemi tezyinatı hakkında bilgilenmeyi sağlayacak önemli bir örnektir. Fatih Defteri'nin ilk sayfalarında bulunan Fatih Sultan Mehmet portresi ile başlayan, kıyafetleri, tuğrası, kayığı, vb. detayların da bulunduğu kitap 20. yüzyılda çalışılmış bir yazma eser niteliği taşımaktadır. Eser içinde üç Fatih portresi bulunmaktadır. İlk sayfa Fatih Sultan Mehmet'in portresi ile başlamaktadır. Bazı sayfaları boş bırakılan eser 50 sayfadan ibarettir ve 16x20.5 cm. ölçüsündedir. A. Süheyl Ünver, Milliyet gazetesinde yayınlanan 1953 yılındaki yazısında, Fatih Defterini oluşturma aşamasında, 15. yüzyılın zevkini ve ince tezyinatını yansıtabilecek şekilde çalıştığından bahsetmiştir. 50 sayfada da aynı büyüklükte yazı yerleri bırakılmıştır; ancak bu bölümler için bir metin oluşturulmamıştır. Minyatürlerde/tasvirlerde devrin otantik çalışmalarından örneklerden yararlanılmıştır. Ünver, çalışmayı bir Defter olarak düşündüğünü, neşretmek niyetinde olmadığını, 29 Mayıs 1953'de Tıp Tarihi Enstitüsü'nde açılacak serginin bir parçası olduğunu da ifade etmiş bulunmaktadır (Ünver, A. S. 1996).

Bu eser 1996 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı tarafından 2000 adet olarak basılmıştır. Basımında eserin ölçüleri, kâğıdı, renkleri ve cildi gibi özelliklerine sadık kalınmıştır (Kara, 1996).

3. Fatih Sultan Mehmet Portreleri ve Tasvirleri

Hüseyin Tahirzade Behzat, İran'da oldukça meşhur "Müzeyyenü'l Sultan" olarak adlandırılan bir sanatçıdır. tezhip, minyatür, halı tasarımı gibi konular uzmanlık alanıdır. İstanbul'da, ilki Medresetü'l Hattatin ikincisi de

² 1952-1953 yılı İ.Ü. Stajyer albümünün 7. sayfasında, İstanbul Çinili Köşkte bulunan bir köşebendin gerçek renklerine uygun şekilde ve Bellini'nin Fatih Sultan Mehmet resminin reproduksiyonu üzerinde yer alan ve Ord. Prof. A. Süheyl Ünver'in İstanbul'un Fethi ve İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunun 500. yıldönümü münasebeti ile yazdığı bir metin bulunmaktadır (Doğru, 2022).

Güzel Sanatlar Akademisi Şark Süsleme Bölümü olmak üzere önemli iki sanat kurumunda görev yapmıştır. Minyatür tekniğini ustaca icra etmesi, detaylı çalışmaları, İsmail Hakkı Ertaylan'ın onu Fatih Divanı'nı hazırlama grubu içinde değerlendirilmesini sağladığı muhakkaktır. Fatih Divanı'nın 5. sayfasında bulunan altın zeminli, beyzi (oval) dış pervaz tezyinatını, müzehhibe Rikkat Kunt'un 15. yüzyılın karakteristik desenlerinden ilham alarak tasarlayıp uyguladığı, Fatih Sultan Mehmet minyatürünün/tasvirinin sarığından bıyığına ve sakalına, kaftan ve içlik kumaşına, kaftanındaki kürkünün taramasına kadar klasik bir tasvirin tamamlanması için emek veren bir nakkaşın özeni ile çalıştığı görülmektedir. Fatih Divanı içinde bulunan ve kendisine ait minyatürlerin de aynı özende çalışılmış olduğu görülmektedir. Fatih tasvirinde, Fatih'in keskin bakışları ve otoritesini gösteren duruşu sanatkârın sanatına hakimiyetini göz önüne sermektedir.

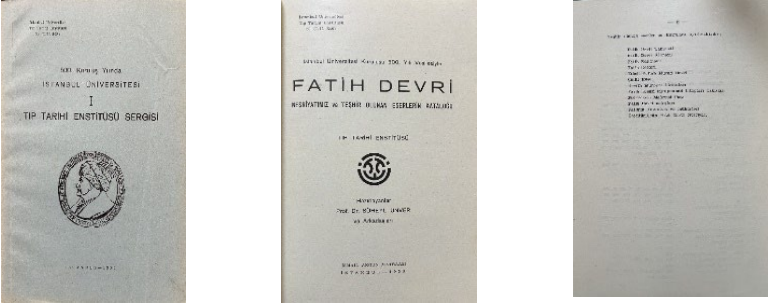
Fotoğraf 4. *Fatih Divanı'nda 5. sayfada bulunan Fatih tasviri (Taşkale,1991,2008)*

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, yüksek tahsilinde tıp eğitimi aldığı dönemde de devam ettiği Medrestü'l Hattatin'de (1916-1923) tezhip ve ebru alanlarında icazet ve diploma sahibi olmuştur (Güner, 1994). Hem uzmanlık alanında başarılı bir doktor, hem de geleneksel sanatları yeniden ihya etmek için özellikle kitap sanatları konusunda araştırmalar yapan, kitaplar yazan, tezhip ve minyatürler/tasvirler yapan başarılı bir sanatkâr olduğu bilinmektedir. Kitap sanatları üzerine çalışmaları, araştırmaları, eğitimciliği vefat edinceye kadar sürmüştür. Günümüzde yetiştirdiği öğrencilerin öğrencileri hala geleneksel sanatlarla ilgili çalışma ve araştırmalarını sürdürmektedirler. İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü olan 1953 yılı, İsmail

Hakkı Ertaylan gibi A. Süheyl Ünver'i de günün anlam ve önemine uygun bir eseri tamamlamak için oldukça heyecanlandırıcı bir tarih olmuştur. 29 Mayıs 1953 tarihinde İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsünde kendisi ve öğrencileri tarafından açılan serginin özenle hazırlanan katalogu, yaptıkları hazırlıkları sanatseverlerle paylaşmak için verdikleri uğraşmayı göstermektedir (Ünver vd., 1953).

Fotoğraf 5. İstanbul'un fethinin 500. Yıldönümü sergisinde Fatih Defterinin de sergilendiğinin belgesi olan ve 1000 adet olarak basılan sergi broşürü

29 Mayıs 1953 tarihinde gerçekleşen serginin aynı zamanda İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunun 500. yılı münasebetiyle hazırlandığı anlaşılmaktadır. A. Süheyl Ünver, sergide yer alan eserleri izleyicinin kolayca tanınması için hazırlayıp bastırıldığı katalog içinde, Fatih Defteri'nin 500 yıl sonra Fatih'in huzuruna çıkabilmek için hazırlandığından bahsetmektedir (Ünver vd., 1953). Fatih Defteri ilk sayfasından son sayfasına kadar, Ünver'in Fatih'e ve döneminin tezyinatına hayranlığını ifade ettiği bir belgeleme çalışmasıdır. Süheyl Ünver, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan birçok Fatih dönemi yazmasını incelemiştir. Fatih'in çocukluk defteri, Fatih dönemi tezyinatı ve Baba Nakkaş hakkındaki bilgilerin de yer aldığı neşredilmiş kitaplarında, bu dönemle ilgili bilgi ve belgelerin yanı sıra İ.Ü. Tıp Fakültesi Stajyerler Albümlerinde, 15. yüzyıl örneklerini farklı yılların albümlerinde, albümlerin ciltleri ile çeşitli sayfalarında bulmak mümkündür. İ.Ü. diplomalarında kullanılan bazı tasarımlar, bu örnekleri çoğaltmaktadır (Şanes Doğru, 2022).

Fotoğraf 6. A. Süheyl Ünver'in Fatih Defteri'nin 1a sayfası

Fotoğraf 7. A. Süheyl Ünver'in Fatih Defteri'nin 15a sayfası

Fotoğraf 8. A. Süheyl Ünver'in Fatih Defteri'nin 37a sayfası³

Fatih Defteri'nde bulunan üç portre, 6.,7. ve 8. fotoğraflarda yer almaktadır. 6. fotoğrafta görülen daire formunda altın zeminli, zencerekli ve münhani tezyinatlı, çerçevenin içindeki Fatih portresi gri mavi renk olarak ve sarığı, yüz çizgileri, kaftanı tonlama ile çalışılmıştır. Portre, Tahirzade'nin Fatih betimlemesini andırmaktadır. 7. fotoğraftaki Fatih Defteri'nin 15a sayfasında yer alan Fatih betimlemesinin Topkapı Sarayı'nda bulunduğu, ancak hangi nakkaş tarafından çalışıldığı bilinmediği bilgisi Fatih Defteri'nin bilgi kitapçığında yer almaktadır. Ancak Emine Fetvacı'nın Princeton yayınlarından çıkan "The Album of the World Emperor" adlı kitabının 84. sayfasında yer alan minyatürlü sayfada bu portrenin TSMK H.2135 yazmasının 145b varağında yer aldığı ve nakkaş Sinan Bey'in

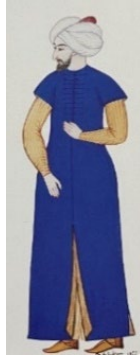
³ A. Süheyl Ünver, Fatih Sultan Mehmed'in Defteri hakkında Milliyet gazetesinin 17.4.1953 tarihinde yazdığı ve 1996 yılında basılan Fatih'in Defteri adlı eserin bilgilendirme kitapçığı içinde de yer alan yazısında, Bursalı Nakkaş Sinan Bey'e ait olduğu söylenen minyatürün sarıh bir belge gösterilmeden teamülen ona ait olduğunun söylendiğinden bahsetmektedir.

çalışması olduğu yazmaktadır. Bu tasvirde, Fatih bütün heybeti ile tasvir edilmiştir. Reprodüksiyon olduğu görülen tasvirin altında 1953 yılında Dr. A. Süheyl Ünver tarafından uygulandığına dair kayıt bulunmaktadır. 8. fotoğrafta görülen ve oldukça bilinen bir padişah portresi olan, Fatih Defterinin 37a sayfasındaki Gül Koklayan Fatih betimlemesinin aslının 15. yüzyılın ünlü nakkaşı Sinan Bey tarafından yapıldığı kabul edilmektedir.

Fotoğraf 9. A. Süheyl Ünver'in Fatih Defteri'nin 13a sayfası Fatih ve Alimler, Cahide Birdevrim (Keskiner)

Fotoğraf 10. A. Süheyl Ünver'in Fatih Defteri'nin 38a sayfası

Yukarıda bahsi geçen üç portrenin yanı sıra Fatih Defteri içinde biri 9. fotoğrafta görülen ve Fatih Defteri'nin 13a sayfasında bulunan Cahide Birdevrim (Keskiner)⁴'in özgün tasarımı Fatih ve Alimler tasvirinde Fatih, padişah albümlerinde de görüldüğü üzere bağdaş kurarak oturmuş olarak betimlenmiştir. Sakalı ve bıyığı tel tel, minyatür tekniğine uygun şekilde taranmıştır. Sarığı, kürk yakalı beyaz kaftanı, üzerinde penç motiflerinin bulunduğu iç elbisesi ve düğümlü kemeri detaylarına kadar özen gösterilerek

⁴ Cahide Birdevrim Keskiner (d.1931-öl.18.11.2018), Süheyl Ünver'in ilk öğrencilerindendir. Neşrettiği kitapları, tezhipleri ve özellikle minyatürleri ile Geleneksel sanatların günümüzdeki gelişimine katkısı olan önemli sanatçılardandır.

çalışılmıştır. Cahide Birdevrim tarafından tasarlanan tasvirin, Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenen Fatih'in eşyaları ve tasvirlerinin yer aldığı kitapların incelenmesi, üzerlerinde araştırmalar yapılmasının sonucu olarak Fatih Defteri'ne yansımış olduğu açıktır. 10. fotoğrafta görülen ve Fatih Defteri'nin 38a sayfasında bulunan, Süheyl Ünver'in özgün tasarımı, Fatih'in ölümü sırasında üstünde bulunduğu ve üzerinden kesilerek çıkarıldığı belirtilen desensiz mavi renkli kaftanı ve uzun kollu sarı renkli iç elbisesi ve sarı çizmeleri ile betimlendiği tasvir de ayrıntılı olarak çalışılmıştır.

Fotoğraf 11. 7 Mart 1968 tarihli Hayat Mecmuasının 11. Sayısında, ayrı basım olarak dergide yer alan Hüseyin Tahirzade Behzad'ın Fatih minyatürü

A.Süheyl Ünver'in Fatih Defteri içinde yer alan Fatih ve Alimler ve Fatih'i öldüğü gün üzerinde kaftanı ile gösteren iki minyatür ile Ünver'in İstanbul Üniversitesi Stajyerler albümünde yer alan Fatih portresi, konuyla bağlantıları nedeni ile çalışma kapsamına alınmıştır. Fatih'in Tahirzade tarafından çalışılmış olan bir minyatürü de bu kapsamda, çalışmaya dahil edilmiştir. 11. fotoğrafta görülen ve Hayat Mecmuasının 7 Mart 1968 tarihli sayısının fasikülünün orta bölümünde ayrı basım olarak hediye edilen bu minyatürde, Fatih Sultan Mehmet'in beyaz atı üzerinde yer aldığı ve atının gem ve kayışlarındaki mücevherler, boynunda bulunan altın bantlı, püsküllü mücevherli süs ile mücevherlerle bezenmiş koşum takımındaki bazı detayların İran minyatürlerine benzediği görülmektedir. Minyatürün arka sayfasında Tahirzade ile yapılmış olduğu anlaşılan ropörtajda, "Fatih" adını taşıyan bu minyatürün kompozisyonunun Topkapı Sarayı'nda bulunan özel eşyalarının incelenmesi ile tamamlandığından bahsedilmektedir. Kolsuz kaftanın motifleri, Fatih'e ait bir hırkadan esinlenilerek çalışılmıştır. Fatih'in ve atın mağrur duruşları, İstanbul'un fethindeki gururu yansıtmaktadır.

Fotoğraf 12. *Gentile Bellini'nin 1480 yılında çalıştığı yağlı boya Fatih portresinin, 1952-1953 yılı İ.Ü. Stajyerler Albümünün 7. Sayfasında bulunan ve Süheyl Ünver tarafından çalışılmış reproduksiyonu (Doğru, 2022)*

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi 1952-1953 mezunlarının Stajyerler Albümünün 7. sayfasında bulunan ve 12. fotoğrafta yer alan Fatih portresi, ünlü Ressam Gentile Bellini'nin yağlı boya tablosunun reproduksiyonu olarak uygulanmıştır. Gençliğinde Hoca Ali Rıza'dan resim dersleri almış olan Ünver, resim sanatının inceliklerini de bilen yetenekli bir sanatçıdır (Sayar, 1994) Resmin detaylarına bakıldığında minyatür sanatı özelliklerini taşıdığı anlaşılmaktadır. Fatih'in yüzü resim olarak uygulanmıştır. Sarığı, kaftanının kumaşındaki dokular ve kürkündeki kılların tek tek işlenmesinin Osmanlı minyatür tekniklerine uygun olduğu görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmaya konu olan Fatih Divanı ve Fatih Defteri isimli iki yazma eser, 20. yüzyılın ikinci yarısında üretilmiş olan ve yazma eser sınıfında değerlendirilmesi gereken önemli çalışmalardır. Her iki yazma da İstanbul'un Fethinin 500. yıl dönümü kutlama faaliyetleri çerçevesinde hazırlanmışlardır. Her iki eserden Ord. Prof. İsmail Hakkı Ertaylan'ın öncülüğünde hazırlanan Fatih Divanı, eser üzerinde çalışan sanatkarların sayısı düşünüldüğünde, adeta bir nakkaşhane düzeninde üretildiği kabul edilebilir. Eserin detaylarındaki özen, 20. yüzyılda bu sanatı geleceğe taşıyan öncü sanatkarları olan nakkaşların, hattatların biricik bir eseri üretmek için nasıl bir tutku ile çalıştıklarını da göstermektedir. 66 sayfalık eserin minyatürlü sayfaları gibi tezhipli sayfaları da bezeme sanatları ile uğraşan bir öğrencinin ders kitabı olacak özelliklere sahiptir. Yazma eserin cildinin 1958 yılında, Uluslararası Brüksel Sergisi'nde birincilik ödülü ve madalyası almış olması, eserin estetik değerinin başka kültürlerce de takdir edildiğinin önemli bir göstergesidir. Neşredilmesi için gereken meblağın oldukça yüksek olması nedeni ile neşrin gerçekleşmemesi de günümüzde kitap sanatlarıyla ilgilenenlerin böylesine özel bir eserden yoksun kalmalarına neden olmuştur.

Ord. Prof. Süheyl Ünver'in hazırladığı Fatih Defteri adlı ikinci eser ise sanatkârın ifadesiyle manen Fatih'e armağan edilmiş; detaylarındaki özenle ve tamamına yakını kendisinin emek yoğun çalışması ile gerçekleşmiştir. 50 sayfalık çalışma sadece Fatih portreleri değil, Fatih tuğraları, Fatih dönemi tezyinatı, minyatürlü yazmaları, camiler, Topkapı Sarayı, surlar, vb. örneklerin bir araya toplandığı ve dönem tezyinatı için her bir sayfası belge özelliği taşıyan nitelikli bir yazmadır. Eserin 1996 yılında neşredilmiş olması, 2015 yılında da 2. baskısının yapılması hem kültürel olarak toplum hem de geleneksel tezyinat sanatları ile ilgilenen bireyler için ufuk açıcı bir hizmet olmuştur.

Çalışmada bir tanesi Fatih Divanı'nda, üç tanesi Fatih Defteri'nde olan Fatih Sultan Mehmet'in portreleri ele alınmıştır. Bu portrelerin yanı sıra 1952-1953 yılı İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Stajyerler Albümünde bulunan bir adet Fatih portresinin reproduksiyonunun da Süheyl Ünver tarafından çalışılması nedeni ile diğer portrelerle birlikte değerlendirilmeleri çalışmanın bütünlüğü açısından uygun bulunmuştur. Her bir portre dönem geleneğini yansıtmak üzere çalışılmıştır. Portreler dışında çalışılmış olan ikisi Fatih Defterinde bulunan, biri Hayat mecmuasının ayrı basımı olarak neşredilen üç tam boy tasvir de Fatih'in kişisel özelliklerini yansıtmak üzere çalışılmıştır. Tasvirlerde Fatih'in şahsi kıyafetlerinin ve eşyalarının incelenmesi sonucu elde edilen verilere göre uygulamaların yapılması da sanatkârların sanatlarına gösterdikleri saygı, sevgi ve özenin bu şekilde tezahür etmesi açısından önemli ve değerlidir.

Sonuç olarak, beş portre ve üç tam boy Fatih tasviri çalışma kapsamına alınmıştır. Tahirzade'nin Divan'ın 5. sayfası için çalıştığı Fatih portresi ile Ünver'in Fatih'in Defteri'nde 1a sayfasında çalıştığı Fatih portresi birbirlerine benzemektedir. Ancak Tahirzade'nin tasviri renklendirilmişken, Ünver'in tasviri tek renk olarak üretilmiştir. Ünver minyatürlerini Osmanlı nakkaşhanesindeki bir nakkaşın uygulayacağı şekilde, klasik minyatür tekniklerine göre üretirken, Tahirzade, eserlerinde kendi Akademik eğitimine uygun olarak İran minyatürü teknikleri uygulamıştır.

Yazma eserleri üreten iki sanatçı önce hoca-öğrenci, sonraki yıllarda aynı kurumda hoca olarak çalışmışlar ve birçok öğrenci yetiştirmişlerdir. Bu öğrenciler ve onlardan yetişen öğrenciler de sürekli bir döngü halinde günümüzde geleneksel sanatları ülkemizin üniversitelerinde öğretmek için yeni kuşakları yetiştirmektedirler.

Fatih Sultan Mehmet gibi İstanbul'u fethederek bir çağın kapanmasını, yepyeni bir çağın başlamasını sağlayan, sanatsever, kitapsever bir padişahın portrelerinin ve tasvirlerinin iki nitelikli sanatkâr tarafından zamanımızda çalışılması ve diğer çalışmalarla birleştirilerek kitaplaştırılmaları, bizlere bu yüzyılda da yazma eserlerin üretilebileceğini göstermiştir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Tek yazar: %100.
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Barın, E. (1975). En Yeni Fatih Divanı. *Türkiyemiz Dergisi* Yıl:6, Sayı:16, 23-27
- Cezar, M. (1983). Güzel Sanatlar Akademisi'nden 100. Yılda Mimar Sinan Üniversitesine. *Güzel Sanatlar Eğitiminde 100 Yıl, Mimar Sinan Üniversitesi* 1983 Yayını No:3, 5-84
- Çağman, F. (1989). Saray Nakkaşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler. *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya, Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, 35-46
- Derman, Ç. (2013). Osmanlı İstanbul'unda Bezeme Sanatı. ed. Feridun M. Emecen, Emrah Safa Gürkan, Osmanlı İstanbulu, 1: 1. *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, 29 Mayıs-1 Haziran 2013, İstanbul, 495-509
- Derman, Ç. (2015). Fatih Divanı. *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi
- Doğru, M.H. (2022). İstanbul Üniversitesi'ne Âit Bazı Albümlerde Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver Çalışmaları. *Turkish Studies* 17(5), 1007-1032
<https://doi.org/10.7827/Turkishstudies.63897>
- Fetvacı, E. (2019). *The Album of the World Emperor: Cross-cultural collecting and the art of album-making in seventeenth-century Istanbul*. Princeton University Press.
- İnalcık, H. (2019). *İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı Kâyser-i Rûm, Fatih Sultan Mehmed Han*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kara, İ. (1996). *Fatih'in Defteri Bilgilendirme Kitapçığı*. ed. İsmail Kara, Salih Pulcu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 3-4
- Mesara, G. (1992). A. Süheyl Ünver'in Medresetü'l Hattatin Yılları ve Ötesi. *Antik&Dekor Antika, Dekorasyon ve Sanat Dergisi*, sayı:17, 60-64
- Mesara, G. (2008). Kızının Gözünden Ordinaryüs Profesör Dr. Süheyl Ünver Türk İlim, Kültür ve Sanatında Sönmeyen Işık. *SD Dergi* Sayı: 6, 96-102
- Odabaş, H.(2011). Osmanlı Yazma Eserleri ve Türkiye'de Yazma Eser Kütüphaneciliği, Bilig s.56, 143-164
- Sayar, A.G.(1994). *A. Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri 1898-1986*. Ötügen Yayınevi.
- Şanes Doğru, M. H. (2022). Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'e Ait Diploma Desenleri. *ZfWT (Journal of World of Turks)*, Vol.14, No: 2, 239-258
<https://doi.org/10.46291/ZfWT.140213>
- Tanıncı, Z. (2009). Kitap ve Tezhibi. *Osmanlı Uygarlığı 2*, ed. Halil İnalcık, Günsel Renda, Kültür Bakanlığı, 864-891
- Taşkale, F. (1991). Geleneksel Hat, Tezhip, Minyatür ve Cilt Sanatlarımızın Biraraya Toplandığı Fatih Divanı. *Antik&Dekor Antika, Dekorasyon ve Sanat Dergisi*, sayı:13, 28-31

- Taşkale, F. (2009). Fatih Divanı. *El Sanatları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları (İSMEK) El Sanatları Dergisi*, 6-17
- Ünver Mesara, G. (2016). *Türk Tezyîni Sanatlarında A. Süheyl Ünver ve Yeni Terkipleri*, ed. Gülbün Ünver Mesara, Semih İrteş, Nakkaş Tezyini Sanatlar Merkezi, 7-9
- Ünver vd. (1953). *500. Kuruluş Yılında İstanbul Üniversitesi I Tıp Tarihi Enstitüsü Sergisi*
- Ünver, Ord. Prof. Dr. A.S. (1961). *Fatih'in Çocukluk Defteri Un Cahier D'enfance Du Sultan Mehmed Le Conquerant Fatih*. Kemal Matbaası
- Ünver, A.S. (1996). *Fatih Sultan Mehmet'in Defteri Milliyet Gazetesi 17.4.1953*. Fatih'in Defteri Bilgilendirme Kitapçığı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 5-7
- Yaman, B. (2008). *Osmanlı Saray Sanatkarları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Yılmaz, A. (2004). *Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstılahları*. Damla Yayınevi

Extended Abstract

After conquering Istanbul in 1453, Mehmet, the Conqueror initiated the city's construction works. While the city was preparing to become the capital, a muralist house was also established within the borders of Topkapı Palace to be a center of art production. Muralists from the muralist house of the palace produced thousands of manuscripts until the second half of the 18th century. Under research, it is known that after the second half of the 18th century, muralist house of the palace was disbanded and the group of artisans and craftsmen settled in small workshops in Çemberlitaş and began to practice their arts and crafts. The production of countless miniature manuscripts, which were produced under the auspices of the palace to document enthronements, wars, peace, reigning sultans, weddings and daily events, came to an abrupt end. It is not possible to mention of any significant production until the second half of 20th century from second half of 18th century . The two miniature albums, which were worked on after 1945, are the result of the personal efforts of two valuable academics who worked to keep the book arts alive and to bring new patterns and designs to the decorative arts. The first miniature manuscript, which is the subject of this study, began to be designed in 1945 when Professor-in-ordinary İsmail Hakkı Ertaylan held many meetings with Academy teachers of the period to prepare a "the Conqueror Album", which was aimed to be prepared in 1953, the 500th anniversary of the conquest of Istanbul. For the said album, around sixty poems written by the Conqueror under the pen name Avni from the Conqueror Album, which is currently in the inventory of the National Library, were prepared with the types of writing used in the 15th century by important calligraphers of the period. The artwork is adorned with the writings of important calligraphers of the 20th century such as Tuğrakeş (Tughra maker) İsmail Hakkı Altunbezer and Macit Ayrıl, as well as the illuminations of the illuminators who were the teachers of today's masters such as Rikkat Kunt, Muhsin Demironat and Feyzullah Dayıgil, and

their students. Apart from the text and illuminations of the artwork, the miniature pages also attract attention. These miniatures were prepared by Hüseyin Tahirzade Behzat and Selim Turan. The binding pattern of the artwork was designed by Rikkat Kunt and the binding was worked by Emin Barın. The binding received the first prize and medal at the Brussels International Exhibition in 1958. The artwork, which has been preserved as an original copy, has not been printed to date. The artwork, which was completed in 66 pages, is currently in Şevket Rado's collection.

The second the Conqueror's Album, which is the subject of this study, is a single copy prepared by Prof.-in-ordinary Ahmet Süheyl Ünver in 1953 under the name of "the Conqueror's Book" to be presented to Mehmet the Conqueror in spirit. The album was prepared as 50 pages. It is seen that many pages were left blank in the artwork where there was no text section. The artwork was published in 1996 by the Istanbul Municipality Cultural Affairs Department as a gift for the 543rd anniversary of the conquest of Istanbul, with great care to remain faithful to all the features of the original in terms of size, paper, binding and color and its second edition was made in 2015.

Hüseyin Tahirzade Behzat and Ahmet Süheyl Ünver were teachers and students at the Medreset'ül Hattatin, and later became colleagues at the Fine Arts Academy. Hüseyin Tahirzade Behzat served as a miniature and illumination teacher at the Medreset'ül Hattatin between 1917 and 1929. Ünver, who was a marbling and illumination student at the Medresetü'l Hattatin between 1916-1923, had Tahirzade's signature on his graduation certificate of illumination, along with his other teachers. Süheyl Ünver served for 19 years as a Turkish illumination, ornamentation, old painting and miniature teacher at the Fine Arts Academy between 1936-1955. Tahirzade also worked for 16 years as a miniature specialist at the Fine Arts Academy Decorative Arts Department between 1947-1963.

The portraits of Mehmet the Conqueror by A. Süheyl Ünver and Hüseyin Tahirzade Behzat, which are found in two original, unique and artistically valuable miniature manuscripts, were compared and evaluated. In addition to the portraits, two different works by two artisans depicting Mehmet, the Conqueror are also mentioned in the article. The Conqueror's miniature on his white horse, which Tahirzade worked on as a result of examining the belongings of Mehmet the Conqueror in the Topkapı Palace Museum, which was presented to the reader as a separate edition of Hayat Magazine dated May 29, 1959, and the Conqueror's miniature found in Prof.-in ordinary A. Süheyl Ünver's Interns Album of Istanbul University in 1952-53 were also evaluated within the scope of this study together with the Conqueror's miniatures in the Conqueror's Book album.

THE RELATIONSHIP OF LOCAL ENDEMIC PLANT DISTRIBUTION
WITH ENVIRONMENTAL CONDITIONS: A GIS BASED
APPLICATION IN MALATYA PROVINCE, TÜRKİYE*

LOKAL ENDEMİK BİTKİ DAĞILIMININ ÇEVRESEL KOŞULLAR İLE
İLİŞKİSİ: MALATYA İLİNDE CBS TABANLI BİR UYGULAMA,
TÜRKİYE

Enes KARADENİZ ✉ **, Zeki BOYRAZ***, Reşat GEÇEN****

Abstract

It is critical to comprehend the impact of the physical environment on the spatial patterns of endemic plant species in order to be considered in the development of conservation strategies, especially in areas with semi-arid climatic conditions such as Malatya Province, Turkey. The research uses the GIS-based spatial evaluation and zonal statistics techniques to discuss the influence of elevation, slope, aspect, geology, soil, temperature, and precipitation on the occurrence of 36 local endemic plant species. The results indicate a distinct peak of endemism at moderate environmental extremes—in particular, in mid-range altitude (1000m–2000m), between 15° and 25° slopes and limestone units. It was noted that the soil properties of Nitrogen 201-300 cg/kg and moisture retention properties of 301-310 units, plus the hydrological variable (stream density of 0.2-0.3) influence species expansion a lot. Also, these findings depend on the interrelations of different factors-forming topography, soil, water, and rock layers. The research points out the need to include physical environmental parameters into conservation plans in order to preserve endemic species effectively despite the impacts of climate shifts and human activities. Where such species exist, this work aids in conservation development since it identifies the particular conditions that are conducive to the existence of endemic species and why they are important in improving interactions between organisms and the environment in semi-arid regions.

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 18.11.2024; **Kabul tarihi:** 12.12.2024
Kaynak gösterilme: KARADENİZ, E.- BOYRAZ, Z. - GEÇEN, R. (2024): The Relationship of Local Endemic Plant Distribution With Environmental Conditions: A Gis Based Application in Malatya Province, Türkiye, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 277-306 .

** Araş. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Malatya / TÜRKİYE enes.karadeniz@inonu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-0757-8553>

*** Prof. Dr. İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Malatya / TÜRKİYE zeki.boyraz@inonu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3333-2402>

**** Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Malatya / TÜRKİYE resat.gecen@inonu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4144-6645>

Keywords: Local Endemics, Species-Environment Relationship, Spatial Distribution, Zonal Statistics, GIS

Özet

Malatya ili gibi yarı kurak iklim koşullarına sahip bölgelerde koruma stratejilerinin geliştirilmesinde dikkate alınmak üzere, fiziksel çevrenin endemik bitki türlerinin mekansal örüntüleri üzerindeki etkisinin anlaşılması kritik önem taşımaktadır. Araştırma, yükseklik, eğim, bakı, jeoloji, toprak, sıcaklık ve yağışın 36 yerel endemik bitki türünün oluşumu üzerindeki etkisini tartışmak için CBS tabanlı mekansal değerlendirme ve zonal istatistik tekniklerini kullanmaktadır. Sonuçlar, orta dereceli çevresel noktalarda, özellikle de orta dereceli rakımlarda (1000m-2000m), 15° ve 25° eğimler arasında ve kireçtaşı birimlerinde belirgin bir endemisite zirvesine işaret etmektedir. Azot 201-300 cg/kg ve nem tutma özellikleri 301-310 birim olan toprak özelliklerinin yanı sıra hidrolojik değişkenin (0,2-0,3'lük akarsu yoğunluğu) türlerin yayılımını çok etkilediği kaydedilmiştir. Ayrıca, bu bulgular topografya, toprak, su ve kaya katmanlarını oluşturan farklı faktörlerin karşılıklı ilişkilerine bağlıdır. Araştırma, iklim değişiklikleri ve insan faaliyetlerinin etkilerine rağmen endemik türlerin etkili bir şekilde korunması için fiziksel çevre parametrelerinin koruma planlarına dahil edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu türlerin bulunduğu yerlerde, çalışma, endemik türlerin varlığına elverişli özel koşulları ve yarı kurak bölgelerde organizmalar ve çevre arasındaki etkileşimlerin iyileştirilmesinde neden önemli olduklarını tanımladığı için korumanın geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lokal Endemikler, Tür-Çevre İlişkisi, Mekansal Dağılım, Zonal İstatistik, CBS

1. INTRODUCTION

The distribution of local endemic plant species is intricately linked to a myriad of physical environmental factors, including climate, soil composition, topography, and geological substrates. Endemic plants, confined to specific geographic regions, often exhibit narrow ecological niches that reflect their adaptation to unique environmental conditions (Crave and Gascuel-Odoux, 1997; Thuiller et al., 2006; Işık, 2011). Found predominantly in areas with distinct climatic regimes, such as Mediterranean climates or alpine regions, these species rely on precise temperature and precipitation patterns to thrive (Lennon and Turner, 1995; Gaston, 2013). Soil properties, including nutrient availability and pH levels, further influence their distribution by determining the suitability of habitats for growth and reproduction (Vila et al., 2006; Sardans and Penuelas, 2013). Additionally, topographical features like elevation and slope play critical roles in shaping microhabitats, which in turn affect the spatial distribution of endemic flora (Lan et al., 2011). Foundational studies in ecology and biogeography have consistently demonstrated that these physical factors contribute to niche specialization, thereby restricting endemic species to limited geographical ranges and underscoring the delicate balance between organisms and their environments (Gaston, 2009; Rapoport, 2013).

Understanding the significance of endemic species extends beyond mere distributional patterns; these species serve as vital indicators of the health and uniqueness of their ecosystems. Research has highlighted the role of endemic plants in maintaining ecosystem functions and contributing to overall biodiversity

(Stachowicz et al., 2002; Srivastava and Vellend, 2005). High-impact studies emphasize that endemic species often possess unique genetic traits and ecological interactions that are essential for the resilience and stability of their habitats (Thompson et al., 2009). Moreover, endemic species are increasingly recognized for their importance in global biodiversity conservation, as their limited distributions make them particularly vulnerable to environmental changes and anthropogenic pressures (Brooks et al. 2002; de Lima et al. 2020). Seminal works in conservation biology have underscored the intrinsic and ecological value of these species, advocating for targeted conservation strategies that prioritize habitat preservation and restoration to sustain biodiversity (Mittermeier et al. 2011). By focusing on endemic species, researchers can gain deeper insights into the unique ecological conditions of specific regions, thereby informing broader conservation efforts and enhancing our understanding of biodiversity patterns (Hermant et al. 2013).

Building on the understanding of endemic plants' ecological dependencies, this research focuses on Malatya Province, Turkey, a region distinguished by its diverse geological formations, soil types, and climatic variability (Yazgan and Chessex, 1991). These characteristics create a mosaic of microhabitats, supporting unique plant communities and fostering conditions favorable for endemic flora (Gunduz et al. 2011; Altıngöller et al. 2024). Additionally, the topographical diversity of Malatya, encompassing both elevated mountainous areas and lower plains, further contributes to the habitat heterogeneity necessary for niche specialization (Karadeniz et al. 2022). Previous studies on the regional ecology of Malatya have documented the presence of several endemic plant taxa, highlighting the area's potential as a hotspot for biodiversity research (Mutlu and Karakus, 2012; Karakus and Mutlu, 2019). These ecological and physical attributes make Malatya an ideal setting for investigating the interplay between environmental factors and the distribution of endemic flora.

To rigorously analyze the spatial distribution of endemic plant species, this study employs the zonal statistical method in conjunction with GIS-based spatial statistics. The zonal statistical method facilitates the aggregation and analysis of environmental data within defined spatial units, enabling precise assessments of how specific factors influence species distribution (Zhang et al. 2015). GIS-based spatial statistics, on the other hand, provide robust tools for modeling and visualizing the spatial relationships between environmental variables and biological patterns (Zhou et al. 2003). These methodologies are particularly relevant in ecological research, where understanding the spatial dimensions of species distribution is crucial for identifying habitat preferences and predicting potential changes under varying environmental scenarios (Brown, 2014). By integrating these statistical approaches, the study ensures a comprehensive and nuanced analysis of the factors driving the distribution of endemic plant species in Malatya, thereby enhancing the accuracy and reliability of the findings.

The primary objective of this study is to analyze the influence of various environmental variables—specifically geology, soil properties, temperature,

precipitation, elevation, slope, soil nitrogen content, and surface temperature-on the distribution of 36 endemic plant species in Malatya Province. Each of these environmental factors has been identified in prior research as critical determinants of plant distribution and ecological preferences (Bornett and Puijalon, 2011; Gaston, 2013; Zhang et. al. 2021) Geology and soil properties influence nutrient availability and root development, which are essential for plant growth and survival (Antonelli et. al. 2018). Temperature and precipitation patterns dictate the suitability of habitats for different species, affecting their physiological processes and reproductive cycles (Araujo and Pearson, 2005). Elevation and slope determine microclimatic conditions and water runoff patterns, which in turn influence soil moisture and stability (Tromp-van Meerveld and McDonnell, 2006). Soil nitrogen content is a key indicator of soil fertility, directly impacting plant health and productivity (Tateno and Takeda, 2003). Surface temperature variations can affect evapotranspiration rates and overall plant metabolism, thereby shaping species distribution (Ashcroft and Chisholm, 2008). By examining these variables, the study aims to elucidate the complex interactions between endemic plant species and their physical environments, providing a nuanced understanding of the factors that underpin their spatial distribution.

This research significantly advances the understanding of species-environment relationships, particularly for endemic plants with restricted distributions, by providing valuable insights into plant biogeography and conservation in Malatya Province, an underrepresented region in ecological studies. Employing advanced spatial statistical methods, the study identifies key environmental determinants supporting endemic plants, establishes a methodological framework for future ecological research, and highlights the importance of prioritizing habitat preservation to mitigate threats from climate change and anthropogenic disturbances. By focusing on ecological gradients and habitat-focused conservation strategies, the findings contribute both to scientific understanding and practical biodiversity management, supporting the resilience of endemic plants in biodiversity-rich ecosystems like Malatya.

2. MATERIALS AND METHODS

2.1. Dataset

This study utilized integrated datasets obtained from multiple institutions and publicly available sources, supplemented by newly generated data layers designed to address the study's objectives. Raw data were processed to create spatial layers suitable for GIS-based analysis. Table 1 summarizes the datasets, their sources, and details such as spatial resolution, scale, and temporal coverage.

The primary datasets included topographic, climatic, hydrological, geological, and biological data. Digital Elevation Model (DEM) and contour data were sourced from the Alaska Satellite Facility and the General Directorate of Mapping, providing high-resolution terrain information essential for generating slope, aspect, and relief maps. Climatic variables, including temperature, precipitation, and surface temperature, were obtained from the Turkish General Directorate of Meteorology and NASA Power Data. These datasets covered long-

term periods (1980–2024 and 1990–2024), ensuring robust temporal variability for analysis. Geological data, including lithological layers, were acquired from the General Directorate of Mineral Research and Exploration, while soil properties, such as nitrogen content and water-holding capacity, were derived from SoilGrids and the Central Research Institute for Soil Fertilizer and Water Resources. Additional layers, including hydrological features, settlement locations, and administrative boundaries, were sourced from OpenStreetMap and Natural Earth databases. These datasets were pre-processed to standardize spatial resolution, coordinate systems, and formats, ensuring compatibility for overlay and statistical analyses in GIS environments.

Table 1: Datasets used in the study, their sources, temporal and spatial resolutions.

Dataset	Source	Date	Spatial Resolution (m) Scale
Digital Elevation Model and Digital Contour Line,	Alaska Satellite Facility (https://search.asf.alaska.edu/) General Directorate of Mapping (https://www.harita.gov.tr/)	June 09 2007; 2013	12.5; 5-10
Temperature, Precipitation, Humidity, Surface Temperature	General Directorate of Meteorology (https://mgm.gov.tr/) NASA Power Data (https://power.larc.nasa.gov/)	1980-2024; 1990-2024	Excel CSV; Excel CSV
Roads, Railways, Settlements, Streams	OpenStreetMap (https://www.openstreetmap.org/)	2024; 2024	Vector scale
Country province district village and sea boundaries Water surfaces	Natural Earth (https://www.naturalearthdata.com/) OpenStreetMap (https://www.openstreetmap.org/) GLWD (https://www.worldwildlife.org/pages/global-lakes-and-wetlands-database) General Directorate of Geographic Information Systems (https://cbs.csb.gov.tr/) ArcGIS Hub (https://hub.arcgis.com/)	2023; 2024; 2004; 2024	1:100.000 Vector; Vector scale
Geology-Lithology	General Directorate of Mineral Research and Exploration (https://www.mta.gov.tr/en/)	2019	1:100.000
Soil Properties	Central Research Institute for Soil Fertilizer and Water Resources (https://arastirma.tarimorman.gov.tr/toprakgubre) SoilGrids (https://soilgrids.org/)	2024	250x250
Local Endemics	Noah’s Ark National Biodiversity Database (https://nuhungemisi2.tarimorman.gov.tr/) IUCN PhD Thesis (Karakuş, 2016)	2023	Excel CSV; Excel CSV; Vector; Excel CSV
Geographic Names Sheet Index	General Directorate of Mapping (https://www.harita.gov.tr/)	2023	Excel CSV; Vector

2.2. Data Pre-Processing

In order to prepare the datasets for analysis, several pre-processing steps were carried out to standardize, transform, and derive spatial layers that align with the objectives of the study. These steps involved coordinate system standardization, digitization of geological maps, and the application of interpolation techniques to

climatic and soil variables. All datasets were first reprojected into the Universal Transverse Mercator (UTM) coordinate system using the World Geodetic System 1984 (WGS84) datum, Zone 37. This process ensured spatial alignment and consistency across all data layers, which is crucial for conducting overlay analyses and spatial statistical calculations. This step also standardized all data into a unified spatial framework suitable for advanced GIS-based analysis. From the DEM data, topographic layers such as slope, aspect, and relief maps were derived using surface analysis tools within GIS. Slope and aspect maps provided essential insights into the gradient and directional orientation of terrains, which are critical factors influencing local microclimates and water runoff. Relief maps, generated from elevation variability, captured the ruggedness of the terrain, which often correlates with habitat heterogeneity and biodiversity.

A lithology map was produced by digitizing geological sheets at a 1:100,000 scale from the General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA). The digitization process involved delineating geological formations and converting them into vector and raster layers for subsequent analysis. The lithology map provided detailed information on the distribution of rock types, which directly affect soil properties such as fertility and water retention, influencing plant growth and habitat suitability. Soil properties, including nitrogen content and water-holding capacity, were extracted and interpolated from SoilGrids datasets at a spatial resolution of 250 m. To overcome limitations in the spatial continuity of climatic data, advanced interpolation techniques were employed to generate seamless and spatially coherent datasets. Climatic variables, including temperature, precipitation, and surface temperature, were interpolated using Radial Basis Function, Spline with Tension and Kriging methods, creating continuous spatial layers. Similarly, soil nitrogen content data were interpolated to produce high-resolution distribution maps, which provided the necessary granularity to assess localized environmental influences on endemic plant distributions. Hydrological data were processed to produce stream density maps, delineating areas with varying levels of water availability. This was achieved by analyzing the network of watercourses within the study area. These hydrological layers were essential for understanding the role of water resources in shaping the habitats of local endemic plants.

The data on local endemic plant species of Malatya Province form the core of this study, providing the essential foundation for spatial and statistical analyses. These data were sourced from the Noah's Ark National Biodiversity Database, the International Union for Conservation of Nature (IUCN), and the study by Karakuş (2016), ensuring a comprehensive and reliable dataset (Table 2). Notably, the geographic coordinates reported by Karakuş (2016) represent the centroids of the areas where the species were observed, providing valuable spatial insights. By integrating these coordinates with environmental variables, the study achieved a high level of precision in analysing species-environment relationship, making this dataset indispensable for identifying habitat patterns and informing conservation planning in Malatya Province.

Table 2: Local endemic species detected in Malatya province (Karakuş, 2016).

Order	Family	Genus	Species	Local Name
Apiales	Apiaceae	Pimpinella	<i>Pimpinella enguezekensis</i>	engüzek anasonu
Asterales	Asteraceae	Centaurea	<i>Centaurea malatyaensis</i>	malatya sarıbaşı
Asterales	Asteraceae	Cousinia	<i>Cousinia cataonica</i>	kırkızan
Asterales	Asteraceae	Cousinia	<i>Cousinia euphratica</i>	Fırat kızanı
Asterales	Asteraceae	Klasea	<i>Klasea bornmuelleri</i>	yitik topbaş
Asterales	Asteraceae	Taraxacum	<i>Taraxacum rupiculum</i>	Malatya pireotu
Lamiales	Boraginaceae	Alkanna	<i>Alkanna malatyana</i>	levant havacivaotu
Lamiales	Boraginaceae	Alkanna	<i>Alkanna viscidula</i>	yapışkan havaciva
Brassicales	Brassicaceae	Heldreichia	<i>Heldreichia bupleurifolia</i>	topaç hardalı
Brassicales	Brassicaceae	Sisymbrium	<i>Sisymbrium malatyanum</i>	akçadağ bülbülütu
Asterales	Campanulaceae	Campanula	<i>Campanula alisan-kilincii</i>	Levent çanı
Asterales	Campanulaceae	Campanula	<i>Campanula malatyaensis</i>	zürbeçan
Asterales	Campanulaceae	Campanula	<i>Campanula peshmenii</i>	bey çingırağı
Caryophyllales	Caryophyllaceae	Gypsophila	<i>Gypsophila leucochlaena</i>	darende çöveni
Caryophyllales	Caryophyllaceae	Minuartia	<i>Minuartia aksoyi</i>	Darende tıstısı
Caryophyllales	Caryophyllaceae	Minuartia	<i>Minuartia corymbulosa</i>	kırk tıstısı
Fabales	Fabaceae	Astragalus	<i>Astragalus altanii</i>	meşe geveni
Fabales	Fabaceae	Astragalus	<i>Astragalus darendensis</i>	Darende geveni
Fabales	Fabaceae	Astragalus	<i>Astragalus macrouroides</i>	cemre geveni
Fabales	Fabaceae	Astragalus	<i>Astragalus malatyaensis</i>	malatya geveni
Fabales	Fabaceae	Astragalus	<i>Astragalus scabrifolius</i>	gövdersiz geven
Fabales	Fabaceae	Lotus	<i>Lotus malatayicus</i>	malatya gazalotu
Fabales	Fabaceae	Onobrychis	<i>Onobrychis fallax</i>	yalancı korunga
Malpighiales	Hypericaceae	Hypericum	<i>Hypericum malatyanum</i>	malatya kantaronu
Lamiales	Lamiaceae	Phlomis	<i>Phlomis integrifolia</i>	özge çalba
Lamiales	Lamiaceae	Stachys	<i>Stachys cataonica</i>	bodur karabaş
Lamiales	Plantaginaceae	Chaenorhinum	<i>Chaenorhinum cryptarum</i>	dağ balıkağızı
Lamiales	Plantaginaceae	Chaenorhinum	<i>Chaenorhinum semispeluncarum</i>	has balıkağızı
Brassicales	Resedaceae	Reseda	<i>Reseda malatyana</i>	kaya gerdanlığı
Brassicales	Resedaceae	Reseda	<i>Reseda tomentosa</i>	havlı gerdanlık

Rosales	Rosaceae	Rosa	<i>Rosa vanheurckiana</i>	muş gülü
Lamiales	Scrophulariaceae	Verbascum	<i>Verbascum anastasii</i>	kubbe sığırkuyruğu
Lamiales	Scrophulariaceae	Verbascum	<i>Verbascum varians</i>	dilim sığırkuyruğu
Rosales	Urticaceae	Parietaria	<i>Parietaria semispeluncaria</i>	malatya fesleğeni
Asparagales	Asparagaceae	Bellevalia	<i>Bellevalia chrisii</i>	kubbe sümbülü
Asparagales	Asparagaceae	Bellevalia	<i>Bellevalia malatyaensis</i>	Malatya sümbülü
Asparagales	Asparagaceae	Muscari	<i>Muscari atillae</i>	Levent sümbülü
Asparagales	Asparagaceae	Ornithogalum	<i>Ornithogalum malatyanum</i>	yar sasallı
Asparagales	Iridaceae	Crocus	<i>Crocus malatyensis</i>	çiğdem
Asparagales	Iridaceae	Crocus	<i>Crocus yakarianus</i>	malatya çiğdemi
Asparagales	Iridaceae	Iris	<i>Iris pesmeniana</i>	peşmen navruzu

These pre-processing steps harmonized the datasets, ensuring spatial consistency and sufficient detail to enable a comprehensive analysis of the relationships between local endemic plants and their physical environment. The resulting spatial layers provided a robust foundation for the subsequent analyses.

Spatial Analysis Methods

This research decided to apply spatial statistics with GIS to determine the spatial relationships between local endemic plant species and their physical environment. Informational buffered zones were made to represent more precisely the distribution of 36 local endemic plants in correlation with 12 environmental layers, such as geological, soil characteristics, altitude, slope as well as climatic factors. This method helped the researchers to establish associations between the places of the endemic plants and some environmental characteristics.

A zonal statistical approach was used to calculate descriptive statistics (mean, minimum, maximum and standard deviation) of environmental variables in spatial zones demarcated by species distribution. Through this analysis, we were able to quantify the relative importance of each environmental factor on species occurrence. Spatial density analysis was also used to examine the role of hydrological features (stream density) in controlling localized pattern of densification across endemic plants. All spatial analyses were performed using ArcGIS Pro v.2.7 (ESRI, Redlands, CA) and QGIS (QGIS Development Team 2021) to take advantage of surface modelling tools, interpolation techniques and zonal statistics. By implementing and integrating such GIS tools, a strong framework for quantifying the interaction between endemic plants with their surroundings was formed.

3. RESULTS

The relationship between abiotic environmental factors and the spatial distribution of local endemic plant species in Malatya Province is characterized by substantial variance. This study used several maps of important environmental

parameters: topography (elevation, slope, aspect), hydrology (stream distance), climate (temperature, precipitation, surface temperature) and soil characteristics (soil wetness index, nitrogen content in soils and water retention). Finally, lithology and soil type maps are potentially more useful concerning geological and edaphic factors inferring the distribution of species. The cumulative effect of these maps display the spatial heterogeneity of Malatya physical environment and reflects its influence on microhabitats for local endemic plants [39]. When the species distribution data were superimposed in these environmental layers, it demonstrated clear patterns reflecting limitations and preferences between ecological characteristics and environmental conditions. The relationships between each abiotic factor and the observed distributions of endemic flora are explored in subsequent sections providing an understanding of ecological niches (Fig 1).

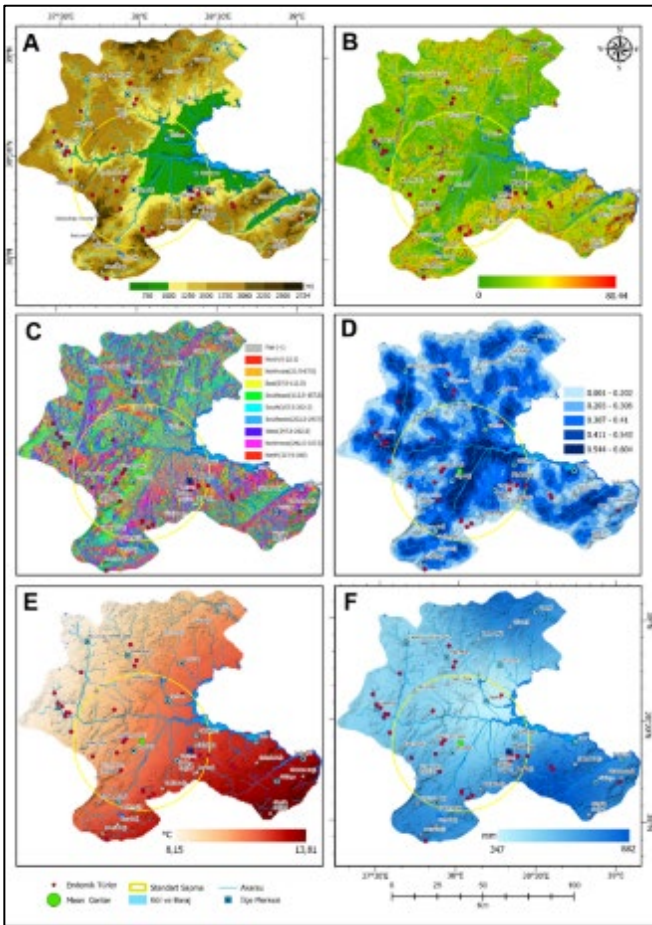

Figure 1: Abiotic Factors: A: Elevation map, B: Slope map, C: Aspect map, D: Stream Density map, E: Temperature map, F: Precipitation map.

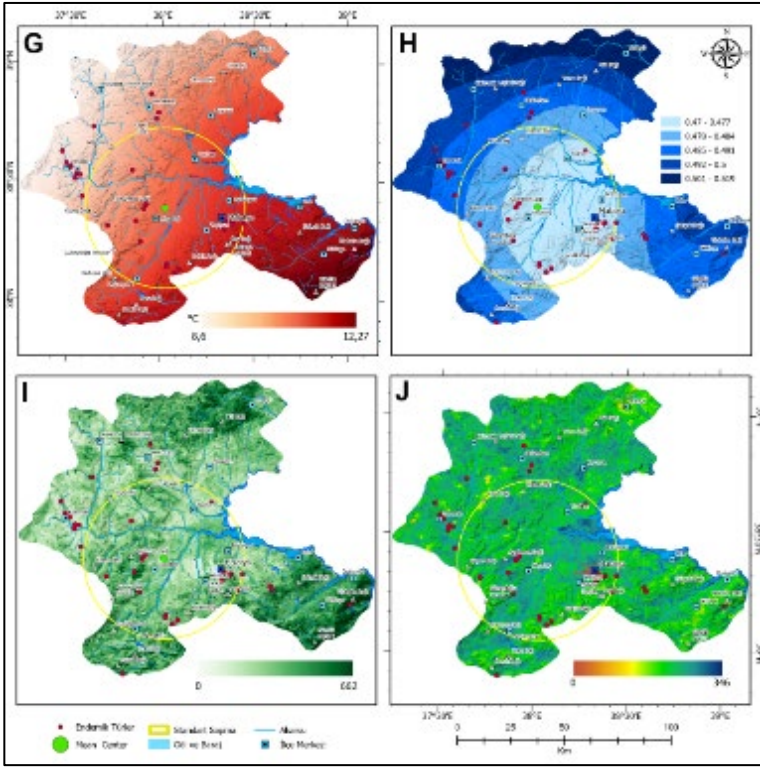

Figure 1 Continued: Abiotic Factors: G: Surface temperature map, H: Soil wetness index map, I: Soil nitrogen content map, J: Soil water retention map.

In Malatya Province, elevation plays a major role in shaping the region's natural environment. The altitude ranges from 676 meters at the Karakaya Dam's water level to over 2,500 meters in mountainous areas like Beydağı in the south and Yama Mountain in the north. Research on local endemic plants has shown that these species don't thrive below 800 meters or above 2,200 meters. This highlights how critical elevation is in determining the right habitats for these plants. Lower areas, such as the Malatya Plain and the Karakaya Dam's shores, lie below 800 meters and are heavily influenced by agriculture. This human activity transforms the landscape, disrupting natural ecosystems and making it tough for endemic species to survive. On the other hand, areas above 2,200 meters are often too harsh for plant life, with colder weather, less fertile soil, and shorter growing seasons creating unfavorable conditions. The sweet spot for most endemic plants is found between 1,000 and 2,000 meters, where environmental conditions strike a balance. These mid-elevation zones offer the right mix of climate, soil quality, and relative freedom from human interference. Interestingly, nearly half of the 45 endemic plant species in the region are concentrated between 1,000 and 1,400 meters, making this range a biodiversity hotspot. Another significant range is 1,400 to 1,800 meters,

where many species also thrive, benefiting from favorable ecological niches (Graph 1).

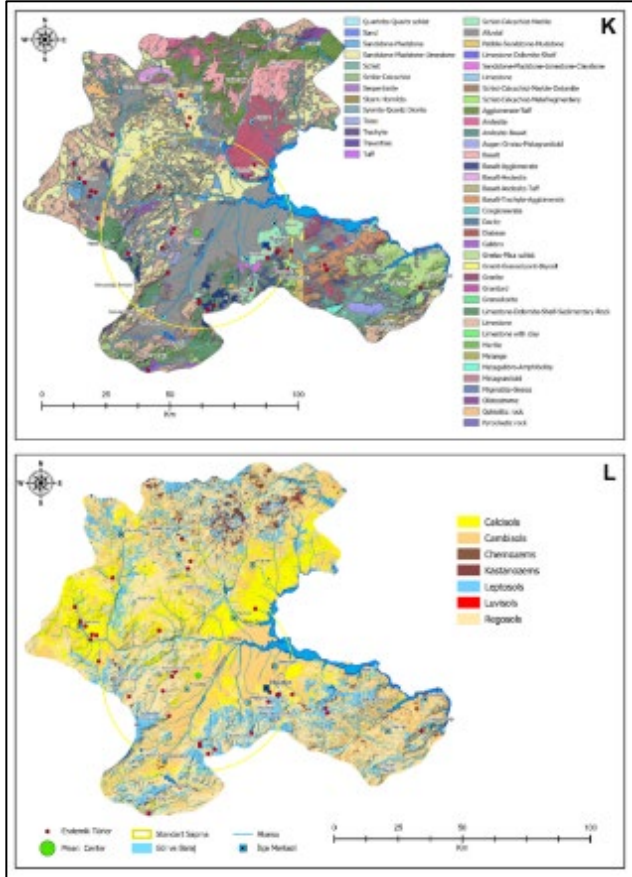
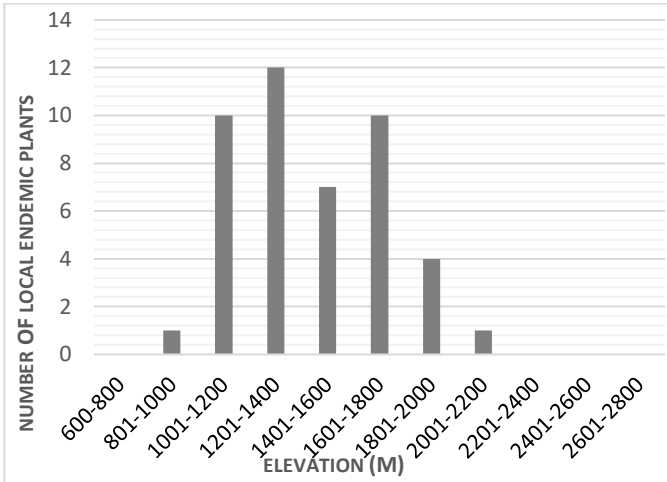

Figure 1 Continued: Abiotic Factors: K: Lithology map, L: Soil map.

When zooming out, the full elevation range for endemic plants spans from a minimum of 853 meters to a maximum of 2,463 meters, covering an impressive 1,610 meters. However, the average elevation for these plants sits at about 1,440 meters, reinforcing the importance of mid-elevation areas as key habitats. These findings underline the powerful influence of elevation on where endemic plants can

grow. Both natural factors, like climate and soil, and human activities, such as farming, shape the delicate balance that allows these species to survive.

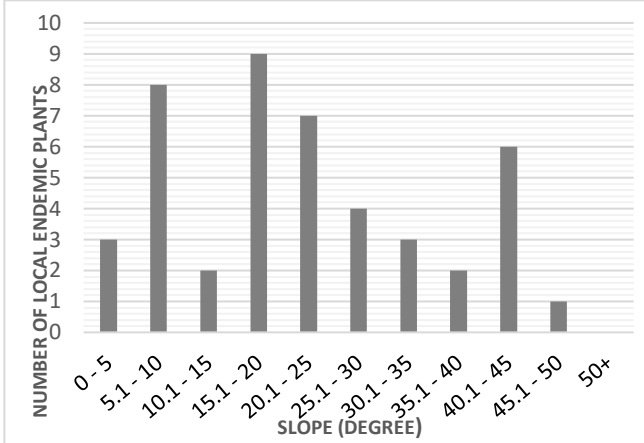
Graph 1: Distribution of local endemic plants according to elevation levels.

Malatya Province showcases diverse topography, with the central Malatya Plain encircled by the Yama Mountain to the north, the Nurhak Mountains to the west, and Beydağı to the south. The region's slopes range from flat areas in the plains to steep inclines in the surrounding mountainous zones. Gentle slopes dominate the central plains, supporting intensive agricultural activities, while steeper slopes characterize the foothills and mountainous areas.

The relationship between slope and the distribution of local endemic plants is intricate and non-linear, with these plants occurring across a broad range of slope values. Analysis reveals that endemic plants are present in nearly all slope categories up to 50°, indicating that slope alone does not restrict their distribution. However, a notable concentration of endemic plants is observed in the 15°–25° range, with the peak density occurring between 15°–20° (as shown in Graph 2). This suggests that moderate slopes offer favorable conditions for the growth and survival of endemic species, likely due to advantageous microhabitat features like optimal water drainage, reduced soil erosion, and partial protection from intense sunlight.

Steeper slopes exceeding 45° are less prevalent in the region and correspond mostly to rocky outcrops and rugged terrains. These areas, with their shallow or absent soil layers and heightened erosion risk, are generally unsuitable for most endemic plants. On the other hand, flat areas with slopes below 5° are predominantly used for agriculture, significantly altering natural habitats and limiting niches for endemic flora. While the minimum slope supporting a dense presence of endemic plants is 1°, the maximum slope reaches 67.61°, spanning a

wide range. The average slope associated with the occurrence of endemic plants is 14.81°.

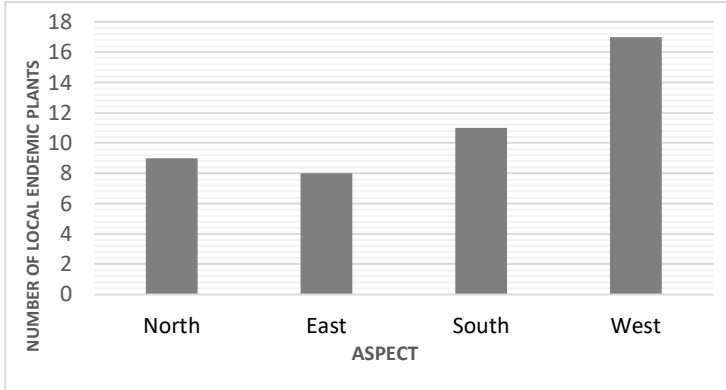
Graph 2: Distribution of local endemic plants according to Slope values.

Aspect, as one of the leading topographical factors, specifies the angle and intensity of the solar radiation impinging on a surface and thus directly affects prevailing microclimatic conditions required for plant growth and development. In Turkey, belonging to the northern hemisphere, slopes that mostly face the south have greater solar radiation since their orientation is perpendicular to the sun's rays. Thus, the resulting slope climate is warmer and drier compared to the other orientated slopes. By contrast, most north slopes are cooler and moister as a result of the limited amount of solar radiation they receive; these greatly differ in microhabitats from other areas, supporting different types of vegetation.

The aspect map of the study area was prepared and then categorized into four cardinal directions, namely north, east, south, and west, to aid the analysis of slope orientation. Overlay analysis indicated a strong inclination toward west-facing slopes, receiving 17 out of 45 endemic plants, while south-facing slopes supported 11. These results portray the western and southern sides of Malatya Province as ecologically significant, most likely because of their balanced solar exposure along with accompanying microclimatic conditions. The west slopes offer a moderate amount of sunlight and temperature conditions that may accommodate a large number of species for plants, while south-facing slopes, most likely, accommodate species adapted to more arid and warm conditions (Graph 3).

This result is supported by the zonal statistical analysis, with a calculated directional circular mean of 133.45°, which demonstrates a general preference for slopes with an orientation ranging from southeastern to southwestern. Such orientation may be related to the "harmonious" combination of solar radiation, temperature, and moisture, and reduced competition from other vegetation types often associated with such aspects. In complete contrast, east- and north-facing

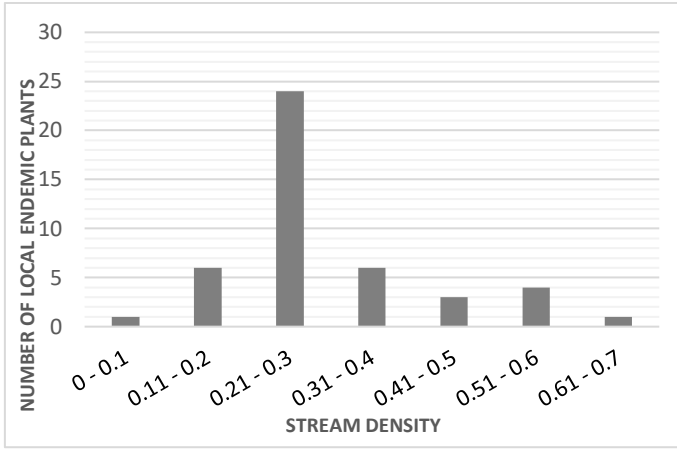
slopes had fewer endemic plants, probably due to cooler temperatures and high moisture levels that might fall outside the ecological requirements of most of the region's endemic plants.

Graph 3: Distribution of local endemic plants according to Aspect.

Starting from the surface and groundwater resources, the Malatya Province has a very rich hydrological network, further lying to the east of its borders with the Karakaya Dam on the Euphrates River. The Tohma River and its tributaries flow from west to east and constitute a large basin in the greater part of the province. A stream density map was generated for this purpose, where values range from 0 to 0.8. Then, overlaying the distribution of local endemic plants with stream density data finds that more than half of the species have inhabitants in areas where stream densities stand at 0.2 to 0.3, suggesting a more favorable hydrological condition for endemic plants in such areas (Graph 4).

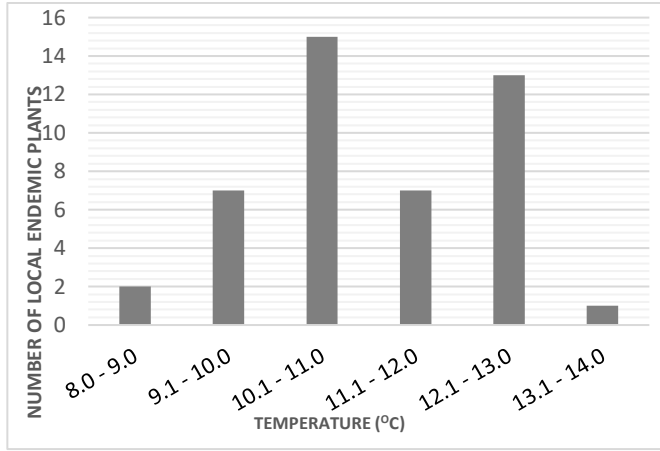
The zonal statistical analysis in the stream density of endemic plants shows a minimum and a maximum of 0.119 and 0.561, respectively, with a mean of 0.293. This indeed points out that locations with a moderate supply of water offer stable microhabitats with adequate moisture levels that may assure growth and endurance in endemic plants. On the other hand, areas of very low stream density may not allow enough water, and highly dense areas are often too saturated or even erosive to be highly suitable in terms of habitat. These results emphasize the role of moderate hydrological conditions in maintaining endemic biodiversity and the importance of consideration of stream density in conservation planning.

Graph 4: Distribution of local endemic plants according to Stream Density.

It is one of the crucial parameters that affect the distribution of local endemic plants directly by influencing physiological processes such as photosynthesis, germination, and growth. According to the Köppen climate classification, Malatya Province has a BSk cold semi-arid steppe climate; the yearly average temperature of the province varies from 8.15°C to 13.8°C. These values are obtained by Spline with tension interpolation method, and this clearly shows the spatial variation of temperature across the province. Higher temperatures are found in the south and southeastern areas where lower elevations are more prevalent, while the western and northern areas are dominated by cooler temperatures due to increased elevation and latitudinal effects. A gradient that is seen across the province as a result of topography and the geographic position.

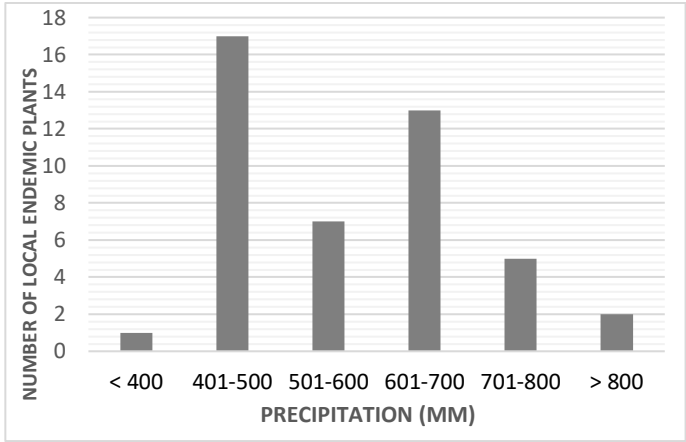
Graph 5 shows that temperature and endemic plants of local origin are interlinked as there is a massive concentration of species between the range of average temperature from 10°C to 11°C. The results further get fortified through zonal statistical result for endemic plants: 10.40°C - 12.31°C, mean - 11.34°C. These results indicate that a moderate thermal condition supports the best microhabitats for endemic plants, as it balances the physiological demands of plants in relation to the avoidance of extreme temperatures. On the contrary, areas with relatively low temperatures (<10°C) and high temperatures (>12.5°C) equally record fewer species, maybe due to the severe climatic conditions which restrict plant growth and reproduction. Results clarified temperature as one of the major environmental factors affecting endemic flora distribution pattern in Malatya Province.

Graph 5: Distribution of local endemic plants according to Temperature Values.

Precipitation controls soil moisture, nutrient availability, and microhabitat conditions, and thus it is one of the most important climatic factors responsible for the local endemic plant distribution. In Malatya Province, annual precipitation shows considerable variation, from 347 mm in the drier parts to 882 mm in the wetter ones. Precipitation is higher in the southeastern and northern parts of the province, possibly due to orographic effects and proximity to water bodies, and relatively low over the west. Overlaying precipitation data on the distribution of the local endemic plants shows the highest density over areas that receive between 400–500 mm of rainfall annually. This moderate range of precipitation provides ample soil moisture without necessarily experiencing adversities in terms of waterlogging or leaching of nutrients, hence providing the best environment for endemic flora (Graph 6).

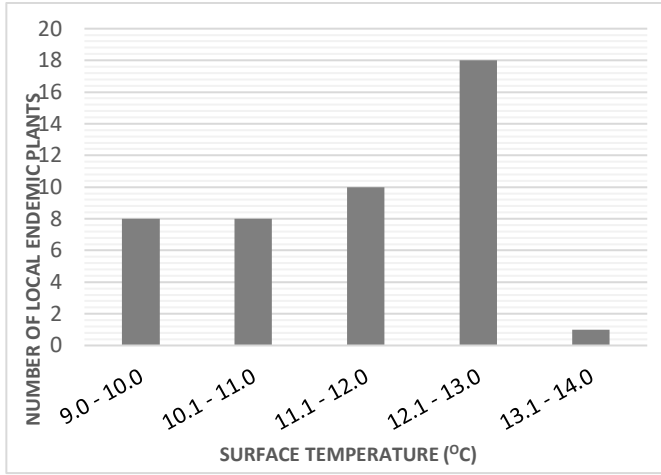
This is further confirmed in the zonal statistical analysis and the precipitation value linked with endemic plants, ranging from a minimum of 462.47 mm - maximum to 759.08 mm, and then averaging at 578.76 mm. Under very low precipitation conditions (<400 mm), the endemic plants decline due to insufficient soil moisture, while in areas with high precipitation (>800 mm), waterlogging and erosion may impede plant growth. These results reveal that Malatya endemic plants are thriving well in habitats whose hydrological condition is in good balance, providing them with a very favorable water level which would satisfy the physiological needs without generating adverse conditions in the soil. These findings highlight the importance of including precipitation patterns in conservation strategies, as conserving areas with moderate rainfall will contribute to ecological niches vital for such endemic plants.

Graph 6: Distribution of local endemic plants according to Precipitation.

Surface temperature is the temperature of the topmost layer of the Earth's crust; it is considered for being an important environmental variable that controls the growth, development, and distribution of plants. Aspect, slope, and elevation are crucial factors in determining the angle of sunlight; hence, the level of radiation a surface receives will directly affect its surface temperature. In this study, annual average surface temperature values were calculated for the area and overlaid spatially in a distribution map of the local endemic plants. The results indicated that the 12 °C-13 °C average surface temperature is optimum for the endemic plants; a total of 18 out of the 45 recognized species, 40% of them, occur within these zones. This means that such moderate surface temperatures are ideal for the development of microhabitats for the proliferation and survival of the collection of flora in question (Graph 7).

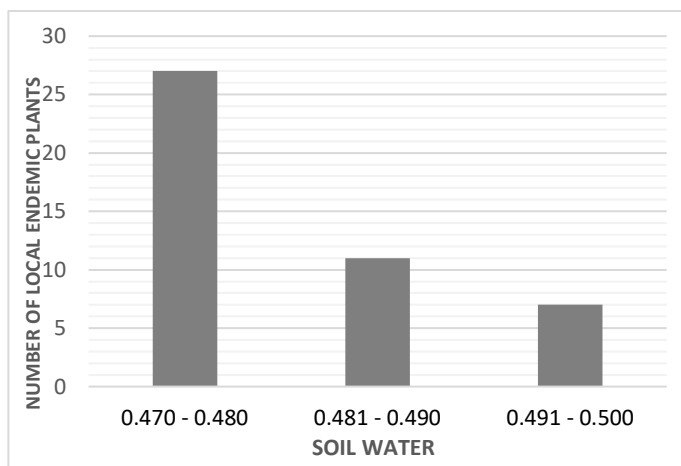
That's the zonal statistical analysis which was calculated just for zones of high local endemic plant massifs, that is why the radar image shows main temperature parameters connected with the species distribution. The surface temperature in these areas varies from 10.78 °C up to 12.71 °C. This narrow range reflects the sensitivity of endemic plants to thermal conditions, since too high or too low temperatures might disturb the vital physiological processes of photosynthesis, respiration, and nutrient uptake that are so important for growth and survival. Areas with lower surface temperatures than this (<10°C) or higher temperatures (>13°C) support fewer species and do so probably as a result of suboptimal radiation levels and resultant moisture conditions. These findings emphasize the vital role played by surface temperature in determining biodiversity patterns and point out the relevance of thermal environments when planning habitat conservation for the endemic flora.

Graph 7: Distribution of local endemic plants according to Surface Temperature.

Soil water content is one of the most important environmental parameters for plant survival because it affects root water uptake directly, nutrient availability, overall plant health, and several aspects of plant performance. In this study, the values of soil water were divided into three classes, ranging from 0.470 to 0.500. From overlay analysis, around 60% of the local endemic plants were enhanced within the range of soil water content from 0.470 to 0.480. This can be regarded as optimal since such soil moisture levels would present the right balance of available water for plant physiological functions without engendering conditions of water saturation that may hinder root function and/or cause anaerobic stress (Graph 8).

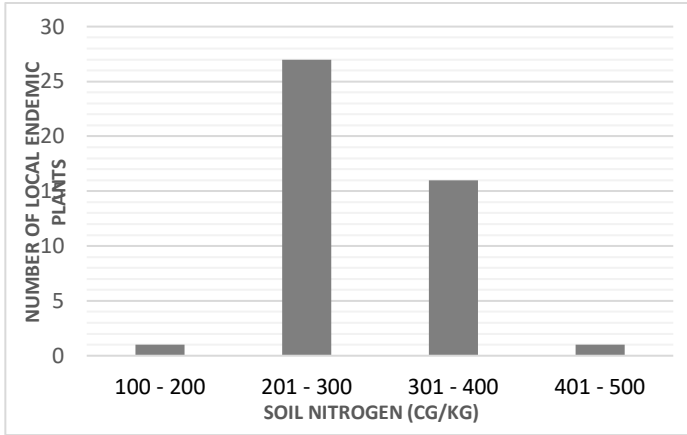
This relationship is emphasized by the preciseness of the zonal statistical analysis conducted for areas with high endemic plants density. For such areas, the minimum, maximum, and mean values of soil water content are all calculated at 0.470—an extremely narrow range. This uniformity underlines the sensitivity of endemic plants to deviations in soil moisture and, for their conservation, hydrological conditions must be maintained in a stable state. This is purportedly because of reduced aeration and lower nutrient availability in soils with water content higher than 0.480, while in soils with lower water content, plants run the risk of drought stress. The findings themselves therefore reinforce the thinking that indeed it may be the moderate levels of soil moisture that are central to the persistence of plant biodiversity in these ecosystems and further emphasize the need for proper land management where habitat preservation is concerned.

Graph 8: Distribution of local endemic plants according to Soil Water.

Soil nitrogen levels are one of the most critical factors affecting plant growth and distribution due to the fact that nitrogen is one of the major nutrients required for photosynthesis, synthesis of proteins, and other metabolic activities in plants. Overlaying the local endemic plants' distribution onto soil nitrogen data clearly outlined a preference for areas containing nitrogen at levels between 201–300 cg/kg. About 27 of 45 endemic plants are concentrated in these zones to suggest that moderate nitrogen availability provides the optimum balance for the growth of endemic plants. This probably shows conditions supporting healthy root systems and nutrient uptake, hence fostering ecological stability for these species (Graph 9).

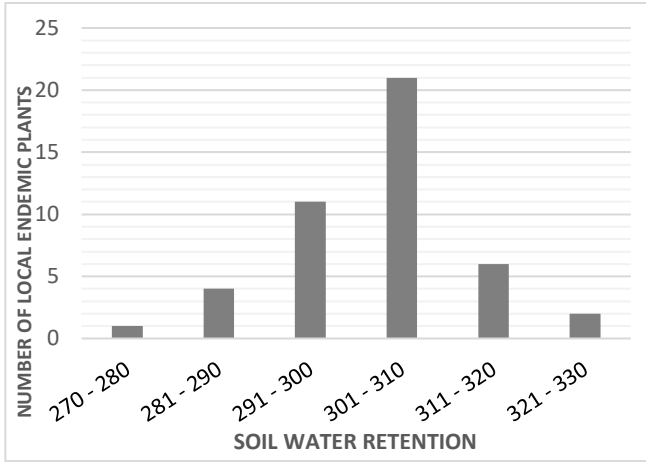
Zonal statistical analysis gives increased magnitude at the soil nitrogen in relation to the distribution of endemic plants in species-dense areas a notch higher. Calculated values also manifest a small range of nitrogen averaging 283 cg/kg of the natives-rich areas. Accordingly, very low (<200 cg/kg) or very high (>400 cg/kg) nitrogen levels support significantly fewer species, suggesting that under these extreme conditions, either nutrient availability is seriously limited or toxicity disrupts plant metabolic processes. This feature of consistency in the level of nitrogen across the endemic-rich zones, unlike any other parameter, throws light on the role of nutrient homogeneity in the shaping of plant communities. These findings emphasize, therefore, a need to keep nitrogen levels in the soil gentle and steady in such conservation cases, as deviations might likely disrupt the ecological niches critical for sustaining endemic plant diversity.

Graph 9: Distribution of local endemic plants according to Soil Nitrogen.

The capacity of the soil to retain water is mainly determined by soil texture and composition. A higher proportion of clay results in higher retention of water by the soil, whereas sandy soils have less capacity since their particles are considerably larger with lesser surface area. Soil moisture availability directly contributes to soil water retention, therefore enabling plants to obtain appropriate amounts of water for maintaining their physiological and metabolic needs. In this study, we estimated volume water content at -10 kPa as an indication of soil water retention capacity and then performed a spatial overlay of the endemic plant distribution with this attribute. The results succinctly suggest that areas where there is high concentration of endemic plants correspond to a value of 301-310 units for soil water retention, with 21 out of 45 endemic plants—or 47% of these—falling in such an area. Also, the general analysis shows that 84% of the species are distributed in the range between 291–320 units, which range is providing the best moisture conditions for endemic flora (Graph 10).

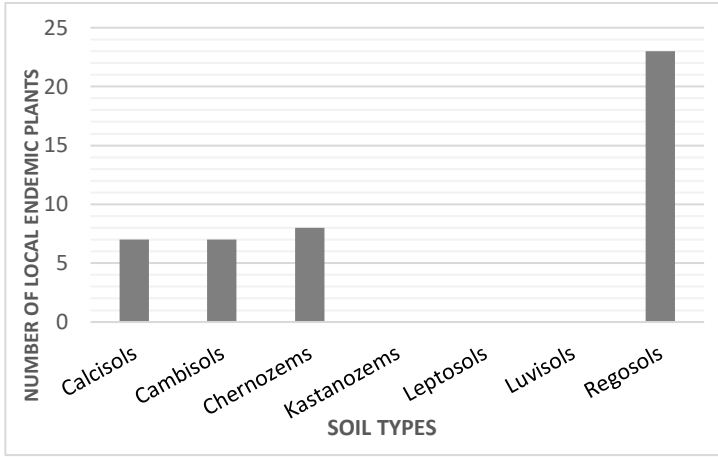
Zonal statistical analysis, focused on the zones of high concentration of local endemic plants, shows the minimum, maximum, and average values of the water retention ranges. These were found to be 270 units as the minimum value and 332 as the maximum, while the mean reached 297 units. We observe how the numbers of species are declining outside of this range from 291 to 320. This shows that such a deviation from the optimum either results in water scarcity or excessive saturation, which may harmfully affect the plant health and habitat suitability. Unlike other parameters, soil water retention is the integral of both physical and chemical properties of soil for creating a stable environment for the growth of plants. The narrow zonal range among site hotspots underlines the sensitivity of endemic-rich areas to any deviation in hydrological soil properties, which necessitates protection and management of such soils for biodiversity conservation.

Graph 10: Distribution of local endemic plants according to Soil Water Retention.

Seven soil types exist within the study area, with varied physical and chemical properties that provide variable habitat suitability conditions for local endemic plants. The discussion on the habitat distribution of endemic plants among these soil types identifies a strong dominance towards the Regosols soil type, which hosts more than half of the recorded species (23 out of 45). Regosols are usually of weakly developed profiles and often very sandy. That considered, they could well have been associated with arid and semiarid conditions whereby vegetation is adapted to a low nutrient supply with rather rapid internal water drainage. This would tend to point out that local endemic plants can be well adapted to the challenging conditions presented by Regosols using their structural advantages such as loose texture for root penetration and moisture retention in microsites.

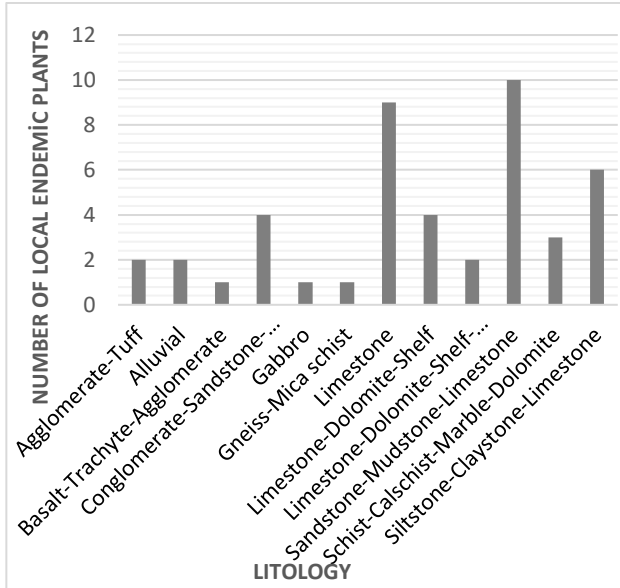
In turn, the area's endemic plants studied do not inhabit other types of soils such as Kastanozems, Leptosols, and Luvisols. Kastanozems, being fertile, are chiefly the soils accompanying grasslands and hence find an intensive application by people in agriculture, with only negligible remains of undestroyed habitats hosting endemic flora. The complete absence of endemic plants in Leptosols and Luvisols, representing respectively thin and very poor soils, further underlines inedibility of these substrates to provide the necessary ecological conditions to host plant species. On the contrary, Calcisols and Cambisols each host seven endemic plants, while Chernozems host eight species. The presence of endemic plants on these soil types underlines their intermediate suitability, which makes a balance between nutrient availability and moisture retention. From the trends observed, it follows that Regosols are vital habitats of endemic plants and must be conserved for habitat diversity in the area to be maintained (Graph 11).

Graph 11: Distribution of local endemic plants according to Soil Types.

A 1:100,000-scale geological map of Malatya Province was digitized and then reclassified into 12 simplified lithological units to suit the aims of the present study. These units represent a great variety of geological formations across the region, ranging from sedimentary to igneous and metamorphic types. By overlaying the distribution of local endemic plants with these lithological units, some important correlations between lithology and plant occurrence could be realized. The analysis indicates that limestone-limestone-complex units are the predominant units of habitats, and most of the flora are found in such lithologies that support it. Such findings complete the groups of ecological significances of carbonate-rich substrates as a roadway to favorable growth conditions for endemic plants.

Of the 45 plants endemic to Malatya, a total of 33 species (73%) are distributed within the areas made up of limestone or dominated complexes such as limestone-dolomite and limestone-mudstone. The origins of the affinity of these lithologies are possibly explained by those unique physical and chemical properties that show high porosity, permeability, and calcium-rich soils and that exert a synergistic effect towards the facilitation of nutrient cycling and root penetration with water retention in semi-arid conditions. Besides that, the weathering of limestones provides microhabitats and niches that also protect the microenvironment from stresses mainly from the environment, increasing their aptness for endemic flora. On the other hand, fewer or non-endemic plants exist in less chemically favorable or more structurally compact lithologies such as gabbro, basalt, and tuff (Graph 12).

Graph 12: Distribution of local endemic plants according to Lithology.

4. DISCUSSION

The outputs of the study provide important information on the relationship between local endemic plant species and the physical environmental factors affecting their distribution in Malatya province. The results of the analyses highlight several key trends, particularly strong associations between endemic species and mid-elevation zones (1,000-2,000 metres), specific slope ranges (15°-25°) and lithological units such as limestone and their associated complexes. These findings underline the complex interactions between topography, soil properties, hydrology and geology in shaping the ecological niches of endemic species.

Endemic species are highly concentrated in areas characterised by moderate environmental conditions. The mid-elevation zones of the site offer a balance between temperature and humidity, which is crucial for plant growth (Gaston, 2003). Slopes with slopes between 15° and 25° provide optimum drainage and soil stability, reducing erosion risks and facilitating nutrient availability (Médail and Quézel, 1997). Areas with moderate soil moisture and nutrient levels, especially soil nitrogen content between 201-300 cg/kg and soil water retention values between 301-310 units, provide the highest local endemic diversity. These findings are in agreement with previous studies emphasising the role of balanced environmental gradients in sustaining endemic plant biodiversity (Harrison et al., 2006; Pausas and Austin, 2001).

The study differs in some aspects from the literature emphasising the importance of extreme environments for local endemic vegetation. Kruckeberg and

Rabinowitz (1985) suggested that endemics generally thrive in habitats with extreme conditions due to reduced competition. In contrast, the unique climatic and geological conditions of Malatya province seem to support more moderate ecological environments. This suggests that endemic species here may be exposed to competition in both extreme and highly favourable environments, thus occupying intermediate niches (Richardson et al., 2005).

The preference for limestone and limestone-complex lithologies in the region underlines the role of substrate properties in determining habitat suitability for endemic species. The high porosity, permeability and calcium-rich soils of limestone increase its ecological importance by supporting specialised plant communities (Chiarucci et al., 2010; Jurado and Westoby, 1992). The formation of microhabitats and niches by the weathering of limestone, which provide protection from environmental pressures, further enhances the occurrence of endemic vegetation. In contrast, the absence of endemic species in certain lithologies such as gabbro, basalt and tuff suggests that these structures may lack the physical or chemical properties necessary to support endemic flora in the field (Proctor and Woodell, 1975). The broader implications of the findings are twofold. The first is the part that contributes to the understanding of how environmental factors shape the diversity of endemic plants in semi-arid regions. This information is important for predicting how ecosystems may respond to environmental changes (Sala et al., 2000). The other aspect of the findings provides a framework for the identification and prioritisation of protected areas. The significant overlap between endemic species density and certain physical parameters emphasises the need to integrate these variables into conservation planning (Margules & Pressey, 2000). For example, areas with moderate stream density (0.2-0.3) and temperatures in the middle range (12-13°C) indicate critical habitats, highlighting priority areas for conservation.

With all these findings, the study has some limitations, especially due to limited fieldwork. Consideration of findings partly based on climate and soil data, whose spatial scale is small, may result in misleading values, especially for areas where sampling points are sparse (Zimmermann et al., 2007). This may lead to an underestimation of environmental variables in some microhabitats. In addition, a spatial distribution does not embrace biotic interactions of competition, predation, or mutualism, which restricts the scope of the studied ecological processes. Because such interactions may dramatically affect the distribution and abundance of species, they may potentially confound any observed relationships with abiotic factors.

Future research should address these gaps by combining higher resolution datasets, field-based measurements and analyses of biotic interactions to provide a more comprehensive understanding of species-environment relationships. Longitudinal studies using remote sensing technology can monitor changes in species distribution over time and thus more effectively assess the impacts of climate change (Turner et al., 2003). Furthermore, studies covering different semi-arid regions may reveal whether the patterns observed in Malatya province are

consistent elsewhere. Thus, studies can contribute to broader ecological theories and conservation strategies (Hobbs et al., 2006).

5. CONCLUSION

This study examined the relationship between local endemic plant species and physical environmental factors in Malatya Province, Turkey. Spatial analyses revealed that endemic species are mostly concentrated in areas with moderate environmental trends. These areas have characteristics such as moderate elevations, slopes between 15 and 25 per cent and limestone-dominated lithologies. Key findings emphasise the strong influence of soil properties such as nitrogen content and water-holding capacity, as well as hydrological and topographic factors in shaping flora patterns. The novelty of the study lies in its holistic approach, combining GIS-based spatial analysis and regional statistical methods to understand species-environment interactions in a comprehensive (site-specific parameter) manner. By identifying the specific environmental conditions that favour endemic species, the study provides valuable information for policy makers to develop targeted conservation strategies (Cowling & Pressey, 2003). Conservation of these habitats not only maintains biodiversity but also ensures the continuity of vital ecosystem services for local communities (Daily, 2013).

Integrating physical-environmental variables into conservation strategies is critical to protecting these unique species in the face of climate change and anthropogenic disturbances. For example, the conservation of limestone-rich habitats and areas with temperate climatic conditions can ensure the sustainability of ecological niches of endemic flora (Brooks et al., 2002). Furthermore, sustainable land use practices that take into account soil and hydrological characteristics can reduce the effects of habitat degradation. Future research should build on these findings, exploring temporal dynamics and extending analyses to broader taxonomic and geographic scopes. Incorporating long-term monitoring and predictive modelling processes will improve our ability to effectively conserve and manage biodiversity (Pereira et al., 2010). By adopting a multidisciplinary approach that includes ecological, geographical and social perspectives, more robust strategies can be developed to conserve endemic species and the ecosystems they inhabit.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar %50, ikinci ve üçüncü yazar %50
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

References

Altıngöller, M., Karakurt, M., Şengün, M. T., Karadeniz, E., & Sunbul, F. (2024). Impacts of Soil Temperature on Apricot Productivity in Malatya, Turkey: A Longitudinal Analysis Using Inverse Distance Weighting. *International Journal of Nature and Life Sciences*, 8(1), 36-53.

The Relationship of Local Endemic Plant Distribution With Environmental Conditions: A Gis Based Application in Malatya Province, Türkiye / Yerel Endemik Bitki Dağılımının Çevresel Koşullar İle İlişkisi: Malatya İlinde Cbs Tabanlı Bir Uygulama, Türkiye

- Antonelli, A., Kissling, W. D., Flantua, S. G., Bermúdez, M. A., Mulch, A., Muellner-Riehl, A. N., ... & Hoom, C. (2018). Geological and climatic influences on mountain biodiversity. *Nature Geoscience*, *11*(10), 718-725.
- Araújo, M. B., & Pearson, R. G. (2005). Equilibrium of species' distributions with climate. *Ecography*, *28*(5), 693-695.
- Bornette, G., & Puijalon, S. (2011). Response of aquatic plants to abiotic factors: a review. *Aquatic sciences*, *73*, 1-14.
- Brooks, T. M., Mittermeier, R. A., Mittermeier, C. G., Da Fonseca, G. A., Rylands, A. B., Konstant, W. R., ... & Hilton-Taylor, C. (2002). Habitat loss and extinction in the hotspots of biodiversity. *Conservation biology*, *16*(4), 909-923.
- Brown, J. L. (2014). SDM toolbox: a python-based GIS toolkit for landscape genetic, biogeographic and species distribution model analyses. *Methods in Ecology and Evolution*, *5*(7), 694-700.
- Callaway, R. M., & Walker, L. R. (1997). Competition and facilitation: a synthetic approach to interactions in plant communities. *Ecology*, *78*(7), 1958-1965.
- Chiarucci, A., Bacaro, G., & Rocchini, D. (2010). Quantifying plant species diversity in a Natura 2000 network: old ideas and new proposals. *Biological Conservation*, *143*(5), 1180-1187.
- Cowling, R. M., & Pressey, R. L. (2003). Introduction to systematic conservation planning in the Cape Floristic Region. *Biological Conservation*, *112*(1-2), 1-13.
- Crave, A., & Gascuel-Oudou, C. (1997). The influence of topography on time and space distribution of soil surface water content. *Hydrological processes*, *11*(2), 203-210.
- Daily, G. C. (Ed.). (2013). *Nature's services: societal dependence on natural ecosystems*. Island Press.
- de Lima, R. A., Oliveira, A. A., Pitta, G. R., de Gasper, A. L., Vibrans, A. C., Chave, J., ... & Prado, P. I. (2020). The erosion of biodiversity and biomass in the Atlantic Forest biodiversity hotspot. *Nature communications*, *11*(1), 6347.
- Gaston, K. J. (2003). *The Structure and Dynamics of Geographic Ranges*. Oxford University Press.
- Gaston, K. J. (2009). Geographic range limits of species. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, *276*(1661), 1391-1393.
- Gaston, K. J., & Spicer, J. I. (2013). *Biodiversity: an introduction*. John Wiley & Sons.
- Giam, X., Bradshaw, C. J., Tan, H. T., & Sodhi, N. S. (2010). Future habitat loss and the conservation of plant biodiversity. *Biological Conservation*, *143*(7), 1594-1602.
- Gunduz, O., Ceyhan, V., & Bayramoglu, Z. (2011). Influence of climatic factors on apricot (*Prunus ameniaca* L.) yield in the Malatya province of Turkey.
- Harrison, S., Safford, H. D., Grace, J. B., Viers, J. H., & Davies, K. F. (2006). Regional and local species richness in an insular environment: serpentine plants in California. *Ecological Monographs*, *76*(1), 41-56.
- Hermant, M., Prinzing, A., Vernon, P., Convey, P., & Hennion, F. (2013). Endemic plants have highly integrated phenotypes, environmental distributions and phenotype-environment relationships. *Journal of Biogeography*, *40*(8), 1583-1594.
- Hobbs, R. J., Arico, S., Aronson, J., Baron, J. S., Bridgewater, P., Cramer, V. A., ... & Zobel, M. (2006). Novel ecosystems: theoretical and management aspects of the new ecological world order. *Global Ecology and Biogeography*, *15*(1), 1-7.
- Işik, K. (2011). Rare and endemic plants: why are they prone to extinction?. *Turkish Journal of Botany*, *35*(4), 411-417.
- Jurado, E., & Westoby, M. (1992). Germination biology of selected central Australian plants. *Australian Journal of Ecology*, *17*(3), 341-348.
- Karadeniz, E., Er, S., Boyraz, Z., & Coşkun, S. (2022). Evaluation of potential geotourism of Levent Valley and its surroundings using GIS route analysis. *Geoheritage*, *14*(2), 77.
- Karakuş, Ş. (2016). *Flora of Malatya Province* (Doctoral dissertation). Graduate School of Natural and Applied Sciences, İnönü University, Malatya, Turkey.

- Karakuş, Ş., & Mutlu, B. (2019). *Allium dönmezii*, a new species of *Allium* sect. *Melanocrommyum* (Amaryllidaceae) from Turkey: morphological and molecular evidence. *Phytotaxa*, 411(3), 194-204.
- Kruckeberg, A. R., & Rabinowitz, D. (1985). Biological aspects of endemism in higher plants. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 16(1), 447-479.
- Lan, G., Hu, Y., Cao, M., & Zhu, H. (2011). Topography related spatial distribution of dominant tree species in a tropical seasonal rain forest in China. *Forest Ecology and Management*, 262(8), 1507-1513.
- Lennon, J. J., & Turner, J. R. (1995). Predicting the spatial distribution of climate: temperature in Great Britain. *Journal of Animal Ecology*, 370-392.
- Margules, C. R., & Pressey, R. L. (2000). Systematic conservation planning. *Nature*, 405(6783), 243-253.
- Médail, F., & Quézel, P. (1997). Hot-spots analysis for conservation of plant biodiversity in the Mediterranean Basin. *Annals of the Missouri Botanical Garden*, 84(1), 112-127.
- Médail, F., & Quézel, P. (1997). Hot-spots analysis for conservation of plant biodiversity in the Mediterranean Basin. *Annals of the Missouri Botanical Garden*, 84(1), 112-127.
- Mittermeier, R. A., Turner, W. R., Larsen, F. W., Brooks, T. M., & Gascon, C. (2011). Global biodiversity conservation: the critical role of hotspots. In *Biodiversity hotspots: distribution and protection of conservation priority areas* (pp. 3-22). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Mutlu, B., & Karakuş, Ş. (2012). A new species of *Ornithogalum* (Hyacinthaceae) from East Anatolia, Turkey. *Turkish Journal of Botany*, 36(2), 125-133.
- Pausas, J. G., & Austin, M. P. (2001). Patterns of plant species richness in relation to different environments: an appraisal. *Journal of Vegetation Science*, 12(2), 153-166.
- Pereira, H. M., Leadley, P. W., Proença, V., Alkemade, R., Scharlemann, J. P., Fernandez-Manjarrés, J. F., ... & Walpole, M. (2010). Scenarios for global biodiversity in the 21st century. *Science*, 330(6010), 1496-1501.
- Proctor, J., & Woodell, S. R. J. (1975). The ecology of serpentine soils. *Advances in Ecological Research*, 9, 255-366.
- Rapoport, E. H. (2013). *Areography: geographical strategies of species* (Vol. 1). Elsevier.
- Richardson, D. M., Pyšek, P., Rejmánek, M., Barbour, M. G., Panetta, F. D., & West, C. J. (2000). Naturalization and invasion of alien plants: concepts and definitions. *Diversity and Distributions*, 6(2), 93-107.
- Sajjad, M., Li, Y., Tang, Z., Cao, L., & Liu, X. (2018). Assessing hazard vulnerability, habitat conservation, and restoration for the enhancement of mainland China's coastal resilience. *Earth's Future*, 6(3), 326-338.
- Sala, O. E., Chapin III, F. S., Armesto, J. J., Berlow, E., Bloomfield, J., Dirzo, R., ... & Wall, D. H. (2000). Global biodiversity scenarios for the year 2100. *Science*, 287(5459), 1770-1774.
- Sardans, J., & Peñuelas, J. (2013). Plant-soil interactions in Mediterranean forest and shrublands: impacts of climatic change. *Plant and soil*, 365, 1-33.
- Srivastava, D. S., & Vellend, M. (2005). Biodiversity-ecosystem function research: is it relevant to conservation?. *Annu. Rev. Ecol. Syst.*, 36(1), 267-294.
- Stachowicz, J. J., Fried, H., Osman, R. W., & Whitlatch, R. B. (2002). Biodiversity, invasion resistance, and marine ecosystem function: reconciling pattern and process. *Ecology*, 83(9), 2575-2590.
- Tateno, R., & Takeda, H. (2003). Forest structure and tree species distribution in relation to topography-mediated heterogeneity of soil nitrogen and light at the forest floor. *Ecological research*, 18, 559-571.
- Thompson, I., Mackey, B., McNulty, S., & Mosseler, A. (2009). Forest resilience, biodiversity, and climate change. In *Secretariat of the Convention on Biological Diversity, Montreal. Technical Series no. 43. 1-67.* (Vol. 43, pp. 1-67).

The Relationship of Local Endemic Plant Distribution With Environmental Conditions: A Gis Based Application in Malatya Province, Türkiye / Yerel Endemik Bitki Dağılımının Çevresel Koşullar İle İlişkisi: Malatya İlinde Cbs Tabanlı Bir Uygulama, Türkiye

- Thuiller, W., Midgley, G. F., Hughes, G. O., Bomhard, B., Drew, G., Rutherford, M. C., & Woodward, F. I. (2006). Endemic plants and ecosystem sensitivity to climate change in Namibia. *Global Change Biology*, 12(5), 759-776.
- Tromp-van Meerveld, H. J., & McDonnell, J. J. (2006). On the interrelations between topography, soil depth, soil moisture, transpiration rates and species distribution at the hillslope scale. *Advances in water resources*, 29(2), 293-310.
- Turner, W., Spector, S., Gardiner, N., Fladeland, M., Sterling, E., & Steininger, M. (2003). Remote sensing for biodiversity science and conservation. *Trends in Ecology & Evolution*, 18(6), 306-314.
- Vilà, M., Tessler, M., Suehs, C. M., Brundu, G., Carta, L., Galanidis, A., ... & Hulme, P. E. (2006). Local and regional assessments of the impacts of plant invaders on vegetation structure and soil properties of Mediterranean islands. *Journal of Biogeography*, 33(5), 853-861.
- Wu, X. B., & Smeins, F. E. (2000). Multiple-scale habitat modeling approach for rare plant conservation. *Landscape and urban planning*, 51(1), 11-28.
- Yazgan, E., & Chessex, R. (1991). *Geology and tectonic evolution of the southeastern Taurides in the region of Malatya*. Turkish Association of Petroleum Geologists.
- Zhang, J., You, S., & Gruenwald, L. (2015, November). Efficient parallel zonal statistics on large-scale global biodiversity data on gpus. In *Proceedings of the 4th International ACM SIGSPATIAL Workshop on Analytics for Big Geospatial Data* (pp. 35-44).
- Zhang, Q. P., Wang, J., & Wang, Q. (2021). Effects of abiotic factors on plant diversity and species distribution of alpine meadow plants. *Ecological Informatics*, 61, 101210.
- Zhou, Y., Narumalani, S., Waltman, W. J., Waltman, S. W., & Palecki, M. A. (2003). A GIS-based spatial pattern analysis model for eco-region mapping and characterization. *International journal of geographical information science*, 17(5), 445-462.
- Zimmermann, N. E., Edwards Jr, T. C., Moisen, G. G., Frescino, T. S., & Blackard, J. A. (2007). Remote sensing-based predictors improve distribution models of rare, early successional and broadleaf tree species in Utah. *Journal of Applied Ecology*, 44(5), 1057-1067.

Extended Abstract

Background: *Endemic plants, which are critical components of global biodiversity, often occur in specific geographical regions with unique ecological conditions. These species not only reflect the health of their ecosystems, but also contribute to overall ecological resilience and genetic diversity. Arid-semi-arid regions in Turkey, such as Malatya province, present unique challenges and opportunities for the differentiation of endemic flora due to their climatic characteristics, distinct topography and lithological units. Malatya Province is characterised by its various elevations, climatic differences and lithological diversity, which provide different habitats for a large number of endemic plants. However, significant differences are observed in the distribution of these species over habitats. This study aims to contribute to biodiversity conservation and sustainable land use practices in arid-semi-arid ecosystems by analysing the environmental parameters affecting the spatial distribution of endemic plants.*

Aim of the Study: *The main objective of the study is to analyse the relationships between local endemic plant species and physical conditions in Malatya province. In particular, the study focuses on determining the influence of abiotic factors such as elevation, slope, aspect, soil properties, hydrology and climate on the spatial patterns of 36 endemic plant species. The findings aim to*

inform conservation strategies by identifying priority areas and conditions that support endemic biodiversity.

Methodology: For the purpose of the study, a comprehensive GIS-based spatial statistics methodology was used using spatial data sets from multiple national and international sources. The data includes topographic (elevation, slope, aspect), geological (lithology), climatic (temperature, precipitation, surface temperature), soil properties (nitrogen content, water retention) and hydrological (stream density) variables. In order to increase the spatial resolution and consistency of the data sets within the scope of field studies, they were pre-processed and their quality was improved and made suitable for spatial statistical analyses. Advanced GIS tools, including ArcGIS Pro and QGIS, were used to map the spatial distribution of physical conditions and overlap them with the occurrence of endemic species. Spatial statistical methods quantified the relationships between species density and environmental factors, highlighting the most important relationships of habitat suitability. By integrating multiple spatial data layers, the study provides a holistic understanding of the ecological requirements of endemic plants.

Results: Statistical analyses reveal several main trends in the relationship between the distribution of endemic species and environmental factors: **Altitude:** Endemic plants are predominantly distributed in mid-elevation regions (1,000-2,000 m), with the highest density between 1,000-1,400 m. These regions create ideal habitats by balancing climatic and soil conditions. **Slope** Slopes of 15°-25° were found to be the range where endemic plants are denser. This value provides favourable drainage and soil stability. **Aspect:** The western and southern slopes, which receive moderate solar radiation, favour a greater diversity of endemic species than the cooler and more humid northern slopes. **Lithology:** Limestone-dominated substrates host 73% of the endemic species, attributed to high porosity, permeability and calcium-rich soils that enhance nutrient cycling and water retention. **Soil Properties:** Areas with nitrogen levels of 201-300 cg/kg and soil water retention values of 301-310 units emerge as areas favourable for plant growth, reflecting the importance of balanced soil fertility and moisture. **Hydrology:** Stream densities of 0.2-0.3% support a significant proportion of endemic species by creating stable microhabitats with sufficient moisture. **Climate:** Temperate climatic conditions, with annual temperatures of 10°C-11°C and rainfall of 400-500 mm, created favourable conditions for endemic plants, avoiding extremes that inhibit physiological processes. These findings emphasise that endemic plants prefer moderate environmental conditions, contrasting with studies that emphasise extreme habitats as refugia for endemic species. The results underline the interplay of abiotic factors in shaping biodiversity patterns and emphasise the need for holistic conservation approaches.

Conclusions: By advancing the understanding of species-environment relationships in arid-semi-arid ecosystems, the study provides actionable information for biodiversity conservation in Malatya province. Key outputs emphasise the importance of mid-elevation zones, limestone-rich habitats,

Enes KARADENİZ - Zeki BOYRAZ - Reşat GEÇEN

The Relationship of Local Endemic Plant Distribution With Environmental Conditions: A Gis Based Application in Malatya Province, Türkiye / Yerel Endemik Bitki Dağılımının Çevresel Koşullar İle İlişkisi: Malatya İlinde Cbs Tabanlı Bir Uygulama, Türkiye

moderate climate and hydrological conditions in sustaining endemic biodiversity. These results have important implications for conservation planning and sustainable land management for the region.

**KIRGIZİSTAN'DA ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TÜRK
DÜNYASI ALGISI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER: KTMÜ
ÖRNEĞİ****

**ASSESSMENTS ON THE PERCEPTION OF THE TURKIC WORLD
AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN KYRGYZSTAN: THE CASE
OF KTMU**

Niyazi AYHAN ✉ **

Erdoğan AKMAN***

Özet

Kırgızistan tarihi, dilsel, etnik ve kültürel bağlantılarıyla Türk Dünyası ile güçlü bir ilişki içindedir. Bu nedenle de Türk Dünyası'nın bir parçası olan Kırgızistan'da eğitim gören üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası üzerine algıları büyük bir önem arz etmektedir. Çalışma bu bağlamdan hareketle Kırgızistan'da öğrenim gören üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası hakkındaki görüşlerini ve algılarını derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Bu araştırmada, KTMÜ öğrencilerinin Türk Dünyası algılarına dair nicel verilere ulaşmak amacıyla bir anket formu oluşturulmuştur. Genel olarak iki bölümden oluşan anketin birinci bölümünde yaş, cinsiyet, bölüm gibi demografik özellikler hakkında bilgiler bulunurken, ikinci bölümde 5'li likert ile oluşturulan toplamda 17 maddeden oluşan ifadeler bulunmaktadır. Geçerlilik ve güvenilirlik testi yapılan anket formunun Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha = .84$ olarak bulunmuş, çalışmanın verileri bu kapsamda yorumlamaya değer görülmüştür. Genel olarak yapılan araştırmada sonuç olarak Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinde eğitim gören öğrencilerin Türk Dünyası algılarının pozitif yönde olduğu ve bu algının cinsiyet ve yaşa gibi demografik özelliklere göre farklılaşmadığı görülmüştür.

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 12.11.2024; **Kabul tarihi:** 12.12.2024.
Kaynak gösterilme: AYHAN N.- AKMAN E. (2024), Kırgızistan'da Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Algısı Üzerine Değerlendirmeler: KTMÜ Örneği, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 307-328 .

** Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Bişkek / KIRGIZİSTAN niyazi.ayhan@manas.edu.kg
<https://orcid.org/0000-0002-6839-6422>

*** Doç. Dr., Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Bişkek / KIRGIZİSTAN
erdogan.akman@manas.edu.kg <https://orcid.org/0000-0003-3781-4860>

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Türk Dünyası, Türk Dünyası Algısı, KTMU

Abstract

Kyrgyzstan's historical, linguistic, ethnic, and cultural connections establish a strong link with the Turkic World. Consequently, the perceptions of university students studying in Kyrgyzstan, an integral part of the Turkic World, carry significant importance. This study aims to comprehensively investigate the viewpoints and perceptions of university students in Kyrgyzstan regarding the Turkic World. In this research, a questionnaire was developed to obtain quantitative data on the perception of KTMU (Kyrgyz-Turkish Manas University) students about the Turkic World. The questionnaire, consisting of two main sections, addresses demographic information such as age, gender, and major in the first section. In the second section, a set of 17 statements constructed using a 5-point Likert scale are included to assess the students' perceptions. The validity and reliability of the questionnaire were confirmed, with a Cronbach's Alpha reliability coefficient of $\alpha = 0.84$, making the collected data valuable for interpretation. The research findings indicate that university students at Kyrgyzstan-Turkey Manas University generally hold positive perceptions of the Turkic World, and these perceptions do not significantly vary based on demographic factors such as gender and age.

Keywords: Kyrgyzstan, Turkic World, Turkic World Perception, KTMU

Giriş

Türk Dünyası kavramını tanımlamak için yapılan tanımlara baktığımızda Ceylan (2014:147) “*bağımsızlığını kurabilmiş Türk devletleri ile çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Türk Bölgeleri*” olarak tanımlamıştır. Arslan ise, (2014:159) “*Türk milletini ortaya getiren unsurlara (soy, dil kültür, vatan, tarih, din) sıkı sıkıya bağlı cemiyetlerin oluşturduğu coğrafya*” olarak ifade etmiştir. Alkan da (2014:165) “*Tüm Türk Soylu insanları kapsayan bir kavram*” olarak Türk Dünyasını tanımlamıştır. Yukarıda belirtilen bütün tanımlarda Türk Dünyasının coğrafi alan ve kültürel unsurlar ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda, Türk Dünyası kavramı kültürel ve tarihsel birlikteliğin olduğu geniş bir coğrafyada ırki olarak homojen olan bir nüfusu tanımlayan kültürel bir kavramdır (Akengin, 2017:10). Yapılan tanımlar Türk Dünyası kavramını farklı yönleriyle ele almışlardır.

Türk Dünyası kavramına coğrafi alan olarak baktığımızda Türk Dünyası kuzeyden Rusya Federasyonu, doğudan Çin, güneyden Pakistan, Afganistan ve İran, güneybatıdan Arap ülkeleri ve batıdan ise Avrupa ülkeleriyle sınırları olan Türk Devletlerini, Özerk Bölgeleri ve toplulukları kapsamaktadır (Öztürk ve Satan, 2007). Bu bağlamda Türk dünyası birbirine sınırları olan geniş bir coğrafi alanı içine almaktadır. Yine aynı şekilde siyasi bağımsızlığı olan ve kendi yönetimi üzerinde söz sahibi olan Türk Devletleri Türk dünyası denildiğinde ilk akla gelenlerdir. Bu devletler yanında kısmi idari bağımsızlığı olan özellikle Rusya Federasyonu'ndaki, Ukrayna'daki ve Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki özerk cumhuriyetleri ve kısmi idari bağımsızlığı olan cumhuriyet ve bölgeleri belirtebiliriz. Yukarıda belirtilen coğrafya dil, soy,

toprak bakımından Türk dünyasıdır (Öztürk ve Satan, 2007). Bu bağlamda, *“coğrafi genişlik ve tarihî derinlik çerçevesinde kültürel varlığını sürekli bir şekilde devam ettirmiş olan Türk milleti, bugün farklı coğrafyalarda farklı statüde varlığını devam ettirmektedir”*(Temizyürek ve Sallabaş, 2020).

Türkiye cumhuriyeti dışındaki Türk devletleri ve toplulukları yetmiş yılı aşkın Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında siyasi yaşamlarını sürdürmüşlerdir. 1990'lı yılların sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Kafkasya ve Orta Asya'da bulunan devletlerin bağımsızlığını kazanmasıyla yeni bir süreç başlamıştır (Akengin, 2017:1). Bu süreçte Orta Asya'da bulunan Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarının ilanından sonra zaman içinde Türkiye ile önemli siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmaya başlamışlardır (Bulut, 2021;93). Bu ilişkiler günümüze kadar gelişip gelmiştir. Bu bağlamında Türk Devletleri Teşkilatı (eski adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi - Türk Konseyi), Türk Devletleri arasında kapsamlı işbirliğini teşvik etmek amacı ile uluslararası bir örgüt olarak 2009 yılında kurulmuştur. Teşkilatın kurucu üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'dir. Ekim 2019'da Bakü'de gerçekleştirilen 7. Zirve sırasında Özbekistan Teşkilata tam üye olarak katılmıştır. Macaristan ise Eylül 2018'de Kırgızistan'ın Cholpon-Ata şehrinde düzenlenen 6. Zirve sırasında, Türkmenistan Kasım 2021'de İstanbul'da düzenlenen 8. Zirvede, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Semerkant'ta düzenlenen 9. Zirvede ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) 2023 yılında Astana'da düzenlenen 10. Zirve sırasında Teşkilat nezdinde gözlemci statüsü kazanmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı, 1992 yılından beri toplanan, "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri" sonucunda ortaya çıkan ortak siyasi irade üzerine kurulmuştur. Bu zamana kadar 10 Zirve gerçekleşmiş olup, bunlardan İstanbul'da düzenlenen 16 Eylül 2010 tarihli son Zirvede Teşkilatın o zamanki adıyla Türk Konseyi'nin kuruluşu resmen ilan edilmiş, öncelikleri ve yol haritası ortaya konulmuştur. Teşkilatın daimi bir yapı olarak kurulmasıyla birlikte yapılan Zirveler, Türk Devletleri Zirveleri olarak yeniden adlandırılmıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024).

Bu bağlamda Türk birliği olgusunun gerçekleştirilebilmesi için Türk Dünyasını oluşturan toplumların ortak paydada hareket etmeye yönelik algılarının belirlenmesi de büyük önem taşımaktadır. Bu algılar ekonomik, siyasi, eğitim vb. alanlarda atılacak olan adımların belirlenmesinde çok önemlidir (Bay vd, 2017:61). Bu bağlamda Türk Dünyasına yönelik algı ve bilgi düzeylerine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Türk Dünyasıyla ilgili genel ve ülkeler bazında fiziki, beşerî, ekonomik, siyasal, jeopolitik gibi çeşitli yönleriyle ele alan bu çalışmaların yanı sıra ülkeler arasındaki ilişkileri ve Türk Dünyası kavramını coğrafi mekân, tarihi, soydaşlık, dil-din-eğitim gibi kültürel özellikleriyle değerlendiren ve Türk Dünyası Algısına yönelik makale ve tez olmak üzere birçok akademik çalışmalardır (Erhan vd.,2023:53). Bu çalışmalar: Alım (2009) “Coğrafya Eğitimi Öğrencilerinin Türk Dünyası Algıları (Atatürk Üniversitesi Örneği)”, Ulusoy (2009) “İlköğretim 7. Sınıf

Öğrencilerin Türk Dünyası ve Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Tutum ve Düşünceleri”, Karaçalı (2012) “7. Sınıf Öğrencilerinin Zihin Haritasında Türk Dünyası Algısı”, Aktaş (2013)“Sınıf Öğretmeni Adaylarının Türk Kimliği Dost ve Düşman Ülke Algıları”, Topal (2014) “Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Coğrafyasına İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi”, Taşkaya (2014) “Sınıf Öğretmenleri Adaylarının Türk Dünyası Algısı”, Bay vd. (2017) yapmış olduğu “Türk Dünyası Birliği Algısı” , Demirok (2019) “Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Algısı (Balıkesir Üniversitesi Örneği)” vb. çalışmalardır. Bu çalışmalarda Türk Dünyası bilinirliği algılarının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Algı, birbirinden bağımsız olan verilerin anlamlı bir bütüne dönüştürülerek çevremizdeki nesne ve olaylara anlam verme sürecidir (Cüceloğlu, 1996: 98). Başka bir ifadeyle, “*bireyin çevresindeki herhangi bir olgu veya nesneye karşı sahip olduğu tepki eğilimidir*” (Temizyürek ve Sallabaş, 2020). Algı genel bir ifadeyle bireyin duyularla hissederek zihinsel kayıt altına aldığı verilere fiziksel veya zihinsel bir tepki biçimi oluşturmasıdır (Yılmaz, 2013: 68). Bunun yanında kişide bir durumun algısının ortaya çıkması için, kişinin o şey hakkında bilgisinin olması veya o durum ile ilgili tecrübesinin olması gerekmektedir. Algı, aynı zamanda kişilerin çevresinde olaylara ve çevresinde bulunanlarla ilgili farkında olma durumudur. Algılama süreci gerçekleşmesi için insanın dış ve iç çevresinden gelen bir uyarıcının bazı zihinsel süreçlerden geçerek bir davranış şekline dönüşmesidir.

İnsanlar sürekli olarak çevrelerinden bilgi almaya çalışmaktadırlar. Aynı zamanda topladıkları bu bilgileri kendi kişilikleri, kültürleri ve tecrübeleri yardımıyla bir araya getirerek ve işleyerek anlamlı hale getirmektedirler. Elde edilen bu bilgiler düşünce ve davranışları etkilemektedir. Başka bir ifadeyle düşünce ve davranışlar, insanların algılama derecesine göre şekillenmektedir. Algılama sadece çevreden elde edilen izlenimlerle şekillenen pasif bir süreçten ziyade algılanan verilerin analiz edilerek bir yargıya varılması sürecidir. Çevreden alınan bazı bilgilere daha fazla önem verilmektedir. Bilgilerin bir kısmı ise değersiz bulunup önemsenmemektedir. Bireyler çoğu zaman sadece görmek istediklerini görürler. Bu farklılık aynı nesnenin veya aynı sosyal durumun farklı algılanmasına neden olmaktadır. Bu farklılıklar kültür, cinsiyet ve yaş gibi öğelere göre artıp ya da azalmaktadır. Bu bağlamda Kırgızistan'da Türk Dünyası bilinirliği ve algısının düzeyini ortaya koymak önem arz etmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemi içinde tarama deseni çerçevesinde yapılan bir araştırmadır. Tarama deseninin doğasına uygun bir şekilde tasarlanan çalışmalar var olan bir durumu tanımlamaya yönelik yapılan çalışmalardır. Bu çalışmada tarama modelinden hareketle, KTMÜ Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası algılarının belirlenmesi, tanımlanması ve

betimlenmesini bunun yanı sıra öğrencilerin Türk Dünyası hakkındaki algılarının bazı değişkenlere göre değişip değişmediği sorunsalı üzerine kurgulanmıştır.

Örneklem Seçimi

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi öğrencilerinin Türk Dünyası algısını tespit etmek amacıyla bu üniversitede öğrenim gören öğrenciler üzerinde bir saha araştırması yapılmıştır. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkiye ile Kırgızistan arasında imzalanan bir anlaşma sonucunda eğitim ve öğretimine başlamış; Türkçe ve Kırgızca eğitim veren, öğrenci profili olarak tüm Türk akraba topluluklarından öğrencisi bulunan bir üniversitedir. Böylelikle araştırmanın konusu ve örneklem seçimi açısından uyumlu bir yapı arz etmektedir.

Araştırma evreninden basit tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 380 öğrenciye yüz yüze anket uygulanmış, ön inceleme sonucunda 345 anket analiz için uygun görülmüştür. Eksik gönderilen anketler analize tabi tutulmamıştır. Geri dönmeyen, gönderildiği halde eksik doldurulduğu belirlenen anket sayısı 35 olup anketlerin geri dönme oranı %90,78'dir. 2023-2024 Eğitim öğretim yılının güz döneminde gerçekleştirilen bu çalışmada, örneklemin, araştırmanın evreni olan KTMU'yü temsil etmesi için farklı fakültelerden katılımın sağlanarak maksimum çeşitlilik hedeflenmiştir.

Araştırma Soruları

Çalışma; aşağıda sıralanan 6 temel araştırma sorusuna cevap aramıştır:

1. Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası algı durumları nedir?
2. Üniversite öğrencileri Türk Dünyasına yönelik haberleri hangi mecralardan takip etmektedir?
3. Türk Dünyası algılarının şekillenmesinde cinsiyete göre farklılık var mıdır?
4. Türk Dünyası algılarının şekillenmesinde fakülteye göre farklılık var mıdır?
5. Türk Dünyası algılarının şekillenmesinde öğrencilerin okudukları sınıflara göre farklılık var mıdır?

Veri Toplama Aracı

Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası hakkındaki algılarını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışma Erhan vd, (2023) yapmış oldukları Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Algısı Üzerine Bir Araştırma; Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Örneği adlı çalışmalarının anket formundan uyarlanmıştır. Uyarlanan ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha = .823$ şeklinde

bulunmuştur. Bu değer anket uyarlamasının yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Anket formu genel itibariyle 2 aşamadan oluşmaktadır. Birinci bölümünde, öğrencilerin cinsiyet, bölüm, okudukları sınıf ve fakülte türleri hakkında bilgiler bulunurken, ikinci bölümünde ise öğrencilerin Türk Dünyası algısını ökcen 17 maddeden oluşan ifadeler yer almaktadır. Anket formundaki ifadelerde beşli likert tipi ölçek kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan beşli likert tip ölçek öğrencilerin söz konusu maddelere katılma derecelerini belirlemek için “Hiç Katılmıyorum” (1), “Katılmıyorum” (2), “Kararsızım” (3), “Katılıyorum” (4) ve “Tamamen Katılıyorum” (5) şeklinde kodlanmıştır.

Verilerin Analizi

Anketler 2024 yılı Ekim ayının ikinci yarısında KTMÜ'nün eğitim dilinden biri olan Türkçe olarak uygulanmış (saha araştırmasına başlamadan önce hazırlanan anket formu, yirmi üniversite öğrenci üzerinde ön teste tabi tutulmuş; uygulamaya hazır hale getirilmiş ve tamamlanmıştır) Elde edilen veriler, SPSS 16.0 istatistik programı kullanılarak işlenmiştir.

Verilerin analizinde üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası algısı ile ilgili alt problemlerinin çözümlenmesinde tanımlayıcı istatistik yöntemlerinden frekans (f), yüzde (%), aritmetik ortalama (), standart sapma ile ikili değişkenlerin analizinde Independent T testi, ikiden fazla değişkenlerin testinde Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır.

Bulgular

Genel olarak bulgular üç başlık altında toplanmıştır. Bu çerçevede başlıkların her birinde çalışmaya dâhil edilen katılımcıların verilerin analizine yer verilmiştir. Bulgular kısmının birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerine yönelik verilere ulaşılmış, tablolaştırılmıştır. İkinci bölümünde ise katılımcıların hangi Türk Dünyası ülkesini en çok görmek istedikleri hakkında verilerin yanında, Türk Dünyası algılarına ilişkin elde edilen veriler sunulmuştur. Bulgular kısmının üçüncü bölümünde ise Türk Dünyası algılarının çeşitli bağımsız değişkenlere yönelik durumları incelenmiştir.

Aşağıdaki tabloda hazırlanan ölçeğin geçerlilik güvenilirliğine ait bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. Güvenilirlik Analizi

Case Processing Summary				Reliability Statistics			
		N	%				
Cases	Valid	297	86,1	Cronbach's Alpha	N of Items		
	Excluded ^a	48	3,9			,823	17
	Total	345	100,0				
a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.							

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha = .823$ olarak tespit edilmiş. Bu durum .70 den yüksek olduğu için ölçeğin yüksek güvenilirliği olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Aşağıdaki tabloda araştırmaya katılan katılımcıların, Cinsiyet, millet, fakülte ve sınıf gibi demografik özelliklerine yer verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

	<i>Değişken</i>	<i>Sıklık (f)</i>	<i>Oran(%)</i>	<i>Birikimli Oran (%)</i>
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	273	79,1	79,1
	Erkek	72	20,9	100,0
	Azerbaycan	9	2,6	2,6
<i>Millet</i>	Kazakistan	12	3,5	6,1
	Özbekistan	17	4,9	11,0
	Türkiye	10	2,9	13,9
	Kırgızistan	297	86,1	100,0
	Mühendislik Fakültesi	41	11,9	9,9
	İletişim Fakültesi	37	10,7	21,7
	Edebiyat Fakültesi	31	9,0	32,5
	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	36	10,4	41,4

Fakülte	Fen Fakültesi	23	6,7	51,9
	İlahiyat Fakültesi	22	6,4	58,6
	Spor Bilimleri Fakültesi	36	10,4	64,9
	Turizm Fakültesi	23	6,7	75,4
	Veteriner Fakültesi	31	9,0	82,0
	Ziraat Fakültesi	31	9,0	91,0
	Güzel Sanatlar Fakültesi	34	9,9	100,0
	Sınıf	1.sınıf	90	30
2.sınıf		70	23,33	53,33
3.sınıf		80	26,66	79,99
4.sınıf		60	20,01	100

Yukarıdaki tabloda, farklı değişkenlere göre sıklık (f), oran (%) ve birikimli oran (%) değerleri verilmiştir. Buna göre cinsiyet değişkeni; kadın 273 ,(%79,1),erkek: 72 (%20,9), millet değişkeni; Azerbaycan: 9 (%2,6), Kazakistan: 12 (%3,5), Özbekistan 17 (%4,9), Türkiye 10 (%2,9) Kırgızistan 297 (%86,1) şeklindedir. Fakülte değişkeni; Mühendislik Fakültesi 41 (%11,9), İletişim Fakültesi 37 (%10,7), Edebiyat Fakültesi 31 (%9,0), İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 36 (%10,4), Fen Fakültesi 23 (%6,7), İlahiyat Fakültesi 22 (%6,4), Spor Bilimleri Fakültesi 36 (%10,4), Turizm Fakültesi 23 (%6,7), Veteriner Fakültesi 31 (%9,0), Ziraat Fakültesi 31 (%9,0), Güzel Sanatlar Fakültesi 34 (%9,9). Sınıf değişkeni; 1.sınıf 90 (%30), 2.sınıf 70 (%23,33), 3. Sınıf 80 (%26,66), 4.sınıf 60 (%20,01) şeklindedir. Görüldüğü üzere KTMÜ'yu örneklem düzleminde en iyi temsil edebilmesi için katılımcılarda yukarıdaki değişkenlere göre çeşitlilik aranmıştır.

Türk Dünyası Algılarına Yönelik Betimsel Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde katılımcıların Türk Dünyası Algılarına yönelik betimsel bulgulara yer verilmiştir. Bu çerçevede katılımcıların Türk Dünyasındaki en çok görmek istedikleri ülkeler, Türk Dünyası ile ilgili haberleri takip ettikleri mecralar ve Katılımcıların Türk dünyası algılarına yönelik ortalama değerlerine yönelik betimsel veriler sunulmuştur.

Katılımcılara Türk Dünyası ülkelerinden en çok hangisini görmek istersiniz şeklinde bir soru yöneltilmiş. Yanıtlarda tüm Türk Dünyası ülkeleri olmasına rağmen, yanıtlar 4 ülke etrafında şekillenmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Türk Dünyasındaki En Çok Görmek İstedikleri Ülke

	<i>Değişken</i>	<i>Sıklık (f)</i>	<i>Oran (%)</i>	<i>Birikimli Oran (%)</i>
<i>Ülkeler</i>	Azerbaycan	30	9,6	9,6
	Kazakistan	17	5,5	15,1
	Türkiye	246	79,1	94,2
	KKTC	18	5,8	100,0

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere katılımcıların en fazla görmek istedikleri ülke Türkiye’(%79,)dir. Bunu sırasıyla, %9,6 ile Azerbaycan, %5,5 ile Kazakistan ve %5,8 ile KKTC izlemektedir. Bu sonuçlar, katılımcıların Türk Dünyasındaki en büyük ilgiyi Türkiye’ye gösterdiklerini ve Türkiye’nin diğer Türk devletleri arasında öne çıktığını göstermektedir. Ancak çalışmanın yapıldığı üniversite olan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi’nin de etkisi göz ardı edilmemelidir. Örneğin, üniversite bünyesinde Türkiye’nin diğer Türk Dünyası devletleriyle olan ilişkilerini ve kültürel bağlarını vurgulayan dersler veya etkinlikler, Türkiye’ye olan ilgiyi artırabilmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Türk Dünyası İle İlgili Haberleri Takip Ettikleri Mecralar

	<i>Değişken</i>	<i>Sıklık (f)</i>	<i>Oran (%)</i>	<i>Birikimli Oran (%)</i>
<i>Haberlerin Mecraları</i>	Sosyal Medya	213	61,7	61,7
	Arkadaş Çevresi	62	18,0	79,7
	Aile	20	5,8	85,5
	Üniversite	50	14,5	100,0

Yukarıdaki tabloda katılımcıların Türk dünyası ile ilgili haberleri takip ettikleri mecraları gösterilmektedir. sosyal medya Türk dünyası ile ilgili haberlerin en çok tercih edilen mecra olduğunu görülmektedir (%61,7). Arkadaş çevresi ve üniversite ortamı da önemli takip mecraları olarak belirlenmiştir (%18,0 ve %14,5). Aile ise diğer mecralara göre daha az tercih edilmiştir (%5,8). Bu sonuçlar, bilgiye erişimde dijital platformların önemli bir rol oynadığını ve sosyal çevrenin haber takibinde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu tablodan üniversite ortamının da bilgi alışverişi ve haber takibi için önemli bir kaynak olduğu da anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Türk Dünyası Algılarına Yönelik Ortalama Değerleri

One-Sample Statistics				
	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
	345	3,7473	,46834	02521
Türk Dünyası kavramı, bağımsız Türk Devletleri, özerk cumhuriyetler ve Türklerin çoğunlukta yaşadığı Türk bölgelerini kapsayan geniş bir coğrafyayı ifade eden mekânsal bir kavram olduğunu düşünüyorum	345	3,70	,621	,033
Türk Dünyası kavramı daha çok ortak soy, kültür (dil, din, folklor) ve tarihe sahip bir milleti ifade eden kavramdır	345	3,88	,842	,045
Türk Dünyası Devletleri dünya siyasetinde etkin bir role sahiptir	345	3,68	,884	,048
Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Dünyasının imajını güçlendirmiştir	345	3,66	,633	,034
Türk Devletlerinin ortak hareketi, özerk yönetimlerin ve Türk bölgelerinin sorunlarını çözmede etkili olacaktır	345	3,96	,683	,037
Türk Dünyası Devletlerinin bağımsızlık süreci hakkında bilgi sahibiyim.	345	3,55	,868	,047
Türk Dünyası ülkelerinde ortak alfabe kullanılması ilişkileri güçlendirecektir	345	3,58	,980	,053
Türk Dünyası ile ilgili gelişmeleri yakından takip ederim	345	3,39	,946	,051
Türk Dünyası hakkında yeterli bilgiye sahibim	345	3,11	,876	,047
Türk Dünyası Birliğinin kurulması önemlidir	345	4,38	,761	,041
Bağımsız Türk ülkelerinin isimlerini bilirim	345	3,88	1,078	,058
Türk Dünyasının geleceğini aydınlık görüyorum	345	4,20	,910	,049
Türk Dünyasının gelişmesi için siyasi araçlar önemlidir	345	4,11	,679	,037
Türk Dünyasının ekonomik birlikteliğe ihtiyacı vardır	345	3,76	,888	,048
Türk Dünyasında askeri birlikteliğin olması önemlidir	345	3,81	,954	,051

Yukarıdaki tablo One-Sample Statistics testi sonuçlarını göstermektedir. Bu test ölçek maddelerinin istatistiksel olarak ortalamalarının alınmasını ve genel düzlemde açıklamalar yapılmasını sağlar.

Tablodaki verilere dayanarak, katılımcıların Türk Dünyası kavramıyla ilgili görüşlerinin ortalama değerleri incelendiğinde, katılımcıların genel olarak Türk Dünyası kavramına olumlu baktıkları göze çarpmaktadır. Örneğin, "Türk Dünyası Birliğinin kurulması önemlidir" ifadesine en yüksek ortalama puan (4.38) verildiği görülmektedir. Buradan hareketle katılımcıların Türk Dünyası'nın birlik içinde olmasının önemseydiği yargısına götürmektedir. Ancak, bazı konularda daha çeşitli görüşlerin olduğu görülmektedir. Örneğin, "Türk Dünyasının ekonomik birlikteliğe ihtiyacı vardır" ifadesine verilen ortalama puan 3.76 iken, "Türk Dünyasının askeri birlikteliğin olması önemlidir" ifadesine verilen ortalama puan 3.81. Bu, katılımcıların ekonomik birlikteliği askeri birliktelikten biraz daha az önemseydiğinin göstergesidir. Bu bilgilerden hareketle Türk Dünyası birlikteliğine ilişkin bilgilerin sosyal ya da diğer medya organlarında daha fazla gündemde tutulması gerektiğinin de bir göstergesidir. En yüksek ortalama puana sahip ifade, "Türk Dünyası Birliğinin kurulması önemlidir" ifadesidir. Bu yüksek ortalama puan, katılımcıların Türk Dünyası'nın birlik içinde olmasını oldukça önemseydiğini ve birlik olmanın gerekliliğine inandıklarını göstermektedir. En düşük ortalama puana sahip ifade olan "Türk Dünyası hakkında yeterli bilgiye sahibim" ifadesi, katılımcıların bu konuda kendilerini eksik hissettiklerinin göstergesidir. Bu durum, katılımcıların Türk Dünyası hakkında daha fazla bilgi edinmeye ihtiyacı olduğunun belirtisidir.

Genel olarak, katılımcıların Türk Dünyası ile ilgili görüşleri olumlu olsa da belirli konularda farklı ağırlıklar verildiği ve çeşitli perspektiflerin bulunduğu gözlemlenmektedir. Katılımcıların Türk Dünyası kavramı, ilişkileri ve geleceği hakkında geniş bir yelpazede farklı görüşleri genellikle Türk Dünyası'nın ortak soy, kültür ve tarih gibi unsurları temsil ettiğini, bu coğrafyada etkin bir rol oynadığını ve geleceğin olumlu görüldüğünü yönünde bir çıkarım yapılabilir.

Türk Dünyası Algısının Bağımsız Değişkenlere Yönelik Durumları

Çalışmanın bu bölümünde katılımcıların cinsiyet, millet, fakülte ve sınıf gibi demografik özelliklerine göre Türk Dünyası algılarından değişimin olup olmadığı yargısına ulaşılmış olup. Bu çerçevede karşılaştırmalı istatistiksel analizler yapıp çeşitli bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların Cinsiyetine Türk Dünyası Algıları

Aşağıdaki tabloda Türk dünyası algısının cinsiyet değişkenine göre durumlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Cinsiyete Göre Türk Dünyası Algısı

Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Kadın	273	3,6880	,46469	,02812
Erkek	72	3,9722	,41310	,04868

Yukarıdaki tabloda, cinsiyet grupları arasındaki değişkenin ortalamalarındaki farkları ve gruplar içindeki değişkenin varyansını göstermektedir. Buna göre erkek katılımcıların ortalama değeri kadın kullanıcılara oranla daha yüksektir.

Tablo 7. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Bağımsız Değişken T Testi

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
			Sg	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference		
								ower	pper	
RT	Equal variances assumed	,099	753	,721	343	,000	,28426	,06021	,40270	,16583
	Equal variances not assumed			5,05	22,7	,000	,28426	,0562	,39556	,17297

Yukarıdaki tabloda cinsiyet grupları ile Türk Dünyası algıları arasındaki farklılık incelenmiştir. Tabloya göre Türk dünyası algıları cinsiyete göre anlamlı bir fark olduğunu görülmektedir ($p < 0.05$). Bu sonuçlar, cinsiyetin Türk dünyası algıları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla erkeklerin Türk Dünyası algısı kadınlara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Milletine Göre Türk Dünyası Algıları

Aşağıdaki tabloda Türk Dünyası algısının millet değişkenine göre durumlarına yer verilmiştir.

Tablo 8: Katılımcıların Milletine Göre Türk Dünyası Algısı

Descriptives								
ORT		Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
<i>Azerbaycan</i>	9	3,8125	,00000	,00000	3,8125	3,8125	3,81	3,81
<i>Kazakistan</i>	12	4,0625	,11307	03264	3,9907	4,1343	3,88	4,12
<i>Özbekistan</i>	17	3,6250	,00000	,00000	3,6250	3,6250	3,62	3,62
<i>Türkiye</i>	10	3,6250	,19764	06250	3,4836	3,7664	3,44	3,81
<i>Kırgızistan</i>	297	3,7437	,49771	02888	3,6869	3,8005	2,25	4,69
Total	345	3,7473	,46834	02521	3,6977	3,7969	2,25	4,69

Yukarıdaki tabloda katılımcıların milletlerine göre Türk Dünyası algılarının ortalama puanları verilmiştir.

Ortalama değerler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ancak, dikkate değer bir nokta da toplam ortalama değerlendirmenin (3.7473) oldukça yakın olduğudur. Bu da, farklı ülkelerden katılımcıların genel olarak Türk dünyasına benzer bir şekilde baktığını gösterebilir. Söz konusu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı Tablo 9'daki Anova testinde belirtilmiştir.

Tablo 9. Katılımcıların Milletine Göre Türk Dünyası Algılarına Yönelik ANOVA Testi

ANOVA					
ORT	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	1,638	4	,410	1,886	,112
Within Groups	73,816	340	,217		
Total	75,454	344			

Yukarıdaki tablodaki sonuçlar, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir ($p > 0.05$). Dolayısıyla

katılımcıların milletleri Türk Dünyası algısında etkili bir faktör değildir. Her ne kadar belirli ülkeler arasında bazı farklılıklar olsa da, genel olarak Türk dünyasına ilişkin algılar arasında önemli bir tutarsızlık bulunmamaktadır. Bu, Türk dünyasının kültürel ve tarihsel bağlarının, farklı ülkelerdeki insanlar arasında ortak bir anlayışı şekillendirdiğini göstermektedir

Katılımcıların Fakültelerine Göre Türk Dünyası Algısı

Aşağıdaki tabloda Türk Dünyası algısının fakülte değişkenine göre durumları sunulmuştur.

Tablo 10. Katılımcıların Fakültelerine Göre Türk Dünyası Algısı

Descriptives								
ORT								
Fakülteler	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
<i>Mühendislik Fakültesi</i>	34	3,7574	,44561	07642	,6019	3,9128	2,25	4,69
<i>İletişim Fakültesi</i>	41	3,6494	,48932	07642	,4949	3,8038	2,25	4,56
<i>Edebiyat Fakültesi</i>	37	4,0152	,4107	06753	3,8783	4,1522	3,62	4,69
<i>İktisadi ve İdari Bilimler</i>	31	3,4536	,59708	10724	3,2346	3,6726	2,25	4,69
<i>Fen Fakültesi</i>	36	3,7743	,45446	07574	3,6205	3,9281	2,25	4,69
<i>İlahiyat Fakültesi</i>	23	,6168	,46478	09691	,4159	,8178	2,25	4,19
<i>Spor Bilimleri</i>	22	,7557	,37545	08005	,5892	,9221	3,00	4,56
<i>Turizm Fakültesi</i>	36	3,9167	,23338	03890	,8377	,9956	3,62	4,19
<i>Veteriner Fakültesi</i>	23	,7962	,41510	08655	,6167	,9757	3,00	4,69
<i>Ziraat Fakültesi</i>	31	3,6754	,50219	,09020	3,4912	3,8596	2,25	4,56
<i>Güzel Sanatlar</i>	34	3,7379	,48154	,08649	3,5613	3,9145	2,25	4,69

Total	345	3,7473	46834	,02521	3,6977	3,7969	2,25	4,69
-------	-----	--------	-------	--------	--------	--------	------	------

Yukarıdaki tabloda, fakülte grupları arasındaki değişkenin ortalamalarındaki farkları ve gruplar içindeki değişkenin varyansını göstermektedir. Verilere göre, fakülteler arasındaki ortalama Türk Dünyası algısına en yüksek ortalama Türk Dünyası algısı puanına sahip fakülte Edebiyat Fakültesi (4.0152). Diğer fakülteler sırasıyla Turizm (3.9167), Veteriner (3.7962) ve Fen (3.7743) Fakülteleridir. Bu analiz, öğrencilerin farklı fakültelerdeki Türk Dünyası algı düzeylerinin değişken olduğunu göstermektedir. Ancak, anlamlı karşılaştırmalar yapabilmek için, Türk Dünyası Algısı puanlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğini belirlemek için bir ANOVA testi yapılmıştır. ANOVA testi, farklı fakülteler arasındaki Türk Dünyası algı düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olup olmadığını belirlenmesine ön ayak olacaktır. Aşağıdaki tabloda ANOVA testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 11. Katılımcıların Fakültelerine Göre Türk Dünyası Algısına Yönelik ANOVA Testi

ANOVA					
ORT					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	7,395	10	,740	3,629	,000
Within Groups	68,059	334	,204		
Total	75,454	344			

Yukarıdaki tablodan hareketle fakülteler arasındaki Türk Dünyası algı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, "Between Groups" kategorisindeki varyansın yüksek olması ve bu varyansın, fakülteler arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını gösteren yüksek F değeridir (F=3.629). Ayrıca, p değeri (p<.001) de istatistiksel olarak anlamlıdır. Sonuç olarak fakülteler arasındaki Türk Dünyası Algısı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır.

Katılımcıların Sınıflarına Göre Türk Dünyası Algısı

Aşağıdaki tabloda Türk Dünyası algısının sınıf değişkenine göre durumları görülmektedir.

Tablo 12. Katılımcıların Sınıflarına Göre Türk Dünyası Algısı

Descriptives								
ORT								
		Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
1.sınıf	90	3,7434	,4715	,03056	3,6832	3,8036	2,25	4,69
2.sınıf	70	3,6622	,62668	,09670	3,4669	3,8575	2,25	4,56
3.sınıf	80	3,7254	,35422	,06166	3,5998	3,8510	2,25	4,69
4.sınıf	60	3,9102	,21821	,03857	3,8315	3,9888	3,44	4,56
Total	345	3,7473	,46834	,02521	3,6977	3,7969	2,25	4,69

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Türk Dünyası Algısı sınıf düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Birinci sınıf öğrencileri ortalamada 3.7434 puana sahipken, ikinci sınıf öğrencilerinde 3.6622, üçüncü sınıf öğrencilerinde ise 3.7254 olarak belirlenmiştir. En yüksek ortalama Türk Dünyası algısı puanı ise dördüncü sınıf öğrencilerinde görülmüştür ve bu değer 3.9102'dir. Bu bulgular, sınıf düzeyinin öğrenci memnuniyeti üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Genel olarak, sınıf düzeyi arttıkça öğrenci Türk Dünyası algısında bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Söz konusu artışın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek için bir ANOVA analizi yapılmış, analizin sonuçları tablo 13'de belirtilmiştir.

Tablo 13. Katılımcıların Sınıflarına Göre Türk Dünyası Algısına Yönelik ANOVA Testi

ANOVA					
ORT					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.

Between Groups	1,172	3	,391	1,794	,148
Within Groups	74,282	341	,218		
Total	75,454	344			

Yukarıdaki tablodaki ANOVA sonuçlarına dayanarak, sınıf düzeylerinin öğrencilerin Türk Dünyası algılarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Her ne kadar da sınıf düzeylerinin Türk Dünyası algı ortalamalarında farklılıklar bulunsun da bu değer ($p=0.148$) istatistiksel olarak anlamlı değildir. Özetle, sınıf düzeyi ile öğrenci memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir.

Katılımcıların Türk Dünyası İle İlgili Haberleri Takip Mecralarına Göre Türk Dünyası Algısı

Tablo 14. *Katılımcıların Türk Dünyası İle İlgili Haberleri Takip Mecralarına Göre Türk Dünyası Algısı*

Descriptives								
ORT								
<i>Haber Mecraları</i>		Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
<i>Sosyal medya</i>	213	3,7474	,46209	,03166	3,6849	3,8098	2,25	4,56
<i>Arkadaş çevresi</i>	62	3,6915	,64037	,08133	3,5289	3,8542	3,00	4,69
<i>Aile</i>	20	4,1875	,00000	,00000	4,1875	4,1875	4,19	4,19
<i>Üniversite</i>	50	3,6400	,10379	,01468	3,6105	3,6695	3,50	3,81
Total	345	3,7473	,4684	,02521	3,6977	3,7969	2,25	4,69

Tablodan da anlaşılacağı üzere öğrencilerin Türk Dünyası Algıları üzerinde haber mecralarının farklı etkileri olduğu görülmektedir. Sosyal medya en yaygın kullanılan haber kaynağıdır ve bu kaynağı kullanan öğrencilerin ortalama puanı 3.7474 olarak belirlenmiştir. Arkadaş çevresi ise ikinci en yaygın haber kaynağıdır ve bu grubun ortalama puanı 3.6915'tir. Aile ise en yüksek ortalama puanına sahip olan grup olarak öne çıkmaktadır(4.1875). Genel olarak, aileye ve sosyal medyaya dayalı haber

kaynaklarının öğrencilerin Türk Dünyası algıları üzerinde olumlu bir etkisi olduğu görülmektedir. Söz konusu ortalama puanların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek için bir ANOVA analizi yapılmış, analizin sonuçları tablo 15'de verilmiştir.

Tablo 15.*Dünyası Algısına Yönelik ANOVA Testi*

ANOVA					
ORT					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	4,644	3	1,548	7,455	000
Within Groups	70,810	341	,208		
Total	75,454	344			

Yukarıdaki tablodaki ANOVA sonuçlarına dayanarak, haber mecralarının Türk Dünyası Algıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir ($p < .001$). Bu sonuçlar, farklı haber kaynaklarının öğrencilerin Türk Dünyası Algıları üzerinde etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (KTMU) öğrencilerinin Türk Dünyası'na yönelik algılarını ve geleceklerine dair düşüncelerini anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, öğrencilerin Türk Dünyası hakkındaki algılarının farklı değişkenlere göre nasıl değiştiği incelenmiştir.

KTMU öğrencilerinin Türk Dünyası algısını değerlendirmek için nicel araştırma yöntemi kullanılmış olup, öğrencilerin farklı değişkenlere (cinsiyet, millet, sınıf, fakülte vb.) göre Türk Dünyası algılarına odaklanılmıştır.

Toplamda 380 öğrenciyle yapılan saha araştırması, Türk Dünyası kavramına ilişkin genel bir anlayış sağlamak üzere tasarlanmıştır. Elde edilen bulgular, katılımcıların genel olarak Türk Dünyası kavramına olumlu bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Türk Dünyası Birliğinin kurulması gerekliliği ve birlik içinde olmanın önemi katılımcıların vermiş olduğu yanıtlardan görülmektedir. Türkiye'de yapılmış benzer Türk dünyası algısı çalışmalarında ise Türk dünyası bilinirliğinin düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi öğrencileri arasında Türk Dünyası'na dair güçlü bir bağlılık olduğunu ve birlikte hareket etme isteğinin bulunduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu kadınlardan (%79,1) oluşmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin çeşitli milletlerden (%86,1 Kırgızistan,

%4,9 Özbekistan, %3,5 Kazakistan vb.) geldiği görülmüştür. Bu da araştırmannın, farklı kültürel ve etnik arka planlara sahip öğrencilerin Türk Dünyası algılarını kapsamlı bir şekilde değerlendirdiğinin işaretidir. Fakülte ve sınıf düzeyi dağılımları incelendiğinde ise, farklı disiplinlerde eğitim gören ve farklı eğitim seviyelerinde bulunan öğrencilerin araştırmaya katılım sağlanmasıyla örneklem çeşitliliği artırılmıştır.

Katılımcıların Türk Dünyası algısını etkileyen faktörler incelendiğinde, fakülte bazlı Türk Dünyası algısında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu durum, farklı disiplinlerde eğitim gören öğrencilerin Türk Dünyası'na yönelik algılarının çeşitlilik gösterebileceğini düşündürmektedir. Benzer şekilde, sosyal medya, arkadaş çevresi ve aile gibi haber kaynaklarının da Türk Dünyası algısı üzerinde belirleyici bir rol oynadığı gözlemlenmiştir. Özellikle sosyal medyanın, gençlerin Türk Dünyası hakkında bilgi edinme ve algılarını şekillendirme sürecinde önemli bir araç olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi öğrencilerinin Türk Dünyası algısının karmaşık ve çeşitli olduğu söylenebilir. Bu bulgular, Türk Dünyası'na ilişkin politikaların ve iletişim stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir rehber olabileceği görüşüne ulaşılmaktadır. Gelecekteki çalışmalarda, farklı öğrenci grupları ve daha geniş örneklem gruplarıyla benzer analizlerin yapılması önerilmektedir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar %50, ikinci yazar % 50
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akengin, H. (2017). Türk dünyası ve Orta Asya Türk cumhuriyetleri üzerine jeopolitik bir değerlendirme, MUTAD, 4(1), 1-11. DOI: 10.16985/MTAD.2017130402
- Alkan, Ö.O.(2014).Türk dünyasına bakış. Yıpranan Azerbaycan ve Türk Dünyasına Çözüm Önerileri (s. 166-170), Erzurum: Taş Medrese Yayınları.
- Arslan, A. (2014). Türk dünyasına bakış. Kültür ve Milli Ülkü (s. 157-164), Erzurum: Taş Medrese Yayınları.
- Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cüçük, E. & Yokuş, E. (2017). Türk dünyası birliği algısı. Gazi Akademik Bakış, 11 (21), 55-85.
- Bulur, M., (2021), Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Arasında Sosyal Güvence İş Birliklerinin Değerlendirilmesi, Bilig Dergisi, Güz 2021/Sayı 99, ss.85-113
- Ceylan, E.(2014). Türk dünyasına bakış. Gönümüzdeki Türk Dünyası (s. 147-156), Erzurum: Taş Medrese Yayınları.
- Cüceloğlu, D., (1996), İnsan ve Davranışı, (6.Baskı), Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Erhan, K., İnce, Z., Şahin, V. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Algısı Üzerine Bir Araştırma; Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Örneği. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31, 49-70

- Öztürk N. ve Satan Ali. (Editörler). (2007). Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Türk Devletleri Teşkilatı resmi web sayfası, <https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda>, Erişim (Tarihi: 21.10.2024)
- Temizyürek, F., Sallabaş, M. E., (2020), “Türk Dünyasından Gelen Öğrencilerin Türkiye Türkçesi Metinlerine Yönelik Tutumları”, Bilig Dergisi, Güz 2020/Sayı 95, ss.1-26
- Yılmaz, B., (2013), “Yeni Dünya Düzeninde Medya Kitle Psikolojisi ve Algı Yönetimi”, İdarecinin Sesi Dergisi, 3, (156), ss. 30-36.

Expanded Abstract

The Turkish World is an important concept that expresses the cultural, historical and geographical unity of the Turkish nation. Different scholars offer different perspectives on the scope and definition of the Turkish World. However, the Turkish World is generally defined as ‘the Turkic states that have gained independence and the regions where Turks constitute the majority.’ This general definition emphasises the importance of the cultural and geographical aspects of the Turkish World.

Geographically, the Turkic World covers a wide area from the Russian Federation to China, from Afghanistan and Iran to Arab countries and Europe. The Turkic World is characterized by politically independent Turkic states, autonomous regions and communities. With the collapse of the Soviet Union, the Turkic States in Central Asia and the Caucasus gained their independence, and with this process, various co-operations were established among the Turkic States. In particular, the Organisation of Turkic States, established in 2009, aims to strengthen political, economic and cultural relations among Turkic States.

In order to ensure the unity of the Turkic World, it is stated that these societies should meet on common grounds. In this context, studies on the perceptions of the Turkic World and the economic, political and cultural interactions of these perceptions are of great importance. Various studies show that perceptions towards the Turkic World are quite high and that these perceptions have the potential to strengthen cooperation between countries.

Perception is the process by which people make sense of environmental events and objects. The perception process takes place through the mental processing and meaningfulisation of individuals' sensory information, and this process is influenced by the culture, personality and experiences of the individual. It is important to examine how the perception of the Turkic World is shaped, especially in countries such as Kyrgyzstan, in order to understand this concept. The level of perception of the Turkic World in Kyrgyzstan and how this perception is shaped will help us understand both the local population and the interest in the Turkic World.

In this context, the research was conducted to examine the perception of the Turkish World among the students of Kyrgyzstan-Turkey Manas University. A questionnaire was applied to 380 students and 345 questionnaires were found suitable for analysis. The research examines how the perception of the Turkic World is shaped according to demographic variables such as gender, faculty and class. This study aims to reveal the general perception and level of awareness of the Turkic World. The questionnaire form was adapted from a previous study and has a high reliability coefficient. The findings show that the perception of the Turkic World is generally positive and at a high level among students.

As a result, it is understood that perceptions of the Turkic World have the potential to encourage wider co-operation at the societal level, and at the same time, these perceptions are shaped through educational institutions and young generations. Such studies have an important place in strengthening the political, economic and cultural unity of the Turkic World and raising awareness on this issue.

The research was conducted to examine the perceptions of Kyrgyzstan-Turkey Manas University students about the Turkic World in depth. The findings of the research revealed that the students have a high level of awareness about the Turkic World in general and have a positive perspective towards this geography. Most of the students stated that they have knowledge about the countries of the Turkic World and that they consider the cultural, linguistic and historical ties of this region as important elements.

In the evaluations regarding the interest in the countries of the Turkic World, Azerbaijan, Kazakhstan and Turkey came to the fore among the countries of the Turkic World that the students would most like to see. The close cultural ties of these countries and the presence of common language elements were among the main factors that increased students' interest in this region.

Looking at the ways in which students follow news about the Turkic World, it was determined that social media, news websites and television are the most frequently used sources of information. This finding shows that digital media and social networks are especially effective in the information acquisition processes of young generations and play an important role in raising awareness.

In the analyses made according to gender, faculty and class level, some significant differences were observed. It was determined that the perceptions of male students towards the Turkic World were stronger, and the perceptions of the students of the Faculty of Social Sciences and Humanities towards the Turkic World were deeper than those of other faculties. In addition, in the analysis made according to the grade level, it was observed that upper class

students had more information about the Turkish World and discussed the subject more.

These results reflect that the perceptions of the Turkic World are shaped according to students' educational processes, social environment, gender and personal preferences and the way these factors affect each other. This situation reveals that perceptions about the Turkic World are not only individual, but also a reflection of educational and social environmental factors.

SAKARYA'DA YAŞAYAN KINALI MUHACİRLERİNİN YASTIK DOKUMALARINDAN ÖRNEKLER*

EXAMPLES OF PILLOW WEAVINGS BY KINALI EMİGRANTS LIVING IN SAKARYA

Tuğçe KÜÇÜKALİ ✉ **
Kadriye Didem ATİŞ***
Ayşe Gamze ÖNGEN****

Özet

Türkler, Balkanlara eski tarihlerde yerleşmiş ve bu topraklardaki varlığını göstermeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki en ihtişamlı dönemi Çirmen Savaşı'nın galibiyetiyle başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu iskân politikası kapsamında halkının bir kesimini bu topraklara göndermiştir. Bu politika kapsamında Konya'dan Makedonya'nın Kınalı köyüne, Karamanoğulları Beyliği'ne mensup Türk topluluğu göç etmiştir. Göç eden bu topluluk kendi içlerine kapanık bir yaşam sürmüşlerdir. Özellikle kendilerine has yemek, merasim ve dokuma gibi kültürlerini bu topraklarda da devam ettirmişlerdir. Uzun seneler boyunca Balkanlarda yaşayan Türklerin, Balkan Savaşlarının yenilgi ile sonuçlanmasıyla Türkiye'ye doğru göç hareketleri başlamıştır. Bu göç hareketine katılarak Marmara Bölgesi'nin Sakarya gibi çeşitli illerine yerleşen ve kendilerini Kınalı muhacirleri olarak tanımlayan bu Türk topluluğu, köylerinden dönerken bütün taşıyabildikleri eşyalarını yanlarında getirerek zaman içerisinde unutmaktan korktukları kültürlerini gelecek nesle aktarma çabası içine girmişlerdir. Bu amaçla yapılan çalışmada Kınalı muhacirleri topluluğuna ait olan el dokumaları araştırılarak kapsamlı incelenmiştir. Çalışma kapsamında, izin alınarak evler ziyaret edilip eser analizi ve sözlü analizler yapılmış eserlerle ilgili bilgiler alınmıştır. Ayrıca ailelerle yapılan görüşmelerde Kınalı muhacirlerine ait geleneksel

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 01.11.2024; **Kabul tarihi:** 12.12.2024
Kaynak gösterilme: KÜÇÜKALİ T.- ATİŞ K..D.- ÖNGEN A.G. (2024):
Sakarya'da Yaşayan Kınalı Muhacirlerinin Yastık Dokumalarından
Örnekler, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s.329- 349.

** Yüksek lisans öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Geleneksel Türk Sanatları ABD Sakarya / TÜRKİYE
tuğce.kucukali@outlook.com <https://orcid.org/0000-0001-7819-1431>

*** Prof., Sakarya Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Sakarya / TÜRKİYE
dozhkim@sakarya.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4827-9237>

**** Doç. Dr., Araştırmacı, gamzeongen@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-2639-7777>

giyinme kültürü, geçmişte kullanılan dokuma tekniklerine ait tüm bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda makalede Kınalı muhacirlerine ait yastık dokumaları ile ilgili literatürde araştırma yapılmış ve akabinde yok denilecek kadar az bilgiye ulaşılmıştır. Bu nedenle yapılan bu çalışma Kınalı muhacirlerine ait el sanatının gelecek kuşaklarla korunarak aktarım için önemli bir çalışma olması hedeflenmiştir. Makalede Kınalı muhacirlerine ait 6 adet yastık dokuması kapsamlı bir şekilde incelenecek ve görsel verilerle desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Kınalı, Dokuma, Yastık, Motif.

Abstract

The Turks settled in the Balkans in ancient times and began to establish their presence in these lands. The most glorious period of the Ottoman Empire in the Balkans began with the victory in the Battle of Çirmen. As part of its settlement policy, the Ottoman Empire relocated a portion of its population to these territories. Under this policy, a Turkish community from the Karamanid Principality migrated from Konya to the village of Kınalı in Macedonia. This migrating community led a secluded life and preserved their distinct cultural practices, such as cuisine, ceremonies, and weaving, in these lands. After living in the Balkans for many years, the defeat in the Balkan Wars triggered migration movements towards Turkey. This Turkish community, who joined these migrations and settled in various provinces of the Marmara Region, such as Sakarya, identified themselves as the "Kınalı muhacirs". Bringing along all the belongings they could carry when leaving their villages, they strived to pass down the cultural heritage they feared losing over time to future generations. This study extensively examines the handwoven artifacts belonging to the Kınalı muhacirs. Within the scope of the research, homes were visited with permission, artifact analyses and oral interviews were conducted, and detailed information about the works was gathered. Additionally, interviews with families sought to uncover all findings related to the traditional clothing culture of the Kınalı muhacirs and the weaving techniques used in the past. Furthermore, a literature review on the pillow weavings of the Kınalı muhacirs revealed almost no available information. Therefore, this study aims to serve as an important effort to preserve and transmit the traditional handicrafts of the Kınalı muhacirs to future generations. In the article, six pillow weavings belonging to the Kınalı muhacirs will be examined in detail and supported with visual data.

Keywords: Macedonia, Kınalı, Weaving, Pillow, Motif.

Giriş

Antik Makedonya toprakları birçok ırkı bünyesinde barınmıştır. Aslı Yunanca olan Makedonya kelimesi, etimolojik olarak incelendiğinde; 'karışık', 'türlü', 'muhtelif parçalardan oluşan', 'yamalı bohça' anlamına gelmektedir. (Sipahi, 2015:19). Adından da anlaşılacağı gibi tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Makedonya, Türkler ile 4. yüzyılda tanışmıştır. Hunlar, M.S. 378 yılında, Edirne yakınlarında Bizans ile savaşarak Makedonya topraklarında varlıklarını ilk kez göstermektedir (Demir, Kayadibi 2012:8). Hunlardan sonra bölgeye hâkim olan Türk boyları sırasıyla; Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar) ve Kumanlar/Kıpçaklardır (Koca, 2002:1004). Peçeneklerin ardından bölgeye hâkim olan Uzlar; Makedonya,

Trakya ve Selanik topraklarına inerek bölgeyi ele geçirmişler (Demir, Kayadibi 2012:8). Türklerden sonra bölgeye öncelikle Bizans İmparatorluğu ardından Sırp Krallığı hâkim olmuştur.

1371 yılında Sırlar ile yapılan Çirmen Savaşlarını Osmanlı Devleti kazanarak Makedonya topraklarında Türk hâkimiyeti kurmuştur (Başar, 1950:52-54). Dönemin padişahı fethin ardından toprakların Türkleşmesi adına içinde Karamanoğlu Beyliği'nin de bulunduğu ırkdaşlarını Makedonya'ya ilk göç hareketini, ardından Fatih Sultan Mehmet zamanında ise ikinci göç hareketini başlatmıştır. Sultan, Karamanoğullarını kendi topraklarına katarak beyliği dağıtmış ve başta Konya olmak üzere pek çok şehirde ikamet eden Türkleri Makedonya'ya göndermiştir.

541 yıllık aralıksız bir hâkimiyetten sonra bu coğrafyada Balkan Savaşları boy göstermiş (Demir, Kayadibi 2012:8) ve Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Savaşın akabinde bölgeden Makedonya'daki Türklerin ana vatana doğru göç hareketleri hızlanmıştır lakin ilk olarak 35 yıl önce azınlık olarak zaten başlamış durumundadır. Bu göç hareketleri esnasında Makedonya'nın Manastır şehrinde yaşayan Kınalı Türkleri, köylerinden taşıyabilecekleri eşyalarını alacak şekilde Türkiye'nin Marmara Bölgesi'nde bulunan çeşitli şehirlere yerleşmişlerdir. Göç esnasında kültürlerini oluşturan dokumalarını da yanlarına almışlardır. Bu çalışma; öncelikle Konya'dan Makedonya'ya oradan da Sakarya'ya yerleşen, kendilerini Kınalı muhaciri olarak tanımlayan Türk topluluğunun yastık dokumalarını inceleyerek literatüre kazandırma amacı ile yapılmıştır.

Dokuma sanatı, ilk olarak Penelope tezgâhla başlamış tarihsel süreç içerisinde büyük değişiklik göstermiştir. Dokuma yapılacak ürüne göre tezgâh kullanımı farklılık göstermektedir. Kirkitli dokumaların oluşmasında yatay yer tezgâhı ve dikey (ıstar) tezgâh kullanılırken; kumaş dokumalarında mekikli (düz, armürlü ve jakarlı) tezgâhlar kullanılır. Kınalılar, Yörük kültürüne ait olduklarından ilk olarak portatif olan yatay yer tezgâhını kullanmışlardır. Taşıma işlemini kolaylaştıran bu tezgâhı gittikleri yerlere taşıyarak dokumalarını devam ettirmişlerdir. Usta-çırak ilişkisiyle şekillenen dokumacılık sanatının devamını sağlamaktadır. (Öngen, Atış 2022:3). Usta sonraki nesle bildiğini öğretir, çırak ise öğretilenin üzerine ekleyerek bu sanatın gelişmesine katkı sağlar. İki unsurdan birinde sıkıntı yaşanırsa yaptıkları sanat unutulmaya başlar. Bu sonuç kültür aktarımında sıkıntı yaşamalarına ve zaman içerisinde benlik duygusunu unutmayı beraberinde getirir. Bu çağın getirdiği yaşam şartları da bu süreci hızlandırmaktadır. Bu sorun ile karşılaşan Kınalı Türkleri de kültürlerini unutmak sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Kınalı köyünde kendi içlerinde yaşamaya dikkat etseler de Türkiye'ye geldikten sonra çağın gerekliliği ile birlikte bu özelliklerinden ödün vermeye başlamışlardır. Kültürün devamlılığı sebebiyle; izin alınabilen Kınalı muhacirlerinin evleri gezilerek, örneklere ulaşılmış, her biri için ölçümler

yapılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yönteminin bir tekniği olan görüşme tekniği ile dokumaların ve hakkındaki bilgilerin çoğuna ulaşılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda; geleneksel dokumalarında yatay dikdörtgen olarak görülen yastıklar, farklı teknik ve motiflerle yer tezgâhında hayata geçirildiği bulgularına ulaşmıştır. Dokumalarda geometrik motifler yer almaktadır. Motifler, Karaman ve Konya yöresinde dokunan halılarda ve çeşitli sanat alanlarında araştırmış ve bu motiflerin genel anlamda kadının doğurganlığı ile ilişkilendirildiği görülmüştür. Motiflerin isimlerine ulaşılmasa da desenlerin isimlerine ulaşılabilmiştir. Ayrıca yastıklarda kullanılan renklerin her biri kendilerine özgüdür. Her yastıkta aynı renkleri kullanmışlardır. Renkler, Kınalıların dokumalarındaki kimlikleri haline gelmiştir. Bunların değiştirilmesini asla kabul etmezler. Farklı renklerdeki dokumaları da kendilerine ait olmadıklarını kesin bir dille iletirler.

Çalışma; Kınalı muhacirlerinin tarihçesini, yörede görülen dokumaları ve özellikle yastık dokumalarını kapsar. Çalışmada, verileri en doğru biçimde aktarabilmek için nitel araştırma tekniğinin gözlem, görüşme ve doküman analizi yöntemlerine başvurulmuştur. Bu yöntemler sayesinde elde edilen veriler gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konulmuştur.

1. Makedonya Türkleri

Makedonya toprakları, Hunlar sayesinde Türk kimliği ile tanışmıştır. İlk tanışmanın ardından çeşitli ırklar bölgeye hâkim olsa da Osmanlı Devleti sayesinde Türkler, aralıksız 541 yıl boyunca bu topraklara hâkim olmuştur. Lakin 1877-1878 yıllarında Türk Ordusu ile Ruslar arasında yapılan ve son büyük savunma savaşı olan 93 Harbi (Osmanlı-Rus Harbi) Osmanlı’nın Rumeli’deki yaşadığı en büyük yenilgidir. Bu sebeple Osmanlı’nın bölgedeki hâkimiyeti zayıflamış ve sona ermeye başlamıştır. Rumeli’de yaşayan Müslümanlar, yaşadıkları topraklardan ayrılarak, Kosova, Manastır ve Selanik bölgelerine yerleşmişlerdir (Ağanoğlu, 2017:46). Neticede Makedonya topraklarından Anadolu’ya doğru ilk göç hareketini başlamıştır.

İlk göç hareketinin ardından 1. Balkan Savaşı (1912-1913) esnasında ikinci göç hareketinin başladığı görülmüştür. Savaş; Makedonya’nın antlaşma yoluyla Bulgaristan sınırlarına dâhil olması, Sırbistan’ın bağımsızlığını alarak topraklarını devamlı genişletmeyi amaçlaması, Yunanistan’ın toprak kazanmak istemesi ve Rusya’nın Balkan Slavlarını kışkırtması sebeplerinden ötürü başlamıştır (Şehirli, 2022:630). Bu savaş yenilgi ile sonuçlanmıştır. Yenilginin ardından Osmanlı’nın bu topraklarda hâkimiyeti son bulmuştur ve oradaki Müslüman Türk halk katliam korkusu ile askerleri ile birlikte en büyük göç hareketini başlatmışlardır.

1. Dünya Savaşı (1914-1918) sonucunda Makedonya topraklarını da kapsayan Yugoslavya adında yeni bir devlet kurulmuştur. Aynı dönemlerde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile aralarının iyi kalması maksadıyla

Yugoslavya topraklarında yaşayan 200.000 Müslümanların ve Türklerin göçünün maddelerini içeren “Göçmen Anlaşması (1938)” imzalanmıştır. Anlaşma Atatürk’ün vefat etmesi ve II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi sebebiyle mutabakat uygulanamadan askıya alınmıştır (Erken, 2018:939).

1923-1951 yılları arasında fert ve aile düzeyinde görülen göçler görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti ve Yugoslavya Devleti arasında 1952-53 yılları arasında göçmenler için görüşmeler tekrardan başlamıştır. İki taraf arasında yapılan sözlü görüşmeler sonucunda Yugoslavya’dan Türkiye’ye göç etmek isteyen vatandaşların ‘Serbest Göçmen’ statüsünün verilmesi kabul edilmiştir (Erken, 2018:943). Bu sebeple göç, 1952-1967 döneminde kitlesel düzeyde görülmektedir. Bu dönemde yapılan göçler sonucunda göçmenler ağırlıklı olarak Marmara Bölgesinin; İstanbul, Bursa, Sakarya ve Balıkesir gibi çeşitli illerine yerleşmişlerdir. Son göç hareketi 1968-1996 yılları arasında da yine fert ve aile düzeyinde tamamen Anadolu toprakları yönünde gerçekleşmiştir.

1.1. Kınalı Muhacirleri

Makedonya’nın Manastır şehrinin Kınalı köyünde yaşayan Türkler ağırlıklı olarak 1958-1962 yılları arasında, içlerinde Sakarya’nın da yer aldığı, Türkiye’nin çeşitli illerine göç etmişlerdir. Bazı aileler Manastır vilayetinde yer alan trene binerek Türkiye’ye doğru hareket etmişlerdir (Korkusuz, 2019:53). Kesin olmamakla birlikte köyden 400-500 hanenin Türkiye topraklarına geri döndüğü bilinmektedir. Günümüzde Sakarya ilinde 650 hane Kınalı göçmeni olduğu öngörülmektedir (Korkusuz, 2024).

Kınalılar, Makedonya topraklarında hayatlarını idame ettirirken kültürlerine olan bağlılıklarından asla taviz vermemişlerdir. Makedonya’da yaşadıkları dönemlerde oldukça kendi içlerine kapanık bir yapıya sahiptirler. Çarşıya gitseler dahi kimse ile iletişim kurmadan köylerine geri dönmektedirler. Evlilik konusunda da aynı hassasiyeti göstererek sadece kendi köylerinden olan kişilerle evlenmektedir. Köyün yakınlarında bulunan başka Türk köyleri ile bile evlilik konusunda münasebetleri olmaktadır. (Korkusuz, 2024). Kendi kültürlerine oldukça bağlı olan Kınalılar tarihlerini unutmamak adına; düğün, sünnet, yemek ve dokuma gibi geleneklerini sürekli olarak devam ettirmiş ve kuşaktan kuşağa aktırmışlardır.

Düğünlerine büyük bir değer veren Kınalılar, evliliğe ilk adımı atmada aile büyüklerinin evlenecek kişileri belirlemede oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Evlenecek kişilere karar verildikten sonra, geline söz verilen hediyelerin, herhangi bir akrabanın düğününde geline merasim ile takdim edilme olayı olan ‘Top koyma’ işleminin de konuşulduğu söz kesme gerçekleşir. Sözden sonra düğün gerçekleşir. Düğün gününü netleştirdikten sonra bu işlemlerle mesul olan bir kişi görevlendirilir. Bu kişi belirli bir ücret

karşılığında davet edilecek haneleri teker teker dolaşarak düğün bilgilerini aktarır (Korkusuz, 2019:21).

Düğün gerçekleşmeden bir hafta kadar önce yük gitmesi olarak adlandırılan çeyiz sandığı, yatak, yorgan ve kullanıma hazır yün vb. eşyalar kız evine ulaştırılır. Çarşamba günü başlayan düğün, yük gitmesi hariç toplamda 3 gün sürer. İlk olarak kız evinde kına gecesi düzenlenir ardından perşembe gününün sabahı aynı evde dini nikâh kıyılır, öğleden önce evden çeyiz alınarak damat evine götürülür. Tek eşli evliliği korunduğuna inandıkları için çeyiz ürünlerini teker teker taşınır (Avukat, 2024). Taşıma işleminin akşamında ise damat evinde düğün düzenlenir. Düğünün ertesi günü duvak açımı ve yemek günüdür. Gelin yöresine özgü kıyafet giyer ve evin uygun bir yerinde sandalye üzerinde oturup, gelen misafirleri karşılar. Ardından yörede yazgı adı verilen sofa örtüleri serilip gosti (Ziyafet) verilir (Korkusuz, 2019:26).

Merasimlerin bir diğer çeşidi olan sünnet ise toplamda 7 gün sürer. Düğün davullu olacaksa davetçi tutulur ve herkese haber verilir. Sünnet çocuğuna ailenin durumuna göre pamuklu, kuşaklı takım kıyafet alınır. Çevre köylere haber salınır ve güreş için pehlivanlar davet edilir. Aynı şekilde at koşu yarışları da düzenlenir. Kazanana düğün sahibi hediye verir. Sünnet çocuğu da atın üzerinde gezdirilir. Düğünün son günü sünnet gerçekleşir. Gastronomi açısından zengin bir mutfağa sahip olan Kınalılar, sünnet merasiminde de yemek ikramlarında bulunurlar. (Civan, 2023).

Sonuç olarak, kendilerine has bir kültüre sahip olan Kınalılar, göçtükleri Konya topraklarındaki yaşam tarzlarını gelenek ve göreneklerine sahip çıkarak Makedonya topraklarına taşıyıp, onlardan vazgeçmemişlerdir. Göçtükleri topraklarda kendi ailelerine bağlı kalıp dışarı açılmayarak kültürlerini muhafaza etmiş ve nesilden nesle aktarmışlardır. Günümüzde kültürlerine eskisi gibi olmasa da hala sahip çıkmaktadırlar. Kimi aileler düğünlerini, sünnetlerini geleneğe uygun yapmakta, kurdukları derneklerinde düzenledikleri şölenlerle; yemek, eğlence, kıyafet ve dokuma kültürlerini unutturmayıp başka insanlara da tanıtmaktadırlar.

2. Kınalı Muhacirlerinde Dokumacılık Sanatı

İnsanlık tarihi kadar eski olan dokuma, insanlığın ihtiyaçları doğrultusunda doğmuş ve gelişmiştir. Dokuma; örtünmek, soğuktan korunmak ve yük taşımak gibi ihtiyaçlardan ötürü hayatın vazgeçilmez parçası olmuştur. Penelope tezgâh ile başlayan dokuma yolculuğu tarih boyunca değişiklik göstererek bugünkü yolcuğuna devam etmektedir. Dokuma en basit tanımıyla; dikey ipliklerin (çözü) arasından, yatay ipliklerin (atki) geçmesi ile oluşan düz yüzeyli ürünlerdir. İhtiyaç duyulan ürüne göre tezgâh kullanımı da farklılık gösterir. Halı, kilim gibi ürünlerin oluşmasında; yatay yer tezgâhı, dikey (ıstar) tezgâh kullanıldığı gibi, kumaş dokumaların mekikli (düz, armürlü ve jakarlı) tezgâhlar kullanılır (Yıldırım, 2021:31-32).

Dokumalarını portatif tezgâhlarda yapan Kınalı muhacirleri ilk olarak; kalın ve uzun iki ağaç ile yere paralel bir şekilde kurulan, bir kare veya dikdörtgen meydana getirecek şekilde dört köşeye çakılan kazıkların paralel yönde dış tarafına yerleştirilen iki leventten (düzgün ve kalın bir ağaç), çözüğü çaprazını sağlayan bir çubuktan ve çözügülerin ağızlık hareketini sağlayan gücü çubuğundan ibaret olan (Yıldırım, 2021:31) yatay yer tezgâhı kullanmışlardır. (Bkz.: Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Yatay Yer Tezgâhı (Yıldırım, 2021:31)

Konargöçer bir Yörük toplumu olduklarından bu tezgâh onlar için kolaylık sağlamıştır. Kınalılar, zaman içerisinde 2 veya 4 gücülü mekikli tezgâhlara geçiş yapmışlardır. Mekikli dokuma tezgâhı, çözügülerin gücülerin oluşturduğu aralıktan, atkı ipinin mekikle geçirilmesi sonunda elde edilen düz yüzeyli dokumalardır (Bkz.: Fotoğraf 2). Bu anlatılan iki tezgâhı birden kullanan Kınalılar; yastık, kilim, önlük (fita), seccade, yorgan, çarşaf gibi çeşitli yapmışlardır (Yıldız, 2024).

Fotoğraf 2. Kınalı Muhacirlerine Ait Dokumalar (2024)

2.1. Sakarya'da Yaşayan Kınalı Muhacirlerin Yastık Dokumaları

Kınalıların dokuma çeşitlerinin arasında yastıklar da yer almaktadır. Yastık sözcüğünün kelimesi Türk Dil Kurumuna göre; “Başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi yün, pamuk, kuş tüyü, ot vb. malzemeyle doldurulmuş küçük minder”. Öz Türkçe’de yartuk/ yatruk şeklinde olduğu düşünülen, Altay Türkçesinde yastık ve Anadolu ağızlarında farklı şekilde sıkça kullanılan yasdih, yasduk, yastuk, yastık kelimesi yaygın olarak kullanılmaktadır (Tuğuz, 2024:251).

M.Ö. 7.000’li yıllarda Mezopotamya’da kullanıldığı bilinen yastık, ilk olarak konfordan ziyade böceklerden korunmak amacıyla taştan yapılmıştır. Zaman içerisinde farklı formlara (tahta, bronz ve bambu) bürünerek 16. yüzyıla doğru yumuşak formlu yastıklar artış göstermektedir.

Kınalılarda ilk olarak yatay yer tezgâhında dokunarak üretilen ürünler sonrasında mekikli tezgâhlarda 2 veya 4 gücülü olarak devam etmiştir. Dokuma sıklıkları birbirine yakın olan yastıkların, atkılarında yün, çözülerinde ise pamuk iplik kullanılmıştır. Atkı iplerinde kullanılan yün iplikleri, iğ ile eğirerek, kazanlarda kök boya ile boyalarken, çözgü için kullanılacak olan iplikleri çarşıdan temin etmişlerdir (Civan, 2023). Dokuma esnasında tezgâh, mekik, tarak, çıkırık, çözgü aleti, yün-pamuk iplikler ve gücü-tarak tığı gibi malzemelere başvurmuşlardır.

Tezgâh: İlk olarak yer tezgâhı sonrasında 2 ya da 4 çerçevli mekikli tezgâhlar (Bkz.: Fotoğraf 3) kullanılmıştır. Esmâ YILDIZ’dan alınan sözlü bilgiye göre; yörede tezgâhı tanımlamak için ‘tezgak’ kelimesi kullanılmıştır. (Yıldız, 2024)

Fotoğraf 3. İki Gücülü Mekikli Tezgâh (2024)

Mekik: Çözgü iplikleriyle atkı ipliklerinin birbirine bağlanabilmesi için, pedal yardımıyla ayrılan çözgü ipliklerinin arasından atkı ipliğinin geçmesini sağlayan parçadır. (Bkz.: Fotoğraf 4). Fotoğraf 4’teki mekik Kınalı köyünde kullanılan mekiktir. Mekik’in sahibi Cevriye YILDIZ’dır.

Fotoğraf 4. Mekik (2024)

Tarak: Çözü ipliklerini düzenli aralıklarla tutmaya, dokuma yaparken atkı ipliğini sıkıştırmaya yarayan parçadır. Aynı zamanda kumaş genişliğini sağlar ve mekiğe yön verir. (Bkz.: Fotoğraf 5). Fotoğraf 5'teki tarak, 1885 yılından kalma Hacer Hanım'a (Soyadına ulaşılammıştır.) ait taraklardır.

Fotoğraf 5. Tarak (2024)

Çıkrık: Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre çıkrık; iplik bükme, iplik sarma gibi işlerde kullanılan, el veya ayakla çevrilen alettir. (Bkz.: Fotoğraf 6). Fotoğraf 6'daki çıkrık Cevriye YILDIZ'a aittir ve takriben 1950 yılından kaldığı bilinmektedir.

Fotoğraf 6. Çıkrık (2024)

Duvarda Çözü Aleti: Alanının sınırlı olduğu yerlerde kullanılır. Atölye içinde duvara yerleştirilmiş metal ve yahut ağaç malzemelerinden oluşan kolay bir şekilde çözgü atılmasını sağlayan alettir. (Bkz.: Fotoğraf 7)

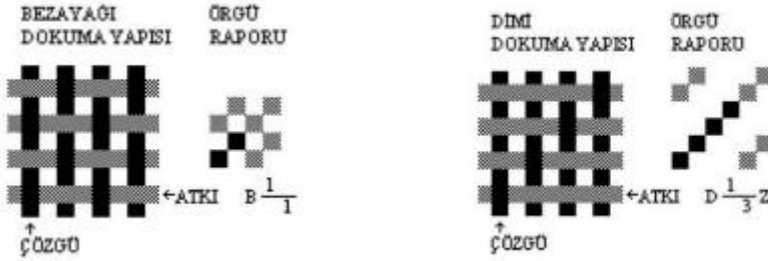
Fotoğraf 7. Duvarda Çözü Aleti (2024)

İplikler: Yastık dokumalarının atkıda kullanılan yün iplik; koyun ve keçilerden elde edilen protein esaslı yün liflerinin bükülmesiyle oluşur. Çözgüde kullanılan pamuk iplikler pamuk bitkisinin kapsülündeki (koza) tohumlarından alınan elyafların işlenmesi ile elde edilen pamuk iplikleri çok yaygın olarak kullanılır (MEGEP, 2007:19). Atkılarında kullandıkları yün iplikleri köylerinde kendileri eğiren Kınalılar, çözgülerinde kullandıkları pamuk iplikleri bölgenin çarşısından temin etmektedirler.

Gücü-Tarak Tığı: Çözgü ipliklerinin, gücü gözlerinden ve dokuma tarağının dişlerinde ipliklerin geçirilmesine yarayan alettir.

Üretimde kullanılan bir diğer unsur da boyalardır. Esmâ YILDIZ ile yapılan görüşmede dokumaların renkleri ile ilgili detaylara ulaşılmıştır. Kınalılar için dokumalarda kullanılan renk her daim çok önemli bir unsurdur. Başka bir renk kullanıldığı zaman onu kendi dokuması olarak görmezler. Dokumalarında görülen pembe rengin, sadece Konya'dan göç eden göçmenlere ait olduğunu özellikle dile getirmişlerdir. Diğer göçmen dokumalarından onların dokumalarını ayıran en önemli unsur olduğunu söylemişlerdir. Dokuma için kullanılacak olan iplikleri kendileri kazanda boyamaktadır. Günümüzde Kınalı dokumalarına devam eden Esmâ Hanım renk konusunda oldukça titiz davranmakta, özellikle köylerinde dokunan renkleri tutturmaya çalışmaktadır.

Yukarıdaki belirtilen unsurlar doğrultusunda dokunmaya başlayan yastıklar, tezgâhlarda bir atkı bir çözgü ipeğinin gözükmesiyle meydana gelen, iki pedallı tezgâhlarda rahatlıkla dokunabilen, basit, sağlam, ince kumaş dokunusunu veren bezayağı tekniği (Bkz.: Fotoğraf 8) ve örgülendirme oluşturulurken sistemin kaydırmalı olarak yerleşmesi ile meydana gelen, bu sebepten en küçük birimi üç atkı ve üç çözgü ipeğinden oluşan, daha kalın bir yapıya sahip olan dimi tekniği (Bkz.: Fotoğraf 8) kullanıldığı görülmektedir. Yastıklarda görülen motifler, dışarıdan ilave olarak iğne yardımı ile dokuma esnasında çözgülerin arasından farklı iplerin yerleştirilmesi sonucu meydana gelmektedir.

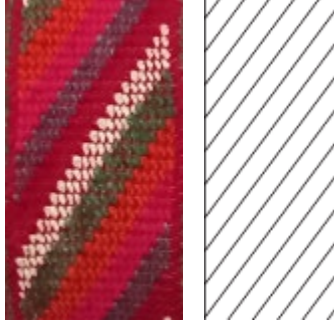

Fotoğraf 8. Bezayağı ve Dimi Örgüsü (Özkan 2011:182).

İğne yardımıyla işlenen motifler sözsüz iletişimi sağlayan unsurlardır. Anadolu’da çeşitli şekillerde adlandırılrsa da yörede ‘Gül’ adı ile anılmaktadır. İlk halıdan beri devam eden motif, kompozisyon ve estetik ölçütlerle toplumun inanç sistemi ile şekillenmekte ve çok az değişikliğe uğrayarak devam etmektedir. Bu estetik ölçüt, Türklerin inanç felsefelerine dayalı olarak gelişmekte, el dokumalarının süslemelerinde görülmektedir (Özdiñç, 2016,526).

Anadolu’da genel anlamda geometrik motif kullanımı görülmektedir. Yörük yaşamında gayet olağan olan geometrik motif kullanımının başlıca sebepleri; yaşam biçimleri, gelenekler, sistemleştirme gereksinimleri, teknik zorunluluk ve dokuyucunun yaratıcılığıdır (Atış, 2000:147-168).

Bir önceki paragrafta bahsedilen ve motiflerin geometrik forma dönüştürmelerinin önemli nedenlerinden biri olan gelenekler; toplumun köklerinin oluşumunda, dini inançlara bağlı kalarak oluşturulan, aynı zamanda kültüründe yer edindiği, nesilden nesle aktarılan olgudur. Dokumalarda kullanılan motifler incelenirken; dini inanışlar, kültür ve mitler gibi toplumun geleneklerini oluşturan konular ele alınmalıdır. Araştırma yapılırken eski dokumalarda kullanılan motiflerin yanı sıra antik dönemlerde başka sanat dallarına ait eserlerde bulunan motiflerde incelenmiştir. Kınalı dokumalarında dört köşeli olan motiflerde, paralel kenar (Bkz.: Fotoğraf 9) ve eşkenar dörtgen (Bkz.: Fotoğraf 10) formlar kullanıldığı görülmektedir. İç içe geçmiş üçgenlerin oluşturduğu eşkenar dörtgen motif; (Yörede kullanılan ismine ulaşamamıştır.) eski dönemlere ait bir heykelde (Bkz.: Fotoğraf 11), Çatalhöyük’ün duvar resminde (Bkz.: Fotoğraf 12) ve geleneksel halılarda yer almaktadır. Form, farklı motiflerin içerisinde yer alsa da genel anlamda kadının bereketi ve doğurganlığı ile bağdaştırılan motiflerde görülmektedir. Konya ve Karaman çevresinde dokunan halılarda da bu motife rastlanılmaktadır.

Fotoğraf 9. *Paralel Kenar* (2024)

Fotoğraf 10. *Eşkenar Dörtgen* (2024)

Fotoğraf 11. *Kadın İdol Heykeli* (Ateş, 2001: 179)

Fotoğraf 12. *Çatalhöyük Duvar Resmi (Küçükkavas,2019:9)*

Kınalı dokumalarında görülen bir diğer geometrik sembol üçgendir. Üçgen semboller, eşkenar motiflerin kenarlarına sıra bir şekilde dizildiği görülmektedir (Bkz.: Örnek 2). Yörede bu üçgen formlara ‘Aşık’ adı verilmektedir. Bu şekilde adlandırılmasının sebebi hayvanların aşık kemiğine benzetilmesinden ötürüdür (Yıldız, 2024).

Tekstil yüzeylerindeki motifler bir araya gelerek desenleri oluşturur. Türk Dil Kurumu Sözlüğü’ne göre desen kelimesi; tahta, çini, kumaş, kâğıt vb. yüzeylerin üzerine yapılan çizim, yüzeylerin üzerinde varlıkları, nesnelere belirli çizgilerle gösterme, tasvir etme ve görsel bir etki yaratmak amacıyla yapılmış çizgisel resimdir.

Kınalıların yastık dokumalarında görülen, yukarıda bahsedilen geometrik motiflerin bir araya gelerek oluşturduğu desenler hakkında diğerlerine nazaran daha fazla bilgiye ulaşılmıştır. Yöredeki yastık dokumalarında görülen desenler; alma topu, dilimli, gül/top gül, parmak alacası ve saatlidir.

Alma topu; eşkenar dörtgenin içinin çapraz bir şekilde dörde bölünerek oluşturulan motifin, kaydırılmış ekseninde birim tekrar ilkesine bağlı kalarak yerleştirilmesi sonucu oluşan desendir. Yastık dokumalarında dikey olarak konumlandırıldığı görülmektedir (Bkz.: Örnek 5).

Dilimli; eşkenar dörtgenin, üçgenler ile simetrik bölünmesiyle oluşturulan motiflerin farklı aralıklarda, yön ve renk değişikliğinin meydana getirdiği desene verilen isimdir. Dokumaların zemin kısmında kaydırmalı eksen üzerine yerleştiği görülmektedir (Bkz.: Örnek 1). Aynı zamanda bu desen Gülsüm ORTABAG tarafından ‘Güllü’ desen olarak adlandırılmıştır. Üçgenlerin oluşturduğu desenlerin güle benzemesinden dolayı bu ismin verildiğini dile getirmiştir.

Gül/Top Gül; eşkenar dörtgenlerin kaydırmalı eksen üzerine belirli aralıklarla yerleştirilen desenlerdir. Genel anlamda dokumaların ana bordür kısmında görülmektedir (Bkz.: Örnek 1).

Parmak alacası; bir sütun içerisine diyagonal olarak yerleştirilmiş, paralelkenar desenlere parmak alacası adı verilmiştir. Dokumalarda; belirli aralıklarla ince sütun olarak, zemin ve sedef kısımlarında görülmektedir (Bkz.: Örnek 1-2).

Saatli; dilimli desenin kenarlarının aşık motifleri ile döşenmesiyle oluşur. Dokumaların zemin kısmında yerleştirildiği görülmektedir. Cevriye YILDIZ ve Esmâ YILDIZ ile yapılan görüşme esnasında alınan bilgiye göre bu desenin kum saatine benzetildiği için 'Saatli' olarak adlandırıldığı varsayılmaktadır (Bkz.: Örnek 2). Bu desen aynı zamanda Gülsüm ORTABAĞ tarafından 'Aşıklı Güllü' olarak adlandırılmıştır (Bkz.: Örnek 6).

Kınalı dokumalarının incelenme neticesinde; çeşitli malzemeler kullanılarak dokunan dokumalarda, kendilerine özgü renkler kullanılmakta, konar-göçer toplumlarda oldukça yaygın olarak görülen geometrik motifler yer almakta ve çeşitli desenler görülmektedir. Yapılan görüşmeler doğrultusunda; Kınalı köyünde başlayan yastığın serüveni ilk olarak, yatay dikdörtgen formda yün/pamuk iplikler kullanılarak dokunmuş ve geometrik desenler ile süslenmiştir. Zaman içerisinde bu yastıkların yerini kare formlar, pamuk/orlon iplikler olsa da desenler değişmemiştir. Günümüzde ise tezgâh kalmadığından dolayı bu yastıkların yerini etaminler almaktadır (Bkz.: Fotoğraf 13).

Fotoğraf 13. Kınalı Muhacirin Çeyizinde Yer Alan Yastık (2024)

Yastıklarda desenler ve motifler aynıdır lakin yüzey kompozisyonları farklıdır. Ziyaret edilebilen Kınalı muhacirlerinin evlerinden toplam 6 adet yastık örneği bulunmuş. Bunlar;

Örnek 1:

Fotoğraf 14. Örnek No:1 'Gül Dokuma' (2024)

Örnek 1'deki eser, Manastır Kınalı köyünde Fatma Civan tarafından dokunmuş olup takriben 70 seneliktir. 2 gücülü yer tezgâhında bezayağı tekniği ile dokunmuş olan yastık dokumanın eni 79 cm, boyu ise 40 cm'dir. Yörede 'Gül Yastık Dokuma' olarak adlandırılmaktadır. Arka ve ön olmak üzere iki ayrı parça şeklinde dokunan yastık, el dikişi ile birleştirilmiştir. Dokumanın atkı-çözgü sıklık ilişkisi; dm^2 'de 47×70 ipliktir. Eserin atkısında yün iplik, çözgüsünde pamuk iplik kullanılmıştır. Renk ve desen özellikleri incelendiğinde; dokumada bordo, pembe, yeşil, beyaz, krem, küf yeşili ve kırmızı renkleri bulunmaktadır. Yastığın ön yüzeyi; dış sedef, bordür, iç sedef ve zemin olmak üzere dört kısımdan oluşmaktadır. Bordürde gül desen, zeminde ise kaydırılmış eksende, tekrar ilkesine bağlı kalarak yerleştirilmiş dilimli desen yer almaktadır. Sedef düz olarak dokunmuştur. Yastığın arka yüzeyi, ön yüzey ile aynı yüzey kompozisyonuna sahiptir. Bir adet tekrar ilkesi ile yerleştirilmiş eşkenar dörtgenlerden oluşan bordür, beş adet belirli aralıklarla yerleştirilmiş parmak alacası deseninden oluşan zemin ve düz bir şekilde dokunan sedef yer almaktadır.

Örnek 2:

Fotoğraf 15. Örnek No:2 'Susmalı Yastık Dokuma' (2024)

Örnek 2'deki eser, Manastır Kınalı köyünde Fatma Civan tarafından dokunmuş olup yaklaşık 70 yıllıktır. 4 gücülü yer tezgâhında dimi tekniği ile dokunmuş olan yastık dokumanın eni 102 cm, boyu ise 40 cm'dir. Yörede 'Susmalı Yastık Dokuma' olarak adlandırılmaktadır. Arka ve ön olmak üzere iki ayrı parçada dokunan yastık, el dikişi ile birleştirilmiştir. Dokumanın atkı-çözgü sıklık ilişkisi; dm^2 'de 69×53 ipliktir. Eserin atkısında yün iplik, çözgüsünde pamuk iplik kullanılmıştır. Renk ve desen özellikleri incelendiğinde; dokumada bordo, pembe, mavi, yeşil, beyaz ve turuncu renkleri bulunmaktadır. Yastığın ön yüzeyi; dış sedef, bordür, iç sedef ve zemin olmak üzere dört kısımdan oluşmaktadır. Bordürler gül/top gül desenden, zemin ise iki adet saatli/ aşıklı güllü desen arasında gül/top gül ve

parmak alacası desenleri yer almaktadır. Sedefler, parmak alacası deseninden oluşmaktadır. Yastığın arka yüzeyine erkek bel kuşağı dokunmuştur. Yastığın dokunduğu zamanda ellerinde fazla bulunan kuşağı bu şekilde değerlendirmişlerdir. İki parça olan bel kuşağı el dikişi ile birleştirilmiştir ve geometrik desenlerden oluşmaktadır.

Örnek No : 3

Fotoğraf 16. Örnek No:3 (2024)

Örnek 3'deki eser, Manastır Kınalı köyünde Fatma Civan tarafından dokunmuş olup takriben 70 seneliktir. 2 gücülü yer tezgâhında bezayağı tekniği ile dokunmuş olan yastık dokumanın eni 90 cm, boyu ise 45 cm'dir. Yöredeki ismi bilinmemektedir. Arka ve ön olmak üzere iki ayrı parça şeklinde dokunan yastık, el dikişi ile birleştirilmiştir. Dokumanın atkı-çözümlü sıklık ilişkisi; dm^2 'de 67×75 ipliktir. Eserin atkısında yün iplik, çözümlünde pamuk iplik kullanılmıştır. Renk ve desen özellikleri incelendiğinde; dokumada bordo, pembe, yeşil, hardal ve beyaz renkleri bulunmaktadır. Yastığın ön yüzeyi; dış sedef, bordür, iç sedef ve zemin olmak üzere dört kısımdan oluşmaktadır. Bordürde gül/top gül desen, zeminde ise kaydırılmış eksende, tekrar ilkesine bağlı kalarak yerleştirilmiş dilimli desen yer almaktadır. Sedef düz olarak dokunmuştur. Yastığın arka yüzeyi, bordo renkte düz dokumadan oluşmaktadır.

Örnek No: 4

Fotoğraf 17. Örnek No: 4 (2024)

Örnek 4'deki eser, Manastır Kınalı köyünde Fatma Civan tarafından dokunmuş olup takriben 70 seneliktir. 4 gücülü yer tezgâhında dimi tekniği ile dokunmuş olan yastık dokumanın eni 57 cm, boyu ise 40 cm'dir. Yöredeki ismi bilinmemektedir. Yeckpare olarak dokunan yastık ikiye katlanıp, kenarları

el dikişi ile dikilerek birleştirilmiştir . Dokumanın atkı-çözgü sıklık ilişkisi; dm^2 'de 73x62 ipliklidir. Eserin atkısında yün iplik, çözgüsünde pamuk iplik kullanılmıştır. Renk ve desen özellikleri incelendiğinde; dokumada kırmızı, hardal, fuşya ve kahverengi renkleri bulunmaktadır. Yastık, belirli aralık ve kalınlıkta dokunmuş dikey şeritlerden oluşmaktadır.

Örnek No: 5

Fotoğraf 18. Örnek No: 5 (2024)

Örnek 5'deki eser, Manastır Kınalı köyünde Şehriye Kurtuluş tarafından dokunmuş olup takriben 65 seneliktir. 2 gücülü yer tezgâhında bezayağı tekniğı ile dokunmuş olan yastık dokumanın eni 86 cm, boyu ise 47 cm'dir. Yöredeki ismi bilinmemektedir. İki parça halinde dokunan yastık dokumalarının kenarları el dikişi ile dikilerek birleştirilmiştir . Dokumanın atkı-çözgü sıklık ilişkisi; dm^2 'de 63x71 ipliklidir. Eserin atkısında yün iplik kullanılmıştır, çözgüsündeki iplik türü bilinmemektedir. Renk ve desen özellikleri incelendiğinde; dokumada hardal, yeşil, pembe, krem, turuncu ve beyaz renkleri bulunmaktadır. Yastığın ön yüzeyi; sedef, dış bordür, iç bordür ve zemin olmak üzere dört kısımdan oluşmaktadır. Dış bordürde eşkenar dörtgenlerin kaydırılmış ekseninde birim tekrar ilkesine bağılı kalarak yerleştirildiğı görülmektedir. İç bordürde alma topu denilen desen görülmektedir. Zeminde ise dört adet eşkenar dörtgeninin oluşturduğı göbek benzeri desenin etrafının kontür ile işlenmesiyle oluşmuş iki adet büyük desen yer almaktadır. Sedefte dikey şeritlerin yer aldığı düz dokuma bulunmaktadır. Yastığın arka yüzeyinde, belirli aralıklarla dikey şeritler yer almaktadır.

Örnek No: 6

Fotoğraf 19. Örnek No: 6 (2024)

Örnek 6’deki eser, Zela Hanım (soyadı bilinmiyor) tarafından dokunmuş olup takriben 30 seneliktir. 2 gücülü tezgâhta bezayağı tekniği ile dokunmuş olan yastık dokumanın eni 57 cm, boyu ise 51 cm’dir. Yöredeki ismi bilinmemektedir. İki parça halinde dokunan yastık dokumalarının kenarları el dikişi ile dikilerek birleştirilmiştir . Dokumanın atkı-çözgü sıklık ilişkisi; dm²’de 49x61 ipliklidir. Eserin atkısında orlon iplik çözgüsünde pamuk iplik kullanılmıştır. Renk ve desen özellikleri incelendiğinde; dokumada hardal, yeşil, pembe, bordo, mavi ve beyaz renkleri bulunmaktadır. Yastığın ön yüzeyi; dış sedef, bordür, iç sedef ve zemin olmak üzere dört kısımdan oluşmaktadır. Bordürde eşkenar dörtgenlerin kaydırmalı eksen üzerine birim tekrar ilkesine bağlı kalarak oluşturulan desen yer almaktadır. Zeminde ise aşıklı güllü deseni bulunmaktadır. Sedefler düz olarak dokunmuş şeritler ile belirginleştirilmiştir. Yastığın arka yüzeyinde, belirli aralıklarla dikey şeritler yer almaktadır.

Sonuç

İlk olarak Konya’dan Makedonya’ya oradan da Sakarya’ya göç eden Karamanoğlu Beyliği’ne mensup olan ve şu an da kendilerini Kınalı muhacirleri olarak tanımlayan Türk topluluğu, göç esnasında kültürlerini temsil eden dokuma ürünlerini de yanlarında taşımışlardır. Konya’da yaşadıkları dönemlerde, dokumalarında bulunan motiflerini Makedonya’da da devam ettirdikleri varsayılmaktadır. Bu varsayımı destekleyen; Konya yöresinde bulunan eserlere bakılmış, müzelerdeki halılarda ve Çatalhöyük’teki duvar resminde Kınalıların dilimli olarak adlandırdıkları desenin içinde yer alan, üçgenlerin simetrik olarak böldüğü eşkenar dörtgen motifi görülmektedir. Dokumalarında geometrik motif kullanmaları Yörük bir kültüre mensup olduklarından normal karşılanmaktadır. Motiflerinin oluşturdukları desenlere oldukça önem vermekteyler. Desenlerine verdikleri özen her birine isim vermeleri ve onları kuşaktan kuşağa aktarmalarından anlaşılmaktadır. Geleneksel olarak dokunan yastık dokumalarında kullanılan malzemeler, renkler ve motifler birbiri ile aynıken günümüzdeki yastıklarda adım adım farklılık görülmeye başlanmıştır. Günümüzdeki yastıklar malzeme ve teknik bakımından tamamen gelenekselden farklıdır. Zaman içerisinde tezgâhlarını kullanamamaktan ötürü etamine yönelmişlerdir. Lakin motiflerinden ve renklerinden ödün vermemişlerdir. Bu olay görüşme esnasında alınan bilgileri doğrulamaktadır. Sonuç olarak; kültürlerine oldukça önem veren Kınalı muhacirleri yastık dokumalarında, buldukları ortamın yaşam şartlarından ötürü malzemedem ve boyutlardan ödün verseler de kullandıkları motifleri ve renkleri geçmişten günümüze kadar hiç değiştirmeden getirerek kimliklerini korumayı başarmışlardır.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar %40, ikinci ve üçüncü yazar %30-%30
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
------------------	---

Kaynakça

- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller*, İstanbul: Aksiseda Matbaası.
- Atiş, D. (2000). *Anadolu'daki kirkitli dokumalarda görülen geometrik motiflerin kullanım nedenleri (Bergama ve çevresi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik tezi.
- Demir, N. – Kayadibi, N. (2012). *Makedonya'dan uzanan Türkçe bir köprü: 'köprü dergisi'*, Zeitschrift für die Welt der Türken. 4(3), 7-25.
- Erken, A. (2018). *Demokrat parti dönemi Türkiye Yugoslavya ilişkileri ve "serbest göç" mutabakatı*. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7 (2), 937-954.
- Koca, S. (2002). *Türklerin Göçleri ve Yayılmaları, Türkler* (Cilt: 1). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Korkusuz, M. (2019). *Geçmişten Günümüze Kınalı Köyü*, Sakarya Kınalılar Sosyal Yardımlaşma Dayanışma ve Kültür Derneği
- MEGEP. (2007). *Mekikli dokumaya hazırlık*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı
- Nureski, D. (2016). *Osmanlı'dan günümüze Makedonya'daki Türk kültürü ve Makedonya'nın Türk kültür tarihindeki yeri ve önemi*, Avrasya Etüdları. 50 (2), 351-388.
- Oyman Bükmen, N.R. (2004). *El dokumacılığının ve el dokuma tezgâhının tarihçesi, el dokuma tezgâhi çeşitleri*, 63-84.
- Öngen, A.G.; Atiş, K. D. (2022). *Anadolu Selçuklu Halı Tasarımında Zemin-Şekil İlişkisi*. Hars Akademi, 5, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, 1-16.
- Özdiñç, Ö. (2016). *Halı ve Motif*. Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (6), 524-528.
- Özkan, Ş. (2011). *Sanatsal dokumalarda geleneksel dokuma tekniklerinin kullanımı*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sipahi, İ.H. (2015). *Batı Makedonya'da maddi olmayan kültürel mirası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şehirli, Y. A. (2022). *Balkan Savaşları'nın (1912-1913) nedenleri*. Social Sciences Research Journal, 11 (4), 630-636.
- Tekin, C. (2018). *Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerin Nedenleri (1950-1958)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2018; (39): 249-261.
- Yıldırım, E. (2021). *Adıyaman ili halı yastıklarında kullanılan motiflerin tekstil tasarımında uygulanması*, Ankara: Acıbadem Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Kaynak Kişiler:

- KK-1: FATMA CİVAN, 1939, Ev Hanımı (09.02.2023).
- KK-2: İSMAİL CİVAN, 1937, Emekli (09.02.2023).
- KK-3: ESMA YILDIZ, 1971, Ortaokul mezunu, Sanatçı (13.05.2024).
- KK-4: HÜSNİYE AVUKAT, 1973, Lise mezunu, (09.02.2024).
- KK-5: MUSA KORKUSUZ, 1953, Lisans mezunu, (22.02.2024).
- KK-6: GÜLSÜM ORTABAĞ, 1963, (10.06.2024).
- KK-7: CEVRİYE YILDIZ, (13.05.2024)

Fotoğraf Kaynaklar:

Fotoğraf 1: Yıldırım, E. (2021). *Adıyaman ili halı yastıklarında kullanılan motiflerin tekstil tasarımında uygulanması*, Ankara: Acıbadem Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Fotoğraf 2-7: Yazarın arşivi (2024).

Fotoğraf 8: Özkan, Ş. (2011). *Sanatsal dokumalarda geleneksel dokuma tekniklerinin kullanımı*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Fotoğraf 9-10: Yazarın arşivi (2024).

Fotoğraf 11: Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller*, İstanbul: Aksiseda Matbaası.

Fotoğraf 12: Küçükkavas, D. B. (2019). *Konya Çatalhöyük damga mühürlerinin seramik sanatına etkileri*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Fotoğraf 13-19: Yazarın arşivi (2024).

Extended Abstract

The Turks who settled in the Balkan territories in ancient times began their most glorious period following the Ottoman Empire's victory in the Battle of Çirmen against the Serbs. As a result of this war, a group of Yörük Turks from the Karamanid Principality, residing in Konya, was relocated to the village of Kınalı in Macedonia under the settlement policy implemented by the sultan of the time to Turkify these lands. The Turks who settled in Kınalı village migrated to various provinces of the Marmara Region, such as Sakarya, with belongings they could carry after the Balkan Wars ended in defeat. In these new regions, they identified themselves as the "Kınalı muhacirs". Leaving behind the lands where they grew up and settling in a new country caused them to fear losing their cultural identity over time. For this reason, the Kınalı muhacirs brought with them woven products bearing motifs that symbolize the identity of their community to Sakarya, striving to pass their culture on to future generations. This study examines the handwoven artifacts of the Kınalı muhacirs through research and analysis. Interviews conducted with families aimed to uncover not only their traditional clothing culture but also findings related to the weaving techniques used in the past. A literature review on the pillow weavings of the Kınalı muhacirs revealed that there is almost no information available on the topic. Therefore, this study aims to preserve and transmit the traditional crafts of the Kınalı muhacirs to future generations. With permission from the Kınalı muhacirs, homes were visited, artifact analyses and oral interviews were conducted, and information about the artifacts was collected. The research began with the interview technique, a qualitative research method, through which most of the information about the weavings was obtained. These interviews revealed that six pillow weavings belonging to the Kınalı muhacirs were thoroughly analyzed and supported with visual data. The analyses revealed that the pillow weavings were initially made on ground looms. The traditional pillows were rectangular in form, and their weaving techniques included plain weave and twill. The weavings featured

geometric motifs that aligned with the nomadic lifestyle of the Yörüks. Since little information about the meanings of the motifs was available, they were categorized and researched based on their forms. The motifs consisted of shapes like rhombuses, parallelograms, and triangles. Similar rhombus motifs have been found in traditional weavings from the Konya and Karaman regions, including a wall painting in Çatalhöyük and on the belly of an idol figurine, where they were generally associated with female fertility. However, the name of this motif is not known in the region. Additionally, the triangular motif seen in some weavings resembles the knucklebone of an animal, leading to the pattern being called "Aşıklı". Although the Kınalı muhacirs have forgotten much of the information about the motifs, they generally remember the names of the patterns. The findings identified designs like "alma topu," "dilimli," "gül/top gül," "parmak alacası," and "saatli" in the pillow weavings. A consistent characteristic across all weavings was the use of colors. Each color used in the pillows was distinctive and became part of their identity. The Kınalı muhacirs firmly refused to alter the colors or accept weavings with different colors as their own. Over time, elements of traditional weavings have evolved due to changes in lifestyle. While transitioning to urban life, they initially compromised on the forms and materials of the pillows but continued weaving without altering the motifs, patterns, or colors. The research found that rectangular forms were replaced with square ones, and cotton and wool threads were replaced by synthetic threads like acrylic. Today, as looms have been removed, handwoven pillows have been replaced with embroidered pillows. However, these newer pillows, part of their trousseaus, still retain the same motifs, patterns, and colors as the traditional ones. These findings suggest that the Kınalı muhacirs have managed to preserve and carry their cultural identity to the present day without significant compromise.

ALBRECHT DÜRER'İN ESERLERİNDEKİ BİTKİSEL TEMALARIN ENDÜSTRİYEL SERAMİK TASARIMLARINDA KULLANILMASI*

THE USE OF VEGETAL THEMES IN THE WORKS OF ALBRECHT DÜRER IN INDUSTRIAL CERAMIC DESIGNS

Esra Nurten GÜL ✉ **
Serpil YAYMAN ***

Özet

Yapı malzemeleri insanlığın yerleşik hayata geçmesi ile birlikte, teknolojinin sunduğu imkânlar dâhilinde gelişme gösteren yapı unsurları olmuştur. Coğrafi koşullar farklı kültürler ve gelenekler ortaya çıkarmış, yapı malzemeleri kültürlere göre şekillenmiştir. Yapı malzemelerindeki üretim teknolojiyle ilgiliyen, dekoratif unsurlar geleneklerin sembolleri ve beğenisiyle alakalıdır. Ülkemiz bir çok medeniyete ev sahipliği yaptığı için kültürel mirası zengindir. Söz konusu üretilen malzemenin tasarımı ve satışı olduğunda, yerel kültürdeki veriler değil dünya çapındaki kültür ve sanat birikimi tasarımda rol oynamaktadır. Farklı kültürlere hitap etmek, pazarda yer almak için tasarımlar yapılırken sanat tarihinin sunduğu verilerden yararlanılmalıdır. Çalışmada, literatür taranarak veriler toplanmış, sanatçının eserlerindeki bitkisel motiflerle tasarımlar yapılmıştır. Dürer'in eserleri anlatılarak tasarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Tasarım uygulamaları günümüz teknolojisine uygun baskı teknikleri ile seri üretimi yapılabilecek hale getirilmiştir. Bu sebeple kahve, gri, mavi gibi renk tonları tercih edilmiştir. Sonuç olarak Dürer'in eserlerindeki temaların, dönemin sanatını günümüze taşınması, kültürel mirasın aktarılması ve yurtdışı pazarına yön vermesi açısından üretimde kullanılan programlar aracılığıyla modern tasarımlar ortaya konulabileceği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Karo, Tasarım, Dürer, Ink-Jet

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 13.09.2024; **Kabul tarihi:** 10.11.2024.
Kaynak gösterilme: GÜL, E.N-YAYMAN S. (2024): Albrecht Dürer'in Eserlerindeki Bitkisel Temaların Endüstriyel Seramik Tasarımlarında Kullanılması, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s. 351-359.

** Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Bölümü Uşak / TÜRKİYE esra.gul@usak.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-4657-773X>

*** Doç., Uşak Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü Uşak / TÜRKİYE serpil.yayman@usak.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8966-9119>

Abstract

Building materials have been shaped according to the conditions of the climate and the period with the settlement of humanity. Materials have developed within the possibilities offered by technology and have become indispensable elements of structures. Different cultures and traditions have emerged due to geography, the taste of these cultures and the development in technologies have affected their standards. While quality production in building materials is related to technology, decorative elements are related to the symbols brought by the traditions of culture. Since our country is home to countless civilizations, its cultural heritage is rich. When it comes to the design process and marketing of the material produced, only the data in the regional culture and the accumulation of culture and art around the world come to the forefront in design of building materials. In order to appeal to different cultures and to have say in the world market, the data provided by the world art history should be utilized while designing surfaces. In the study, data collected by reviewing the literature on the artist, and surface designs were made with floral motifs found in his works. Design studies carried out in the photoshop program by showing examples of the painter's works. Design applications printed with printing techniques suitable for today's technology and made available for mass production. For this reason, color tones suitable for printing such as brown, gray and blue were preferred.

Keywords: Tile, Design, Dürer, Ink-jet Giriş

Albert Dürer ve Hayatı

Dürer, 1471 yılında, Almanya'da doğmuştur. Küçük yaşlardan itibaren telkârî ustalarını izlemiş (Erdoğan, 2016), resim çalışmalarına yoğunlaşmıştır. 1486'da Wohlgemuthla çalışmaya başlamıştır (Kurteş, 2020). Almanya, İtalya, Hollanda, Fransa'da bulunmuş, 1494'de teması Tirol Alpleri olan eserler yapmıştır. Mitoloji, dini konuları işlemiş, gravür çalışmaları yapmıştır. Eserlerinin arka fonlarında manzaralar resmetmiştir (Kurteş, 2020). Buna örnek olan "Tesbih Bayramı" isimli eser Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1. *Tesbih Bayramı, 1506, [URL 1]*

Eserde, Meryem, merkezide taht üzerinde İsa ile, etrafında dua eden grubla sistematik olarak tasvir edilmiştir. (Wikipedia). Dürer, suluboya ile doğa ve anatomi temalı eserler yaparak tek rengin tonlarını kullanmıştır. Şekil 2'de doğayı gözlemleyerek oluşturduğu "Geniş Çimen Parçası" isimli eser görülmektedir.

Şekil 2. *Geniş Çimen Öbeği*

Geniş Çimen Öbeği, suluboya ve mürekkeple yapılmıştır. Eserde doğadan görünüm sunan Dürer, otları, doğal olarak resmetmiştir. Kullandığı renkler ve ton geçişleri ile üçüncü boyutu yakalamış, doğadan bir görünüm sunmuştur. Araştırmacı ve estetik yaklaşımıyla kendisinden önceki sanatçıların dikkat etmediği ya da çalışmaya değer görmediklerini çalışmıştır. (Yılmaz, 2023). Fonda açık tonlar kullanarak, bitkilerin ön plana çıkarmıştır. Doğada bulunan her parçayı ayrıntılı olarak çalışması onun, ışığı ve fırça kullanımındaki ustalığı, doğayı boyutsal olarak resmetmesini sağlamıştır (Beksaç ve Akkaya, 1990).

Karo Üretim Süreci

Karo üretim süreci granül hazırlama ile başlamaktadır. Hazırlanan çamur, püskürtmeli kurutucuda pres baskı için granül hale getirilmektedir. Presten çıkan ürünlerin, sırlama, dekorlama süreci gerçekleştirilir. Günümüzde engop üzerine ink-jet teknolojileri ile baskı tercih edilmektedir. Ink-jet tekniği, dekor uygulanamayan iç ve dışbükey yüzeylerin dekorlanmasını sağlamaktadır (Watanabe, vd., 2012). Ink-jet, temassız baskılama ile ürün firesini azaltan, yüksek çözünürlük sağlayarak görüntü kalitesini arttıran, renk farklılığını en aza indiren, tasarlanan modeldeki hataların anlık düzeltilmesini sağlayarak ürünün üretime alınmasına olanak vermektedir. Bu teknolojiyle işçilik maliyeti de düşmektedir (Solana, 2014).

Araştırma yöntemi ve bulguları

Amaç ve yöntem

Çalışmada, Dürer'in eserlerinin teknikleri ve teması incelenmiştir. Sanatçının eserlerindeki bitkisel motiflerin dijital tasarımlarla karolara aktarılmasıyla kültür ve sanat birikiminin karo tasarımında ön plana çıkarılması, dönemler arası bağlar kurularak sanatçının günümüz kullanıcılarına anlatılması amaçlanmıştır.

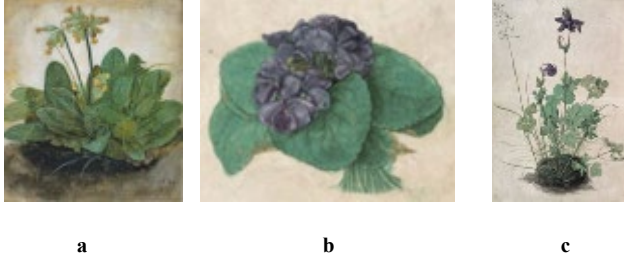
Adobe Photoshope programında 300 dpi çözünürlükte çalışılan dekorların, 30x60 cm karolara ink-jet dekor uygulanarak 1090 °C de, 58 dak. roller fırında pişirilmesi çalışmanın yöntemini oluşturmaktadır.

Materyal

Albrecht Dürer'in bitkisel motif içeren çalışmaları

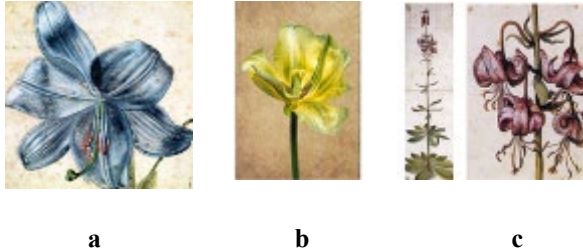
Sanatçıların doğaya bakışı ve incelemeleri, perspektif açıdan ele almaları Dürer ile başlamıştır. Birçok sanatçı, ona öykünerek ayrıntılı çalışmaya başlamıştır. Çuha Çiçeği eseri, renk farklılıklarını hissettirdiği eserdir (Boynukalın, 2020). Yapraklar ayrıntılı çalışılmıştır. Şekil 3 a'da "Çuha Çiçeği" isimli eser görülmektedir. Tonlamalar, renklerdeki doğallık, ayrıntı sanatçının gerçeğe yaklaştığını göstermektedir. "Menekşe Buketi" (Şekil 3 b) Parşömen üzerine sulu ve guaj boya ile yapılan "Haseki Küpesi Çiçeği" (Şekil 3 c) eseri tuvalden çıkıyormuş gibi algılanmaktadır (Turani, 1992).

Şekil 3. "Çuha Çiçeği", "Menekşe Buketi", "Haseki Küpesi Çiçeği"

Dürer'in eserlerindeki zambaklar semboliktir. Zambak, Hz. Meryem'in teslimiyetinin, hamileliğinin, dirilişin, umudun sembolüdür (Göktürk, 2019). Ayrıntılı, "Zambak" isimli eser Şekil 4'a da görülmektedir. Işık ustaca kullanılmış, üst yapraklar şeffaflaştırılarak, alt yapraklar hissettirilmiştir. Dürer'in diğer zambak çalışmaları "Tulip Ala Dürer" Şekil 4 b'de, "Lillium Martagon" Şekil 4 c' de görülmektedir.

Şekil 4. Zambak, "Tulip Ala Dürer" Şekil 4 b'de, "Lillium Martagon"

Küçük Çimen Öbeği, Üç Şifalı Bitki, Büyük Çimen Öbeği, Kırlangıç Otu, gibi çalışmalar Dürer'in yeteneğini yansıtan eserleridir. Şekil 5 a'da Küçük Çimen Öbeği, b'de Üç Şifalı Bitki, c'de Kırlangıç Otu eseri görülmektedir

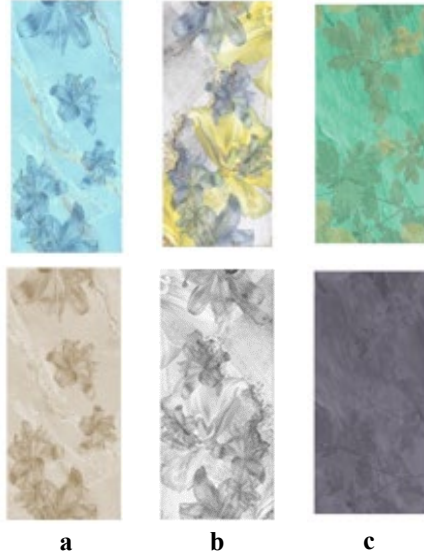
Şekil 5. Küçük Çimen Öbeği, Üç Şifalı Bitki, Kırlangıç Otu [URL 2]

Bulgular

Dürer'in "Zambak" çalışmasının yorumlanması ile oluşturulan "Lilyum"(a) isimli karo tasarımı, "Zambak" ve "Tulip Ala Dürer" eserlerinin birlikte yorumlanması ile oluşturulan "Crazon de Flor"(b) isimli karo tasarımı ve "Kırlangıç Otu" adlı eserinin yorumlanmasıyla oluşturulan "Nefes"(c) isimli karo tasarımı ve renk seçenekleri Şekil 6'da görülmektedir.

Şekil 6. "Lilyum"(a), "Crazon de Flor"(b), "Nefes"(c) isimli tasarımlar

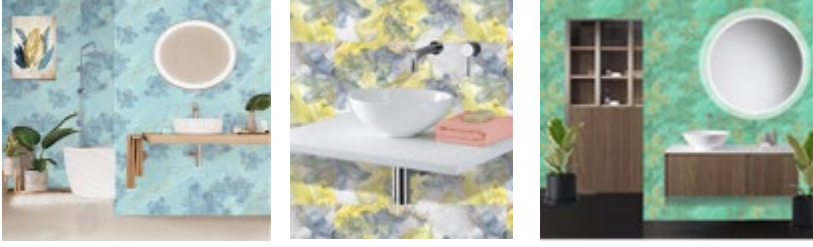

Esra Nurten GÜL- Serpil YAYMAN

Albrecht Dürer'in Eserlerindeki Bitkisel Temaların Endüstriyel Seramik Tasarımlarında Kullanılması / The Use of Vegetal Themes in the Works Of Albrecht Dürer in Industrial Ceramic Designs

“Lilyum”(a), “Crazon de Flor”(b) ve “Nefes”(c) isimli tasarımların dijital uygulaması Şekil 7’de görülmektedir.

Şekil 7. ‘Lilyum’ (a), ‘Crazon de Flor’(b) ‘Nefes’(c) dijital uygulaması

a

b

c

Uygulamalar

Tasarımlar endüstriyel ortamda 30x60 cm karolara uygulanmıştır. Dekorlar, astarlı, şeffaf sırlı karolara ink-jet baskı ile basılmıştır. Şekil 8 ’de tasarımların karoya uygulanmış üretilmiş hali görülmektedir.

Şekil 8. Tasarımların Karo üzerine Uygulanarak Üretilmesi

Karolar, 1090 °C de, 58 dakikada roller fırında pişirilerek nihai ürün haline getirilmiştir.

Sonuç

Seramik karolar, mimari alanda kullanılan yapı malzemeleridir. Dayanım, yalıtım, sızdırmazlık, sağlığa uygunluk ve estetik sağlaması ile teknik özelliğine göre iç ve dış mekânlarda kullanılmaktadır. İşletme teknolojisi ve hammadde çeşitliliği ürünün teknik özelliklerini belirlemektedir. Teknolojik özelliklerin yanı sıra dekor uygulamalarında da karşımıza çıkmaktadır. Rekabetçi bir ortamda her kitleye hitap etmek pazarlama için önemlidir. Bu sebeple kullanıcı kültürleri sanata bakış açıları, statüleri ve ergonomileri düşünülerek tasarım çalışmaları yapılmalıdır. Tasarımda çeşitli programların kullanılması sayesinde, üretim hızlanmış, sunulan desen seçenekleri artmıştır. Tasarımlar dijital ortamda, pixel tabanlı programlarda yapılarak, nihai ürüne yakın sonuçlar öngörülebilmektedir. Bu programlar ile, üretim süreci hızlanmış, desen kalitesi ve renk seçenekleri artmıştır. Tasarlanan dekorun ink-jet baskıyla basılması iş gücü ve fireyi azaltmıştır. Firenin azalması zaman, hammadde sürdürülebilirliği ve maliyet için önemlidir. Gelişen bilim ve teknoloji, karoların tek düzelikten çıkıp farklı boyut, malzeme, esneklik, renk, dekor seçeneğiyle üretilmesini sağlamıştır. Malzemedeki çeşitlilik sanatsal ifadenin dışavurumuna da olanak sağlamıştır. Dürer'in eserlerinden görüntülerin seçilmesi ile sanatçıyı ve eserlerini tanımayan bireylere aktarılması amaçlanmıştır. Karoların Dürer'in resim sanatı kapsamında vermiş olduğu eserlerin yorumlanarak tasarlanmasıyla kültürel veri aktarımına katkı sağlayabilir.

Kültür ve sanat birikiminin yapı malzemeleri tasarımında kullanılması, dönemler arası kültürel bağlar kurulmasını, sanatçının günümüz kullanıcılarına hatırlatılmasını bireylerin sanat ve günlük hayatının iç içe olmasını sağlayabilir.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar %50, ikinci yazar %50
Etik komite onayı:	Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Beksaç.E., Akkaya, T. (1990), Kaynak ve Kökenleriyle Avrupa Resim Sanatı Gelişim ve Değişim Süreci İçinde Başlangıcından Rönesans Sonuna, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Boynukalın, A.R. (2020), 16. Ve 17. Yüzyıl Avrupa Resim Sanatında Çiçek İmgesi Ve Koku Alegorisi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 15-30
- Coşar, M., Yoleri, H. (2023). Seramik karolarda imaj tasarım süreci: Örnek bir uygulama. Bodrum Journal of Art and Design, 2(1), 1-14.
- Erdoğan. F.C. (2016), Sanatın Büyük Ustaları, Dürer, Hayal Perest Yayınları, İstanbul
- Göktürk, B. (2019), Bizans Sanatında Zambak (Fleur-De-Lis) Motifi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 38

- Kurteş, C. (2020), Albrecht Dürer'in Gravürleri Üzerine Bir Analiz, Ahmet Yakupoğlu Anısına 3. Uluslararası Sanat ve Tasarım Sempozyumu,
- Singh, M., Haverinen, H. M., Dhagat, P., & Jabbour, G. E. (2010), Ink-jet Printing - Process and its Applications. *Advanced Materials*, 22, 673–685.
- Solana V. S.(2014), Inkjet Printing Technology For Ceramic Tile Decoration, Proceedings of Qualicer, Castellón, 3
- Turani, A., (1992), Dünya Sanat Tarihi, s.354., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Watanabe O., Hibino T., Sakakibara M. (2012), Development of an aqueous Ink-jet printing system for ceramic tiles, *Ceramic Forum International*, 89 (5), 27
- Yılmaz, G. (2023), Albrecht Dürer'in Büyük Çimen Öbeği Adlı Eserine Çağdaş Bir Bakış Aydın Sanat, Yıl 9 Sayı 18 - Aralık 2023 (173 - 185)
- [URL 1] https://en.wikipedia.org/wiki/Feast_of_the_Rosary Erişim:01.09.2024
- [URL 2] <https://www.pivada.com/albrecht-durer-bitki-resimleri> Erişim:01.09.2024
- [URL 3] <https://www.meisterdrucke.com.tr/sanatci/Albrecht-D%C3%BCrer/2.html> Erişim:01.09.2024
- [URL4][https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tulip_ala_D%C3%BCrer_\(33827917384\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tulip_ala_D%C3%BCrer_(33827917384).jpg) Erişim:01.09.2024.

Extended Abstract

Building materials have been shaped according to the conditions of the climate and the period with the settlement of humanity. These materials have developed within the possibilities offered by technology and have become indispensable elements of architectural structures. Due to geographical conditions, different cultures and traditions have emerged, and the taste of these cultures and the development in their technologies have affected their living standards. While quality production in building materials is related to technology, decorative elements are related to the symbols and taste brought by the traditions of the culture. Our country is very rich in cultural heritage as it is home to countless civilizations. The data provided by this cultural heritage from the past is of great importance in the emergence of the works of art of our country. When it comes to the design process and marketing of the material produced, only the data in regional culture and the accumulation of culture and art around the world come to the fore in the design of building materials. In order to appeal to different cultures and to have a say in the world market, the data presented by the history of world art should be utilized while designing. Today, when sales are made in a competitive market environment, reaching the masses is important in terms of marketing the product produced. In this context, it is extremely important to recognize the works that societies have given in their artistic development and to present them to the buyer again by fictionalizing them. In product designs, cultural differences, view of art, social status, traditions, ergonomic conditions are evaluated. In the study, data were collected by reviewing the literature on Albrecht Dürer. It is seen that the artist worked

down to the finest detail in all his works and used light and shadow skillfully. The fact that the artist was a good observer led him to use perspective in his works. It was seen that the artist realized most of his works with watercolor technique. In addition to being a good observer, the artist's ability to paint the finest details with watercolor technique added depth to his artistic expression. The artist constructed not only the line perspective but also the color perspective through light and shadow in his works. Among the museums where we can see Albrecht Dürer's works Staatliche Kunsthalle, National Gallery of Art, Albertina Museum, Kunsthistorisches Museum, Louvre Museum, Museo Del Prado.

In the study, designs were made by examining the floral motifs in the artifact. Design studies were carried out with the "Adobe Photoshope" program by showing examples of the artist's works. Without moving away from the artifact, the floral motifs were simplified, dimensions were fictionalized and simple, original design works were put forward as much as possible. Design applications were printed with printing techniques suitable for technology and made available for mass production. For this reason, color tones suitable for printing such as brown, gray and blue were preferred. Each color tone or figure is worked by opening a separate layer (Layer) in the "Adobe Photoshope" program. The designs were printed with a 30x60 cm press, biscuit fired, primed and then glazed tiles were decorated with ink-jet technology. The decorated tiles were baked in a roller oven for 58 minutes. As a result, it has been seen that the floral themes in Dürer's works can create modern designs through the programs used in production in terms of carrying the art of the period to the present day, transferring cultural heritage and directing the foreign market.

**SELF-REPORTED VS. MEASURED HEIGHT, WEIGHT AND
SUBSEQUENT BMI IN TURKISH IMMIGRANTS LIVING IN THE
NETHERLANDS AND GERMANY***

**HOLLANDA VE ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRK
GÖÇMENLERDE ÖZ BİLDİRİM İLE ÖLÇÜLEN BOY, KILO VE
BEDEN KİTLE ENDEKSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Kübra BARAN ✉ **
*Başak KOCA ÖZER****

Abstract

This study aims to evaluate discrepancies between self-reported and measured height and weight, with a focus on sex differences and group variation among Turkish immigrants living in the Netherlands, Germany, and Türkiye. Data were collected from 478 participants (202 male and 276 female) across these three countries. Both self-reported and measured values for height and weight were recorded and analyzed. Linear regression models were used to investigate the relationship between the differences in reported and measured values and BMI. Results showed significant differences between self-reported and measured height and weight across sexes and origins. Females reported greater height differences than males; Turkish immigrant individuals living in the Netherlands in particular reported their heights as higher than other groups for both sexes (Males: 1.77 cm; Females: 1.79 cm). Similarly, weight discrepancies were more pronounced among females, particularly those from the Netherlands, with a self-reported weight that was -0.68 kg lower than the measured weight. These results suggest a tendency for participants to overestimate height and underestimate weight, with varying patterns based on sex and country of origin. Regression analyses indicated a positive correlation between BMI and the magnitude of discrepancies between self-reported and measured anthropometric values. These findings underscore the

* Araştırma Makalesi: **Geliş tarihi:** 16.11.2024; **Kabul tarihi:** 12.12.2024.
Kaynak gösterilme BARAN K. - KOCA ÖZER, B. (2024): Self-Reported Vs. Measured Height, Weight And Subsequent Bmi in Turkish Immigrants Living in the Netherlands And Germany, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16 /3, s.361-374.

** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü
Ankara / TÜRKİYE kbaran@ankara.edu.tr <https://orcid.org/0009-0002-0513-7674>.

*** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji
Bölümü Ankara / TÜRKİYE bkozer@ankara.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3171-1599>

importance of considering self-report biases in anthropometric studies and highlight the need for anthropometric measurements in health assessments, particularly when assessing immigrant populations.

Keywords: Height, Weight, BMI, Anthropometry, Self-report, Immigrants

Özet

Bu çalışma, Hollanda ve Almanya'da yaşayan Türk göçmenler ile Türkiye'de yaşayan bireyler arasında öz bildirimle bildirilen ve ölçülen boy ve ağırlıkları arasındaki farklılıkları değerlendirerek, cinsiyet farklılıkları ve grup varyasyonlarına odaklanmayı amaçlamaktadır. Toplamda 478 katılımcıdan (202 erkek ve 276 kadın) veri toplanmıştır. Katılımcıların boy ve ağırlıkları ölçülmüş, aynı değişkenlerin öz bildirim değerleri kaydedilmiş ve analiz edilmiştir. Öz bildirim ve ölçülen değerler arasındaki farklılıkların BKE ile ilişkisi doğrusal regresyon analiziyle incelenmiştir. Sonuçlar, cinsiyet ve gruplar arasında öz bildirim ve ölçülen boy ve ağırlık değerleri arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Kadınlar, erkeklere göre daha uzun boy değerleri bildirmiştir; özellikle Hollanda'daki Türk göçmen bireyler her iki cinsiyet (Erkekler: 1.77 cm; Kadınlar: 1.79 cm) için diğer gruplar arasından boylarını daha yüksek bildirmişlerdir. Ağırlık farkları, özellikle Hollanda'da da yaşayan Türk göçmen kadınlarda daha belirgindir ve öz bildirim ile beyan ettikleri ağırlıkları ölçülen değerlere göre -0.68 kg daha düşüktür. Bu sonuçlar, katılımcıların boylarını abartma ve ağırlıklarını düşük bildirme eğiliminde olduklarını, cinsiyete ve menşe ülkeye göre değiştiğini ortaya koymaktadır. Regresyon analizleri, öz bildirim ve ölçülen antropometrik değerler arasındaki farklılıkların büyüklüğü ile BKE arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, antropometrik çalışmalarda öz bildirim önyargılarının dikkate alınmasının önemini vurgulamakta ve özellikle göçmen popülasyonlarını değerlendirirken sağlık değerlendirmelerinde antropometrik ölçüm değerlerine olan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Boy, Ağırlık, BKE, Antropometri, Öz bildirim, Göçmen

Introduction

Anthropometric measurements, especially height and weight, are the most important indicators of clinical and social status in terms of health. Accurate assessment of height and weight is essential for determining an individual's nutritional status and for identifying health risks, such as obesity, cardiovascular diseases, and other metabolic disorders. Traditionally, both measured and self-reported height and weight have been used in research and clinical settings. However, studies have consistently shown that self-reported values often differ from measured values, with individuals tending to overestimate their height and underestimate their weight (Chia et al., 2023; Fayyaz et al., 2024). Worldwide, the validity of self-reported height and weight

is inconsistent. While studies in some countries suggest that self-reporting is a valid and accurate method (Chia et al., 2023), other studies find it unreliable (Griebeler et al., 2011).

This discrepancy is particularly concerning as it affects the reliability of Body Mass Index (BMI) calculations, which are commonly used to assess overweight and obesity levels. BMI can lead to inaccurate estimation of obesity prevalence, which in turn leads to unreliable assessment of disease and mortality risk of a population (Maukonen et al., 2018). Population-level height and weight statistics provide a window into the overall health of a region. With obesity and other lifestyle diseases on the rise, it is important to understand how people perceive height and weight (Martynov et al., 2020)

Body image pertains to an individual's perceptions, feelings, and thoughts about their own body (Grogan, 2006). Self-report bias is influenced by a variety of factors, including sex, age, socioeconomic status, and cultural norms. Furthermore, studies show that individuals from different geographic and ethnic backgrounds may exhibit varying degrees of self-report bias, often reflecting local societal attitudes towards body image and health (Cash and Smolak, 2011; Zaccagni et al., 2014). Culture influences body image and body size perceptions from an early age. Different cultures are shaped by the desire to have different ideal dimensions for body shape and weight (Naigaga et al., 2018). Body image has been conceptualized as a multidimensional construct that includes positive and negative self-perceptions and attitudes (i.e. thoughts, feelings, and behaviors) about the body. This global term includes subjective, emotional, cognitive, behavioral, and perceptual processes (Gruszka et al., 2022).

Self-reporting is convenient, simple, inexpensive, non-invasive, and does not require the individual included in the sample to be physically present or have any special equipment to take the measurements. However, data may be biased due to low health awareness, the presence of social pressures, or the characteristics of each group to which people belong. Although misclassification and biases are present, self-reported measurements contribute to obtaining important data that complement limited direct anthropometric data, especially in large-scale studies conducted with inaccessible population groups. (Krul et al., 2011; Evans et al., 2023; Fayyaz et al., 2024).

To obtain anthropometric parameters, actual measurements must be made by trained personnel using valid measuring equipment and can be labor intensive and costly when large numbers of subjects are involved. Many epidemiological studies use self-reported methods to obtain weight and height data instead of measured weight and height. A literature review on the accuracy of self-reported measurements has shown that individuals tend to over-report their height and under-report their weight for both sexes. Discrepancies between self-report and actual measurement were greater in overweight and

obese adults and in those who were underweight. (Gillum & Sempos, 2005; Danubio et al., 2008; Griebeler et al., 2011; Olfert et al., 2018; Maukonen et al., 2018; Freigang et al., 2020; Gruszka et al., 2022). Mixed results were also seen in the accuracy of self-reported weight and height across countries, thought to be the result of differences in health awareness, culture, and social influences.

Understanding self-reporting inconsistencies is particularly important when assessing immigrant populations. Immigrants often face poorer health outcomes in their host countries than natives due to barriers such as low-wage employment, low levels of education, lack of job security, social status, institutional discrimination, language and cultural differences, language barriers, poor access to health services, and limited use of health services. All of these factors can affect perceptions of body image and health reporting. They are therefore among the most vulnerable segments of society. Immigration can both improve and reduce an individual's health status. (Lee, 2005; Huang et al., 2020; Who, 2022). A growing number of studies suggest that there are health inequalities between immigrants and the native population in Europe. This is despite the fact that healthcare is virtually free at the point of use in the EU and most countries provide full equal treatment to third-country nationals once they have been granted long-term or permanent residence status, resulting in health inequalities as a result of a number of factors (Mladovsky, 2009). For example, Turkish immigrants in Europe are known to face certain health risks, with studies showing higher prevalence of obesity and related disorders compared to the native population. (Brussaard et al., 2001; Gadd et al., 2005; Labree et al., 2015). Using self-report data in these populations may lead to an underestimation of health risks and thus distort public health interventions.

In light of these concerns, this study aims to compare self-reported and measured height and weight in Turkish immigrants living in the Netherlands, Germany, and Türkiye, focusing on sex differences and group variations. By analyzing the discrepancies between these values, we aim to provide insight into the accuracy of self-reported data and its implications for health assessments in diverse populations.

Materials and Methods

Study Design and sample

This cross-sectional study was conducted among Turkish immigrants residing in the Netherlands, Germany, and Türkiye. A total of 478 participants, including 202 males and 276 females, all of Turkish origin, were recruited through a random sampling method, with ages ranging from 18 to 65 years. Data from Turkish immigrants were collected from individuals residing in Munich and Duisburg, Germany, as well as in Amsterdam, the Netherlands.

Participants were grouped based on their country of residence (the Netherlands, Germany, and Türkiye) to evaluate regional differences in self-reported and measured height and weight. The study was designed to assess the accuracy of self-reported anthropometric data and to analyze sex-based differences in reporting discrepancies.

Data Collection

Participants were asked to provide self-reported measurements of their height and weight. These values were recorded without the presence of a medical professional to ensure participants provided their unaided estimates. Following this, participants underwent standardized measurements of height and weight using calibrated equipment. Height was measured to the nearest 0.1 cm using a stadiometer, and weight was measured to the nearest 0.1 kg using a digital scale. Body Mass Index (BMI) was subsequently calculated for both self-reported and measured values using the standard formula: $BMI = \text{weight (kg)} / \text{height (m}^2\text{)}$. The WHO defines overweight and obesity in adults as follows: Overweight is defined as a BMI of 25 or above; and Obesity is defined as a BMI of 30 or above (WHO, 2024).

Variables and Definitions

The primary variables of interest were the self-reported and measured values for height and weight. Height and weight discrepancies were calculated by subtracting the measured values from the self-reported ones. Positive values indicated over-reporting, while negative values indicated under-reporting. BMI was also calculated based on both self-reported and measured data to assess the impact of reporting discrepancies on BMI classification.

Statistical Analysis

Descriptive statistics, including means and standard deviations (SD), were calculated for self-reported and measured height and weight, stratified by sex and country of residence. Paired t-tests were used to compare self-reported and measured values within each sex and country group. Additionally, linear regression models were employed to explore the relationships between height and weight discrepancies and BMI, controlling for sex and country of origin. Statistical significance was set at $p < 0.05$ for all analyses. All analyses were conducted using SPSS (version 23). The study was approved by the Ankara University ethics committee, and informed consent was obtained from all participants.

Results

A total of 478 participants (202 males and 276 females) provided both self-reported and measured values for height and weight. Discrepancies between self-reported and measured data were observed across all groups, with notable differences based on sex and country of origin.

Height Discrepancies

On average, females tended to report their height as greater than the measured value, with a mean overestimation of 1.79 cm across all groups. Similarly, males self-reported their height as 1.77 cm higher on average than the measured value (Table 1). Among male participants, the greatest height discrepancy was found among Turkish immigrant males in the Netherlands, with an average overestimation of 2.15 cm, followed by non-immigrant males in Turkey (1.67 cm) and Turkish immigrant males in Germany (1.46 cm) (Table 1). The largest discrepancy in self-reported versus measured height was observed among Turkish immigrant females residing in the Netherlands, where the average difference between self-reported height (160.36 cm) and measured height (158.13 cm) was 2.23 cm. Notable discrepancies in height were also observed among females in other groups, with non-immigrant females in Turkey exhibiting a mean overestimation of 1.73 cm, and Turkish immigrant females in Germany showing a difference of 1.30 cm (Table 1).

Weight Discrepancies

Weight differences were generally smaller than height differences, but varied significantly by sexes. Males tended to report their weight with minimal differences from measured values, with an average difference of 0.14 kg across all groups. Turkish males living in the Netherlands and Germany tended to report their weight slightly higher than measured values, with deviations of 0.61 kg and 0.52 kg, respectively. Turkish males living in Turkey reported their weight very accurately, with a minimal deviation of only 0.15 kg. In contrast, females exhibited greater differences in weight reporting, underreporting by an average of -0.48 kg. The largest differences were observed in Turkish immigrant females living in the Netherlands, where participants underreported their weight by an average of -0.68 kg. This was observed in non-immigrant females living in Turkey (-0.43 kg) and Turkish immigrant females living in Germany (-0.36 kg), respectively (Table 1).

Sex and Group Differences

In general, both females and males tended to overreport their height and males tended to report their weight more accurately than females. Females, especially immigrants living in the Netherlands and non-immigrants living in Turkey, more consistently underreported their weight. They also reported their height longer. These differences were statistically significant ($p < 0.05$) for both height and weight when self-reported and measured values across sexes.

Table 1. *Self-Reported And Measured Height And Weight By Sex And Country Of Residence*

Variable	N (478)	Measured height (cm)	Self-reported height (cm)	Measured weight (kg)	Self-reported weight (kg)
Sex		Mean (SD)	Mean (SD)	Mean (SD)	Mean (SD)
Males	202	174.55 (7.04)	176.32 (7.06)	83.09 (13.14)	83.23 (12.94)
Females	276	160.22 (6.66)	162.01 (6.44)*	68.86 (14.81)	68.38 (14.37)*
Origin	Males				
The Netherlands	53	173.10 (7.09)	175.25 (7.34)*	84.35 (12.93)	84.96 (12.96)*
Germany	30	173.84 (6.73)	175.30 (6.70)	83.69 (13.34)	84.21 (12.96)
Türkiye	119	175.38 (7.02)	177.05 (6.98)	82.38 (13.25)	82.53 (12.86)
	Females				
The Netherlands	72	158.13 (6.89)	160.36 (6.91)*	74.97 (12.73)	74.29 (12.34)*
Germany	45	162.28 (6.44)	163.58 (6.41)	73.49 (14.64)	73.13 (14.12)
Türkiye	159	160.58 (6.39)	162.31 (6.11)	64.79 (14.47)	64.36 (14.03)

* $p < .05$

Impact on BMI

The discrepancies between self-reported and measured height and weight had a significant impact on BMI calculations. For females, the over-reporting of height and under-reporting of weight resulted in lower self-reported BMIs compared to measured BMIs. Especially females, particularly those from the Netherlands, exhibited a higher degree of misreporting, which led to a more pronounced underestimation of their BMI (Figure 1 & Figure 2). Linear regression analysis showed a significant positive association between BMI and the magnitude of misreporting, particularly in individuals with higher BMIs. Those with higher BMIs tended to overestimate their height and

underestimate their weight, thereby underestimating their BMI ($p < 0.01$ for both height and weight discrepancies).

Figure 1. Linear regression of height difference and BMI relationship

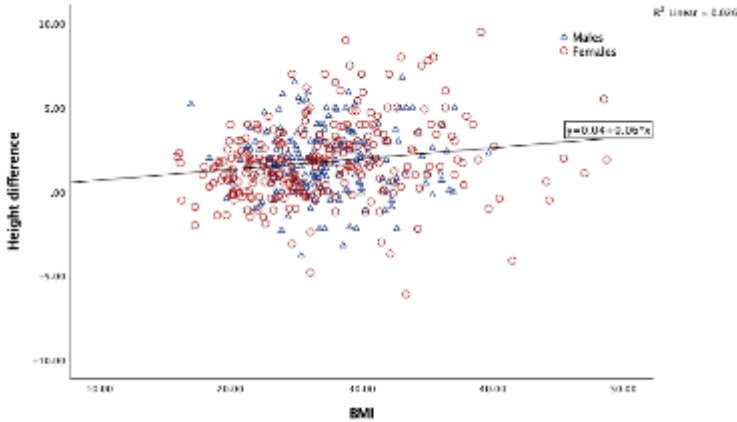
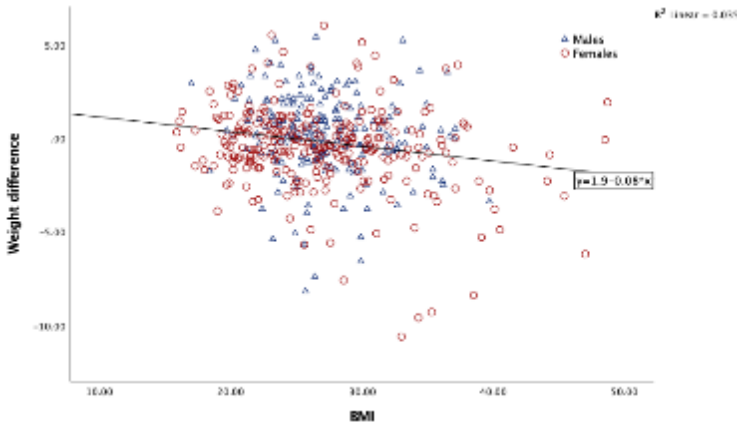

Figure 2. Linear regression of weight difference and BMI relationship

Discussion

This study provides valuable insights into the discrepancies between self-reported and measured height and weight among Turkish immigrants in the Netherlands, Germany, and Türkiye. The results showed that the difference between the self-reported and measured heights of the participants was 1.77 cm in males and 1.79 cm in females. Previous studies have shown that self-reported height for adults is higher than measured height (Hodge et al., 2020).

Results of the current study showed that weight was underestimated in female individuals. Differences between self-reported and measured weight were 0.14 kg in males and -0.48 kg in females. Male individuals tend to report their weight more accurately. Our findings reveal systematic differences in self-reporting across sexes and countries of residence, with implications for the accuracy of BMI calculations and public health assessments.

Consistent with prior research, our study shows that both males and females tend to misreport their height and weight. Males typically overestimate their height, while females tend to underestimate their weight, which aligns with numerous studies across diverse ethnic groups (Gillum & Sempos, 2005; van Valkengoed et al., 2011; Wen & Kowaleski-Jones, 2012). These discrepancies can skew BMI calculations and lead to underestimation of obesity rates. In our study, these trends were particularly evident among Turkish immigrant participants living in the Netherlands, where the largest height exaggerations were observed. These findings support the notion that self-report biases are influenced by cultural norms surrounding body image (Dijkshoorn et al., 2011). When adapting to a new country, immigrants may experience pressure to conform to the norms and standards of the host society. This can lead to misreporting physical characteristics such as height or weight in order to appear more “normal” or “ideal.”

The first study conducted by Dijkshoorn et al. (2011) to determine the discrepancies in self-reported and measurement data on Turkish immigrants. According to the results of the study, the largest height discrepancy between sexes was found in Turkish immigrant females living in the Netherlands (2.5 cm). This result is similar and consistent with our study. The sex differences in our study reflect broader patterns found in the literature. Results have shown that males are more likely to overestimate their height, which could be linked to societal expectations of masculinity, while females tend to underreport their weight due to cultural pressures regarding slimness (Wen & Kowaleski-Jones, 2012). These discrepancies are not unique to Turkish immigrants, as similar patterns have been observed among other ethnic groups, including Hispanics, Blacks, Mexican American, originating from South Asia, Africa and Europe and Caucasians (Gillum & Sempos, 2005; Griebeler et al., 2011; van Valkengoed et al., 2011; Wen & Kowaleski-Jones, 2012).

The discrepancies between self-reported and measured values can have significant consequences for health assessments. Similar to our findings, studies have shown that misreporting of height and weight leads to lower BMI estimates, especially among females (Dijkshoorn et al., 2011).

This has been documented across a variety of populations, suggesting that public health strategies relying solely on self-reported data might underestimate the true prevalence of obesity, particularly in immigrant populations. These trends emphasize the need for measured data to accurately

assess health risks, especially in populations where cultural and societal factors influence self-perception.

Our study also highlights differences in self-reporting accuracy across the three countries examined. Among Turkish immigrant individuals in the Netherlands and Germany, Turkish immigrants living in the Netherlands in particular showed more misreporting patterns. These variations could reflect differences in acculturation, health literacy, or access to healthcare services, which may influence how individuals perceive and report their height and weight (Dijkshoorn et al., 2011). Studies of immigrant populations, such as Moroccan and Turkish females in the Netherlands, have found similar patterns of misreporting, which can lead to underestimations of obesity prevalence and other health risks (Wen & Kowaleski-Jones, 2012). In health and socio-demographic studies in particular, errors in self-reported data often become apparent when compared to physical measurements. A more in-depth analysis may be required to fully understand the source of these differences. However, in general, social, cultural and psychological factors stand out as the main factors affecting the way immigrant individuals report their physical characteristics such as height and weight.

Conclusions

In conclusion, we found that both sexes overestimated their height and especially females underestimated their weight. Our findings align with the existing body of literature, further supporting previous studies on the discrepancies between self-reported and measured anthropometric data. Immigrants' search for acceptance in a new society, their efforts to adapt to the settlement, and their desire to appear close to social norms may cause deviations in self-reported data such as height and weight. In addition, cultural perceptions and psychological pressures may lead individuals to present more positive or idealized data regarding body measurements. In this context, it is important to consider these factors in order to assess the accuracy of self-reported data. Therefore, these findings underscore the importance of prioritizing measured data over self-reported data when evaluating health outcomes in immigrant populations. Given the significant differences in self-reporting patterns across sexes and country of residence, public health strategies should account for these biases to ensure accurate health assessments and interventions. Further research should focus on identifying the underlying causes of self-reporting discrepancies and exploring how these may be mitigated in clinical and research settings.

Yazarların katkı düzeyleri:	Birinci yazar % 50, İkinci yazar % 50
Etik komite onayı:	Ankara Üniversitesi Etik Kurulu, 06/02/2023 tarih ve 85434274-050.04.04 sayılı izin.
Finansal Destek:	Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması:	Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

References

- Brussaard, J.H./Van Erp-Baart, M.A./Brants, H./Hulshof, K./LoÈwik, M.R.H. (2001). Nutrition and health among migrants in the Netherlands. *Public Health Nutrition*, 4(2B), 659-664. <https://doi.org/10.1079/phn2001149>
- Cash, T. F./ Smolak, L. (Eds.). (2011). *Body image: A handbook of science, practice, and prevention*. Guilford press.
- Chia, Y. C., Ching, S. M., Ooi, P. B., Beh, H. C., Chew, M. T., Chung, F. F. L., Kumar, N., Lim, H. M. (2023). Measurement accuracy and reliability of self-reported versus measured weight and height among adults in Malaysia: Findings from a nationwide blood pressure screening programme. *PLoS one*, 18(1), e0280483. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0280483>
- Danubio, M. E., Miranda, G., Vinciguerra, M. G., Vecchi, E., & Rufo, F. (2008). Comparison of self-reported and measured height and weight: Implications for obesity research among young adults. *Economics & Human Biology*, 6(1), 181-190. <https://doi.org/10.1016/j.ehb.2007.04.002>
- Dijkshoorn, H., Ujic-Voortman, J. K., Viet, L., Verhoeff, A. P., & Uitenbroek, D. G. (2011). Ethnic variation in validity of the estimated obesity prevalence using self-reported weight and height measurements. *BMC Public Health*, 11, 1-8. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-408>
- Evans, A., Gray, E., & Reimondos, A. (2023). How tall am I again? A longitudinal analysis of the reliability of self-reported height. *SSM-Population Health*, 22, 101412. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2023.101412>
- Fayyaz, K., Bataineh, M. A. F., Ali, H. I., Al-Nawaiseh, A. M., Al-Rifai', R. H., & Shahbaz, H. M. (2024). Validity of Measured vs. Self-Reported Weight and Height and Practical Considerations for Enhancing Reliability in Clinical and Epidemiological Studies: A Systematic Review. *Nutrients*, 16(11), 1704. <https://doi.org/10.3390/nu16111704>
- Freigang, R., Geier, A. K., Schmid, G. L., Frese, T., Klement, A., & Unverzagt, S. (2020). Misclassification of self-reported body mass index categories: a systematic review and meta-analysis. *Deutsches Ärzteblatt International*, 117(15), 253. <https://doi.org/10.3238/arztebl.2020.0253>
- Gadd, M./Sundquist, J./Johansson, S.E./Wandell, P. (2005). Do immigrants have an increased prevalence of unhealthy behaviors and risk factors for coronary heart disease? *European Journal of Cardiovascular Prevention and Rehabilitation*, 12(6), 535-541. <https://doi.org/10.1097/01.hjr.0000174829.25388.ed>
- Gillum, R. F., & Sempos, C. T. (2005). Ethnic variation in validity of classification of overweight and obesity using self-reported weight and height in American women and men: the Third National Health and Nutrition Examination Survey. *Nutrition journal*, 4, 1-8. <https://doi.org/10.1186/1475-2891-4-27>
- Griebeler, M. L., Levis, S., Beringer, L. M., Chacra, W., & Gómez-Marín, O. (2011). Self-reported versus measured height and weight in Hispanic and non-Hispanic menopausal women. *Journal of Women's Health*, 20(4), 599-604. <https://doi.org/10.1089/jwh.2009.1850>
- Grogan, S. (2006). Body image and health. *J Health Psychol*, 11(4), 523-30

- Gruszka, W., Owczarek, A. J., Glinianowicz, M., Bał-Sosnowska, M., Chudek, J., & Olszanecka-Glinianowicz, M. (2022). Perception of body size and body dissatisfaction in adults. *Scientific Reports*, 12(1), 1159. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-04706-6>
- Hodge, J. M., Shah, R., McCullough, M. L., Gapstur, S. M., & Patel, A. V. (2020). Validation of self-reported height and weight in a large, nationwide cohort of US adults. *PloS one*, 15(4), e0231229. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231229>
- Huang, L., Chen, W., Renzaho, A. M., & Hall, B. J. (2020). Validation of Obesity status based on self-reported data among Filipina and Indonesian female migrant domestic workers in Macao (SAR), China. *International journal of environmental research and public health*, 17(16), 5927. <https://doi.org/10.3390/ijerph17165927>
- Krul, A. J., Daanen, H. A., & Choi, H. (2011). Self-reported and measured weight, height and body mass index (BMI) in Italy, the Netherlands and North America. *The European Journal of Public Health*, 21(4), 414-419. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckp228>
- Labree, W./Mheen, D./Rutten, F./Rodenburg, G./Koopmans, G./Foets, M. (2015). Differences in overweight and obesity among children from migrant and native origin: The role of physical activity, dietary intake, and sleep duration. *Plos One*, 1-12. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0123672>
- Lee, S. K. (2005). Validity of self-reported weight and height: comparison between immigrant and non-immigrant Mexican Americans in NHANES III. *Journal of Immigrant Health*, 7, 127-131. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0123672>
- Martynov, K., Garimella, K., & West, R. (2020). Human biases in body measurement estimation. *EPJ Data Science*, 9(1), 31. <https://doi.org/10.1140/epjds/s13688-020-00250-x>
- Maukonen, M., Männistö, S., & Tolonen, H. (2018). A comparison of measured versus self-reported anthropometrics for assessing obesity in adults: a literature review. *Scandinavian journal of public health*, 46(5), 565-579. <https://doi.org/10.1177/1403494818761971>
- Mladovsky, P. (2009). A framework for analysing migrant health policies in Europe. *Health policy*, 93(1), 55-63. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2009.05.015>
- Naigaga, D. A., Jahanlu, D., Claudius, H. M., Gjerlaug, A. K., Barikmo, I., & Henjum, S. (2018). Body size perceptions and preferences favor overweight in adult Saharawi refugees. *Nutrition journal*, 17, 1-8. <https://doi.org/10.1186/s12937-018-0330-5>
- Olfert, M. D., Barr, M. L., Charlier, C. M., Famodu, O. A., Zhou, W., Mathews, A. E., ... & Colby, S. E. (2018). Self-reported vs. measured height, weight, and BMI in young adults. *International journal of environmental research and public health*, 15(10), 2216. <https://doi.org/10.3390/ijerph15102216>
- van Valkengoed, I. G., Nicolaou, M., & Stronks, K. (2011). Ethnic differences in discrepancies between self-reported and measured weight, height and body

- mass index. *The European Journal of Public Health*, 21(4), 420-423. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckq138>
- Wen, M., & Kowaleski-Jones, L. (2012). Sex and ethnic differences in self-reported and measured BMI and obesity: the validity of self-reported BMI. *Ethnicity & Disease*, 22(1), 73-79. [22774312](https://doi.org/10.1093/eurpub/ckq138)
- World Health Organization (WHO). Refugee and Migrant Health. Retrieved September 25 2022, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/refugee-and-migrant-health>, Accessed September 20, 2024
- World Health Organization. Obesity and Overweight Fact Sheet. Available online: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight> Accessed September 25, 2024
- Zaccagni, L., Masotti, S., Donati, R., Mazzoni, G., & Gualdi-Russo, E. (2014). Body image and weight perceptions in relation to actual measurements by means of a new index and level of physical activity in Italian university students. *Journal of translational medicine*, 12, 1-8. <https://doi.org/10.1186/1479-5876-12-42>

Extended Abstract

Anthropometric measurements, particularly height and weight, are essential indicators of health and nutritional status, playing a critical role in identifying risks such as obesity and metabolic disorders. While both self-reported and measured values are commonly used, discrepancies are often observed, with individuals typically overestimating height and underestimating weight. The validity of self-reported data varies globally, but most studies emphasize the inconsistency between self-reported and measured values. Studies show individuals often over-report height and under-report weight, especially among overweight and obese adults, and the accuracy of self-reported data varies by country due to cultural and societal differences. This study aims to evaluate discrepancies between self-reported and measured height and weight, with a focus on sex differences and group variation among Turkish immigrants living in the Netherlands, Germany, and Türkiye. Data were collected from 478 participants (202 male and 276 female) across these three countries. Both self-reported and measured values for height and weight were recorded and statistically analyzed. Linear regression models were used to investigate the relationship between the differences in reported and measured values and BMI. Statistical significance was set at $p < 0.05$. All analyses were performed using SPSS (version 23). The study received ethical approval from the Ankara University Ethics Committee, and informed consent was obtained from all participants. Results showed significant differences between self-reported and measured height and weight across sexes and origins. Females reported greater height differences than males; Turkish immigrant individuals living in the Netherlands in particular reported their heights as higher than other groups for both sexes (Males: 1.77 cm; Females: 1.79 cm). Similarly, weight discrepancies were more pronounced among females, particularly those from the Netherlands, with a self-reported weight

that was -0.68 kg lower than the measured weight. These results suggest a tendency for participants to overestimate height and underestimate weight, with varying patterns based on sex and country of origin. Regression analyses indicated a positive correlation between BMI and the magnitude of discrepancies between self-reported and measured anthropometric values. These findings underscore the necessity of accounting for self-report biases in anthropometric studies, particularly in health assessments of immigrant populations. Immigrants' desire for social acceptance and their adaptation to new cultural norms may contribute to discrepancies in self-reported height and weight. Furthermore, cultural perceptions and psychological pressures can influence individuals to present more idealized or socially desirable body measurements. These factors collectively highlight the importance of prioritizing objectively measured anthropometric data in health evaluations to ensure accurate assessments, especially in immigrant communities where self-reporting may be more susceptible to bias.